

زمان و زار

سالی دووهم - ژماره (۵) (رهزبهري-۲۷۲۲) (پاييزي-۲۰۲۲)

گۆفاريكي زمانناسي وهرزييه

سهرنوسهر:

فهرهيدوون سامان

خاوهر نيمتياز:

د. تهها رهسوول

سهرنوسهرى فخرى:

توفيق وههبي بهگ

زمان و زار

هه ئه گری: ئوقمان.م شلانی

دیزاینی ناوهوه: ئومید محهمهد

به رگ: ئارام عه لی

چاپ: ۲۰۲۲

تیراژ: ۵۰۰ دانه

نرخ: ۵۰۰۰ دینار

چاپ: چاپخانه ی تاران

دامه زراوه ی که ریمی عه له که و

ریکخراوی خانی بو لیکۆلینه وه ی هزری ده ری ده کات

هه موو ئه و بابته تانه ی بلاوده کرینه وه:

گوزارشت له راو بو چوونی نووسه ره که ی ده کات

دەستەى راوژىكارى:

د. وريا عومەر ئەمىن

د. ھۆگر مەحمود

د. مزگىن چالى

كامران رەحىمى

ئىدرىس لاوھ

راوژىكارى كارگىرى: ئەفىن ئەحمەد

پەيوەندىيەكان: سارا سەعدى عومەر

خەزان بابان

بۆ پەيوەندى بە گوڧارى زمان و زار

ferydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

هه و النامهه كئيب

پیرست

- ۷..... زمان وهک به شیک له کیشه کان.....
شاسوار هه رشه می
- ۱۹..... زاراه سازی له روانگی زمانه وانیه وه.....
پ. د. وریا عومه رئه مین
- ۳۱..... زمانی کوردی دوو ره گزی بکهین.....
فه ریدوون په روزه
- ۴۵..... کوردانی کلارده شتی مازنده ران و ئاسته نگه کانی به ردهم زمان.....
مۆژگان کاووسی...
- ۷۳..... جینۆسایدی زمانی کوردی له سایه ی سه رۆکایه تیی سه داما.....
کازیوه سالح..
- ۱۰۱..... زمانی کوردی له سایه ی حکومه تی هه ریمدا.....
د. سه باحی غالب
- ۱۰۹..... چۆن به سانترین ریگا فیری زمانی دووهم ده بیت.....
د. سیروان ئه نوهر مه جید
- ۱۱۳..... نه فه ره ی رۆکیرو- بیخزانی (Rokiro Theory- Bekhzani) (به شی سییه م).....
تاریق هه مه وه ندی
- ۱۳۳..... هژمونی فه ره ه نگی، زوانی و سیاسه ته یل فراموشی؛ فه کۆلینه وه سیاسه ته یل مه حدوود سازی زوانی.....
ئانتۆنیا داردر
- ۱۳۹..... گۆرپانکاری له زماندا، زمانی ترکی به نمونه.....
د. حه سیب شحاده
- ۱۵۵..... زمان له شه ری به رگری له ناسنامه دا.....
قادر وریا
- ۱۵۹..... زمانی یه کگرتووی کوردی به کوی گه یشت؟.....
حه مه که ریم همورامی
- ۱۶۷..... کورته یه ک له هه مبه ر په وانینژییه وه.....
ئه نوهر ئه لمان
- ۱۷۳..... باخقه دا ته بینم.....
عه بدولر حمان نه قشبه ندی
- ۱۹۷..... سایکۆلۆجیای واتا و هیما له زمان و ویزه ی کوردیدا.....
که مال فارووق
- ۲۱۳..... بیرمهند و زمانناسی کورد مامۆستا مه سعود محه مه د.....
ئا/ فاتح یاسین موده رپیس
- ۲۲۳..... رووتکرده وه ی زمانی کوردی، مه ترسییه کی گه وره یه.....
ره سوول سولتانی

- عەزیز گەردی.. شانازیی نەتەو هێیک..... ۲۲۷
- پ.د. وریا عومەر ئەمین
- عەزیز گەردی پەزیک بە بەرەم لە داوینی قەلادا..... ۲۳۱
- یوسف محەمەد بەرزنجی
- لە عەزیزی مەلای پەشەو، بۆ گیانی پاک و پایە بەرزو قەدر گران دکتۆر عەزیز گەردییەو..... ۲۴۵
- پێژمانی کاری کوردی..... ۲۵۱
- پانانی؛ زمان و زار
- پوختە ی پینوس (Kurdish Orthography A Short Introduction)..... ۲۵۳
- ئا: دیاکو هاشمی
- زوان کوردی و شیکاری چمشت فەرەنگی کوردی خوارگ..... ۲۸۹
- کامران رەحیمی
- خەسارناسی کوردی خوارین دە چە مسار زوان ناسی..... ۲۹۷
- ک. پالیزبان
- بابا تاهیری عوریان؛ سامانیکی بە پێز بۆ پەسەنایەتی ئەدەبیاتی نەتەو هی و..... ۳۰۳
- عادل محەمەد پوور
- توژی خویندەواری کورد و بەکارهینانی زمانەکیان..... ۳۱۹
- د. زرار صدیق توفیق
- زبانی کە ادبیات هەزارسالە را پشتوانە خوددارد، باید حفظ شود..... ۳۳۷
- محمودلی کاکایی
- قەدەم زبانی کوردی از نظر زبان شناسان کرد..... ۳۴۱
- پرور یاش
- کلمات فریکار زبانی کوردی در مقایسه با انگلیسی ، فارسی و عربی..... ۳۴۵
- کمال مولودپوری
- معجم ثنائی اللغة: بین النظرية والتطبيق..... ۳۵۵
- برزو محمود
- عمق من جذور اللغة الكردية من خلال اول إنشودة ملحنة في التاريخ..... ۳۷۱
- برادوست میتانی

5.....Roşan Lezgîn: «Kurmancî kirin kurdî, kirdî kirin zazakî»

Hevpeyvîn: Rojbîn Özkan

15.....POLÎTİKAYÊ ZAFZIWANÎ; EWROPA RA TAYÊ NUMÛNEYÎ

Netîce Altun

زمان وەك بەشیک له كیشەكان
(بەكارهینانی زمان وەك ئامرازیک، بۆ پیناسە
دروستکراوی ئایینی و نەتەوهیی)

■ شاسوار هەرشەمی

زمان و دەربرین به زمان، ههروهکو په یوه نندییه کومه لایه تییه کان، له بابته تی هونه ر و ویتزه، ئایین، سیاست و په روه رده ... و تاد، به شیککی سه رخانه کومه ل پیکدیتنی. زمان، سه ره رای ئه وهش که به دیاردهیه کی سه رخانه ناو کومه لگا داده ندریت، به لام به وه له دیاردهکانی دی سه ره وه جیا ده بیته وه، که خسته گه ر و به کارخستن و دەربرینی نزیکه ی سه رجه م ئه م دیاردهانی، که له سه ره وه دا ناومان بردن، به بی به کارهینانی وه ستایانه و زانایانه ی زمان، به سه رکه و تووی و به باشی مهیسه ر نابن. ئه وه زمانه که مروّف، ههست و نهست و خوست و ویستی خوئی، پی دهرده بریت و راده گه یه نیت. بویه هه ر له کونه وه، مروّف رولی زمانی زانیوه و به یه کی له پایه هه ره سه ره کیهکانی، ناسنامه ی میلی گه لانی داناوه. میژوو به به لگه بۆمانی سه لماندوه، که رولی زمان، له پاراستنی قه واره ی میلیه تاندا، هه رده م له رولی خاک و ئاین و دیاردهکانی دی پیکهینهری سه رخانه کومه ل، گرنگتر بووه.

ئیمه له م گوتاره ماندا، پتر ناچینه ناو ئه و بابته گرنگانه ی سه ره وه. مه بهستی سه ره کی من لیرده ا ئه وه یه، که ئه وه دهربخه م چۆن له سه رده می ئیستا و هاوچه رخماندا، دهسته لاتداران و رۆشنییرانی هه ندیک ولات و کومه لگا، بۆ زه قتر کردنه وه ی پیناسه ی ئایینی و نه ته وایه تی (گه لیک)، و جیا کردنه وه ی له ده ورو به ره که ی خویدا، زمان وه ک ئامرازیک، ده که نه ده سکه نه ی دهرخستنی ئه و جیاوازییانه. واتا زمان ده ترنجینه ناو کیشیه یه که وه، که له بنه رده تا ئه رکی زمان خوئی نه بووه. ئه گه ر هیشتا پوختتر بیژم، گه ری سیاست له زمان ده ئالینن، به مهش زمانه که ده شیوینن و له شارپگی گه شه کردنی ئاسایی خوئی، وه لای ده نین. واتا زمان له سه ریکه وه کراوته مه قاش و ئامراز، له سه ره که ی دیشه وه، ده بیته قوربانی. دیاره مه به ستیش له و کاره، هه ر ئه وه یه که پیناسه یه کی نوئی، بۆ زمان و ئاخپوه رانی زمانه کارلیکراوه که بکه ن. زمان ده که نه ناسنامه یه کی رووکه شی تازه بۆ ئاخپوه ران و هه لگرانی. ئه م جوړه کارکردنه له سه ر زمان و به م جوړه به کارهینان و سود وه رگرتن له زمان، پلانیکی ورد نه خسه بۆ دارپژراوی له پشته وهه نگاو به هه نگاو جیه جی ده کریت.

ئه م دیاردهیه، له هه موو شوینه کاندا، ریک وه کو یه ک کوپی نه کراوه. واتا تایبه تمه ندی کیشه که و میژوو ی گه شه ی کیشه که و هه لکه وته ی جوگرافی مه لبه ندی کیشه که و

هۆكاری دی کارلیکه، رۆل و ئهرکی زمان له و کیشانهدا دهگۆرپیت. بۆ ئهوهی ئهمه به باشتر دهربخه، دهمهویت چهند نمونهیهک بینمهوه و له ههر یهکیکیاندا، رۆلی زمان له ناو کیشهکهدا دهربخه.

هیندی و ئوردو

جاری وا بووه، زمان بۆته قوچی قوربانی مملانی ئاینی. نمونهی لهم جۆره له هیندستان روویدا. کهمایهتی موسولمانی هیندستان، له دواي ئهوهی که مهغۆلان هیندستانیان گرت و بوونه موسولمان و دهستهلات کهوته دهست موسولمانانهوه، تا هانتی ئینگلیزهکان بۆ ئهه و لاته، له سهدهی شازده، دهستهلاتداری هموو هیندستان بوون. دهستهلاتداری موسولمان، له زووهوه، له ئوردوی سهربازیدا، سهربازهکانیان فیری خویندنهوه ونوسینی هیندی دهکرد، بیگومان زمانی هیندی نوسراو به پیتی عارهبیی. بهم جۆرو شیوه نوسینهی هیندییهان دهگوت (ئوردو)، که ئوردوگای سهربازی دهگهیهنیت، چونکه شوینی فیربوونی خویندنهوهی سهربازان، لهو ئوردووانه بووه. که ناسیولیزم هیدی له ناو هیندۆسهکان تاوی سهند، ئهوانیش دهستیان کرد به بهکارهینانی زمان و نوسین پیی. هیندۆسهکانیش، وهک موسولمانان به هیندی دهیاننوسی، بهلام ئهوان شیوه نوسینی کۆن و میژوویی (سانسکریتی)یان زیندووکردهوه، تا بۆ نوسینی زمانی هیندی بهکار بیته. دواي سهربهخویی هندستان له سالی ۱۹۴۷ز، کهمایهتی موسولمان له دیموکراتیهتی دهولهتهکه ترسیان لی نیشته، چونکه ئیدی بۆ ههمیشه دهبنه (کهمایهتی) و ههرگیز جاریکی دی دهستهلاتیان ناکهویتهوه دهست. واتا ئهوان نهیانویست، له ژیر چهپۆکی زۆرایهتی هاوپهگهزهکانیان بمیننهوه. موسولمانهکان، دواي چهندان شهر و کیشه، پاکستانیان دروست کرد. بهمجۆره لهم سالا به دواوه، شیوه نوسینی ئوردو، بوو به زمانی ئوردو. دیاره زمان تهنیا به پیت گۆرین، سهربهخۆ نابیت و ناتوانیت مالی خوی بکات. ئوردو زمانهکانی پاکستان، بۆ قولتر کردنهوهی جیاوازی زمان، لهو ۵۰ سالا ی رابردوودا، بهردهوام ههولیان داوه، وشهگهلیک له فارسی و عارهبی وهرگرن، دیاره بۆ پتر دوورخستنهوهی ئوردو بووه له هیندی. هیندی زمانهکانیش، تووشی ههمان

نه خوښی زمان جیاکردنه وه هاتن. ئەوانیش له دوای سهر به خوښی هیندستانه وه تا ئیستا، همیشه زمانه که یان به وشه و تیرمی سانسکریتی کۆن، دهوله مه ند ده که ن. به مه ش دووشیوه نووسینه که، رۆژ به رۆژ پتر لیکتر ده ترازیڤ.

زمانه کانی سیڤبۆ-کراواتی

ئهم کیشه و ڤووداوهی، که له نیوان پاکستان و هیندستان هاته کایه وه و تییدا زمان بووه قوربانی و گه واهی کیشه که وهه لگری شوین برینه کانی، هیشتا بواری دوویات بوونه وهی هه یه. هه مان شت جاریکی دی، له م سهرده مه و به بهر چاوی منی لیکۆله ر له و بواره دا، له بالکان ڤوویدا. سیڤبه کان، ههروهک بوسنیه کان وکرواتییه کانیش، هه موویان به یه ک زمانی هاوبه ش ده ویڤ. زۆر جار به زمانه هاوبه شه که ده گوترا زمانی (سیڤبۆکرواتی). ولاتی سیڤبان، دوو جار تووشی دابه ش بوونی فه رهنگی و ئایینی هاتوه. دوای دابه ش بوونی کلیسای مه سیحی، سنوری نیوان ئیمپراتوریه تی رۆم و دهسته لاتی کاتۆلیکی پاپ، له گه ل رۆمی بیزه نتی و دهسته لاتی ئه رته دوکسی پاتریارک، به ناو خاکی سیڤباندا تیده په ری. سیڤبانی ژیر دهستی قاتیکان بوونه کاتۆلیک و پییان ده گوتریت کروات. ئەوانه ی دیش که سیڤبن، بوونه ئه رته دوکس. دواتریش که تورکانی عوسمانی ناوچه که یان داگیرکرد، ناوچه یه کی بوشناکی سیڤبستان، بوونه موسولمانی بوشناک، یان بوسنی. ئیدی سیڤبه کان، وهک هه موو گه له ئه رته دوکسیه کانی دهوروبه ریان، بو نووسینی زمانی سیڤبی، پیتی کیریلی به کار دینن. کرواته کان، بو نووسینی هه مان زمان، پیتی لاتینی به کار دینن، که له قاتیکان کاری پیده کریت. بوسنیه کانیش هه مان زمان، به پیتی لاتینی ده نووسنه وه. له م چه ند ساله ی ڤاڤردوودا، کاربه دهستانی بوسنیا، وا خه ریکن تیرمی (زمانی بوسنی) ش به کار دینن. واتا بو زه قتر کردنه وهی جیاوازی ئایین و گۆرینی بو جیاوازی نه ته وهی، زمانیان تا بینه قاقا خستۆته ناو ئەو کیشه یه وه و خه ریکن وشه و تیرم له زمانی تورکیه وه ده خه نه ناو زمانیان.

زمانی فه رهنسی، زمانی کولتوری بهرز و میراتگری کیشه کان

زمانی فه رهنسی، نمونه یه کی زیندووی قهیرانی نیونه ته وهی زمانه. زمانی فه رهنسی خوی، له سهره تاوه زاراوه یه کی زمانی که و نارای لاتینی بووه، ئەو زمانه

بهره بهره گه‌شهی کردوو به تیکه‌ل بوونی له‌گه‌ل زمانی گالی گێرمانیی، بوو به زمانی کریۆلی لاتینی. سهره‌نجام وه‌کو زمانیکی سهربه‌خۆ ته‌کانی پیدرا. شۆرشیی فهره‌نسییی له ۱۴/ته‌موزی ۱۷۸۷، هه‌زاران شه‌یدای له ئه‌وروپا، بۆ فهره‌نسا و فهره‌نگ و زمانه‌که‌ی په‌یدا کرد. له سه‌ده‌ی هه‌ژده‌ی زاینیدا، زمانی فهره‌نسییی بووه زمانی زۆریک له بنه‌ماله‌ ده‌سته‌لاتاره‌کانی ئه‌وروپا. دواتر بوو به زمانی دیپلۆماتی و نیۆده‌وله‌تی. ئه‌وکاته زمانه‌که له چله‌پۆپه‌ی په‌لوپۆدا بوو.

له سه‌ده‌ی نۆزده‌دا، ئینگلیزه‌کان به‌هۆی توانای هیزی ده‌ریاییان، به هه‌موو لایه‌کی دنیا دا بلاو بوونه‌وه. ئه‌وان بۆ بلاو کردنه‌وه‌ی خیرای زمانه‌که‌یان، ریک ئاوه‌ژو بیریان کرده‌وه و له باره‌ی زمانه‌وه، به پیچه‌وانه‌ی فهره‌نسییه‌کان جولانه‌وه. له جیاتی ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل جیهانی دیپلۆمات و بنه‌ماله‌ ده‌سته‌لاتاره‌کان خه‌ریک بن، راسته‌وخۆ چوونه ناو کۆمه‌لانی خه‌لکی ولاته کۆلۆنییه‌کان. ئه‌وان هه‌ر بۆ زۆرتتر ئاسانکاریش، شیوازی پیدگینیان پیاده کرد. واتا زمانیکی ساده‌ی ئینگلیزییان، بۆ خه‌لکانی دی زمان جیا داتاشی. زۆری نه‌برد، زمانی ئینگلیزیی جیگای به فهره‌نسییی لیژکرد. له سه‌ده‌ی بیستو یه‌که‌مه‌دا، زمانی ئینگلیزیی، بی هیچ رکه‌به‌ریه‌ک، بۆته زمانی هاوبه‌شی نیۆنه‌ته‌وه‌یی، له سه‌ر گۆی زه‌ویدا.

زمانی فهره‌نسییی، له ناو پیگه‌ی سه‌ختی خۆیشی دا، که فهره‌نسیایه، که‌وتۆته به‌ر په‌لاماری ئینگلیزیی، که‌چی فهره‌نسییه‌کان، هیشتا خه‌ون به سه‌ده‌ی هه‌ژده‌وه ده‌بینن. ئه‌وان بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌شیان، له چه‌ندان بهره له شه‌رن، بۆ پاراستنی پیگه و سه‌نگه‌ره‌کانی زمانی فهره‌نسییی. ده‌بینن له سه‌ر ئاستی ناوچه‌یی و نیۆنه‌ته‌وه‌یی دا، فهره‌نسییه‌کان بۆ هه‌رکار و بریاریک، ئاماده‌ن قیتۆ به‌کار بینن، ئه‌گه‌ر زمانی فهره‌نسییی وه‌ک ئینگلیزیی سه‌ودای له‌گه‌لدا نه‌کریت. ته‌نانه‌ت رینگا ناده‌ن که‌سیک بیی به سه‌کرتری نه‌ته‌وه یه‌گرتوه‌کانیش، گه‌ر نه‌توانی به فهره‌نسییی بدویت.

حکومه‌تی فهره‌نسا، ریکخراویکی پان و به‌رینی به‌ناوی (ولاتی فرانکفۆنی) دامه‌زراندوه و پاره‌یه‌کی زۆر له‌و ولاتانه‌ خه‌رج ده‌کات، که رینگا ده‌ده‌ن زمانی فهره‌نسییی تیدا بخویندریت. ئه‌و ریکخراوه‌یه، هه‌موو ئه‌و ولاتانه‌ی له‌خۆ گرتوه، که رۆژی له رۆژان، کۆلۆنی فهره‌نسییه‌کان بوون. دامه‌زراوه فهره‌نسییه‌کان، لانی که‌م، له قه‌یران و کیشه‌ی زمانی، دوو ولاتا خۆیان تیوه‌ گلاندوه، که جیی خۆیه‌تی لی‌ره‌دا باسیان بکه‌ین.

به‌لژیکی دوو زمانه

کیشهی نیوان زمانان، زۆرجاران، پرووه‌که‌ی دی کیشهی نه‌ته‌وایه‌تییه، له ولاتیکی فره نه‌ته‌وه‌دا. ئەم کیشهییه، به شیوه‌ی دی جۆراو جۆریش، چ له‌ناو سنوری یه‌ک ده‌وله‌تدا بیته، یاخود له سهر ئاستی ریکخراوی ناوچه‌یی و نیونه‌ته‌وه‌یی، سهر ده‌ردینی. ئەو خاکی بچووکه‌ی، که ئەم‌پۆ ده‌وله‌تی به‌لجیکای له سهره، سهره‌تا دوو گه‌لی هاوسی تیادا ده‌ژیا، به دوو زمانی جیا، به‌لام هاومه‌زه‌ب. فلامه‌کان (فلانده‌ره‌کان)، که به زاریکی باشوری هۆله‌ندی ده‌دوین، له باکور و قالۆنه‌کانیش، که ژماره‌یان که‌متره و له خوارو داده‌نیشن، به زاریکی فه‌ره‌نسی ده‌دوین. له سه‌ده‌کانی رابردوو، کاتیک که گه‌لانی باکوری ئەوروپا، مه‌زه‌بیان له کاتولیکیه‌وه بو پڕۆتستانی گۆری، شه‌ری ئایینی له نیوان لایه‌نگرانی دوو مه‌زه‌به‌که هه‌لگیرسا. فلامه هۆله‌ندییه‌کان، مه‌زه‌به‌ی پڕۆتستانیانه‌په‌ژراند، به پیچه‌وانه‌ی زۆرینه‌ی هاو‌زمانه‌کانیان له هۆله‌ندا. قالۆنه‌کانی هاوسی باشوریان، که کاتولیک بوون، که‌وتنه‌ پشنگیری فلامه‌کان. دوا‌ی چه‌ندان ئالوگۆری سیاسی به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا، له کۆتاییدا ئەوروپییه‌کان، له ساڵی ۱۸۳۰ز، په‌ژراندیان که به‌لجیکا سه‌ره‌خۆ بیته. ئەو سه‌رده‌مه، زمانی فه‌ره‌نسی له چله‌پۆیه‌ بوو. هه‌موو ئەوروپییه‌ک خه‌ونی به‌وه‌ ده‌دیت، به‌و زمانه‌ی چینی سه‌ره‌وه‌ بدووته. ئەمه‌ وای کرد، بی هیچ گيروگرفتیک، زمانی فه‌ره‌نسی، ببی به‌ زمانی دیوانی ولاتی تازه دامه‌زراوی به‌لجیک، سه‌ره‌رای ئەوه‌ش، که فلامه هۆله‌ندی زمانه‌کان زۆرینه‌ بوون.

برۆکسلی پایته‌خت، ده‌که‌ویته‌ ناو خاکی فلامه‌کان، به‌لام چونکه‌ شاره‌که‌ ناوه‌ندی ده‌سته‌لات و ئۆرگانه‌کانی فه‌رمانه‌ه‌وایی بوو، به‌ تێپه‌ر بوونی کات، ژماره‌یه‌کی زۆر قالۆنی فه‌ره‌نسیی زمانی له برۆکسل نیشته‌جی بوون. زۆریک له فلامه‌کانیش، له پڕۆسه‌یه‌کی دوور و درێژدا، زمانیان بووه‌ فه‌ره‌نسی، چونکه‌ فه‌ره‌نسیی زمانی خویندن و په‌روه‌رده و زمانی به‌رپوه‌بردن و کار ده‌ست که‌وتنیش بوو. به‌م جۆره، کاتیک که هه‌ستی پیکرا و بیندرا، زۆرینه‌ی خه‌لکی برۆکسل فه‌ره‌نسی زمانن. له گه‌رمه‌ی شه‌ری یه‌که‌می جی‌هاندا، گۆرانی گه‌وره‌ ناوچه‌که‌ی هه‌ژاند. دوا‌ی ئەوه‌ بوو که فلامه‌کان وه‌ئاگا هاتن و که‌وتنه‌ داواکردنی به‌ یه‌کسانی هه‌لسوکه‌وت کردن له‌گه‌ل هه‌ردوو زمان. ئەمه‌ کاتیک بوو، که هاوولاتیان مافی ده‌نگدانیان پیدرا. له ساڵانی سی سه‌ده‌ی رابردوو، به‌ گۆرینی ده‌ستوری ده‌وله‌ت، هه‌ردوو زمانی هۆله‌ندی و

فهره‌نسیی، به یه‌کسان داندرا. هه‌روه‌ها سه‌رجه‌م ولاته‌که، به‌سه‌ر شاره‌وانی جوړاو جوړی تاک زمان دابه‌شکرا. هه‌ر شاره‌وانه‌یه‌ک بو‌ی هه‌بوو سنوری خو‌ی ده‌ستکاری بکات، ئە‌گه‌ر گوړان به‌سه‌ر زمانی ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ریدا هات. ئە‌و کات، هه‌یشتا زمانی فهره‌نسیی لای خه‌لک پایه‌ی به‌رزتر بوو. زور له فلامه‌کان، زمانی خو‌یان ده‌گوړی و به‌مه‌ش نه‌ک هه‌ر ده‌بوونه فهره‌نسیی زمان، به‌لکو به‌ گو‌یره‌ی ده‌ستوری نوی، ئە‌وان ناوچه‌که‌شیان ده‌خسته سه‌ر شاره‌وانییه فهره‌نسیی زمانه‌کانی هاوسییان. دیاره ئە‌م به‌نده‌ی ده‌ستور به‌ زیانی فلامه‌کان ته‌واو ده‌بوو. هاوکات و له گه‌رمه‌ی ئە‌م کیشمه‌کیشمه‌ی زمانان، ولاته‌که ته‌کانیکی پیشه‌سازی به‌خووه دیت. باکوری به‌لجیک، به‌ هو‌ی بوونی به‌نده‌ری ئاوی، بووه چه‌قی ئە‌م ته‌کانه ئابورییه. به‌ هو‌ی دامه‌زاندنی پیشه‌سازی قورس له‌که‌ناره‌کانی ده‌ریا، ژماره‌یه‌ک فلامی دانیش‌توانی ناوچه‌که، ده‌وله‌م‌ه‌ند بوون. چینی ناوه‌ند و ده‌وله‌م‌ه‌ندی فلام، به‌ه‌موو توانای ئابوری خو‌یانه‌وه، که‌وتنه به‌رگری کردن له‌ زمان و خاکی خو‌یان. ئە‌وه بوو که له‌ سالانی شه‌سته‌وه، دیسان ده‌ستوریان گوړی. به‌ گو‌یره‌ی ده‌ستوری تازه و له‌سه‌ر داخوازی فلامه‌کان، چیتر هه‌ر شاره‌وانییه‌ک، گه‌ر بیه‌ویت، به‌ هیچ بیانویه‌ک ناتوانیت سنوری خو‌ی فراوانتر بکات. هاوکات باری شاری بروکسلیش، به‌ یاسایه‌ک یه‌کلایی کرایه‌وه. سنوری شاره‌وانی بروکسل، به‌ شاریکی دوو زمانه‌ی یه‌کسان داندرا، سه‌ره‌پای ئە‌وه‌ش که ۸۵٪ی دانیش‌توانی شاره‌که، به‌ فهره‌نسیی ده‌وین. ئە‌م یاسایانه هه‌مووی به‌ ده‌نگی زورینه تیپه‌راندرا، بو‌یه وه‌ک چاوه‌روان ده‌کرا، فهره‌نسیی زمانه‌کان، که‌وتنه ده‌رب‌رینی نار‌ه‌زایی له‌ دژی ئە‌م یاسا تازانه‌دا. فهره‌نسا توانی تا راده‌یه‌ک فریای فهره‌نسیی زمانانی شاره‌که بکه‌ویت، کاتیک که به‌ پیداکری ئە‌و ده‌وله‌ته، بروکسل وه‌ک پایته‌خت و ناوه‌ندی ئورگانه‌کانی یه‌کیه‌تی ئە‌وروپی داندرا. ئە‌م کاره تا راده‌یه‌کی زور، پیگه‌ی شاره‌که‌ی له‌سه‌ر ئاستی ئە‌ورویا و جیهانیش به‌رز کرده‌وه، هه‌روه‌ک هه‌لیکی زوری کاریش بو دانیش‌توانه‌که‌ی هاته‌ پیش.

کیشه‌ی زمان له‌و ولاته هه‌یشتا زور دووره له‌ گه‌یشتن به‌ کو‌تایی. باره‌که تا دیت، ئالوزتر ده‌بی‌ت. هه‌موو جاریکیش به‌ گو‌رینی هه‌ندیک به‌ندی ده‌ستور و ئالوزتر کردنی پرۆسه‌که، پروبه‌رووی کیشه‌که ده‌بنه‌وه. به‌ گو‌یره‌ی دوا ده‌ستکاری کردنی ده‌ستور، ده‌بی‌ت له‌ کابینه‌ی هه‌ر حکومه‌تیکدا، وه‌زیرانی فهره‌نسیی زمان، ژماره‌یان وه‌کو وه‌زیرانی هو‌له‌ندی زمان بی‌ت. تا ئیستاش له‌ شاره‌وانییه‌کانی سه‌ر سنوری نیوان

هەردوو نەتەو، کیشەى جۆراو جۆر دروست دەبیت. بى باوەرپى لە نىوان هەردوو نەتەو، وایکرد که لە سالانى حەفتاوه، هەموو پارتە سیاسییە گرنگەکان، پشت لە ئایدیۆلۆژیا بکەن و ببن بە دوو بەش: پارتى ھۆلەندیى زمانان و پارتى فەرەنسىی زمانان. هەموو دامودەزگا و دامەزراوه کۆمەلایەتیهکانى ولاتیش، دۆلێكى قولى زمان، لیکیان جیا دەکاتەو. بەرەنجامى ئەم پرۆسەیه بەو گەشتوو، که بەلجیکای بچوک، بۆتە ولاتىكى فیدرالى و دەستەلاتى ناوەندیى، تا دى کزتر دەبیت. لە بەلجیکای ئەمڕۆدا، ۵۷٪ ی دانیشتوان فلامى ھۆلەندیین. ۴۷٪ قالونی فەرەنسىین، که نزیکەى ۱۵٪یان لە برۆکسل دەژین. هەروەها ۱٪ لە ھاوولاتیانیش زمانیان ئەلمانیه.

یەکیک لە کیشە ھەرە ئالۆزەکانى ئیستای بەلجیک، پیکهینانى کابینهى حکومەتە، لە دواى ھەر ھەلبژاردنیک. بە گوێرەى دەستور، دەبى وەزیرە فەرەنسىی زمانەکان و ھۆلەندی زمانەکان، ژمارەیان وەکو یەک بیت، واتا پیکەو ھەلکردن و کارکردنى هەردوو لا، لە سەرۆکی ئایدیۆلۆژییە و وەک کارىکی ناچارى وایە. جارى وای بوو، که چەندان مانگ ولاتەکە بى حکومەت ماوەتەو، چونکە پارتەکانى براوہى هەردوو گەل، نەیانئوانیو لەسەر دانانى وەزیرەکان ریک بکەون.

کەنەدا، لە نىوان دوو زمانى ناکۆک

فەرەنسىیەکان پيش ئینگلیزەکان، چونە ئەو ولاتە و کۆلونیان لە کەنەداى ئەمڕۆ دامەزراند. دواتر ئینگلیزەکان تیدا زال و بالادەست بوون. ئینگلیزەکان ھەر لە سالى ۱۷۷۴زایینیەو، گەرەنتیان بە فەرەنسىی زمانانى کەنەدا، که زمانیان، لە ناوچەکانى خۆیاندا، بە دیوانى و فیرمى دەمینیتەو. واتا بۆیان ھەیه لە بوارەکانى فیرکردن و راپەراندنى کارى دەولەتیدا بەکاربیتن. ئەمڕۆ لە ۶۰٪ى خەلکى کەنەدا، زمانیان ئینگلیزییە. فەرەنسىی زمانانىش ۲۷٪ ی دانیشتوانى ولاتەکە پیکدینن. فەرەنسىیەکان زۆر بە توندى دەستیان بە زمانەکەیانەو گرتوو و دەپاریزن، بەلام زمانى ئینگلیزى، بە خیرایى لە پەرەسەندن دایە و بەر لە ژیر پى فەرەنسىی دەردینیت. ئینگلیزى بى هیچ رکه بەریەک، بوو بە زمانى بازار و ئابوورى ولاتەکە. بەھوى ئەوہى کەنەدا ھاوسى ولاتىكى بەھیزى وەک ولاتە یەگرتووکانە، دەزگا دلکیش و بە برەوہکانى راگەیاندى ئەمەریکا، بە ئاسانى دەگەنە ھەموو مالیکى کەنەدى. ئەم دەزگا گەورانەى راگەیاندى (کەنالى تەلەفزیۆنى، ھیلەکانى ئینتەرنیت، رۆژنامە و گوڤار،

فيلمه‌كاني هۆليود و...، هاندهرىكى گهورهن، بۆ پالپشتى كردنى زمانى ئىنگليزى له ناو فهره‌نسىيى زمانه‌كاني كه‌نه‌دا. هه‌روهك ولاتى كه‌نه‌دا، يه‌كيكه له وولاتانه‌ى كه به ئاسانى په‌نابه‌ران وهرده‌گرىت، بۆ پر كردنه‌وه‌ى كه‌مى ده‌ستى كار. واتا ولاته‌كه، سالانه په‌نابه‌ر و كوچكردوويه‌كى زور وهرده‌گرى. نزيكه‌ى هه‌موو ئه‌وانه‌ى دینه ناو ولاته‌كه، زمانى ئىنگليزى هه‌لده‌بژيرن بۆ فيربوون و به‌كارهينانى. ئه‌م بره‌وه گهوره‌ى زمانه‌كه له ناو په‌نابه‌ران، په‌ره‌سه‌ندنه‌كه كه كه‌نه‌دييه فهره‌نسىيه‌كان ده‌ترسيئى. ئىستا فهره‌نسىيى زمانه‌كان، ته‌نيا له هه‌ريى كيوبيك و شارى گهوره‌ى مونتريال زورينه‌ن. چه‌ند ساله‌كه كه هه‌ولتيكى راميارى چر هه‌يه، بۆ ئه‌وه‌ى كيوبيك له كه‌نه‌دا جيا بكره‌ته‌وه و بييت به ده‌ولتيكى سه‌ربه‌خۆ. حكومه‌تى ناوه‌ندى، به گويره‌ى ده‌ستورى ده‌وله‌ته‌كه، سه‌وداى وهك يه‌ك، له‌گه‌ل هه‌ردوو زمانى ئىنگليزى و فهره‌نسىيى ده‌كات. هه‌موو پراگه‌ياندينكى ديوانى و فيرمى، به هه‌ردوو زمان بلأو ده‌كره‌ته‌وه. ئه‌ندامانى فهره‌نسىيى زمانى په‌رله‌مان، له دانىشتنه‌كاني په‌رله‌ماندا، به فهره‌نسىيى ده‌دوين. دادگاي ناوه‌ندى دوو زمانه‌يه و... تا دوايى. كه‌چى هه‌موو ئه‌مانه‌ش، دلنبايى به فهره‌نسىيى زمانان نابه‌خشيت. زمانى ئىنگليزى، به‌وه‌ فهره‌نگه‌ جى‌هانىه‌ى كه هه‌يه‌تى، هه‌موو كه‌سيك بوخوى كيش ده‌كات، بۆيه ئه‌مرو بيت يان سبه‌ى، زمانى فهره‌نسىيى له‌وه‌ گوشه‌ قه‌تيس ماوه‌ى دا، بۆر ده‌خوات.

زمانى كۆريايى و دابه‌ش بوونى سياسىيانه‌ى

نمونه‌يه‌كى دى ديارى تيوه‌گلاندنى زمان، له كيشه‌ى دروستكردنى ناسنامه و پيناسه‌ى پروكه‌ش، بۆ دواى سه‌ره‌نجامه‌كاني شه‌رى هه‌ردوو كۆرياكان له‌گه‌ل يه‌كدى ده‌گه‌رته‌وه.

كۆريايى: زمانى داىكى و پوژانه‌ى نزيكه‌ى ۸۰ مليون كه‌سه، كه ۵۰ مليونيان له كۆريايى خوارو ده‌ژين. نيوه‌يان له سيئول و ده‌وروبه‌ريدا نيشته‌جين. له كۆريايى باكوريش ۲۵ مليون ده‌ژين. ولاته‌كه هه‌ر له كوئه‌وه كه‌وتوته نيوان دوو زله‌يزى ناوچه‌كه، كه چين و ژاپون.

تا ئىستا پوون نه‌بوته‌وه كه ئاخو زمانى كۆريايى، سه‌ربه‌خۆيه، يان وهك هه‌ندىك پييان وايه سه‌ر به خيزانه زمانى ئالتاييه، واتا خزمایه‌تى له‌گه‌ل مه‌غولى و توركى و ... هه‌يه. تا سه‌ده‌ى پازده، زمانه‌كه به نيشانه‌كاني چيني ده‌نوسرا. دواى ئه‌وه شيوه

نووسینی پیکهوه نووساوی (ههنگول)، شان به شانی چینی به کارهاتووه. کاریگه‌ری فرهه‌نگی چینی له زمانه‌که‌دا زور قوله. نزیکه‌ی دوو له سی وشه‌ی کوریایی، ره‌گی وشه‌ی چینییان هه‌یه. زمانه‌که له شه‌ش زار پیکهاتووه، هه‌رچه‌ند شاره‌زایان زاری دوورگه‌ی (ژیژو)ی کوریایی خوارو، به زمانیکی سه‌ربه‌خو داده‌نین.

وشیاری نه‌ته‌وایه‌تی کوریی، وه‌ک کاردانه‌وه له دژی بالاده‌ستی فرهه‌نگی و سیاسی چینییان، سه‌ره‌تاکانی ده‌رکه‌وت. ژاپونیش له سالی ۱۹۱۰ تا کوتایی جه‌نگی دووه‌می جیهانی دوورگه‌که‌ی گرت و زمانی ژاپونیی به سه‌ر خه‌لکه‌که‌ی داسه‌پاند. وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کی توند له دژی قه‌ده‌غه‌ کردنی زمان، بیروکه‌ی زمانی په‌تی کوریی چه‌که‌ره‌ی کرد. ژماره‌یه‌ک زمانزانی کوریی، کاتی خویان به دوزینه‌وه‌ی ریگا چاره بو کیشه‌کانی زمان و ده‌ربازکردنی، ته‌رخان کردبوو، تا له ژیر کاریگه‌ری هه‌ردوو زمانی چینی و ژاپونیی بزگاری بکه‌ن.

دوای کوتایی هاتنی جه‌نگی ناوخو، له نیوان هه‌ردوو به‌شی باکور و باشور (۱۹۵۰-۱۹۵۳)، که بووه هوی گیان له ده‌ست دانی ۵ ملیون کوریی، زوربه‌ی ئەو زمانزانانه، به هوی شوینی ژیانیه‌وه، که وتنه به‌ری باکوری کوریاوه، که نزیکه‌ی ۵۰ سال، له لایه‌ن کیم ئیل سونگی دیکتاتور هوه فره‌مانه‌وایی ده‌کرا و ئیستاش ده‌وله‌ته کومونیسته‌که‌ی، به میرات بو کور و کورپه‌زاکانی به‌جیه‌یشتووه.

کوریه‌کانی باشور، به هه‌موو توانایانه‌وه که وتنه دیسان بنیات نانه‌وه‌ی ولاته‌که‌یان و گواستنه‌وه‌ی له کومه‌لگایه‌کی کشتوکالی هه‌ژاره‌وه، بو کومه‌لگایه‌کی پیشه‌سازی ده‌وله‌مه‌ند و گه‌وره. ئەوان به یارمه‌تی ولاته یه‌کگرتوو هه‌کانی ئەمه‌ریکا، له‌م کاره‌یاندان سه‌رکه‌وتن. سامسونگ و هوندای، نمونه‌ی دیاری ئەو پیشکه‌وتنانه‌یانن. کوریای باکور، بووه ولاتیکی ده‌وره‌گیراو و ته‌لبه‌ند کراوی پولیسی، که تا ئیستا هه‌زاران که‌سی تیتدا له برسان مردوون. ئەوه‌ی که من ده‌مه‌ویت پیداکری له‌سه‌ر بکه‌م، ئەو پووداوانه‌ن که ده‌که‌ونه دوای ئەو پاشخانه‌وه، که بو پتر لیتینگه‌یشتن، له سه‌ره‌وه لئی دوام.

باجی ئەو سه‌رکه‌وتنانه‌ی کوریای باشور، ئەو برینانه‌ن که وا به‌سه‌ر زمانیه‌وه دیاره. زمانی ئەو به‌شه، جگه له مانه‌وه‌ی کاریگه‌رییه‌کانی پیشووی چینی و ژاپونیی، وه‌رگرتنی وشه‌گه‌لیکی زوری ئینگلیزیی هاتوته سه‌ر. لایه‌نگرانی زمانی په‌تی له باکور، سه‌ره‌پای سه‌ختیه‌کانی ژیانیش، به‌رده‌وام بوون له بانگه‌شه‌ی به په‌تی کردنی زمان. ئەم هه‌لمه‌ته‌ی زمانزانی باکور، به ریکه‌وت جووت هاته‌وه له‌گه‌ل خواستی دیکتاتورانه‌ی

کیم، که دهیوهیست زمانیش وهک چه مکیکی جیاکه رهوی ئایدیولۆژی، بکاته پیناسه‌ی جیاوازیکه رهوه‌ی (گه‌له تازه‌که‌ی) خۆی و وهک چه کیک له دژی باشور به‌کاربیینت. یه‌که‌مین جار له وه به‌شه‌ی باکور، له ۱۹۵۰ برپار درا، که به‌کارهینانی هه‌ر نیشانه‌یه‌کی نویسنی چینی، له زمانی کورییدا ریگا پینه‌دراوه. کیم دواتر دوو په‌یامی له‌سه‌ر زمان بلاو کرده‌وه. یه‌که‌میان له سالی ۱۹۶۴ بوو، که تییدا فه‌رمان ده‌دات بنچینه و بناغه کۆنه‌کانی زمان وه‌کو خۆیان به‌یلدرینه‌وه. دیاره مه‌به‌ستی ئه‌وه بوو، تا زمان له ده‌وله‌ته‌که‌ی وی نه‌که‌ویته ژیر کاریگه‌ری ئه‌و گۆرانا‌نه‌ی، که له باشور به‌سه‌ر زماندا ده‌هاتن. په‌یامی دووهمیشی ئاماژه بوو به‌ ده‌ست کردن به‌هه‌لمه‌تی به‌په‌تی نووسین و سرپینه‌وه‌ی هه‌موو ئه‌و وشه‌ چینی و ژاپۆنیانه‌ی، که سه‌دان سال بوو که‌وتیوونه ناو زمانی کوریایی.

ئا لی‌ره بوو که ئه‌رکیک خرا سه‌ر زمان که جگه له زیان لیدانی، هیچی دی بو خودی زمانه‌که تییدا نیه، به‌لام ده‌سته‌لاتدار ویستی به‌ریگای به‌لاریدا بردنی زمان، پیناسه‌یه‌کی نوی بو مه‌مله‌که‌ته‌که‌ی و خه‌لکه‌که‌ی ناوی بکات. دوا‌ی دوو سال هه‌ولی چر و خه‌ست، به‌هه‌زاران وشه‌ی تازه دروستکراو خرا‌نه ناو زمان، که زۆریان، به‌ نه‌دازه‌یه‌ک ناریک و ناقولا و نه‌گونجاون، هیشتا دوا‌ی تیپه‌رینی نیو سه‌ده‌ش، له ناو خه‌لکیدا جیگایان نه‌بوته‌وه. دیاره زۆر وشه‌ی جوانیش ده‌رکه‌وتوون.

کیمی ریبه‌ر، سالی ۱۹۶۶ رایگه‌یاند، که ولاته‌که‌ی زمانیکی ستانداردی نویی داهیناوه. ئه‌و ناوی له‌و زمانه‌ تازه‌یه نا munhwaeo، مونه‌وا‌یو. دیاره بیانوشی بو ئه‌و کاره‌ی ئه‌وه بوو که ((.. ئه‌و ژیا‌نه بو‌رژوازییه، فیو‌دالییه رزیوه‌ی، که له سیول ره‌گی داکوتاوه، وای کردووه تا هیشتا ئه‌و زمانه کورییه‌ی، که له‌وی قسه‌ی پی ده‌کریت، ئه‌و ده‌نگه شیوه لوتیه‌ی تییدا بیت، که ژنان پینان خۆشه، بو ئیشق‌بازی له‌گه‌ل پیاواندا به‌کاری بینن.... جگه له‌وه‌ش، ئه‌و هه‌موو وشانه‌ی که له ئینگلیزی، ژاپۆنی و چینی وه‌رگیراون و بوونه‌ته پیکه‌ینه‌ری نیوه‌ی وشه‌ی زمانی له سیول به‌کارهاتوو، زمانی کوریی کردۆته زمانیکی ئاویته و تیکه‌ل. بو‌یه ده‌بیت زمانی له پیونگ یانگ به‌کارهاتوو ببیته زمانی ستانداردی کوریی، چونکه ئه‌م زمانه‌یه که له پایته‌ختی شو‌رشیگیری ئیمه‌دا قسه‌ی پی ده‌کریت.)).

زمانی تازه، جگه له‌وه‌ی که هه‌لگری په‌یامیکی سیاسی زه‌قه، به‌ ئاراسته‌یه‌کی جیاواز و سه‌ربه‌خۆش گه‌شه‌ی پیدراوه. ده‌توانین بلین، زمانه‌که له بناغه‌وه، به‌ کۆنه‌پاریزی ماوه‌ته‌وه و بنه‌چه‌کانی نه‌گۆراون.

ئەو گۆرپانكارىيە زامانىيەنى باكور، كە دوو نەوھى كۆرىي پى پەروەردە كراو، كىشەي زۆرى لىك تىگەيشتنى لە نىوان ھاو زمانى باشور و باكور دروست كىردوو. ئەو بىست ھەزار كۆريايىيەنى، كە خۆيان لە سنورەكانى مەرگ دەرباز كىردوو و تۈنۈيۈنە بگەنە كۆرياي باشور، ھەموويان تووشى سەرسوپمانى گەورە ھاتوون، كە چۆن ناتوانن لە شوينى تازەياندا، بە ئاسانى لەگەل ھاو زمانىيان بدوین. ھەروەك زمان بۆ ئەوان، وەك بۆيەي فسفۆرى لى ھاتوو و بچنە ھەر شوينىك، بە ئاسانى دەناسرىنەو.

من خویندكارىكى ئامادەيىم ھەيە بە ناوى Lee Hoon، لىي ھوون، كە ماوھەيەكى زۆر نىيە لە باكورى كوريا ھەلاتوو و لە سوید گىرساوتەو. بۆ زانىارى پتر لەسەر كىشەي زمان، رۆژى ۱۴ - ۰۳ - ۲۰۱۴ لەگەل دانىشتم. يەكەم پرسىارم ئەو بو، كە چۆنە نەيوستوو بچىتە كۆرياي باشور و ھاتوتە ئىرە؟ وەلامەكەي رۈون بو. گوتى كە ئىمە بە ھۆي كىشەي زمان و نەشارەزايىمان لە زۆر بوارى دى كار و ژيان، بە بەراورد لەگەل باشورىيەكان، ھەروەھا جياوازي گەورەي ئاستى ژيان، ھەمىشە لەوئى، وەك ھاوولاتى پلە دوو سەير دەكرىن. موچەي كارمان كەمترە. ھەروەك ھەمىشە گومانى ئەو شمان لەسەرە، كە بە سيخورى نىردرابىنە ئەوئى و جىي متمانەي كار بە دەستان نىن. ھاوكات ناوئىرین خۆمان ئاشكرا بگەين و بە ناسنامەي راستەقىنەي خۆمان دەربكەوين، تا بتوانىن بەرگرى لە مافەكانمان بگەين، نەوەكا ئاشكرا بىن كە كىين! نىكەي ھەموو ئەوانەي چوونەتە باشور، ناوى خۆيان گۆرپو، تا سيخورانى باكور نەيانناسنەو، دەنا ھەموو كەسوكارمان لە باكور گوللە باران دەكرىن.

بە گوتەي لىي ھوون، جگە لەوھى كە ئەوان وشەگەلىكى زۆر بەكار دىنن، كە لە باشور نەناسراون، دىسان زۆر وشەي دىش ھەن كە لە باكور، بە ھۆي زالى ئايدۆلۆژيا، واتاي ديان وەرگرتوو و لە باشور ھەر بە واتا كۆنەكانىيان بەكار دىن، كە بۆ ئىمە دەبىتە سەرلىشىواويەكى زۆر. جياوازيەكى دى، بە قسەي ئەو ئەوھەيە، كە لە زمانى باكور، قسەكەر بىي پىشەكى و بە زمانىكى راستەوخۆ و وشك دەدوئىت، كە چى لە باشور زمان ناسك بۆتەو و پرە لە دەربىنى شارستانىيانە و ناسكى رەوانبىژى، كە ئىمە پىي رانەھاتووين. ديارە ئەو ھەموو وشە و زاراوانەش، كە لە ئىنگىلىزى و زمانى دى وەرگىراون و بوونەتە بەشىك لە زمانى ئاخاوتنى رۆژانەي باشورىيان، بۆ ئىمە نەناسراون.

زاراوه سازی له روانگه ی زمانه وانییه وه

پ. د. وریا عومهر ئەمین

وشه‌کانی زمان جیهانیکی سهر به خوڼ، وهک کومه لیکي زیندووی چالاکي ریکوپیک رفتهار ده‌کن. هر وشه‌بیک تیايدا بوونه‌ریکی گیانله‌به‌ره، له دایک ده‌بی، به تیپه‌پینی کات سیمای ده‌گورپی، له‌گه‌ل وشه‌ی تردا زاوژی ده‌کات و هی تری لی ده‌بیته‌وه، خزمایه‌تی و هاوپییه‌تی و دوستایه‌تی له نیوانیاندا په‌یداده‌بی (۱). هه‌ن وهک مروّف، سهره‌پای نه‌بوونی په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی له نیوانیاندا، لیکده‌کن. وشه‌هه‌یه جوانه و هه‌شه‌ناشیرین، هه‌یه دلخوش و هه‌شه‌خه‌مبار، هه‌یه گه‌وره و هه‌شه‌بچووک، هه‌یه شهرمن و هه‌شه‌بی رووی نه‌فره‌تلیکراو.

وشه‌کان له ناو خو‌یاندا ده‌که‌ونه کیشه له‌گه‌ل په‌کتردا، خو‌شه‌ویستی یا دژایه‌تی له‌گه‌ل په‌کتردا ده‌کن، شوینی په‌کتر داگیرده‌کن. یارمه‌تی په‌کتر ده‌دن. وشه‌هه‌یه بار ده‌کات و ئاواره ده‌بی و ده‌چیته‌فه‌ره‌نگی زمانانی ت، له‌وانه‌یه دواي ماوه‌بیک بگه‌رپته‌وه ناو‌کس و کاری خو‌ی و هی تریش له‌گه‌ل خو‌یدا به‌ینی. هه‌یه ناو ده‌رده‌کات و ده‌بیته‌جیهانی.

وشه وهک هر زینده‌وه‌ریکی تر ته‌مه‌نی هه‌یه، کورت یا دریژ. هه‌یه دواي مردنی هیچ ئاسه‌واریکی نامینی، هه‌شه ده‌که‌ویته میژووه‌وه یا ده‌بی به ناو بو شتی تر. له ریژمان و زمانه‌وانیدا وشه‌کانی زمان پۆلکراون و بوونه‌ته چند به‌شی به پیی ئه‌رکه‌کانیان له ناو رسته‌دا. (ناو - راناو - ئاوه‌لناو - ئاوه‌لکار - پی‌شبه‌ند - ..هتد) به‌شه ئاخاوتنه‌کان له هه‌موو زماناندا.

زاراوه سهر به پۆلی (ناو) ه. له‌م باسه‌دا هه‌ندی تیپینی له باره‌ی چه‌مکی زاراوه له روانگه‌ی زمانه‌وانییه‌وه ده‌خړینه‌پوو.

زاراوه ناویکه به گشتی له یه‌ک وشه‌دا پیکدیت، له چه‌مک و ده‌سکه‌وتیکی زانستی ده‌نری. مه‌رج نییه په‌یوه‌ندی له نیوان زاراوه‌که و واتاکه‌ی هه‌بی. زاراوه پیناسه‌ی بواره‌که نییه. هه‌رگیزیش ناگری بواریک له وشه‌بیکدا کو بگریته‌وه. واتا په‌یوه‌ندی (ناو و ناولینراو) (گوتره) بیه Arbitrary، ته‌نانه‌ت زاراوه هه‌یه پیچه‌وانه‌ی واتاکه‌یه‌تی (۲).

له رووی زمانه‌وانییه‌وه گرنګ نییه زاراوه‌که له نه‌ژاددا چوڼ په‌یدا بووه و چوڼ دانراوه. که زانایی یا بیرمه‌ندی شتی یا چه‌مکی داده‌ینی یا ده‌دوژیته‌وه، هر خو‌ی زاراوه‌که‌ی بو داده‌نی، هه‌رگیز پرس به زمانه‌وانان ناکات. ئیتر ئه‌وه ده‌بی به ناو بو ئه‌و دیارده و بواره. دانه‌رکه چوڼی داده‌نی وا به‌کار ده‌یتری و که‌س ده‌خلی به‌سه‌روه نابی و له ده‌زگا زانستییه‌کان به‌و جوړه تو‌مار ده‌گری و که‌س ده‌سکاری

ناکات. هیچ زاراوه‌ییکی له هیچ بواریکی زانستدا زمانه‌وانان داینانی. داهینه‌ره‌که خۆی یا بواره‌که‌ی خۆی بۆی داده‌نی.

به هه‌زاران زاراوه له فیزیا و کیمیا و گه‌ردوونناسی و ماتماتیک و بزیشکی و هه‌ر بواریکی تری زانست به ناوی زانایان دانراون (وهک ریز لینانیک بۆیان) یا به ناوی ئەو زانایانه‌ی دایانه‌یناوه وهک(قۆلت - ئەمپیئر - فه‌رده‌ای - نیوتن - و هه‌زارانی تر) .. چ په‌یوه‌ندییک هه‌یه له نیوان واتای (قۆلت) که ناوی زاناییکه و ئەووزه و دیارده‌یه‌ی ده‌یگه‌ییینی؟ سه‌دان هه‌زار زاراوه به پی‌ره‌وی ئەکرۆنۆمی Acronym دارپێژراوه . له‌م پی‌ره‌وه‌دا پیتی یه‌که‌می ریزه وشه‌یییک لیکه‌دری و زاراوه‌که‌ی پی‌ داده‌ریژری. وهک له: (لیزه‌ر Laser) له کۆی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه light amplification by stimulated emission of radiation یونیسف (Unicef) له کۆی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه United Nations International Children's Emergency Fund (ئۆپیک Opec) له کۆی یه‌که‌م پیتی ئەم وشانه پیکهاتوووه Organization of Petroleum Exporting

زاراوه هه‌یه به ریکه‌وت داده‌نریت.

چیرۆکی سه‌ره‌له‌دانی هه‌ندی له زاراوه جیهانییه‌کان و لای خۆمان ده‌گی‌رمه‌وه وهک نمونه بۆ سه‌لماندنی نه‌بوونی هیچ په‌یوه‌ندیییکی ره‌مه‌کی له نیوان زاراوه و ئەو واتا و چه‌مه‌کی ده‌یگه‌ییینی.

۱ - زاراوه‌ی گوگل

مندالیتیکی ۹ سالان زاراوه‌ی (گوگل) ی داناهه؟

گوگل کۆمپانیاییکی ئەمه‌ریکییه تاییه‌ته به بواری بانگه‌شه و پراگه‌یاندن و ده‌سکه‌وتنی زانیاری و ناردنی نامه‌ی ئەلیکترۆنی به جیمیل و گه‌لی خزمه‌تگوزاریی تر.. دوو خویندکاری زانکۆی ستانفۆرد - کالیفۆرنیا - ئەمه‌ریکا، (لاری پییج و سی‌رجی براین) له سالی ۱۹۹۶ له‌ژیر ناوی (باک‌راب BackRub) دایانمه‌زراند. له (۴ ی ئەیلوولی ۱۹۹۸) که‌وته کار ناوه‌که‌یان گوپی به (گوگل).

(گوگل) جیهانیترین زاراوه‌یه، که‌وتۆته ناو هه‌موو زمانانی جیهانه‌وه. هه‌موو جیهانی داگیر کردوووه، پۆژی ملیۆنه‌ها جار له زانست و قسه‌ی پۆژانه‌دا به‌کار ده‌هینری. ئەتیمۆلۆجیاییکی سه‌یر و چیژداری هه‌یه .. ئەمه‌ش چیرۆکه‌که‌ییینی:

ئیدوهرد كاسنەر (۱۸۷۸ - ۱۹۵۵). پروفیسوری بیرکاری زانکوی کۆلومبیا . له سالی ۱۹۳۲ دا بوو رۆژیکیان له گه‌ل خوشکه‌زا ۹ نۆ سالانه‌که‌ی (میلتون سیرۆتا) له باغیکدا پیاسه‌ی ده‌کرد .. به‌دهم پیاسه‌کردنا بیرری له زاراوه‌ییکی ده‌کرده‌وه دایینی بۆ ژمار (یه‌ک - سه‌د سفر له پیشی)، هەر بۆ گالته به‌پیکه‌نینه‌وه رپووی له میلتون کرد ولیی پرسى توچ زاراوه‌ییکی پیشنیاز ده‌که‌یت بۆ ژماره (یه‌ک سه‌د سفر له پیشی..). میلتون دواى نه‌ختی بیرکردنه‌وه وتی (گوگل) وه‌ک وشه‌ییکی نزیك له gigli به‌واتای (پیکه‌نین) و (ده‌نگی گروگال) ی مندالی ساوا .. کاسنەر یه‌کسه‌ر په‌نجه‌ی له په‌نجه‌دا و وتی (That is it ئەمه‌ خۆیه‌تی).

له سالی ۱۹۴۰ دا کاسنەر کتیبیکی بلاوکرده‌وه به‌ناونیشانی (بیرکاری و ئەندیشه Mathematics and the Imagination) تیندا زاراوه‌ی گوگلی به‌کار هینا. له‌وساکه‌وه (گوگل) له‌بوارى ماتماتیکدا وه‌ک زاراوه‌ییکی زانستی چه‌سپى. پاشان کاسنەر هەر له (گوگل) هوه‌ زاراوه‌ی (گوگلپلیکس) ی دارشت بۆ ژماره‌ییکی گه‌لی له گوگل گه‌وره‌تر.

گوگل له سالی ۱۹۹۶ دا به‌ناوی (باکراب) هوه‌ سه‌ری هه‌لدا. له (۴ ی ئەیلوولی ۱۹۹۸) خرایه‌کار، ناوه‌که‌ی گۆردرا به‌گوگل وه‌ک هیماییک بۆ فره‌یی و یه‌کجار زۆری و له‌پاده‌به‌ده‌ریی ئەو ئەرکه‌ مه‌زنه‌ی ئەنجامی ده‌دات له‌ریکخستنی کۆمه‌لیکی بی‌پایان له‌زانباری و خستنه‌به‌رده‌ستی هه‌موو که‌سێ له‌جیهاندا له‌هه‌موو کاتیکدا و په‌یوه‌ندیی راسته‌وخۆ و هاوکات له‌نیوان هه‌موو که‌سێکی سه‌ر رپووی زه‌مین.

۲ - که‌ره‌نتین

زاراوه‌ی که‌ره‌نتین واتا داب‌راندنی که‌سێک (یا ئاژه‌لیک) ی په‌تاداره و دوورخستنه‌وه‌یه‌تی له‌خه‌لک، نه‌وه‌ک په‌تاکه‌یان بگۆیزریته‌وه‌ که‌سانی تر و بلاوبیته‌وه. یا شوینیکی په‌تا و ده‌ردی تیدا ده‌رده‌که‌وی په‌رژین ده‌کرئ تا که‌س توخنی نه‌که‌وی. وشه‌ی که‌ره‌نتین له‌زمانی ئیتالییه‌وه‌ وه‌رگیراوه‌ quaranta giorni که‌ واتای (چل شه‌و) ده‌گه‌یینیت. له‌ شیوه‌زاری ناوچه‌ی (قینیس) له‌سه‌ده‌ی چوارده‌مدا، له‌سه‌رده‌می بلاوبوونه‌وه‌ی په‌تای تاعوون Black death (مردنی ره‌ش) به‌کار ده‌هینرا وه‌ک زاراوه‌ییکی بۆ ئەو ماوه‌یه‌ی (که‌ ۴۰ رۆژ بوو) پاپۆره‌کان دووره‌په‌ریز له‌ناو ده‌ریادا راده‌گیران و نه‌یاند هه‌یشته‌ نزیك که‌نار که‌ونه‌وه‌ و که‌سی لئ دابه‌زی. دواى

ئەو چل پوژە گەر هيچ لە نەفەرەکان تاعوونی لی دەرەنەکەوتايە، ئنجا پريان دەدرایی بینە کەنار و دابەزن. ئەمە وەک زاراوەییکی بواری تەندرووستی چووہ ناو فەرہەنگی زانستی جیہانی وکەوتە زمانەکانی تر بە واتای (جیاکردنەوہ و دابراندنی پەتادار). پرسیارەکە لیڤرہ ئەمەیە: (چل شەو) لە کوئی و (دوورخستنەوہ) لە کوئی و کۆرۋنا لە کوئی؟؟!.

۳ - ماوس

ماوس mouse وشەییکی ئینگلیزییە، واتا (مشک) .. وەک زاراوە لە ئامیڤری جوولە پیکردنی سەر شاشەیی کۆمپیوتەر نراوہ . شیوہی و جوولە پیکردنی لە مشک دەکات. بەم لیکچوونە ناویان نا (مشک).
مشک لە کوئی و ئەم ئامیڤرہ لە کوئی؟!.

۴ - ئەمەریکا

دەریاوانی ئیتالی کریستیڤەر کۆلۆمبوس (۱۴۵۱ - ۱۵۰۶)، لە (۳ - ۸ - ۱۴۹۲) بەرہو پوژئاوا کەوتە ری بەو ئاواتەیی بگاتە ولاتی هیندستان تا بیکات بە بەلگە بو سەلماندنی خری ئەرز. لە (۱۲ - ۱۰ - ۱۴۹۲) واتا دواي حەفتا پوژ چاوی بە وشکایی کەوت و وای بو چوو کە گەیشتۆتە هیند. دواي گەشتەکەي کۆلۆمبس دەریاوانیکی تری ئیتالی بە ناوی (فیسبوچی ئەمەریکو) (۱۴۵۴ - ۱۵۱۲)، ئەمیش وەک کۆلۆمبس بەو ئاواتەیی لە پوژئاواوە بچیتە هیندستان، کەوتە ری. گەیشتە ئەو شوینەي کۆلۆمبس گەیشتبووئی.. ئەمەریکو بۆی دەرکەوت کە کۆلۆمبس هەلەبوو، ئەو شوینە هیندستان نییە، بەلکو جیہان و کیشوهریکی تری پیشتر پی نەزانراوہ. ناوی نا (جیہانی نوئی). بەمە بوچوونەکەي کۆلۆمبوسی راستکردەوہ. لە سالی ۱۵۰۷دا، جوگرافیناسی ئەلەمانی (مارتن وۆلدسیمۆلەر) خەریتەییکی نوئی جیہانی نەخشاند شوینە نوئیە دۆزراوہکەي خستە سەر و ناوی نا (ئەمەریکا). ئیتر بەم ناوہ بلاو بووہوہ.

۵ - کۆلۆمبیا

میژووی بیری جوگرافی، مافی دۆزینەوہی ئەم جیہانە نوئیە دەخاتە پال (کۆلۆمبس)، هەر چەندە تا مردنیشی لە سالی ۱۵۰۶دا هەر لەسەر ئەو بپروایەدا

بوو که ئەو شوینەى گەشتبوویى هیندستان بوو. دواىى وهک داننان به مهزنى و ریزلینانیک بۆى، ولاتى کۆلۆمبیا و زۆر شوینی تر له ئەمهريکادا به ناوى ئەمهوه نرا. ۶ - ئەمهزۆن و زىي ئەمهزۆن.

له ئەفسانەییکی گریکی کۆندا هاتوو، که گوايه ئەمهزۆنهکان کۆمهله ئافرهتییکی له پیاو یاخیبووی جهنگاوهرى جهربهزه بوون، له چیاکانى (کهپه دۆسیا) ی ناوچهی ئاسیای بچوک، که دهکهوێته تورکیای ئیستا، دهژيان.

ئەم ژنانە خۆیان له پیاوان دا براندبوو، هەرگیز توخوونیان نه دهکهوتن. تهنیا که دهیانویست مندالیان ببی و بۆ مه بهستی زاوژیکردن په یوهندی خیرایان له گهه پیاوانى دهورو بهر دهکرد. ئەگەر کورپان ببایه یه کسه ر دهیانکوشت، کهچهکانیان دههیشتهوه، په روهردهیان دهکردن وهک خۆیان ببن به یاخی و جهنگاوهر و دژه پیاو. وشه ی (ئەمهزۆن) له زمانى گریکیدا واتای (بى مه مک) دهگه یینی. ئەم ناوهیان لى نراوه، چونکه جهنگاوهرهکان مه مکى لای راستى خۆیان دهبرى، تا بتوانن به ئاسانى تیروکهوان به کار بهینن. دواى دۆزینه وهى کیشوهرى ئەمهريکا له لایهن کۆلۆمبس هوه له سالى ۱۴۹۲ ز دا، ئەوروپییهکان پوویان تیکرد له پیناو داگیرکردن و پشکنینه وه و دۆزینه وهى سامانه سرووشتییه زۆر و به پیتهکانى ئەم جیهانه نوییه. ههلمهتهکانیان زۆر به توندی بهرگری دهکران له لایهن دانیشتووهره سه نه کانه وه. له سالانى (۱۵۴۱ و ۱۵۴۲) دا یه کهم ههلمهتى پشکنینه وه به سه روکایه تیی (فرانسیسکو دی ئوریلانیه) پووی کرده ئەو شوینەى ئیستا به (ئەمهزۆن) و (زىي ئەمهزۆن) ناوبراون. ئەوهى سه رنجى داگیرکه رهکانى راکیشا ئەوه بوو که ئەو جهنگاوهرانهى به رهنگاریان بوون هه موو ژن بوون (وهک ئەوانه ی ئەفسانەى ئەمهزۆنى گریکی). له سه ر ئەمه ئەم شوینەیان ناونا (ئەمهزۆن).

ئەم وشه یه له پووی واتاوه بووه و کراوته ناو و زاراوه بۆ زۆر شت و لایه نی تری کۆمه لایه تیی په یوه ندیدار به ئافره تانه وه.

زۆربه ی هه ره زۆرى زاراوهکان به م جوهره ریکه وتانه سه ریانه هه لداوه.

هه ندی نمونه له چۆنیه تی ناوان لای خو مان.

۱ - مهزۆ

مهزۆ له شکرى یه کیک بوو له وه رزشه وانه ناو دارهکانى شارى هه ولیر، له باره ی واتای ناویه وه ده لى: کاتیک باو کم سه رباز بووه، یه کیک له براده رهکانى خه لکی سلیمانى

دهبیت و لهگهلی لهیهک ژووردا دهبیت.. جاریکیان لهسهردانی مالهوه له سلیمانی دهگهپیتهوه، ههندی گهزۆی سلیمانیی بۆ باوكم به دیاری هیناوه..کاتی دهیخوات زۆری بهدل دهبیت و دهلیت ئەم شیرینییه خوشه ناوی چیه؟ هاوری سلیمانیهکهی دهلیت (گهزۆ). باوكم لهو کاتهوه بریاری دا ئەگه مندالیان ببی ناوی بنیت گهزۆ.. بهلام ریکهوت که لهدایک بووم لهگهله برایهکم به دوانهیی هاتینه دونیا، ناچار ناوی برایهکهم بوو به (گهزۆ) و ناوی منیش لهسهر پیرهوی (گهزۆ و مهزۆ) بوو به (مهزۆ)(۱).

۲- حهنهفیه

مزگهوتی محمد علی شوینهواریکی بهناوبانگی شاری قاهرهیه. فهرومانرهوای میسری محمد علی پاشا (۱۷۶۹ - ۱۸۴۹ز) له سالانی (۱۸۳۰ - ۱۸۴۸) له ناو قهلاهی سهلاحهدين ئهییوبیدا لهسهر شیوهی عوسمانی وهک مزگهوتی سولتان ئهحمهد له ئستهنبول.بنیاتی نا. که (پاشا مهحهمهدهلی) مزگهوتهکهی بنیات نا بۆری و حهنهفیهی تیدا بهکار هینا بۆ دهسنوێژشوشتن له جیاتی مهسینه و جام . زانایانی مهزههبی (حهنهلی و شافعی و مالکی) دژی وهستان، گوايه ئەمه بیدعهیه پیشتر له ولاته ئیسلامیهکان شتی وا نهبینراوه. ههموو بیدعهییکی گومراپییه.

له لایهکی ترهوه زانایانی مهزههبی (حهنهفی) به پیچهوانهوه مهزههبهکانی تر به شتیکی ئاسایی و باشیان دانا، چونکه بهکار هینانی ئاسانکاریییکی زۆر بۆ نوێژکهران دهپهخسینی. لهسهر ئەمه به (حهنهفیه) ناوئارا.

۳ - سهموون

سهموون له سهرهتای پهناکانی سهدهی رابردوودا له شاری بهغداد پهیدا بوو. به هۆی جهنگی دووهمی جیهانهوه،گهلی ئهرمهن له (جیورجیا) وه ئاواره بوون . بهشیکیان هاتنه بهغداد. کابراییک ناوی (سایمۆن) دهبی بۆ یهکهه جار فرنیکی له بهغداد له گهههکی باب الاغا کردهوه. به زمانی جیورجی بهمجوره نانه یا کولیرهیه دهلین (شووتیس پووری - Shotis Puri). دیاره خهلهکهکه زۆری پی خوش دهبی و له زۆر شوینی تر فرنی ئەم جۆره کولیرهیه کرایهوه و زوو له بهغداد و شارهکانی تر بلأو بووهوه. ههه بهناوی کابرای دامهزینهر (سایمۆن) به (نانی سایمۆن) ناوی دهکرد و پاشان کورت کراوتهوه و سواوه و بووه به (سهموون).

لهبهه ئهوهی فرنهکهی به بهرد بنیات دهنا ناوی نرا (سهمونی بهردی).

داريژراوه، زور ئاشکرا واتاي ئاميره که دهگه ييني. به کارهيناني بو واتاي (کات) وهک ئهويه (ميشکوژ) به کار بهينري به واتاي (ميش). به کارهيناني (کاتژمير) به واتاي (کات) هه له ييکي باوه به زوري له راگه ياندا به رچاو دهکه وي. به م جوړه دهبي بوتري (کات پينجي ئيوارهيه) نهک (کاتژمير پينجي ئيوارهيه).

کورد له کونه وه وهک زماني عه ره بييدا (سهعات) ي به کار هيناوه بو (کات) و (ئامير) هکه. به تپه پيني کات سواوه و بوته (سات) و بوته هاوواتاي (کات)، وهک له (ساتيکي خوش) دا و له هه ندي دهر پيندا (ت) يه که ش تواوته وه و بوته (سا) وهک له (له و ساکه وه توم ديوه) ، (به لي ئه وسا دلکيم بوو ..) . به م جوړه (ساعه) شيوه نژاده که ي خوي به ته واي دوړاندووه و کورد يئراوه. بو پاراستني زمانه که مان له شيواندن و شيلووبوون باشترين و راستتيرين پيره و ئهويه واز له (کاتژمير) بهينري وهک واتا بو (کات) و هه (سهعات و سات) به کار بهينري. (کاتژمير) هکه ش هه ر به واتاي خوي به کار بهينري واتا ئاميري کلت ژماردن. به گويره ي وشه ي (کاژير) هوه ..

گه لي ياسا هه ن بو دارشتني وشه ي ليکدراو . ييکي له مانه به Blending ناو ده بري. به پيي ئه م پيره وه دوو وشه ليکده دري دواي قرتاني به شيکي به شي دووه ممي وشه ي يه که م و به شيکي به شي يه که مي وشه ي دووه م و ئنجا ليکده درين. له (کات ژمير) دا (ت) کات و (م) ي (ژمير) قرتينراون، (کا - ژير) يان لي دروست بووه ..

وا باوه که وشه ي (کاژير) بو کات تازه داهاتووه له ميديا کانه وه بيستراوه. ئه مه راست نييه. (کاژير) وشه ييکي کونه ميژووه که ي دهگه پيته وه پيش نيو سه ده. بو نمونه سهيري فه ره نگی (ئه ستيره گه شه)، ل ۳۹۶.

۶ - (نازناو) يا (ناسناو)

زوربه ي زانکو کانمان له نووسراوه کانياندا و ئه و ماموستا و تويزه رانه ي باسي پله و ناسناوي زانستي ده که ن له جياتي زاراوه ي (ناسناو)، (نازناو) به کار ده يئن. ئه مه هه له ييکي باوي زمانيه. (ناسناو) و (نازناو) دوو وشه ي ليکدراون له زماني کورديدا دوو واتاي جيايان هيه و بو دوو مه به ست و چه مکی جيا به کار ده يئرين. وشه ي (نازناو) له (ناز و ناو) هوه پيکه اتووه. ئه و ناويه که بو نازدان و خوشه ويستي له مندال و که ساني خوشه ويست دهنري، وهک: (ژوژو يا ژيکه بو

ژيان).. (كارو بۇ كاروان) . . (ترى بۇ تارا) (بله بۇ ئىبراهيم) (خوله بۇ محمود).. هتد.
(ناسناو) له (ناس - ناو) هوه پىكها تووه. ئەو ناوه يه كه كهسى پىي دەناسریت كه
له ئەنجامى هەندى ھۆكاره وه پىي دەلكى وهك:

۱ - ناوى پيشه (ئاسنگر - دارتاش - بهقال ..)...

۲ - ناوى خيل و رهچه لهك (هەركى - دزهى - خوشناو ....)

۳ - ناوى گوند و شار و ناوچه و ولات (مەخمورى - بادىنى - مىسىرى ..)

۴ - پلهى زانستى (پروفیسور - دكتور - پروفیسورى ياریدەر - مامۆستا)..

۵ - ھۆى پهككەوتن و نەساغى و سىما (حەمە شەل - قاله لووتفستق - عەبه
كه رزل ..)

۶ - رېكەت و ھۆى و رووداۋ.(كهچەلىف - قوراۋ ..)

زور ھۆكارى تر هەن ..

له زمانى عەرەبىدا بۇ (نازناو)، (اسم الدلع) بهكار دەھىئىرى . بۇ ناسناو و پلهى
زانستى (اللقب العلمى) بهكار دەھىئىرى. و وشەى (كنيه)ش هەيه بۇ ناسناو؟

زمانى ئىنگلىزى بهرانبەر (نازناو) pet name و بهرانبەر (ناسناو) ئەم وشانەى
هەيه - - Surname _ Nickname _ Family name

بۇ پلهى زانستى Rank بهكار دەھىئىرى. بەمە دەردەكهوئى كه (پروفیسور و مامۆستا
و مامۆستای ياریدەر و پروفیسورى ياریدەر..) هەموو (ناسناو) ن نهك (نازناو).

ئەنجام و چەند تېئىنىيەك:

۱ - زاراۋه ناوى بواریكى زانستىيە، له يەك وشە پىكدیت.. پىناسەى بواریكه نىيە،
هەرگىز بواری له وشەيىكدا كو ناکریتەوه. واتا هیچ مەرج نىيە پهيوەندى له نىوان
زاراۋه و ئەو واتايەى دەيگەيىنى هەبى.

۲ - زمانه وانان زاراۋهكان دانانىن.. هیچ بنه مایهكى گشتى بۇ دارشتنى زاراۋه نىيە.
زۆربەى به رېكەوت سەرھەلدهدن يا بواری و خاۋەن داھىئانەكه دایاندەرپىژن.

۳ - زاراۋه چاك و خراپى نىيە. كه دادەنرى دەبى وهك خوى بهكار بهيئىرى. گۆرپىنى
زاراۋه زيان به كاروانى ليكۆلینەوهى زانستى دەگەيىنى و دەيشیوینى. بۇ نمونە له
چل و پهناكانى سەدهى رابردوودا له بواری ریزمانى كوردیدا ئەم زاراۋانە بۇ ئەم
مەبهستانە بهكار دەھىئىران:

پاناو - بۇ Pronoun

فرمان - بۆ Verb

داهاتوو - بۆ Present

پیت بۆ Letter

.... و هی تر.

هه موو چه سپیوون و هیچ کیشه ییک له به کار هینانیا نهبوو، له پر هه ندی زمانه وان پیشنیا زی هی تریا ن بۆ کردن. بۆ گونجاندنیا ن له گه ل و اتا کانیان و به م جو ره:

(جیناو) بۆ (راناو)

(کار) بۆ (فرمان)

(رانه بردوو) بۆ (داهاتوو)

(تیپ) بۆ (پیت)

ئه نجامه که هی ئه وه بوو، بواری شیکردنه وه ی ریزمانی کوردیا ن پی شیواند. ئیستاش هه ردوو زاراوه بۆ هه مان مه به ست به کار ده هینرین.

۴ - سه یر له وه دایه، زمانه وانانمان که زاراوه ده که ن به کوردی، هه ولده دن له گه ل و اتا که ی بیگونجین، که چی زاراوه که خو ی له نژاددا هیچ په یوه ندییکی به چه مک و و اتا که یه وه نییه (۳)

۵ - که زاراوه ییک بۆ یه که م جار داده نری .. ده بی هه ر ئه وه به کار به ینری (چاک بی یا خه راب بی). زاراوه که به ره و اتا و چه مکه که ی لی ده نیشی و ده بیته شتیکی ئاسایی.

۶ - که زاراوه داده نری له وانیه سه ره تا سه یر و ناقولا بیته به رچاو. به تیپه رینی کات هه ندیکیا ن نارۆن و به کار ناهینرین و هه ندیکیا ن سه ره رای ناقولا بییا ن، له زمانه که دا ده چه سپین و ده که ونه فه رهنگی زمانه که (۴)

۷ - سه به ره ت به زاراوه دانان له زمانی کوردیدا وه ک من بزانه ئیمه ی کورد هیچ داهینانیکي خو مان نییه تا زاراوه مان بۆ دانا بی. ئه وه ی له م پوو وه ئه نجام درابی وه رگرتنی زاراوه بووه له زمانانی تره وه و کردنیه تی به کوردی. ئه مه وای کردوو ه زۆر که س ئه م ئه رکه ئه نجام بدات هه ر یه که به جو ری. ئه م دیا رده یه تا را ده ییکی زۆر، گه ره لاوژی هی نا وه ته کایه وه. بۆ نموونه له بواری یاساناسیدا زیاتر له بیست فه رهنگ و ده یان فه رهنگۆک دانراون. دوانیا ن نا بییری له هه مان زاراوه دا وه ک یه ک بن.

نه بوونی چاو دیری و ده زگاییک بۆ کو تتر و لکردنی ئه م لایه نه، کیشه که ی ئالۆز کردوو ه.

پهراویزهکان:

۱ - زاراوهی زمانهوانی بۆ ئەم دیاردەیه Reduplication ه. بۆ ئەمه سهیری ئەم باسه م بکه ن:

وریا عومەر ئەمین (۲۰۰۸) جووشه . گوڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژ ۸.
دووباره له کتیبی (پیتۆکهکانی زمانهوانی) دال ۴۰ - ۴۶ بلاوکراوهتهوه.
۲ - بۆ نمونه:

(کوچبەر و کوچەر) واتای پیچهوانه ی یه کتر دهگه یینن.
(پهنجبەر) به واتای (پهنجدهر) به کار دههینری.

له زمانی عه ره بیدا زاراوه ی (تمریض - ممرضه) به رانه بر (ساریژکردن و ساریژکه ر)
به کار دههینری. که چی واتای (نه خوشستن و نه خوشخه ر) دهگه یینن. که دژی ئەو
واتایه یه بۆی دانراوه.

۳ - سهیری زاراوه ی (که رهنتین) بکه ن.

۴ - وهک زاراوه ی (هاتوچۆ). سه رهتا زۆر ناره زایی له سه ر ده برپا و ئیستا بۆته
شتیکی ئاسایی.

سه رچاوهکان

فاضل نظام الدین (۱۹۹۰) ئەستیره گه شه: فه رههنگی کوردی - عه ره بی.
نووری عه لی امین (۱۹۶۰) ریزمانی کوردی . چاپخانه ی کامه ران. سلیمانی.
وریا عمر امین (۲۰۱۱) پیتۆکهکانی زمانهوانی. ئاراس، هه ولیتر.
Crystal, D. (1987) The Cambridge Encyclopaedia of Language. . Cambridge
University Press
.Hudson, R. A.(1996) Sociolinguistics. Cambridge University Press
.Palmer, F.R. (1967) Semantics: A new outline. Cambridge University Press

---

زمانی کوردی دوو ره گهزی بکهین

فهرهیدوون پهروازه ■

بیر و زمان دوو هاوړی و هاوډه می یه کترن، که بهر و دوا به شوین یه کتره وهن. بیرو هوش هه تا هه ر شوینیک بر بکات، زمانیش نه وهنده قسه ی بو دهر برین هه یه. زمان، هوکاریکه بو دهر برین و گواستنه وهی هزر و ویسته کان له نیو مروقه کاندایا. له سه ره تادا بیر و نه ندیشه ی مروقه کان به شیوه ی زاره کی دهر دهر بران، به لام دیارده ی سه ره له دانی خه ت و نووسین بوو به هوکاریک بو نه قش به ستنی هزره کان له سه ر په راوه کاندایا. گه شه کردنی پیکهاته و قهواره ی زمان زور دریزخایه ن بووه و ته نانه ت نیستاش هه روا به رده وامه. وا دیاره له سه ره تادا زمانه کان زور ساکار بوونه، ریژه ی وشه کان و ئاستی دهر برینیان زور که م و بهر ته سک بووه. پیشکه وتنی مروف و تیپه راندنی قوناغه کانی بهر به ریبه ت، وه حشیگه ری و به تایبه ت شارستانیبه ت شوینه واری له سه ر زمان و قهواره که یدا دانا. به دهیان زمان و زار له دایکبوون و به دهیان ئیمپراتوری زمان به جوړیک له نیوچوون، که نیستاش ته نیا چهند وشه یه کیان له به رده ستدا ماوه. زوریک له زمانه کان، که ده ستیان گه یی به خه ت و نووسین و ده سه لاتی سیاسی، توانییان هه م بوونایه تی خو یان بپاریزن و هه م دهیان زار له بن بال و سیبه ری خو یاندا په روه رده بکه ن.

زور جار زاری نیو زمانیک به هو ی هه ندیک هوکاره وه خو ی پیگه یاندووه و بووه به ده مپراست و نوینه ری گشت زاره کان. خزمایه تی و هاو خوینی له ناو زور به ی زمانه کاندایا به دی ده کری. هه لومه رچی ئاو و هه وایی و ناوچه یی رولی زور له خزمایه تی و لیکنچوونی زمانه جیاوازه کاندایا هه بووه. نموونه ی نه و زمانگه له زمانه روزه لاتیبه کان، هیند و نه وروپاییه کان و ... هته ده. جگه له چهند زمانی وهک باسک، فینلانندی، مه جاری و تورکی زوریک له زمانه کانی نه وروپا و زمانه کانی نیستا و رابردووی هیندستان و ده وروبه ری ده توانین به شاخه یه ک له زمانی دیرینی ناسراو به هیند و نه وروپایی بزانیان. ده سه ته به ندی زمانه کانی دیکه ی جیهان ده کری به م شیوه یه بیته، چینی - تیبتی (زمانی چینی و تایله ندی)، سامی، عیبری، عه ره بی، ئاکه دی، فینه قی و کارتاژی. چادی (زورترین زمانه کانی نه فریقا و نه یجریه و هائوسا). بانته (روزه لات و باشووری نه فریقا). مالایایی - پولینزی (نه ندنه نوی، جاوه یی، فیجی، هاوایی و تاهیتی).

به پی سه رچاوه کان زمانی کوردی له بنه ماله ی زمانی هیند و نه وروپاییه کانه. کاتی ریژه ی ئاخیه و رانی زمانیک زیادی کرد و باری شارستانی نه و جوگرافیا و دیالیکته گه شه ی بهرچاوی کرد، ئیتر بهر بهر زمانه که ش گه شه ی بهرچاوی ده کات و

پوژ به پوژ له بنه ماله‌ی سهره‌کی دوور ده‌که‌وئته‌وه، ئه‌و دیارده‌یه‌ش سه‌بارت به زاره‌کانی ناو جوگرافیای زمانیک راستییی‌کی حاشا هه‌لنه‌گره. بو نمونه، زاره‌کانی ناو زمانیک به پیی زه‌مان و هه‌روه‌ها هۆکارگه‌لی وه‌ک باری ئابووری، سیاسی، فره‌ه‌نگی و مه‌زه‌بی به‌رز و نزمی به خۆیه‌وه ده‌بینی. زور جار زاره‌کان یه‌کتریان له نیو خۆیانداندا توندوته‌وه. مه‌به‌ستی سهره‌کی له نووسینی ئه‌و وتاره وروژاندنی باسیکه‌که به‌داخه‌وه هه‌تا ئیستا قه‌له‌مه‌ده‌ستانی کورد که‌متر ئاورپان له‌و بواره داوته‌وه. مژاری به‌ره‌گه‌زایه‌تی کردنی زمان و تاوتویکردنی له‌ لایه‌ن نووسه‌رانی کورده‌وه ئالوگۆرپکی به‌رفراوان له‌ زمان و فره‌ه‌نگی کوردیدا پیکبینی. ره‌گه‌زایه‌تی و نیڕینه‌بوونی زمان په‌وت و دیارده‌یه‌که‌که به‌ پوو‌خساری هه‌موو زمان و زاره‌کانی سه‌ر زه‌وییه‌وه دیاره. ژیا‌نی یه‌کجارنشینی و داپرانی دوو ره‌گه‌زی نیڕ و می له‌ یه‌کتر و زوربوونی به‌رپرسایه‌تییه‌کانی پیاوان و به‌رتسه‌ک بوونه‌وه‌ی ژیا‌نی ژنان ریگای بو دوو زمانی جیاواز به‌ دوو روانگه و هزری جیاوازه‌وه له‌ ناو مروقه‌کاندا هه‌موارکرد. هه‌موو فه‌لسه‌فه و ده‌ستکه‌وته زانستییه‌کانی پیاوان به‌دییه‌نه‌ر و دارپژهری بوون و ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ژنانیش له‌و بواره‌له‌دا چالاک‌ی و تیکووشانیان هه‌بووبی، دیسان له‌ خزمه‌تی په‌وتی پیاو ره‌هه‌ندیدا بووه. له‌ سه‌ره‌تای ژیا‌نی شارستانیدا به‌ هۆی ئاسایی بوونی باری ژیا‌ن، ژیا‌ن و گوزه‌رانی ژنان و پیاوان وه‌ک یه‌ک وا بووه و زمان و روانگه‌کانیشیا‌ن له‌ یه‌کتر نزیک بووه. کاتی‌ک ژن له‌ کاروباری وه‌رزیری، ئاژه‌لداری، کوچ و کوچبه‌ریدا هاوشانی پیاوان هه‌لسوکه‌وتی کردبی، ئیتر جیاوازییه‌کی ئه‌وتو له‌ نیوان هزر و ئاوه‌زی ژن و پیاودا نه‌بووه، ته‌نانه‌ت میژووناس و زمانناسه‌کان پیا‌ن وایه‌ که‌ زمانی ژنان له‌ چاخه‌ سه‌ره‌تاییه‌کاندا له‌ زمانی پیاوان پیشکه‌وتووتر بووه. بو نمونه، له‌ سه‌ر ئه‌و بر‌وایه‌ن (که‌ ژنان پوژانه و به‌رده‌وام له‌ بی‌ری هونه‌ری پیشه و ده‌ستکرده‌کاندا بوون و تیده‌فکران، ده‌بوا زمانی ئه‌و هۆنه‌رگه‌له‌شیا‌ن دروست کردبا و ریکیان خستبا...) هه‌روه‌ک مه‌کسیکییه‌کان ده‌لین (هه‌ر ژنی‌ک بو خۆی باشت‌ترین فره‌ه‌نگی وشه‌یه)، ئه‌و وته‌یه‌ نه‌تاشراوه له‌ هزری خو‌رسکی خه‌لکانی ئه‌و ولاته، به‌لکو له‌ سه‌ده‌کانی پیشوودا سه‌رچاوه‌ی گرتووه. (پیاوانی وه‌حشی ئاسا له‌ کاتی راوکردن و ماسیگیری‌دا تاک و ته‌نیا بوون و ده‌بوا ئارام و خاموش بوایه‌ن، جا که‌ وایه‌ ئیتر که‌متر ده‌لین: به‌لام ژنان پیکه‌وه‌ن و له‌ ته‌واوی پوژدا پیکه‌وه‌ قسه‌ ده‌که‌ن. ژنان به‌ بی‌ ئه‌وه‌ی له‌ ناوه‌نده‌کانی

فهره‌نگیدا بن، ئیستاشی له‌گه‌لدا بی باشتترین وشه‌دان، وتارییژ و نامه‌نووسن). لی‌ردها قسه‌یه‌ک که دیته بهر باس ئه‌ویش ئه‌وه‌یه، که ئه‌و هه‌موو وزه و توانسته‌ی ژنان له رابردوودا چلۆن که‌وته ژیر چنگی پیاوان و کۆنترۆل کرا؟

بۆ وه‌لامی ئه‌و پرسیاره ده‌توانین چه‌ندین هۆکاری وه‌ک باری فیزیۆلۆژی، ژینگه‌ناسی ژن و دواهاته‌کانی وه‌ک (سک و زا، سوری مانگانه، شیردان)، سه‌ره‌لانی مه‌حاریم و ئه‌خلاقیبوونی مرۆف، سه‌ره‌لانی دینه‌کان و... ده‌ستنیشان بکه‌ین.

ژن له پیگه‌یاندنی زماندا رۆلی سه‌ره‌کی و کارای هه‌بووه، ته‌نانه‌ت پیاوان که‌متر له‌و گه‌شه‌سەندنه‌دا رۆلیان هه‌بووه. سیمۆن باروون کۆهەن له کتیبی (ژن چییه؟ پیاو کییه؟) دا له ریگه‌ی ئه‌زموون و تاقیکارییه‌کانه‌وه راستییه‌کی ده‌رخستووه، که ده‌توانین وه‌ک بنه‌مایه‌ک بۆ سه‌لماندنی ئه‌و وتاره که‌لکی لی‌وه‌رگرین. ناوبراو پاش لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌ربلاو له بواره‌کانی ره‌فتارناسیدا په‌ی به‌وه بردوه، که می‌شکی دوو ره‌گه‌زی نیر و می پیکه‌وه جیاوازیان هه‌یه. ئه‌و جیاوازییه‌ش تا راده‌یه‌ک شوین له‌سه‌ر باری که‌سیتی و ده‌روونی و ره‌فتاری ئه‌وان داناوه. ئاکام و کۆبه‌ندی ئه‌و کتیبه له دوو کۆپله‌دا له‌سه‌ر رۆوبه‌رگی کتیبه‌که‌دا نووسراوه، که ده‌لی: (ژنان هه‌ز ده‌که‌ن سه‌باره‌ت به باس و بابته‌کان قسه بکه‌ن، هه‌روه‌ها پیاوانیش بیده‌نگ داده‌نیشن و سه‌باره‌ت به ورده‌کاری باس و بابته‌کان تیده‌فکرن)، جا که وایه ژنان گه‌شه‌پیددەری زمان بوون، ئیدی چلۆن هه‌موو به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان به لای ره‌گه‌زی نیرینه‌دا شکاوه‌ته‌وه؟ وا ده‌ر ده‌که‌وی که ژنان بلیندگۆی هه‌ز و ویست و داهینانه‌کانی پیاوان بوون. به‌و پیه‌یه‌ ده‌ر ئه‌که‌وی رازینه‌ر و گه‌شه‌پیددەری قه‌واره‌ی زمان ژنان بووبن، به‌لام هه‌موو چه‌مک و ده‌ق و ناوه‌رۆکی زمان به‌گشتی پیاو ته‌وه‌رانه‌یه. له‌م سه‌رده‌مه‌دا بی به‌شبوونی ژنان له پیکهاته و قه‌واره‌ی زماندا له ئاستیکدایه که ده‌کری بلین زمانی پیاوانه.

سه‌رده‌مانی زیرینی ژن و په‌راویز که‌وتنیان دوو جه‌مسەری دژ به‌یه‌کن، که به‌جۆریک جیگای توژیینه‌وه و شروقه‌کردن. هه‌ندیک له فی‌مینیسیتییه‌کان پێیان وایه که مادام ژن سک و زای کردوه، ئیتر سالاری و گه‌وره‌یی به‌خۆوه نه‌دیوه. قه‌تیسبوونی ژن له چوارچیوه‌ی بنه‌ماله‌دا بۆ ماوه‌ی ده‌یان سه‌ده ئه‌وانی له کاروانی پیشکه‌وتن دواخست. زاری زمانی دایکی به‌ره‌می پیوه‌ندی چروپری نیوان دایک و منداله هه‌تا ته‌مه‌نی لاویتی. بیجگه له باری ژنیه‌تی زۆربه‌ی زۆری راهینانه‌کان له لایه‌ن دایکه‌وه بۆ مندال ده‌گۆیزریته‌وه.

هه‌ندیك له فیمینیستییه‌كان وهك شانازی چه‌مكى «زمانی دایكى» هه‌له‌سه‌نگینن و پێیان وایه كه ئه‌وه نیشانه‌ی توانست و زیره‌كى ژنه كه هه‌موو كۆمه‌لگا به نیر و مییه‌وه له داوینی خۆی و به زمانی خۆی په‌روه‌رده ده‌كات. ده‌سته‌یه‌كى دیکه پێیان وایه كه مه‌سه‌له‌ی زمانی دایكى سه‌باره‌ت به ژنان خالی نه‌رینی و لاوازه، چونكه به‌رپرسایه‌تی و دایكیتیکردن بۆ ژنان وهك ئه‌ركیكى براوه وایه و به‌رده‌وام له ژیاناندا نۆژهن ده‌بیته‌وه. ژنان به مانه‌وه له چوارچێوه‌ی مالدایا به‌رپرسایه‌تییه‌كانی ده‌ره‌وه‌ی وهك كاری ئابووری، سیاسی، فه‌ره‌هنگی، زانستی و هتد... له ئه‌ستۆ نابن. به دابرا‌نی ژن له‌و كار و به‌رپرسایه‌تییه‌كانه ئیتر پێویست ناكات به زمانی ئه‌و بوارگه‌له قسه بكات. به‌رته‌سكبوونه‌وه‌ی پیشه‌ی ژن بۆ كاری ناوما‌ل زمانه‌كه‌شیانی به‌رته‌سك كردۆته‌وه بۆ هه‌ندیك كاروباری دیاری سوکه‌له كه پیاوان نه‌ خۆشیان له‌و بواره دیت و نه‌خۆیانی لێ ده‌ده‌ن. زمانی ساكاری ژنان هه‌لومه‌رجیكى پیکه‌یناوه كه ئه‌وان هه‌میشه به‌ستراوه‌بن به پیاوان و به ئه‌ستوگرتنی به‌رپرسیاره‌تی پیاوان به لایانه‌وه ته‌واو قورس و گران بیت. هه‌لبه‌ت ئه‌و وتانه به‌و مانا نییه كه ژنان توانستی راپه‌راندنی كاری پیاوانیان نه‌بن، زۆریك له ژنان كه هه‌لومه‌رجیان بۆ په‌خساوه و چه‌شنى پیاوان بگه‌ زیاتریش خۆیان له گۆره‌پاندا ده‌رخستوه. هۆكاری سه‌ره‌كى ئه‌وه‌ی كه بۆچی ژنان(له كۆمه‌لگای ئیسلامیدا) به شاهید وهرناگیرین یا دوو ژن وهك شاهیدیك وهرده‌گیرین، ئه‌وه‌یه كه ژنان زانیارییه‌كان سه‌باره‌ت به دنیای ده‌ره‌وه‌ی ناوما‌ل كه‌متره. كاتیک زانیاری سه‌باره‌ت به بابته‌یک كه‌م بیت ئیتر به هۆی گرنگینه‌دان به‌و بابته‌ی زوو له بیر ده‌چیته‌وه. پیغه‌مبه‌ر(دخ) سه‌باره‌ت به شاهیدی ژنان ده‌فه‌رموی: كه‌سیكى ده‌شته‌كى یا ده‌وارنشین ناتوانی له‌سه‌ر كه‌سیكى شاری شاهیدی بدات، پیاوانیش ناتوانن له‌سه‌ر كاروباری پێوه‌ندیار به ژنانه‌وه وهك سووری مانگانه، مندالبوون، شیردان و هتد... له‌سه‌ر ژنان شاهیدی بدن. له دنیای ئیمپروشا به هۆی پسپۆرانه‌بوونی هه‌موو چه‌مك و بابته‌كان ته‌نانه‌ت پیاوانیش ناتوانن سه‌باره‌ت به بوارگه‌لی تاییه‌ت و زانستی كه هیچ زانیاری و شاره‌زاییه‌کیان تیدا نییه قسه بکه‌ن و شاهیدی بدن. هۆكاری سه‌ره‌كى ئه‌و مه‌سه‌له ئه‌وه‌یه كه هه‌موو بواره‌كان زمانی تاییه‌تی خۆی هه‌یه و كه‌سیكى پسپۆر له بواریکدا ناتوانی خۆی له قه‌ره‌ی بواریکى دیکه بدات. «شاو» پێی وایه كه لیکدانه‌وه و شاهیدی كه‌سیكى پسپۆر له كۆمه‌لیكى ناشاره‌زا باور پیکراوتره. ئه‌وه‌ی تا ئیستا باسكراوه

باسیکی گشتییه و سه بارهت به زمان و جیهانبینی هه موو نه ته وه کان راستییه کی حاشا هه لئه گره. زمانی هه موو نه ته وه کان زمانی پیاوانه یه. بی به شی نیوهی کومه لگا له زمان و زانست له راستیدا بی ریژییه به رانبه ر به ژن، فیمینیسته کان ته نانهت به زانست و ته کئه لوژی ئیمرو دلخوش نین و پیمان وایه که بنه مای ئه و ده سته که وتانه پیاو ره ههنده و هه روه ها له خزمهت پیاو سالاریدایه. بو نمونه، فیمینیسته کان له بواری پزیشکیدا ئه و ره خنه یه ئاراسته ی چالاکانی بواری زانستی پزیشکی ده که نه وه، که زانستی کون و زانستی نوئ بو به رگری له سک و زای ژنان به دهیان ریگی به رگری کردنیان به سه ر ژناندا سه پاندوه، یا تاقیکردوته وه، له حالیکدا سه بارهت به خویمان (پیاو) ته نیا یه ک دوو ریگی به رگری هه یه، ئه وهش نیشانه ی ئه وه یه زانستی پزیشکی پیاته وه ره. بو ئاشتبوونه وه ی ئه و دوو ره گزه پیویسته ری و شوینیکی دروست و بنه رته ی بگیریته به ر که مافی هه ردوو لای (نیر و می) تیدا ره چاو کرابیت. فیمینیسته کان پیمان وایه که بو چاره سه ری هه موو کیشه کان پیویسته زمانیکی نوئ بخولقی که ته عبیر له ژنانیش بکات. هه لبهت ئه و وته یه ته نیا سه رده میک دیته دی که ژنان شان به شان ی پیاوان به شداری هه موو ره وته کان بن نه ک ئه وه ی که سه ری هه موو گوریسیک به دهستی پیاوانه وه بیته و ژنان ته نیا له قسه و ئاخوتندا له مهیداندا بن.

زمانی کوردی یه کئ له و زمانه دیرین و دهوله مه ندانه ی روزه لاتی ناوینه، که پیویسته بو رزگارکردنی له فه وتان و پوشته کردنی بو روو به روو بوونه وه له گه ل دنیای نویدا ئاوریکی فره ره ههنده ی لیبدریته وه. یه کئ له و لایه نانه باسی ره گه کانی پیاو سالارییه که به روخساری ئه و زمانه وه ده بیئرئ. زمانی کوردی له بنه رته دا زمانیکی نه رم و نیان، دوو ره گزه، زمانی سروشت و ئاشتیبووه، به لام ئیستا بوچی زوربه ی ئه و ره ههنده ئاشبه تالی پیکراوه و زمانی کوردی بووه به زمانیکی توندئاژو و پیاوانه، باسیکه که مه به سته سه ره کی ئه و وتاره یه. به هیوای ئه وه که له وه به دوا ئه و باس و بابه ته بو روو ژینیت.

زمانی کوردی: به ر له هاتنی ماده کان ولاتی کوردستان مه کوئی شارستانیته و ده سه لاتداریتی ناوچه یی بووه. تیکه لیبون و توانه وه ی میوان و خانه خوئی له یه کتردا گه وره ده سه لاتی مادی لیکه وتوه. هه لبهت وا دیاره که کوچی ئارییه کان له دوو زه مه ندا رووی دابی و میوان و خانه خوئی خزمایه تی زمانی، فره ههنگی، دینی و خوینی کونیان

پیکه وه هه بووبی. به هه رحال کورد له دواى هاتنى ئارییه کان یه که مین دهسه لات بوون که دهسه لاتى به سهر بانه گای ئیران (فلات ایران) و دوو پرووباره که ی دیجله و فور اتدا گرتوه. زمانى کوردی له ئیراندا یه که مین زمانبوو که بوو به زمانى دهسه لات، دیوه خان، نووسین، مه زهه ب و زمانى فهرمى ته نانهت دواتر فارسه کانیش ئه و ئه زمونگه له یان له کورده کان وهرگرت. زمانى کوردی له دواى ماده کان گورانکاری به ربلاوی به خووه دیوه. بو ریزبه ندی کردنى قوناغه کانى زمانى کوردی خویندنه وه و شروقه کردنى هه موو برگه میژوو ییه کانى کورد و زمانه که ی پیویستییه کی بهرچاوه. پۆلین کردنى زمان جوریک ئاسانکاری بو لیکۆله ران و نووسهران دروست دهکات و ههروه ها زمانه که ش کۆدبه ندی دهکات. زمانى کوردی له حالى حازردا زمانیکى زیندووه و له یه کی له ستراتیژیتیرین ناوچه کانى جیهاندا شه ر بو شوناس و دهسه لاتى خوى دهکات. ئه و زمانه خاوه ن چه ندین زارى جیاوازه، که هه ر زاره ک بو خوى به ملیونان که س ئاخاوتنى پیندهکات و ژيانى پوژانه ی پی دهگوزه رینى.

ئه و زمانه دهکری به سهر چه ند دهوره ی زمانیدا دابه شیکه یین. هه لبهت هه رچه ند سه رچاوه و نووسراو و دهقیکی باورپیکراومان له بهر دهستدا نییه، به لام دهتوانین پیوه ری دیکه پهیدا بکه یین. بو نمونه فاکتیکی وهک جوگرافیای زمان جیی سه رنج و لیوردبوونه وهیه. به دهیان ناوچه و شار و شاروچکه هه یه که له رابردوودا مولکی کوردبووه و به پیی رهوتی زه من گورانکاری نه ته وهی به سهردا هاتوه و ئیستا نه ته وهی دیکه ی تیدا ئه ژى. هه رچه ند ئیستا ناکری وهک جوگرافیای نه ته وهی (کورد) حسابیان بو بکری، به لام به هوى مانه وهی هه ندیک ره گی نه ته وهی و کوردی له ناو فه رهنگ، داب و نه ریت، پیشه و له هه مووی گرنگتر زمانى نه ته وهی نیشه جیدا ئاورپدانه وه له و بابه تگه له یارمه تیمان ئه دات بو پروونبوونه وهی زور لایه نی گوومبوی نه ته وه که مان. بو نمونه، هیشتا ناوی ئه و شار و شاروچکانه، چه م و که ژ و کیو و پینده شته کان و... هتد هه ر کوردیین وهک ئه رده بیل، ئه لبورن، هه مه دان، هورموزگان، زهنگان، فه ریبورن، ئه لوه ند، گه روس، نه هاوه ند، به غداد، سه به لان، ئه شکه وت و... هتد. سه رده می بهر له ئیسلام و ته نانهت دواى ئیسلامیش هه تا سه ره له دانی تورکه کان، زاره کانى کوردی له چوار دهوره وه هه ر له پیشره وی و گه شه کردندا بوون. به پیشره وی تورکه کان سنوریکى زمانى له نیوان دوو نه ته وهی کورد و فارس هه ر له باکووری ئیران به دريژایی

زاگرۆس دروستبووه. به كورتى له ماوهى رابردوودا زمانى كوردى زۆر ئالوگۆر و بهرزونزىمى به خۆوه ديوه. له ئاكامى ئەو پرۆسهيهدا چەند زارىك دروستبوون و چەند زارىكيش بهرهو لاوازى و فهوتان چوون، يا فهوتان. هه موو ناوچهكانى كوردستان خاوهن ميرى خۆى بووه و ههر ميرىكيش به زارى ناوچهكهى خۆى كارى نووسيارى و كيتابهتى كردوه. ئاكام و كۆى ئەو پرۆسه ميژووييهى زمانى كوردى دروستبوونى چەندىن زارى كوردىيه، كه بهو شيوهيه دابهش دهكرين. ئەو ريزبهندييه به جوړيكه كه ئاسانكارى بۆ خوينه ران دهكات. زارهكان برىتين له كرمانجى ژووروو، ناوه راسست و خواروو. ههرىهك لهو زارانە چەندىن زارى ديكه يان له ئاميزى خۆيدا پهروه رده كردوو، كه دهتوانين جوړيك جياوازى له نيوان ئەو ورده زارانە و زارى دايدا بهدى بكهين. بۆ نمونه، ورده زارهكانى وهك ئەرده لانى، گهرووس، موكرىانى، سليمانى و... هتد له جوگرافىاى كرمانجى ناوه راسستدا هه لكه وتوه، يان هه ندىك زارى كرمانجى خواروو وهك لهكى، كه لهو رى، لو رى (بهختيارى، مومسنى، فهىلى،...) له زاره دي رين و سه ره كىيه كانى كوردستانه، به لام به هو كارگه لى فه رهنگى، سياسى و مه زهه بى هو گريان به لاي دهوله تى ناوه ندىدا په يدا كردوه و به زۆرى له شوناسى دي رينهى خويان و دۆزى كورد يان ته نانه ت دۆزى تايبه ت به خويان دوور كه وتونه ته وه. باسيك كه ليردا جيى ئامازه يه ئەوه يه، كه لو ريه كان له بارى زمانه وانى، فه رهنگى، ميژوويى و... هتده وه له سه ر كورد ده بى حيسابيان بۆ بكرى، چونكه خزمائه تى و هاوخوينى زاگرۆس نشينه كان يا بازنه ي زاگرۆس دي رين و حاشا هه لنه گرە و زۆر خالى هاوبه ش و ليك چوويان هه يه كه له نيو ئيمه و فارسه كانيشدا نيه. ههر بۆيه ليكۆ له ران ده بى دابه شكارىيه ئيدارى و ئۆستانىيه كان (پاري زگا) له بهرچاو نه گرن، به لكوو فاكته فه رهنگى، سياسى، ميژوويى، زمانه وانى، ژينگه ناسى، ئابوورى،... هتد دهتوانن ببنه پيوهر.

زمانى كوردى به گشت زاره كانىيه وه، زمانى كه به دي رى ژايى ميژوو هه م ئاخيوه رانى زيادى كردوه و هه م له بارى ده ستوورى و گشت په هه ند و جوانى ناسىيه كانى زمانه وه گه شه ي كردوه. ئەو زمانه هه ر له سه ره تا وه هه تا ئىستا له گه ل سروشتدا ژياوه. بارى سروشتى و ئاو و هه واى كوردستان به جوړيكه كه خه لك به دي رى ژايى ده يان سه ده ته نيا پيشه يان وه رى زى رى، ئاز له دارى، باخدارى، رستن و چنين و پيشه گه لى په يوه ندى دار به سروشته وه بووه. خالى جيگاي سه رنج ئەوه يه، كه له ژيانى كو مه لايه تى كورددا ژنان

وهك پياوان به شداری کاروباره‌كان بوون. ژيانی جافایه‌تی و خوار و ژوورکردنی هۆز و خیله‌كان كه ئیستاش له هه‌ندیك ناوچه‌دا باوی ماوه، به‌لگه و سه‌لمینه‌ری ئه‌و گوفته‌یه‌ن، بیجگه له‌وه‌ش پیشه‌گه‌لی گۆزه‌گه‌ری، رستن و چنن، ده‌رمانگه‌ری و ... هتد كه کاری خه‌لكانی خۆجییی (دیهاات یا شاری) بووه به زۆری له ئه‌ستوی ژنان بووه، تیكه‌لی و ژیان له‌گه‌ل سروشت له ئاستی‌ك‌دا بووه كه كورده‌كان په‌ییان بردوه به خاسیه‌ت و باری ده‌رمانگه‌ری هه‌موو گژ و گیاکانی ناوچه‌كه. ئیبن‌سینا باوکی توب (طب) کاتی له بوخاراوه به شوین عیلم و زانستدا شاربه‌شار و گوندبه‌گوند چاکی لی هه‌لده‌مالیت و ده‌گه‌ری، کاتی ده‌گاته هه‌مه‌دان هه‌تا مردن له‌وی ده‌مینیته‌وه. هۆکاری مانه‌وه‌ی ده‌سال له ئاخری عومری ئیبن‌سینا له هه‌مه‌دان ئه‌وه‌یه كه ئه‌و شاره له‌و کاته‌دا یه‌کی له گه‌وره‌ترین نه‌خۆشخانه‌کانی ئیران و ته‌نانه‌ت رۆژه‌ه‌لاتی ناوینی تیدا بووه. ئیبن‌سینا بیجگه له‌وه‌كه وه‌ك هه‌كیمیك دیته ئه‌وی ته‌نانه‌ت به‌شی زۆری ئه‌زمونه‌کانی ژيانی و نووسینه‌کانی هه‌ر له‌وی ده‌بی. ئه‌وكاته هه‌مه‌دان ناوه‌ند و تاقیگایه‌ك بووه بۆ ناسین و دروستکردنی شه‌ربه‌تی هه‌موو گژ و گیا ده‌رمانییه‌كان. زۆربه‌ی زۆری گژ و گیا ده‌رمانییه‌كان خه‌لك و دانیشتوانی بناری زاگرووس دابینیان کردوه. نه‌خۆشه‌كان، ک‌ریاره‌كان و زۆربه‌ی ئه‌وانه‌ی ئاوه‌ن و په‌وه‌نی ئیبن‌سینایان کردوه و ته‌نانه‌ت خه‌لكی هه‌مه‌دان و ده‌وروبه‌ریشی هه‌تا هاتنی تورکه‌كان بۆ ئه‌وی هه‌ر كوردبووه. په‌نگدانه‌وه‌ی دۆخی ده‌رمانگه‌ری و گیاده‌رمانی ئه‌و سه‌رده‌می كوردستان و ئاستی رۆشنییری زانستی پزشکی به‌راستی له‌کتیبه‌ به‌ ناوبانگه‌كه‌ی ئیبن‌سینا (یاسا له‌ توب) دا به‌دی ئه‌کری. (ئیستاش مه‌سه‌له‌ی گیاده‌رمانی له‌ كوردستان هه‌روا به‌رده‌وامه و گژ و گیا و به‌روبومی دار و دره‌خت پیشه‌ی هه‌ندیك له‌ خه‌لكه). یه‌کی له‌ هۆکاره سه‌ره‌کییه‌کانی مانه‌وه‌ی زمانی کوردی به‌ دريژایی میژوو ئه‌وه بووه، كه ژنان له پیکهاته‌ی زماندا زیاتر له پياوان خاوه‌ن به‌ش بوون، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر خه‌ساره‌تیکیش له زمان كه‌وتبی له ناوچه‌ی پياوانه‌وه بووه. سه‌باره‌ت به‌و بابته‌ ده‌بی بگوتری كه راسته‌ پوانگه‌ی پياوانه‌ به‌سه‌ر كه‌ش و هه‌وای كۆمه‌لدا زال بووه، به‌لام زیاتر ژنان ده‌م‌راست و ته‌بیژ و گه‌شه‌پیده‌ری زمان بوون.

ته‌وه‌ری دین و ته‌شنه‌کردنی هه‌ندیك له‌و دینانه‌ بۆ كوردستان و شوینه‌واری راسته‌وخویان له‌سه‌ر زمان باسیكه‌ كه نابی به‌ ئاسانی خۆمانی لی ده‌ربازكه‌ین. ولاتی كوردستان هه‌روه‌ك ئوسکارمان ده‌لی: وه‌ك شانە میرووله‌ دینی تیدا بووه، به‌ کورتی

ولاتی دین بووه، سهره‌لدانی ئایینی ئیسلام له چوارده سه‌ده له‌مه‌وپیش و ته‌شه‌نه‌کردنی به‌ره‌و رۆژه‌لات به تاییه‌ت کوردستان ئالوگۆری به‌رچاوی له زمانی کوردیدا پیکه‌ینا. دینیکی تازه به‌روانگه و جیهانبینیکی نویوه و له‌همووی گرنگتر زمانیکی جیاواز که ته‌نانه‌ت سهر به‌بنه‌ماله‌ی ئاری نییه ئاخۆ چ شوینه‌واریک له‌سهر زمانه‌کانی دیکه‌دا دابنی. ستراتیژی دین له‌سهره‌تادا سهرینه‌وه‌ی دینه‌پیشووه‌کان و نووسیا‌ری کردنی به‌رنامه و ئایدیای خۆی بووه. یه‌کی له‌کیشه‌کانی زمانی کوردی به‌دریژایی میژوو ئه‌وه بووه، که ئه‌و زمانه به‌شیوه‌ی زاره‌کی بووه و که‌متر ئاو‌ری له‌باری نووسیا‌ری داوه‌ته‌وه. له‌وه‌سه‌رده‌مه به‌دواوه‌به‌ره‌به‌ره‌خه‌تی کوفی له‌کوردستان و ته‌نانه‌ت ناوچه‌که‌دا بوو به‌خه‌تی فه‌رمی دین و دیوه‌خان. هزروران و قه‌له‌مبه‌ده‌ستانی کورد وه‌ک دیارده‌یه‌کی مودیرن پروویان کرده‌په‌وتی تازه و زمان و خه‌تی کوردی که‌وته‌په‌راویزه‌وه. ئه‌و دیارده‌یه‌ش تا راده‌یه‌ک له‌زمانی فارسیدا ده‌بینری. قه‌له‌مبه‌ده‌ستانی کورد و فارس باس و باب‌ه‌ته‌کانیان (بیجگه‌شیر) به‌عه‌ره‌بی نووسی و خزمه‌تی به‌رچاویان به‌زمانی عه‌ره‌بی کرد. خزمه‌تی کوردزمانان به‌دینی ئیسلام گه‌ییوه به‌ئاستیک که ئیمام غه‌زالی ده‌فه‌رمی: دین له‌سه‌رده‌ستی شاره‌زوورییه‌کان، ئامیدییه‌کان و سووره‌به‌ردییه‌کان ماوه‌ته‌وه. به‌بروای فمینیسته‌کان دینه‌دوا‌ییه‌کان هه‌ر هه‌موویان نیر سالارن و یارمه‌تی ده‌ریکبوون بۆ په‌راویزخستن و بچووککردنه‌وه‌ی جیهانبینی ژنانه. گه‌ر به‌و پێیه‌بی به‌په‌گه‌زایه‌تی کردنی زمان ویده‌چی له‌دوا‌ی سهره‌لدانی چوار دینی گه‌وره‌ی جیهان واته‌بودا، زه‌رده‌شت، مه‌سیح و ئیسلام به‌شیوه‌ی به‌رنامه‌دار‌یژاو گه‌شه‌ی کرد‌بی. تیک‌رای زمانه‌کان له‌سهره‌تادا زۆر ساکار و ئاسایی بوون، به‌لام دواتر به‌ره‌به‌ره‌ئو دیارده‌یه‌له‌باری ده‌ستوورییه‌وه له‌زمان‌دا خۆی ده‌رخست. بۆ نموونه به‌په‌گه‌زایه‌تی‌بوونی زمان له‌زمانگه‌لی ئینگلیزیدا «He, she» له‌عه‌ره‌بیدا «هو» و «هی» و له‌کوردیدا (هه‌ورامی) «ئاد» و «ئاده» هه‌ر ئیستاش به‌دی ئه‌کرئ، ته‌نانه‌ت له‌زمانیکی پیشکه‌وتووتری وه‌ک ئینگلیزیدا وشه‌ی ژن «woman» ریکۆندیکه له‌پیاو «man». وشه‌ی ژن له‌ئینگلیزیدا واتای نییه و به‌ناوی پیاوه‌وه بووه به‌خاوه‌ن شوناس، یان له‌عه‌ره‌بیدا وشه‌ی عه‌وره‌ت به‌مانای ده‌زگای زاوییه. واته‌ئوه‌نده به‌چاوی شه‌هوانی و سووکه‌وه پوانیوانه‌ته‌ژن که بۆ پیناسه‌ی مرو‌فیک ده‌زگای زاویی به‌کار‌دینن (ئه‌گه‌ر له‌ئافرۆدیتی یونانییه‌وه وه‌رنه‌گیرایی) ئه‌لبه‌ت له‌هه‌ندیک ناوچه و شویندا تا راده‌یه‌ک پوانگه‌کان سه‌باره‌ت به‌ژن کراوه‌تر و له‌بارتربووه.

بیجگه له دینی ئیسلام، دینهکانی دیکه‌ی وهک جوله‌که و مه‌سیح جیپه‌نجه و شوینه‌واریان له کوردستاندا دیاره. هه‌ریه‌ک له‌و دینگه‌له بیجگه له‌وه‌ی که هه‌ندیک ده‌ستور و یاسا به زمانی خۆی له‌ناو زمانی کوردیدا په‌ره‌پیداوه، سه‌باره‌ت به ژنانیش، پروانگه و بیر و ئەندیشه‌ی خۆیان هیناوه‌ته ئاراوه. له زۆر بواره‌وه بۆمان ده‌سه‌لمی که دینی ئیسلام به‌و توندوتۆلییه‌وه کاتی ده‌گاته کوردستان کوردیزه ئەبێ. هه‌رچه‌ند جه‌ماوه‌ریکی زۆر له کورده‌کان ئیسلام قه‌بوول ده‌که‌ن و باوه‌ریان پێی هه‌یه، به‌لام له بواری کۆمه‌لایه‌تییه‌وه وه‌ک ژنانی عه‌ره‌ب له ماله‌وه نیشته‌جی ناکرین و هه‌لسوکه‌وتی یه‌ک لایه‌نه‌یان له‌گه‌ل ناکرێ. ژنانی کورد وه‌ک پیشتر به‌شداری کاروباره کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کانیان کردوه و دینداریش بوون. خالیکی جی سهره‌نج لی‌رده‌دا ئەوه‌یه، که فه‌لسه‌فه و دینه‌کانی کۆنی زه‌وی به زۆری پیاوان ئاو‌ریان لی داوه‌ته‌وه و ژن که‌متر خۆیان له‌ بابه‌ته دینی و ئەخلاق‌ی و فه‌لسه‌فه‌کان داوه، دینی ئیسلام وه‌ک دوا‌ین دین به‌وته‌ی فیمینیسته‌کان ته‌واو پیاو سالاره، کاتی ئەو دینه به‌هۆی پیاوانه‌وه به زه‌بری «شمشیر» و «ئامۆژگار» ییه‌وه ده‌گاته ئەو ولاته، دیسانه‌وه له لایه‌ن پیاوانه‌وه قه‌بوول ده‌کرێ و ته‌نانه‌ت پیاوانیش ده‌چن به پیشوازیه‌وه. ژنان له ژیر سی‌به‌ر و ده‌ستووری پیاواندا دینی ئیسلام قه‌بوول ده‌که‌ن. به‌دریژی می‌ژووی ئیسلام زانا و قه‌له‌مبه‌ده‌ستانیکی ژن به‌دی ناکرێ که وه‌ک پیاوان سه‌باره‌ت به دین نوسییتیان، ئەلبه‌ت له باری مه‌عنه‌ویاته‌وه به ده‌یان ژنی گه‌وره له ئیسلامدا هه‌لکه‌وتوه، که پله‌ی دینداری و خواپه‌رستییان بگه‌ له پیاوانی سه‌رده‌می خۆیان به‌رزتر بووه. نمونه‌ی ئەو ژنانه‌ی رابیه‌ی عه‌ده‌وییه و رابیه‌ی شامی و... هته‌ده. سه‌باره‌ت به مه‌زه‌به‌ی ته‌شه‌یوع و سه‌ره‌له‌دانی له کوردستاندا، ده‌بی بگوترێ که ئەو مه‌زه‌به‌ له‌سه‌ر کارتی‌که‌ری نه‌ته‌وه و ده‌وله‌تانی زال له کوردستاندا په‌گی داکوتا و گه‌شه‌یکرد. بیجگه له‌وه‌ی له باری زمانیه‌وه بۆ شایی و دوورکه‌وتنه‌وه‌یه‌کی له نیوان کرمانجی ناوه‌راست و خواروودا درووست کرد، له بواری‌گه‌لی وه‌ک ته‌نگ و به‌رته‌سکرده‌وه‌ی پروانگه‌ی کوردی سه‌باره‌ت به ژن تا راده‌یه‌ک شوینی له‌سه‌ر کۆمه‌لگای کوردی داناوه. کورده شیعه‌کان هه‌رچه‌ند به زۆری کۆمه‌لگایه‌کی شوانکار و ناشاری بوون، به‌لام به‌هۆی ئاوه‌ردانه‌وه‌ی ده‌وله‌تانی ناوه‌ندی هه‌م وه‌کوو هی‌زه‌م وه‌کوو خاک (ژیئۆ مه‌زه‌به‌ی، به‌رده‌بازیکی له نیوان که‌ربه‌لا و قوم و مه‌شه‌ه‌دا) له خزمه‌ت ناوه‌نددا بوون. شیعه‌گه‌ری له کوردستاندا به زۆری

شوینه‌واری له‌سەر شارییەکان دانا. فەرھەنگی عاشوورا و ھەندیک رینگەپیدانی وەک سیغە (تا رادەییەکی کەم) لە نیوان کوردانی ئەو بەشەدا کاردانەوہی ھەبوو. گوندنشینان و دەوارنشینانی شیعیە کەمتر بۆیان لواوە ئاور لە چەمکگەلی مەزھەبی بدەنەوہ، ھەر بۆیە مۆرکی نەتەوہیی بوون ھەتا ئەو سەردەمە ی ئیمەش لە نیوان ئەواندا زەق و بەرجەستەترە. بیروکە ی چەپ و سۆسیالیستی لە کوردستاندا تا رادەییەکی ژنی کیشایە نیو گۆرەپانە ئابووری و کۆمەلایەتی و سیاسیەکان. بە ھۆی لاوازی و ھەژاری باری ھزری و ھەرەھا پەرش و بلاوی بیروکە ی چەپ ئیمە ناتوانین بەراوردکاری و ھەلسەنگاندنیکی ئەوتۆ لە نیوان چەپی کوردی و نەتەوہکانی دراوسی بکەین. چەپی ئێرانی شۆرشیکی بەربلاوی فەرھەنگی و رۆشنیری ریکخست کە میژووی ئێران سەردەمی زیڕینی وای بە خۆو نەدیوہ. چەپی ئێرانی بیجگە لە ریکخستنی جەماوەر و شکاندنی نەریتە کۆمەلایەتی و دینیەکان، مەزنتترین کاریان ئەنجامدا، وەرگێران و گواستەنەوہی ھزر و فەلسەفە ی رۆژئاوایو بو سەر زمانی فارسی. ئەو زمانە ھەتا ئەو سەردەم لە نیو بازنەییەکی کۆنکریتی و ئێرانگەرییەکی خەستدا مابوو یوہ، بەلام ئەو شۆرشە فیکرییە زەینییەت و جیھانییە فارسیەکانی دەرھەق بە دونیای دەرەوہ گۆری و تابۆی رۆبەروو بوونەوہی لەگەل دونیای نامۆدا شکاند. (ئەلبەت چەپی ئێرانی لە زۆر بوارە و بە تاییەت لە بواری کیشە ی ژنان و کیشە ی نەتەوایەتی لە ئێران جیگای رەخنە یە). چەپی کوردی لە ھەر چواربەشی کوردستاندا لە ژیر سیبەر و ھەژموونی چەپەکانی ناوہندا دەستیان دایە خویندەنەوہی ئەو بیروکە یە و بە زمان و دەستووری ئەوان بیروکەیان گواستەوہ بو کوردستان. دیسانەوہ چەپی کوردی لە دوای دابرا و سەربەخۆبوونەوہ لەگەل ناوہند بە جۆریک ھاتنە گۆرەپان کە جیگای رەخنە و تیبینییە. بو نمونە چەپی کوردی زمانی خۆی نەبوو، بەلکوو بە زمانەکانی فارسی، تورکی و عەرەبی ئەو بیروکەیان ئاراستە ی نەتەوہی خۆیان کردەوہ.

دووەم خالی لاواز ئەوہ بوو کە دەستیان دایە چەک و بە زمانی تووندوتیژ و رادیکال و بیروکەیان دەسەپاند.

سیبەم: نە لە بواری زمانەوانی نە لە باری گۆرینی زەینییەتی کوردی و بە تاییەت کیشە ی ژنان ھیچ ئالوگۆریکی بەرچاویان پینەکرد. راستە بە سەدان و ھەزاران ئەندامی ژنیان ھەبووہ و ھەییە، بەلام کەمتر وەک بیروکە لە گۆرەپاندا بوون. سەرەپای ئەوہ کە

سالانی سال به سهدان ژن له گۆرهپانی سیاسیدا بوون و تهنانهت ئیستاش خهریکی کاری چه کداری و شهروانین، به لام نه یانتوانی ژنیکی فیمنیست پهروهرده بکن، که به ناخی بیروکه که یاندا شور ببیته وه و شروقهی فیکری و ئایدولوژیکی بکا. ئەو پیشهکیه بو ئەوه بوو که بلیین، ئەگەر بیروکهی چهپ به زمانی دایکیه وه گریی خواردبا، ئیستا رهوتهکان له پیشتر دهبوو. هەر ئیستاش که تا رادهیهک دهرهتان بو چالاکي ههیه هیشتا کتیب و نوسراوه سهرهکیهکانی مارکسیزم وهرنهگیراونهته سهر زمانی کوردی و بۆشایی کتیبخانه کوردی به بیری چهپ بهدی ئەکری.

ئاکام و کۆی ئەو باسه دیته سهر ئەو پرسیاره، که ئایا بو ئاندرۆژنی کردنی زمانی دهبی پیکهاتهی زمان ههلوهشیته وه و سهر له نویی زمانی دیکه دابرژیتته وه، یا ئەوهی که چاکسازییهکی بهربلاو له پیکهاتهی زمان دا پیک بیت به جوړیک که هه موو چین و توژیژهکان به تایهت ژنان بهشی خوئیانی تیدا ببینه وه. لایهنی سهرهکی زیانکردن له زمان دور کهوتنه وه و دابرانی ژنانه له زمانی خوئالی، کاتیک زمانی به ههزاران سال له لایه ژنانه وه پاریزراوه و چین بو چین دوپات بوته وه، له و سهردهمهی مودیرنیتهدا نامۆ بوون و غه ریب کهوتنی ژنان له زمان نیشانهی گه شهی پیاوسالاری و نیرینه ته وه ریه. سه بارهت به زمانی کوردی دهبی بگوتری، که ئەو زمانه به هوی دابه شبوون به سهر چه ند دهولهتی ناوچه که و گوړینی خهت و زمان و سه پاندنی زمانی لاهه کی به سه ریاندا، ههروه ها نه بوونی دهزگایه کی پشتیوان بو زمانی کوردی شروقه و ته ته لهی ئەو باسهی ئەسته م و دژوار کردوه. باسیکی گشتی که سه بارهت به هه موو زمانهکان ئەتوانی ببیته پیوه ره ئەوهیه، که دهبی زمان دیموکراتیک بکری. ره چا و کردنی ئەو پیوه ره یانی دهرهتان به هه موو دهنگه جیاوازهکان بو دهربرینی گوئاری خوئیان. له و کاته دا هه موو دهنگ و لایه نهکان ئەبوژیته وه و بهرگری ئەکری له زالبوونی تاکه و تاریک به سهر کومه لدا. ئەگەر زمان دیموکراتیک نه کری ته نانهت ئەگەر به دهیان دهزگای راهینان و بارهینان و چاپه مه نی به رفراوان له کومه لگادا چالاکي بیی زمانه که یان گه شهی بهرچا و ناکات. به کورتی بیجگه له وهی که دهبی زمان هه مه لایه نه و فره ره هه ند بکری، ئەبی ئەو دابران و بۆشاییه کی که له نیوان زمان و ژنان دا دروست بووه نه مینی و بیروکهی فیمنیستی وهک بنه مایهک سه بارهت به زمان له بهرچا و بگیری و به گشتی ژنان له پرۆسهی زماندا وهک پیاوان به شداربن.

سه‌چاوه‌گان:

- ۱ - فالک. جولیا اس - زبانشناسی و زبان-ترجمه خسرو غلامعلی زاده. چاپ اول ۱۳۷۱. آستان قدس رضوی.
- ۲ - کوهن، سیمون بارون - زن چیست مرد کیست. چاپ اول ۱۳۸۴. انتشارات پل.
- ۳ - ابن سینا، قانون در طب - ترجمه عبدالرحمان شرفکندی (هه‌ژار). با مقدمه علی اکبر ولایتی. چاپ نهم ۱۳۸۷. انتشارات سروش.
- ۴ - همه‌خورشید. فوئاد - جغرافیای دیالیتک زبان کردی.
- ۵ - رید ایولین - مادر سالاری. ترجمه افشنگ مقصودی. چاپ دوم ۱۳۹۰. نشر آزین.
- ۶ - بووار سیمون دو- جنس دوم-ترجمه قاسم صنعوی. تهران:نوس ۱۳۸۲. چاپ هشتم.
- ۷ - په‌روازه فه‌ره‌یدون - فه‌ره‌نگی بیروکه و زاره فیمنیسته‌گان.
- ۸- کریمی. یوسف- روانشناسی اجتماعی. چاپ نوزدهم ۱۳۹۲. انتشارات دانشگاه پیام نور.

كوردانى كلارده شتى مازەندەران و ئاستەنگەكانى بەردەم زمان

■ مۆزگان كاوسى

■ وەرگىرانى: ريباز مستەفا

پيشه‌کی

ئەم وتارە ھەلۆستە لەسەر ئەو کیشە و ئاستانگانە ی بەردەم زمانی کوردە دوورخراوەکانی کلاردەشتی مازەندەران دەکات. بۆ خستە پرووی ئەم بابەتە گرنگە، ئەگەرچی بە کورتیش بێت ئاماژە بە پرس و بابەتی دیکە ی پەيوەندیدار دەکەین. بۆ باسکردن و خستە پرووی مەترسییەکانی سەر زمان و پوونکردنەوێان، ناچارین بگەڕینەوێە بۆ پرسێ «زمانی دایک، زمانی نەتەوێی»؛ کە بۆ دیارکردنی گرنگی بابەتەکە، جەختکردنەوێ و ھەلۆستە لەسەرکردنی بە پێویست دەبینین؛ بۆیە وتارەکەمان بە بنەرەتتیرین چەمک و دەستەواژە ی پەيوەندیدار بە باسەکە، واتە «زمان، کلتور، ناسنامە» دەست پێ دەکەین.

لە درێژە ی وتارەکەماندا بە کورتی باس لە کوردانی کلاردەشت و کیشە و مەترسییەکانی سەر زمانیان و ریکارەکانی دەربازکردنی ئەو شیوەزارە ی زمانی کوردی، دەکەین.

پێویستە بە بیرێ بینینەوێ، لەوێ کە بەشی «زمان، کلتور، ناسنامە» بنەرەتتیرین بەشی ئەم لیکۆلینەوێە دەگریتە خۆی، تا بتوانین بەلگەوێبەندەکانی دیکە ی خۆمان لە بەشەکانی دیکە لەسەر بنەمای ئەم بەشە بخەینە بەرباس، بۆیە سوودمان لە زانستتیرین دەربڕین و شیوازی بەلگەسازییەوێ وەرگرتووێ. دەربڕین و شیوازی کە لە درێژە ی وتارەکەدا زیاتر لێ ورد بووینەتەوێ و شیکراوەتەوێ تا ئاسانیتەر بتوانین ھەلینجانەکانی خۆمان، کە لە ئەنجامی کاری مەیدانییەوێ بە دەست ھاتوون، بە دەربڕینیکی سادەتر بخەینە پروو.

زمان، کلتور ناسنامە

«ویتگنشتاین»* دەلێت: «زمانی من، جیھانی منە و جیھانی من زمانی من»؛ بیرمەندانی دیکەش ئەم دەربڕینەیان بە شیوازی دیکە خستووێتە پروو. وەک «ئیدوارد سەپیر»** باسی کردووێ، «پێرستی تەواوی وشە و زاراوەکانی زمانیک بە راستی دەشی بە تۆماری بیروکە، خولیا و تاسەمەندیی ھزری ئەو کۆمەلگە یە بدریتە قەلەم، کە زمانی ناوبراو دەگریتە خۆی». (دیفید دابلیو، ٢: ١٣٩٥-٣)

(ج. ھیردیر)*** لە سالانی دەیی ١٧٨٠ تیوریکی خستە پروو، کە دواتر لەلایەن «ھومبولت»**** گۆرانی تیدا کرا و لە سەدە ی بیستەمیشدا ویتگنشتاین پەروبالی

زیاتری پیبه‌خشی؛ به پیی ئەو تیۆره، زمان دەسته‌به‌ندی و جیاوازیگه‌لیکی وا دینیتته ئارا، که مروّف به هۆیانه‌وه و اتا به جیهان ده‌به‌خشیت. به‌م پییه هەر زمانیکی تایبته، له چوارچیوهی کۆمه‌لگه‌یه‌کدا سه‌ره‌له‌ده‌دات و له‌گه‌ل هه‌مان ئەو دەسته‌به‌ندی و جیاوازیانه ئاویتته ده‌بیت، که ئامانجه سه‌ره‌کییه‌که‌ی کۆمه‌لانی خه‌لکه و په‌نگه بو کەسیکی بیانی (یان چاودیژیکی ده‌ره‌کی) بیواتا بیت. برایانی «گرم» تا ئەو شویننه چوونه پیش، که هاوکات له‌گه‌ل شروّفه‌کردنی زمانی ئەلمانی، که‌وتنه کو‌کردنه‌وه‌ی فۆلکلۆری «په‌سه‌ن» ی ئەلمانی و له‌وه‌نگاوه‌ی‌اندا، ئەوه‌ی ئیله‌هام‌به‌خش و هانده‌ریان بوو ئەو باوه‌رپه‌ی خویندنه‌گه‌ی رۆمانتیک ۱ بوو، که به‌گویره‌یه‌وه، زمان و کلتوری کۆمه‌لانی خه‌لک، په‌یوه‌ندیکی چروپر و قوولیان له‌گه‌ل یه‌کدا هه‌یه. (هه‌مان سه‌رچاوه: ۶) دروستکردنی ئەفسانه‌گه‌لی کۆمه‌لایه‌تی و په‌یماننامه‌ی هەر کلتوریک به‌ نیشانه‌کانییه‌وه ده‌ناسریتته‌وه و به‌دی دیت و «زمان یه‌کیک له‌ گرنگترین میکانیزم و ده‌رخه‌ری نیشانه‌کانه، که هزری مروّفه‌کان ده‌خه‌نه‌روو و له‌م رووه‌وه به‌خه‌ت، ئەلفوبیی که‌رولاله‌کان، رپورده‌سمه جیگیره‌کان، هیما و ئاماژه‌گه‌لی سه‌ربازی و زور شتی دیکه هه‌له‌سه‌نگیندرین.» (کالیر. ۱۰۵: ۱۳۹۳)

زمان، کلتور و ناسنامه وه‌کو هه‌له‌قه‌ی زنجیریک وان؛ «به‌قسه‌ی «لایونیل تریلینک»*، ئەوه‌ فرۆید بوو که (بو ئیمه‌ی ئاشکرا کرد تا چ راده‌یه‌ک ده‌رگیر و گریدراوی کلتورین، کلتور تا چ راده‌یه‌ک رۆچوووته‌ دوورترین خالی هزری هەر یه‌کیک له‌ ئیمه) و بواری به‌دییه‌نانی کۆمه‌لیک له‌هه‌ستونه‌ست، ره‌فتار و ته‌نانه‌ت چه‌مکی ناسنامه‌ی تاکی فه‌راهه‌م کردووه.» (هه‌مان: ۸۴).

کاتیک که باسی زمان و په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل کلتور و ناسنامه له‌گوړیدایه، ناچار ده‌بین تیروانینه‌کانی سوسور* بخه‌ینه به‌ر باس. «دیدگای سوسور سه‌باره‌ت به‌ زمان له‌سه‌ر چه‌ند بنه‌مایه‌کدا جیگیر بوو، که خۆی له‌ شیوازه‌گه‌لی نویی بیرکردنه‌وه له‌باره‌ی مروّف، به‌تایبته په‌یوه‌ندی قوول و بنچینه‌یی نیوان زمان و هزر ده‌بینیه‌وه. ئەگه‌ر «مروّف» به‌راستی به «گیانداریکی ئاخپوه‌ر» و ئافه‌ریده‌یه‌ک بژمیردریت که رووبه‌روو بوونه‌وه‌ی له‌گه‌ل جیهان له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌فتارگه‌لی پیکه‌اته‌یی و جیاکاری ده‌ستنیشان بکرین، واته هه‌مان ئەو ره‌فتارانه‌ی که نمونه هه‌ره دیاره‌کانیان له‌ زمانی مروّفدا به‌رجه‌سته ده‌بن، ئەوسا ده‌بی باوه‌ر به‌وه بینین که تیروانینه‌کانی سوسور ئیمه‌یان هیناوه‌ته سه‌ر ئەو جوهره بوچوونه.» (هه‌مان: ۷) ئەو زمان به‌ ئامرازیکی ته‌واو

میژوویی و هه‌میشه له گۆران دهرزانی، (هه‌مان: ٣٩) که ناسنامه دینیته‌دی؛ ناسنامه ٢ به واتای رۆلی جیاکارییه‌کان له سیسته‌مدا. (هه‌مان: ٢٩)

جۆناتان کالیر* له و باوه‌رهدایه که ئیمه له شیکردنه‌وه‌ی زمان له‌گه‌ل شیکردنه‌وه و که‌تواره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و وردتریش بلیین له‌گه‌ل توخمه‌کانی زماندا سه‌روکارمان هه‌یه... ئه‌وه‌ی له‌و میانه‌دا گرنه‌گه و له راستیدا به‌هاداره، هه‌ر ئه‌و جیاوازی و په‌یوه‌ندیانه‌یه، که کۆمه‌ل واتایان پی ده‌به‌خشیت. به‌م شیوه‌یه، ده‌کریت ئه‌وه تیگه‌ین که زمانناسی هه‌ر ته‌نیا کار له‌سه‌ر خویندنه‌وه‌ی کۆمه‌لیکی فراوانی فۆرم و ده‌نگ ناکات، به‌لکو سیسته‌میک له‌هاوبه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌له‌سه‌نگینیته... زمان وه‌ک سیستمیک له‌به‌هاگه‌لی ئه‌وتۆ که له‌رووی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه دیار ده‌کرین. (هه‌مان: ٥٦-٥٧)

له پیناسه‌که‌ی سوسورددا. زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی په‌یماننامه‌یی نیوان تاکه‌کانه. (هه‌مان: ٨٤) پیناسه‌یه‌ک که ئیمه ده‌گه‌یه‌نیته په‌یوه‌ندیکی مکومی زمان له‌گه‌ل کۆمه‌ل و کلتور له دیدگای ئه‌وه‌وه.

له دیدگای (پیکهاته‌گه‌راییی ٣)دا، جه‌خت ده‌کریته‌وه که ناسنامه داهینانیکی کۆمه‌لایه‌تییه و به‌ره‌می مشتومری واتایی و نۆژه‌نکارییه‌کان (سوودوه‌رگرتن له زمان بۆ به‌ره‌مه‌ینانی واتا)یه. دروستکردنی (ئه‌ویدی)، یه‌کیک له‌ریکاره سه‌ره‌کییه‌کانی ئه‌و نۆژه‌نکاری (سوودوه‌رگرتن له زمان)یه و (ئه‌ویدی) هه‌میشه به‌ره‌می نۆژه‌نکارییه. به واتایه‌کی دیکه ناسنامه له‌بواری گشتی و سیاسیدا له‌بنه‌رته‌وه پرسیکی تاکه‌که‌سی، تایبته و ده‌روونی نییه؛ به‌لکو دیارده‌یه‌کی هه‌مه‌گیره، که بنه‌ماکانی کلتوری، میژوویی و برواداری هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌کیش ده‌گریته‌وه و گوتاری کلتوری، که له‌هه‌ر کۆمه‌لگه‌یه‌کدا ریشه‌ی خۆی هه‌یه، هه‌روه‌ها له‌ریگه‌ی هه‌موو توخمه‌کانه‌وه به‌تایبته زمان، خۆی ده‌رده‌خات و بلاو ده‌بیته‌وه. واته زمان ده‌بیته ئامرازیک بۆ به‌ره‌مه‌ینان و دروستکردنی واتا و به‌رجه‌سته‌کردنی ناسنامه‌یه‌ک و په‌تکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌یه‌کی دیکه؛ له‌م پوه‌وه تیگه‌یشتنیکی دیکه چوه‌ته پال چه‌مکی ناسنامه‌سازی و ئه‌و ناسنامه‌یه له‌میانی بالاده‌ستی و سیسته‌می نۆژه‌نکاری و سوودوه‌رگرتن له‌زمان بۆ گواستنه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی واتا و نیوه‌رۆکه تایبه‌تییه‌کان دروست ده‌کریت. (ئه‌کوانی، ٣١: ١٣٩١)

«په‌یوه‌ندی زمانی له‌م پوه‌وه مه‌یسه‌ره که ئیمه سیسته‌میکی ئالۆزی کۆمه‌لایه‌تی و هاوبه‌شمان له‌نیو خۆماندا جیکردوه‌ته‌وه، که دنیای ده‌ره‌وه‌مان ده‌خاته به‌رده‌ست

و واتا به دهربرینه زمانیهکان دهدات، یان به بروای دورکهایم*، واقعیته تی ژیاریی بۆ تاک، ژینگهی فیزیکی نییه، به لکو ژینگهی کومه لایه تییه؛ سیسته میک له یاسا و ریسا، سیسته میک له سیماکانی گشتی و و هاوبهش که رهفتاره کومه لایه تییهکان مهیسه ر دهکات.» (کالیئر، ۱۳۹۳: ۸۴)

له بواری په یوه ندیی ناسنامه ی تاک و زمانه وه ده بی بلین: «کاتیک که سیک قسه دهکات، له راستیدا به شیوه یه کی زیره کانه، «په پرهوی له زمان دهکات»؛ زمان بۆ دهرخستنی مهیلداری و دروستکردنی په یوه ندیی له گه ل کومه لگه، له لایه ن ئیمه وه دهویت. ته نانه ت ویناکردنی ناسنامه ی تاکه که سیش له ریگهی گوتاری کلتوریکه وه دیته به رههم. «من» شتیکی له پیشدا هه بوو نییه و له قوناغیکدا به رجهسته ده بیت و رهنگه داته وه که له قوناغی مندالییدا سه ره له دهدات، واته له هه مان قوناغیکدا که نه و «من» هه دی ده کریت و ده بیته لایه نی به رامبه ری نه وانی دیکه.» (هه مان: ۹۰)

له بواری په یوه ندیی کلتور و زمان، وهک سیسته میک له نیشانه و ئامازه کان، ده توانین بلین: «تا کلتوریک به هیزتر بیت، به هه مان پادهش له خستنه پرووی نیشانه کانی، وهک نیشانه سروشتیه کان سه رکه و تووتره. له م سونگه یه وه، شیکردنه وه ی نیشانه ناسی پیوستی به میتودیکه که جهخت له په یماننامه بوونی نیشانه کان، واته بنه مای کلتوریان بکاته وه و دژی نه و دیدگایه ببیته وه که نیشانه کان به ئاسایی ده زانیت.» (هه مان: ۱۰۸)

له بواری په یوه ندیی کومه لگه و زمان و ناسنامه ی کومه لایه تی تاکه وه، روزالین کوارد و جان نه لیس له کتیبی «زمان و ماتریالیزم» دا ده لین: «سه رجه م نه و کار و رهفتارانهی هه مه گیری به کومه لگه ده به خشن له نیو زماندا جییانگرتوو و له و سونگه یه وه نه م دهرفته به دی دیت تا زمان به ئامراز و پیگهی فورمه له بوونی تاکی کومه لایه تی بزاین.» (هه مان: ۱۳۹).

به چاو خشاننده وه یه کی خیرای نه وه ی له سه ره وه باس کرا، ده توانین نه وه بخه یه پروو که زمان، ته نیا ئامرازیک نییه بۆ په یوه ندیی به به رامبه ره وه؛ به لکو هوکاری تیگه یشتنیشه له «بوون»، بویه ناسنامه ی تاک و کومه لگهی هه ر که سیک دیار دهکات.

زمانی دایکی، زمانی نه ته وه یی

کاتیک که سه یری ئاوینه ده که یت، نهک ته نیا هه ر سیمای خوت، به لکو مؤزه خانه یه ک له به رامبه ر خوتدا ده بینیت. ئیمه هه میسه رابردووی ده ورو به رمان له گه ل خوماندا

دەبەين و ئەم كارە تەنيا بە جەستە ئەنجام نادریت: بەلكو لە چوارچێوەی نەریتەكانمان، وەك چۆنیتیی ئاخوتن، درێژە بە ژيانی خۆی دەدات. رابردوو كۆمەلێك وردە گەردیلەن بە چاوە نابیندرین، كە هەمیشە لەبەرچاومان و لە رینگەیانەو لە جیھانی دەورو بەرمان دەگەین و لەبەرەمبەردا جیھانیش لە ئێمە دەگات. ئێمە هەمیشە پالمان بە شانێ پیشینانمانەو دەو؛ جا ئەوان بناسین، یان نا... (دیقید دابلیو، ۱: ۱۳۹۵-۲)

با واز لەو دەربەرینە شیعرییە سەرەووە بینین، با سەرنج بەدەینە ئەو چەمك و واتا قوولانەیی كە دەخرینەپروو؛ چەمكەلێك كە لە بەشی «زمان، كلتور، ناسنامە» دا باسمان كرد و لە درێژەیدا بە دەربەرینێکی سادەتر و لە گۆشەنیگایەکی دیکە شەنوكەویان دەكەین.

دەتوانین بڵین كە زمان گرنگترین ئامرازی ناسنامەسازی كۆمەلە؛ ئامرازیك كە لە ماوەی نەو دە سالی دوایی و لەگەڵ پیکهینانی حكومەتی مۆدیرن لە جوگرافیای سیاسی ئێراندا، پروو بە پرووی تەنگوچەلەمەیی گەورە بوو تەو. تەنگوچەلەمەییەك كە بوو تەو هۆی ئەو دە زۆر لەو زمانانەیی نیو ئەو چوارچێوە جوگرافیایی، بە پێی ئەو پیناسەییەیی كە لە هزری ئێمە دا بە زمانی دایکی جییان گرتوو؛ ئیدی زمانی دایکی نەبن. رێك لەبەر ئەو و گرنگی ئەو بابەتەش، باسەكەیی خۆمان بە خستە پرووی پرسگەلی زانستی زانناسییەو دەست پیکردوو.

زمانی دایکی ئەو زمانەییە كە منداڵ لەگەڵ لەدایكبوونی سەرۆكاری لەگەڵدا هەییە، خۆی و جیھانی دەورو بەری بەو دەناسیت. بە درێژای هەزاران سال زمانی دایك، هەمان زمانی ناسنامەیی بوو، بەلام بەداخەو ئەمرو دەتوانیت هەم زمانی ناسنامەیی بیت، هەم نەشبییت؛ واتە رەنگە دایاب هەر لەگەڵ لەدایكبوونی منداڵەكە یاندا بە زمانێکی جیا لە زمانی ناسنامەیی نەتەو هویی خۆیان قسە لەگەڵ منداڵەكانیاندا بكەن؛ بۆیە لەم نووسینەدا، دوو چەمکی «زمانی دایکی» و «زمانی ناسنامەیی» بە شیوہیەکی جیاواز و لە چوارچێوەی دوو تیگەیشتنی جیاواز بەكار هیندران.

«لە جیھانی مۆدیرندا تا دیت مەیلی ئاویتەبوونی كلتوری لەنیو موسیقا، هونەر، ئازانسەكانی راگەیاندن و تەنانەت لە پیکهاتەیی كۆمەلەكان (كۆچە بەرفراوانە میژووییەكان) و لە زمانەكاندا (زۆربەیی خەلكی، بە دوو، یان سێ زمان قسە دەكەن). بە زیادبوونی مەیل و خواستی دیار دەیی فرەگەراییی كلتوری لە سالانی دەییە ۱۹۸۰، هەندێك لە بیرمەندان لە ئاستی زانكۆكاندا دەستیان بە چاوەگیرانەو

بهو زمانان و کلتورانه کرد که سهردهمانیک وهک زمان و کلتوری تایبته و جیاواز سهیر دهکران. «(ههمان: ۱۴)

به سهرهه‌لانی مۆدیرنیته، «ناسنامه» به ته‌واوی له قالبی هاوکیشه کلتوری و سیاسییه‌کان جی ده‌گریته. مۆدیرنیته له‌گه‌ل شو‌رشی ته‌کنه‌لوژیا، جیگۆرکی ده‌سته و کۆمه‌له‌کان و فۆرمه‌له‌بوونی ده‌وله‌تگه‌لی مۆدیرن و پرۆژه‌ی ده‌وله‌ت- نه‌ته‌وه‌سازی، بواری چاوگی‌پانه‌وه به ناسنامه‌کان و زه‌مینه‌ی مملانی نیوانیانی فه‌راهه‌م کردوه. له ئی‌رانیشدا، به دروستکردنی ده‌وله‌تی مۆدیرن و فۆرمه‌له‌بوونی پرۆژه‌ی ده‌وله‌ت نه‌ته‌وه‌سازی له سهرده‌می په‌هله‌ویی یه‌که‌مدا، گوتاری ده‌سه‌لات هه‌میشه ویستویه جیاوازییه‌کانی زمانی له‌ژیر ناوی «ئه‌ویدی» دا سهرکوت بکات. به‌م پێیه، یان ئه‌و جیاوازییه ناسنامه‌بیانه‌ی نادیده گرتوه و نکۆلی لی کردوون، یان ئه‌وانی وهک ورده کلتور، زار، کلتور و زمانگه‌لی ناوچه‌یی و ... خستوونه‌ته‌پوو؛ ده‌ره‌نجامه‌که‌شی ناساندنی هه‌موو ئه‌و جیاوازیانه وهک به‌شیک له گوتاری «ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی، ناسنامه‌ی ئی‌رانی» یه.

هه‌لبه‌ته ده‌بی ئاماژه به‌وه بکه‌ین که ئه‌م کیشه‌یه له خۆره‌ه‌لاتی ناوه‌راستدا هه‌ر ته‌نیا تایبته به ئی‌ران نییه؛ دارمانی پیکه‌ته‌گه‌لی سیاسی، ئابووری، کلتوری و ئه‌خلاقیی کۆمه‌لگه‌کانی خۆره‌ه‌لاتی ناوه‌راست له‌گه‌ل پاراستنی جوگرافیای سیاسیان، هۆکاری ئه‌و جیاکارییه زمانی- ناسنامه‌بییه‌یه. جیاکارییک که ریشه‌ی له پیکه‌ته‌ی نادیموکراتیک و ریژیمه ده‌سه‌لاتخوازه‌کاندایه؛ پیکه‌ته‌گه‌لیک که فره‌گه‌راییی ناسنامه‌یی نادیده ده‌گرن و له‌گه‌ل که‌مینه‌دا، په‌یوه‌ندی «بالاده‌ستی- ژیرده‌ستی» پیاده ده‌که‌ن.

گوتاری «بالاده‌ستی- ژیرده‌ستی» له ئی‌راندای، ئه‌وه‌نده کاریگه‌ری کردوه‌ته سهر ناسنامه‌ی زمانه جیاوازه‌کان، که زۆربه‌ی کۆمه‌له‌کانی زمانی ژیرده‌ست، نائاگا و له‌ژیر کاریگه‌ری راگه‌یاننده راسته‌خۆ و ناراسته‌خۆکانی سیسته‌می بالاده‌ست، بریاریان داوه ناسنامه‌یه‌کی تازه بۆ نه‌وه‌ی دوا‌ی خۆیان پیناسه بکه‌ن، بۆیه له‌گه‌ل له‌دایکبوونی منداله‌کانی‌اندا به زمانی فارسی قسه‌یان له‌گه‌لدا ده‌که‌ن، تا ئه‌وان بۆ کۆمه‌له‌ی بالاده‌ستی کۆمه‌لگه‌ی سهرتاسه‌ری ئی‌ران بگوازنه‌وه.

لی‌روه‌یه و له‌به‌ر ئه‌و هۆکاره‌یه که له زۆربه‌ی ناوچه‌کانی ئی‌راندای «زمانی دایکی» ریگای خۆی له زمانی نه‌ته‌وه‌یی جیا ده‌کاته‌وه؛ دوا‌جار، ناسنامه‌یه‌کی تازه و هه‌لبه‌ته ساخته بۆ ئه‌و نه‌وانه‌ی که ئیدی به زمانی باب و باپیریان نادوین، دروست ده‌بیته.

ئەو نەوہیە، بە گۆرپینی ناسنامە بە دوای ھەلبژاردنی زمانی بیگانە، ھەک زمانی دایکی - بەو پیناسەییە کە پیشتر بۆ زمانی دایکی کرا- خۆیان لە جەستەیی کۆمەلگەیی نەتەوہیی خۆیان جیا دەکەنەوہ.

ئەو ساختەکردنەیی ناسنامە و زمان، بە تێپەرپوونی کات کۆمەلەکانی دیکە بچوکتەر دەکاتەوہ و کۆمەلگەیی بالادەست گەورەتر دەکات؛ بەم شیوہییە ئاسیمیلاسیۆن و توانەوہیی کلتوری- ناسنامەیی- زمانی دیتە دی؛ ژمارەیی ئاخیوہرانی زمانەکانی ژێردەستە کەم دەبیتەوہ و ئاخیوہرانی زمانی بالادەست زیاد دەبیت؛ دەرەنجام و بە تێپەرپوونی کات، ناسنامەییەکی یەکدەست و گشتی بۆ سەرچەم جوگرافیاہییەکی سیاسی پیناسە دەکریت.

کورد و زمانی کوردی لە کلاردەشت

کلاردەشت شارێکە کەوتووہتە خۆرئاوای پارێزگای مازەندەران. پیکھاتەیی ئەم شارە بریتییە لە نیشتەجی رەسەنەکان، ژمارەییەکی زۆری کوردی کۆچبەر و ھەرۆھە ژمارەییەکی کەمی تورکی کۆچبەریش. کورد نزیکی ھەفتا لە سەدی دانیشتوانی کلاردەشت پیک دەھینیت.

راستیہەکی بە وردی ناتواندیت سەبارەت بە زیدی سەرەتایی ئەو کوردانەیی کە لە ماوہی بەردریژی قوناغە جیاچیاکانی میژوو، لە ژێر ناوی «خواجەوہند» (یان ھەک خەلکی ناوچەکە بە خاجەقەند دەری دەبرن) ھاتوونەتە کلاردەشت، بۆچوونیکی ساخکراوہ بخریتەروو.

ئەو کۆچ و ئاوارەبوونانە ھەر تەنیا پرووداویکی ئاسایی و بی ئامانجی میژوویی نەبوونە؛ بە دنیاییەوہ ئەو پرووداوانە ئامانجی دولایەنەیان لە زیدی خۆیان بۆ ئەو شوینەیی کۆچیان بۆ کردوہ، یان کۆچیان پێ کراوہ، ھەبوہ.

«یەکیک لە پرووداوە گرنگە میژووییەکان لە کلاردەشت دوای پەلامارەکانی مەغول، سەرھەلانی شەپۆلیکی کۆچکردن بوو، کە دواتر بوہ سەرچاوەی گۆرانکاری کۆمەلایەتی و سیاسی گرنگ لە ناوچەکە.» (مەلەک پور، ۱۰۳: ۱۳۹۳) ۸

ئەو پرسە پەیوہستە بە کۆچاندنی زۆرەملیی ھۆزگەلیکی کورد لە ناوچەکانی خۆرئاوای ئێران بۆ کلاردەشت و ناوچەکانی دەوروبەری. بە پێی ھەندیک سەرچاوەی میژوویی، زیدی ئەو ھۆز و خیلە کوردانە بریتییە لە (بیجاری گەرۆس و ناوچەیی

سنه) و له هه نديک سه رچاوهی دیکه شدا (لورستان و گه رۆس) نووسراوه، که لیڤه دا له سهريان دهو ههستين و باسيان ده که ين.

«سه بارهت به ميژووی ديار يکراو وردی کوچی خواجه وهنديه کان، چه ند گيړانه وه و تيرواني جيا جيا هه ن، ۴ به لام ئەوهی که وهک به لگه ی ميژووی زیاتر جيی باوه ره، ئەوهیه که کوچی زوره ملی هۆز و تیره کانی کورد بو ناوچه جيا جيا کان، له سه رده می شا ئيسماعیلی سه فهوی دهستی پيکر دبوو و له سه رده می فه رمانه وایی پادشاکانی دیکه ی وهک شا عه باس و ته نانه ت دواي پروخانی دهوله تی سه فه وييش له لایه ن نادر شای ئە فشار و که ريمخانی زه ند دريژه ی هه بووه. راستييه که ی خواجه وهنديه کان دواي ئاريايه کان دووه مين کومه ل و دهسته ی کوچه ر بوون، که به مه به سته نيشته جيپوونی به رده وام هاتوونه ته ئەم ناوچانه.» (مه ليک پور، ۱۰۴: ۱۳۹۳-۱۰۵)

به پيی قسه ی هينری فيلد*، شا عه باس له چاره که سه ده ی هه قده می زايینی، هۆزه کورده کانی خواجه وهندي له «کوجور» و پوول» ۵ و کلارده شت بو ترساندی دانيشتوانی ره سه نی ناوچه که - به هه مان هۆکاری که پيشتر باس کرا- بو ئەو ناوچانه ی کوچاندوون. ئەو ده ليیت: خواجه وهنديه کان زوربه يان له ناوچه چيايه کان ده ژين و به که سانيکی به هيز ناسراون. هينری فيلد، خواجه وهنديه کان به هۆز و تيره ی کورد ده زانيیت و باوه ری وایه له سالی ۱۹۲۰ ی زايینی له کلارده شتدا پينج تيره يان بریتی بوون له: سولتان قولیخانی، کاکه وه ند، لهک، خواجه وه ند و دلفان. ئەم هۆزانه له راستیدا له لایه ن نادر شاوه له ناوچه ی گه رۆس و سنه وه هينراون. ژماره يه کيان له کوتايی فه رمانه وایه تیی که ريمخاند گه راونه ته وه ناوچه کانی خویان، به لام ئاغا محمه دخانی قاجار، ئەوانی گه راندووه ته وه تا دانيشتوانه سه ره ره پوکانی ئەو ناوچانه يان پی سه رکوت و ده سته مؤ بکات. (فيلد، ۱۹۹: ۱۳۳۴-۲۰۱)

«رابينو»* ش له و باوه ردايه که خواجه وهنديه کان خه لکی لورستان، ئاغا محمه د خان ئەوانی له لورستان و گه رۆسه وه هيناوه ته مازهنده رانی خورئاوا... رابينو له باره ی ژيان و بژیوی ئەوانه وه له سه رده می خويدا ده ليیت: خواجه وهنده کان ئەگه رچی ئيستا له گونده کاندان نيشته جيین، به لام له وه رزی هاویندا به ره شماله کانی خویانه وه ده چنه که ژ و کيوه کانی ده وره به ر و خه ريکی له وه ره نادنی په زه کانی خویان ده بن. ئەوان ئەسپی تا راده يه ک ره سه ن به خيو ده که ن و کاری کشتوکالیش ده که ن و زوربه ی کشتوکاله که شيان دييميه. خواجه وهنديه کان باشترين زوزانی ئەو ناوچه يان هه يه،

که ھەلبەت خەلکی ناوچەکە پێی دڵخۆش نین و تەنانەت لە رابردوو، بەتایبەت لە قۇناغەکانی سەرەتایی کۆچکردنیان بۆ ئەو ناوچە، ئەمە کیشمەکیشی خۆیناویشی لیکەوتوووەتەو. دەستەبەک لە خواجەوھەندەکان، کە بە کوردانی رۆزەکی ناسراو بوون، دواتر بە تەواوی لەنیو چوون. (رابینۆ. ۵. ل، ۱۳۴۳؛ ۵۲)

ئەوھە کە لە سەرەوھە باسکرا، گرنگترین دیدی میژوونووسان، لیکۆلەران و خۆرھەلاتناسان بوو لە بارە کۆچی میژوویی و بەردەوامی کورد بۆ کلاردەشت. دیدگای دیکە کە زۆر باس دەکری و ئەو سەرچاوە و چاوانە دیکە لیکۆلینەوھە لەو بارەوھە، بریتین لە دیدگاگەلیکی کە رەنگە تەواو نەبن، یان کەموکوریان تێداییت و پشتیان پێنەبەستریت و بە شیوھەکی زانستی و شروڤەکارییەوھە پێویستیان بە چاوپێداگێرانەوھە ھەبە.

لێرەدا باسکردنی چەند حالەتیک بە پێویست دەبینین: یەكەم:

لە ھەندیک کتیب، لەنیویاندا کتیبەکانی دکتۆر «مەلەک پوور» و «تەھمورس فەقی نەسیری» دا، (ھەردووکیان بە ناوی کلاردەشت)، بە گەرانیوھە بۆ فیلد، رابینۆ و مەکەنزی ئەو ھۆز و تیرانەیان بە «ھۆزەکانی کورد و لور» ناو ھیناوە؛ بەلام لەنیو ئەو کۆچبەرانی کە لە خۆرئاوای ولات و لە قۇناغ و سەردەمی جیاگیای میژووییدا، بۆ کلاردەشت و کوجوور راکوێزراون، ھیچ تیرە و کۆمەلەبەک نییە بە زار، یان بنزاریکی لوری قسە بکات.

شایانی باسە، کە کۆچی «لور»ەکان بۆ ناوچەکانی «سیب دێ چالووس» و «خۆرەمئاباد تونکابون» لە خۆرئاوای مازەندەران و ئەلبۆرزی ناوھەرست، پروداویکی بەلگەداری میژووییە؛ بەلام گشتاندنی بە کلاردەشتەوھە لەسەر بنەمای لیکۆلینەوھە میژوویی و زاراوھەناسییەوھە رەت دەکریتەوھە.

دووھەم:

لە ھەندیک سەرچاوەی میژووییدا –وھەک پێشتر ئاماژە پێدرا– باس لەوھە کراوە کە ھەندیک لەو ھۆز و تیرانە لە بیجاری گەرۆسەوھە بۆ کلاردەشت و کوجوور کۆچیندراون.

له لایه‌نی لیکۆلینه‌وه‌ی میژوویی و زمانناسییه‌وه هه‌ندی حاله‌تمان به‌رچاو ده‌که‌ون، که پیوستبوونی به‌دواداچوونی مه‌یدانیمان له ناوچه‌ی گه‌رۆس نیشان ده‌ده‌ن. پرسیکی گرنگ هه‌یه که بۆ گه‌یشتن به‌راستی زی‌دی سه‌ره‌تایی کۆچه‌رانی کورد، به‌له‌به‌رچاوگرتنی شیوه‌زاره‌کانیان، پیوسته و به‌داخه‌وه تا ئیستا لیکۆلینه‌وه و توێژینه‌وه‌یه‌ک له‌لایه‌ن کوردانی کلارده‌شت و کوجوور، یان لیکۆله‌رانی دیکه‌وه، نه‌کراوه.

پیوستی ئه‌م لیکۆلینه‌وه و توێژینه‌وه‌یه له‌وه‌دایه، که زاری کوردی کلارده‌شت، جوړیکه له‌له‌کی؛ له‌لایه‌کی دیکه‌وه ده‌بینین ئیستاش هه‌ندی تیره و گروپی له‌کی له بیجاری گه‌رۆسدا هه‌ن. تیره و گروپه‌لیک که له سه‌رده‌می «ملوک ئه‌لته‌وایف» هه‌وه بۆ ده‌سته‌سه‌رداگرتن و فه‌رمانه‌ه‌وا‌ییکردنی ناوچه‌کانی گه‌رۆسی کوردستان چوونه‌ته ئه‌وی و له‌ویدا ماونه‌ته‌وه.

گریمانیه‌کی نووسه‌ری ئه‌م دێرانه له‌و باره‌یه‌وه هه‌یه، که گروپیک له‌کۆچه‌رانی کلارده‌شت، له‌و ده‌سته له‌جه‌نگاوه‌رانی له‌کی بن که پیشتر چووبوونه بیجار؛ سه‌لماندنی ئه‌و گریمانیه‌ پیوستی به‌به‌دواداچوون و لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی ته‌واوی مه‌یدانی هه‌یه، که تا ئیستا ئه‌و بواره نه‌ره‌خساوه.

بیگومان باسکردنی خالیکی دیکه‌ش له‌و باره‌یه‌وه به‌ پیوست ده‌زاندریت؛ ئه‌وه‌ی که دلفانییه‌کان به‌له‌به‌رچاوگرتنی ئه‌و جیاوازییه که له شیوه‌زاره‌که‌یاندا له‌گه‌ل هه‌موو کوردانی دیکه‌ی کلارده‌شتدا هه‌یانه و له‌لایه‌کی دیکه‌- جگه له پیکه‌ته‌ی ئیرگاتیف* - ته‌واو وه‌کو کوردانی له‌کی ناوچه‌ی دلفان له‌ پارێزگای لورستان قسه ده‌که‌ن، تا چ راده‌یه‌ک ریی تیده‌چیت راسته‌وخۆ له‌ ناوچه‌ ناوبراوه‌کانی پارێزگای لورستانی ئیستا بۆ کلارده‌شت کۆچیندرا‌بن؟

ده‌بی شتیکی دیکه‌ش بخه‌ینه سه‌ر ئه‌و هه‌مووه‌ی که باس کرا؛ له‌ باره‌ی کۆچی کورده‌وه له‌ گه‌رۆسه‌وه بۆ کلارده‌شت و کوجوور، له‌و باره‌وه ته‌واو پشت به‌ به‌لگه‌نامه‌کانی هینری فیلد ده‌به‌ستریت. ئه‌مه له‌ کاتی‌کدایه که ژماره‌یه‌ک له‌ توێژه‌ران ئه‌و تیروانینه‌ی فیلد به‌هه‌له‌ ده‌زانن و پێیان وایه که بنه‌ماله‌ی «سۆفی ئه‌مله‌ش»* یان له‌ ناوچه‌ی گه‌رۆسه‌وه بۆ ئه‌م ناوچه‌یه هیناوه نه‌ک کوردانی کلارده‌شت و کوجوور! ئه‌م به‌شه له‌ لیکۆله‌ران له‌واوه‌ره‌دان که ده‌بی گومان له‌ تیروانینه‌کانی هینری فیلد

سینه م:

خالیکی دیکه‌ی مایه‌ی تیرامان له‌بارهی کوردانی کلاردهشت و تهنانهت کوجوور ئەوهیه که وێرای هه‌ندی جیاوازی شیوه‌ی زاری، که هه‌یانه، هه‌موویان پێیان ده‌گوتریت «خواجه‌وه‌ند».

ناونانی هه‌موو ئەو کۆچبه‌رانه به‌خواجه‌وه‌ند، سه‌رباری ئەو هه‌موو جیاوازییه زۆره و به‌رچاوه له شیوه‌زاری نیوان خواجه‌وه‌نده‌کانی کلاردهشت له‌گه‌ڵ خواجه‌وه‌نده‌کانی کوجوور، یان ئەو جیاوازییه بنزارییه زۆره‌ی نیوان دلفانه‌کانی کلاردهشت له‌گه‌ڵ هه‌موو کوردانی دیکه‌ی ئەم شاره، ده‌کریت ده‌رخه‌ری ئەوه بیته که ئەم کوردانه سه‌ر به‌یه‌ک هۆز و تیره نه‌بووبن و ئەو گریمانه‌یه دیته پیش که هۆز و تیره‌ی جیاچیان و له ناوچه‌یه‌که‌وه نا، به‌لکو سه‌ربه‌ناوچه‌ی جیاواز بووبن و دواتر له چوارچیوه‌ی په‌یمان و فیدراسیۆنیکی سیاسی - سه‌ربازیدا، گشتیان خۆیان به «خواجه‌وه‌ند» ناو نابیت.

جیی باسه هه‌ندیکی دیکه له‌و باره‌یه‌وه تیروانینیکی دیکه‌یان هه‌یه و پێیان وایه شۆره‌تی سه‌رجه‌م ئەو کۆچبه‌رانه به «خواجه‌وه‌ند» به‌هۆکاری له‌یه‌کنزیکی دابونه‌ریتی ئەوانه‌وه‌یه.

وه‌ک پیشتر ئاماژه‌مان پێدا، هینری فیلد ئەو کۆچبه‌رانه، به‌پنج ده‌سته دابه‌ش ده‌کات:

۱- سولتانقولیخانی ۲- کاکاوه‌ند ۳- له‌ک ۴- خواجه‌وه‌ند ۵- دلفان.

ده‌بی ئەوه بلیین که ناوی «خواجه‌وه‌ند، له‌ک و دلفان» له کلاردهشتیشدا هه‌یه، به‌لام کاکاوه‌ند و سولتانقولیخانی نییه. ئەوه مایه‌ی سه‌رنجه که شیوه‌زاری هه‌موو ئەو خه‌لکانه، «له‌کی» به‌شیوه‌ ئاهاوتنیکی زۆر نزیک له‌یه‌ک و جیاوازی دیاری کوردانی ناوسراو به «له‌ک» له کلاردهشت له‌گه‌ڵ هه‌موو کوردانی دیکه‌ی ئەم ناوچه‌یه، ته‌نیا له شیوه‌ی دابونه‌ریتی ئایینی ئەواندایه. ئەو کوردانه‌ی که له کلاردهشت به «له‌ک» ناسراون، شیعه و کوردانی دیکه‌ی ناوچه‌که‌ش په‌یره‌وی ئایینی یارسا‌ن.

لیره‌وه دینه سه‌ر شیکردنه‌وه و میژوو و لانی که‌م گه‌ره‌کمانه دوو ئامانجی سه‌ره‌کیی ئەو کۆچه زۆره‌ملیه و کۆچی خواجه‌وه‌نده‌کان بۆ کلاردهشت و ناوچه‌کانی ده‌وروبه‌ری کلاردهشت باس بکه‌ین. ئەو دوو ئامانجه برتین له:

۱- دروستکردنی هاوسهنگی نویی سیاسی و نیشته جییی له ناوچهی خواجه وهندهکان، واته کلاردهشت و کوجوور و ئەو ناوچانهی دهورو بهریان، به مه بهستی که مکردنه وه و دامرکاندنه وهی سهره پۆییهکانی دانیشتوانی خوجییی دژی دهولهتی ناوهندی ئیران.

۲- دروستکردنی ناکۆکی و کهله بهر له نیو هۆز و تیرهکانی کورد له ناوچهکانی خویان - خورائاوی ولات- و ههروهها به مه بهستی خستنه ژیر رکیفیان له لایه ن حکومهتی ناوهندییه وه.

(خواجه وهندهکان له ناوچه کهی خویاندا و به پیی دابونه ریت و خه سه له ته خیله کییهکانی خویان، کۆمه له یه کی تۆکمه و به هیز بوون. ئەوان خاوه نی ناسنامه ی تایبته، میژوو و کلتوریکی گهش و ناسراون؛ ئەمهش بۆ حکومه ته ده سه لاتخوازهکانی ئەوکات شتیکی ئەوهنده دلخواز نه بووه، بۆیه بریاری لیکه له شهانده وه و بلاو پی کردنی ئەوانیان داوه.) (مه لیک پور، ۱۰۴: ۱۳۹۳) ۷

دوای هاتن و جیگیربوونی خواجه وهندهکان له کلاردهشت، له پرووداو و بوویه ره جورا جو رهکانی ئەو ناوچه یه دا به شداریکی چالاکانه یان هه بووه. ئەو به شداریکردن و ئاماده یییه یان له قوناغی یه که مدا، کیشه و شه ر و شو رپی له گه ل هۆز و کۆمه له نیشته جیکانی ناوچه که لی که وتوو ته وه.

بۆ سوارانی خواجه وهنده، که له ناوچه کهی خویاندا خاوه نی میگه لی په ز و له وه رگه ی باش بوون، زۆر گرنگ بوو له و ناوچه تازه یه شدا بتوانن درێژه به ژیا نی ئابووری خویان بدن. له و پرووه وه که شا و ده سه لاتداران، له ناوچه که پیویستیان به هیزیکی جهنگاوه ی سواره هه بووه، بۆیه به شیک له له وه رگه باشهکانی خه لکی ناوچه که یان داوه ته ئەو تازه هاتووانه؛ ئەمهش وهک باس کرا شه ر و شو ر و مملانیی خویناوی به دوای خۆیدا هیناوه، به لام دوا جار و هیواش هیواش هه ردوو کۆمه له که هه بوونی یه کدی و پیکه وه یی ئاشتیانه یان به شیوه یه کی رێژه یی له گه ل یه کدا په ژراندوو ه.

کوردانی کلاردهشت تا ئیستا توانیویانه کلتور، ئایین، زمان و ناسنامه ی خویان بپاریزن؛ به لام له م چند ده یه ی دوا ییدا هه ره شه ی گو رانی ناسنامه یان له سه ره. ئەو مه ترسییه گه وره و خیرایه ی سه ر ئەو کۆچه رانه ی دووره زیدی خویان، ئەگه ر پیکاری خیرا و کرداری بۆ به رپیگرتنی نه گیردریته بهر، ناسنامه ی کوردی ئەو کۆچه رانهش وهکو زۆربه ی کوردانی کۆچه ری دیکه ی گه یلان و مازهنده ران له نیو ده چیته. شایانی باسه که کوردانی ناوچه ی کوجووری مازهنده رانیش ته واو

له رهوشیکی له م چهشنه دان: ئەو ناسنامەیه تا ئیستا پاریزراوه، لی ئیستا له ژیر مهترسیی له نیوچوونی خیرادایه.

بهشی هەر زۆری ئەو مهترسییانه هەر ئەو حالهتانهن که له بهشی (زمانی دایک، زمانی ناسنامه) باسمان کردوو، ئەگەرچی هۆکارگهلی دیکهش هەن که له بهشهکانی دیکه دا زیاتر له سهریان دهوهرستن.

هه ره شه کانی سه ر زمانی کوردی له کلاردهشتی مازهندهران

کالیڕ له و برۆایه دایه که زمان دیاردهیه کی تهواو میژووییه و هه میشه له گۆراندایه؛ دهتوانین بلیین که میژووی زمانهکان پراوپره له گۆرانی بنه رهتیانهی دهنگ و واتا. (۳۸: ۱۳۹۳-۳۹) کاتیک کۆچیش - وهک دیاردهیه کی میژووی - بو ئەو رهوته میژووییهی گۆرانی دهنگ و واتا زیاد بکهین، راستییه کهی وهک دیقید دابلیۆ دهلی ئەوا ئاماژه مان به (کرداریکی مرۆیی زۆر گرنگ و کاریگەر له گۆرانی کاری زمانی) داوه. (۱۶: ۱۳۹۵)

کۆچ له بواری جیا جیاوه ده بینه گۆران به سه ر زماندا دینیت؛ به گۆرانی کاری جیا جیا که رهنگه به شیوهیه کی هه مه لایه ن له م به شه دا ده رفه تی باسکردنی مه یسه ر نه بیت، یان مه به سستی ئیمه که تایبه ته به کلاردهشت نه گریته وه.

له ده سته پیک و به ر له چوونه نیو هه ر باسیک له و باره یه وه، به گرتنه پیشی (بنه مای نکۆلیکردن) سه باره ت به زمان و شیوه زاری کوردانی کلاردهشت، له لایه ن نووسه رانی دوو کتیب، که ناو نیشانی هه ردووکیان «کلاردهشت» ه، ئاماژه ده که ن؛ هه لبه ت پیویسته ئەوه بلیین که هه ردوو ئەو نووسه ره به که سانی خۆجییی کلاردهشت ده ژمیردرین.

دکتۆر «عه لی مه لیک پور» و خوالیخۆشبوو «ته همورس فه قی نه سیری» نووسه رانی کتیبه کانی «کلاردهشت» به دوو شیوازی جیاواز، نکۆلی له زمان و شیوه زاری کوردانی کلاردهشت ده که ن.

فه قی نه سیری به شی کۆتایی کتیبه کهی خۆی ته رخا ن کردوو به و زمانه تایبه تیانه و له دوو سه رباسی «شیوه زاره کانی باکووری» و «شیوه زاره کانی ناوچه یی» دا باسی کردوون؛ (۱۶۰: ۱۳۸۳-۱۶۲) به م شیوه یه چاوه پروان ده کرا له به شی «شیوه زاره کانی ناوچه یی» دا ئاماژه به شیوه زاری کوردانی کلاردهشتیش بکات؛ ئەگەرچی به کاره ییانی «شیوه زاره کانی ناوچه یی» خۆی له خۆیدا ده سته واژه یه کی

به سووگرتن و نزمروانینه له شیوه‌زاری که مینه‌کانی ئیران، به‌لام له‌وه‌شدا ئاماژه به شیوه‌زاری کوردی له کلارده‌شتدا نه‌کراوه و ناسنامه‌ی زمانی ئهم به‌شه‌گرنگه‌ی کلارده‌شتیه‌کان که حه‌فتا له‌سه‌دی دانیش‌توانی شاره‌که پیکدینن، به‌بیده‌نگی‌کی واتادار و به‌مه‌به‌ست نکۆلی لی‌کراوه.

مه‌لیک پور لاپه‌ره‌کانی ۲۴۸ تا ۲۵۲ی کتیبه‌که‌ی خۆی ته‌رخان کردووه بۆ (بنزاره‌کانی کلارده‌شت) و له‌ژیر دوو سه‌رباس «بنزاری گیله‌کی» و «بنزاری خواجه‌وه‌ندی (له‌کی)» دا شیکردوونه‌ته‌وه. له‌به‌شی «بنزاری خواجه‌وه‌ندی (له‌کی)» دا، راگوزهرانه و به‌که‌م نواندنی ئهو بنزاره‌کوردیه‌ی کلارده‌شت، به‌شیوه‌یه‌ک له‌شیوه‌کان سووکایه‌تی به‌زمانه‌که‌مان کردووه.

مه‌لیک پور ده‌نووسیت: «بنزاری سه‌ره‌کی ئهم خه‌لکانه‌ ۸ له‌کلارده‌شت، زاراوه‌یه‌کی نیوان کوردی و لوریه‌ی. بنزاری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و یرای باوه‌ری به‌شیک له‌نیشته‌جیکانی ئه‌وی، نابیت به‌بنزاری‌کی کوردی ناو بندریت، چونکه خواجه‌وه‌ندی ئهم ناوچه‌یه‌ له‌گه‌ل کوردی په‌سه‌ندا زۆر جیاوازی هه‌یه، به‌شیوه‌یه‌ک دوو ئاخپوه‌ری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و کوردی مه‌هاباد و سنه‌ لیک‌ تیناگه‌ن و بۆ له‌یه‌گه‌ه‌شتن سوود له‌ زمانی نیوه‌نگیری فارسی وهرده‌گرن.» (۱۳۹۳: ۲۵۰-۲۵۱)

واز له‌ په‌خنه‌گرتن له‌ ده‌سته‌واژه‌ی (خه‌لک) که به‌مه‌به‌ستی که‌مگرتن به‌کاری هیناوه، دینین و له‌سه‌ر په‌خنه‌ی زمانناسی تیورییه‌که‌ی دکتۆر مه‌لیک پور، که‌ه‌لبه‌ت تیوری‌کی نامۆیش نییه‌ راده‌وه‌ستین.

له‌که‌کان هه‌میشه به‌شیک جیا‌نه‌بووه‌وه‌ی ناسنامه‌ی کوردی بوونه و واش ده‌میننه‌وه. زاری له‌کی دوا‌ی زاری هه‌ورامی کۆنتترین و په‌سه‌نتترین زاره‌کانی زمانی کوردیه‌ی. دیدگای تیکه‌لکردنی «کورد» و «لور» و چیکردنی «له‌ک» تیوری‌کی پیشنیازکراوی دوو ده‌سته و گروپی جیا‌یه.

یه‌کیک له‌و گروپانه، گروپی ئهو بیئاگایانه‌یه که لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌یه‌کی زانستیانه‌ی دروستیان نییه و ته‌نیا گوئیان داوه‌ته پروپاگه‌نده‌ی گروپه‌کانی دیکه. ئهو گروپه، له‌رووی نه‌زانی و بیئاگاییه‌وه که وتووه‌ته داوی ئهو پروپاگه‌ندانه‌وه.

به‌لام گروپه‌که‌ی دیکه، گروپیکی به‌ئاگا، به‌لام مه‌به‌ستداره، که هه‌ول ده‌دات تاکو به‌دروستکردنی به‌لگه‌ی دروستکراوی به‌رواله‌ت زانستی و شروقه‌کارانه‌وه، به‌لام

مه‌به‌ستدار و چه‌واشه‌کارانه، ئەو پروپاگەندانه دروست بکات، ئەو پروپاگەندانه‌ش شتیک نین جگه له جیاکردنه‌وهی ناسنامەیی زمانی و بنزاره جیاچیاکانی زمانی کوردی له‌ژێر ناسنامەیه‌کی سەر‌به‌خۆدا.

ئێمه له وتاریکدا له‌ژێر ناوی «له‌کی، زمان یان زار» ۹دا به درێژی باسمان له‌و باب‌ه‌ته کردوو و له‌به‌ر ئەوهی لی‌رده‌دا بواری باسکردنیکی ته‌واوی ئەو باسه‌مان نییه، بۆیه داوا له خویننه‌رانی هیژا، هه‌روه‌ها دکتۆر مه‌لیک پور ده‌که‌ین بگه‌رینه‌وه بۆ ئەو وتاره‌مان.

له‌م به‌شه‌دا دێینه‌ سه‌ر باسکردنی باب‌ه‌تیکی دیکه‌ی باسه‌که‌ی دکتۆر مه‌لیک پور. وه‌ک پێشتر باسمان کرد، به‌رێزیان ده‌نووسن: (زاراوه‌ی له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندیی کلارده‌شت، نابێ به‌ زاریکی کوردی ناو بنیین).

له‌و باره‌یه‌وه، ئێمه – له‌ژێر ناوینشانی کوردی کلارده‌شت – پێشتر و له‌ وتاره‌کانی دیکه‌ماندا، ته‌نانه‌ت له‌ به‌شی پێشتری ئەم وتاره‌شدا، چه‌ندین جار ئاماژه‌مان به‌و باب‌ه‌ته‌داوه، که‌ باب و باپیرانی ئەو کۆچبه‌رانه، له‌ سه‌دان سال تا ئێستا ناسنامە‌ی کوردیی خۆیان پاراستوو و نه‌وه‌ دوای نه‌وه‌ پێناسه‌یان کردوو و گواستوو‌یان‌ه‌ته‌وه.

شایانی باسه، که‌ به‌ر له‌ هاموشۆی کوردانی کلارده‌شت بۆ ناوچه‌ کوردیه‌کانی خۆرئاوای ئێران، که‌ له‌م پازده‌ ساله‌ی دواییدا ئەو هاموشۆیانه‌ زۆر بوونه، هه‌روه‌ها په‌ره‌سه‌ندنی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی سۆشیاڵمیدیا – که‌ خۆی هۆکاریکی گه‌وره‌ی گۆرانکارییه‌ له‌ بواری په‌یوه‌ندیدا – کوردانی کلارده‌شت، هیچ ئاگایان له‌و باسه‌ی که‌ به‌ ناوی «زاری له‌کی» دا هه‌یه، نه‌بووه، ئەو کۆچبه‌رانه، دوای هاموشۆکانی ئەم دواییانه‌ بۆ ناوچه‌ کوردیه‌کان و هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی له‌ رێی تۆره‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا، تێبینی ئەوه‌یان کرد که‌ ناوی زاری ئەوان «له‌کی» یه.

به‌ گه‌واهی ئێمه و کوردانی دیکه‌ی کلارده‌شتیش، ئەم کۆچبه‌رانه، ئێستاش وه‌کو جارن، خۆیان هه‌ر به‌ «کورد» و زمانی خۆیان به‌ زاریک له‌ زنجیره‌ زاره‌کانی زمانی کوردی ده‌زانن؛ ئەم هه‌لینجان و تیروانینه‌ هه‌مه‌گیره‌ی کوردانی ئەم ناوچه‌یه، به‌ درێژیی ئەو هه‌موو سه‌دانه‌ی که‌ له‌ کلارده‌شتدا ژیاون، هه‌بووه و هه‌یه؛ بۆیه تیروانینی دکتۆر مه‌لیک پور، له‌ ده‌ربڕینی گوزاره‌ی «وێرای تیروانینی به‌شیک له‌ دانیشتوانی ناوچه‌که‌» له‌ جێی خۆیدا نییه و مایه‌ی ره‌خنه‌ لی‌گرتنه. پێویست به‌ به‌یر‌ه‌ینانه‌وه‌یه

که به کارهینانی خودی ئەم دەربرینه به که مگرتنه‌یه، به شیکه له و نکۆلیکردنه زۆره‌ی که هه‌بووه و هه‌یه.

له‌سه‌ر ئەم پەرەگرافه‌ی جیی باس راده‌وه‌ستین؛ له‌وه‌ی که- وه‌ک پیشتر باس کرا- مه‌لیک پور دهنووسیت: «بۆیه خواجه‌وه‌ندی باو له‌م ناوچه‌یه‌دا له‌گه‌ل کوردی ر‌ه‌سه‌ندا زۆر جیاوازه، به‌ شیوه‌یه‌ک دوو ئاخپوه‌ری له‌کی، یان خواجه‌وه‌ندی کلارده‌شت و کوردیکی مه‌بابدی و سنه‌یی له‌یه‌ک ناگه‌ن و ده‌بی بۆ له‌یه‌کگه‌یشتن په‌نا ببه‌نه‌وه به‌ر زمانی نیوه‌ندگیری فارسی.»

له‌ وه‌لامی به‌ریزیان ده‌بی بلین: زمانی کوردی زمانیکی تاک زاری نییه. زمانی کوردی بریتیه له‌ زنجیره‌ زاریک و به‌گویره‌ی زنجیره‌ی زاری؛ سه‌رجه‌م زاره‌کان له‌ پیکهینانی ئەو زنجیره‌یه‌دا په‌یه‌کی گرنگیان هه‌یه؛ ئەگه‌رچی وه‌ک چۆن پیشتر باس کرا، له‌کی له‌ کۆنتین و ر‌ه‌سه‌نترینی زاره‌کانی ئەم زنجیره‌ زارانیه.

لێره‌دا با ئاماژه به‌ بابته‌یکی دیکه‌ی ئەم پەرەگرافه، واته به‌ کارهینانی هاوکاتی دوو ده‌سته‌واژه‌ی «حالیکردن» و «لیکحالیبوون» بکه‌ین.

ئایا بۆ به‌ کارهینانی ئەو دوو ده‌سته‌واژه‌یه له‌ کاتی به‌راوردکردنی کوردی کلارده‌شت له‌گه‌ل مه‌باباد و سنه‌دا، مه‌به‌ستیکی تایبه‌تی هه‌بووه، که بتوانیت ر‌ه‌وایی به‌ به‌ کارهینانی ده‌سته‌واژه‌ی «لیکحالیبوون» بدات؟ چونکه وه‌ک ده‌بینین که ده‌سته‌واژه‌ی «حالیکردن» پێویسته، به‌لام ده‌سته‌واژه‌ی «لیکحالیبوون» که به‌ واتایه‌کی دیکه‌ دیت، لێره‌دا هه‌یچ له‌ جیی خۆیدا نییه.

به‌لام له‌ بواری «په‌یوه‌ندیگرتن له‌ ری‌ی زمانی نیوه‌ندگیری فارسی» یه‌وه که به‌ریزیان باسی ده‌که‌ن، ئاماژه‌ی به‌ خالیک داوه و داوا له‌ خوینه‌رانی هه‌یژا ده‌که‌م بگه‌رینه‌وه بۆ خویندنه‌وه‌ی وتاریکمان به‌ ناوی «قه‌ندی فارسی» ۱۰.

ئه‌گه‌ر له‌ ئێراندا کۆمه‌لگه‌یه‌کی هه‌مه‌رهنگ که دادگه‌ریی زمانی تیدا ر‌ه‌چاو بکریت و مافه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی که‌مینه‌ زمانیه‌کان ر‌یزی لێ بگيردریت، پێویست ناکات که کوردانی کلارده‌شت له‌گه‌ل کوردی ناوچه‌کانی دیکه - که سه‌ر به‌ زاری جیاجیای زنجیره‌ی زمانیکن- به‌ زمانی فارسی بئاخفن؛ به‌لکو ئه‌وان به‌ زاریکی نیوه‌ندگیر له‌ زنجیره‌ زاره‌کانی خۆیان که له‌ لایه‌ن زمانزان و بژارده‌کانی کورده‌وه له‌سه‌ری ر‌یک ده‌که‌ون و له‌ کۆمه‌لگه‌ی دادگه‌ردا ر‌اهینانی له‌سه‌ر ده‌که‌ن، پیکه‌وه قسه‌ ده‌که‌ن. ر‌ه‌نگه له‌ دیدی خوینه‌رانی به‌ریز، خسته‌ن‌پرووی ئەم ر‌ه‌خنه‌یه له‌م به‌شه‌دا، ئیمه له‌

لیکۆلینهوه له بواری مهترسییهکانی سهر زمان له کلاردهشت دوور بخاتهوه؛ بهلام له راستیدا مهبهستمان له ههلبژاردنی ئەم نمونە و شیکردنەوهیه، لهبەر ئەوه بووه تا ئەو مهترسیانە به شیوهیهکی بهرهبهست بخهینهپوو؛ بۆیه به لهبەرچاو گرتنی ئەو بابەتهی سهرهوه، دهگهینه ناسینی ئەو هۆکاره زیانمەندانە.

هەر وهک له بهشی «زمانی دایکی، زمانی ناسنامهیی» دا باسمان کردوو، گرنگترین هۆکاری مهترسی و زیانگه یاندن به زمانه نهتهوهیهکان له ئێران و له نیویاندا له کلاردهشت، هۆکاری گوتاری باوی (بالادهست و و ژێردهست) و ههروهها هۆکاری نکۆلیکردنه که دهبیته مایه ئاسیمیلایسیۆنی کلتوری - ناسنامهیی - زمانی.

ئەم هۆکاره بۆ کوردانی کۆچبهری کلاردهشت دوو ئەوهندیه؛ چونکه سهرباری کاریگه ریهکانی نهوه د ساڵه ی سیسته می تاکزمانی له ئێراندا، هۆکاری چهند سهده ی کۆچبهری و دیدگای دهسه لاتخوازانە ی کلتوری - زمانی خه لکی خۆجی ی کلاردهشت، له سه ر کۆچبهرانی شی ده بی بخهینه سه ر. به م پیه ئەو زیان و مهترسیانە له دوو به شی جیاوازا دا شی ده که ی نه وه.

زیانەکانی کۆچبهری

۱- دووری له زید و نه بوونی په یوهندیی چهن دین سه ده له گه ل زارهکانی دیکه ی کوردی:

کوردانی کلاردهشت تا ئەم چهند ساڵه ی دوا ی هامۆشو یه کی تایبه ت و ئەوتویان له گه ل ناوچه کوردیهکانی دیکه دا نه بووه. ئەم کۆچبهرانه له میانە ی چهند سه ده ی کۆچبهریدا، جگه له کوردانی کوجوور که ئەوانیش چهند سه ده یه که له نزیک کلاردهشت نیشته جین و به یه کی که له بنزارهکانی کوردی باشووری قسه ده که ن، له گه ل هیچ زاریکی دیکه ی کوردیدا په یوهندیی ئاخاوتنیان نه بووه. له بری ئەوه دا له گه ل زمانهکانی مازهنی و گیله کی و فارسیدا ئەو په یوهندیه یان هه بووه.

ئەمه بووه ته هۆی ئەوه ی که په یوهندیان له گه ل وشه و دهسته واژه گه لی زارهکانی دیکه و پیکهاته ی ریزمانی کوردیدا نه بیته؛ هه لبه ته ئەم سنووربهندی و زیانگه یاندن و هه رپه شانە بۆ کوردانی کلاردهشت، له لایه که وه ده توانین وهک ده رفه تیش لی بروانین؛ چونکه ئەگه ر وشه فارسی و ئەو ژماره که مه ی وشه گه لی گیله کی که هاتوونه ته نیو

زاري كورداني كلاردهشت لهم زارهدا دهريان بينين و پاكسازييك بكهين، وشهكاني ديكه ي ده ميننه وه ئه وانهن كه ره سه نايه تيبى چهنده سده ي خويان له و ئاخوران و باخورانه ي تواندنه وه ي كلتوري - زمانيدا هه بووه، به ده ست دیننه وه.

۲- نكوليكردني زمانى له لايهن دانيشتووانى خوجيى كلاردهشته وه:

جگه له و نكوليانه ي له كتیبه كاني كلاردهشتدا باسمان كردن، باس له نكوليكردني ئاخاوتنى نيوان هاوولاتيانى خوجيى و كوچبه رانيش ده كه ين؛ ئه گه رچى نكولى نووسه راني ئه و كتیبه كانه ي «كلاردهشت» خوى، هه لقولاو و رهنگدانه وه ي هه مان نكوليكاريى ميژوويى گشتييه.

له سه رده ماني زووه وه تا ئیستا، زاري گيله كى له كلاردهشت، زاري زالى ئاخاوتنى خه لكه كه بووه؛ به و واتايه ي كه له په يوه نديى ئاخاوتنى نيوان خه لكى خوجيى و كوچبه راندا، هه ميشه زمانى گيله كى زال بووه و خوجييه كان له گه ل ئه وهيدا زاري كوردى كلاردهشتيش ده زانن و زوربه يان به هوى تيكه لاويى زمانيه وه ده توانن قسه ي پييكهن، به لام هه ميشه هه ر ئه و كوچبه رانه له گفتوگو له گه ل خوجييه كاندا، ناچار بوون به گيله كى قسه يان له گه لدا بكه ن؛ ئه م ره وته بووته ياسايه كى نه نووسراو، گشتى، به رده وام و هه لبه ت بى نارهبه تيه تى.

شايانى باسه كه هه ر دوو لاي خوجيى و كوچبه ر، به ته واوى له زمانى يه كدى ده گه ن و هه ر دوو لاش ده توانن به زمانى لاهه ي ديكه قسه بكه ن، به لام ته نانه ت ريگه ي سييه ميان بو نه هيشتنى ئه و بالاده ستى و نكوليكردنه زمانيه نه گرتووته به ر. ئه و ريگه سييه مه ده توانيت قسه كردنى هه ر لايه ك له دوو لايه كه بو گفتوگو به زاري خوى بيت.

له شيكردنه وه ي ئه و ره وته دا په ي به دوو خالى مرؤفناسى ده به ين:

ئەلف - خوجييه كان له به رامبه ر بالاده ستى رواله تيانه ي سه ربازى، ئابوورى كوچبه ره كان له ناوچه كه، ريگه ي بالاده ستى ناسنامه يى - زمانى خويان و نكوليكردنى زمانى و دواچار ناسنامه ي كوچبه ران ده گرنه به ر. ئه م ره وته بووته هوكارى ئه وه ي كه به ر له ده ستپيكردنى هه ر ئاسيميلاسيونيكى زمانى له لايهن سيسته مى تاكرمانى نه وه د سالى، له هه ندى له لادىكاني كلاردهشت، كه گيله ك و كورد پيكه وه تياياندا نيشته جيئ، كورده كان بكه ونه به ر هه ره شه يه كى توندى تواندنه وه و ئاسيميلاسيونى زمانى و دواچار ناسنامه ييه وه؛ به شيوه يه ك كه ئیستا به ده گمه ن و ته نيا له نيو

بەسالاچوونی ئەو لادییانە، ئاخیوهری کورد بەدی دەکەین و ئەوانی دیکە گشتیان بە گیلەکی دەئاخفن.

لادیکانی «وہلبال» و «مۆکا» لە کلاردەشت دوو نمونەیی زەقی ئەم بابەتە نەخواراوەن.

هەلبەتە زۆر سەرنجراکێش و جیی باسە کە کۆچبەرانی ئەو جۆرە لادییانە کە لە پرووی زمانەوہ لەنیو گیلەکیداتوانەتەوہ و ئاسیمیلە بوونە، لە پرووی ئایینیەوہ ھەر لەسەر ئایینی یارسانی خۆیان ماون.

ب- کورد ھەمیشە بەرامبەر کلتور و زمان و ئایینە جیاچیاکان ھاوسۆز و پەسندکار بووہ. ئەوان قەت نەیانویستووہ بە شیواز و ریگای نادیموکراتیانە بەسەر کلتور و زمانەکانی دیکەدا زال و بالادەست بن. ئەم ریزگرتنە خۆرسکەیی کورد بەرامبەر مافە نەتەوہیی و ئایینیەکانی مرۆف کە بە شیوہیەکی خۆماکی لە کورددا ھەیە، لە کوردانی کۆچبەری کلاردەشتیشدا ھیشتا و دوای چەندین سەدە ھەر بەدی دەکریت. بە چەشنیک کە بەم نەرمونیانی و ھاوسۆزییەیی خۆیان بەرامبەر کلتور و ئایین و زمانی خۆجییەکان، توانیویانە جەنگ و خوینریژییەکانی سەرەتای ھاتنیان بۆ ئەو ناوچەییە بگۆرن بە ئاشتی و سازان و پیکەوہژیان.

٣- ئاویتەبوونی وشە و دەستەواژە لەگەڵ گیلەکی:

بەشیکی لە گوندەکانی کلاردەشت بە تەواوی کوردنشین، بەشیکی تەواو گیلەکنشین و ھەندیکی دیکەیان ھەردوو رەگەزی خۆجییی و کۆچبەریان تیدا نیشتەجین؛ رەوشی ھەر یەک لەو گوندانە لە باری زیانمەندیی زمانییەوہ لەیەک جیاوازە. گوندەکانی تەواو کوردنشین وەکو «کەلنو»، یان «ئۆجابیت» کەمترین تیکە لاوی وشەیان لەگەڵ گیلەکاندا ھەیە؛ ئەگەرچی بە تەواویش لەو کیشەییە پارێزراو نین؛ ئەو لیکوہرگرتن و جیگۆرکییەیی وشە بە پادەییەکی نییە کە ھەستی پی بکریت.

بەلام لە گوندە تیکەلەکاندا رەوشەکە بە شیوہیەکی دیکەیی؛ رەوشیک کە خۆی لە خۆیدا، گوندەکان بە دوو دەستە لەیەک جیا دەکاتەوہ. دەستەکی ئەو گوندانەن کە دانیشتوانە کوردەکە بە تەواوی ناسنامەیی زمانییان بۆ گیلەکی گۆریوہ؛ وەکو ئەوہی کە پیشتر باس کرا و دەستەیی دیکە، ئەو گوندانەن کە کورد ھیشتاش ناسنامەیی زمانی خۆیان پاراستووہ، بەلام کەوتوونەتە بەر ھەژموونی تیکەلکردنی وشە لەگەڵ گیلەکەکان؛ وەکو گوندی «تەبەرسوو».

دوو دهسته له و گوندانه‌ی ناویان هات، ئەو گوندانه‌ن که دانیشتوانی کورد و گیله‌کیان، به بی هیچ سنووربه‌ندیکی تایبەت له ته‌واوی گونده‌که‌دا به شیوه‌یه‌کی بلاو و په‌راکهنده‌ نیشته‌جین؛ به‌لام گوندیکی وه‌کو گوندی «لاهو» که دانیشتوانه کورد و گیله‌که‌که‌ی به هۆی کیشە‌ی کۆن که له چه‌ندین سه‌ده‌ی پیشتر هه‌بووه، هیشتاش له دوو به‌ری جیاوازی گوندا به ناوی به‌ری «گیله‌کی مه‌حه‌له» و «خواجه‌وه‌ند مه‌حه‌له» دا ده‌ژین، دووچاری ئەو زیانمه‌ندییه‌ زمانیه‌ نه‌بوونه‌ته‌وه. لیره‌دایه که وته‌که‌ی دیقید دابلیومان به‌بیر دیته‌وه که ده‌لیت: «جیاوازی تیروانه‌کان، له‌گه‌ل مملانی، ده‌بنه‌ مایه‌ی پیکداهه‌ل‌شاخانیس» (۱۳۹۵:۳)

زیانمه‌ندیی سیسته‌می تاکزمانی له ئیراندا

سیسته‌می تاکزمانی فارسی ته‌وری، به هه‌ول‌دانیکی نه‌وه‌د ساله‌ له ئیراندا، هه‌موو هه‌ولیکی ئەوه بووه که «خۆ» به باش و «ئه‌ویدی» به نه‌باش نیشان بدات؛ به شیوه‌یه‌ک که به ناسنامه‌گه‌راییی و دروستکردنی ئەویدی، به به‌های له‌نیوچوونی ئاخیره‌رانی دیکه‌ی زمانه‌کانی ئیران، بازنه‌ی ئاخیره‌رانی خۆی زیاد کردووه. ئەو سیسته‌مه‌ بالاده‌سته به دوو شیوه‌ بووه‌ته مایه‌ی له‌نیوبردنی زمانه‌ که‌مینه‌یه‌یه‌کان، له‌نیویاندا زاری کوردانی کلارده‌شت:

ئه‌لف - «ئه‌ویدیسازی» به گۆرینی له‌ناکاو و هه‌مه‌گیری زمانی دایکی:

کلارده‌شتیش له ماوه‌ی چل سالی دوایدا زۆر که‌وتوووه‌ته به‌ر هه‌ره‌شه‌ی ئەو سیسته‌مه‌ ئەویدی‌سازییه هه‌میگیره له ئیراندا؛ ئەم جاره ته‌نیا کۆچبه‌رانی کورد نین، که له‌ژیر هه‌ره‌شه‌ی ئەو سیسته‌مه‌ فکرییه زاله‌ی گۆرینی ناسنامه‌ی خیرادا بن؛ به‌لکو خۆجییه‌کان و کۆچبه‌رانی دیکه‌ی به ژماره‌ که‌می وه‌ک تورکه‌کانیش، له‌گه‌ل سۆنابیکی ترسناکدا ڕوو به‌ڕوون. سۆنابی قسه‌کردن له‌گه‌ل منداله‌کانیان به زمانی بیگانه و جیاواز له ناسنامه‌ی خۆیان، واته زمانی فارسی.

جیی داخه ئەوه چه‌ندین ساله‌ که دایابه‌کان له کلارده‌شت هه‌ر له له‌دایکبوونی منداله‌کانیان‌وه به زمانی فارسی قسه‌یان له‌گه‌لدا ده‌که‌ن و ئەمه‌ش گورزیکی گه‌وره‌ی له په‌یکه‌ری زمان و زاره جیاوازه‌کانی ئەو شاره‌ داوه، که ئەمه‌ کۆچبه‌رانی کوردی کلارده‌شتیشی گرتوووه‌ته‌وه.

ئەم رەوتە، رەوتیکی ئاسایی میژوویی نییە، که لیکۆلەر و بیرمەندانی زمانناسی لەبارەییەوه دەدوین. ئەم دیار دەیه دیەردەیه کی سیاسییه، که ئامانجە راستەوخۆکەهی بریتییه لە کارتیکردنی کلتوری-ناسنامەیی- زمانی. رەوتیک که نایەوێت ناسنامە جیاوازهکان پیناسە بکاتەوه.

«کاتیک گروپیک، میللەتیک و ھەر ناسنامەییەکی نەتەوہیی لەلایەن ناسنامەیی بالادەستەوه پیناسە ناگریتەوه، ئەمە خراپترین شیوازی رەتکردنەوہیە، چونکە بەم شیوہیە بوون و ناسنامەکە رەت دەکریتەوه و دەیەوێت بە خستەگەری گوتاری بەکەمگرتنەوه، لە ناخەوه و بە ھۆی میکانیزمگەلی ناوخۆییەوه بەتالی بکاتەوه. ئەم رەوشە کاتیک پروودەدات، که نەک بە پرووبەرووبوونەوہی جیاوازییەکان، بەلکو بە پیناسەکردنی «ئەویدی» وەک «ھەمان» و پیناسەیی «ئەویدی» وەک «خود» و پیناسەنەکردنەوه دیتەدی.» (حەقمواردی، ۱۳۹۵: ۳۶)

ب- کاریگەری ژینگەیی سەرچاوەگرتوو لە سیستەمی تاکزمانی:
ئەم بابەتەش تەنیا ھەر کوردانی کلاردەش ناگریتەوه و کیشەیی ھەموو ئاخیوہرانی کہ مینەییە لە ئێراندا.

کاتیک لە ژێر سیستەمی تاکزمانیدا دەژین، لە ھەموو شوینیکیدا یەک زمان زالە؛ فەرمانگەکان، خویندنگاگان، زانکۆکان، دەزگاگانی راگەیاندن، شەقامەکان، ھەموو لە ھەمووی یەک زمان... و ئیمە تەنیا یەک زمان دەناسین و یەک زمان دەبیستین و دەخوینین و بە یەک زمان دەنووسین؛ لەم ھەلومەرجەدا داخۆ چ پروو دەدات؟ گومانی تیدا نییە وشە و دەستەواژە و ریزمانی ناوبراو کہ لە ئێراندا، زمانی فارسییە لە ھزر و میثکی تاک بە تاکی کۆمەلدا زال دەبیت. ئەو تاکانەیی کۆمەل تەنانەت ئەگەر بە شیوہیەکی راستەوخۆش نەکەونە ژێر کاریگەری سیستەمی ئەویدی سازییەوه، واتە ھەر وا زمانی نەتەوہیی خۆیان بەکار بینن، دیسانیش دووچاری گۆرانیکی زۆری زمان دەبن؛ دواجار، بالادەستی وشە و ریزمانی زمانی زال واتە فارسی بەسەر زمانە نەتەوہییەکاندا، دوو جار زیان دەگەییەت، کہ کوردانی کلاردەشتیشی زۆر خراپ دووچار بوو.

زمان لە کایەیی جیا جیاوہ پیکدیت، وەک: وشەکان، ریزمان و دەنگەکان. کایەگەلی زمان لە بەرامبەر فاکتەرە کارتیکەرەکاندا، کاردانەوہی یەکسانیان نییە و بەرگری ھەندیک کایە لە کایەکانی دیکە زیاترە. کایەگەلی وشەکان بە ئاسانی

ده‌کە ونه ژیر کارتیکردن و گۆرانکارییه‌وه و کایه‌ی ده‌نگه‌کانی زمان زۆر خۆراگرتیه. (زولفه‌قاری، ۱۳۹۶: ۱۵۴)

به‌کارنه‌هینانی زمانی کوردی له کلارده‌شت، به هۆی کاریگه‌رییه راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆکانی سیسته‌می تاکزمانی، که له سه‌ره‌وه باسمان له باره‌وه کرد، بووه‌ته مایه‌ی لاوازبوونی ئەم زمانه. له‌و پوه‌وه که لاوانی کوردی کلارده‌شتی به فارسی قسه ده‌که‌ن و به‌ته‌مه‌نتره‌کانیش به ئاسانی وشه‌گه‌لی فارسی له زاره کوردییه‌که‌ی خۆیاندا به‌کار دینن، بۆیه وشه و ده‌سته‌واژه‌ی پیویستی نوی دروست نابن و له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه هه‌مان وشه په‌سه‌نه کۆنه‌کانیش که ئیستا به‌هۆی جیگرتنه‌وه‌یان به وشه‌ی فارسییه‌وه به‌کار نایه‌ن، له‌بیر ده‌چنه‌وه.

بۆ نمونه ده‌توانین ئاماژه به‌م وشانه بکه‌ین «تال و ده‌رزن» و «ئه‌سر» که ئەم‌په‌رۆکه به ته‌واوی وشه‌ی «نه‌خ و سوزهن» و «ئه‌شک» جییان گرتوونه‌ته‌وه. خواسته‌وه‌ی زمانی ۱۱ بریتییه له خواسته‌وه‌ی وشه و گرتنه‌هه‌لگرتن ۱۲ ی ریزمانی، ئەمه‌ش بووه‌ته مایه‌ی ئەوه‌ی که زاری کوردی کلارده‌شتی لاواز بییت و خواسته‌وه‌کان و گرتنه‌هه‌لگرتنه‌ ناپیویسته‌کان، ته‌نیا سه‌رچاوه له زالبوونی زمانی فارسییه‌وه وه‌رده‌گرن.

له‌لایه‌کی دیکه‌وه کوردانی کلارده‌شت، که به ئاسووده‌یییه‌وه وشه‌ی فارسی به‌کار دینن و سوودیان لیوه‌رده‌گرن، له‌به‌رامبه‌ر خواسته‌وه‌ی وشه‌ی زاره‌کانی دیکه‌ی کوردی -له‌کاتی پیویست و به‌ناچاری- به توندی پی ده‌چه‌قینن و خۆی لی ده‌بویرن؛ هه‌لبه‌ته تا ئه‌و شوینه‌ی من تیی گه‌یشتبم، ئەم کیشه‌یه تایبه‌ت نه‌بووه به کوردانی کلارده‌شت و له زۆربه‌ی ناوچه کوردنشینه‌کانی ئیراندا به‌دی ده‌کریت.

ئەمه په‌خنه‌یه‌که، که له جیی خۆیه‌تی له خه‌لکی کورد بگیردريت و گومانیشی تیدا نییه ئەمه پیویستی به لیکۆلینه‌وه و شیکردنه‌وه‌ی ده‌رووناسی و کۆمه‌لناسیی تایبه‌ته‌وه هه‌یه.

له‌باره‌ی گرتنه‌هه‌لگرتنه‌وه گوتمان که زاری کوردی له کلارده‌شت له ده‌ستیدا پاریزراو نه‌بووه، هه‌لبه‌ت زیاتر مه‌به‌ستمان «گرتنه‌هه‌لگرتنی ریزمانی» یه.

«ئەم جووره گرتنه‌هه‌لگرتنه‌ گۆرینی پیکهاته‌ی رسته‌گه‌لی ئەو زمانه‌یه، که وشه‌که ده‌خوازیت؛ واته گرتنه‌کان ته‌واو له‌سه‌ر بنه‌مای ریزمان و پیکهاته‌ی رسته‌گه‌لی ئەو زمانه‌ی لی ده‌خوازیت داده‌پێژرین.» (هه‌مان: ۱۷۳)

زاری کوردی کلاردهشت تایبهمه‌ندیی ریزمانی کوردی خوی له‌دهست داوه و له‌سه‌ر بنه‌مای ریزمانی زمانی فارسیدا رسته داده‌ریژیت؛ ئەگەرچی دیار نییه، که ئایا ئەم تایبهمه‌ندییه به‌ر له قوناغی کۆچکردن بۆ کلاردهشت له‌نیو چووبیت، یان دوا‌ی ئەو قوناغیه، به‌لام ئەوه‌ی دیاره ئەوه‌یه که ئاسیمیلاسیونی ریزمانی ئەم زاره له‌لایه‌ن فارسییه‌وه‌یه.

کاتی‌ک که له نیوان کایه سی لایه‌نییه‌که‌ی که باس‌مان کرد، دینه‌سه‌ر شیکردنه‌وه‌ی کایه‌ی ده‌نگ، دیسانیش دلته‌نگ ده‌بین، چونکه ئەم زاره‌ی زمانی کوردی، تایبهمه‌دیئی ده‌نگی تایبهمه‌تی خۆیشی له‌ده‌ست داوه.

بالاده‌ستی زمانی فارسی به‌سه‌ر زاری کوردی کلارده‌شتیدا، ره‌نگ و بۆی فارسی به‌و زاره‌ ده‌به‌خشیت؛ بۆیه ئاخوهر و قسه‌که‌ر، هه‌ردوو ئەو هه‌سته‌یان ده‌بیت که ئەم زاره، له‌ زمانی کوردی دوور و له‌ زمانی فارسییه‌وه‌ نزیکه؛ له‌ کاتی‌کدا راستیه‌که‌ شتیکی دیکه‌یه و کارتی‌کردنه‌کانی زمانی دوا‌یی بووه‌ته‌ مایه‌ دروستبوونی ئەو کیشه‌یه. لی‌ره‌دایه‌ که ئاخوهری کوردی کلارده‌شتی له‌ رۆوی ناسنامه‌بیشه‌وه، خۆی به‌ دوور له‌ ئاخوهرانی زاراو‌ه‌کانی دیکه‌ی کوردی به‌ دوور ده‌زانیت.

له‌سه‌ر بنه‌مای ئەوه‌ی باسی لی‌وه‌ کرا ده‌گه‌رینه‌وه‌ سه‌ر باسی ناسنامه‌ی سه‌ره‌تایی خۆمان. له‌وه‌ی که تیروانینه‌کانی سوسور و بیرمه‌ندان‌ی دیکه‌مان له‌و باره‌یه‌وه‌ ئاماژه‌ پێ‌دان.

زیانمه‌ندییه‌کانی زمانی بۆ کوردانی کلارده‌شت دوا‌جار کاره‌ساتی‌کی له‌قه‌ره‌بوونه‌هاتووی ناسنامه‌یی لی‌ دیته‌ ئەنجام. کاره‌ساتی‌ک که به‌ زوویی به‌ چاوی خۆمان ده‌یبینین و هه‌ولی چه‌ند سه‌ده‌ی کورد له‌ کلارده‌شت له‌پیناوی پاراستنی ناسنامه‌ی خۆیان له‌ ناوچه‌ی بیگانه و دوور له‌ زیدی خۆیان، له‌بار ده‌چیت.

ریکاره‌کان

«پشتبه‌ستن به‌ رابردوو و توانای که‌سانی پیشوو، هه‌رگیز به‌ دادی کلتور و نه‌ته‌وه‌کانی» ئەمرۆ ناخوات. ئیمه‌ ئیستا له‌ جیهانی‌کدا ده‌ژین که بۆ پایه‌داری و له‌سه‌ر پێ‌هیشته‌وه‌ی ئابووری خۆمان، پێ‌ویستمان به‌ «شتگه‌لی تازه»‌یه. ئیمه‌ له‌ رپی دیرینه‌ناسی، میژوو، ره‌چه‌له‌کناسی و ته‌نانه‌ت نزا و پارانه‌وه‌ش، هزر و دیدگای خۆمان بۆ سه‌رده‌می به‌ری ده‌گه‌رینه‌وه‌» (دیفید دابلیو، ۱۳۹۵: ۲)

بۆ پرزگارکردنی زمانی کوردی له کلاردهشت، هۆشیارکردنهوهی خه‌لک و کاری رۆشنبیری له‌پیش هه‌موو کاریکی دیکه‌وهیه. له‌وهی که ئەزموونی چوار ساله‌ی ئییه وهک چالاکیکی بواری زمانی ناسنامه‌یی سه‌لماندوووه‌تی، به هۆی سیاسهت و خواستی سیسته‌می تاکزمانی ده‌سه‌لاتدار، ناکریت له‌و باره‌یه‌وه چاومان له‌هیچ هاوکاریکی ئورگان و ریکخواوه ده‌وله‌تییه‌کان هه‌بی و ئومیدیان له‌سه‌ر هه‌لبچنین، که‌واته؛ باری ئەم به‌رپرستییه ده‌که‌ویته سه‌ر شانی شاره‌زایان و چالاکانی خۆمان، تا ئەو زانیاریانه به‌سه‌رجه‌می خه‌لکه‌که بگه‌یه‌نن.

ئەم په‌یامه سه‌خت و تاقه‌تپرووکینه که راستییه‌که‌ی له‌ توانای چه‌ند که‌سیک به‌ده‌ره و به‌ بی‌ هاوکاری و هه‌ماهه‌نگی نایه‌ته‌دی و ئەنجامیکی ئەوتوی نابیت، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا چالاکانی ئەو بواره به‌ پشتبه‌ستن به‌ عه‌شق و حه‌ز و تواناکانی خۆیان، شانیان داوه‌ته به‌ر ئەو کاره و ملی ئەو ریگا دژواره‌یان گرتوو.

گرنگترین هه‌نگاو، هۆشیارکردنهوهی کوردانی کلارده‌شته له‌سه‌ر به‌ بایه‌خی پاراستنی ناسنامه‌ی کوردبوونیان و گواستنه‌وهی ئەو په‌یامه بۆ نه‌وه‌کانی داهاتوو. ئیستا که به‌لاوه‌نانی سی تا چوار ده‌یه‌ی ئاخواتن به‌کاره‌ینانی زمانی کوردی، زنجیره‌ی گواستنه‌وهی ئەو په‌یامه‌ی کوردبوونه پچراوه، تاکه ریگا ته‌نیا پیناسه‌کردنه‌وه ١٣ و ئاشناکردنه‌وه‌ی ناسنامه‌ی کوردبوونمانه به‌ ریگای گه‌رانه‌وه بۆ زمانی نه‌ته‌وه‌یی خۆمان؛ بۆیه له‌ کلارده‌شت، کارکردن له‌نیو خه‌لک و کاریگه‌ری خسته‌سه‌ریان، شان به‌ شانی هه‌ول و تیکۆشانی زانستی و توێژینه‌وه له‌باره‌ی زمانی کوردی له‌م ناوچه‌یه‌دا، له‌پیشترین و پێویستترین هه‌نگاوه.

له‌و باره‌یه‌وه تیکۆشان له‌ پیناوی هۆشیارکردنه‌وه، ده‌بی هه‌ستی داخوازی ناسنامه و ناسنامه‌ی زمانی لای خه‌لکی کورد له‌ کلارده‌شت به‌دوای خۆیدا بینیت. دوای به‌دییه‌ینانی ئەو خواسته‌یه که ده‌تواند ریت پرسی خۆپیناسه‌کردنه‌وه بپه‌پیش. ئەمه شتیکه که له‌ ناوچه‌کانی دیکه‌ی کوردنشین، له‌نیویاندا ناوچه‌ی خوراساندا هه‌یه، به‌لام له‌ کلارده‌شت به‌ هۆی دووری خه‌لکه‌که له‌ زیدی دیرینی خۆی، هیشتا نه‌هاتوو ته‌دی؛ به‌ واتایه‌کی دیکه، کوردانی کلارده‌شت له‌ هه‌مبه‌ر پاراستنی ناسنامه‌ی خۆیان، وردتر به‌رامبه‌ر ناسنامه‌ی زمانیان، بیناگا و که‌مه‌رخه‌من.

ئەو هه‌نگاوانه‌ی ده‌توانن له‌و بابته‌دا کاریگه‌ر بن، ده‌توانن ئاماژه به‌ به‌ستنی کۆر و سمینار، کۆبوونه‌وه‌ی ئەده‌بیی کوردی، فی‌رکردنی نووسینی کوردی، به‌ره‌مه‌یه‌ینانی

کاری پۆشنبیری به زاری کوردانی ئەو ناوچەیه، وهک شیعر، چیرۆک، موسیقا و گۆرانی و... به تایبەت بۆ قوناغە جیا جیاکانی مندا لان و میر مندا لان بکهین؛ کار و خەباتیک که له ماوهی ئەم چەند سالە ی دوا ییدا له کلار دەشت دەستی پیکردوو، به لام به هۆی ئەو کۆسپ و بهر بەستانە ی که پیشتر باس مان کردن، به هیواشی دەچیتە پیشه وه.

گرفتیک ی دیکه له و ریگایه دا، دۆزینه وه ی خوینەر و کهسانی تاسه مه نده بۆ به دیهینانی ئەو به ره مه پۆشنبیریانه ی که ده بنه مایه ی بوو ژانده وه ی ئەم زاره. گرفتیک که تا ئیستا چاره سه ر نه کرا وه و ئەو کار و بهر نامه ی باس مان کردن، هیشتا له لایه ن سه ر جه م کوردانی کلار ده شته وه وهک پێویست پیشوازییان لی نه کرا وه.

به م وینا کردنه ی سه ره وه ده توانین بلین که پرۆسه ی هۆشیار کردنه وه بۆ به ده ستهینانه وه ی ناسنامه ی زمان ی و دوا جار ناسنامه ی کورد بوونی کۆچه ران له کلار ده شت له نیو باز نه یه کی بۆشدا گیری خوار دو وه؛ به لام هه موو هیوا و ئومیدی چالاکیوانان له و بواره دا، ئەوه یه که به هه ول و تیکۆشانی زیاتر، ئەو باز نه بۆشه بشکینن.

یه کیک له و ئومیدانه ی که له نیو کوردانی کلار ده شتدا هه یه ئایینی یارسانی خه لکه که یه. ئەم ئایینه خاوه نی توانایه کی یه کجار گه وره یه بۆ پیناسه کردنه وه و ئاشنا بوونه وه به ناسنامه ی راسته قینه ی خه لکه که. تاقیکردنه وه سه لماندوو یه تی که ئەو تاک و ته را چالاکیوان و دلسۆزانه ی له کلار ده شتدا کار له سه ر ناسنامه و زمان ی کوردی ده که ن، ئەو که سانه ن که له ری ئایینی یارسان و هاموشۆیان بۆ زیاره تگاکانی ئەو ئایینه له ناوچه کوردییه کانی خۆرئاوا ی ولات، زانیارییان له سه ر ناسنامه و زمان ی کوردی خۆیان ده ست که وتوو وه هه ست و تاسه یان به رامبه ری جوولا وه.

جگه له سه ردانی کردنی ئەو زیاره تگایانه و دروست کردنی په یوه ندی له گه ل ناوچه کوردییه کان، ئەو ده فته رانه ی یارسانه کان گه نجینه یه کی سیمبولی ئایینی و هه روه ها ئەده بی کلاسیکی کوردین، که تا ئیستا په یوه ندی و هه ستی کوردانه ی ئەوانی له و ناوچه یه به رامبه ر ناسنامه ی کورد بوونی خۆیان زیندوو هیشتوو ته وه و پاراستوو یه تی.

«جه مخانه» *کان له کلار ده شت، مه کۆی ده نگوئاواز و موسیقای مه قامی ته نبوورن. ئەم دووانه له رابردوو ی دووردا، گێره ره وه ی راسته قینه ی کلتور و زمان ی کوردی و پارێزه رانی بوونه.

یه کیک له هۆکاره کانی مانه وهی زمان و ناسنامهی کوردانی کلاردهشت و کوجوور- ئیستاشی له گه لادابیت- بوونی ئایینی یارسان بووه له نیو ئه و کۆچبه رانه دا؛ ئه گه رچی نابیت کاریگه ریی جوگرافیایی له و باریه وه نادیده بگرین؛ چونکه کویستانه کان- که هۆکاره کانی په یوه ندیکردنیان سنووردار کردوو ه هه میشه سه نگره ریک بوونه بۆ پاراستنی لایه نه کلتوری، ناسنامهی، زمانی، ئایینییه کان.

ئه گه رچی ئایینی یارسان له کلاردهشت، خوی له ژیر ئاسیمیلایسیونی ئایینیدا به و به داخه وه به هۆکاره گه لیک که له باسکردن نایه ن، به شیک له چه مک و ئه فسانه کانی له حاله تی گوڤریندان، به لام هیشتاش وه کو ناسنامهی سه ره به خو و جیاوازی ئایینی، به پشتبهستن به دهفته ره کانی خوی، به فاکته ری ناسنامه به خشی زمانی خویشی داده ندریت. به م پییه له سه ر چالاکیوانانی بواری زمانی نه ته وه یی له کلاردهشت پیویسته که بۆ زیندووکردنه وه و بووژاندنه وهی ناسنامهی زمانی خویان، زیاتر له جارن که لک له په تانسیلی ئه م ئایینه وه ربگرن.

به دلنیا ییه وه هه ول و خه باتی ئه و چالاکیوانانه هه ر به پیناسه کردنه وهی ناسنامهی کوردانی ئه و ناوچه یه کوتایی نایه ت. ئه گه رچی ئه و پیناسه کردنه وه یه به کاریکی مه حال ده بیندریت، به لام له دوای به دیهینانی ئه و کاره مه حاله ش، هه وه له کان هه ر به رده وام ده بن. کوردانی کلاردهشت، ته نانه ت ئه گه ر ناسنامهی زمانی خویشیان گه رانده وه، هیشتا به هوی ئه و پچرانه ده یان ساله یان، هه ر دوو چاری زیان و گرفتی گه وره ده بنه وه. به دلنیا ییه وه یه کیک له و زیان و گرفته گه ورانه، له ده ستچوونی به شیکی گه وره ی ئه و کومه له یه یه به هوی سیاسه تی «ئه ویدی سازی» یه وه. واته به شیک که ناسنامهی «ئه ویدی» یان بۆ خویان هه لبژراردوو و نه شگه راونه ته وه سه ر «خو پیناسه کردنه وه». زیانیکی دیکه، زیانه گه وره کانی زمان ده بیت، که له جارن زیاتر رهنگ و بوی فارسی به م زاره ده به خشییت.

له بهر ئه و هۆکارانه، له و بره وایه دام که هه ول و تیکۆشان و دۆزینه وهی ریکاره کان، ده بی بی پسانه وه و لیبره وانه دریزه یان هه بیت. یه کیک له و هه ولانه تو مارکردنی شیوه زاره جیا جیاکانی هاوشیوهی کوردانی کلاردهشته؛ چونکه له هه ردوو حاله تدا، چ بۆ زیندووکردنه وه، یان له نیو بردنی شیوه زاره کان، پیویستمان به گه رانه وه به ئارشیف و دیکۆمیتان هه یه؛ بۆیه کۆکردنه وه و ریکخستنی وشه دانیکی زانستی و فراوان ده بی له پیشه وهی ئه و هه ولانه دا بیت.

نومیده‌وارین به هه‌ول و تیکۆشانى دلسۆزان، ئەم کاره باش و سه‌خته بهیته‌دى.
 *ده‌قى پیرۆزى ئایینی «یارسان» یان «کاکه‌ی» یه‌کانه، که به سه‌بکی ئه‌ده‌بی
 و به شیوه‌زارى گۆرانى له سه‌ده‌ی نۆیه‌می زایینی به‌دواوه له ناوچه‌ی جوگرافى
 یارسانه‌کان له زاگروسی نیوه‌راست (له شاره‌زووره‌وه تا لورستانى ئیستا) له‌لایه‌ن
 دیده‌دار و زانایانى یارسانه‌وه نووسراون.

سه‌رچاواکانى ئەم وتاره:

- ۱- اکوانى، سید حمدالله، «زبان و هویت در میدان رسانه ای غرب ایران به مثابه «دیگری»»،
 مطالعات ملی، شماره ۵۱، ۱۳۹۱.
- ۲- حقمرادى، محمد «بازشناسی هویت ها و نفی خشونت»، روانگه، سال دوم، شماره ۶،
 زمستان ۱۳۹۵.
- ۳- دیوید. دابلیو، آنتونى، هندو- اروپاییان / نقش اسب و چرخ در گسترش زبانهای هندو-
 اروپایی، ترجمه خشایار بهارى، تهران: نشر فروزان روز، ۱۳۹۵.
- ۴- نولفقارى، حسن، آموزش ویراستیاری و درست نویسی، تهران: نشر علم، ۱۳۹۶.
- ۵- رابینو، ه. ل، مازندران و استرآباد، ترجمه غلامغلی وحید مازندرانی، تهران: بنگاه ترجمه
 و نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- ۶- فقیه نصیری، طهمورث، کلاردشت: زادگاه علامه میرزا محمد طاهر تنکابنی طبرسی «فقیه
 نصیری»، تهران: شاهنامه، ۱۳۸۳.
- ۷- فیلد، هنری، مردم شناسی ایران، ترجمه عبدالله فریار، تهران: انتشارات کتابخانه ابن
 سینا، ۱۳۳۴.
- ۸- کالر، جاناتان، فردینان دوسوسور، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس، ۱۳۹۳.
- ۹- ملک پور، علی، کلاردشت، تهران: کارآفرینان، ۱۳۹۳.

جینۆسایدی زمانی کوردی له سایه‌ی سەرۆکایه‌تی سه‌ددامدا

کازیوه سالح ■

له ئینگلیزییه‌وه: ئارشۆ رۆژه‌لات ■

ویژەى زانستى دەرخەرى ئەو ھەولە سىستىماتىكانەىە كە لە پۆژھەلاتى ناوھەراستى مۆدیرندا بۆ كاولکردنى زمانى كوردى دراون. لىكۆلەران بە پوانىنىكى سەرھەتايى بۆ بابەتى توركيا، ئەم پيڤاژۆيە وەك سىياسەتى پاكتاوكردنى (linguicide) زمان يان جينۆسايدى زمانى (language genocide) دەبينن، كە برىتییە لە «سرىنەوھى زمانەكان» و چەمكىكە ھاوشىوھى جينۆسايدى (فىزىكى). [١] بەپيچەوانەو، ئەو پيڤاژۆ ھاوشىوانەى كە لە باشوورى كوردستاندا (كوردستانى باكورى عىراق) لە ئارادان، وەك «سەرکوتى زمانى» پىناسە دەكرين. [٢]

ئەم وتارە لەو دەكۆليتەو، كە سەرکوتى زمانى بە وردى ئەزموونى كوردەكانى باشوور دەرناخات. ھەروەھا جينۆسايدى زمانەوانى باشتر ئەو ھەنگاوانە دەنوینىت كە بۆ جينۆسايدى فەرھەنگى ئەم تاقمە گىراونەتەبەر. ئەم بابەتە لەسەر ئەو ورد دەبيتەو، كە چۆن كورد لە عىراقى ئەمپۆدا لە رېگەى سىياسەتى پەروەردە و زمانىيەو لە سالى ١٩٣٢ وە تا ١٩٩١ زمانەكەيان جينۆسايدكراو. [٣] ئەم سىياسەتە لە ماوھى دەسەلاتى پاشايەتى (١٩٢١-١٩٥٨) رەگى داکوتاو و لەسەردەمى رېژىمى سەددام حوسىندا پەرەى سەند (١٩٧٩-١٩٩١). لەكاتىكدا زۆربەى لىكۆلينەو زانستىيەكان پيڤاژۆى جينۆسايدى زمان دەبەستتەو بە لەدايكبوونى دەولەتى نەتەو، [٤] ئەم وتارە ئەو دەخاتە روو كە جينۆسايدى زمانەوانى كوردى لە عىراقدا دەگەریتەو بۆ بەر لە دامەزراندنى دەولەت نەتەوھى عىراقى.

وشه کيليبه کان

حيزبی به عس، عيراق، کورد، جينۆسايدی زمانه وانی، سه ددام حوسين، ساتيع نه لحوسری.

پيشه کی

بۆ ماوهی چهند سه دهيه، کورد له تورکیا، عيراق، سووریا و ئيرانی نه مړۆدا له ناوچه کهدا ئامانجی تواندنه وه و پينقاژۆ جينۆسايدیبه کان بووه. لایه نيکی بهرده وامی ئەم پينقاژۆ رووخينه رانهيه، سياسهتی جينۆسايدی زمانه وانی بووه. به گویرهی سه رديری ميژوويه کی نوئی له نووسینی ميشیل گونتیری بيرمهندی سياسی، به دلنیايه وه زمان له نيوان خه لکی کوردا که نه ته وه يه کی دابه شکران و به دواي دهوله تدا ده گه رين، به هيژترين هوکاري يه کبوونه. [۵] له سه دهی هه شته م به دواوه، ئيمپراتوره جوراوجوره کان به تواندنه وهی زمانی کوردی له ناو زمانه کانی عه ره بی و فارسیدا، زمانی کورديان پشتگوئخست. دواتر، هه وله کان بۆ فه وتانندی زمانی کوردی تیکه له يه ک له تاکتيکی ديپلوماتیک و سياسهتی دهوله تیی به تورکیکردن و به عه ره بيکردنی له خوگرت، که به زوری ئامانجی پشتگوئخستنی شوناسی کوردی بوو. [۶] بۆ وینه، له تورکیبه دا کورد «وهک تورکی کیوی باسیان لی ده کریت که زمانی خويان له بير چووه ته وه، یان وهک خه لکیک که به چه شنی فارسیکی نه وی/ بوده له نه دوین». [۷]

کوردی، که سه ر به بنه ماله ی هیند و نه وروپایيه، له باری رپژهی قسه که ره کانیه وه چله مین زمانی دونیايه. [۸] له سه دهی حه وته مدا و له گه ل هاتنی ئایینی ئیسلام بۆ هه ریمه که، فه ره نگ و زمانی کوردی «به قوولی که وته ژیر کاریگه ریی ئایینه نویيه که و زمانی عه ره بی، که ئەم دووانه کو له که ی پیکهاته ی ده سه لاتی خه لافه تیان له سه ر دانرابوو». [۹] ورده ورده، زمانی کوردی له لایه ن هیزه سياسیبه زاله کانه وه به خوارتر چاوی لیکرا (شيئويه کی سه ره کی پشتگوئخستنی زمانی که له ناو ئيمپراتوری عوسمانیدا سه ری هه لدا).

زۆریک له ليکو له رانی زمانی کوردی بانگه شه ی نه وه ده که ن که زمانه که له هه موو ناوچه کورديبه کاندایا له باکووری عيراق تووشی سرپينه وه بووه. [۱۰] ئەم وتاره باس له وه ده کات که خویندنه وهی وردتری ميژووی زمانی کوردی له عيراقدا نه و ئاکامه ی که بابه تی عيراقی به جیاواز ده بینی ناسه لميئت. ئەم خویندنه وه يه پيشانی

دهدات که بیجگه له ماوهیهکی کورت لهو سالانهی که «سه‌ردهمی زیپینی» دواى گۆرینی سیسته‌می سیاسیی عیراق له پاشایه‌تی بۆ کۆمارى له سالی ١٩٥٨ له‌خۆ ده‌گریت. کورد لهو شوینه‌دا که ئیستا ده‌وله‌ت-نه‌ته‌وه‌ی عیراقی پی ده‌وتریت، هه‌ر له سه‌ردهمی ئیمپراتۆری عوسمانیه‌وه تا راپه‌رینی ١٩٩١، کراون به ئامانجی سیاسه‌ته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی جینۆساید و هه‌لا‌واردنی زمانی.

تۆوی سیاسه‌ته‌ مۆدیپنه‌کانی جینۆسایدی زمان له قۆناغی دووه‌می ئیمپراتۆری عوسمانیدا و له سالانی ١٩١٤-١٩٢٠ چیندرا، که به‌سه‌ر ئه‌و هه‌ریمانه‌شدا که له ده‌سه‌لاتی ئه‌و بوون که ئیستا به‌ ده‌وله‌تی عیراق ده‌ناسریته‌وه. جیا له به‌ تورکیکردنی زمانی کوردی، به‌رنامه‌ی خویندنی خویندنگه‌کان و شوناسی به‌ کۆمه‌لی کوردی، هه‌روه‌ها به‌ سنووردارکردنی ژماره‌ی خویندنگه‌ به‌رده‌سته‌کان له ناوچه‌ کوردیه‌کاندا به‌ربه‌ستیان له‌به‌رده‌م ده‌ستراگه‌یشتن به‌ خویندنیشتن دروستکرد. له سالی ١٨٦٩دا، دواى ٢٥٠ سال ده‌سه‌لاتداری عوسمانی به‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ئیستا کوردستانی به‌شی عیراقی پی ده‌وتریت، ته‌نیا ٢ خویندنگه‌ هه‌بوون، یه‌کیکیان له شه‌هره‌بان و ئه‌ویتر له عه‌لیاوا. [١١] ئه‌مانه‌ خویندنگه‌ی دینی بوون به‌ریکار و به‌رنامه‌یه‌کی خویندنی بنه‌مایه‌وه که به‌ تورکی ده‌وترایه‌وه و ته‌نیا بۆ کورانیشتن بوو. [١٢] یه‌که‌مین خویندنگه‌ی مۆدیپرنی (سیکۆلار) سه‌ره‌تایی به‌ته‌نیا بۆ کوران بوو، له خانه‌قین له سالی ١٨٨٧دا دامه‌زرا. [١٣]

سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی سه‌رده‌می عوسمانی به‌ سه‌رکوتی زمانیدا ده‌ناسرایه‌وه، به‌لام سیاسه‌تی فه‌رمیی جینۆسایدی زمان به‌ راشکاوی له پاشایه‌تی هاشمیه‌وه (١٩٢١-١٩٥٨) گیرایه‌به‌ر. رۆخساری سه‌ره‌کیی جینه‌جیکردنی ئه‌م سیاسه‌تانه لهو ماوه‌یه‌دا و بۆ دواتریش ئایدۆلۆژی ناسیۆنالیستی عه‌ره‌ب ساتع ئه‌لحوسری (١٨٧٩-١٩٦٨) بوو. له سالی ١٩٢١ دا، فه‌یسه‌لی یه‌که‌م پاشای نویی عیراق، که له‌لایه‌ن بریتانیاوه دانرابوو بۆ ئه‌وه‌ی بریاره‌ کۆلۆنیالییه‌که‌یان له مه‌له‌ندی عوسمانی پێشوو‌دا به‌رپۆه‌ ببات، ساتع ئه‌لحوسریی بانگه‌یشتی به‌غداى کرد و وه‌ک به‌رپۆه‌به‌ری گشتیی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ی دیارکرد، که ئه‌رکی ئه‌و تیکه‌ه‌لکیشانی بیروکه‌کانی ناسیۆنالیزمی عه‌ره‌بی له‌ناو سیسته‌می په‌روه‌رده‌دا بوو. [١٤] به‌و جو‌ره‌ی پاشتریش باسی ده‌که‌م، له‌م سه‌رده‌مه‌دا ئه‌و سیاسه‌ته‌ زمانیه‌یه‌ی که دژ به‌ ئاخپۆه‌رانی کورد له ئیمپراتۆری عوسمانیدا دانرابوون، بناژۆیی کرانه‌وه‌. دوا‌به‌دواى کوده‌تای نیزامی

له سالی ۱۹۵۸ له عیراقد، کورد سهردهمیکی زیړینی کورتیان بهخووه بینی که تییدا خویندنگه، رۆژنامه، تهله فزیۆن و ویستگهی رادیۆیی و بلاوکراوه به زمانی کوردی و به ههردوو دیالیکتی سۆرانی و کرمانجی / بادینی تییدا گه شهیان کرد. [۱۵] له گه له ههیشدا، سیاسهتهکانی [حکومهتی] پاشایهتی بۆ جینۆسایدی زمانهوانی له گه له بلاوبوونهوه و گه شهسه نندی ئایدۆلۆژی ناسیۆنالیستی عه رهب پێشده که وت. به م جوړه شیوازهکانی ههردوو عوسمانی و پاشایهتی، بوون به بنه مایه ک بۆ به عس، بۆ ئه وهی تهکنیکه جوړاوجوړهکانی قهرکردنی زمان جیبه جی بکات، که له کۆتاییدا به شالای ئه نفال له کۆتاییهکانی دهیهی ۱۹۸۰ دا گه یشت به پاکتاوکردن و جینۆسایدی فیزیکییش.

پیناسه و ئالنگارییهکان

جینۆسایدی زمانی کوردی له عیراقد به گویرهی پێویست سه رنجی زانستیانهی نه خراوه ته سه ر. له م به شه دا هه ندیک له هۆکارهکانی ئه وهی که بۆچی ئه م بابه ته له بواری زانستدا پشتگۆی خراوه باس ده کرین و ئه و پیناسه یه ی که له م وتاره دا به کار براوه پێشکه ش ده کریت. به مه به ستی تیگه یشتن له سروشتی جینۆسایدی زمانی کوردی له ماوهی رێژی می به عسدا و کۆکردنه وهی زانیاری له سه ر لایه نیکی پشتگۆی خراوی ئه م بابه ته، که به ناوی سیاسه تی په روه رده ی زمانی عیراقی ده ناسریت، له سالی ۲۰۱۷ دا له گه ل ۲۰ تاکی کورد له کوردستانی باشووردا کۆمه لیک وتووێژی نیوه - دارپێژراوم (semi-structured interviews) ریکخست. ئه وانهی وتووێژم له گه ل کردن ئه و تاکانه بوون که په یوه ندییان به سیاسه تهکانی تواندنه وه (ئه سیمیله یشن) ی سیسته می په روه رده ی عیراقه وه هه بوو، ئاگاداری کاریگه ریه یه رووخینه رهکانی ئه و سیاسه تانه بوون. ئه م وتاره رپبازی تووێژینه وهی فره ره هه ند و چۆنی نیوان لقی (interdisciplinary qualitative) بۆ لیکدانه وهی سروشتی سیاسه تی په روه رده ی زمان له عیراقد ده گریته بهر، که چه ند شیوازی وه ک لیکدانه وهی ویژمانی ره خنه گرانه (critical discourse analysis) و هه لسه نگاندنی گیرانه وه زاره کییه کان و به لگه میژوو ییه کان به کار ده بات.

له لیکدانه وهی ویژمانی ره خنه گرانه دا، زمان وه ک بیچمیکی ئاکاری کۆمه لایه تی راقه ده کریت. لیکۆله رانی ئه م رپبازه، وه ک نۆرمه ن فی رکله و، پێیان وایه که په یوه ندیه کان

دەسەلاتى كۆمەلەيەتى لە رايەلەي زمانەو دەمەزرىن و بەھيز دەكرين. بەم جۆرە، ئاكارە كۆمەلەيەتتەيە زمانى و نا زمانىيەكان، بناغەي يەكتر دادەنن. [۱۶] لىكدانەوھى ويژمان، تەكنىكىكى بەكەلكە بۆ گەران و لىكدانەوھى ماناي كۆمەلەيەتى و سىياسىي ھەردوو جۆرى نووسراو و وتراوى وشەكە. بەتايبەتى لە تىگەيشتن لە رەھەندى قركەرانەي زمان لە سىياسەتى پەروەردە و خویندن لە عىراقدا يارمەتيدەرە، لەبەر ئەوھى رىگا دەدات جيا لە لىدوانى رىبەرانى عىراق و دەقى راشكوانەي خودى سىياسەتەكە لە رىگاي جىبەجىكدنەكەي و ئەزموونى خەلكىش لەگەلدا ئامانج و مەبەستەكانى لىكدەرىنەوھ.

قركردنى زمان، سەرىنەوھى بە ئەنقەست و سىستىماتىكى زمانىكە. ئەم پىناسەيە لە پىناسەي رافائىل لىمكىن بۆ قركردنى زمان وەرگىراوھ، كە بە بىچمىك لە جىنۆساید دايدەنىت و لە رەشنووسى كۆنقانسىونى رىگرتن و سزاي تاوانى جىنۆسایددا ھاتووە. بەتايبەتى ئەوھى پەيوەندىي بە باسەكەوھ ھەيە دەقى بەندى يەكە(C)، كە ھەولەكانى جىنۆسایدى فەرھەنگى كە ئامانجيان تىكدانى تايبەتمەندىيەكانى تاقمىكە بە ئەمانە ديار دەكات: «(ئا) گواستەنەوھى زۆرەملىي مندالان بۆ ناو تاقمىكىترى مروىي. (ب): راگواستنى زۆرەملى و سىستىماتىكى ئەو تاكانەي كە نوینەرايەتتى فەرھەنگى تاقمىك دەكەن. (پ): رىگرتن لە بەكارھىنانى زمانى نەتەوھى تەنانەت لە ئاخافتنە تايبەتتەيەكاندا.» ئەگەرچى بەندى يەك (C) قركردنى زمانى لە دەقى كۆتايىي كۆنقانسىونى جىنۆسایددا دانەنا، [۱۷]، بەلام ديسان دەبىت وەك ماكىكى گرنكى پىقاژوى جىنۆساید بىيىنن.

زمانناسەكان بۆ ماوھىەكى زۆر پىيان وابووھ كە زمان تەنيا مىكانىزمىك بۆ پەيوەندىگرتن نىيە، بەلكوو سەرچاوھى ھىزە. زمان پەيوەندىيەكى توندوتولى لەگەل گەشەي شوناس، سۆز، بىرۆكە، رىزلەخۆگرتن و لەخۆتىگەيشتنى تاقمەكاندا ھەيە. بۆيە تىكدانى زمانىك دەتوانىت رىگايەكى كارىگەر بىت بۆ تىكدانى بنەماي شوناس و ئەندامىيەتتى تاقمىك. [۱۸] پىقاژوى لەناو بردنى زمان مەرج نىيە بە ھەولى ئاشكرا بۆ سەرىنەوھى زمانىك دەست پى بكات. زنجىرەي جىنۆسایدى زمان، بىچمى جۆراو جۆر بەخۆيەوھ دەگرى، وەك قەدەغەكردنى زمان، «مردنى زمان» (بەھوى مردنى سروشتى، كۆچكردن، سەركوتى سىياسى) [۱۹] و «ھەلاواردنى زمانى (linguicim) كە ھاوچەشنە لەگەل چەمكەكانى تۆرەمەپەرستى (racism)، رەگەزپەرستى (sexism)،

هه‌لاواردنی نیوان چینه‌کان (classism)، هه‌لاواردنی نیوان ته‌مه‌ن (ageism). [۲۰]» سکوت‌تاب کانگاس، هه‌لاواردنی زمان وهک «ئایدۆلۆژی، پیکهاته و ئاکاریک پیناسه ده‌کات که بۆ ره‌واییدان، به‌رپوه‌بردن و به‌ره‌مه‌ینانه‌وه‌ی دابه‌شبوونی نایه‌کسانی ده‌سه‌لات و سه‌رچاوه‌کان (ماددی و ناماددی) له‌نیوان ئه‌و کۆمه‌له‌/گرووپانه‌دا که له‌سه‌ر بنه‌مای زمان پیناسه کراون به‌کارده‌هینیت. [۲۱] هه‌موو ئه‌م سیاسه‌تانه به‌تیپه‌رینی کات ده‌بن به‌هۆی لاوازکردنی، خیراتر یان هیورتری، یه‌گرتووی و شوناسی تاقمه‌کان.

به‌دنیاییه‌وه، قهرکردنی زمان هه‌روه‌ها پیناژۆیه‌کی توندوتیژ و سه‌رکو‌تکارانه‌یشه، که ده‌توانیت وهک دارشتنی له‌سه‌ره‌خۆی هه‌ندیک بریار و سیاسه‌ت که ته‌کنیکی جوراوجۆر بۆ تیکدانی زمان ده‌گریته‌به‌ر، یان قه‌ده‌غه‌کردن و به‌تاوانکردنیکی خیراتر و چرتری زمانیک (و به‌دنیاییه‌وه خه‌لکیکیش که به‌ئه‌و زمانه‌ ده‌په‌یفن) ده‌رکه‌ویت. سکوت‌تاب کانگاس، هاوده‌نگ له‌گه‌ل ژوان کۆبارووبایاس، دابه‌شکارییه‌ک له‌ستراتیژییه‌کانی ده‌وله‌ت بۆ قهرکردنی زمان ده‌خاته‌به‌رده‌ست:

(ئا) هه‌ول‌دان بۆ کوشتنی زمانیک (به‌بی کوشتنی ئاخیه‌رانی). (ب) رینگه‌دان به‌مردنی زمانیک؛ (پ) پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزه‌رانه (به‌بی پشتگیریکردن). (ت) پشتگیریکردن له‌کارکردنیکی تایبه‌تی زمان به‌شیوه‌ی هه‌لبژاردراو.

(ج) دیارکردنی زمانیکی فه‌رمیی جیاوازان. [۲۲]

له‌باری میژووییه‌وه، هه‌مووی ئه‌م ته‌کنیکانه له‌باشووری کوردستاندا و به‌دژی خه‌لکی کورد په‌ره‌یان سه‌ندووه. بۆ وینه، پیکه‌وه‌ژیانی په‌راویزه‌رانه له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌رده‌می عوسمانییه‌کاندا و له‌ماوه‌ی پاشایه‌تی هاشمییه‌کاندا گیرایه‌به‌ر، ئه‌گه‌رچی هه‌رکامه‌یان زمانیکی فه‌رمیی جیاوازیان هه‌بوو. دواتر، حیزبی به‌عس نه‌ک هه‌ر هه‌مووی ئه‌م ستراتیژیانه‌ی قهرکردنی زمانی سه‌پاند، به‌لکوو هه‌ولێ دا که هه‌موو دانیشتوانی کورد له‌عیرا‌قدا له‌ناو ببات (بۆ وینه جینۆسایدی ئه‌نفال، هه‌له‌بجه، فه‌یلی و بارزانییه‌کان).

کۆلۆنیالیزم و سیاسه‌ته‌کانی جینۆسایدی زمان له‌پیناژۆی داگیرکاریدا، به‌توندی به‌ستراونه‌ته‌وه به‌خولقاندنی گۆمه‌زی زمانیه‌وه. پیکه‌ی سه‌رتری زمانیکی تایبه‌ت له‌گۆمه‌زی ده‌سه‌لاتدا سه‌رچاوه‌یه‌که بۆ هه‌لاواردنی زمانی و بیچمه‌کانی جینۆسایدی زمان ده‌خولقیینیت که کۆبارووبایاس و سکوت‌تاب -کانگاس ئاماژه‌یان پیکرد. له‌

پېنھاژۆ كۆلۇنيالىيەكاندا، قىركردنى زمان بە زۆرى لە رېگاي ھەلبژاردنى زمانىكى ناخۇجىيى ۋەك زمانى فەرمى، پىشتگىرىكىردنى بەشەشى كاركردهكانى زمانى خەلك و ولاتى بەكۆلۇنىكراو و پىكەۋەژيانى پەراۋىزخەرانەۋە بەرەۋپىش دەچىت. بۇ وىنە، لە پەراۋىزى كۆلۇنيالىزمى برىتانىيى لە ھىنددا، زمانى ھىندى لە لايەن زمانى كۆلۇنيالىيەۋە دەگۆردىت [بە مىكانىزمىكى گۆرپانى زمان، بۇ وىنە بە بەكاربردنى وشەى زمانىتر و گۆرپانى وشەكانى خۇى]. [۲۳] زۆرىك لە وشە ەرەبىيەكانى خەلكى لوبنان و بەشە فەرانسى-ئاخىۋەكانى (francophone) ئەفرىقا لە لايەن فەرانسەۋە گۆردران. ھەر بەو جۆرەش، وشە كوردىيەكان لە عىراق و سوورىادا لە لايەن زمانى ەرەبىيەۋە، لە ئىراندا لە لايەن زمانى فارسى و لە توركىادا لە لايەن زمانى توركىيەۋە، بە ھۆى بايەخىكى زمانەۋانى كە دراۋە بە زمانى فەرمى دەۋلەت و زمانى پەرۋەدەۋە، گۆردران. دەكرىت مىكانىزمى گۆرپانى زمان (relexification) ۋەك جۆرىكى بەكۆلۇنىكردنى زمانى كوردى بىنرىت. بە ھۆى ئەۋەى كە ئەم زمانە كۆلۇنيالىيە ھۆكارىكى گىنگى بەكۆلۇنىكردنى خەلكى كورد و لە باربردن بوون بۇ سامانى زمانەۋانى كوردى.

لە ئىمپىراتورىي عوسمانى بەداۋە، زمانى كوردى لە بەرژەۋەندىيى زمانەكانى توركى، ەرەبى و فارسىدا پىشتگۆى خراۋە، كە ھەركام لەم زمانانە، لەكاتى جىاجىادا پىگەيەكى فەرمىيان ھەبوۋە. كاتىك دەۋلەتلىك پىگەيەكى فەرمى دەدات بە زمانىك، ئەو زمانە لە گۆمەزى زمانەكاندا دەخاتە پىگەيەكى بەرزترەۋە، بەم جۆرە تىكەلى سامانى زمانەۋانى دەكات. بۇ وىنە، عوسمانىيەكان سى زمانىيان ۋەك زمانى رەسمى ھەلبژارد؛ زمانى ەرەبى ۋەك زمانى ئايىن؛ فارسى ۋەك زمانى وىژە، ھونەر و دىپلۇماسى، توركىي عوسمانىيىش كە تەنبا بۇ بەرپۆۋەبردنى ئىمپىراتورى بەكاردەبرا. بەم جۆرە عوسمانىيەكان گۆمەزى زمانىيان دروستكرد و لەسەر حسىابى زمانە كەمىنەكانى ۋەك كوردى، سامانى كۆمەلايەتتىيان لكاند بە ئەم سى زمانەۋە.

بەگۆيرەى ئەو پىناسە و سىياسەتانەى لە سەرەۋە ئاماژەيان پى درا، زمانى كوردى لە كاتى ھىرشى ئىسلامەۋە بۇ سەر ئەو ناۋچانەى لە ئىستادا لە لايەن ئىران، عىراق، توركىا و سوورىا داگىركراون تووشى بىچمە جۆراۋجۆرەكانى جىنۇسايىدى زمانەۋانى بوۋەتەۋە، بەلام دىسان لىكۆلەرانى جىنۇسايىد و خويىندەنەۋە نىۋان لقىيەكان بەھۆى چەندىن ھۆكارەۋە لە باسى جىنۇسايىدى زمانى كوردىدا تووشى ئارىشە دەبن.

زۆريک له كوردەكان (له ناوياندا ليكۆله رانيش)، به تايبه تي له باشووري كوردستاندا (عيراق)، پييان وايه كه جينۆسايدى زمانيان ئەزمون نه كردوو. كۆمه ليك هۆكار له پشت ئەم بۆچوونه وه ههيه. يه كه م: كه موكوپى له تيگه يشتنى زانستى له ئەو باس و پيئاسانهى له خويندنه وه كاني جينۆسايد و تيورييه فرههنگى-كۆمه لايه تيبه كانيتر له پهيوه ندى له گه ل بابته تي جينۆسايددا پهريان سه ندوو. خويندنه وه كاني كورد لقىكى په ره نه سه ندوو و زۆريك له كاره كان له بواري كورددا به هه ولى چالاكان بووه. بۆ وینه ئەگەر له تاك و ليكۆله رانى كورد له عيراقدا بپرسريت كه به عه ره بگردنيان ئەزمون كردوو، به ئەگه رى زۆر داني پيئاده نين، به لام له هه مان كاتدا وانازان كه جينۆسايدى زمانيان به سه ردا سه پاوه. له كاتيكدا، به عه ره بگردن جۆريك جينۆسايدى زمانى به ره هم ده هينيت. دووهم: زۆريك له ليكۆله ران كه وتوونه ته ژير كاريگه رى تاوانبارانى جينۆسايدى زمانى كوردى، كه به هۆيه وه پييان وايه زمانى كوردى كه م بايه ختره و به م جۆره زمانى تاوانباران و كۆلونياليسته كانيان هه لباردوو. [۲۴] ئەوان كاره كاني ده و له تيان ناواخن كردوو و وهك ده و له ت ده بينن و بيه ره كه نه وه [۲۵] و هه نديك له وان به هۆى سياسه ته زمانق كه ره كانه وه زمانى دايكى خويانيان نه ناسيوه و فيرى نه بوون. هۆكارى سيهه مى: داننه نان به جينۆسايدى زمانى كوردى، هه لسه نگانده پيشوه خته ئايدۆلوژي كه كانه. هه نديك له ليكۆله ران پييان باشه كه ليكۆلينه وه كانيان به گويره ي ئايدۆلوژييه كاني وهك كۆمونيزم و ئيسلامخوازي دابريژنه وه و له هه و له زانستيه كانياندا زياتر له به به لگه كردنى ئاماژه ميژووييه كاني جينۆسايدى زمان، سه رنجيان خستوو ته سه ر پيشخستنى ئەم ئايدۆلوژي يانه. له كۆتاييدا، كورد و له ناوياندا ليكۆله رانيش به هيلى خيل و حيزبى سياسى خويان جيا كردوو ته وه. ئەوان له برى ئەوه ي خه ريكى كيشه ي نه ته وه يى و پرسى دروست كردنى نه ته وه بن، زۆرتر به هۆى كيشه تاقمى و خيله كييه كانه وه داگيركراون. به و جۆره ي بروينسين بانگه شه ي ده كات: « ده ستتيوه ردانى ده و له تي ناوه ندى بۆ ئەوه ي ده ستى سه رترى له كيشه ي ناوچه يى و خيله كيدا ببيت بابته تىكى چه ند پاته يه له ميژووى كورددا. » [۲۶]

هه روه ها كورد زۆرتر له وه ي له سه ر پرسيار به دوای ميژوو هه كيدا داگيركراييت، له سه ر بابته تي مانه وه و پرسى ئازادى نه ته وه يى داگيركراوه. كورد جيا له ئەوانه ي له سالى ۱۹۹۱ هه له عيراقدا پاريزراون، له ئازادى كۆكردنه وه، نووسين و پاراستنى

میژوویان بیبەش کراون؛ زۆریک له کتیبە میژووییەکان که بەدوای سالی ۱۹۹۱ دا نووسران، پشتیان بە سەرچاوەی باوەڕپێنەکراو و هەندیک جاریش تەنانەت بە گێڕانەوێی تاوانبارەکان بەستوو. ئەمە بۆ پشتگۆیخستنی ئەو لیکۆلەرەکانی باشووری کوردستان و دیاسپۆرا نییە که زۆرتر سەرقال بوون بە پەرەسەندنی دامەزراوەیی بۆ داھاتوو، بەلام ئەم ئارێشانە ئاستەنگ دەخاتە بەردەم لیکۆلەرە بیانییەکان که مەتر دەستیان بە بابەتە زانستییەکان ڕادەگات. هەرۆهە کێشەیی بۆ لیکۆلەرە نوێیە کوردەکان دروستکردوو که دەیانەوێت لەسەر ئەو ئارێشانەیی که لە سەرۆهە ئاماژەیان پێدرا کاربکەن.

پاشایەتی: جینۆسایدی زمانەوانیی لە ڕێگای سیاسەتی پەرۆردەو

لەرۆوی میژووییەو سیاسەتی جینۆسایدی زمانی کوردی و سیاسەتی پەرۆردەیی زمان لە عێراقدا بە ڕوونی لەژێر چاودێری پاشای یەکەمدا، فەیسەلی یەکەم و بەر لە دامەزرانی دەولەت-نەتەوێ سەرەخۆ دامەزرا. سیاسەتی زمان بە گشتی «کۆمەڵیک بیروکە، قانون، رینوینی، ریشوین و ئاکار لەخۆدەگریت که مەبەستیان گۆرینی بەرنامە بۆ دارێژراوی زمان لە کۆمەڵگا، تاقم یان سیستەمدایە. [۲۷] سیاسەتی پەرۆردەیی زمان «میکانیزمیکە که بۆ خولقاندنی ئاکارە زمانییە دیفاکتۆکان لە دامەزراوە پەرۆردەییەکاندا بەکار دەهێنریت. ... [و] لەبەر ئەوێی لەلایەن کەسانی دەسەلاتدارەو بەکار دەهێنریت، بۆ ئەوێی لە ڕێگای پەرۆردەیی فەرمییەو ئایدۆلۆژی بە کردەیی بکەن، وەک بیچمیککی سەپاندن و دەستیوێردان لە سیاسەتی زماندا دەبینریت. [۲۸] ئەو سیاسەتی پەرۆردەیی زمانە که لە عێراقی نویدا گێرایەبەر، لەسەرەتاییەو سیاسەتی جینۆسایدی زمانی کوردی بوو.

لە ۱۱ ژووییە ۱۹۲۱دا، بریتانیا فەیسەلی وەک پاشای عێراق ڕاگەیاندا. [۲۹] کۆنسولی دەولەتی بریتانیا ئەو ڕیاریەیی پەسەند کرد «بەمەرجیک که حکومەتەکەیی ئەو [فەیسەل] دەبوو خاوەن یاسا، دەستوور و نوینەرایەتی ئازاد و سەرەخۆ و لەلایەن یاساییەو سنوورداریت. [۳۰] «لەگەڵ ئەوێشدا، لە هەمان مانگدا، فەیسەل بە بانگهێشتکردنی ئەلحوسری بۆ بەغداد و دیارکردنی ئەو وەک بەرپۆهەری گشتیی وەزارەتی پەرۆردە، که لە ۱۹۲۱ هە تا ۱۹۲۷ لە ئەو پێگەییەدا مایەو، ئەم مەرجەیی داشکاندا. ئەلحوسری بۆ ئەو مەبەستە دیارکرا که بیروکەیی ناسیۆنالیزمی عەرەبی

له ناو سیستهمی په روه ردهی عیرا قدا رهنگ بداته وه. [۳۱] ئەلحوسری رایگه یاند «ئەگەر نەتەو هیهک زمانه کهی ون بکات، ژیانى ون دهکات» [۳۲] و بیروکه بنه ماییه کانی ناسیونالیزمی پان-عه ره بیی نوی نووسییه وه. بیروکه کانی ناسیونالیزمی عه ره بیی ئەو به سیاسه تی قه کردنی زمان دهستیپیکرد. ئەمه به ئایدۆلۆژییه assimilationist ئاسیمیلایسیونالیستییه کهیدا که لایه نگری لى ده کرد دیار بوو.

هه موو تاکیک که به عه ره بی قسه دهکات عه ره به، هه ر تاکیک له یه کیک له و ولاتانه دا ده ژى سه ر به عه ره به، عه ره به. هه روه ها، ئەگەر ئەو به ئەمه نازانی و ئەگەر ئەو شانازی به عه ره بیوونی خو یه وه ناکات، ئەو کات ده بیته ئیمه به دواى ئەو هۆکارانه دا بگه ریین که ئەم هه لویسته یان له لای دروستکردوه. رهنگه ئەمه ئاکامی خو په ره ستییه کی ده ره کی بیته، له وه ها وینه یه کدا، ده بیته خو په ره ستییه کهی سنووردار بکه ینه وه. [۳۳]

ئەم ده قه پیشانی ده دات که ئەلحوسری پی و بوو هه ر تاکیک که زمانی عه ره بی فیروبوو، سه ره رای سه رچاوه ئیتنیکییه کهی، ئەو که سه عه ره به. که سانیک له ولاتیکی ناسراوی عه ره بی دا ژیان به سه ره ده بن به بی له به رچاوه گرتنی ئیتنیسیته ی راستیان، له ناویاندا ئەندامییه تی له تاقمه خو جیییه ناعه ره به کانی رۆژه لاتی ناوه راست (بو وینه کورد، قبتی، ئاسووری، کلدانی) که خاکه که یان له لایه ن عه ره به وه داگیرکراوه، ئەو که سانه عه ره بن. ئەگەر ئەوان به ره نگاری به عه ره بکردن بوونه وه، به مه به ستی سنووردار کردنی خو په ره ستییه که یان [۳۴] ده بیته به زور بتویندرینه وه. «وه ها به عه ره بکردنیکی توندوتول له سالی ۱۹۲۰ هوه لایه نیکی سه ره کیی جیوسایدی فه ره نگیی کورد بووه. سیاسه ته کانی به عه ره بکردنی عیراق رهنگه به بی هه لاواردنی زمانی له میژینه و دۆراندنی سامانه زمانه وانیه کانی کوردی به هوی خولقاندنی گۆمەزی زمانی عوسمانیه کانه وه، جییه جی نه ده بوو.»

ئایدۆلۆژیی ئەلحوسری تا راده یه ک کیشه ی بو حوکمی بریتانیا له عیرا قدا دروستکرد (۱۹۱۴-۱۹۳۲). وا دیاره بریتانییه کان له کاریگه رییه ده رنه که وتوه کانی به رنامه کانی فه یسه ل و ئەلحوسری له سه ر ستراتیژییه کانی به رپوه به رایه تی بریتانیا تیگه یشتبوون. عه زیز یاوه ر ده ستنیشانی ده کات که له مانگی نو فیمبری سالی ۱۹۲۱ دا، که پتن فاریل، راپوژکاری وه زاره تی په روه رده له عیراق، راپورتیکی بو سکرتری کۆمسیونی بالا نارد. [۳۵] ئەم راپورته تیکه لکردنی ریبازه ناسیونالیستییه عه ره بییه کان

له‌ناو به‌رنامه‌ی خویندن له عیراقدای پیشان د‌ه‌دات و ر‌ه‌خنه‌ی له‌وه گرتوو‌ه که چۆن به‌رنامه پیشوو‌ه‌که، که ر‌ه‌نگدانه‌وه‌ی پیکهاته جۆراوجۆره نه‌ته‌وه‌یه‌کانی عیراق بوو، که‌وتوو‌ه‌ته په‌راویزی به‌رنامه‌ی خویندنی ناسیۆنالیستییه‌وه. به‌و جۆره‌ی که یاوهر دهنوو‌سیت، ئەم راپۆرت‌ه، ئەل‌حوسری پاشگەز نه‌کردوو‌ه‌ته‌وه له‌وه‌ی به‌رنامه‌ی خویندنی بریتانیایی کۆتایی پینینیت و به‌رنامه‌یه‌کی پان‌عه‌ره‌بی بخاته‌گه‌ر که ئەو به‌رنامه‌یه، سه‌رده‌ستی ر‌یزمانی عه‌ره‌بی و خویندنه‌وه‌ی میژوو‌ی عه‌ره‌بی، له‌یه‌که‌م سالی خویندنگای سه‌ره‌تاییه‌وه دابین ده‌کرد. هه‌روه‌ها، به‌و جۆره‌ی ئەل‌حوسری وتی، بۆ هاندانی سۆزی ناسیۆنالیستی عه‌ره‌بی، سه‌روودی تایبه‌ت به‌ناسیۆنالیسمی عه‌ره‌بی له‌به‌رنامه‌ی خویندنی هه‌موو ئاسته‌کانی خویندندا زیاد کرا. [۳۶]

به‌ندی ۸ی رینوینییه‌کانی حوکمی بریتانیا بۆ عیراق له‌سالی ۱۹۲۵دا باس له‌وه ده‌کات، که نابیت هیچ تاقمیک به‌هۆی پیشینه‌ی دینی یان ئیتنیکیه‌وه به‌سه‌ر تاقمیکی تر‌دا زال ببیت. که‌وابوو، بریتانییه‌کان هانی ئەوه‌یان ده‌دا که من‌دالان به‌زمانی تا‌قمه ئیتنیکیه‌کانی ناو عیراق بخوینن. [۳۷] به‌ندی ۱۶، ئاماژە‌ی ده‌کرد که حوکمه‌که لای ئاسایی بوو ئە‌گه‌ر پاریزگا کوردیه‌کان حکومه‌تیکی سه‌ره‌به‌خۆیان بۆ خۆبه‌ریوه‌به‌ری هه‌ریمه‌که‌یان دامه‌زراندایه و ده‌یوت که تا‌قمه ئیتنیکیه جۆراوجۆره‌کان له‌عیراقدای مافی دامه‌زراندنی خویندنگه‌ به‌زمانی دایکیان هه‌یه. به‌و جۆره‌یش، ر‌یژی می عه‌ره‌بی، بۆ به‌ریوه‌نه‌بردنی به‌ندی ۱۶ که په‌یوه‌ندی به‌کورد‌ه‌وه هه‌بوو، بیانوو‌ی جۆراوجۆری هینایه‌وه. [۳۸] بۆ وینه، که‌لکناوه‌ژوو وهرگرتن له‌ده‌سه‌لاتی دینی له‌به‌رژه‌وه‌ندی ناسیۆنالیزمی پان-عه‌ره‌بی و به‌دژی کورد میژوو‌یه‌کی دوورودریژی هه‌یه. لیره‌یشدا دیسان، بۆ ر‌ه‌ده‌کردنه‌وه‌ی ئە‌وه‌ی که کورد بتوانیت به‌زمانی دایکی بخوینیت به‌کاربرا. ئەل‌حوسری له‌بیره‌وه‌ریه‌کانیدا [۳۹] دهنوو‌سیت، که به‌هۆی گوشاری کۆمه‌لگای نیونه‌ته‌وه‌یه‌وه، وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده خویندنگه‌ی له‌شاره‌ کوردیه‌کاندا کردبووه‌وه و چوار زانای به‌ناوبانگی کوردی دامه‌زراندبوو بۆ چاودیری به‌سه‌ر به‌رنامه‌کانی زمانی کوردیدا. [۴۰] ئەل‌حوسری دانی پیداده‌نیت که ئەو دژی ئەو پرۆژه‌یه‌ بوو، چونکه زمان و زاری کوردی له‌سه‌ر بنه‌مای زمانی قورئان و ئیسلام نه‌بووه. [۴۱]

جیگای سه‌رسورمان نییه، که ئەل‌حوسری شکستی پرۆژه‌که‌ی زۆرت‌ر خسته ئەستۆی کۆمیته‌ی کوردی هه‌تا‌کوو له‌ئەستۆی خۆی بگریت. [۴۲] له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل

ئەم فیله‌ی ئەلحوسریدا، جەمال نەبەز ئاماژە دەکات کە فەیسەلی یەکەم و وەزارەتی فەرەهنگی عێراق کە بەلای ناسیۆنالیزمی عەرەبیدا کیشرابوون، ئەم پاساوەیان وەک ھۆکاریک بەکاربرد بۆ ئەوەی کورد ناچار بکەن لەبری رینووسی لاتینی بە رینووسی عەرەبی بنووسن. ئامانجیان ئەوە بوو کە هیچ زمانیکی بیانی و یان پیتە کوردییەکان نەتوانن ببن بە جیگرەوێ پیتە (لای ئەوان) پیروۆزەکانی عەرەبی، کە ئەو پیتانەن قورئانیان پێ نووسراوە. [۴۳]

فەرمانرەوای پاشایەتی چەند سال دواي دامەزرانی، بە چەری سیاسەتی قەرکردنی زمانی بەرپۆهبرد، بەجۆریک کە لە رەهەندیکی بەربلاوتری سیاسەتی جینۆسایدی فەرەهنگییەو وەرگیرابوو. قالاس لیۆن (۱۸۹۲-۱۹۷۷)، کە لە سالی ۱۹۱۷ لە عێراقدا لە ھیزی ۵۲ی سنوورپاریزی سیکدا (sikh) بوو و لە سالی ۱۹۱۸ تا ۱۹۴۴ وەک بەرپۆهبری کوردستان کاری دەکرد، لە بیرەوەراییەکانیدا لە پەپۆهندی لەگەڵ کۆنفرانسیکی بەرپرسیانی بریتانیا لە سالی ۱۹۳۰ لە بەغداد کە بۆ چارەسەری پرسى کورد کۆبووبوونەو دەنووسیت: ئەو لەگەڵ چەندین ئەفسەری بریتانی لەو شوینە بوون و نوینەرایەتی شارە کوردییە جۆراوجۆرەکانی دەکرد [۴۴]، کە خوازیاری ئەوە بوون پۆستە فەرمی و تیچوووە گشتییەکان بە یەکسانی دابەش بکری و زمانی کوردیییش لە ھەردوو حکومەت و خویندندا بەکاربھینریت. لە وەلامی ئەم خواستەدا، لیۆن دەلیت:

رۆون بوو، کە جیا لە سلیمانی، ھەولێ بچووک ھەبوون بۆ ئەوەی ریز لە پەیمانەکان وەک ھەلبژاردنی بەرپرسیان و بەکارھێنانی زمانی کوردی بگیریت. شتەکان لە ھەولێر و کەرکووک خراپتر بوون. ناوەرۆکی بەلینەکان بەزۆری پشتگوێ خرابوون. مۆتەسەریف [وشەییەکی عەرەبییە بۆ پارێزگار]، کابرایەکی تورکمانی زۆر دژەکورد بوو و بەرچاوتەنگیی دژەکوردانە تەشەنەى کردبوو بۆ ھەموو بەرپرسەکان. عەرەبی بە ئاسایی لە دادگادا بەکاردەھینرا، نێردراوی پەروەردەیی بۆ مووسل و ھەولێر عەرەبیک بوو کە بەئاشکرا دژی کورد بوو. [۴۵]

رپۆرتی زۆریک لە چاودیرانی خویندنگەکان دوو ماکی حاشاھەلنەگری قەرکردنی زمانی کوردی لە سیاسەتەکانی پاشایەتی ئەو سەردەمدا ئاشکرا دەکەن. یەکەم کاریگەری نەرینی خویندن بە زمانی عەرەبی لەسەر فیروونی خویندکارە کوردەکان، کە نیشانەییەکی رۆونی پشتگوێخستنی بەرچاوی مافی خویندنی ئەوانە.

دووهم، راپۆرتهكان ئاماژهی رپوونی جینۆسایدی فەرهنگی دهخهه بهرچاو وهك ئهوهی له بهندی ٣ (C) ی یهكهم رهشنووسی كوئفانسیۆنی جینۆسایدی ١٩٤٧دا هاتوو: «رێگهپینهدانی بهكارهینانی زمانی نهتهوهیی تهناهت له پهیهههندییه تایبهتهکاندا.» ئهم بانگهشهیه به دوو وینه باشتر رپوون دهبیتهوه. له راپۆرتیکی ١٥ ی فیورییهی ١٩٢٩ دا، چاودیتریک که سهردانی خویندنگهی عهلیاوا له خانهقینی کردوه، نووسیویهتی: خویندکاران به ئاستیکی نزمی زمانی عهرهبی قسه دهکهن، پیویسته رپۆژانه زۆرتر لهسهر عهرهبی کار بکهن و زمانی عهرهبی له ئاخافتنی رپۆژانهیاندا بهکار بهین. [٤٦] لهکاتیکیدا ئاستهنگی زمان لهخویدا ئاماژه بو قهرکردنی زمان نییه، ئهم پێشنیازه دهتوانیت وهك مهبهستی جیگرتنهوهی رپۆژانهی زمانی کوردی به زمانی عهرهبی لێی بروانین، بهجۆریک که له کوئییدا زمانه پێشووهکه بسپردریتهوه.

پیش دامهزراندنی حکومهتی ههریمی کوردستان له سالی ١٩٩١ دا، کورد له عیراقددا ته نیا ١٠ سال ئازادی و په رهسه دندی زمانیان هه بوو، ئیدی پاشتر دابران دروست ده بوو. ئهمه دوو سالی ته مهنی کورتی پاشایهتییه کهی شیخ مهحمود به رزنجی [٤٧]، که له سیپتامبری ١٩٢٢ تا ژووییهی ١٩٢٤ [٤٨] درێژهی هه بوو و ههروهها له ماوهی دامهزراندنی کۆماری عیراقددا، به تایبهتی له سالی ١٩٧٠ وه بو سالهکانی ١٩٧٥/١٩٧٧ لهخۆدهگریت [٤٩]. پێقاژۆی دوايي به کوودهتا دژی رپژیمی پاشایهتی و دامهزراندنی کۆماریک له سالی ١٩٥٨ دا دهستی پێ کرد. لهم کاته دا، «خواستی کورد بو خویندن به زمانی دایک به وردهکاریی زۆرهوه دارپژرا و له بۆنهی جیا جیا دا له لایهن بهرپرسانه وه ئاراسته کرا... له یهکه م ههفتهی پاش رپووخانی پاشایهتی، چهوت مامۆستای زمانی کوردی یاداشتیکیان نووسی بو بهرپرسان و داویان کرد پهروه رده به زمانی کوردی له هه موو خویندنگهکاندا دهست پێیکات. یاداشته که له لایهن حکومهتی ناوهندییه وه رهد کرایه وه و رپۆژنامهی ئه لیبیلاد به هۆی بلاو کردنه وهی ئهم خواسته له په یوه ندی له گه ل زمانی کوردیدا، له سالی ١٩٥٨ دا داخرا. [٥٠] دواي ١٠ سال وتووێژ له گه ل دهولهتی عیراق، له میانهی به یاننامهی ١١ ی ئاداری سالی ١٩٧٠ دا، حکومهت له کوئییدا قبوولی کرد، که زمانی کوردی له هه موو خویندنگهکاندا بخویندریت [٥١] و له دامه زراوه گشتیهییهکانی ناوچه کوردیهییهکاندا به کار بهیندریت [٥٢] و ده بوو وهك زمانی دووهم له ناوچهکانی تری عیراقیش بخویندریت. [٥٣] هیشتا زمانی عهرهبی له هه موو

دامه زراوه پهروه دهییه کاندای که ریوشوینی زمانی کوردیشیان بو دەرچووبوو دهکرا بخویندریت، [۵۴] به لام دیسان پشتگیری فهرمی بو ریوشوینه کانی زمانی کوردی زوری نه خایاند. به هاتنه سهر دسه لاتی سه ددام حوسین، حیزبی به عس ئایدولوژیی جیوسایدی پیشتتر دامه زراوی ئه لحوسریی زیندوو کرده وه.

سه ددامیزم و جینوسایدی زمانه وانی

زمانناسه کومه لایه تییه کان بایه خ به زور لایه نی نایه کسانیی زمانی ددهن که ده بیته هوئی له ناو بردن و جینوسایدی زمان. بو وینه، سکوتناب کانگاس، باسی ئه وه دهکات که جیا له جینوسایدی فیزیکی، که مکردنه وهی ژماره ی زمانه کان له ریگای قهرکردنی زمانه وه، ده توانیت کاربکاته سهر کوئی حه شیمه تی تاومه به ئامانجگیراوه کان له هه موو دونیا دا. ئه و ده لیت:

(ریگایه کی تری که مکردنه وهی ژماره ی ئه وانه ی ده توانن نه ته وه بن (و بو یه ده ولت-نه ته وه یش بن) ده ستبردن بو جینوسایدی زمانیه. ئه مه (چالاکانه) ئه وه نیشان ده دات که کوشتنی زمانیک به بی ئه وه ی ئاخپوه رانی بکوژرین (وه ک جینوسایدیکی فیزیکی) یان (له ریگای په راویزخستنه وه ریگا بو مردنی زمانیک خوش دهکات. هه روه ها پیکه وه ژیان ی په راویزخه رانه (به بی پشتگیریکردن) ده بیت به هوئی مردنی زمانی که مینه کان.» [۵۵]

سه ره رای جینوسایدی فیزیکی کورد، که ریژی می به عس له کوتاییه کانی ۱۹۸۰ کاندای به ریوه ی برد، حیزبی به عس هه ولی دا ژماره ی کورد له ریگای جوراوجوری تری وه ک تواندنه وه ی پهروه ده یی و سه پاندنی عه ره بی له ژیان ی پروژانه دا، که م بکاته وه. ئه وانه ی وتووژیان له گه ل کراوه له م به شه دا ده ریده خه ن که به ریوه بردنی پاسته وخو یان ناراسته وخوی سیاسه ته کانی جینوسایدی زمان له ریگای له ژیرپی نانی مافه زمانیه کان و به کاربردنی توندوتیژییه وه به ره وپیش چووه. هاینس کلاس، زمانناسی کومه لایه تی، دوو دهسته مافی زمانی دیار دهکات: مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه رانه کان (tolerance – oriented) مافه په ره پیدان-ته وه رانه کان (promotion oriented). [۵۶]

کلاس، مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه رانه زمانیه کان وه ک مافی به کاره یانی زمانی خو له ته نیایی خودا و له شوینه ناحکومیه کانی وه ک له ناومالدا پیناسه

دهکات. ههروهه مافی پهرهپیدانی زمان له ریگای خویندنگه تایبهتهکان و دامهزراوه فرههنگی، کومه لایه تی و ئابوورییهکانی ترهوه ده بیته بیته. ستیفن مای ئەمه وهک مافی فره ئیتنیکی (polyethnic) ناو ده بات، که به جوړیک، پیکهاته ی هه ژمونیکی که مینه کان تووشی ئاریشه دهکات. [۵۷] مافی فره ئیتنیکی مه بهستی یارمه تیدانی تاومه که مینه ئیتنیکییه کانه بو ئه وهی به بهردهوامی بتوانن میراته فرههنگی، زمانی یان دینییهکانیان، به تایبه تی له بواری تایبه تیدا، ده ربپرن؛ به بی ئه وهی ئه و میراته له سه ر سه رکه وتنیان له ناو دامه زراوه ئابووری و سیاسییهکانی کومه لگای نه ته وهی زالدنا ئاستهنگ دروست بکات. [۵۸]

به پیچه وانه وه، به گویره ی بوچوونی کلاس، مافه پهره پیدره زمانه وانیه کان، به کارهینانی زمانیک له بواری گشتیدا له خوده گریت؛ وهک داننان به زمانه که مینه کان له هه موو بواره فره مییه کاندایه له لایه ن ده وه له ته وه، به کارهینانی زمانه که له حکومه ت، بلاوکراره کان و خویندنگا گشتیه کاندایه. به پیچه وانه ی عه ره ب، کورد له عیراقدا به ته واهه تی ئەم مافه زمانیه نه ی وه رنه گرت. ئەگه رچی ریژی می به عس چه ندین جار دانی به هه ردوو مافه پیکه وه هه لکردن-ته وه ره کان و پهره پیدان-ته وه ره کان کوردا نا، به لام کاتی و ناته و او بوون و زورتر ئامرازی تاکتیکی درێژه دانی جینۆسایدی نه رمی زمان بو، تا ئه وهی له خه مخووری بو کورد بیته، بو ئه وهی بتوانیته به زمانی خو ی قسه بکات.

مل نه دانی به عس بو زمانی کوردی له شاریکه وه بو شاریکی تر جیاواز بو. بو وینه، شاره کوردهکانی باشووری عیراق، وهک خانهقین، کهرکووک و به شه کوردهکانی دیاله، زور زووتر له شارهکانی تری کوردستان پوو به پرووی به عه ره بکردنی زوره ملی بوونه وه. له ۱۹۸۰ کانه وه، زمانی کوردی به ره به ره گوړا له زمانی خویندندا. ئەبووجاسم له خانهقین، یه کیک له وه که سانه ی له م خویندنه وه یه دا و توویژی له گه ل کراوه، ئاماژه به وه دهکات که ئه و خه لکه ی له هه ردوو زمانی عه ره بی و کوردی تینه گن له ئه و کوردیه یه که له لایه ن خه لکی خانهقینه وه قسه ی پی ده کریت، تیناگن. هۆکاری ئه وه یه [۵۹]، که نهک هه ر شانسی ئه وه مان نه بوو که به کوردی بخوینن، به لکوو زوریک ناچار کران نه ته وه که یان له کورده وه بو عه ره ب بگوړن. بویه، ئیمه وشه ی عه ره بیمان له ۵۰٪ ی ده ربپینه کوردیه کان پوژانه ماندا به کار ده هینا. شارهکانی وهک سلیمانی سه لماندیان که ئاسته متر بو حیزبی به عس

کۆنترۆل ده‌کرین و سه‌ره‌رای ئاریشه‌ی زۆر له‌ویدا، خه‌لکی خۆجییی به‌رانبه‌ر به‌عه‌ره‌بکردن خۆیان راگرت و زمانی کوردییان وه‌ک زمانی خویندن پاراست.

له‌ سلیمانیدا خویندکاره‌ کورده‌کان نه‌ک هه‌ر ناچار بوون دژی توندوتیژی له‌ناو دامه‌زراوه‌ په‌روه‌ده‌ییه‌کاندا که ئاکامی سیاسه‌تی جینۆسایدکردنی زمانی ریژیمی به‌عس بوون خۆرا‌بگرن، به‌لکوو ته‌نانه‌ت له‌سه‌ر شه‌قام و له‌ناو ماله‌کانیادا ده‌کرانه‌ ئامانج. فرمیسک موسته‌فا، یه‌کیک له‌و که‌سانه‌ی که وتووێژی له‌گه‌ل کراوه‌، له‌ خۆپیشاندا نیک له‌ سالی ۱۹۸۰ دا له‌ سلیمانی به‌شداری کردووه‌ که له‌لایه‌ن خویندکارانی دواناوه‌ندییه‌وه‌ ریک‌خرا‌بوو بو مه‌حکوم کردنی گۆرینی به‌رنامه‌ی خویندنیان له‌ کوردییه‌وه‌ بو عه‌ره‌بی. ئەو کاتیک سه‌رنجی دا که دوو که‌سی ئەمنی به‌دوا یه‌وه‌ن. له‌گه‌ل یه‌کیک له‌ هاو‌پۆله‌کانی رایکردووه‌ته‌وه‌ بو ماله‌وه‌.

دایکم هاو‌پۆله‌که‌می له‌ناو دۆلابه‌که‌دا شارده‌وه‌ و منیش راسته‌وخۆ کراسه‌که‌ی دایکم کرد به‌سه‌ر جله‌کانی خویندنگامدا. ئەوان ماله‌که‌مان گه‌ران بو هاو‌پۆله‌که‌م و گرتیان. دلنیا نیم چیی به‌سه‌ر هات، ئیتر هیچ کات نه‌مدییه‌وه‌. ئەوان هه‌ولیان دا کراسه‌که‌م دابکه‌نن بو ئەوه‌ی بزانه‌ن له‌ژیروه‌ه‌ چیم له‌به‌رکردووه‌. له‌به‌ر ئەوه‌ی پالم پیوه‌نان بو دواوه‌، به‌ قۆناغه‌ی تفه‌نگه‌کانیان زۆریان لیدام. سه‌رم هه‌مووی خوین بوو.

[دواتر] نیردرام بو مالی داپیره‌م بو ئەوه‌ی ئەگه‌ر گه‌رانه‌وه‌ پارێزراو بم. [۶۰]

به‌گۆیره‌ی قسه‌کانی فرمیسک، ریژیم زۆریک له‌ خویندکارانی له‌م شاره‌دا ده‌ستبه‌سه‌ر ده‌کرد و ئەشکه‌نجه‌ی ده‌دا، له‌به‌ر ئەوه‌ی به‌ره‌نگاری به‌عه‌ره‌بکردن بووبوونه‌وه‌؛ هیندیکی وه‌ک هاو‌پۆلییه‌که‌ی ون بوون و هیچ کات نه‌بینرانه‌وه‌.

ریژیم، به‌ پووبه‌رووبوونه‌وه‌ له‌گه‌ل وه‌ها به‌ره‌نگارییه‌کی کورده‌دا، تیگه‌یشت که‌ چهند ئاسته‌مه‌ زمانی کوردی بسپریته‌وه‌ و خه‌لکی سلیمانی کۆنترۆل بکات. بۆیه‌، ده‌ستی کرد به‌ کۆکردنه‌وه‌ی په‌روه‌رده‌ به‌گشتی و له‌ سالی ۱۹۸۱ دا زانستگای سلیمانی، که‌ تا‌قه‌ زانستگا (زانکۆ)ی ئەم شاره‌ گه‌وره‌یه‌ بوو، داخست. [۶۱] ئەم داخستنه‌ «به‌ ئامانجی سپینه‌وه‌ی رۆحی شو‌ر‌شگێری بوو. «ئەم زانستگایه‌ له‌ سالی ۱۹۹۲ دا و له‌لایه‌ن حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستانه‌وه‌ دووباره‌ کرایه‌وه‌. بۆیه‌، به‌گشتی، کورد له‌ عی‌راقدا مافی زمانی سنوورداری پیکه‌وه‌هه‌لکردن- ته‌وه‌ره‌ییان له‌ هه‌ندیک سه‌رده‌م و شویندا پی درا، وه‌ک ئەوه‌ی زمانی کوردییان وه‌ک ئامرازی خویندن بی‌ت و له‌ ماله‌وه‌ و له‌ناو کۆمه‌لدا به‌ کوردی قسه‌ بکه‌ن. [۶۲] له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا،

له زۆریک له ناوچهکاندا دامهزراوه فه رههنگی، کۆمه لایه تی و ئابوورییه کوردیهکان بهیه که وه قه دهغه کران.

ئهو مافه په ره پیدان - ته وه رانه ی که له 1970 دا به کورد دران، دواتر لیل بوون و له کوتاییدا گه یشت به جینۆساید کردنی زمانه که یان. سه ددام حوسین به هو ی بریاره تاوتاو و دژبه یه که کانیه وه ناوی زرا. بو ئهو ئاسایی بو بو وه وه که سیاسه تیکی دیارکراو بو چاره سه ری کیشه یه که له عیرا قدا رابگه یه نی ت و ته نیا مه به سه تی ئه وه بووه که دواتر بو چوون و کرده وه ی بگۆریت بو ئه وه ی هه لومه رجه که له و کاته دا رابگری ت و دوا یی خراپتری بکات. بو وینه، له سالی 1968 دا، له ژیر گوشاری سیاسی و نیزامیدا، په یوه ندیه یه کانی له گه ل کوردا باش کرد. ئه وه هه ندیک سیاسه تی دارشت که ریگای ده دا که به زمانی کوردی بخویند ری ت، هیندیک خویندنگای له شاره کورده کاندای دامه زراند، [63] کۆمه لیک مامۆستای کوردی دامه زراند و ناوی به شینک له خویندنگاکانی له عه ره بییه وه کرد به کوردی. هه روه ها، له سه ر ته له فزیۆن ده رکه وت و جلو به رگی کوردیی له به ر کرد، هه ول ی دا چه ند وشه یه که به کوردی قسه بکات و کوردیی له پاش عه ره بی و ئینگیزی کرد به زمانی سییه م، که له خویندنگا عه ره بییه کاندای بخویند ری ت. [64] له گه ل ئه مانه یشدا، ئه وه له کوتاییه کانی 1970 کاندای، سیاسه ته پیشووه کانی له په یوه ندی له گه ل کوردا هه لوه شانده وه و ده ستیکرد به گۆرینی به رنامه ی خویندنی خویندنگه کان و ناوه کان گه رانه وه بو عه ره بی و مامۆستا عه ره بزمانه کان دامه زرانه وه. ئه وه به پیشیل کردنی به ندی 2 ی (e) کۆنقانسیۆنی جینۆساید که عیراقیش واژوی کرد بوو، [65] به زۆره ملی مامۆستا و خویندکاره کورده کانی زانستگاکانی راگواست بو به شه عه ره به کانی ولات.

سه ددام حوسین ده سه لاتی ره های به ریوه ده برد. [66] ئه و ترسی له وه نه بوو که ده ستی به خوینی ئه وانه سوور بی ت، که پی و او بوو مه ترسین له سه ر حیزب به گشتی و له سه ر خویشی. توندوتیژی، پیلانگی ری، ئه شکه نجه، خسته نه به ندیخانه و کوشتن به شیوه یه کی باو، به دژی کورد به ریوه ده چوون، به بی ئه وه ی گوی به ته مه ن، ره گه ز و ئه وه ی که که سه که خویندکار بووه یان نا بدری ت. سه پاندنی ئه م توندوتیژیانه بنه ماله کورده کانی ناچار کرد زۆر تر له به کاره یان و پاراستنی زمانی دایکیان بیریان له لای پاراستنی منداله کانیان بی ت. گوشاریک که به رپر سه کان ده یان خسته سه ر، (بو وینه، خسته نه به ندیخانه ی مندالان، کوشتن، ونکردن، به سه ر بازگرتنی زۆره ملی،

لیدان و ملهوپیکردن به سهر مندالانه وه له لایهن به ریوه بهرانی خویندنگه و منداله به عسییه کانه وه) له ئەزموونی ئەو که سانه دا که وتووێژیان له گه‌ل کراوه بهرچاوه، بۆیه دایک و باوکیان ناچار بووبوون له بهر خویندن هه‌لیانگرن. بۆ وینه، له ۱۵ ی ژانویه‌ی ۱۹۸۷ دا تهرمی ۷۰ مندالی کورد، له تهمه‌نی ۱۶-۱۳ سالدا، [۶۷] له لایهن ریژی می به عسه وه گه‌ریندرا یه وه بۆ دایک و باوکه کانیان. به هۆی پیوه ره کانی عیراق، له به‌لگه فه‌رمیه کاندایه تهمه‌نیان گۆردرا بۆ ۱۸ سال، و بنه‌ماله که یان به ۳۰ دینار بۆ تیچووی گولله یه‌ک که پیی کوژراون سزا دران. له ۱۳ ی ديسامبری ۱۹۸۶ دا، ۱۴۰۰ فیرخواز له زانستگای مووسل له بهر ئەوه‌ی له راهینانی سه‌ربازی ه‌ا ویندا به‌شدارییان نه‌کردوه هه‌له‌په‌سیردران. له سیتامبری ۱۹۸۵ دا، ۹۰۰ مندالی کورد له شاری سلیمانی، له تهمه‌نی ۱۰-۱۴ سالدا له لایهن ریژی می به عسه وه ده‌ستبه‌سه‌ر کران. [۶۸] ئەم جو‌ره له گوشاری راسته‌وخۆ، ستراتیژییه‌کی پوون ده‌رده‌خات، بۆ ئەوه‌ی دلنیا بیته که کورد ده‌ستی له په‌روه‌ده‌دا سنووردار بیته. ده‌کریت بوتریته ریژی می سه‌ده‌دام حوسین وه‌ک به‌شیک له ستراتیژی جینۆساید کردنی زمان، به‌دژی زمانی کوردی گوشاری خسته سهر بنه‌ماله‌کان.

هه‌روه‌ها، په‌یوه‌ندی سیاسی ناسه‌قامگیری نیوان کورد و حکومه‌ته جو‌راو جو‌ره‌کان له عیراقدای، بوو به هۆی سیاسه‌تی ناسه‌قامگیری زمانی، به‌جو‌ریک که زمانی خویندن به‌گویره‌ی په‌یوه‌ندییه سیاسییه‌کان له نیوان ده‌وله‌ت و بزووتنه‌وه کوردیه‌یه کاندایه نیوان دوو زمانی کوردی و عه‌ره‌بیدا ده‌گۆردرا. ئەم گۆرانه به‌رده‌وامه هه‌روه‌ها ئاسته‌نگی زمانی درووستکرد، زۆریک له خویندکارانی ناچار کرد که ده‌ست له خویندن هه‌لبگرن.

زۆریک له وه که سانه‌ی وتووێژیان له گه‌ل کراوه و له کۆتاییه‌کانی ۱۹۷۰ کانه وه تا ۱۹۹۰ له خویندنگه‌کانی عیراق خویندوویانه، بانگه‌شه‌ی ئەوه ده‌که‌ن که گۆرانی به‌رده‌وامی نیوان زمانه‌کانی عه‌ره‌بی و کوردی ستراتیژییه‌کی به‌ئهنقه‌ست بوو، بۆ ئەوه‌ی کورد له هه‌یچ کام له زمانه‌کان به‌باشی و پوون بیژی تینه‌گات. بۆ وینه، فارۆق حوسین ره‌شید به هۆی ئەو ئاسته‌نگه‌ زمانیه‌یه‌وه که له ئاکامی گۆرینی زمانه‌وه درووست بوون ناچار بوو ده‌ست له خویندن هه‌لبگریته، چونکه له خویندنگه پووبه‌پووی ترساندن، هه‌لاواردن، و لیدان ده‌بووه‌وه. ئەو له سالی ۱۹۸۶ هوه تا ۱۹۸۹ له گوندیکه‌وه هاتبوو بۆ چه‌مچه‌مال بۆ خویندنی دواناوه‌ندی:

سه‌ره‌پای هه‌موو مه‌ترسی، هه‌لاواردن، ئەشکه‌نجه و گوشاری ئابووری که له‌سه‌رمان بوو، کاتیک که به هاتوچۆی نیوان گونده‌که‌م و خویندنگه‌که‌م به‌فیرۆ ده‌چوو، ئیمه‌ هه‌ر له‌ زمانی خویندنه‌که‌یش تینه‌ده‌گه‌یشتین. بی‌ر بکه‌نه‌وه، بی‌ئوه‌ی پیشتر زمانی عه‌ره‌بیت خویندبیت یان بیستبیت، له‌په‌ر ده‌که‌وێته به‌رده‌م زمانی عه‌ره‌بی و خویندن به‌ئوه‌ زمانه‌. وه‌ک ده‌زانن، سه‌ددام حوسین، کاره‌بای بۆ گونده‌کان پانه‌کیشابوو، بۆیه‌ ئیمه‌ ته‌له‌فزیۆنیشمان نه‌بوو که عه‌ره‌بی بیستین یان ته‌نانه‌ت له‌ ژیانگی شار تیگه‌ین. من له‌ مامۆستاکانم تینه‌ده‌گه‌یستم و هه‌روه‌ها ئه‌وانیش له‌ من تینه‌ده‌گه‌یشتن. بۆیه‌، زۆرجاران مامۆستاکان و خویندکاران به‌هۆی کیشه‌ی زمانیه‌وه‌ که‌لکناوه‌ژوویان لی‌ وه‌رده‌گرتن. [۶۹]

ره‌شید، دابرا‌نیکی فه‌ره‌ه‌نگی ئه‌زموون کردبوو که به‌ زۆری له‌ئوه‌ هه‌لومه‌رجانه‌دا پووده‌دات که زمانیک بالاده‌ست ده‌بیت. فیربوون و زالبوون به‌سه‌ر زمانیکدا، به‌ زۆری به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ تیگه‌یشتن له‌ فه‌ره‌ه‌نگیکه‌: «من‌دالانیک که له‌ زمانی خویندن تیناگه‌ن په‌نگه‌ به‌ هه‌رجۆریک بیت زمانی زال فیر ببن، به‌لام ده‌رفه‌تی فیربوونی باش له‌ده‌ست ده‌دن. [۷۰] به‌هۆی دابرا‌نی په‌یوه‌ندییه‌کان و بی‌ریزی پیکردنیک که له‌ئاکامی سیاسه‌تی زمانی عیراقه‌وه‌ دروستبوو، زۆریک له‌ خویندکاره‌ کورده‌کان له‌ دواناوه‌ندیدا نه‌یانده‌توانی که له‌ وانه‌کانیاندا پله‌ی به‌رز به‌ده‌ست بینن بۆ ئه‌وه‌ی ریگای چوونه‌ زانستگیا‌ن بیت. له‌گه‌ل ئه‌مه‌یشدا، سه‌ره‌پای به‌رنامه‌ی ریژیمی عیراق بۆ بی‌یه‌شکردنی مامۆستا کورد زمانه‌کان له‌ زانستگا، یان کاریگه‌رییه‌ به‌ربلاوتره‌کانی سیاسه‌ته‌کانی قه‌رکردنی زمان (وه‌ک پاککردنه‌وه‌ی زمانی کوردی له‌ ژیا‌نی گشتی و به‌کاربردنی سیستیماتیکی سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کان بۆ بی‌ریزیکردن به‌ خه‌لکی کورد)، دیسانیش کورد له‌ خویندنی بالادا به‌شدارییان ده‌کرد. به‌گشتی، ته‌نانه‌ت له‌ ئاستی زانستگادا نه‌یانده‌توانی سامانی زمانه‌وانی پیویست ده‌ست بخه‌ن و به‌گویره‌ی پیویست ده‌ستیان به‌ خویندن بگات. سه‌رحه‌د قادر که‌سێکه‌ که له‌گه‌لی وتووێژ کراوه‌، که خویندنی دواناوه‌ندی له‌شاری که‌لار ته‌واو کرد و له‌ماوه‌ی سا‌لی خویندنی ۱۹۸۹-۱۹۸۸ بۆ زانستگای به‌غداد وه‌رگیرا. ئه‌وه‌ ده‌یگی‌په‌ته‌وه‌ که: [۷۱]

به‌رنامه‌ی خویندن به‌ عه‌ره‌بی بوو و هه‌موو مامۆستاکان عه‌ره‌ب بوون. به‌ئاسته‌م لی‌یان تیده‌گه‌یستم. پیم‌ وایه‌ ته‌نانه‌ت ۴۰٪ی ئه‌وه‌ی ده‌یانوت تیگه‌یشتیم. ئه‌وانیش هه‌یچ له‌ ئیمه‌ تینه‌ده‌گه‌یشتن. له‌و کاته‌دا، به‌عس هه‌موو مامۆستا کورد و عه‌ره‌به‌کانی

دهرکرد، که ئەندامی حیزبی کۆمۆنیست بوون یان بیروبۆچوونی کۆمۆنیستیان بوو و له میسر و ولاتانی تری عەرەبیبیەوه مامۆستای دامەزراند، که ئەمە کارەکەمی ئاستەمتر کرد لەبەر ئەوەی زاراوەی عەرەبیبیەکان بەتەواوەتی لە زاراوەی عەرەبیبی عێراق جیاواز بوو. هەرۆهەا، زۆرجار خۆیندکارە بەعسییەکان و هەندیک جار مامۆستاگان و تەنانەت ئەوانەیش که بەعسی نەبوون ملهوپریان بەرانبەرمان دەکرد، که هەموو هۆکارەکانی پەيوەندیی بە شوناسی کوردیمانەوه هەبوو. یهکیک له هۆکارانه زمان بوو. ئیমে بههۆی بیژه و ئاستی خواری عەرەبیبیەکانەوه هەمووکات لەبەرچاودا بووین و توانجمان لی دەدرا. [۷۲]

بە عەرەبکردنی زۆرهملی خۆیندنگە کوردیبیەکان و سەپاندنی عەرەبی لە تەمەنیکی کهمەوه بەسەر منداڵاندا که له ماوهی سالانی دواناوەندی و زانکۆدا بەرپۆه دەچوو، سیاسەتی جینۆسایدکردنی زمان بوون، که مەبەستی کهمکردنەوهی بەربلایوی جوگرافی و قوولایی فەرهنگی زمانی کوردی له عێراقدا بوو. ئەوه ریبازیکی ستراتیژیک بوو بۆ ئەوهی: (ئا) ئاستی زمانی کوردی دابەزینریت. (ب) دانیای بیتهوه له وهی که کورد کهک له سیستەمی پەرۆهردە وەرناگرن و لەئاکامدا ناتوانن خویان بەهیز بکەن بۆ ئەوهی بەرهنگاری جینۆسایدی زمان ببهوه. (پ) دوو تاقمی ئیتنیکی سەرەکی له عێراق (کورد و عەرەب) لهیهک دادەبرینیت و کیشەیان لەنیواندا دروست دەبیت.

رێژی می بەعس نەک هەر کیشە کۆمهلایهتی و پەرۆهردەیبیەکانی لەنیوان تاقمه ئیتنیکییەکاندا پەرەپیدا، بەلکوو زۆریک تاکتیکی توندوتیژی بەکاردهیئا بۆ ئەوهی کورد له زمانی دایکی و خۆیندن بیبەش بکات و بەعەر بکردن و بەعسیزم بەهیز بکات. بۆ نمونە، رێژی می بەعس بهوه ناسرابوو که به زمانی عەرەبی دانپیدانانی ناراستی و بەزۆری لهو کهسانه وەردهگرت که بهباشی عەرەبیبیان نەدەزانی (بۆ وینه بەندییەکان ناچار دەرکەن که دان به تاوانیکدا بنین که نهیانکردبوو و تەنانەت له وردهکاریی دانپیدانانەکه تینهدهگەیشن). پ. ل [۷۳] یهکیک لهو کهسانه ی وتووێژی لهگەل کراوه که لەنیوان سالەکانی ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۸ له دواناوەندی دهخویند، یهکیک لهو تاکتیکانه باس دهکات که له دواناوەندییەکهی ئەو بەکار هیئراوه:

بەرپۆه بەری خۆیندنگەکه هەموو کات جلی سەربازیی لەبەر دەکرد. به جلهکانیدا زۆر بهسام بوو. رۆژیکیان من و دوو هاوپۆلمی بانگکرد؛ به عەرەبی قسهی کرد،

که ئیمه تینه ده گه یشتین، چونکه به کوردی خویندبوومان و له پر بهرنامه ی خویندن گۆرابوو بۆ عه ره بی. پارچه یه ک کاغه زی بهرانبه رمان دانا که ناوی ته واومانی له سه ر بوو و داوای کرد واژوی بکه ین. یه کیک له خویندکاره کان واژوی کرد و ئیمه ییش به بی ئه وه ی ته نانه ت یه ک وشه له وه ی ئه و وتی یان ئه وه ی له سه ر ئه و کاغه زه نووسیوو ی تیبه گه ین واژومان کرد. دوا ی چه ند مانگ زانیمان که ئه وه فۆرمی ئه ندامیه تیی به عسه. سه ره رای هه موو ئه وانه، نه مده توانی خویندنم درێژه پیبده م، چونکه ئه وان ته نیا خویندکاری کوردیان له شاره عه ره به دووره کانه وه وه رده گرت، که تیا یاندا سه ره رای گوشاری سیاسی، ئیمه به ره و پرووی ئاستهنگی زمانی، کۆمه لایه تی و فه ره هنگی ده بوینه وه. [۷۴]

ده سه لاتی سیاسی به دژی کورد به ریگای جۆراو جۆره وه دژایه تیی کوردی ده کرد، وه ک بیبه شکردن له مافه ئابوورییه کان، کیشه ی ئینتیک، به ئینتیک کردنی توندوتیژی و به سه ربازی کردنی کۆمه لگا و خویندن. هه ریه ک له م پیقاژویانه له گه ل ئۆپه راسیۆن و ماکه جینۆسایدیه کانه، وه ک سیاسه ته په ره ده یی و زمانیه کان زۆرتر په ره یان ئه سه ند. سینتییا گرۆف ده نووسیت، بریاره کانی بهرنامه دانان بۆ زمان که خیرترین پاشهاته کانیان بۆ که مینه زمانیه کان هه یه ئه وانن که کاریگه رییان له سه ر ده رفه ته کانی خویندن ئه وان هه یه [۷۵]. سیاسه ته زمانی و په ره ده ییه کانی ریژی می به عس نه ک هه ر ده رفه تی خویندن بۆ خویندکاره کورده کان نه هیشته وه، به لکوو مه ترسیی ژیا نی له سه ر کورد زمانه کان دروست کرد. [۷۶] ئاوات عه لی که وتووێژی له گه ل کراوه، به چاوی خۆی بینویه تی که ریژی می به عس دوا ی ئه وه ی زانیویه تی مالی دراوسییه کیان هه ندیک کتیبی کوردی له سه ر میژووی کوردی تیدا بووه، پروخاندوویانه. [۷۷] کۆمه لگای کوردی پفاندن، ده سته سه رکردن و ته نانه ت کوشتنی مندالان له سه ر گۆرانی وتن به زمانی کوردی، خویندنه وه ی شیعر ی کوردی، خاوه نداریه تی له ویژه ی کوردی ئه زموون کردووه. له م ریگایانه وه، سیاسه تی جینۆساید کردنی زمان له عیراق نه ک هه ر خه ساری زهینی، به لکوو خه ساری فیزیکی شی بۆ کورد هه بوو. [۷۸]

له م پروانگه یه وه، شایانی باسکردنه که ئه گه ر چی ریژی می به عس زانستگای سلیمانی له دیسامبری ۱۹۸۰ دا داخست، به لام ریگای دا یه که مین بهرگی گۆقاری ژنانی کورد به زمانی عه ره بی له به غداد بلاو بیته وه. [۷۹] له کاتی کدا له شاره کورده کانه په ره یان به

سیاسه‌تی له‌ناوبردنی زمانی کوردی ددها، ئاکادیمی زمانی کوردی (مه‌به‌ستی کۆری زانیاری کورد) له به‌غداد هیشتا چالاک بوو. ئەم پیکدژییانه، هاوکات له‌گه‌ل ئەوه‌ی که هه‌ندی‌ک خویندنگایش هه‌بوون که ریگادرا بوون که به‌کوردی فیر بکه‌ن، تیگه‌یشتنیکی وای دروستکردوو، که زمانی کوردی له عیراقدرا رووبه‌پووی جینۆسایدکردنی زمان یان ته‌نانه‌ت هه‌لاواردنی زمانیش نه‌بووه‌ته‌وه. به‌تیگه‌یشتنی هه‌له‌ له مانای قهرکردنی زمان زۆریک له خه‌لکی ئاسایی و چالاکانی کوردیش پێیان وا بوو که قهرکردنی زمان، سپینه‌وه یان مردنی به‌ته‌واوه‌تی زمانیکه. مردنی زمانیک کاتیک رووده‌دات که زمانی زۆرینه له‌پریگای ده‌سه‌لات و سه‌رده‌ستی سیاسی و پرستیژی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه به‌سه‌ر زمانه‌کانی تر دا زال ده‌کریت، که زۆربه‌ی کات پیناژۆیه‌کی به‌رده‌وامه. سپینه‌وه‌ی ته‌واو کاتیک به‌ئاکام ده‌گات «که کهس ئیتر به‌ زمانه‌که قسه‌ ناکات [۸۰]. بۆ وینه، ئوبه‌هو، زمانی قافقازی پۆژئاوا، له‌ کازیوه‌ی ۸ی ئۆکتۆبری ۱۹۹۲دا و هاوکات له‌گه‌ل تیئیک ئیسین، دوا‌یین ئاخپوهری زمانه‌که‌دا مرد. [۸۱]

به‌هه‌ر جۆریک بیته‌، زمانی کوردی له‌ عیراق - و شوینه‌کانی تر - نه‌مردوو؛ زۆر که‌متر به‌ته‌واوی سپردراوه‌ته‌وه. هیشتا به‌ بۆچوونیک له‌لایه‌ن ۴۰ ملیۆن که‌سه‌وه قسه‌ی پێ ده‌کریت. [۸۲] له‌گه‌ل ئەمه‌یشدا، کورد له‌ عیراقدرا هه‌موو ما‌که سه‌ره‌کییه‌کانی جینۆسایدکردنی زمانیان ئەزموون کرد و تا راده‌یه‌ک ئیستایش ئەزموونی ده‌که‌ن، که بریتییه له‌ هه‌ولێ به‌ئه‌نقه‌ست بۆ سپینه‌وه‌ی زمانیک له‌پریگای قه‌ده‌غه‌کردنی زمان، هه‌لاواردنی زمانی، دیارکردنی زمانیکی تر به‌ زمانی فه‌رمی و پیکه‌وه‌ژیانی په‌راوی‌زخه‌رانه. ئەو راستیییه‌ی که زۆریک له‌ کورد له‌ عیراقدرا سیاسه‌ته‌کانی قهرکردنی زمانی سه‌ددام حوسین و ریژییمی عیراقی نانسین، خۆی ئاماژه‌یه بۆ سه‌ره‌که‌وتنی ئەو سیاسه‌ته. وه‌ها تیگه‌یشتنیکی هه‌له‌ی که‌سیک له‌ ئازاره‌کانی کۆمه‌له‌که‌ی خۆی و بیبایه‌خکردنی ئەزموونه‌ میژوووییه‌کانی خۆی بووه به‌ ریسای نه‌ته‌وه‌یه‌ک، که ئەزموونی زۆری له‌گه‌ل سه‌ره‌کوت و جینۆسایددا هه‌یه. کرده‌وه پیکدژه‌کانی ریژییمی به‌عس له‌په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل تیکدانی زمانی کوردیدا ده‌کریت وه‌ک هه‌ولێ سیاسی که‌که‌ک له‌ زۆریکردنی کۆمه‌لایه‌تی وه‌رده‌گریت - ئەو شته‌ی ناریش سینگ وه‌ک [۸۳] توانایی بکه‌ریک بۆ گۆرینی پیکه‌اته‌ بزوینه‌ره‌ بکه‌ره‌کانی تر به‌ به‌مه‌ستی ده‌ستخستنی قازانج ناوی ده‌بات، بۆ ئەوه‌ی کاریگه‌ری خراپ له‌سه‌ر فه‌ره‌نگی کوردی دا‌بنیت.

له ئاکامی ئەم کردەوه پینکدژانەدا، خەلکی کورد به زۆری له په یوه ندییه کانی دەسه لاتی که به سه ریدا زاله تیناگات، ئەو تاکتیکه نهرمه سیاسییانه نانسیت که هاوتای تاکتیکه زبره کان، بیچم به سروشتی راسته قینه ی په یوه ندییه کانی نیوان دامه زراوه کان و تاکه کان، به رپرسان و تاقمه به ئامانجکراوه کان دەدن. به گویره ی نووسینه کانی ئووماروو مازادوو، «تاکتیکه زبره کان توند، به زۆره ملی، راسته وخۆ و بو مه به ستیکی دیارکراون. تاکتیکه نهرمه کان که لکی ئاوه ژوو له په یوه ندییه کانی نیوان که سیک و ئامانجه که وهرده گرن [84]. رینگادان به خویندنه وه کوردییه کان به زمانی عهره بی، بلاوبوونه وه ی گوڤاریکی ژنانی کورد به عهره بی و به کارهینانی له هه ندیک له خویندنگاکاندا ئەو ملنانانەن که ده کریت وه ک تاکتیکه نهرمه کانی قهرکردنی زمان چاویان لیبکریت.

تاکتیکه نهرمه کان کومه لیک باشییان هه یه: یه که م: تیکه لکردنی تاکتیکه نهرم و زبره کان، رواله تی داننان به جیاوازییه کان و ته نانه ت به ریزبوون و په سه ندبوون ده به خشیت به پیشیلکارییه کان و ئەو توندوتیژیانه ی که ده ولت به باوه ره وه به رپوه یان ده بات. [85] ئەم کرده وانە ی ده ولت له بری زورلیکردنی سیاسی بو گه یشتن به هه مان ئامانج، ده کریت وه ک شوین دانهری کومه لایه تی - گوړینی بیرکردنه وه، سۆز و ئاکاری که سیک - شروقه بکرین.

دووه م: تاکتیکه نهرمه کان ده توانن سیاسه ته جینۆسایدییه کان به ره وپیش به ن. بو وینه، له 1960 هکان، به ده ستپیکردنی پیڤاژوی به عهره بکردنی ناوچه کوردییه کان، هه زاران بنه ماله و تاکی کورد به زۆره ملی له ناوچه کوردییه کانه وه گواسترانه وه بو باشووری عیراق. به مه به ستی کۆنترۆلکردنی دانیشتوانی کورد، له ماوه ی جینۆسایدی ئەنفال له 1980 کاندا و دوا به دوای ئەویش هه زاران گوندی به زۆره ملی بو شاره کان گواسترانه وه. رینگادان به کورد بو ئەوه ی خویندنه وه کوردییه کان به زمانی عهره بی و گوڤار یان به رنامه یه کی ته له فزیونی به زمانی کوردییان له به غداد ببیت، هاوکات له گه ل پیڤاژوی قهرکردنی زمان له خزمه ت ستراتیژیی دوورخستنه وه و به عهره بکردنیشدا ده سه لمینیت. به دریزه ی میژوو، زۆریک له لیکۆله ر و هونه رمه نده کورده کان به عهره بی و له زیانی ناکوردیدا کاریان پیشکەش کردوه. «هه موو خوینده واره کورده کان، خویمان به زمانی عهره بی و فارسییه وه سه رقالم کردبوو، له کاتیکیدا که زمانه که ی خویمان پشتگوێ خستبوو.» [86] به ئەم کاره، ئەوان زمان و فه ره هنگی تاوانباره کانیان ده وله مه ند ده کرد.

سینهم: تاکتیکه نهرمهکان له بهرژهوهندی بههعسیکردندا بوون. زمانی کوردی ته نیا کاتیک ریگاپیندراو بوو که دهبوو به ئامرازی بههعسیکردن. [۸۷] له خویندنگه یانه دا که فیرکاری کوردییان هه بوو، ناوه روکی بهرنامه ی خویندن تایبته کرابوو به میژوو، جوگرافی، ئایین و فرههنگی عه ره بی. له ماوه ی دهسه لاتی بههعسدا هیچ کات بایه خ به میژوو، کومه لگا و فرههنگی کوردی به شیوه ی دروست نه درا. له په یوهندی له گه ل په روه رده دا، ریژی می بههعس کورسیکی نویی بو هه موو ئاسته کان زیاد کرد به ناوی الثقافة العامة (فرههنگی گشتی). ئەم کورسه فرههنگ و بهرنامه ی بههعسی دهگه یانده خویندکار و کوردییژه کان. به ریژه چوونی ئەم کورسه به کوردی گرنگ بوو، چونکه پیقاژوی توانده وه و بههعسیکردنی خیرا ده کرد.

تاکتیکه نهرمهکان که له سه ره وه باسکران، به دلنیا ییه وه تاکتیکه زبره کانیان له بییری خه لکی ئاسایی کورده دا که مبابه خ و چاره سه ر ده کرد. له زوریک له بابه ته کاند، ترس له په راویزخستنی کومه لایه تی، پالنه ریکی بههیزتره له ترس له سزادانی فیزیکی. هه روه ها، هه ز بو به شداری کومه لایه تی ده توانیت پال به زوریک له بکه ره به ئامانج گیراوه کانه وه بنیت که بهرانبه ر ده ولته به جوړیک بن که ئانتونیو گرامشی ناوی ده نیت په زامه ندی خۆبه خو، [۸۸] که بریتیه له هاوده نگیی دانیشتون، به گشتی یان به شیکیان، له گه ل ئاراسته ی گشتیدا که له لایه ن تاومه بناژوخوازه زاله کانه وه هه ژه موونی خو یان به سه ر ژیا نی کومه لایه تیدا سه پاندوه. گرامشی باس له وه ده کات، که ئەم په زامه ندیه له باری میژوو ییه وه بههوی پرستیژه وه (و په رموونی پاشهاتی ئه وه وه) دروست ده بیت، که ده بیت به بهشی تاومه زاله کان. [۸۹] بو وینه، هه ندیک له کورده کان نه ک هه ر بوون به ئەندامی حیزبی بههعس، به لکوو چاوساخیان بو جینوساید و سه رکوتی خه لکه که ی خویشیان ده کرد. به لگه ی پوون هه یه که سه ددام حوسین ئه و کوردانه ی که کاریان بو ئه و ده کردی ئازار نه ده دا و بو بههعسییه کان به ئەمه ک بوو. ئەو که سانه ده یانتوانی راگه یاندنی تایبته به خو یانیان به زمانی دایکیان (کوردی) بیت به مه رجیک بو پشتیوانی له ریژی می بههعس و بهرنامه ی گشتی عیراق بو توانده وه که لکی لیوه ر بگرن. بو یه، ده توانین باس له قه کردنی زمانی مه رجدار بکه یین.

له باری میژوو ییه وه، ئیمپراتورییه کان و ده ولته - نه ته وه کانی رۆژه لاتی ناوه راست زمانی نه ته وه یی نوییان راگه یاند و «بازاریکی» زمانی زالیان خولقاند بو ئالوویری زمانه وانی. له م بازاره دا، به گویره ی ئه و نرخه ی دراوه به هه رکام له زمانه کان،

براو و دؤراو بوونيان ههيه.[۹۰] له ناو ودها بازارپيكد، سروشتييه كه ئه و زمانانهى بوونيان ههيه دهگورپن. له گه له ئه مهيشدا، به و جورهى ستيقن ماى باسى دهكات، «هيچ شتيكى ناسروشتى له پهيوه ندى له گه له پينگه و پريستيژى زمانى زورينه دا بوونى نيه، به پيچه وانه وه زمانى كه مينه كان و زاراوه كان زهق و ناسروشتين. هه ر به و جوره، بى ريزيكردى دهوله تى عيراق به كوردبييژه كان، ئه شكه نجهى ئه وان و دهركردنى كورد زمانه كان له خويندنگه به ئامانجى به هيزكردنى هيرارشى زمانى و كه مكردنه وهى بايه خى زمانى كوردى له به رانبه ر زمانى عه ره بيدا، هيچ ناسروشتى نه بووه. كاريگه ريبه كانى سياسه تى په روه ردهى زمانى عيراق زور به ر بلاوتر بووه له ريگه پينه دانىكى ساكار بو به كارهيئانى زمانى كوردى له كات و شوينه تايبه ته كاندا. ئه وه سياسه تى سووك كردن، ترساندن، ئه شكه نجه، كوشتن و له كو تاييدا جينوسايدى فيزيكى دژى ئاخيوه رانى زمانى كوردى له خوده گرت. به گشتى، سياسه تى په روه ردهى زمان له عيراقدا له گه له به ندى ۲ى (b) كو نقانسيونى جينوسايدا يه ك ده گريته وه، كه ديارى دهكات كه جينوسايد «بوون به هو كاري خه سارى له شى و زهينى بو ئه ندامانى تا قمه كه «له خوده گريت.» [۹۱]

ئه گه رچى پيناسه ي قانونى جينوسايد زورتر وهك مردن و خه سارى فيزيكى جهسته ي تاكه كانى ئه ندامى تا قميك زانراوه، به لام زوريك له ره شنووسه كانى كو نقانسيونى جينوسايد، له ناوياندا و به تايبه تيش رافاييل لي مكين، باس له وه دهكەن كه جينوسايد هه روه ها خه سارى زهينى و فه ره نكييش له خوده گريت. قركردنى زمان ده بيت وهك يه كيك له زه قترينى ئه و خه سارانه ببينين. ته نانته ئه گه ر سه ركوتى زمانى ته نيا خه سارى زهينيشى هه بوايه، كه ديومانه وه ها نه بووه، ديسانيش ئه مه [قركردنى زمان] ئاماژه يه بو جينوسايد، له به رئه وهى خه سارى زهينى [۹۲] زورتر له تيكدانى كاتى يان كه ميك له هيژى بيركردنه وه، وهك سه پاندى ترسى به هيژ و توقاندى، سووك كردن و هه ره شه له خوده گريت. هيرش بو سه ر زمانى نه ته وه يه ك و فه ره ننگه كه ي هيرشيكى هيماييه بو سه ر خودى ئه و نه ته وه يه، كه كاريگه ريبه نه رينيه كانى له سه ر به ره مه يتانه وهى فه ره ننگى و بيولوژيكى تا قمه كه دريژخايه نن.

له کۆتاییدا

ویژهی ههولدان بۆ تیکدانی زمانی کوردی زۆربهی کات باس لهوه دهکات، که ئه و سیاسهته زمانیهی که له تورکیه دا گیراوه ته بهر، وینهی جینۆسایدکردنی زمانه. به پیچه وانه وه، پیقازۆکانی تیکدانی زمان له باشووری کوردستان (کوردستانی بهشی عیراق) ته نیا وهک ههولی سهرکوتی زمانی پیناسه کراون. ئه م وتاره باسی ئه وهی کردوو که سیاسهتهکانی قهرکردنی زمان به دژی کورد له سهردهمی ئیمپراتۆری عوسمانیه وه له شوینه دا که ئیستا خاکی عیراقه، گیراوه ته بهر. جینۆسایدی زمانه وانی له سیاسهتی پهروه دهی زمان و سیاسهته زمانه وانیهکاندا که له ماوهی دهسهلاتی پاشایهتیدا دامه زرا بیچی گرت و دواتر له لایه ن ریژی می سه ددام حوسینه وه زیاتر به ره و پیش چوو. ههردوو ریژی می پاشایهتی و به عس زمان و شوناسی ئیتنیکی کوردیان له ریگای به عه ربکردنی (و به به عسیکردن) زۆره ملیوه تیکدا و ههردوو یان تیکنیکی جۆراوجۆریان بۆ گه یشتن به م ئامانجه به کارهینا. شیوازهکانی جینۆسایدکردنی زمان و تیکدانی شوناسی ئیتنیکی تا بهر له وهی که ریژی م دهست بۆ کوشتنی به کۆمه ل ببات که متر مه تر سیدار بوون.

له بهر ئه وهی راقه کان به هۆکاری شه ره سیاسی و ئایدۆلۆژیکی به رده وامه کانه وه که له پاساوی بهرژه وهندی سیاسی یان له پیداچوونه وهی سیاسی و رۆژنامه وانیه به سه ر ئه و به لگه و سه رچاوانه وه که له ماوهی راپه رینی مارس ۱۹۹۱ دا له لایه ن بزووتنه وهی بهرگری کوردیه وه دهستیان به سه ردا گیرابوو، [۹۳] سه رچاوه یان ده گرت، خویندنه وهی جینۆسایدی کورد له عیراقدا به هۆی به رچاوته نگیهی پارتیزانیه وه تووشی کیشه بووه. مه به ستی ئه م لیکۆلینه وهیه ئه وه بوو، که قامک بخاته سه ر نه بوونی سه رنجی زانستی له سه ر جینۆسایدی کورد له بواری توێژینه وهی جینۆسایدی و گرنگی تیگه یشتنه کۆمه لایهتی و فه رهه نگیهی کان له م جۆرانهی جینۆساید زه ق بکاته وه.

ئه گه رچی ئه م وتاره به ته واوه تی هۆکار و پاشهاتهکانی جینۆسایدکردنی زمان له باشووری کوردستان و کاریگه ریه ناهاوچه شنهکانی له سه ر دانیشتوانی کوردی دیار نه کردوو، به لام پوانگه کهی ده توانیت کاریگه ریهی له سه ر تیگه یشتنی ئه و لیکۆله ره بیانیه به بیت که تا ئیستا ته نیا له گه ل شیوازی باوی لیکدانه وهی لیکۆله ره کوردهکاندا ئاشنان. ههروهها، چه ند ده رفه تیک بۆ توێژینه وهکانی داها توو له سه ر بابته تی پیقازۆکان

و تیگه‌یشتنه‌کان له هه‌لاواردنی زمانی و له‌پاشانیش جینۆسایدی فیزیکی ده‌خاته به‌رده‌ست. ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه، به‌پیداگری له‌سه‌ر کاریگه‌رییه‌کانی جینۆسایدکردنی زمان له‌سه‌ر سامانه‌ زمانه‌وانییه‌کان، پرسپاری بنه‌مایی له‌سه‌ر ئەوه‌ ده‌ورووژینیت که ئایا مه‌رگی سامانه‌ زمانه‌وانییه‌کانی زمانی کوردی بوو به‌هۆی مردنی ئاخیوه‌رانی زمانی

کوردی. [۹۴] پێویسته‌ سه‌رنجی زیاتر له‌ کاریگه‌رییه‌ به‌رده‌وامه‌کانی په‌روه‌رده و سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کانی عێراق بدریت، که تۆویان له‌لایه‌ن ناسیۆنالیستیکی وه‌ک ئەله‌وسرییه‌وه‌ چێندرا. [۹۵] به‌ناچارکردنی کورد بۆ ئەوه‌ی به‌عه‌ره‌بی قسه‌ بکات و به‌قه‌ده‌غه‌کردنی زمانی دایکیان، سیاسه‌تداریژه‌ره‌کان به‌دوای ئەوه‌وه‌ بوون که مه‌رگی هێمایینی خه‌لکی کورد بکه‌ن به‌راستی.

ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ له‌ جۆرنالی نیو ده‌وله‌تی دراستی جینۆسایدا بلاو بووه‌ته‌وه‌:

Kurdish Linguicide in the "Saddamist" State Genocide Studies International 13 (1), 51. <https://www.utpjournals.press/doi/abs/10.3138/gsi.13.103>

*** کازیوه‌ سالج: هه‌لگری دکتۆرا له‌ بواری جینۆساید و سۆسیۆ-کولتووری توندوتیژی له‌ زانکۆی کوین، له‌ که‌نه‌دا، پۆست دکتۆرا له‌ زانکۆکانی ئۆسلۆ/یاگیلۆنیان له‌ ئەوروپا. نووسه‌ری زیاتر له‌ ۱۰ کتێبه‌ و ۱۴ خه‌لاتی نیوده‌وله‌تی وه‌رگرتووه‌ و له‌ زۆریک له‌ ریکخراوه‌ مافی مرۆقییه‌کانی وه‌ک ئەنجومه‌نی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتووه‌کان له‌ که‌نه‌دا، لیبوردنی نیونه‌ته‌وه‌یی و ریکخراوه‌کانیتری که‌نه‌دا، میسر و سووریه‌دا کاری کردووه‌.

زمانی کوردی له سایه‌ی حکومه‌تی هه‌رێمدا

د. سه‌باحی غالب

ئەگەر جاران نەبوايە، چیمان بکردايە، سووننەتی دنیا وایە کە ئەمڕۆمان لە دوینی خۆشتر بوايە، بەلام دەلیی چی لای کورد، هەر خۆزگە بە پار و ئاواتخواستە کە چەرخێ گەردوون نەگەراییە. جاران وامان دەزانی کە زمانی کوردی زمانی خۆشخوانی و چرای دیووخانە، شەمعی خویندن و ئاخوتنی دیوانی میر و پاشایانە، یا لە پرووی هزر و بیرەووە لە عەرەبەووە تا جۆرجییەکان، ئەووە کورد بوو نیشانەیی سەربەرزێ ئەوان و هی دیکە، ئەو زمانەیی خۆکردی نەبوو، خۆ کوردی بوو، ئامرازی هەرە بەرزێ دەربڕینی ناسکی و وردەکاری بوو، شیعیری کوردی کاکلەیی سۆز و کەرەسەیی حیکمەت بوو، نرخێ هەر حەرفییکی لە گەوهریک گرانتر بوو، کوردی پەتی نووسین و وشەسازی و وەستایی لە بەکارهیناندا، کاری پیشەرەوانی تازەکردنەووی شیعیر و ئەدەبیات بوو، پیشین وامان دەچراند کە کورد نامری و ئالاکەیی نانەوی و کورد و کوردستان ئامانجە، جاران پیمانوابوو، بە کوردی وەلامی قەبر دەدریتەووە، وامان دەزانی، هەر واشبوو، لەبەر دەم دوژمنانماندا پڕ بە دەم و لە ناخەووە هاواربکەین: گەرچی تووشی پەنجەرۆی و حەسرەت و دەردم ئەمن، قەت لە دەست ئەم داگیرکەر و ئەو داگیرکەر نابەزم، هەر کوردم ئەمن، جارن وا بیرمان دەکردەووە کە زمانی کوردی مایەیی بە خۆنازین و بە پێوەمان و سەمبوولی یەکییتی کوردانە.

ئەو شاعیرانەیی ئەو سروودانەیان بوو نووسین، ئەو مامۆستایانەیی ئەوانەیان فیڕکردین، هەر لە مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی، بوو نالی، شیخ پەزا، پیرەمێرد و گۆران، تا دلدار، هەژار و هیمن، زۆر بە هەلەداچوون و سەریان دای لەبەرد، مالیان کاول بی وەک مالی ئیمەیان کاول کرد، وەک تا ئیستا ئیسراحت و ئارامیان لە ئیمە بریووە، من و تو دەزانین ئەوان چ تاوانیکیان دەرەق بە ئیمە کردووە، نە مندالییمان وەک مندال، نە لاویتیمان وەک گەنج، نە کاملی و پیریمان وەک بەنی ئادەم بەسەر برد! هەرچی ژیان و ئاواتمان بوو، سەر لەبەری ژیر و زەبەر، هەپروون بە هەپروون بوو. هەر چەند سەردینم و سەردەبەم، تیناگەم بوو ئەو هەموو درۆ گەورانەیان لەگەڵ کردین؟ بوو فریوانداین؟ بوو لە خستەیان بردین؟ بوو ژیانان لی تال کردین؟ دەبی بچینە سەر قەبرەکانیان و بە پێ لەقە بیانکووتینەووە و پینان بلین: هەستن و گۆر هەلتهکین، هەستن ببین ئەمە واقعیی ئیستای کورد و کوردستانە، ئیستا لە

ههولیر، له سلیمانی، له کهرکوک و له گهرمیان، له دهۆک و له ئامیدی، گالته به زمانی کوردی دهکری، وهک هه رچی سامانه هه راج کراوه، زمانه که شمان له سیداره دراوه و هه رزان فرۆشکراوه، وشهکانی یا له قهفه سدان یا راوکراون، به کورتی: فه رههنگمان سه ربراوه، ریزمانمان سه قهت کراوه، دهنگمان له بینماندا خنکاوه، چاره نووسیان وهک هی ئه وه موو گه نجان ه لیکراوه که له ناوچه جیا جیاکانی هه ریمه وه، سه ری خویان هه لده گرن، نه لی ره ئاسووده ده ژین، نه ده گه نه جی، به و شیوه، دوا پوژی زمانی کوردیش نادیاره.

ئه گه رچی من کوردیزانیکی گه وره نیم، ئه گه رچی شاره زایه کی ئه وتو و ده سه لاتداریکی به رزی زمانه که مان نیم، لی ره دا ئه وه زور گرن گ نییه، ئه وه ی بایه خداره ئه وه یه که من هه ست به کاره ساتی زمانی کوردی ده که م، ترسم هه یه له سایه ی حکومه تی هه ریمه وه، کوردی بکریته دوو زمان، ئه وه نده ده زانم که زمانه که مان له به رزترین ئاستی هه ره شه و له ناوچووندا یه، وهک چۆن به ده ورماندا، چوار ئه ژدیهای هه زار سه ر، ده وری بوونی خۆمانیان داوه و له ته قه لای له ناو بردنماندان، به ئه ندازه ی ئه وه ش، خویان له ناو بردنی زمانه که مان خۆش کردووه، ده رفه تی پزگار بوونی دژوار و سه خته، ئه گه ر حکومه تی خه ریم لی بگه ری، زمانی کوردی ده توانی خۆی بیاریزی.

بیمه وه سه ر مه به سستی ئه م وتاره. هه ر زمانیک، بی گومان کوردیش، له سی به شی سه ره کی په یدا بووه و دامه زراوه، فه ره هنگی وشه، ده ستووری زمان، سییه م: ده ربیرین و ئاواز. زمان په یوه ندییه کی هه ره به هیزی به بوونی ماددی و مه عنه وی نه ته وه وه هه یه، مه زنترین دیارده ی مانه وه یه، زمانت هه بی، بوونت هه یه، به پیچه وانه ش دروسته، بۆیه دوژمنان و داگیرکه ران، بۆ له ناو بردنی هه ر نه ته وه یه ک، به ر له هه ر شتیکی، هی رش ده که نه سه ر زمان و هه ولده دن له ناوی به رن، له ئاخاوتن قه ده غه ی ده که ن، له خویندن بی به شی ده که ن، له نووسین و به کاره ینان نایه یلن، به وه ئه گه ر بتوانن، ده توانن نه ته وه له ناو به رن.

له وه ته ی کورد هه یه، شه ری کردووه، تفهنگی هاویشتووه، خۆی به کوشت داوه، زهحمه تی راگو یزان و سیداره ی گرتووه، هه موو ئه وانه بایه خی خویان هه یه و جیگای پی زانین، به لام له وانه گرن گتر، به زه برتر و کاریگه رتر، نووسه ران و شاعیرانن که له

هه‌موو سه‌رده‌میکدا، توانیویایانه زمانی کوردی بپاریزن، توانیویایانه کورد له له‌ناوبردن ببویرن و بوونی عه‌قلی، هزری و جه‌سته‌یی و ماددی بپاریزن، به واتایه‌کی دیکه که کوردی هه‌بوو، کوردیش ده‌بی، که کوردیش هه‌بی، کوردستانیش ده‌پاریزری.

فه‌مانره‌وایه‌تی کوردی بو من، حکومه‌ت و ده‌وله‌تی کوردستانی بو من، پیویستن، پاراستن و گه‌شه‌کردن، پیشکه‌وتن و به‌خۆداهیتان، بو مانه‌وه‌یان ره‌خنه‌گرتن به‌کاری جوامیرانه‌ی ده‌زانم، بۆیه له‌گه‌ل هه‌موو کوردا و به‌قه‌ده‌ر هه‌موو کورد، مافم به‌سه‌ریه‌وه‌یه، هه‌رچی ده‌نگ به‌رزکردنه‌وه و ده‌رخستنی دیوه ناشیرینه‌کانی هه‌یه، له‌ئه‌ستۆی من و گشت کوردیکه، له‌و پروانگه‌یه‌وه، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانی کوردی ئیستا له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا بکه‌یه‌ت، ده‌بی به‌عه‌قل و به‌بیر و به‌قه‌له‌م، بچینه سه‌ریان و به‌رۆکیان بگرین و رایان

دووه‌م: ریزمان یا ده‌ستووری زمانی کوردی: هه‌موو زمانیک تایبه‌تمه‌ندی‌تی دارشتنی قسه‌کردن و نووسینی خۆی هه‌یه، که له‌زۆر شیوه و جیگادا له‌زمانانی دیکه ناچی و جیای ده‌کاته‌وه. ئیستا له‌هه‌ریمی کوردستان، هیچ بایه‌خ به‌ده‌ستووری زمانی کوردی ندری، به‌شیوه‌یه‌ک شیویندراوه، نانسریته‌وه و پاراوی و جوانییه‌که‌ی لی سه‌ندراوه‌ته‌وه، له‌نووسینی رۆژنامه و گوڤار و له‌ئاخاوتنی رادیو و ته‌له‌فیزیۆندا به‌دزیوی ره‌نگی داوه‌ته‌وه. له‌سه‌دان لادی بو نمونه له‌هه‌لشۆ نووسراوه: هیلکه هه‌یه، په‌نیر هه‌یه، هه‌لبه‌ت ئه‌وه گومان هه‌لناگری که هیلکه و په‌نیر له‌جیهاندا هه‌یه، به‌لام ده‌بی هیما بو ئه‌وه بکری که له‌کوی و لای کی هیلکه یا په‌نیر هه‌یه، بۆیه پیویسته دوکانداره‌که بنوسی، هیلکه‌مان هه‌یه یا په‌نیرمان هه‌یه. نمونه‌یه‌کی دیکه، له‌چه‌ندان شوین له‌هه‌ولیر نووسراوه، کاغه‌زی دیواری ئه‌لمانی، ئه‌و رسته‌یه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که کاغه‌زه‌که تایبه‌ته به‌دیواری ئه‌لمانی، ئه‌مه له‌کاتی‌کدا دیوار تایبه‌ت ناگری به‌ئه‌لمان، بۆیه ده‌بی بنووسری، کاغه‌زی ئه‌لمان بو دیوار، نمونه‌یه‌کی دیکه هه‌ر له‌هه‌ولیر نووسراوه، زانکۆی هه‌ولیری پزیشکی، راستییه‌که‌ی ده‌بی بنووسری زانکۆی پزیشکی هه‌ولیر. ئه‌وه‌ی ته‌قه‌ی لی هه‌ستاندوه ئه‌وه‌یه، له‌سه‌ر تابلوی ناوی قوتابخانه‌یه‌ک له‌هه‌ولیر نووسراوه، قوتابخانه‌ی سه‌رده‌می ناحکومی، دیاره ئه‌و رسته‌یه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که سه‌رده‌مه‌که واتا ئیستا، سه‌رده‌می به‌ره‌للایی و بی حکومه‌تییه، هه‌له‌که هیند گه‌وره‌یه، هیچی بو حکومه‌تی هه‌ریم نه‌هیشتۆته‌وه، ئه‌گه‌ر

بیانهوی به دروستی بنووسری، دهبی بنووسری، قوتابخانهی ناحکومی سهردهم یا قوتابخانهی (سهردهم)ی ناحکومی، واتا دهبی سهردهم له نیوان دوو کهوانه‌دا بی. به هر حال رهنگه بی ئاگایی حکومهت و وهزارهتی پهروه‌رده، شارهوانی و پاریزگای هه‌ولیر، له‌وه‌وه بی، پییان وایی وهک چۆن حکومهت دهستووری نییه، پیویست ناکا زمانی کوردیش دهستوور و ریزمان هه‌بی.

سییه‌م: دهنگ و ئاواز: دهنگ و ئاواز یا چۆنیتهی ده‌برینی دهنگ له دەم و مه‌لاشو، قورگ و لووت، ددان و لیو، هر دهنگه شوینی تایبهتی خوی هه‌یه. له هه‌مان کاتدا، موسیقای کوردیش چ به‌ته‌نیا بی یا له‌گه‌ل گۆرانی و سروود یا خویندنه‌وه و ئاخاوتن، جیگا و ریگای خویان هه‌یه، ئەمانیش کاریکیان به‌سه‌ردا هینراوه و کپ کراون، هر ته‌واو به‌و شیوه‌یه که چۆن ده‌بی دهنگی نارازی و موعاره‌زه کپ بکری، ده‌بی دهنگ و ئاوازی زمانی کوردیش کپ بکری.

ئه‌گه‌ر گه‌وره شاعیران و زانایانی زمانی کوردی له‌کۆندا زیندوو ببنه‌وه، به‌ دلنیا‌یی‌ه‌وه، زمانه‌که‌ی خویان نانسنه‌وه و له‌تاودا به‌ئه‌ژنۆی خویان ده‌کیشن، هر وهک چۆن ئیستا ئیمه‌ گیرۆده‌بووین ئەوانیش دۆش داده‌مین و ئازار ده‌ژێژن. له‌م پروانگه‌وه، مه‌ترسییه‌کی یه‌کجار گه‌وره و غه‌دریکی هه‌ره مه‌زن هه‌ست پی‌ده‌کری به‌وه‌ی که حکومه‌تی هه‌ریم به‌رامبه‌ر به‌کورد و کوردستان کردویه‌تی و ده‌یکا، ئەویش ئەوه‌یه که زمانی کوردی به‌ره‌و دوو زمان و دوو نه‌ته‌وه‌ ده‌با، هیچ مرو‌قیکی هۆشیار و دلسۆز و شاره‌زا و لیزان، له‌وه‌ تیناگا که‌ بۆ حکومه‌تی هه‌ریم، به‌رنامه‌ی کوردی له‌ قوتابخانه‌کانی ئاکری و ئامیدی و شوینانی دیکه له‌ بادینان، که به‌ سۆرانی بوو، کردی به‌ کرمانجی سه‌روو؟ ئەمه‌ له‌ کاتیکدا لای قوتابیانی ئەو ناوچانه، نه‌ک گرفتیکیان نه‌بوو، به‌لکو به‌ پیچه‌وانه‌ی ویست و ئیراده‌ی خویان و که‌س و کاریشیان بوو. لی‌ره‌وه من هاوار به‌رز ده‌که‌مه‌وه و داوا له‌ حکومه‌تی هه‌ریم ده‌که‌م که له‌وه زیاتر زمانه‌که‌مان مه‌شیوینن و تکایه‌ زمانه‌که‌مان بده‌نه‌وه، بۆ ئەوه‌ش ده‌بی و پیویسته هاوشیوه‌ی کۆری زانیاری کوردی سالانی سه‌ره‌تای هه‌فتاکان، ده‌زگایه‌کی زانستی و نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی دابمه‌زری، له‌ به‌رامبه‌ر ئەوه‌دا، با هه‌موو ده‌سه‌لاتیکی دیکه و با هه‌رچی سامانی ماددی، بی شکۆی میژوویی و مه‌عنه‌وی هه‌یه، با بۆ حکومه‌تی هه‌ریم بی. تکایه‌ ده‌ست هه‌لگرن و به‌سه‌ به‌س.

سهرنج:

سهره‌تای ئەم نووسینه، گه‌رانه‌وه‌یه بۆ تیگه‌یشتنی شاعیران، به ریز: مه‌لای جزیری، ئەحمەدی خانی، نالی، شیخ رەزا، پیره‌می‌رد و گوران، دلدار، هه‌ژار و هیمن و هی دیکه به‌رامبه‌ر به زمانی کوردی.

من زۆر حیساب بۆ دوژمنه‌کانمان ده‌که‌م، هی‌نده ناتیگه‌یشتووم، له بیر و لیكدانه‌وه و له‌ترسم بچنه دهره‌وه، وه‌ک ئەوه ده‌زانم، ئەوه‌ش فی‌ربووم و هه‌ستده‌که‌م که به پیشه‌وایه‌تی مه‌زنه ژنی‌ک یا مه‌زنه پیاوی‌ک، به یه‌ک‌ریزی و به به‌رنامه، به هی‌مه‌تی جوامیران و دلسۆزان و شاره‌زایان، به په‌یداکردنی که‌ره‌سه‌ی به‌رنگاربوونه‌وه، به کورتی: به خۆ ناسین و دوژمن ناسین، به برۆا بووون به کارامه‌یی مروّقی کورد، به به‌گه‌رخستنی تواناکان و بوار دروستکردن بۆ دهرکه‌وتنی به‌هه‌رمه‌ندان، ئی‌مه‌ش ده‌گه‌ینه ئاستی دوندی نه‌ته‌وه‌کانی دیکه بۆ ئەوه‌ش زمانی کوردی به‌ردی بناغه‌یه.

بیمه‌وه سهر مه‌به‌ستی ئەم وتاره. هه‌ر زمانیک، بی گومان کوردیش، له سی به‌شی سهره‌کی په‌یدا بووه و دامه‌زراوه، فه‌ره‌نگی وشه، ده‌ستووری زمان، سییه‌م: دهربرین و ئاواز. زمان په‌یوه‌ندییه‌کی هه‌ره به‌هیزی به بوونی ماددی و مه‌عنه‌وی نه‌ته‌وه‌وه‌یه، مه‌زنترین دیارده‌ی مانه‌وه‌یه، زمانت هه‌بی، بوونت هه‌یه، به پیچه‌وانه‌ش دروسته، بۆیه دوژمنان و داگیرکه‌ران، بۆ له‌ناوبردنی هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌ک، به‌ر له هه‌ر شتی‌ک، هیرشده‌که‌نه سهر زمان و هه‌ولده‌دن له‌ناوی به‌رن، له ئاخاوتن قه‌ده‌غی ده‌که‌ن، له خویندن بی به‌شی ده‌که‌ن، له نووسین و به‌کاره‌ینان نایه‌یلن، به‌وه ئە‌گه‌ر بتوانن، ده‌توانن نه‌ته‌وه له‌ناو به‌رن.

له‌وه‌ته‌ی کورد هه‌یه، شه‌ری کردووه، تفه‌نگی هاویشتووه، خۆی به‌کوشت داوه، زه‌حمه‌تی راگو‌یزان و سینداری گرتووه، هه‌موو ئە‌وانه بایه‌خی خۆیان هه‌یه و جی‌گای پیزانین، به‌لام له‌وانه گرنگتر، به زه‌برتر و کاریگه‌رتتر، نووسه‌ران و شاعیرانن که له هه‌موو سه‌رده‌می‌کدا، توانیوایانه زمانی کوردی بپاریزن، توانیوایانه کورد له له‌ناوبردن ببوین و بوونی عه‌قلی، هزری و جه‌سته‌یی و ماددی بپاریزن، به واتایه‌کی دیکه که کوردی هه‌بوو، کوردیش ده‌بی، که کوردیش هه‌بی، کوردستانیش ده‌پاریزری.

فه‌رمانه‌وایه‌تی کوردی بۆ من، حکومه‌ت و ده‌وله‌تی کوردستانی بۆ من، پیوستن، پاراستن و گه‌شه‌کردن، پیشکه‌وتن و به‌خۆداهینان، بۆ مانه‌وه‌یان په‌خنه‌گرتن به‌کاری

جوامیرانه‌ی ده‌زانم، بۆیه له‌گه‌ڵ هه‌موو کورددا و به‌قه‌ده‌ر هه‌موو کورد، مافم به‌سه‌ریه‌وه‌یه، هه‌رچی ده‌نگ به‌رزکردنه‌وه و ده‌رخستنی دیوه ناشیرینه‌کانی هه‌یه، له‌ئه‌ستۆی من و گشت کوردیکه، له‌و پروانگه‌یه‌وه، ئه‌گه‌ر ته‌ماشای زمانی کوردی ئیستا له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا بکه‌یه‌ت، ده‌بێ به‌عه‌قل و به‌بیر و به‌قه‌له‌م، بچینه‌سه‌ریان و به‌رۆکیان بگرین و رایان وه‌شێنین، به‌ئاگیان بینینه‌وه، تا ئه‌و ئه‌ندازه‌ی زۆریان لیبکه‌ین و بیان وه‌ستین، بۆ ئه‌وه‌ی پیش هه‌موو شت، کورد وه‌ک زمان و وه‌ک بوون، بمینیتته‌وه.

له‌سایه‌ی حکومه‌تی هه‌ریمدا، سێ کۆله‌که‌ی زمانی کوردی له‌گریژنه‌چوون:

یه‌که‌م: به‌رنامه‌ی قه‌لاچۆکردنی فه‌ره‌هنگی زمانی کوردی: له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا زمانی کوردی وه‌ک پێویست نه‌توانراوه خزمه‌ت بکری، ده‌زگا و دامه‌زراوه‌ی بۆ دروست بکری، جگه‌ له‌وه‌ی بۆ ماوه‌ی چوار سالیکی «کۆری زانیاری کورد» وه‌ک به‌ره‌می به‌یانی ۱۱ی ئازار دامه‌زرا و توانی خزمه‌تیکی به‌رچاوی زمانه‌که‌مان بکا، ئیدی له‌ کوردستاندا شتیکی نییه‌ گرنگی به‌ زمان بدا، ئه‌وه‌ی هه‌یه، هه‌ولێ مه‌ردانه‌ی تاکه‌ که‌سه‌ دلسۆزه‌کانه، دیاره‌ ئه‌وه‌ وایکردوه له‌ جیاتی ئه‌وه‌ی فه‌ره‌هنگی زمانی کوردی پیشبکه‌وی و گه‌شه‌ بکا و ورشه‌ بدا، هه‌زار جار به‌داخه‌وه، حکومه‌تی هه‌ریم و دزگاکانی وه‌ک وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده و ته‌له‌فزیۆن و رۆژنامه و مالپه‌ره‌کان، فه‌ره‌ه‌گه‌که‌مانیان کاول کردوه، سه‌دان و بگره‌ زیاتر وشه‌ی بیگانه‌یان تیکه‌ل کردوه، له‌ کاتیکیدا له‌ کوردیدا وشه‌ی جوانتر هه‌یه، جگه‌ له‌وه‌ی خه‌لکی گشتی له‌و وشانه‌تی ناگه‌ن. ئه‌م‌رۆ له‌ شار و ته‌نانه‌ت له‌ لادیکانی باشوور، له‌ قوتابخانه و زانکۆکان، له‌ تابلۆی دوکانی سه‌ر جاده‌کان، به‌ ده‌گمه‌ند وشه‌ی کوردی ده‌بینین، ئیستا باو باوی ئه‌م وشه‌ بیگانانه‌یه: ئیفا ئیفا هۆتیل، هۆتیلی فلاش لایت، گینگ، کوین، هۆم لاین، گۆلدن پینک هاوس، بیست پیلس فارمه‌سی، مۆدیرن کارپیت و سه‌دان و بگره‌ هه‌زاران وشه‌ی بیگانه‌ که‌ خه‌لکی گشتی کورد له‌ هیچیان تیناگا. له‌وه‌ش مه‌ترسیتر سه‌دان ناوی ولاته‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان له‌ شه‌قام و کۆلان و پیشانگاکی شاره‌کانی کوردستان نراوه‌ن، وه‌ک شه‌قامی ئییران، شه‌قامی تاران، کاسپین پیزا، هۆتیل قه‌زوین، ته‌وریز هۆتیل، کارپیتی ئه‌سفهان، کرمان، میه‌راکو کافه‌، فندق شیراز، مافوری کاشان و زۆری دیکه، له‌ تورکیاش، ئه‌م ناوانه‌مان لێ قه‌رز کردوون، چونکه‌ خۆمان له‌ ناو بێ به‌شکراوین، هیچ

ناویک هیندەى ئەستەمبول، لە ھەریم بلاو نییە، ئەوجا، ھۆتیل بۆسفۆر، چیشخانەى ئەزمیر، ھۆتیل دەردەنیل و زۆرى دیکە، لە سوریاوھش زۆر ناومان لە دوکان و نانەواخانە و چیشخانە ناون، وەك چیشخانەى الدمشقى، نانەواخانەى الشامى، ھۆتیل لازقییە، بلودان كافی، تەنانەت بۆ لەتف ڕاكیشانى برا عەرەبە عیراقییەكانشش، كفتەى بەغدادى، سەرەپای ئەوہى سەدان ناوى وەك: فرینچ، پراغ، ھۆلى ھاڤانا، ڕۆما، لوند ھۆتیل، سۆمەر، نیو یۆرك پیتزا، ئینیسىیا، ڕۆما، ئەمەستردام، فارمەسى، گوندى ئەمەرىكا، گوندى ئینگلیزى، گوندى ئىتالى، گوندى سویدی، ھۆم مەلىك، خراونەتە ناو فەرھەنگى زمانەكەمانەوہ.

ھەوالتنامەى كىتەب

چۆن بە ساناترين رېگا فېرى زمانى دووهم دەبیت

■ د. سيروان ئەنوەر مەجید

زمان هه‌میشه هاوتەریبی بیرە، دووانەى یەکن، بی بوونی زمان هیچ بیرۆکەیه‌ک و زانستیک ئەرزشی نابیت، چەندە زمانیش بزانی ئەوەندە مرۆڤەى، ئەوەندە دیدگای، ئاسۆیی بینین و، جیهانبینیشت جوانتر و ناوازەتر دەبیت. بۆ ئەوەى فیڤری زمانى دووهم بی بەسانایی ئەمجاره له گەلمان به تا کوتایی، به‌کورتی: باشتترین ریگا بۆ فیڤربوونی زمانى دووهم یاسای مندالە بۆ فیڤربوونی زمان. به‌لئى، مندال دوو سال تەنها گوی دەگریت، دیقەت له دەورو بەرى دەدات، دواتر لاسایی دەکاتەوه، له ساتى قسەکردنیشدا گرنگ لای گەیاندى پەيامە، گوی به ریزمان نادات؛ به‌لکو نه‌ه‌جیکى پیوانەیی به‌کارده‌هینیت، بۆ نمونە دەلئیت: نان دەخوا...دواتر هه‌موو فه‌رمانه‌کان له سه‌ر پیوانەى دەخوا دەلئیت...دەلئیت: دەنوا، پی دەکانا...گەر وشە‌کەش نه‌زانى دەلئیت: ئەو...دەخۆم، دەنوا، دەروا...له‌م سۆنگە‌یه‌وه، فیڤربوونی فه‌رمانه‌که گرنگە، ئەویتر له هەر زمانیکدا دەتوانى به شتیک چاره‌سه‌رى بکه‌یت، بۆنمونه له زمانى کوردی بنزارى سلیمانى و که‌رکوک به هین چاره‌سه‌رکراوه...دەلئیت: ئەچمه هین، هین ئەکه‌م... له هینا، هین ئەخۆم، هین ئەبه‌م، خۆی کرد به‌هینا...له بنزارى ئیستای هه‌ولێردا ئەوه به‌کارديت...ئەوه ده‌که‌م، ئەوه دەخۆم، ئەوه ده‌به‌م...

له عەرهبى عامى عیراقیدا ده‌لئین هاى: اکل هاى، اشرب هاى، اريد هاى، البس هاى،..... له زمانى عەرهبى فوسحه، هذا يان هذە به‌کارده‌هینیت، ده‌لئى: اشرب هذا، اريد هذا، اكل هذا، البس هذە...

له ئینگلیزى This, That ده‌لئى: I eat this...do this bring this, drink this

ئیتەر لێره‌دا که تۆ هین و، ئەوه‌و، زیس و، هاى و هاهیت لایبوو، قیڤبه‌کەشت زانى، زۆرینه‌ى ره‌هاى ئەو زمانه‌ى که پێویسته بۆ قسەکردن جییه‌جی ده‌که‌یت، ساتیکیش ئەو یاسایه‌ فیڤری وه‌رگر ده‌که‌یت، ئەوا متمانه‌یه‌کى زۆر به خۆی ده‌کات، پالنه‌ر و چه‌زى بۆ دروست ده‌بیت، که ئەمه‌ کۆله‌گه‌یه‌کى به‌هیزی فیڤربوونی زمانه.

هه‌لبه‌ت ئەمه‌ش به‌ گۆرپینی شیوازی خویندن له فیڤرکردن بۆ راهینان دیته‌ ئاراوه. له پال ئەمانه‌دا، پێویسته مامۆستا راهینه‌ریکی هونه‌رمه‌ند بیت، زمانه‌که بۆ فیڤرخواز ئاسان بکات، چۆن؟ هه‌لبه‌ت، له هەر زمانیکدا له‌گه‌ل زمانیکى نزیک وشه‌گه‌لیک هه‌ن وه‌ک یه‌کن، یان به‌کاره‌ینراون و بیستراون، بۆ نمونه: گەر زمانى عەرهبى وه‌رگرین،

دونیایه ک وشه ی عهره بی هه یه له کوردیدا به کار دیت، وهک: واجیب، جومعه، دیراسه، حکومهت... هتد، له ناو عهره بی عیراقی و سوریدا زۆریک له وشه کوردییهکان به کارده هینریت، وهک: چۆل، هیدی هیدی، زگورتی، بالزۆر، فهرمان، خانه.

له تووژینه وهیه کی نووسه ری ئەم دیرانه دا له سه ر یه ک هه و آل به هه ردوو زمانی عهره بی له په یجیکی په رله ماندا، تووژهر به زمانی داتا بۆی ده رکهوت له ۴۴٪ وشه له هه و آله که لای کورد یان به کارده هینریت، یان تییده گات، بۆ نمووونه، وشهکانی: رئیس، الوزارة، میزانیة، النفط، حکومت، اقلیم... هاوکات ۲۴٪ وشه کوردییهکان عهره بی عیراقی و ناوچه که تییده گات له کوردییه که ی، وهک: په رله مان، هه رییم، سه رۆک، حکومهت، بودجه،... هتد

ئا لیره دا ساتیک تۆ له تاکی کورد ده گه یه نیت که وا له زمانی دووهدا ۴۴٪ وشهکان ده زانیت و تییده گات و به کاری ده هینیت، ئەوا ئەم زمانه ی لا ئاسان ده بیئت، له هه مان کاتدا، کاتیک ده بیئت ۲۲٪ وشهکانی زمانی دایک له لای عهره ب مه فهومه، ئاوا هه ست به گرنگی زمانه که ی خۆی و نزیککی له زمانی به رامبه ر ده کات، هه ر ساتیک وشه که ی به عهره بیش نه زانی گه ر های عهره بیشی به کارنه هینا، ئەوا سل ناکاته وه له دانانی وشه ی کوردی؛ چونکه ۲۲٪ ئەگه ری ئەوه ی هه یه عهره به که تییبگات، هه لبهت ئەم ریژه یه ش بۆ عهره بی نیو کوردستان زۆر زیاتره. لیره دا فیرخوازی کورد متمانه ی بۆ دروست ده بیئت، دواتر چه زو پالنه ر که دوو کۆله گه ی هه ره سه ره کی فیربوونی زمانه بۆی نه ش و نما ده کات و فۆبیای گرانی و فیرنه بوونی زمانی لا ئاوا ده بیئت، به ره و سۆزبوون و هه ستسازبوونی بۆ چه که ره ده بیئت... جا ئەگه ر ئەم قسه یه بۆ فیربوونی زمانی عهره بی راست بیئت که له خیزانی سامین و، دوورن له کورد. ئەوا ئەم قسه یه بۆ زمانی فارسی و ئینگیزی و هیندوئه وروپیهکان زۆر سانتر ده بیئت. چونکه له یه کخیزانین و خالی هاوبه شمان زۆر فره تره. به بینینی ئەم کۆدانه و شه ن وکه وکردنیان ئەوا فیرخواز چه زه که ی بۆ دروست ده بیئت.

له پال ئەمانه ی باسمان کردن، گرنگترین شت بۆ فیربوونی زمان گویگرته یه تی، فه ره نسیهکان ده لاین: گه ر ده ته ویت فیری زمانی دووهم بیت، ئەوا گوی بگره، گوی بگره، گوی بگره... هاوشیوه ی مندا... دووسال سه بری ئەیوبی هه یه بۆ گویگرتن، دواتر وهک کانیاو ده ته قیته وه، دونیای سه وز ده کات به گول و گولزاری قسه...

گەر گوئگرئیکى باش بووى ههلبهت قسهکهريکى باش دهبيت، باشتريين گوئگرتنيش لهه باسانهوه دهستپيکهيت، وهک: فيلمى کارتوون فيلمى سينه مایى و نهو گورانى و بابه تانهى خوټ حهزى پيده کهيت.

ههلبهت، بو گوئگرتنى عه ره بى فوسحه قورئانى پيروژ زور گرینگه له پال تهعه بوديه کهى ميوزيک و ئاوازو تونی دهنگه کانی وشه کانت لا ئاشناتر دهکات... گەر کهسه که لایه نى ئاينيش نه بوو بو عه ره بى فوسحه گورانيه کانی کازم الساهر زور هاريکارو سانايه... دواتر، قوناغى خویندنه وه دیت، ههلبهت گه رخوينه ريکى باش بووى نووسه ريکى باش دهبيت...

سه ره تا له زمانى دووهم چى دهخوينيه وه:

ههولبه نهو چيروکانه بخوينه وه که چيژى ليده بينيت، سه ره تا، گەر چيروکيکت ههلبژارد له هه ر لاپه ره يه ک سى چوار وشه تينگه ی، نهوا ئاستت به رزتره، برؤ ليفليکى به رزتر، گەر له لاپه ره يه ک ده وشه ت نه زانى، له وه بوهسته، له سه ر هه ر وشه يه ک ماناکان بنووسه، شروقه ی بکه، هاوکات گوئ له کاسيتى چيروکه که بگره، له پال نه مانه شدا به زمانى دووهم خوینه ريکى باشى پسپوريه کهت به... موبایل و ئاپه کانت هه مووى بکه به زمانى دووهم، خهون و بيرکردنه وه کانيشت بکه به زمانى دووهم، هه موو ژيانت، گوئگرتن و خویندنه وه کانت بکه به م زمانه... گەر نه م ياسايهت بو ماوه ی شه ش مانگ به کارهينا؛ نهوا بيگومان، بى بوونى ماموستا ئاستى زمانت دهگاته ه ئايلىسى زمانى دووهم... له پال نه مانه ی باسم کردن، بو فيربوونى زمانى دووهم، گرنگه قسه ی پيپکه يت و، ههولبه ديت به م زمانه قسه بکه ی، ئاساييه با هه له بکه يت، له هه له کان فيزى راستکردنه وه ی به رده وامى دهبيت، ئينته ريټ و فهيسبووک و توره کانی سوشيال ميديا به کاربهينه بو دروستکردنى هاورپى نوئ و پراکتيزه کردنى زمانى دووهم، سهيرى فيلم بکه به سه بتايتل به ريتمى خاو، دواتر ئاسايى دواتر بى سه بتايتل....

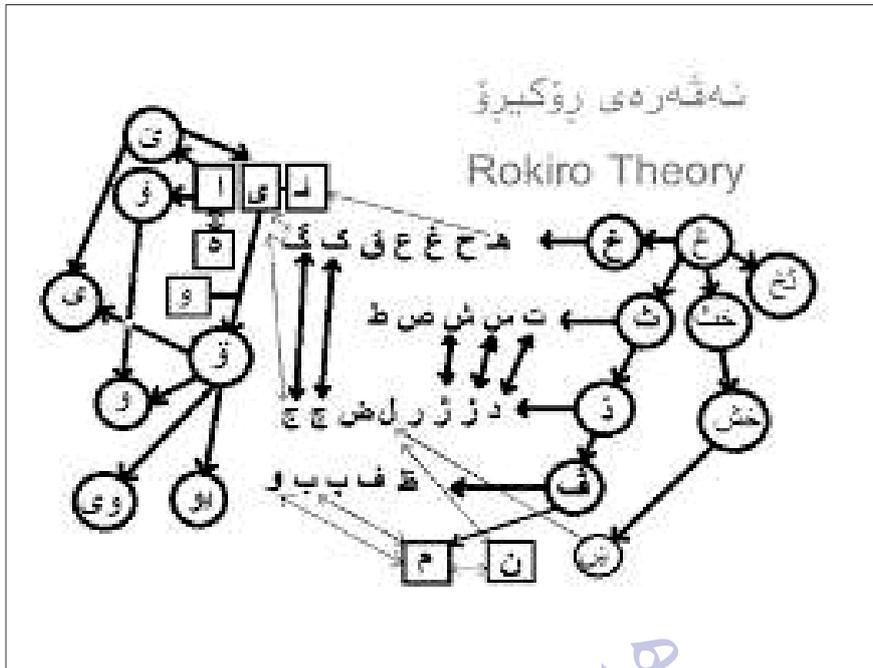
ماوه ته وه بليم... بو فيربوونى زمانى دووهم له پال نه وانه ی باسمان کردن، دهست به قسه کردن بکه و، بويز به، برياربه، با هه له بى، مندال تا نه که ويټ ناتوانيت هه لسيته وه و بروات، هاوکات خوټ له که لتورى ناوچه ی زمانى مه به ست نوqm بکه و، سوود له پودکاست و نه پى زمانه که به خوړايى وه ربگره... ئيتر برياربه دواى خویندنه وه ی نه م وتاره شتى پياده بکه ی؛ گەر بريارت داوه فير زمانى دووهم بى و جيهان بينى له لوکالى ده رچيت.

نەقەرەى رۆكىرۆ- بېخزانى (Rokiro Theory_ Bekhzani)

تارىق ھەمەوۋەندى ■

پهرتی سیبهم

پیتی «بن»

ههروهک له پهرتهکانی پیشوودا بینیمان که پیتی (خ) پیتیکی دولفانهیه و ههردوو دهنگی (خ) و (ث) ی لیکهوتوتهوه و چهندين فورم و واتای نویی سازاندووه. پیتی(بن) یش به ههمانشیوه پیتیکی دولفانهیه و ههردوو دهنگی (ش) و (ل) ی لیدهکهویتهوه. شایانی ئماژهیه که ههنديچار پیتی (ل) دهگوریت بو (ر)، له کاتیکدا که ئهم دوو پیتتهش دهگورین بو (ل) و (ر)، به تیکرایي ئهم پیتانهمان بو دهردهچیت:

(ل، ل، ر، پ) *

نمونه:

(غهبن) ← (غهش - غهل) بنوره (غهلو غهش).

(خبنخابن) ← (خشخاش، خلخال، خرخال).

(لهبن - لا بن) ← (لهش - لار) بنوره (لهش و لار)، شایانی ئماژهیه له زاری لورپیدا به (لهش) دهگوتریت (لار).

(به‌بکه، به‌بکو، به‌بکه‌م) ← (به‌شکه - به‌لکه)، (به‌شکو - به‌لکو)، (به‌شکه‌م - به‌لکه‌م).
 (لینس) ← (لینش - لیل) هه‌ردوو وشه‌ی (لینشاو) و (لیلاو) ی لیکه‌وتوتته‌وه، که‌دواتر
 وشه‌ی لینشاو واتایه‌کی نویی له خو گرتوو و به مانای ئاوی به خوږ دیت. بیخی
 ئەم وشه‌یه‌ش پیشتر ئاماژەم پیداو، بریتییە له (ریخ)، که دواتریش گۆراوه بۆ
 (لیخ)، که وشه‌که‌کانی (ریخ، ریث، لیخ، لیث، لیل، لینش) ی لیکه‌وتوتته‌وه. که دواتر
 وشه‌کانی (ریخن، لیخن، لیخاو، لیلاو، لینشاو) که‌وتونه‌ته‌وه.
 (مشک) ← (مشک) و (ملک). شایانی ئاماژەیه، که بیخی وشه‌ی (مشک) بریتییە له
 (موبس)، که وشه‌کانی (موس) و (موش) و (مول) ی لیکه‌وتوتته‌وه. له زاری هه‌ورامییدا
 (مله) به مانای مشکی بچووک دیت، هه‌روه‌ها (ملی) یشی پیده‌گوتریت، هه‌روه‌ها
 له‌سه‌ر شیوه‌ی (مشک) وشه‌ی (ملک) که‌وتوتته‌وه. پیشتر وشه‌ی (موس) له زمانی
 ئینگلیزییدا به هه‌مان شیوه له‌قز کراوه (Mus)، که دواتر گۆراوه بۆ (ماوس)
 (Mouse).

به هه‌مانشیوه ی (موبس)، که گۆراوه (موس، موش، مول)، وشه‌ی (هوس) (هوس)یش
 که له زمانی کوردییدا به واتای (مال) هاتوو، گۆراوه (هوس) و (هوش) و (هول)،
 که وشه‌کانی (هاوس) (House) و (حه‌وش) و (هول) (Hall) ی لیکه‌وتوتته‌وه، که
 پیشتر له ئینگلیزییدا وشه‌ی (هوس) به هه‌مانشیوه له‌قز کراوه، که دواتر گۆراوه
 بۆ (هاوس) ئەم وشه‌یه ئیستاش به شیوه‌ی (هوس) له وشه‌ی (Hospital) دا
 ماوه‌ته‌وه. که ئەم وشه‌یه به مانای (میوانگه) (دارالضیافه) هاتوو، دواتر واتاکه‌ی
 گۆراوه بۆ (نه‌خوشخانه). هه‌روه‌ها وشه‌ی (hospitality) به مانای (میوانه‌وازی)
 (حسن‌الضیافه) دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (Host) یش هه‌ر له (هوس) هه‌ که‌وتوتته‌وه
 که به‌مانای (خانه‌خوئ) دیت، که وشه‌ی خانه‌خوئ واتای (خاوه‌نمال) ی هه‌یه.

شایانی ئاماژەیه که وشه‌ی (موبس) تهنه‌ا وشه‌ی (مشک) ی لینه‌که‌وتوتته‌وه، به لکو
 زۆربه‌ی ناوی ژینه‌وه‌ره وردو بچوکه‌کانی لیکه‌وتوتته‌وه، که بریتیین له (ملک) (ملخ)
 و (مولک) و (مرخ) و (مرغ) و (مور) و (مر)، که دواتر (ملخ) گۆراوه بۆ (مله‌خ) که
 به‌مانای کولله دیت، دوا‌ی گۆرانی ده‌نگی (خ) بۆ (ه) وشه‌ی (مله‌ه) و دوا‌ی که‌وتنی
 ده‌نگی (ه)، وشه‌ی (مله) که‌وتوتته‌وه، هه‌روه‌ها وشه‌کانی (مار) و (مور) و (میرو)
 و (مورچه، موروله، میروله) و (مارمولک، مارمیلک) که‌وتونه‌ته‌وه، گه‌ر بنۆرینه

وشه‌ی (مارمولک)، هاوشیوه‌ی (مارمشک)ه، واتا مشکیک که پیکهاته‌ی له‌شی له‌مار ده‌چیت. هه‌روه‌ها وشه‌ی (مرخ) که واتای بالنده‌ی بچووک‌ی له خوگرتووه، دواتریش گوڤراوه بو (مره) و (مر) و وشه‌ی (مه‌ل) ی لیکه‌وتوته‌وه. دواتر له وشه‌ی (مرخ- مرغ) هوه وشه‌ی (سیمرخ- سیمرخ) سازینراوه، که ناوی مه‌لیکی ئه‌فسانه‌ییه. هه‌روه‌ها له وشه‌ی (مه‌ل) هوه، وشه‌ی (مه‌لیچک)یان (مه‌لوچک) سازینراوه، که به واتای (چوله‌که) یان (کیشکه) دیت. به دیوی (مر) یشدا، وشه‌ی (مامر) سازینراوه که به واتای (مه‌لی میینه) (دجاجة) دیت. به هه‌مانشیوه‌ی (مه‌لیچک) یش، وشه‌ی (مریشک) سازینراوه، له گه‌ل وشه‌ی (مرئوی- مراوی) که به مانای بالنده‌ی ئاوی دیت.

وشه‌ی مریشک ناویکی نوییه، جیگره‌وه‌ی وشه‌ی (که‌و- که‌ف)ه، که پیشتر به مریشک گوتراوه (که‌و). له بهر ئه‌وه‌ی که مریشک مه‌لیکی مالی بووه، ئیدی به هه‌موو ئاژه‌لیکی مالی گوتراوه (که‌وی). به‌لگه‌یش بو ئه‌وه‌ی که پیشتر به مریشک گوتراوه که‌و، بنۆره وشه‌ی (کولانه) که له (که‌و + لانه) سازینراوه، که به واتای (لانه‌ی مریشک) دیت، شایانی ئاماژه‌یه که تا ئیستاش له زاری که‌له‌ورپیدا، به کولانه ده‌گوتریت که‌ولانه. دوا‌ی ئه‌وه‌ی که ناوی مریشک سازینراوه و وشه‌ی (کولانه) واتای وشه‌یه‌کی ساده‌ی له خوگرتووه، ئیدی وشه‌ی کولانه دووباره له گه‌ل وشه‌ی مریشکدا به‌کار هاتووه، به شیوه‌ی (کولانه‌ی مریشک). به‌لگه‌یه‌کی دیکه‌ش ئه‌وه‌یه که له‌زاره‌کانی لوری و به‌ختیاری و هه‌ورامی و که‌له‌ورپیدا به و مه‌له‌ی که له (مریشک) واتا (که‌و) بچووکتره ده‌گوتریت: (که‌وک) و (که‌وگ) و (که‌فگ). به دیوی (که‌ف) یشدا، له زاری کرمانجیدا ده‌گوتریت: (که‌فک) و (که‌فوک) (کافوک)، که به‌واتای (له‌که‌و بچووکتر) یان (له مریشک بچووکتر) دیت، که به گوڤرانی ده‌نگی (ف) بو (ب)، له زاری کرمانجیدا (کافوک) بووه به (کابوک) و ئه‌م وشه‌یه به شیوه‌ی (کبک) که‌وتوته ناو زمانی فارسییه‌وه، له زمانی عه‌ره‌بیشدا (که‌فگ) بووه به (قبح). دوا‌ی ئه‌وه‌ی که له وشه‌ی (که‌وگ) دا، ده‌نگی (گ) گوڤراوه بو (و)، وشه‌که بووه به (که‌وو)، ئیدی له‌وه‌ به‌دواوه (که‌و) هه‌مان واتای (که‌وگ) ی وه‌رگرتووه و واتای مریشکی گوم کردووه و به‌و واتای ئه‌و مه‌له هاتووه که له (مریشک) بچووکتره.

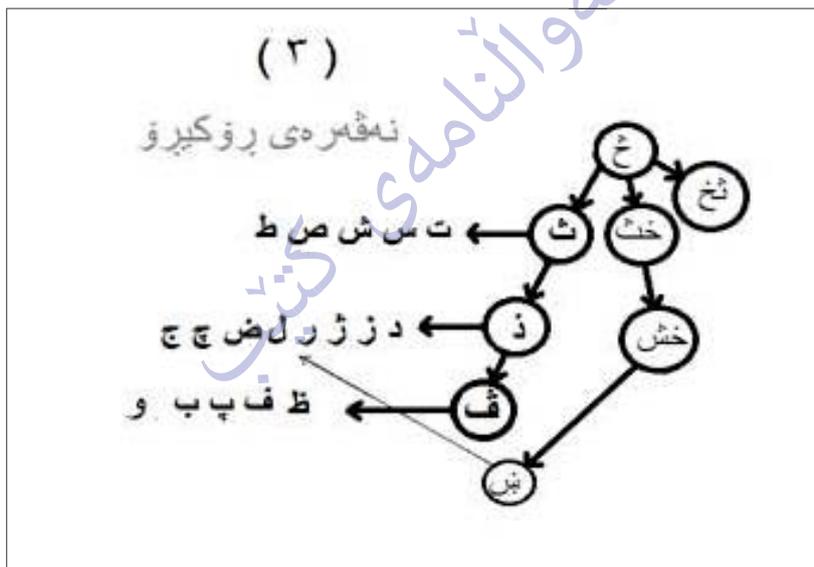
وهک پیشتر ئاماژهم پیدا که (هؤس) به مانای (مال) هاتووه دواتر ئەم وشه‌یه گۆراوه بۆ (هؤش) و (حه‌وش)، له ههر دوو وشه‌ی (که‌ف) و (هؤس) هوه، (که‌هؤس، که‌هؤس) سازینراوه. که به‌مانای (لانه‌ی که‌و) هاتووه. له گریکییدا بووه (کی‌هؤش) (κλωβός) و له فارسییدا بووه به (قفس) و له عهره‌بییدا بووه به (قفص).

(پاش) ← (پاش - پال). وشه‌ی (پال) له وشه‌ی (پشت) یشه‌وه، که وتۆته‌وه، ئەویش به گویره‌ی په‌یره‌ویکی دیکه که دواتر باسی ده‌که‌م. وشه‌ی پال واتای (ته‌نیشت) یشی له خو گرتووه، چونکه له وشه‌ی (په‌نا) یشه‌وه جاریکی دیکه وشه‌ی (پال) دروستده‌بیته، بنۆره ده‌سته‌واژه‌ی (پشت و په‌نا)، که وشه‌ی (په‌نا) ههر دوو واتای پشت و ته‌نیشتی هه‌یه. به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی گشتی (پال) به مانای پاش و پشت دیت. کاتیک که‌سیک پال ده‌داته‌وه، واتا پشت ده‌داته‌وه. کاتیک که پال به شتیکه‌وه ده‌نریت، ده‌ست ده‌دریته پشته‌وه‌ی، یان که‌سیک که خو‌ی له پال شتیکیا ده‌شاریته‌وه، واتا له پشت ئەو شته‌وه خو‌ی شار دۆته‌وه. هه‌روه‌ها وشه‌ی (پالو) ی کۆپان یان کورتان، به مانای ئەو به‌شه‌ دیت که ده‌که‌ویته پاشی و لاخه‌وه. ئەم وشه‌یه به‌واتای (ته‌نیشت) ی کوردی، به شیوه‌ی (په‌لو) که وتۆته‌وه ناو زمانی فارسییه‌وه.

(فابن) ← (فاش - فال). ئەم وشه‌یه به مانای درکاندن و ئاشکراکردن دیت. ئەسلی ئەم وشه‌یه بریتییە له (قاژ) که به مانای (قسه‌کردن) دیت، که دواتر له‌سه‌ر ئەم بابته ده‌دویم. ئەم وشه‌یه دواتر وشه‌ی (قاژ، فاش، فاش) ی لیکه‌وتۆته‌وه. ئەم وشه‌یه به شیوه‌ی (فاش) له زمانی فارسییدا، به مانای ئاشکراکردن دیت، هه‌روه‌ها وشه‌ی (فاد) به شیوه‌ی (فاد) که وتۆته‌وه ناو زمانی عهره‌بییه‌وه، بۆ نمونه، وشه‌ی (افاد) واتاکانی (درکاندی - ده‌ریبری - ئاشکرای کرد) ی هه‌یه. وشه‌ی (فاش) واتای درکاندن نه‌ینی له خو‌گرتووه، وشه‌ی (فال) یش واتای ئاشکراکردن نه‌ینی لیکه‌وتۆته‌وه، ده‌سته‌واژه‌ی (فالگرتنه‌وه) لیره‌وه هاتووه. به داخه‌وه له بری ئەم وشه‌ جوانانه (قاژ، فاش، فاش)، وشه‌یه‌کی ئاویتیه‌ی کرچ و کال به کار دیت که بریتییە له (دان پیدا نان).

(وین) ← (وش - ول)، وشه‌ی (وش) به دیویکیا بووه به (وژ) و دواتر به‌هۆی گۆرانی ده‌نگی (و) بۆ (م)، وشه‌ی (مژ) و دواتر (مص) و (مک) ی لیکه‌وتۆته‌وه. به دیویکی دیکه‌شدا له وشه‌ی (وش) هوه، وشه‌ی (گوش) که وتۆته‌وه، ئەویش به

گۆرانی (و) ی سەرەتا بۆ (گ)، چونکە وشەکە لە ئەسڵدا (ووش) ه، بەلام بە یەک واو دەنوسریت. بنۆرە وشەیی (وشار) (وشار) کە دەنگی (و) دەگۆریت بۆ (ف) دواتر یش بۆ (ف)، وشەکە دەبیت بە (وشار- قشار- فشار- گوشار). لە باری کرداردا لە وشەیی (وبن)هوه، ئەم وشانە دروست بوونە(وشین، ولین، گوشین) هەرودەها لە زمانی فارسییدا لە وشەیی (مک) هوه، کرداری (مکیدن) سازینراوه، هەرودەها وشەیی (مک)، لە وشەیی ئاویتهی (بزمک) ی کوردییدا دەردەکەویت کە هەمان واتای (بزمک) ی هەیه و بە واتای (مژینی بزن) دیت، (بزمک بەن، یان بزمک بەند) ئامرازیکە لە دەمی کاریلە دەنریت، بۆ پیگرتن لە مژینی شیریی دایکەکەیی. گۆرانی (مژ) بۆ (مک)، دەگەریتەوه بۆ گۆرانی دەنگی (ث) بۆ (خ)، کە لەویوه(بن) یش کەوتۆتەوه، بەم شیوهیە (خ ← ث - نخ - خث ← خش ← بن) بنۆرە نەخشەیی ژمارە (۳).

شایانی ئاماژەیه کە هەندێجار دەنگی (ش) یش دەگۆریت بۆ دەنگە هاوپۆلهکانی، وەک (س، ژ، ز، ت، د، ج، چ ... هتد)، هەرودەک لە نەخشەیی ژمارە (۳) دا دەردەکەویت. ئیدی لێرەوه ئەو وشانەیش دەگۆرین بۆ (ل)، وە ژمارەیهکی زۆر وشەیی نوێ، بە واتای نوێ و فۆرمی نوێوه دینه کایهوه.

بۆ نموونه: (خۆزگە، خۆزیا، خولیا، خولیا).

(وت- ویژ- ویل) کە کرداری (وتم- ئەیژم، ئیژم - ئەلیم) ی لیکهوتۆتەوه.

(هيژ، هيش - هيل) کرداری (هيشتن) و (هيلان) ی ليکه وتوتته وه. وشه ی (هيژ) به مانای (ژيان) دیت، بيخی وشه که بريتييه له (خيخ)، که دواتر پهرش بووه بۆ (خيث) و (خيخ)، دواتریش گورپاوه بۆ (خيش) و (خيخ)، ههردوو وشه ی (عیش) و (حي) ليروهه که وتونه ته وه. دواى ئه وه ی که (خيش) گورپاوه بۆ (هيش، هيژ)، که به واتای (ژيان) دیت، به گویره ی پهیره ی هانه ونا، به هو ی قهره کی (ئا) هوه، وشه ی (ئاھيژ) سازينراوه، که به مانای (ژينه وهر - زينده وهر، حيوان) دیت، ئه م وشه ی له باری کو دا بووه به (ئايزگه ل)، که به واتای (ژينه وهران - حيوانات) و دواتر وشه ی (ئاژه ل) ی ليکه وتوتته وه. وشه ی (هيشتن) واتای (مانه وه له ژيان) ی هه یه، که به عهره بی به مانای (بقاء) دیت. وشه ی (هيل)، که له ئه سلدا (خيل) بووه، چونکه بيخه که ی (خيث) بووه، به شيوه ی (خل) که وتوتته ناو زمانى عهره بييه وه، بۆ نمونه: (خليه - خليا) به واتای (بيھيله)، شايانى ئاماژه يه که وشه ی (ويل، ول، وهل) يش به هه مان شيوه که وتوتته ناو زمانى عهره بييه وه، هه نديجار ههردوو وشه ی (خل) و (ول) پيکه وه دين، بۆ نمونه (خوليو) واتا (بهيله ويل بيت يان بهيله وهل بيت). وشه ی (بهيله) دواى ئه وه ی گورپاوه بۆ (بيله) و (بله)، له زاری سورانييدا بووه به (بلا)، له زاره کانی کرمانجی و که له وری و لورپيدا بووه به (بلا)، بۆ نمونه، له زمانى کوردیيدا ده گوتريت: (بلا برۆين)، له زمانى عهره بيی بوومييدا ده بيت به (خل نروح) که به واتای (لنذهب) دیت، شايانى ئاماژه يه که وشه ی (روح) يش، له (روه) ی لورپيه وه وهرگيراوه، که له چاوگی (رۆ) ی کرداری (رۆشتن) وه وهرگيراوه. وشه ی (بلا) له زاری کرمانجیيدا واتاکه ی گورپاوه و واتای (باشه) ی له خو گرتوووه. ئه م وشه یه دواى ئه وه ی که گورپاوه به (بله)، وشه ی به ليی ليکه وتوتته وه، ئه م وشه یه له زمانى فارسىيدا به (بالى) له قز ده کريت، به شيوه ی (بلا) و (بلي) يش که وتوتته ناو زمانى عهره بييه وه. ئه م وشه یه دواى ئه وه ی که واتاکه ی گورپاوه بۆ (باشه) و (به لي)، هه نديجار ههردوو وشه که پيکه وه به شيوه ی (به لي باشه) له قز ده کرين.

به گویره ی پهیره ويکی ريزمانی، ئه و وشانه ی که دهنگی (ش) و هاوپوله کانی تيدايه، بۆ کرداری رابردوو به کاردين، و ئه وانه يشی که دهنگی (ل) و هاوپوله کانی تيدايه، بۆ کرداری ئايينده به کاردين. بۆ نمونه: (وتم - ئه ليم)، (هيشتم - ده هيلم)، (ماشتم - ده يمالم)، (داشتم - ديرم، ديرم)، (کاشتم - ده يكالم، ده يکيلم)، ليروه وه وشه ی

(کاشتوکال - کاشتوکار - کشتو کال) سازینراوه. ئەم پەیرهوه بۆ زمانی فارسییش به هەمانشیوهیه، بۆ نموونه: (پنداشتم - می پندارم)، (کاشتم - می کارم)، (گذاشتم - می گذارم)، (گماشتم - می گمارم)... هتد. شایانی ئاماژەیه له زمانی کوردیییدا، له هەندی ناوچه، پیتی (ل) و هاویۆلهکانی بۆ کرداری رابردوویش به کاردیت، بۆ نموونه: له بری (کاشتم، هیشتم، ماشتم) دهگوتریت: (کیلام، هیلام، مالیم)، هەرچهنده هیچ گرفتیک لهم شیوه دەربرینه دا نییه، به لام له رووی ریزمانهوه ههلهیه، چونکه له پەیرهوه ریزمانییه که دەردهچیت.

وشه‌ی (شاخ)، وشه‌کانی (شاخ، ساق، شاق، چاق، لاق، لاگ، لیگ Leg) ی لیکه‌وتوتهوه، که وشه‌کانی (ساق، لاق، لیگ) به مانای (قه‌دی پی دین. به دیویکی دیکه‌شدا وشه‌کانی (شاق) و (لاق) یش، هەردوو وشه‌ی (شەق) و (له‌قه - لاقه) ی لیکه‌وتوتهوه. له زمانی فارسییشدا (لاگ) بووه به (لگد) و به مانای (شەق) و (له‌قه) دیت. هەروه‌ها به دیویکی دیکه‌دا، وشه‌ی (ساق) واتای قه‌دی درهخت و پروه‌کی له خو‌گرتوو و وشه‌ی (شاخ) و (لاق) یش به شیوه‌ی (شاخه) و (لق) و (لک)، واتای (چل) یان (فرع) یان له خو‌گرتوو و وشه‌ی (لو) که به مانای (بۆری) دیت و وشه‌ی (لوله) ی لیکه‌وتوتهوه، له گه‌ل وشه‌ی (لاق) دا، وشه‌ی (لولاق) ی لیسازینراوه. هەروه‌ها به هۆی جیگۆرکی پیتەکانه‌وه، له وشه‌ی (چاق) هوه، وشه‌ی (قاچ) که‌وتوتهوه. دواتریش وشه‌کانی (شاخ) و (قاچ)، له وشه‌ی (قاچ) یشه‌وه، وشه‌ی (قول) که‌وتوتهوه، که دواتر چۆنییه‌تی ئەم شیوه‌گۆرانی وشه‌یه ده‌بیینین. هەروه‌ها وشه‌ی (شاخ) و (قۆچ) ی ئاژەل‌یش به‌هه‌مان پەیره‌وی سه‌ره‌وه دروستبوونه.

هەروه‌ک پیشتر بینیمان که ده‌نگی (ش) و (ل) به شیوه‌یه‌ی راسته‌وخۆ له پیتی (خ) هوه ده‌که‌ونه‌وه. هەروه‌ک له نه‌خشه‌که‌دا دەرده‌که‌ویت که پیتی (ش) یش له پیتی (خ) هوه دروستبووه، که‌واته ده‌کریت که هەردوو پیتی (ش) و (ل) به ناراسته‌و خو، له پیتی (خ) هوه بکه‌ونه‌وه، که به چەند قۆناغیکدا تیده‌په‌رن. بۆ نموونه:

وشه‌ی (چاخ) که به مانای (چال) دیت، په‌رش بووه بۆ (چاخ) و (چاڤ)، دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (خ) ده‌گۆریت بۆ (ه)، وه (ث) یش ده‌گۆریت بۆ (ل)، هەردوو وشه‌ی (چاه) و (چال) دروسته‌بن، که له کوردیی کۆندا به (چال) گوتراوه (چاه)، هەروه‌ها له‌زمانی فارسییشدا هەردوو وشه‌ی (چاه) و (چال) به کاردیت،

بنۆره وشه‌ی (یخچال)، که به‌مانای چاله به‌فر دیت. وه‌ک لی‌رده‌دا ده‌بینین که ئه‌م گۆرانکارییه قوناغیک له پیشتره، چونکه پیشتر (س) ده‌گۆرا بۆ (ش) و دواتریش بۆ (ل). به‌لام پیتی (ش) له پیتی (ث) هوه که‌وتۆته‌وه، هه‌ربۆیه لی‌رده‌دا راسته‌وخۆ پیتی (ل) راسته‌وخۆ له (ث) هوه دروستبووه.

نمونه‌یه‌کی دیکه: وشه‌ی (خاخ) که به‌مانای هیواش دیت، دوا‌ی په‌رشبوونی ده‌گۆریت بۆ (خاخ) و (خاڅ)، دواتر وشه‌کانی (خاه) و (خال) ی لیده‌که‌ویته‌وه، بنۆره (چاخ، چاه، چال)، هاوشیوه‌ی (خاخ، خاه، خال)ه. دواتر هه‌ردوو وشه‌ی (خاه) و (خال) گۆراون بۆ (گاه) و (کال)، به‌دیوکی دیکه‌دا که (خاڅ) گۆراوه بۆ (خاڅ)، که وشه‌کانی (خاو، خام، کاو، کام) ی لیکه‌وتۆته‌وه، دواتریش وشه‌کانی (خه‌و، خه‌م، که‌و، که‌م، چه‌م) که‌وتونه‌ته‌وه. به‌دیوکی دیکه‌دا له (خاو) و (خام) هوه، هه‌ردوو وشه‌ی (هاو) و (هام) و دواتریش (هیو) و (هیم) که‌وتونه‌ته‌وه.

گه‌ر بنۆرینه هه‌ردوو وشه‌ی (خاو) و (کال)، له گه‌ل ئه‌وه‌دا که هاوواتان، هاو‌ریشه‌شن و له بیخی (خاخ) هوه که‌وتونه‌ته‌وه.

وشه‌ی (هیو) له باری ناوی چاوگدا بووه به (هیوش)، له زمانی فارسییدا (گاه) بووه به (گاهش)، دواتر وشه‌ی (هیوش) به‌دیوکیدا گۆراوه بۆ (هیواش). هه‌روه‌ها له وشه‌ی به‌گۆرانی ده‌نگی (ش) بۆ (ر)، وشه‌ی (هیوش) گۆراوه بۆ (هیور). له زمانی فارسییدا، وشه‌ی (گاه) له باری ناوی چاوگ (اسم‌المصدر) دا بووه به (گاهش)، له باری (مصدر‌جعلی) یشدا بووه به‌(گاهیدن).

وشه‌ی (هیم)یش له باری سیفهدا، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که دووه‌کی (ن) ی که‌وتۆته‌ سه‌ر، بووه به (هیمن)، بنۆره وشه‌کانی (چلکن، ورگن، شه‌رمن)، دواتر وشه‌ی (هیمن)، به‌شیوه‌ی (أیمن) که‌وتۆته‌ ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه، دواتر وشه‌کانی (أمن، أمان... هتد) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که واتای ئارامی ده‌گه‌یه‌نن.

له‌وشه‌ی (کاو) یشه‌وه، وشه‌ی ئاویتته‌ی (به‌کاو‌ه‌خۆ) سازینراوه، که به‌مانای (به‌ ئارامی) دیت.

وه‌ک ده‌بینین که وشه‌ی (خاو) به‌پی گۆرانی کات و دوا‌ی گه‌شه‌کردنی وشه‌که، چه‌ندین واتای نویی لیکه‌وتۆته‌وه، گه‌شه‌کردن له‌م وشه‌یه‌دا به‌رده‌وام ده‌بیته‌ و به‌ ده‌یان وشه‌ی دیکه‌ی به‌فۆرمی نوی و واتای نویوه‌ی لی سازده‌بیته‌. یه‌کیکی دیکه

له و واتایانه بریتیه پیچهوانه‌ی وشه‌کانی (رهق، پتهو، ریک... ه). کاتیک که گری ناگر بهرز ده‌بیته‌وه که بریتیه له (هه‌لایسان)، پیچه‌وانه‌که‌ی بریتیه له دامرکانه‌وه، یان خاوبوونه‌وه، یان که‌وتن.

مۆرفیمی (وهش) که بیخه‌که‌ی بریتیه له (وهث) له زمانی فارسی و کوردیی کوندا، که‌وتوته‌وه سهر وشه و واتایه‌کی نویی سازاندووه، بۆنموونه (سیاهوش- سیاوش) به‌مانای (رهشی) دیت. وشه‌ی (ته‌لخوش) که له غه‌زه‌لی ژماره (ه) ی غه‌زه‌لیاتی حافظدا هاتوو (آن تلخ وش که صوفی ام‌الخبائثش خواند...)، واتا (ئه‌و تالاییه‌ی که سوئی به هه‌ره پیسه‌کان ناوی هیناوه). هه‌روه‌ها بنۆره وشه‌کانی (ئالوهش- ئالوش)، که له‌وشه‌ی (ئال) هوه هاتوو، که به‌واتای گیرۆده‌یی دیت، له پرویه‌کی دیکه‌شه‌وه واتای (خوران) ی له خو گرتوو. (خوروش- خوروش- خرۆش) که به مانای هیجان دیت، که له وشه‌ی (خور- ثور) هوه دروستبووه، وهک پیشتر ئاماژه‌م پیداوه، واتای هه‌لچوون ده‌گه‌یه‌نیت. وشه‌ی (جنبوش- جومبوش، جومبوش)، که به مانای (جوله‌ جول) دیت، له وشه‌ی (جنب) هوه هاتوو که به واتای (جوله) دیت.

دوو‌ه‌کی (وهش)، له‌گه‌ل وشه‌ی (خه‌م- خام) دا، وشه‌ی (خه‌موه‌ش- خاموش- خاموش) ی لیسازینراوه. که له زمانی عه‌ره‌بیدا بووه به (خمد) که له وشه‌ئه‌سلویه‌که‌وه واتا (خه‌موث- خموت) هوه وه‌رگیراوه. لی‌ره‌دا (خاموش) که واتای کوژاندنه‌وه و دامرکانه‌وه‌ی هه‌یه، به‌لام به‌واتای شکانه‌وه و چه‌مانه‌وه و خاوبوونه‌وه و که‌وتنی ناگره‌که‌هاتوو، که پیچه‌وانه‌ی هه‌ستان و به‌رزبوونه‌وه (هه‌لایسان) گر‌ه‌که‌یه.

دوای ئه‌وه‌ی که وشه‌ی (خه‌م - خام) واتای چه‌مانه‌وه له‌خۆده‌گریت، واتای (قوص) ی لیده‌که‌ویته‌وه هه‌ر بۆیه وشه‌کانی (که‌وان) و (که‌مان) و (چه‌مان- چه‌مین) که‌وتونه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها له وشه‌ی (کام) یشه‌وه، وشه‌ی (کامه) که‌وتوته‌وه که به مانای، چه‌ماوه دیت، بنۆره (کامه‌ی گوچان).

له وشه‌ی (خام) یشه‌وه، وشه‌ی (خامه) که‌وتوته‌وه، که به‌مانای قه‌له‌م دیت، که پیشتر په‌ری بالنده به‌کاره‌ینراوه بۆ نووسین، که شیوه‌که‌ی که‌وانه‌یه.

له پرویه‌کی دیکه‌وه که وشه‌ی (کام) ده‌گوپیت بۆ (کۆم)، وشه‌ی (کۆمانه‌وه) ی لیسازده‌بیت، که هه‌مان واتای (چه‌مانه‌وه) ی هه‌یه.

وشه‌ی (خه‌و) له باری چاوگی کرداردا دووه‌کی (ش‌ی) که‌وتۆته‌سه‌ر و وشه‌ی(خه‌وش) دیت، که به مانای خوار و نارپک دیت. هه‌ر بۆیه که شتیک راست بیت، ده‌گوتریت (بیخه‌وشه)، که‌واتای (بی‌عه‌یبه) ده‌گه‌یه‌نیت.

مرۆف که تووشی گرفتیک ده‌بیت، قامه‌تی خاوده‌بیته‌وه و ده‌چه‌میته‌وه و پیچ ده‌خوات «پیش ده‌خوات»، ده‌سته‌واژه‌ی (پیشخواردنه‌وه) لی‌ره‌وه هاتووه. هه‌ربۆیه ئه‌وانه‌ی که خه‌فه‌تبارن ناتوانن به‌رپکی بوه‌ستن، یان دانیشن، بۆیه ئه‌وانه‌ی که خه‌فه‌تبارن سه‌ریان بۆ سه‌ر ئه‌ژنۆیان ده‌چه‌میته‌وه، لی‌ره‌وه ده‌سته‌واژه‌ی (خه‌مخواردن) که هاوواتای (پیچخواردن و چه‌مانه‌وه) یه که‌وتۆته‌وه، لی‌ره‌وه وشه‌ی خه‌م، واتای (خه‌فه‌ت) ی له خوگرتووه. دواتر وشه‌ی (خه‌م)، هه‌ردوو وشه‌ی (غه‌م) و (هه‌م) ی لیکه‌وتۆته‌وه و ئه‌م وشانه که‌وتونه‌ته‌ناو زمانی عه‌ره‌بی و فارس‌یه‌وه.

له شیعریکی (هیمن) دا، وشه‌ی (غه‌م و خه‌م) و به‌دوو واتا جی‌وازه‌که‌یانه‌وه (خه‌فه‌ت و پیچ) ده‌رکه‌وتوونه، که له راستییدا هه‌ردوو وشه‌که له ئه‌سلدا هاو‌رپیشه‌ن و دواتر فورم و اتاکانیان گۆراوه. له به‌یتیکدا گوتوویه‌تی: گه‌ر ده‌پرسی من له به‌رچی «غه‌م - خه‌فه‌ت» ده‌خۆم، له به‌یتیکی دیکه‌دا گوتوویه‌تی: من وه‌ک و ماری سه‌ر ئاگر «خه‌م - پیچ» ده‌خۆم.

هه‌روه‌ها له وشه‌ی (خه‌و، خه‌ف، خاو) هوه، کرداری (خه‌وتن، خه‌فتن، خه‌فتن، خاوتن) دروست ده‌بیت، که بریتیه له کرداری خاوبوونه‌وه‌ی له‌ش (استرخاء). که له زمانی فارس‌ییدا له‌وشه‌ی (خاو) هوه وشه‌ی (خاب) دروست ده‌بیت که به (خواب) ده‌نووسریت و کرداری (خوابیدن) ی لیسازده‌بیت. له وشه‌ی (خه‌و، خه‌ف، خه‌ف) هوه، وشه‌ی (پیخه‌و- پیخه‌ف- پیخه‌ف) سازینراوه، به‌واتای ئه‌و که‌لوپه‌لانه دیت که بۆ (خه‌وتن) به‌کار دین. له زمانی فارس‌ییدا (رختخواب) سازینراوه. وشه‌ی (خه‌ف)، به‌شیوه‌ی (غف) که‌وتۆته‌ناو زمانی عه‌ره‌بییه‌وه، وشه‌ی (غفة) به‌مانای (کورته‌خه‌و) دیت، که (که‌رویشکه‌خه‌و) یان (سه‌رخه‌وشکاندن) یشی پی‌ده‌گوتریت.

وشه‌ی (خاوش- خافش) یش، به‌هه‌مانشیوه‌ی وشه‌ی (خه‌وش) دروستبووه، که واتای کرداری خاوبوونه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت، که وشه‌ی (خافل- خافل) ی لیده‌که‌ویته‌وه

و واتای خاوبوونه‌وهی می‌شکی له خوگرتوو، که له زمانی عه‌ره‌ببیدا وشه‌ی (غفل) ی لیکه‌وتۆته‌وه.

وشه‌ی (پروخواو) یش له هه‌ردوو وشه‌ی (پروو) له گه‌ل (خاو) که‌وتۆته‌وه، که بریتییه له (خه‌وتنی پروو) یان (که‌وتنتی پرووی) ی شتیک بو سهر زه‌وی. مرۆف دوای ئه‌وه‌ی که کاری زۆر ده‌کات، تا کاتی ئه‌وه دیت له سایه‌ی به‌ری په‌نجه‌که‌یدا دانیشیت و پپووستیی به کارکردن نه‌بیت، واتا به (ئاکام) ده‌گات، به واتایه‌کی دیکه، ده‌گاته ئاستی خاوبوونه‌وه (رخاء)، لی‌ره‌وه وشه‌ی (کام) که به‌مانای (خاو) دیت، له گه‌ل وشه‌ی (ران) که به‌مانای پیاده‌کردن یان (سیاق) دیت، وشه‌ی (کامران - که‌مه‌ران) ی لیده‌که‌وتته‌وه، که ده‌سته‌واژه‌ی (کامه‌رانی) هاوواتای (رفاهیه) ی عه‌ره‌ببیه . گهر سه‌رنجی وشه‌کانی (ئاکام) و (کامه‌ران) بده‌ین. ده‌بینین که له‌وشه‌ی (کام) هوه سازینراوه، که هاوواتای (خام - خاو) ه. به گویره‌ی په‌یره‌وی هانه‌ونا، وشه‌ی (ئاکام)، له‌قه‌ره‌کی (ئا) و وشه‌ی (کام) سازینراوه. دوای ئه‌وه‌ی که (خاو) (رخاء)، واتا که‌ی ده‌گوهریت بو (کام) (رفاه) ئیدی لی‌ره‌وه (کام - کامه) واتا خو‌شبه‌ختی، یان خو‌شگوزه‌رانی له خوگرتوو. دواتر چه‌ندین وشه‌ی ئاویتته‌ی نوێ له وشه‌ی (کام) هوه که‌وتوو نه‌ته‌وه، وه‌کو (کامیار، کامیاب، کامکار...)، له باری نه‌هیبیدا له (کام) و (کاو) هوه وشه‌کانی (ناکام) و (ناکاو) سازینراون.

* (ل، ل، ر، ر)

په‌یره‌ویک هه‌یه بو‌سازاندنی وشه‌ی نوێ. ئەم په‌یره‌وه ته‌نها له زمانی کوردیبیدا هه‌یه، بۆیه ئه‌و وشه نوێیانه‌ی که دروست ده‌بن، له هه‌ر زمانیکی دیکه‌دا هه‌ن، ریشه‌که‌یان ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بو سهر زمانی کوردی. زۆر جار یش پروودادات که له‌زمانیکی دیکه‌دا هه‌مان وشه، به هه‌مان واتاوه هه‌بیت و ریشه‌که‌ی کوردی نه‌بیت، واتا (هاوشیوه و هاوواتا) (متشابه - مترادف) بن، به‌لام زۆر ده‌گمه‌ن. هه‌رچه‌نده ئەم په‌یره‌وه، به‌شیوه‌یه‌کی هه‌رپه‌مه‌کی دروستبووه، به‌لام ده‌کریت له ریزماندا سوودی لی‌وه‌رگیری. چونکه ئه‌و وشانه‌ی که دروستبوونه ریسایه‌کی هاوبه‌ش له خو ده‌گرن، که بریتییه له وه‌رگرتنی یه‌که‌م پیتی وشه‌یه‌ک، له‌گه‌ل پیتیکی بزویندا و یه‌کیک له‌م پیتانه (ل، ل، ر، ر)، که وشه‌یه‌کی نوێی سی پیتیمان

بۆ دهردهچیت.

بۆ نمونه: یه کهم پیتی وشه ی (خاک) وهرده گرین، که بریتیه له (خ)، له گه ل پیتی بزوینی (و)، له گه ل یه کیک له و چوار پیتیه سهره وه که بریتیه له (ل)، وشه ی (خۆل) مان دهسته که ویت. دواتر ههردوو وشه که وه پیکه وه به کارده هینرینه وه، که ده بیت به (خاک و خۆل).

نمونه یه کی دیکه: پیتی یه کهمی وشه ی (نه رم)، که بریتیه له (ن) هه مان کرداری سهره وه دووباره ده که یه وه، وشه ی (نۆل) مان دهسته که ویت و ههردوو وشه که پیکه وه ده بیت به (نه رم و نۆل).

نمونه یه کی دیکه: وشه ی (دهشت)، پیتی یه کهمی وشه که بریتیه له (د)، له گه ل پیتی بزوینی (و) و له گه ل پیتی (ل)، ده بیت به (دۆل)، ههردوو وشه که پیکه وه ده بن به (دهشت و دۆل). هه مان وشه ی (دهشت)، پیتی یه کهمی که بریتیه له (د)، له گه ل پیتی بزوینی (ه) و پیتی (ر)، ده بیت به (دهر)، ههردوو وشه که پیکه وه ده بن به (دهشت و دهر).

وهک ده بنین که، ئه و وشه نوینیانه ی که دروست ده بن، له سی پیت پیک دین. به لام هه ندیجار وشه یه کی دوو پیتییمان بۆ دروست ده بیت، چونکه کورته بزوینیک ده که ویته نیوان وشه ی یه کهم و کۆتاییه وه، له زمانی کوردیدا پیتی کورته بزوینمان نییه، له بهرئه وه پیته بزوینه که نابینریت و وشه که له شیوه ی دووپیتدا دهرده که ویت. بۆ نمونه: وشه ی (سر) که له (سارد) هه که وتۆته وه و پیکه وه (سارد و سر) یان پیهیناوه.

هه ندیجار ئه و پیته نوینه ی دهره نجامی وشه یه که، هاوشیوه (متشابه) ی دهره نجامی وشه یه کی دیکه یه، به لام واتاکانیان جیوازن. بۆ نمونه: وشه کانی (خاک، خهست، خر...)، هه موویان سهره تاکه یان پیتی (خ) یه. دهره نجامه کانیان بریتیه له (خۆل)، بنۆره (خاک و خۆل، خهست و خۆل، خر و خۆل...). ههر بۆیه وهک پیشتر ئاماژه م پیدابوه، که وشه ی (پال) به دوو واتای جیوازه وه دروست بووه. یه کیکیان به گویره ی پهیره ویکی جودا که له (پاش) هه که وتبۆه وه. له م پهیره وه شه وه جاریک له وشه ی (پشت) هه و جاریکی دیکه ش له وشه ی (پهنا) هه دروست ده بیت. چونکه ههردوو وشه ی (پشت، پهنا) به پیتی (پ) دهستپیده کهن، ههر بۆیه

وشه‌ی (پالو) که به‌واتای پشته‌وه‌ی که‌ر و ئه‌سپ دیت، له‌زمانی فارسییدا به شیوه‌ی (پهلوی) به مانای تهنیشت دیت.

ئهم پیتانه (ل، ل، ر، پ) له سهره‌تاداوشه‌ی نویی بیواتای که له وشه‌یه‌کی دیکه‌وه وهرگیرابیت ده‌سازینن. ئه‌و وشانه به تهنها واتادار نیین، تهنها کاتیک واتادار ده‌بن که له گهل وشه وهرگیراوه‌که‌دا به کار بین. بۆ نمونه: « سووک و سوول ». وشه‌ی (سوول) که له وشه‌ی (سووک) هوه سازینراوه، به تهنها هیچ واتایه‌کی نییه. به‌لام هندی وشه ههن، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که زور به کاردین، ئیدی ههمان واتای وشه ئه‌سلویه‌که له خو ده‌گرن. بۆ نمونه: « خاک و خوول ». لی‌ره‌دا وشه‌ی (خوول) که له وشه‌ی (خاک) هوه سازینراوه، به تهنه‌هایش واتاداره و ههمان واتای (خاک) ی هه‌یه.

هه ندی وشه‌ی دیکه‌ش ههن، دوا‌ی ئه‌وه‌ی واتادار ده‌بن، واتایه‌کی نوی له خو ده‌گرن، بۆ نمونه: کشت و کال. وشه‌ی (کال)، که له وشه‌ی (کشت) هوه سازینراوه، واتایه‌کی نوی له خو گرتوه، و شه‌ی (کیل) ی لیکه‌وتوته‌وه. لی‌ره‌دا وشه‌ی (کشت) یان (کاشت) به مانای چاندن دیت و (کال) یش به‌مانای (کیلان) دیت، که هه‌ردووکیان پیکه‌وه واتای (چاندن و کیلان) یان هه‌یه، شایانی ئاماژه‌یه، که وشه‌ی (چاندن) یش له دوو وشه سازینراوه، که بریتین له (چاه)، وهک پیشتر ئاماژه‌م پیداوه به مانای (چال) هاتوه، له گهل (نهادن). که وشه‌ی (چانهاندن) ی لیکه‌وتوته‌وه، که واتای (له چالنان - زرع) ی هه‌یه. دوا‌ی که‌وتنی ده‌نگی (د)، وشه‌ی (نهادن) (د) گوراوه بۆ (نهان) و دواتریش گوراوه بۆ (نان) بنوره وشه‌کانی (دانان، پیانان، هه‌لنان، لانان...). وشه‌ی (نان) به‌مانای (وضع) ی عه‌ره‌بی دیت.

هه‌ندی وشه ههن، خو‌یان واتادارن، به‌لام به به‌روار، جاریکی دیکه به ههمان فورمه‌وه دروست ده‌بنه‌وه و ههمان واتاشیان هه‌یه، وهک له وشه‌کانی (دهر) و (دۆل) دا بینیمان، که له گهل وشه‌ی (دهشت) دا هاتبوون.

هه‌ندی له‌و وشانه به پیچه‌وانه‌شه‌وه دروست ده‌بن، چونکه ئه‌سلی وشه‌که‌ش به یه‌کیک له‌م پیتانه (ل، ل، ر، پ) کوتایی هاتوه، بۆ نمونه (گروگال - گال و گر)، (گه‌پ و گول، گول و گه‌پ)، (مار و مور، مور و مار) ... هتد.

ئیدی بهمشپوهیه وشهکانی دیکهش دروست دهبن:

پان و پۆر .

ژیر و ژور .

به‌رگ و بار .

له‌ش و لار .

لات و له‌پ .

خزم و خیل .

خهت و خال .

خهس و خار (خار و خهس).

خهست و خۆل .

خرپ و خۆل .

خاک و خۆل .

توند و تۆل .

ته‌پ و تل .

ته‌رز و ته‌ور (طرز، طور).

شه‌وق و شوور (شور و شوق) (ثور) و(ذوق).

شه‌ر و شوور .

شل و شوور .

شه‌ق و شرپ .

شیت و شرپ (شرپو شیت).

که‌س و کار .

کشت و کال .

ئیش و کار، بیخی وشه‌ی ئیش بریتی بووه له (خیث) که وشه‌ی (کیش) و (کیشت) ی لیکه‌وتوته‌وه، بویه وشه‌ی (کار) دروستبووه، وه‌ک ده‌بینین که یه‌که‌م پیتی هه‌موو وشه‌کان نه بزویین. له بنه‌ره‌تدا هه‌ردوو ده‌سته‌واژه‌ی (ئیشوکار) و (کشتوکال) یه‌ک واتایان هه‌بووه، دواتر هه‌ریه‌که‌یان ریچکه‌یه‌کی جودایان گرتوووه و

واتاكانيان گۆراوه.

كور و كال.

كرچ و كال.

كهپ و كۆر

گهرم و گورپ

گهرد و گول

گهپ و گول

گورج و گول

گاو گول (گا و گور) (گاو گير)، دواتر له وشه‌ی (گول) هوه وشه‌ی (گولك)
سازينراوه، له وشه‌ی (گور) يشه‌وه (گورك - گوپرک - گيرک -) و (گوپره‌كه)
سازينراوه. گوراني دهنگی (و) بو (وئ) و (ی)، بریتییه له په‌پره‌ویک كه دواتر باسی
ده‌كه‌م، بنۆره وشه‌کانی (خون، خوین، خین)، (كه‌ركوك، كه‌ركویك، كه‌ركیک)،
(بوك، بویك، بیک).

گر و گال

گوج و گپر

گشت و گهل (گشت و كل). وشه‌ی (گهل) به دیویکی دیکه‌شدا سازده‌بیت، كه له
(خهل) هوه هاتووه، له‌زمانی فارسی و زاره‌کانی لوری و هه‌ورامی و كه‌له‌پیدا
بووه به (خهیل) بنۆره (گهلێك، خیلی). ئەم دوو وشه‌یه هاوشیوه‌ن و به‌به‌روار
به‌مشیویه كه‌وتوونه‌ته‌وه، ئەوی یه‌كه‌میان واتاكانی (كۆمه‌ل، هه‌موو، شعب)
ده‌گه‌یه‌نیت، ئەوی دووه‌میان به‌مانای (زور، هائل) دیت.

ده‌رس و دۆر (ده‌رس و ده‌ور).

درك و دال.

دهشت و دۆل.

دهشت و ده‌ر.

نه‌رم و نۆل.

چیو چل (چل و چیو).

چوست و چه‌ل (چوست و چال). وشه‌ی (چه‌ل - چال)، له باری سیفه‌ی بکه‌ردا،

له ههردوو دووهکی (هک) و (هنگ) هوه، ههردوو وشه ی (چهلهک-چالهک-چالاک) و (چهلهنگ) ی لیکه وتۆته وه. بنۆره (زیرهک-زیرهنگ، زرنګ)، (ئاوهک-ئاونګ)، (کۆلهک-کۆلهنگ، قوونګ)، (فیشهک-فشهنگ)، (شهبهک-شهبهنگ). شایانی ئاماژهیه که وشه ی (شهبهک-شهبهنگ) له وشه ی (شه، شهف) هوه هاتوو که به مانای شانە دیت. که وشهکان بهرتر بریتی بوونه له (شهقهک) (شهقهنگ). که ئهوی یه که میان واتای (تۆر) ی له خو گرتوو، که له زمانی عه ره بی و فارسییدا گۆراوه بو (شبكة). ئهوی دووه میشیان به واتای شانەکان دیت، که له زمانی عه ره بییدا به مانای (خایا) دیت، بنۆره (شهبهنگه بهرۆژه) که واتایه کی دیکه ی گۆله بهرۆژهیه. شایانی ئاماژهیه، هه ر له وشه ی (شه) هوه که واتای (شانه) ی هه یه، له گه ل وشه ی (فه ر-فه رو) (Fur) که به واتای موی نه رم دیت، که هاو ریشه یه له گه ل وشه ی (هه ور، خور، خوری)، له گه ل وشه ی (شه) دا، وشه ی (فه رشه) ی لیسازینراوه. که به واتای (شانه ی مویین) دیت. ئه م وشه یه به شیوه ی (فرشه) که وتۆته ناو زمانی عه ره بییه وه، له هه ندی زاری کور دییدا بووه به (فلچه)، له زمانی ئینگلیزییدا بووه به (Brush). ههروه ها وشه ی (فه رش) یش لیره وه که وتۆته وه، که بریتییه له (فه ر-خوری) ی چنراو.

چه م و چۆل.

چه ک و چۆل.

که ف و کۆل.

کورت و کۆل.

سفت و سۆل.

سوک و سۆل.

سپی و سۆل.

سه رما و سۆل (سه رما و سۆله).

سارد و سر.

مشت و مر.

مه ست و مر (مه ست و مه ر-مه ست و مه رهنگ-مه ست و مه لهنگ)، بو چۆنییه تی

دروستبوونی وشه‌ی (مەرەنگ - مەلەنگ)، بنۆره وشه‌ی (چەلەنگ) که پیشتر ئاماژەم پێداوه. وهک بینیمان که وشه‌ی (مر)، له هەردوو وشه‌ی (مشت) و (مەست) دا، به‌هەمانشیوه دروستبووه، که وشه‌یه‌کی بیواتایه، به‌لام له‌وی دووه‌میاندا، وشه‌که گەشه‌ی کردووه و وشه‌ی (مەلەنگ) ی لیکه‌وتۆته‌وه، که واتاداره.

مشت و مال (ماشت و مال).

مار و مور.

مولک و مال.

مال و میر.

نەرم و نۆل.

فرت و فیل (فرث و فیل) ← (فیل و فرث) ← (فیل و فرج) ← (فیل و فەرەج). قاچ و قول. وشه‌ی (قول) له سه‌ره‌تادا بیمانا بووه، دواتر هەمان واتای وشه‌ی (قاچ) ی وه‌رگرتووه، له هەندی زاردا به (پی) ده‌گوتریت (قول) . هەروه‌ها دواتر واتایه‌کی سه‌ربه‌خوی وه‌رگرتووه، بنۆره وشه‌ی (قوله‌پی)، بو چۆنییه‌تی دروستبوونی خودی وشه‌ی (قاچ) یش، بنۆره وشه‌ی (ساق) که پیشتر ئاماژەم پێداوه.

قەرز و قۆل (قەرز و قۆله).

قەوم و قیل (قەوم و قیله).

زۆلم و زۆر. لیڤه‌دا و له بنه‌ره‌تدا خودی وشه‌ی (زۆلم)، له (زۆر) هوه. که دووه‌کی (م) ی که‌وتۆته‌ سه‌ر، بنۆره وشه‌کانی (سه‌ت - سه‌تم)، (شک - شکم). لیڤه‌دا وشه‌ی (زۆر) به‌مانای (گەلیک - هائل) نایه‌ت، به‌لکو ئەم دوو وشه‌یه‌هاوشیوه‌ن. وشه‌ی (زۆر) لیڤه‌دا به‌ واتای (هیژ) دیت، بۆیه وشه‌ی (زۆردار) به‌ واتای که‌سیک دیت، که له به‌رانبه‌ر که‌سانی لاوازا هیژ به‌کارده‌هینیت، که هاوواتای (ظالم) ه. وشه‌ی (زۆران) و ده‌سته‌واژه‌ی (زۆرانبازی) له (زۆر) وه وه‌رگیراوه. بو نمونه‌ گەر دووکه‌س زۆران بگرن، که یه‌کیکیان لاواز بیت ده‌گوتریت (زۆری پی ناشکییت) به‌واتای هیژی به‌رانبه‌ر که‌ی نییه. دوا‌ی ئەوه‌ی که ده‌نگی (و) گۆراوه بو (ف)، وشه‌ی (زقر) و (زه‌قه‌ر) و (زه‌فه‌ر) که‌وتۆته‌وه، لیڤه‌وه وشه‌که واتایه‌کی نویی له

خو گرتووه، واتای هونهري جهنگ له خو دهگريت و به مانای هيژ نايهت. ئيدي بو كهسه لاوازهكه ناگوتريت (زهفهری پي ناشكيت)، بهلكو دهگوتريت (زهفهری پي نابات)، واتا كهسهكه لاوازهكه دهتوانيت تاكتيك بهكار بهينيت و جهنگهكه بباتهوه، كه ئهوسا دهگوتريت (زهفهری پي برد).ئه م وشهيه به شيوهی (ظهفهر- ظفر) كهوتوته ناو ههردوو زمانی عهرهبي و فارسسيهوه، كه به مانای (سهركهوتن له جهنگ) ديت. ههروهها وشهی (زور) كه بهمانای هيژ ديت، بهشيوهی (زور) كهوتوته ناو زمانی عهرهبييهوه، كه دهستهواژهی (تزوير) ی ليكهوتوتهوه، كه بهواتای بهكارهينانی هيژ ديت بو گورپيني راستيی. ئيتر ليژهوه وشهی (زور) واتای ناراستيی له خو گرتووه، بنوره دهستهواژهی (زورا و بهتانا).

پاو پهل (پو و پهل) (پهل و پو)، وشهی پهل كه لهسهرهتادا بيواتا بووه، دواتر واتای وشهی (پا) ی وهرگرتووه، بو نمونه (دهست و پهل) به واتای (دهست و پا) هاتووه. دواي بهكارهينانی ئه م وشهيه بو ماوهيهكي زور، جاريكي ديكه واتای وشهی (دهست) ی له خو گرتووه، بنوره (دهستهاويشتن - پهلهاهويشتن)، يان (پهلكيشكردن - دهست راکيشان) يان (پهلامار - دهست بو هينان) ديت، كه وشهی (ئامار) له (ئاوار) هوه هاتووه و كه ئهويش له (ئاوهر) هوه هاتووه، كه له كرداری (هاتن)هوه دروستبووه، بنوره وشهكاني (دلاوه، جهنگاوهر، بهختاوهر، بهختهوهر...)، دواتر كه وشهی (دهست وپهل) گوراوه بو (دهست وپل)، وشهی (پل) كه بهمانای (دهست) هاتووه، دواي بهكارهينانی بو ماوهيهكي زور له گهل وشهی (دهم) دا، واتای وشهی (دم) ی له خوگرتووه، بو نمونه (دم ودهست)، له کاتي شوردي دم ودهستدا، كه گوتراوه (دم وپل) .

جم و جوّل (جم و جوّل)

وشهی (جم و جوّل)، له (جنب- جهنب) هوه سازينراوه، دواي ئهوهی كه (نب) گوراوه (م) وشهكه بووه به (جم- جهم). بنوره (ههنبانه- ههمانه)، (شهنبه- شهمه)، (پهنبه- پهمه، كه رهنگی پهमेی ليكهوتوتهوه).

وهك دهبينين كه (جوّل- جوّل) وشهيهكي نوپيه، دواتر وشهی جوّله و جولانهوهی

لیسازینراوه. گەر شوینیک زۆر جموجۆلی تیدا بیت، دهگوتریت (جمه ی دیت).
 دوای ئه وه ی که دهنگی (م) گۆراوه بۆ (و) و دواتریش بۆ (ف)، وشه ی (جمه)
 گۆراوه بۆ (جقه) دواتر وشه ی (جقات) ی لیکه وتۆته وه. وشه ی (جنب) یش، به
 دیوئیکا له گه ل دووکی (وهش) دا « که پیشتر ئاماژه م پیداه، وشه ی (جنبوهش -
 جنبوش - جومبوش) ی لیکه وتۆته وه، که به مانای (جوله جول) دیت. به دیوئیکی
 دیکه شدا له باری ناوی چاوگ دا که پیتی (ش) ی که وتۆته سه ر، وشه ی (جنبش)
 ی لیکه وتۆته وه. که به مانای (جولانه وه - بزوتنه وه) دیت، وه ک ده بینین که به هۆی
 گه شه ی زمانه وه، وشه ی (جنب)، به سی فۆرمی جیوان، به لام به هه مواتایی (جنبش)،
 (جقات)، (جولانه وه) ی لیکه وتۆته وه. وشه ی جوله به شیوه ی (جوله) که وتۆته
 ناو زمانی عه ره بییه وه، بنۆره وشه ی (جوال)، که به مانای (جولاو - متحرک) دیت،
 (تجول) هاوواتای وشه ی (جومبوش) ه.

دریژه ی هه یه

سۆز و ناوی کتێب

هژمونی فەرھەنگی، زوانی و

سیاسەتەیل فرامووشی؛

قەكۆلینەوہ سیاسەتەیل مەحدوودسازی زوانی

■ ئانتونیا داردر

■ تەرجمان: مینا تاجدینی

ڦه ڦتان ئانتونيو گرامشى؛ هر ڦهخت پرسيار زوانى ڦه يى شيوه تا شيوهيل ترهك ديارى نه كريد، ئيگل كيشهيل جوور ڦه جوور تريش نه-كهفنه دهيشت؛ شكل گرتن و بلاو بوون دهسلاتدار، ڦه ڤى هاويژتن پيوهنهيل نزيكتر و نهمنتر نامنى كووهيل دهولهتى و كووهيل نهتهوهيى- مهردمى، سهر و تاى قسه يانى» ڦه نوو دامهزنان هژموني فرههنگى».

سياسهتهيل زوانى و شيوازهيل ئاموژياري، ههميشه ڦهگهر د مژارهيل كهلينتري چو دهسلاتدارى، دهسپهسى و ڦه ڤى بردن، دهرفهت و مهفهر داشتن، بى دادمهندى، دووچهڦهكى و زيانهيلى پيوهنى ديڤرى. سهدان ساله ك ميرات هژموني فرههنگى و سياستهتهيل نژادى زوان پياري ديڤرى. ئى ميراتيه قهد دريژى ميژوو نام سهرانسهر جيهان ڦه نووا كولونياليزم خهباتهيل زوانى فرههيك هاورديهسه كوو. هاليپا جياوازي و دووچهڦهكى نژادى گهر د سنوورويلى تا ئيسكهيش نام بهشهيل فرههيك نهژ جيهان دهوام ديڤرى. تايهت نهو بهشهيلى ولاته ك دهسلاتدارهيل ڦه بوونه پاريزانن ئاسايشت مى و پيشكهفتن ئابوورى شاروومهنهيل، نهوره ڦه ڤى نهڦهنى. كولونياليزم فرههنگى بان كوومهل نهڦهليهت زوانى يى گرفتارى دووز كرديه ك ڦه ڤروسه تهپانن دهسمايه كيشرياسى. نهژ بار ديروكيش ئى زوور هاوردنه سهر كوومهلگا نهڦهليهت نهڤا دلڦورسى ڦه هيشتن كهسيكتر (Other) نام خهت سيستم توليد بيهه. ئمجا ئاكام ههگ و خهباتهيلى نهتهوهيى ڦه برايهر ئى زوور و فشارهيله ئاسيميلاسيون، تارپانن، بالهپشت دان و ڦه بهند هاويژتن و ههيوين و خهتا ژينوسايد بيهه.

مايك وود مهزهنه داسى ك ڦه دهوران كولونيال نام قرن شانزههم «چهنان ده ميليان» وژولاتى (indigenous) ڦه نيچهگو غهربي ڦه دهس ئووروپاييهل داگيركه، تووش ناخوهشى، شهر و قيهتى بيهه. گيلبرت گونزالس كاريگهرييهل نهمپرياليزم ئووروپاييهله «كهلين ترين ژينوسايد ديروك مروڦ» زانستيهه.

نام قهرن بيسم، مهرگهيل ميليانى سهرانسهر دنيا پيوهنى گهر د سياستهتهيل سيستماتيک ژينوسايد ديڤرى. سامانتا پاورز ڦچه «ڦهتلهيل نژادى» نهرايان نووسرياس. كوشريان شهس ميليان جوولهكه ڦه دهس رايش سيؤوم، ژينوسايد ۱۹۷۱ بهنگلادش، كووشتار دهسجهمى كوردهيل ڦه نام ئيراق و توركيه، نهسل كوژى توتسيهه روواندا، خمري سوور ڦه كامبوج، پاكتاو كردن قهومی بوسنى و كوزوڦو و هزاران كوشريا ڦه مملانى دارفور سودان. ڦه ويلايهته يهكگرتوو نهامريكا چو

باقی ناقچهیل داگیرکری، نهسل کوژی قه نام خودا و ملهت ئەکرری. هەر ئاهانه سیاسهتهیلی ک ئەژ ژینوساید زوانی پشتیوانی ئەکی هەر ئەو سیاسهتهیله سی ک ههیتاهیت، قه دیروک داگیرکاری (colonization) ئەرا بنهپر کردن سیستماتیک زوانهیل و دهلهک دان ئەرا ئۆتۆریته دهسلاتدار یا تاوانن کهمینهیل قهومی قه ناف یهکهتی نهتهوهیی پشتگری ئەکی.

ژینوساید زوانی

دلخوهشی یهسه ک ژینوساید زوانی دیر یا زوو قهک جنایهتیک قه بهشهر دیاری ئەکرری. ئەمان ئەگەر کۆت فهرهییکی قه زوانهیل و ژولاتی قه کوپرا قرییک بکهفیه نامیان دی چارییان نهو.

ئاژیر قیریاکه زوانهیل دنیا نیشتیسه دهنگ. قه شەش ههزار گله زوان دنیا، چراخ فره تر قه نسیمان ئەرا یهقه ئەولا ئەکوشیرری و تهنیا ده قه سهدی ئی زوانهیله ئەتۆنن بزیهن.

ئیسکهته قه نام ئیده " گوندی جیهانی"، نهوهد قه سهد گلهی مهردم دنیا تهنیا قه سهد زوان قسه ئەکهن. یهکی قه پشتیوانهیل جیهانی و ناودار ژین جوورقه جووری (biodiversity) و مافهیل زوان ئووشی: نام ئی سهد سال دوماینه، فره قه کووهیل زوانی تووش ژینوساید بیینه. ههنانهت فره تر قه مردن ئایم، زوان دیرئ ئەمرئ. ئی ژن سهرشناسه، ئاهانه ژینوساید کردنه، مهیل و نهوسی ده-سلاتداری ئەزانی ک ئەرا ویران کردن هامل ئابووری و سیاسی وژی تا ئەوره پیش ئەچی ک داوای مافه بوومیهل و ئەقهلیهتهیلش ئەسرنئ.

هەر ئیسسه هیزی سیاسی ئیسپانیا دهسهکارن تا نووا کوچهرهیل مهراکشیه بگرن. فیرکارهیل دیرن ئەرا باری ک ئی ئوویلهل کوچهره ئەنهنه مل دم دهزگیان، تا زوان ئیسپانیولی فیر بوون، بهس و مناقشه ئەکهن.

هەر قه ئی شیوه، کارگهرهیل کوچکهری که ئەچنه ئالمان و سووییس و ئینگلیس، ئی گیچهله دیرن. نهتهوه کوردیش هالیپا قه تورکیه ئەرا دامهرزانی چاره نووس فهرهنگی و زوانی وژی خهبات ئەکی. کوچهرهیل کهولی که قه ناو ههرکشوری بلاو بیینه و نژادی قه وژیان نیانهسهجا، ههول ئەیهن تا وژیانه دامهرزانی و پروژ نییه که ئەرا پاریزانی فهرهنگیان هول نییهن.

کومه لگایل بوومی دوو زوانه ک بان خاک و ژیان که سینکتر (other) حساو ئهون و سه ره نجام ئه قانه یش چو کومه لگایل قهومی کوچکه ره بییه. ئی کاره ساته سیاسی و ئابووری ژیان ئه ژ ری سیاسته تیل فیرکاری قه ته نگنا خستن، نامنی مادرید؛ جوور نونه ر ئه سلی و کاتالان، باسک و گالیسیاییش؛ جوور پهراویز که فتی قه ناو ولات ئیسپانیاییش ههس. هه نی ئی دیارده گهرده ره و شته تیل توندتری ئه ژ نام کومه لگا ئه فریقا، ئسترالیا، نیوزیله ند، هند، ئه مریکای لاتین و ولاته تیل یه کگرتی ئه مریکا ههس. هالی بوومیه ل و نه ته وهی مائوری ئه را ماف زوانی فه ره ه-نگی و ژیان خه بات ئه که ن. ژئوپولیتیک نه ته وه هاوائی و بوومیه لتره ک ئه را قه کیس نه چین زوانیان هه ول فه ره بییک ئه ن. کلیل ئه گیر و گرفته قه پرۆسه هژمونی سیاسی ئابووری و کۆنترۆل سه رچه مهیل سروسشتیه هه لئه گهردی ک بایه د شی بکری.

سیاسه ته تیل قه ته نگنا خستن زوان

ئه مپریالیزم فه ره هنگی سه ده سال پیش، قه گهرده بی به ش کردن زوان داگیرکریا قه ساز و شیفتازهیل فیرکاری، قینه و زوان به س کریا جه ماتیک، پامال کردیه . هه نی ئوول بوو وشکه لانه بییک قه لوس ئانجلس بیم، ئه رام قه ئیسپانیولی قسه کردن قه ده خه بی. ئاموورارهیل نام ده ممان قه گهرده که ف ساوین ئه شوشتیان یا قه نام بی مال نسرمی جیامان ئه نییان یا ئه ژ نام ریروه ده یشت کلاسه ئه یلییان. گشت ئی جه زایله، تاوان شکنان قانون نه نووسریای «ته نیا زوان ئینگلیزی» قه نام دبستان بی. ئه را ناهمید کردن باوه داهیلمان قه پییان ئه فتن ک قه زوان دالکی قسه کردن کار پیسیکه و گهرده فیرکاری نام مه دره سه ئامیته ئه ود. ئاکامی سه رنه که فتن نام سالهیل بانتر ئاکادمیکه ئیره نگه پرسیار زوانی ئانتونیو گرامشی (۱۹۷۱)، قهر چه ممان رووشن ئه کی، ئه ژ ئه و پووژی ک پیا بوومه، به ش فره پاسه کانی قه ژیان منه قه ک سوژه بییک داگیرکریا قه ویلاته تیل یه کگرتی ئه مریکا بییه. ئه وسا کاره ساتی سه ر من پوئرتوریکوی ئیسپانیولی زوان هاتییه، گشتی دووچه مه کی و جیاوازی زوانی بییه ک چوو دیاردهی کز کوور کردنه ئه شناسرری، هه ر ئیسکه یش تووش فه ره ئوولهیل ئه قه لیت زوانی ئه تی. هه قه ئیره تا هه ر کووره بگری ک ئیدئولوژی هژمونی فه ره هنگی زوورداره، ئوولهیلی داگیرکریای هه ن ک ژیر ده س ئی هژمونی مه شق زوانییک بیجگه زوان دالکییان ئه که ن. ئه را یه کی سیستم فیرکاری ئه ژ خوهنده قانهیل

ئەخوای زوان دالکییان رەد بکەن و بی هووچ پەلپ و پرخنەگەری، زوان هژمونی سیستم فەرھەنگ بالادەست مل بنەن. نام ئی پروسە، ئۆولەیلە ئەقەلیەت زوانی، زوورەکی قە رەو فەرھەنگ فرامووشییە ئەچن.

قە فیر چین فەرھەنگی بن و بنچینە، دەسدریژیه ئارامشت و ئاسایشت ئایمەیلە وئە فیرمان و دلەستەیی ئی خوەیندەقەنەیلە ھەلامات ئەقی و بان پیوئەنەیل فەرھەنگی ئەولەیلیە ک تازە دیڕی پا ئەگرئ، پا ئەکوئی. سیاسەتەیل فەرامووشی کۆلتووری پشتگەری ئەژ پزیان و تاوویان فەرھەنگی کومەلگا ئەکی و قەرە قەرە ئۆولەیل ئەژ پیوئەنەیل پیشینە و دیرووک ژیانان پووتەل و بی بەش ئەکی. بی هووچ پشتیوان و تەکاوان فەرھەنگی ک ئەژ بوار دەمارشناسی قە ژینتیکیان پیوئەنیان بی، دوور ئەخی و جیان ئەیلی. ئەمانئ ئی سیاسەتە ئەتوونئ گەرد روانگە و زانست پرخنەگرانە دەس مئەتیان بی و ئی ئۆولەیلە قە سوؤژە دەسلاتداری ئەرا میژوو بگورنئ. تا چوزەر بییەن و سەرھەلبخەن . خوەیندەکارەیل زوانەیل بندەست گەرد سیاسەتەیلی باندەست ئاسمیلاسیون قە رەو دووارە ئافرانن وژایەتی تاکەکەسی چو ھام ولایەتی بەرخوەر و ژیردەس، ژە خزمەت ئابووری و سیاسی دولەت ملەت ئەچن.

قە هووچ کوورەئ ئی فۆرموولە نییەت گورانئ ئی تفاق ناھامسان قە سەر ئی ئەقەلییەتە، ئەژ خوایاری ئەرا سەرکەفتن مادی یا تاکەکەسی جوور پیوئەری نرخدار بانتر نەچییە. قەئ نامە ئی خوەیندەکارەل کەمایەتی زوانە ئاشکریا یا ئاشاریا قە زوور دەلەک ئیڕرن تا دەنگ فەرھەنگ و زوان وژیانە قە جا دەنگیک ئاسیمیلە قە یاد بوئەن و ئە نام خیال و قینە حکومەت بان دەست، نیشان بررن. ھەر ئاھانە ک دیاریش ھە. خوەیندەکارەل دووزوانە سە بارە زوان ئەولەیان شکە دل ئەقەن و ھەنانەت ھەول ئییەن تا وە زوان ئەژدادی و بنچینەدار وژیان جیبا بوون. ئیمجا فرە وە لیان ئەژ وەوژایەتی و شوناس فەرھەنگ و کومەلگا زوانیان شەرم ئەکەن. ئەژ قسە کردن قە زوان وژیان رق ھەلمالن و ملە جری ئەکەن تا گەرد باو دایان وە ئەو زووان حاکم یانی ئنگلیسی گەپ بییەن. ئرا یەکی ئینگلیسی چۆ زوانی خاون ھیز و دەسلاتدار شناسرریاس.

ھیزمونی زوان ئینگلیزی قە ئامریکا ھەم قە دەیشتی، ئەقیرە قە ھیزە ک گلەئ کردن دا باوھیان چشت ئەلاجەویی نییە. دا باوہ ھاویی، لاتین، بوومی یا کوچەرەیل نام ئەمریکا ئەژ کیس چین پیوئەنەیل فەرھەنگی وژیان گەرد ئۆلەیلیان زەلییان ئەچن. ئیدالەکە، سیاسەتەیل دور خستن زوان وە ناو دبستان تا زانکو و کومەلگا، قە

خزمت جیاوازی و ژینوساید زوانی بییه . ئی سیاسته‌تیله نه ته‌نیا ئامرازی قو‌لای ئه‌را کونترول زوان بییه، به‌لکی، گرنگتر قه‌یه چو مکانیزم ئیدئولوژیک کوومهل قه‌ وژ گرتی (socialization) سیاسی و هژمونی فهره‌نگی کار کرریاس.

قه‌ نام ته‌مام میژووئ کولونیا‌لیزم، سیاسته‌تیل قه‌ قیر بردن و دوور خستن زوان قه‌ خزمت دلنیایی ئابووری، داگیرکهری، که‌دخوری و مه‌حدوودسازی سیاسی، بی‌ هامبه‌ش بوون دموکراتیک قه‌ نام پی‌کهره‌ سیاسی مله‌ت ده‌وله‌ت بییه. ئیسکه‌ته‌ بایه‌ سه‌رانسه‌ر جی‌هان مه‌فهر و همیه‌ت فی‌رکاری فهره‌نگ گشت مه‌ردم دامه‌رزئ و زوان ئه‌قه‌لییه‌ت، نه‌ک کولتووری بی‌ده‌سلات به‌لکی چو فهره‌نگ و زوان قه‌هیز و ده‌سه‌لاتدار بشناسرئ و وژی نیشان بی‌. نام مه‌درسه‌یش سیاست ئاسیمیلاسون ئه‌تونئ گهرده‌رفه‌ت فی‌رکاری زوان دالگی، بگورئ. ههر ئاهانه، قه‌ نووا رپئ رسووم ئایینی و فهره‌نگی گرتن قه‌ومیه‌تیل، هی‌ره‌ش فهره‌نگی و زوانی قه‌ ره‌وشت کولونیا‌لیزمه‌سی. > هژمونی ئینگلیسی و چهن گله‌ تر زوان، ئاکامی هه‌لچنین و هامالی ئازادئ نام چهن گله‌ قه‌ربژیر نه‌قییه، به‌لکی ئاکامی ناهامسانی ئیجتماعی بییه ک ئی هه‌مکه‌ جیاوازی دوز کردیه، قه‌ئ خاتره‌ دوواروه ئافراندن بنه‌وا رادیکال ئه‌ژ گشت مروقه‌یل دنیا شه‌رت و بایسه‌.

بانتر ئه‌ژ فهره‌نگ فرامووشی

ئیسه‌ ئیمه‌ بایه‌د ئه‌ژ ئی دیسیپلین ئامریکایی وژمانه‌ سه‌ر تر بچیمن و ئه‌و قیرگه‌ و خاترات دوروکانیه‌ ک ئه‌رامان سازینه، برمنیمن و قه‌ نوو ته‌ک میرژوو و فهره‌نگ وژمان پیوه‌ند بگریمنن و چو زانستقان یا شارومه‌ند ئه‌ژ بیر و هرز سیفا رخنه‌گرانه‌ پیشوازی بکه‌یمن. گهرده‌نه‌ترسی ئی ساختاره‌یل ئابووری ئیجتماعیه‌ بووه‌یمنه‌ ژیر پرسیار و ده‌نگه‌یل جوورقه‌جوور دنیا ئازاد بکه‌یمن.

سه‌رچهم

ARTICLE CITATION: Darer, A. (at press). Cultural Hegemony, Language, and the Politics of Forgetting: Interrogating Restrictive Language Policies in Affirming Language Diversity in Schools and Society: Beyond Linguistic Apartheid. P. Orelus (ed.) New York: Peter Lang.

گۆرانکاری لە زماندا، زمانی ترکی بە نموونە

د. حەسەب شەجەرە ■

وەرگێڕانی: سەید ئەحمەد بەرزنجی ■

پیشہ کییہک:

زمان بووہیہکی زیندووه، بہردہوام ناجیگیر و بزۆکہ، بہ مانا کارلیک و کاریگہرہ، بوہیہ لہ دنیاذا زمانیک نابینین کہ بہ رہہایی پاک و تہمیز بیٹ، کاریگہری ہیچ کام لہ زمانہکانی دوور و نیزیکی بہسہرہوہ نہبیٹ و ہہروا کاری نہکردبیٹہ سہر ئہوانی تریش.

بیرمہندی فیلولوژیناسی فرانساییش (ئیرنست رینان (۱۸۲۳ - ۱۸۹۲) کہ رہگ و ریشہی زمانہکان دیار دہکات، نہژادی مروّف دہباتہوہ بو ئیندو ئورۆپی و سامیہکان، ئہوہشی بو یہکلا بوّتہوہ کہ زمان بوونہوہریکی زیندووه. کہواتہ بہ بروای ئہو: نہ زمان، خاک، بہرژہوہندی ہاوبہش و نہ ئابین نابنہ ہۆکار بو دروست بوونی نہتہوہ و مہرجیش نین بو ناسیونالیزی لہ کن ہہر نہتہوہیہک، چونکہ ئہمانہ ناجیگیرن و بہردہوام وان لہ گوراندان.

قسہمان لہسہر زمانہ، لای خوشمان مامؤستا ئالانی لہ چہمکی زمانہکہی خوّمانہوہ دہلی: (زور دہقہ زمان و زاراوہ دینہ بہرہوہ کہ لہ کوردی و فارسیدا ہاوبہشن، گہرچی بری لہ پروناکبیرانمان یہکەن دہردو دہلین: ئہوہ فارسیہ! ئہم بوچوونہ تہقلیدیہ لہ زہبوونیہوہ سہری ہہلداوہ، ئہگینا ہیچ کاتی کوردی نابیتہ لامیژی فارسی و ہہردوویکیان دوو لقی سہربہخوی زمانہ ئیرانیہکانن و باش باش کاریان لہ یہکتری کردوہ .) (۱)

لہ رۆژہلاتی ناڤیندا زمانہکانی فارسی، کوردی، ترکی، عیبری، عارہبی، سریانی و...

بہ دریژیایی پیکہوہ بوونیان و ہۆکاری جوراوجوری ئابووری و ئابینی و سیاسی و جوگرافی، وا پەيوہ ست بہ یہکدیہوہ بوون، کہ سہدان وشہ و زاراوہی یہکتر لہملا پەریوہتہ ئہولا و ہدیانہ بہ تیپہرینی رۆژگار و کاریگہری فونہتیکی تابیہت بہ خوّیان وشہکان شیوہی تابیہتی زمانہکہی تری و ہرگرتووہ و بوّتہ مال لہ سہر زمانہکہی بہرامبہردا .

ئہوہی مہبہستمانہ لیژہدا لیکۆلینہوہیہکی زانستیانہیہ، سہبارہت بہ زمانی ترکی کہ زیاتر لہ پینج سہدہی رہبہق زمانی رہسمی ئیمپراتوریہتی عوسمانی بووہ بہسہر گشت ئہو ولات و ئہتنیہ جیاوازانہی لہ بہشیکی ئہورویا و ئاسیادا خستبوونیہ ژیر دہسہلاتی خوّیہوہ و زمانہکہشی ببووہ زمانی بہرپوہبردن و ئابووری و ہہتا ئابینی.

ليکۆلینهوهکه بریتیه له سی بهشی سهربهخۆ: {گۆرانکاری له زماندا، ئاویتهبوونی وشه ترکیهکان به زمانانی دراوسیوه، رستی لهو وشه و زاراه ترکیانهی که له زمانهکانی عارهبی و فارسی و کوردیدا جیی خویان کردۆتهوه}.

پروفسیسۆرحهسیب شحاده که مامۆستای پسپۆری زمانه پۆژهلاییهکانه له زانکۆی (هلسنکی)، له ولاتی فینلاند، ئەم لیکۆلینهوهیهی کردوو و وهک سیمناڕیکیش بۆ قوتابیانی دیراساتی زمانه پۆژهلاییهکانی له هاوینی ۲۰۱۵ پیشکەش کردوو(بۆ زیاتر له کارهکانی بروانه مالپهپی تایبەت بهم پروفسیسۆره).

له سۆنگهی باسهکهیدا که بهشی (رستی له وشه و زاراه ترکیهکانم بهراورد کرد به هندی وشه و زاراوهی لای خۆمان، ئەوهم بۆ دهركهوت که زوربهی ئەو وشه و زاراوانهی ئەو تواماری کردوون و پهريونهته ناو زمانی عارهبییهوه، به هندی شیوه یان به جیاوازییهکی کهمتر (له رووی دهبرپین و فۆنهتیکهوه) له ناو زمانهکهی ئیمهشدا بهکار هاتوون یان ئیستهش بهکار دین. بۆیه هەر ئەو وشه و زاراوانهی ئەوم بهکارهینایهوه له بهراوردکردنیاندا لهتهک زمانهکهی خۆماندا. خوینهری هیژا دهبی ئەوه بزانی که ئەمانه گشت شتیکنین، بهلکو دهیان و سهدان وشه و زاراوهی ترکی و زمانانی دراوسیی دوورو نیژیکی تر هەن، که پۆژانه بهکاریان دههینین، بهلام به تیپهپینی پۆژگار وا به کوردی کراون، که خاوهنه ئەسلییهکهیان نایانناسنهوه، یان هندیکیان له مانا و مهبهسته ئەسلییهکهی خویان دهچوون و ئیسته بۆ مانا و مهبهستی سهردهمهکهمان بهکار دین. مامۆستا حهسهنی قزلی لهبارهی ئەمهی دوا بیان دهلی: {مانای هیندی وشه لهگهڵ تهتهوری ژیان دهگۆری و بهرفراوان دهبیت، وهکو وشه (هۆل) که له موکریان و ناوچهی سهقز به ئاغل یانی جیگای مهپ و بزنی دهلین، ئەم وشهیه وا دیاره وشهیهکی ئاریایی زۆر کۆنه، چونکه له زمانی ئینگلیسیشدا ههیه، که یهکێکه له زمانه ئاریاییهکان، له کوردیدا تهتهوری نهکردوو و به ماناکهی خۆی ماوتهوه، بهلام لهو زمانهدا تهتهوری کردوو و ئیستا به مانای (سالۆن) یان هۆدهیهکی گهورهیه لهخانودا، بهم مانا تازهیهوه بۆ ئیمه هاتوو (۲).

بابهتهکهمان هەر له سنووری زمانهوانیدایه و زانستی زاراوهش بهشیکی گرنگه لی، خۆ ئەم زانستهش لقیکه له لقهکانی زمانهوانی پراکتیکی که زانایان کاریان لهسهر کردوو و به جۆری له جۆرهکان کۆکن لهسهر ئەوهی که زاراوه به پیی

تېپەرىنى كات (زمن) ھەرھەمان زاراۋىيە كە بەپىي كات و تايىبەتمەندى بەكارھىنانى لە بوارەكاندا (يان بازدانى بۇ بوارىكى نىزىكتەر لە خۆي) لە برەودا دەبى و گەشەدەكات. كە قسەمان لەسەر بەراوردكردنى وشە و زاراۋە تركىيەكان بىت، وا چاكە تىلايىيەك با كورتىش بى بخەينە سەر سەرە تايەكى زمانەكە و خاۋەنەكانيان: مېچەر شىخ عەبدلوهىد لە كىتەبەكەيدا دەلىت: {دەمەوى ئەو پوون بەكەمەو كە ترك و مەنگول و مەگول سى پەگەزى لەيەكتەر جىاوازن، نابى تىكەل بەيەكتەر بكرىن.

لە نىو ئەم دووانەى دوايىدا لە سونگەى پەگەز و زمان و پووشنىبىرىيەو جىاوازن، ھەرچەندە جىاوازييەكەش شتىكى ئەوتو نىيە ...} (۳) زمانى تركى دەچىتەو سەر ئەو خىزانە زمانانەى لە شاخەكانى (ئالتا)ى باكوورى سىبىرياۋە، دە يان سەدە لەمەوبەر داگەپراۋنەتە خوارەو، لىزەو بە ھۆى كۆچ و كۆچبەرى و ھىرش و پەلامارەكانى تركە پەوئەندەكان ئەو زمانانە لە دەشتايى و بىابانەكانى تركمانستان و خازستان و ئۆزبەگستان و ئازەربايجان و ئاسىي گچكە و گەلى شوينى دەوروبەرى ئەم ولاتانە بلاوبوونەو. لە راستىشدا {عوسمانىكان لە بنەچەياندا ھۆز و خىلى پەوئەندبوون، كۆچەر بەدوى سەرچاۋەى بژىويدا، كەواتە خاۋەنى شارستانىيەكى دامەزراۋ نەبوون، بەلكو بەو مىللەتانەو كارىگەر بوون كە بە ناوياندا تىدەپەرىن، يان داگىريان دەكردن، مەگەر لە توخم و جۆرى بەپىوئەبردندا، ئەگىنا شىۋازىكى دىارى شارستانىيە تىان پىك نەھىنا بوو.} (۴) خۆ لە پووى زمانەكەيانەو: {كۆنتىرىن ئاسەوارىكى زمانە تركى كە دۆزرايىتەو لەو دوو گورستانەدا بوو كە دوو برا (بلجاكاغان و كۆلتجىن) ى تىدا نىژراون، وا لە ئورخۆى ناۋەوھى مەنگوليا، لە ماۋەى سالانى ۷۳۱ و ۷۳۴ نووسراۋە و تا رادەيەكى باش لە نووسىنى ئىرانى و ئارامى دەچىت} (۵)

كۆمەلەى زمانە تركىيەكان زياتر لە سى زمانيان لە خۆگرتوۋە، بەھۆى بەرفراوانى دەسەلاتى دەولەتى عوسمانىيەو ھەك گوتمان زمانى تركى بە ناو زور لە گەلانى دەور و پشتدا بلاوبوۋە، رۆژھەلاتى ئەوروپا و بەلكان و دورگەى عارەب و مىسر و سەرۋوى ئافرىقا. ئىدى زمانەكەش خۆى گەلى وشە و زاراۋەى زمانى ئەو گەلانى تىخزا. ديارە ئەم ئاۋىتە بوونەش كارى خۆى دەكردە سەر پووكارى رىزمانى و گۆكردن و قاول لە زمانەكەياندا.

نووسىن بە تركى دەچىتەو بۇ سەدەى ھەشتى زايىنى، لە سەردەمى عوسمانىياندا. بەوپىيەى دەولەتى خەلافەى موسولمانان بوو، پىتە عارەبىيەكان بەكار دەھات كە

قورئانی پی نووسرابوونهوه، که ئەم خەلافەتەش لە ۱۹۲۴ دا بەیەكجاری لابرا کۆماری ترکیای علمانی جیی گرتەوه، دەستەلاتی تازه و زمانزانی ترک کهوتنه کارکردن بۆ لابردنی پیتە عاره‌بیه‌کان و گۆرینیان بەپیتی لاتینی [لەمارتی ۱۹۲۶ لە باکو کۆنگرە ی تورکناسی بەسترا، مەسەلە ی پەسەندکردنی ئەلفبیتکە ی لاتینی بۆ زمانە ترکییەکان وەکو یەکی لە مەسەلە بنەرەتەکان خرایە پیشچاو، لەم کۆنگرەیه‌دا بری ترکناسی بە ناوبانگ لە مەسەلەکیان کۆلییه‌وه و ئەلفبیتکە ی عاره‌بی و ئەلفبیتکە ی لاتینیان بە بالای یەکتەر گرت و لەگەڵ یەکیان بەراورد کردن و گرنگی ئەلفبیتکە ی لاتینیان بە وردی روونکرده‌وه و لەبەرچاوگرت .

لە یەکی تشرینی دووممی سالی ۱۹۲۸ دا ئەنجومەنی میللەت ئەلف و بیی لاتینی پەسەند کرد و چەندین کۆمەلەش وەکو (کۆری زمان، کۆمەلی وردکردنەوه ی زمانی تورکی) دانران بۆ کۆلینه‌وه و کارکردن لە سەر هەموو لایەنیکی زمانی تورکی { (۶) لەروالەتە دیارەکانی زمانی ترکیدا ئەوه دەبیرێ کە [زمانیکی فۆنەتیکی، یانی چۆن گو دەکرێ ئاواش دەنووسرێ. وەک عاره‌بی ئامرازی شوناس (ال) ی تارینی تیدا نییه. رەگەزی (نیرو می) ی تیدا جیاناکریتەوه . ئاوەلناویش پیش ناو دەکەوێ. شیوازی ئاسایی رسته بریتییه لە نی‌هاد/بکەر ئینجا (مفعول) و دوا یی (فعل) کار یان فرمان . لەم زمانەدا ۲۱ پیتی نەبزوی و ۸ بزوی هەن. دیارده ی پاشگری زۆر پیوه دیارە، ئەمەش تامانایەکی نوێ یان جیاوازیان خاوەنیی بەداتە وشەکە] (۷) بۆ نمونە پاشگری (چی) بۆ خاوەنکار یا فرمانەکە وەک: کندرچی، مکتوبچی، سفرچی، چایچی. پاشگری (سز) بۆ نەبوونی ئەو سیفەتە یان خەسلەتە لە کەسەکەدا وەک: ئەدەبسز، ئەخلاقسز، سلاحسز. هەروا (خانە) پاشگرە بۆ شوینی ئەوشتە ی مەبەستە وەک: ئەدەبخانە، پۆلیسخانە، خستەخانە . وەک سەرنجیش دەدری ئەم پاشگرانە بۆ هەمان مەبەست و مانا ئاویتە بە زمانە دراوسیکانیان بوون و بەکاردین، لەوانە زمانی کوردی. وەرگیر

(۱) رەئوفی ئەحمەد ئالانی: گەشتیک بەمیرغوزاری خانای قوبادیدا، چ راپەرین،

سلیمانی ۱۹۷۹ ل ۸

(۲) حەسەن قزلی: (هەوشارو هەشارگە) پاشکۆی رۆژنامە ی عیراق، ژ ۲۰ تشرینی

یەکەم ۱۹۷۳ ل ۳

(۳) میجەر شیخ عەبدلوهحید: کوردەکان و ولاتی کوردە واری، و: ئەحمەد سەھید
 عەلی بەرزنجی، چ سەردەم، سلیمانی ۲۰۱۷ ل ۱۴۷
 (۴) د. عایم الد سوقی: رلاستانه تحکم، ال هلال مجله، عتژ کاری، سبتمبر ۲۰۰۵ ی
 ۹۲

(۵) پەراویزی ۳، ل ۱۴۹
 (۶) بارات ئۆسمانۆف: لەبارە ی چاککردنی زمانی تورکییەو، گۆرینی لە ئازە ر
 باجانییەو: شوکور مستەفا، گۆقاری کۆری زانیاری عیراق / دەستە ی کوردی،
 بەرگی حەوت ۱۹۸۰ ل ۱۷
 (۷) ئەم وردە زانیاریانەم لە رەحمەتی مامۆستا محەممەدی مەلاکەریم (۱۹۳۱
 -۲۰۱۷ لە مالی خۆیاندا، لە ۲۳ / ۴ / ۲۰۱۵ وەرگرت .

گۆرانکاری لە زماندا:

گشت زمانە زیندوووەکان بەپێی هەماهەنگییان لەگەڵ سوننەتی پەیدا بوون و
 گەشەکردنیاندا دەگۆرین، ئەمە وەک (ماریۆبای) دەلی: پووکاری سروشتی زمان بە
 جۆریکە دووری دەخاتەووە لە چەقی زمانەکە خۆی، چونکە زمان مایل بە گۆرانە، سا
 ئیتر ئەمە بە مروری زەمانە بی یان شوین، هەتا ئەو ئاستە ی کە تەوژمی گۆرانەکە
 بەو ھۆکارانەش راناگیرین کە زمانەکە کیش دەکەن بۆ ناوەندەکە ی خۆیان ...
 ئەم تاییبەتمەندییە جی هانییە ی زمان بنچینە ی گشت گۆرانکارییەکی زمانە {ماریۆ:
 رپس علم اللغه . ت: رحمد مختار عمر، گرابلس / لیبیا ۱۹۷۳ ی ۷۱ }
 ھەروەھا ناوەرپۆکی متبوو لەگشت زماناندا یەکە، لەتەک ژياندا بەتێپەرینی کات
 دەگۆرێ، جا بەم پێیە ئەو زمانە ی تو دیققەتی دەدەیت و پێی دەدوێی وا نامینیتەووە
 و دەگۆرێ، پووکارە گشتییەکەشی لە تاییبەتەووە بۆ گشتە (لە مەحسووسەووە بۆ
 موجهرە د)، لە تاکەووە بۆ کو . گشت ئەمانە لە زماندا رەنگ دەدەنەووە، ھەروەک چۆن
 لەلای عارەب وشە ی (عقل) بە مانای (رەگ) بوو و دوایی بوو بە (پدرک / فەم).
 زمان ئامرازیکێ بەھیزە بۆ ئاشکرا بوونی ناسنامە و پاراستنیی. بەر یەککەوتنی
 زمانەکان، یەک بەوێتر، ھۆکاریکی بنەرەتییە بۆ ئەم گۆرانکارییە .

زانایان شتەکانیان دابەشکردووە بە دیار و نادیار یان شارراو، نیر و می، تاک و
 کو. ئاخافتنیش بۆ: ناو، کردار، پیت، دەبییت بگوترێ کە مەسەلە ی ئالۆزی زمان کە

سهرنجی گهلی زمانناسانی ږاکیشاوه بۆ لای خوی شتیکی ږیژه بیه و له بنچینهوه په یوهسته به ناسنامهی فیرخوازهکهوه، ههر بۆ نمونه: نارپهحتی و ئالۆزی له فیږبوونی زمانی عبیریدا به لای کهسیکی ئینگلیزهوه قورس و گرانتره وهک له کهسیکی عاره ب زمان، ئەم دوو زمانه ئاموزای یهکترن (ئهمهش دهشی بۆ ههر دوو زمانی کوردی و فارسی بگوتری - وهگرێ).

هویهکی دی بۆ گۆرپانکاری له زماندا سروشتی مروّف خویهتی، که ههمیشه عهزیه تی پيشهوهچوون و گۆرپان و په رهسهندنه، له ههمانکادا ئهوهی ئاشکرايه که زوربهی ئهوانه ی خه مخوری زمانهکانن وهک (ئهندامانی کۆری زانیاری زمان) مکورن له سهر ئهوهی به ههر شیوهیهک بیت، رهپرهوهی ئهوه گۆرپانه ږاگرن، بهلام زمانه سروشتیهکهی مروّف، بمانهوی یان نا، ههمیشه له بزواتندایه، لهم ږوهوه زمانهکان وهک بووهیهکی زیندوون، لایهنی بینا و پیکهاتن و لایهنی داږوخانیسیان له خویان گرتووه .

زمانی مروّف بی ئوقرهیه و ئارامگرتن به خویهوه نابینی، چونکه بزواتنهکهی بهردهوامه.

ئهم بابتهانهی سهرهوه له سهدهی نۆزده و نیوهی یهکهمی سهدهی بیستدا له بهرایی لیکۆلینهوهکانی شارهزایان و زمانناسانهوه بوون . تهنیا لیکۆلینهوهکانی ده سالانی ئهم دوايه ئهجامی پهسهندیان لهم ږووکاره به دهستهیناوه، به کورتیش بریتیه له: کئ وا له پشت گۆرپانهکهوهیه ؟ ئهم گۆرپانه بۆ ږوودهات ؟ گۆرپانهکه چۆن دهبیت؟

جیی گوتنه ئهم گۆرپانکارییه سسته، به شیوهیهکه زۆر لهو وشانهی که به کاردین جوانی و پهونهقی خویان له دهست ددهن، جگه لهوهی هیز و تواناشیان نامینیت . له واقعیدا ئهم زمانانه مادهم قسهیان پیدهکری و بهکاردین، له ئهجامی ئهم جۆره گۆرپانه بهردهوامانه، گۆرپانهکان به زۆری بچووک و دهم بهدهم (تدریجی)ن، به جۆری مروّف ههستی پی ناکات، کومهلی لهم گۆرپانه و له ماوه یهکی دوور و دریژی چهند سهده یهکدا ئینجا دیار ددهن و وهدردهکهون . بۆنمونه له ئینگلیزیدا (زمانی شکسپیر) خوینهری ئهم ږو به لایهوه قورسه و بهگران لیی حالی دهبی، بهلام زمانی (سۆشه) وهک چاوهزاری ئهوه وایه. ږوژی له ږوژان ئهم زمانی ئینگلیزییه ههروهک روسی و لاتینی و ئالمانی و عارهبی زمانیکی گهردانکراوی شیکراوه بووه،

ئەمە ۋەك زور لە زمانە سامىيەكان، عىبرى بۆنمونه: لە زمانى عارهيدا دەكرى ئاماژە بۆ زمانى قورئانى پىرۆز و ئەدەبى جاھىلى بکەين، لە عىبرىشدا بۆ (پەيمانى كۆن / العهد القديم)، جا ئىتر بەمجۆرە قىاس بکە لەسەر زمان و پۆشنىبىريەكانى تری گەلان و نەتەوہەكانى جى ھان .

ھۆكارى ئەم گۆرپانە و ئەو رېگە زۆرانەى كە دەچنەوہ سەرى زۆرن، ۋەك كارلېكى دەرەكى زمانەكانى تر. ۋەرگرتن يان خواستنى وشە، گشت زمانە سروشتىيەكانى بەشەر بەردەوام وشە لە يەكتر ۋەردەگرن يان دەيخوازن، بەلام بە پلەى جياواز و بە ھۆكارى دياركراوہ ۋە، ئەمەش بە زاراوہى (وشەى غەوارە / دخيل) ناو دەبرى كە لە گشت زمانىكا ھەيە و ژمارە و قەبارەشيان لە سەر چەند ھۆكارىكى مېژوويى و سياسى و پۆشنىبىرى بەندە، بۆ نمونە ۋەك تىبىنى دەكرى زمانى ئىنگلىزى لە ئىسپانىيە ۋە ھەندى وشە و زاراوہى عارەبى پەريوہتە ناوى، بەتايبەت لە بوارى زانستدا، ھەروا لە بوارى مۇسقىدا ئىنگلىزى و زور زمانىتر گەلى وشە و زاراوہ يان لە ئىتالىيە ۋە ۋەرگرتوہ.

لە مپۆشدا سەرنج دەدرى كە ژمارە يەكى زورى وشەى غەوارە لە فرانساييدا بەردەوام لە زور بووندايە، بە جۆرى ئەم دياردەيە ھەندى نيوەندى زمانەوانى و پۆشنىبىرى فرانسايى تووشى پەژارە و دوودلى كردوہ .

لە سەدەكانى ناڤىندا ھەردوو زمانە لاتىنى و يونانىيە كلاسىيەكە پىگەيەكى بالايان لە ليكۆلېنە ۋە زانستىيەكاندا ھەبوہ، بە شىوہيەك لە سەردەمى رىئىسانسەوہ لە ئەوروپادا كاريان كرده سەر فەرھەنگى زمانەكانى دى، ئىنگلىزەكان زاراوہگەلىكى زورىان لەم دوو زمانەوہ خواست و لە رېى زمانى فرانساييەوہ ديسان گەرايەوہ، ۋەك:

ديسان كارتىكردنى زمانى چىنى بۆ سەر كۆرى Philolog, psychology, sociology, Biology, Philosophy ى و ژاپۆنى و ڤىتەنامى، بە ژمارەيەكى ھىجگار زور لە وشە و زاراوہ بە درىژايى سەدەكانى پابردو، كەچى چىنيەكان شتىكى ئەوتۆيان لەوانەوہ نەخواستوہ .

بە كورتى دەكرىت ۋەك شتى بە (يەقىنەوہ) بگوترى كە زمانىك نىيە بە بى (ۋەرگرتن وخواستن) كە باس بكرىت . كارتىكردنى فەرھەنگى / معجمى عارەبى بۆ سەر زمانى موسولمانانى ۋەك فارس و ترك و كورد و ئوردو و...گەلى زۆرە و لاي ھەمووانىش ئاشكرايە، كارتىكردنى لەم چەشنەش دەكرى لە عىبرى سەدەكانى ناڤىندا دەستنىشان

بکری، له و ته رجهمانه ی که له عاره بیهوه کراون، سه بارهت به بابه تگه لی فهلسه فه و زانسته کان. زمانی ئەلبانی بۆ نمونه جگه له چهند سه د وشه یه ک نه بی چیدی نه خواستوه، که چی نیزیکه ی نیوه ی فرههنگی ئینگلیزی ئەسله که ی بیانی و دهره کییه. له وانه یه هندی خوینهر سه رسام بن له وه ی برپارمان وا بی که له واقیعدا دیارده ی خواستن شتیکی زهرووری نییه، بۆ زمانیک چونکه گه نجینه ی تایبه تی، ههر زمانیک له خویدا ده توانی بۆ ههر شتیکی تازه دهر برینی خو ی بی و چاره ی بکات، به لام سه ره رای ئەمه ش خواستنه فرههنگیه که له نیو زمانه کاندای و له گشت سه رده میکا ههر ده بی و به ریتمیکی ئاشکرا و به ئازادی. ئەمه سه یرنیه، زوربه ی فرههنگ وه ک لیستیکی وشه و زاراوه ی سه ربه خو یه، جا ئەم خواستنه به رامبه ری له بهر ئاسانییه که ی پرووده دات، له چاو کاری گه ران و پشکنین بۆ دۆزینه وه ی وشه ی گونجاو بۆ شت و بیر و بیرو که و مانای تازه ی وه ک: ته لیفون، رادیو، سیتیرنج، فیدیو، کامپیوتەر، ئینتەر نیت، موبایل، دیسک، سی دی، فلۆپی، فلاش و تد، خو نابیت ئەوه ش ببویرین که خواستنی وشه یه کی حازر و ئاماده کراو له زمانیکی بیانییه وه گه لی ئاسانتره له وه ی ههول بده ی تا وشه یه کی پراوپری به رامبه ری بۆ ده دۆزیته وه یان ده یتاشیت .

جیی باسه که لیکۆلینه وه یه کی بابه تیانه (خواستن و وشه ی غه واره) له زمانیک، راقه کردنی میژووی ئەو رۆشنبیرییه ی لی ده که ویته وه که وشه کانی لیوه وه رگیراون، ههروا ئەوه ش پروونه که مملانی له نیوان وشه ره سه نه کان و غه واره کاندای له ههر زمانیکی ئاده میدا شتیکی سروشتیه و کوتایی نایه، به مرووری زهمه ن ئەوانه ی خواستراو و غه واره ن وا به زمانه که وه له حیم ده بن، تا ده بنه به شیک له پیکه اته ی ئەو زمانه ی وه ریگرتوون .

ههندی زمانناس هه ن ئاماژه بۆ پینچ زمانی خاوه ن پیگه و رۆشنبیرییه کی ده وله مه ند ده که ن: چینی کلاسیک، سانسکریتی، یونانی، لاتینی و عاره بی. له دوا ی ئەمانه ش عیبری و فرانسایی به پله ی دووه م دین. بروانه:

Edward Sapir, Language . An Introduction to the study of
speech . New York

۱۹۴ P , ۱۹۴۹

خواستنی فرههنگی Loan translation که به کورتی (وه رگیرانیکی حه رفی) ی زاراوه و وشه ی ئەو زمانه بیانییه که لییه وه وه رگیراوه بۆ سه ر زمانه که ی خو ی،

يان به كارهيئانی قالبیكى بيانى، به لام به بهرگيكي خو مالىه وه، وهك وهرگيپرانى ئەم زاراهه ئالمانيه Kindergarten كه لای عاره ب بووه به (روچه / ریاچ رلرگفال) و ههمان ئەم ناوه له زمانهكانى تريشدا (به كارىگه رى عاره بيه كهش لای كورديش بوته - رهوزه يان باخچهى منالان - وهرگيپ) له م به شه بچوو كه دا زمانى ئالمانى بووه مؤديل، چونكه بو يه كه مجار ئەم دامه زراوه پهروه رده بيه يان له سالى ١٨٣١ له لايه ن (فردريك فوبلى) ئالمانيه وه داهيناوه و كهوته زمانه كه يانه وه، زمانه كانى تريش لييانه وه خواست .

ئەم گورانكارىه ي ناو زمان له ئەنجامى خواستن و وشه ي غه واره وه لايه نى تريشى ها به دمه وه و دهگرته وه، لايه نى فونولوزى و ريزمانى / نحوى، به لام ئەمه يان سنوورداره، چونكه ئالوزه و دهبيته هوى جو ره تيكدان و شيواندنئ له سيستمى زمانى (النقام اللغوى) ئەمجوره كارىگه ريه پيوستى به كوئينه وه و پشكنينىكى زياتره. له لايه كى تره وه له زماندا گورانكارى ناوه كيشمان ههيه كه لقه جياوازه كانى زمانه كه دهگرته وه، فونولوزيا (بونيادى دهنگى زمان) بو نمونه سه رنج بده له وه دهنگانه ي كه له زمانى نووسيندا ههيه و ئەوانه شى له ئاخاوتنى باوى ناو خه لكدان (الفيحى والعاميه)، ههروا ريزمان و فه رهنك . جا به به راورد و قياس كردن كارىگه ريه كى ئاشكرا ده بينرئ، ساده ترين نمونه ي ئەم گورانه بريتييه له په يدا بوونى وشه ي تازه و ديارنه مانى هه ندىكى تر، ئەم ديارده يه ش له ماوه ي ده يان يان سه دان سالدا روو ده دات، هه لكشان و داكشانىك له زمانه كانى مرو قدا روده دات، له قوناغىك بو ئەويدى وشه و زاراهه ي نوئ له كه رهسته ي كون داده رپژرته وه، مانا و مه به ست له وشه كان ده گورپن . بو زياتر له مه بروانه {الزعبى، رمنه يالح: فى علم رلرپويات المقارن، التغيير التريخى فى اللغة العربيه و اللغات الساميه . رلرردن - اربد . دار رلكتاب رللقافى { ٢٠٠٨

* * *

(له سه ر ئەو زانيارىانه ي سه ره وه و به پيى ليكدانه وه كانى كو له ر، رستى وشه و زاراهه ي تركى دناوه كه ئاوئته بوون به زمانى عاره بى و هه ندى زمانانى دهورو به ر، تا ئيستش زوربان به كاردين يان مانا و مه به ست لييان به تيپه رينى سه رده مه كان گوراون . ئيمه وامان به باشتر زانى ته نيا ئەو وشه و زاراوانه ي له زمانى كورديدا به كارهاتوون يان به كاردين بيانخه ينه كو تايى ليكوئينه وه كه - وهرگيپ).

ئىختيار: به ساللاچوو، پير

ئەدەبسىز: بى رەوشت، بى پۆ

ئەدەبخانە: پيش ئاو، ئاودەست، تەواليت

ئەرسەلان: ريلان، شير / فارسيه

ئەرنائوت: ئەلبانى

ئەرنائوتى: سيفهيه بۆجۆره بيبهريكى سەوز .

ئەروانە: قەرەوانە، تەشتى گەرە (بۆ جلشتن و شتى تريش)

ئستمارە: نمونە بۆ پرکردنەوہى زانيارى، ئىستيمارە، فۆرم

ئوستا: وەستا، شارەزا، شوفير

ئاغا: لای فارس (ئاقا)، باوک، مامى گەرە براگەرە، گەرەيهكى خاوەن

دەستەلاتدار

ئەفەندەم: گەرە يەكى خاوەن رۆشنيريهكى ئەوروپايى پوشاكي ئەوروپايى

بپوشى / وشهيهكى يونانيه.

ئىكديش، كدش: ئەسپ

ئەلماز: ئەلماس

ئالوس، ئالوسى: پلەيهكى سەربازى، سەرکردە ي دەهزار سەربازى ئىنكيشارى

لەسەردەمى سولتان ئورخان .

ئۆدە: ھۆدە، ژوور، ديو

ئوزى، قوزى: گوشتى بەرخ

ئۆنتە، ئۆنتەچى: ئەوہنتە، فيلباز، ھەوانتە، دەسكەوتىكى ناشەرعى، بەفيل و

خەلەتاندن .

ئەفيون: شارىكى تركيايه روهكى ئەفيونى لى دەچينرى، ناوى ئەفيون لەوہوہ

ھاتوہ .

ئۆيە: شريتىك يان تيلماسكىكى چنراوى نەخشينراو .

ئەيوان: ھەيوان، بالكۆن / فارسيه .

بابوج: پاپوچ، پيلاوى لەحەرير و نەخشينراو بە ئالتون بۆ ئافرەت / فارسيه

باپور: پاپور، كەشتى يان شەمەنەفەر ي بەھەلم بجوولئ .

باغە: ماددە يەكى رەقى شەففافە، لەنيوان شووشەو پلاستىكدايه .

باشکاتب: سەرۆکی نووسهران له فه‌رمانگه‌کاندا .
 بآلتۆ: پآلتۆ، قاپووت
 پرواز: په‌رواز، چوارچیوه‌ی تابلۆ یان وینه .
 برتیل: به‌رتیل، ره‌شوه، دهم چه‌ورکردن تا کاریکت به‌ ناهه‌ق یاناره‌ و بۆبکات .
 برغل: ساوهر
 برنجی: چاک، باش تر / فارسیه و له‌وی به‌مانای: ئەلقه‌یه‌کی ئآلتوونی پآوانه‌و
 بازنی پی ده‌پازینه‌وه .
 بسترمه: باستورمه / له‌ پاستیرمه‌ی فارسیه‌وه . گوشتی وشکراو به‌داووده‌رمانه‌وه .
 بشناق، بوشناق: بۆشناخ، که‌سیکی قۆزو جوانخاس / ئەسله‌که‌ی: به‌خه‌لکی (سلاقی
) و (بۆسنه‌) یان ده‌گوت .
 بقچه، بقچه: بوخچه / فارسیه، جل وکه‌ل وپه‌لی پوشاکی بووکی تیدا ده‌پپچرایه‌وه .
 بقشیش: به‌خشیش، پاداشت، موسافیر له‌ ئوتیلدا شتی پاره‌ی ده‌دا به‌ خزمه‌تگوزاره‌که
 / فارسیه .
 بقلاوه: پاقلآوه .
 بگ، بیگ، بیه: نازناوه‌ بۆ که‌سیکی وه‌جاخزاده / فارسیه مانای زانا، چه‌کیم
 ده‌به‌خشی .
 بلتجی، بلتجی: به‌لته‌چی، پاسه‌وانیکی ته‌ور به‌ده‌ست، به‌گشتی (پیاوخرآپ) ده‌گریته‌وه .
 بلته: مشار، ته‌ور
 بلکی: به‌لکی، به‌لکو، به‌شکم، به‌مانای (واپاوه‌ روان ده‌کری، ئەگه‌ری ئەوه‌ هه‌یه)
 بنفسج: ناوه‌ بۆ گولیک، بۆنیککی خۆش .
 به‌هارات: داووده‌رمانی چیشت (ئآله‌ت زه‌رده‌چه‌وه‌زیره‌ و...)
 به‌هلوان، به‌هلوی، فه‌لوی: پآله‌وان، قاره‌مان، ئازا / فارسیه
 بوش: بۆش، به‌تآل، بی ناوه‌پۆک
 بودرو: بۆدره، لیستی مووچه، تا سالانیک له‌مه‌وبه‌ر لای خۆمان (بۆدره) به‌کار
 ده‌هات بۆ لیستی مووچه .
 ئوباش: تیکه‌له‌یه‌ یان هه‌مه‌ چیزه‌ یه‌ له‌ پیاوخرآپ وریگرو تاوانبارو چه‌قۆکیش و
 دزو جه‌رده‌و ....
 پول: پوولی پۆسته .

بویاغ: بویه ی رهنگکردن

بیجاما: شهروال یان پووشاکی نوستن / فارسیه (باجاما) یه

تاوه: ده فری بۆ سوورکردنهوهی خواردن

تتن: تووتن

تخت: تهخته ی نوستن، چارپا لهتهخته .

تمبل، تنبل: تهمه ل و سست و لهش بهدوشاو .

چاویش، شاییش: ده رگه وان، چاوهش، پلهیه کی سه ربازی بووه .

شرشف، چرچف: چه رچه ف، متیل .

چلبی، شلبی، چه له بی، نازناوه بۆ که سیکی خاوه ن چاکه و چاکه خواز .

خواجه، گه وره، مه زن، گه وره ی جووه کان، بۆ بیانیه کانیش به کار ده هات .

جمرک، کمرک: گومرگ، ره سم و باجی کالاو که ل و په لی هاورده .

جوره: گه وره، چال، خه رهند

جوقه: جه و قه، تیپیکی مؤسیقا

خازندار: خه زنه دار، وه زیری ئازووقه و خوراک / وشه یه کی لیکدراوه عاره بی

وفارسیه: به رپرسی گه نجینه

خازوق، له قازیق: تیلایه که ۷۰ سم زیاتر، ئه وه ی سزای مه رگی بدرایه ده بوو

له سه ری دانیشی تا ده مرئ .

خاشوقه: خاشو و گه، که و چکی چیشت خواردن .

خانم، هانم: خاتون / فارسییه

خربشه: خه ربه شه، شقلی و پقلی، نووسینیکی تیکه لو پیکه ل نه خوینریته وه .

خرج: خورج، جه و ال، له مووی ئاژه ل دروست ده کری وشتی تی ده کری .

خورشید: خور، هه تاو / فارسییه

دادا: داده، میرد مندال . له کوردیدا به خوشکی گه وره ده گوترئ .

دایه: له له، دایه ن . له کوردیدا (دایک) ده گه یه نی .

دد، دده: گیانداریکی درنده عوسمانیان منالیان پی ده ترسان / فارسیه

دزینه: ده رزه ن، ده سته یه کی دووازده دانه یی .

دستور: ده ستوور، ریگه دان به کردنی کاریک

دفتەر: دهفتهر، تيانووس بۆتۆمارکردنى زانىارى .
 دندرمه، دۆلدرمه: دۆندرمه .
 دوغرى: دوغرى، راستگو، راست و بى پىچ وپهنا .
 دولاب: تايهئى ئوتومبيل، دۆلاب بۆ ههنگرتنى كهل وپهلى ناومال .
 دونم: دۆنم، زهويهكى ههزار مهتر دووجا، لهئەسلدا بۆزهويهك بووه كه پانيهكهئى
 پوژهجوئيىك بوويه .
 رف: رهففه، تهختهيه بهديوارهوه بۆ دانانى شت لهسهري .
 رواق، رهواق، بهشيكه له ساختمانىك بۆ دانىشتن،
 زنبرك: تهرازوو، زهملهكه، تهليكى سهختى پىچاوپىچ تواناي كشان و
 خابوونهوهئى ههئى .
 سجق: سنجوق، باسترمه، ريخۆلهئى ئازهل دهئاخنى له قيمه و داوودهرمان.
 لهكورديدا: شيرينييهكه له كاگله گويز و دوشاوى ترى به دهزوويهكهوه .
 سنجق، ينجق: ئالا، پهرچهم، بهيداخ . دوايى مهبهستى وشهكه (يهكهيهكى ئيدارى)
 شى دهگرتهوه .
 سرسرى: سهرسهري، بيكاره، بى ئيش، بهتال . لهكوردى وعارهبيدا: كهسيكى
 خراب و شهپرانگيز وئاژاوهچى .
 سقاله: ئەسكهله، تهختهيهكه له بيناسازيدا بهناكان بهكارى ديئن .
 رسكله: ئەسكهله، بهندهر، مينا / ئيتالييه
 سكتر، سيكتر: دهمت داخه، بيدهنكبه .
 شربچى، شوربچى: ئەوهئى خواردنى ده دايه سهربازهكان .
 شوربه: شوربا، چيشتيكى شل وروون، (سوپ) بهقهولى ئيستا !
 شيش بييش: شهش و پىنج .
 ياغ سليم: پاره يهكى وردهئى ده مليمى . لاي خويمان: ساغ وسهليم بۆ (تهندروستى
 باش يان سهلامهت) ه
 ياكو، ساكو: چاكهت
 گابو: تاپو، بروانامهئى فروشتن، تۆمارکردنى خانوو وبهره بهرهمى .
 گابور: تابوور، ريزئى سهربازى ۸۰۰ - ۱۰۰۰ كهسى پياده .

- گاسه، تاس، جاميکی مس بۆ ئاوخواردنه وه / يۆنانيه .
 گازه، تازه: کاري، شتي دهم ودهست بووي .
 گشت: تهشت
 گقم: تاقم، تاقمی ددان، دهستهی شتي يا كه سانیکي له يه کچوو .
 گواي، توای: تاوه، جوړیکه له قاپ و قاچاغی ناومال .
 گوز: تۆز، غوبار
 عفارم: ئافهرم، بۆهاندان ودهستخوشي .
 عنبر، انبر: عه مار، گه نجينه ی گهنم و دانه ويله .
 اربه، عربه: ماشين، ئوتومبيل
 کفته: جوړه خواردنيکه
 کفکر: که وگير، که وچکيکی گه وره ی کون کون .
 کلبجه، کلبچه: که له پچه، بۆ دهست به ستنه وه ی تاوانبار .
 کندره، قندره: قونه ره، پيلاوی چه رمی پاژنه دار .
 فانوس: فانوس، چرای دهستگير .
 فرمان: خواست و فرمانيکی سولتانی .
 قازان: مه نجه ليکی گه وره
 قشله، قيشلق: بيمار خانه، هه روا بۆ: قه لای سه ربازيش .
 قورمه: قاورمه، گوشت و پياز به چه وره که ی خوی سوورده کريته وه و هه لده گيري .
 قوزی: قوزی، گوشتی به رخ .
 کار: کارژوله، بيچووی بزنی تازه له دليک بوو .
 کبوت: قاپووت، پالتو
 کرخانه: کارخانه، مالي له شفروشي تيدا بکري .
 کرخانچی: خاوهن مالي رابواردن، گه وواد، بۆ جنيوو سووکايه تيش به کاردي .
 ديسان دوا یی لای عاره ب و کورد مه به ست ليی گوړا بۆ (کارگه، معمل، مينع)
 جمرک، گمرگ: گومرگ .
 کنافه: که ننافه، جوړی له شيريني له ئيشی هه وير .
 مازا: مه زه، زه لاته و خواردنی تر له ته ک خواردنه وه که هولييه کاندا ده خوری .

ماسوره: لوله، ماسورهی تفهنگ
 نوبتچی: نوبهچی، کهسی کاتی کارهکهی هاتبی، پاسهوان، ئیشکچی .
 هواره، گواره: غهواره، ئەو سهربازانهی کاتی شهردهنیترین بو چاوپراو (استطلاع)
 ی دوژمن .

یاز: دهنوسی
 یازچی، یازهچی: نووسه ره فهرمانگه دا .
 یافگه، لافیته: ئالا، پارچه قوماشی که له سهری دهنوسری .
 یاده، یاخه: یه خه ی کراس وچاکهت وپالتوو ....
 یخنی، یغنی: پیازی کولاو بو چیشت، کورد به (شوربای کنگر) دهلی .
 یولاش، یولداش: هاورئ، هاجووت.

هه و النامه ی کتیب

زمان له شهري بهرگري له ناسنامه دا

قادر وريا ■

ناماژه

ئه‌م وتاره، پيشه‌کي نویترين کتيم "شهري ناسنامه و سه‌نگه‌ري زمان" ه که له مانگی مای ئه‌مسالدا چاپ و بلاو بووه. له‌م کتیبه‌دا کومه‌لیک تویژینه‌وه، وتار و بابته ههن که ته‌وه‌ري سه‌ره‌کي به‌شیکي به‌رچاویان گرنگی بایه‌خدان به زمان له خه‌باتی ناسنامه‌خوازی و ناسنامه‌پاریزی دایه. زۆربه‌ی ئه‌م وتار و بابته‌نامه له‌م چهند ساله‌ی دواییدا، نووسیون و ئاماده‌م کردوون و به‌شی زۆریشیان له گوڤار و رۆژنامه و مآله‌په‌ره کوردیه‌کاندا بلاو بوونه‌وه. به‌لام به‌ پیوستم زانی له دوو تویی کتیبیکدا کویان بکه‌مه‌وه، بو ئه‌وه‌ی که‌سانیک که‌هز به‌ خویندنه‌وه و به‌ دوا‌داچوونی ئه‌م جووره‌ باسه‌ ده‌که‌ن، ناچار نه‌بن له‌م یا ئه‌و بلاوکراوه و مآله‌په‌ردا به‌ دواياندا بگه‌رین. هه‌روه‌ها ده‌مه‌وی هاسانکارییه‌کم کردبێ بو که‌سانیک که‌هیشتا به‌ گه‌رانی نیو مآله‌په‌ره‌کان و خویندنه‌وه‌ی بابته‌ی ئه‌لکترونی رانه‌هاتوون.

له‌و برۆیه‌دام دوا‌ی خاک یا نیشتمان، زمان گرنگترین فاکته‌ره که نه‌ته‌وه‌یه‌ک هان ده‌دا بو مانه‌وه‌ی خو‌ی، بیپاریزی و به‌رگری لی بکا. هه‌ر وا که ئه‌گه‌ر خاک و نیشتمان له نه‌ته‌وه‌یه‌ک داگیر بکری و ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ تووشی هه‌لقه‌نران و ئاواره‌یی له سه‌ر زه‌ویی خو‌ی بی، زۆر زه‌حمه‌ته نه‌ته‌وه‌بوونی خو‌ی بو بیپاریزی، ئه‌گه‌ر زمانیش له نه‌ته‌وه‌یه‌ک بستینریته‌وه، به‌ره به‌ره ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خو‌ی له ده‌ست ده‌دا و له زمان و نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیکه‌دا ده‌تویته‌وه. له‌و ناوچه‌یه‌ی ئیمه‌ی کوردی لی ده‌ژین، جیاوازی په‌گه‌زی و په‌نگی پیست و قژی نه‌ته‌وه‌کان ئه‌وه‌نده دیار و به‌رچاو نین. واته له‌م پرویه‌وه سنووریکی توخ و پرپه‌نگ له نیوانماندا نییه. هه‌روه‌ها له پروی دین و ئایینیشه‌وه کورد و نه‌ته‌وه‌کانی ده‌وروبه‌رمان به‌ تایبه‌تی نه‌ته‌وه‌ زاله‌کان، به‌ زۆری موسولمانن. له پروی کولتووریشه‌وه، به‌ هو‌ی سه‌دان سال پیکه‌وه‌ژیان و لیکه‌وه‌رگرتنی کاریگه‌ری، ویکچوون له نیوانماندا زۆره. نیشتمانه‌ دابه‌شکراو و پارچه‌پارچه‌ کراوه‌که‌شمان، راسته له‌سه‌ر به‌شیکي زۆری، خاوه‌نه راسته‌قینه‌که‌ی واته نه‌ته‌وه‌ی کورد ده‌ژی، به‌لام ژینیکی بنده‌ستانه‌ی هه‌یه. ژینیکی بیبه‌ش له کیان و ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی و تیکه‌ل به‌ هه‌ولیکی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی داگیرکه‌ران بو سهرینه‌وه و تواندنه‌وه‌مان. ئه‌و نه‌ته‌وه‌ و ده‌وله‌تانه‌ی کوردستانیان به‌ سه‌ر خو‌یاندا دابه‌ش کرده، له ریگه‌ی به‌ فه‌رمی‌کردن و زالکردن و پشتیوانیی هه‌مه‌لایه‌نه له زمانه‌که‌ی خو‌یان و ته‌نگه‌ه‌لچنین به‌ زمانی کوردی له ریگه‌ی سیسته‌می په‌روه‌رده و فی‌رکردن، راگه‌یه‌نه‌کانیان و هتد، زۆرتین مه‌ترسییان بو سه‌ر زمانی کوردی دروست کرده.

ئیمه‌ی کورد وهک نه‌ته‌وهیه‌ک به خاکه‌که‌مان و زمانه‌که‌مان له "ئه‌وانی تر" جیا ده‌کرئینه‌وه. له سهر خاکیکی داگیرکراو و لکینراو به ده‌ولت-نه‌ته‌وهیه‌ک که هی ئیمه نییه، ئە‌گهر نه‌توانین زمانه‌که‌شمان بپاریزین، به کام فاکتەر و به کامه ناسنامه، ده‌توانین خۆمان له وانی دیکه به جیاواز بزانیین؟ چۆن ده‌توانین به‌رگه‌ی هرووژمی هه‌مه لایه‌نه‌یان بگرین؟ له‌م پوانگه‌یه‌وه، زمان ده‌بی وهک چه‌کیک بۆ به‌رگری له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و وهک سه‌نگه‌ریک بۆ پاره‌ستان به‌رامبه‌ر سه‌رکوت و سه‌رینه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و زمانی به‌کار به‌یئری. به خۆشییه‌وه ئە‌م تیگه‌یشتنه له باره‌ی گرنگیدان به زمان له پوژه‌ه‌لاتی کوردستان جیگای خۆی کردۆته‌وه و ئە‌وه بۆ چه‌ندین سال ده‌چی بزووتنه‌وه‌یه‌کی پوو له گه‌شه‌ی کولتووری که داوای به‌فرمی ناسینی زمانی کوردی و خویندن به‌و زمانه له ریزی پیشه‌وه‌ی داواکانییه‌تی، له هه‌موو پارێزگه‌کانی کوردستان سه‌ری هه‌لداوه. ئە‌و بزووتنه‌وه‌یه‌ی فیرکردنی خۆبه‌خشانه‌ی خویندنه‌وه و نووسین به‌ زمانی کوردی به هۆگرانی ئە‌و زمانه، هاندانی بنه‌ماله‌کان بۆ دانانی ناوی کوردی له سهر مندالانیان و قسه‌کردن به‌ زمانی دایکیان له نیو بنه‌ماله و ده‌ره‌وه‌ی بنه‌ماله، ناره‌زایه‌تی ده‌ربهرین به‌رامبه‌ر داسه‌پانی ناوی ناکوردی له سهر شوینی ژیان و کاری دانیشتوانی کوردستان، کو‌کردنه‌وه‌ی ئە‌ده‌بیاتی زاره‌کی، ئاماده‌کردنی فره‌هنگی وشه‌ی زمانی کوردی له بواری جیا‌ازدا، بواری ره‌خساندن بۆ بلا‌وبوونه‌وه‌ی ده‌قی شی‌عری و ئە‌ده‌بیاتی کوردی له تو‌ره کو‌مه‌لایه‌تییه‌کان، هاندانی زمانه‌وانان و تو‌یژه‌ران بۆ تو‌یژه‌ینه‌وه‌ی زانستی له باره‌ی دیالیکت و بن‌زاره‌کانی زمانی کوردی، بایه‌خدان به‌ هه‌بوونی چاپه‌مه‌نی به‌ زمانی کوردی و ده‌یان جو‌ر به‌رنامه و چالاکی دیکه‌ی له خۆ گرتوه.

زۆر له پیشه‌نگان و به‌شدارانی چالاک و کاریگه‌ری ئە‌و بزووتنه‌وه‌یه، سه‌باره‌ت به هه‌وله به‌نرخه‌کانیان و پیداگری و به‌رده‌وامی له‌سه‌ر ئامانجه پیرۆزه‌کانیان، له‌لایه‌ن داموده‌زگا ئە‌منیه‌تی و سه‌رکو‌تکه‌ره‌کانی رێژیمی ئێران به‌ره‌وو‌وی رێگری، کیشه و گرتن و چوونه به‌ندیخانه بوونه‌وه. ئە‌و بزووتنه‌وه کولتوورییه له گه‌ل ئە‌وه‌ی هیشتا به ئامانجه سه‌ره‌کی و بنه‌ره‌تییه‌کانی نه‌گه‌یشتوه، به‌لام تا ئێره توانیویتی پو‌لی به‌رچاوی هه‌بی له په‌ره‌پیدانی وشیاری زمانی و وشیاری نه‌ته‌وه‌یی و، به‌رزپاگرتنی گیانی ناسنامه‌خوازی و ناسنامه‌پاریزی له نیو تاکه‌کانی پو‌ژه‌ه‌لاتی کوردستاندا.

بزووتنه‌وه‌ی کولتووری ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پاریزی پو‌ژه‌ه‌لاتی کوردستان و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شو‌رشگێری پو‌ژه‌ه‌لاتی کوردستان که حیزب و ریکخراوه

سیاسییه‌کان نوینه‌رایه‌تی و ریبهری ده‌کن، لیک نامۆ و بیگانه نین. بزووتنه‌وه سیاسی و شورش‌گیریه‌که، به تایبه‌تی حیزبی دیموکراتی کوردستان له رۆژی هه‌وه‌لی دامه‌زانییه‌وه، هه‌لگری داخوازه نه‌ته‌وه‌یه‌کانی خه‌لکی کوردستان بووه، داوای مافی دیارکردنی چاره‌نووس بۆ نه‌ته‌وه‌ی کورد له ئیرانی کردووه و به رەسمی ناسینی زمانی کوردی و قبوولکردنی وه‌ک زمانی ئیداری و خویندن له کوردستان، یه‌ک له داوا هه‌میشه‌یه‌کانی بووه. ئەم بزووتنه‌وه‌یه، به درێژایی چه‌ندین ده‌یه‌ی رابردوو، له رۆوی گرنگیدانی خه‌لکی رۆژه‌لات به زمان وه‌ک یه‌ک له گرنگترین فاکته‌ره‌کانی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌ییان، کاریگه‌ریی خۆی داناوه. ئەوه‌نده‌ی بۆشی گونجاو بی‌ت، پشتیوانی له جموجۆل و تیکۆشان به ئامانجی داواکردنی مافه‌ زمانیه‌کان کردوه.

بزووتنه‌وه‌ی کولتووری ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پارێز له نیوخۆی رۆژه‌لاتی کوردستانیش، له سهر بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شورش‌گیریه‌که شوین دانهر بووه. به‌لگه‌یه‌کی به‌هیز بووه له‌سهر ره‌واییه‌تی (شه‌رعییه‌ت)ی داوا سیاسی و نه‌ته‌وه‌یه‌کانیان و قوولبوونی ره‌گ و ریشه‌ی ویسته‌کانیان له‌نیو خه‌لکی خویاندا. برۆای هیزه‌ سیاسییه‌کان و مرۆقه‌کانی به‌شدار له‌و بزووتنه‌وه‌ی سیاسی و شورش‌گیریه‌ی به‌دروستی ئامانجه‌کانیان و به‌حه‌قبوونی خه‌باته‌که‌یان پته‌وتر کردوه.

له‌میژ ساله‌ له‌ سهر ئەو برۆایه‌م، تاکی کورد له رۆژه‌لاتی کوردستاندا چ ئەوه‌ی ریزی حیزب و ریکخراوه‌ سیاسی و شورش‌گیره‌کانی بۆ تیکۆشان هه‌لبژاردووه، چ ئەو که‌سه‌ی له نیوخۆی رۆژه‌لاتدا به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌مانه‌ و سه‌ره‌رای نه‌گونجاو بوونی بارودۆخی سیاسی نیوخۆی ولات، بۆ مافه‌ زمانیه‌کان و به‌رگری له ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خۆی هه‌ول دهدا، هه‌ر دوویان هه‌لگری یه‌ک ئامانجی سه‌ره‌کین. ئەو ئامانجه‌ش رزگاربوونی نه‌ته‌وه‌ی کورد له ئیران له بنده‌ستی و بی‌مافی و، گه‌یشتنی به مافی زالبوون به‌ سه‌ر چاره‌نووسی خۆیه‌تی. له‌م پروانگه‌وه‌یه‌ که له ژماره‌یه‌ک له نووسین و بابته‌کانی ئەم کتیه‌مدا، هه‌ول و تیکۆشانی به‌شدارانی بزووتنه‌وه‌ی کولتووری ناسنامه‌خواز و ناسنامه‌پارێزی رۆژه‌لاتی کوردستان، به‌ جوړیک له جوړه‌کان هاتوونه‌وه به‌رباس و به‌ پیزانینه‌وه ئاورپیان لێ دراوه‌ته‌وه. هه‌ر ئەم تیگه‌یشتنه‌شم له نرخ و گرنگی هه‌وله‌کانیانه‌ که وام لێ ده‌کا چاپی ئەم کتیه‌م پیشکەش به‌ وان، به‌ پیشمه‌رگه‌کانی نیو سه‌نگه‌ری زمان له نیوخۆی رۆژه‌لاتی کوردستان، بکه‌م.

*قاده‌ وریا / خویندکاری دکتورای زمان. له زانکۆی کۆیه.

زمانی یہ کگرتووی کوردی به کوئ گہیشیت؟

■ جمہہ کہریم ہہ ورامی

پرسه ئەدەبىي و ھونەرى و زمانەوانىيەكان لە كوردستاندا، گەلى جار دووبارە دەبنەو و لە گوڤار و رۆژنامەكاندا لەسەريان دەنوسریت. بۆ قسەکردن لەسەريان كۆر و كۆبوونەو وەيان بۆ سازدەكری. گەلى جار بابەتەكانيان لەو كۆراندەدا لە سنوورى خۆياندا دەچنە دەرەو و لە مەبەستەكانى خۆيان دوور دەكەونەو، كەسانىكى خاوەن برۆنامەى بالاش ھەن، خويان بە دووبارەكردنەو وەى بابەتە سەرەكییەكانى زمانەوانىيەو گرتوو. گەلى جار ئەو پرسە دەھیننەو و پيش لە پەنايدا خۆيان لەچاو خويندەواراندا نوێ دەكەنەو و وا پيشان دەدەن ئەو بابەتانە لە ئاست ئەواندان و ئەوان خاوەن بافتى ئەو وەن بریاریان لەسەر بدن. ھەگبەى ئەوان لەو زۆرتى تىايە و پرە لە نەھىيەكانى زمان و زانست و زانیارى، بە خۆيان نەبى بە كەس ناكریتەو. قوتابىيەكانيان دەزانن ئەو وەى ئەوان لە كۆرەكاندا بە گوئیگرانى دەفرۆشن ھەر ئەو وانانەن كە لە پۆلەكانى زانكودا وەك خورىيەكەى پوور خەجى چەند جار ريساويانە و شىيان كرددوو و تەو. خەلكە نيمچە خويندەوار و نەخويندەوارەكەش وا دەزانن ئەو وەى ئەوان دەيلین تازه بابەتە و دەق نەشكاو.

یەكێك لەو بابەتانە كە وەك بنیشتە خوشەى بن ددانى لى ھاتوو پرسى زمانى یەكگرتوى كوردى بوو. بابەتەكە ئەو وەندە و ترا بوو، دەوترايەو، كەس نەما بوو نەبىستى. واى لى ھاتبوو بە ھەر یەكێك بووتايە ئەو بۆ بە زمانى كوردى نانوسى، یان ئەو بۆ كتیبي كوردى ناخوینیتەو؟ یەكسەر پى دەوتى: جا ئیمە زمانى یەكگرتوو مان ھەیه تا پى بنوسم یان بخوینمەو؟

لە پال ئەم پرسەدا گەلى كەس خۆيان لە خویندن و نووسینی زمانى كوردى دەدزیو، نموونەى ئەوانە پشتیان لە زمانى دایك و نەتەو وەكەیان دەكرد و پشتینی خۆيان بۆ بىباكى دەكردو. ئەو كەسانە رەنگە لایان و ابى دەسەلاتىك یان دەزگایەكى تاییەت ھەبن، لای ئەوان زمانى یەكگرتوو دروست دەبى كە چى نایكەن.

زمانى یەكگرتوى كوردى یانى چى؟ چۆن پیناسە دەكری؟

ئەگەر بەوانە كە چاوەروانى زمانى یەكگرتوى كوردى دەكەن، یان داواى دەكەن بلى كوا پیناسە یەكیم بۆ بكەن، یان شوینی ھینانە دىيەكەى بۆم دیارى بكەن، رەنگە ھەر ئەو وەندە بلىن: واتە یەك زمان ھەبى! یانى چى یەك زمان ھەبى؟ بۆ كورد چەند زمانى ھەیه؟ یان دەلین دەشى بە یەك شیو زار ئاخوتن بكرى، بەم پىيە بى دەبى

شیوه زاره کان له نیو یه ک شیوه زاردا بتوینه وه، یان یه کیکیان هه لژییرین و ئه وانى دیکه وه لا بنین؟ ئایا ئه مه ده بی؟ خو زمان خه زمان لۆخه نییه به ئاسانى تیکه ل به یه کیان بکهیت! یان چ عه قلیک ره وای ده بینى شیوه زاریک چه ندان ملیون کهس ئاخاوتنى پی بکهن و هه زاران سال له ناخى میژوودا جیگه ی خو ی گرتبی و ره گ و ریشه ی له ناخدا داکوتابی، تو بیی - با به خه یالیش بی - له مهیدانى فیکر و فه رهنگ دوورى بخه یته وه! شتى وا پرووى نه داوه و نه بووه، ئه مه شتیکه له نیو خه یالیشدا جیى نابیتته وه.

گریمان هیئانه دی ئه م کاره ئه سته م نه بوو، ئه ی کام شیوه زار ده کرى به بنکه بو شیوه کانیترا؟ ئه ی کی ئه م کاره ده کات؟

رهنگه یه کیک لی ره دا خو ی ههلقوتینی و بلئ: به و جوره نا، به لکو به وه ی زمانیکی یه کگرتووی مو تر به کراو له هه موو شیوه کان دروستبکری و بیى به زمانى فه رمى گشت فه رمانگا کان و پرۆگرامه کانی قوتابخانه و خویندنگا کانیشى پی دارپژرئ. به و جوره زمانه ستاندارد که زمانى یه کگرتوو دروست ده بی.

رهنگه ئه وانى که چه زیان لینیه باسى ئه و پرسه بکهن، به جوریک له و جورانه وینای هیئانه دی زمانى یه کگرتووی کوردییان کرد بی.

هه ر جور بی هیئانه دی زمانى یه کگرتووی کوردی به وه ی خه لکی بیرى لی ده که نه وه نه ک له واقیعی ئه مپروى کوردا له زهینیشدا ئاسان نییه.

پرسه که گه لی لایه نی هه یه، هه ر لایه نیکی لی وردبوونه وه ی تایبه ت به خو ی هه یه، هه ر لایه نیکی پیویستی به زیده بیرکردنه وه و به دوا داچوونه.

له بیرکردنه وه له زمانى یه کگرتووی کوردا یه کسه ر رینووسه که ی ده که ویتته به ر زهین، هیللی به رچاوی ئه و پرۆسه یه لایه نی رینووسه که یه تی، خو ده بی له یه کگرتوو ده که دا رینووسى زمانه که ش یه ک بگری، من هه نووکه له م دوو دیره ی به ر ده ستمدا چه ند وشه یه کم نووسیون وه ک: وشه ی (نووسین، یه کبگرن) که سانى تر هه ن (نووسین) به یه ک (واو) ده نووسن، یان وشه ی: (یه کبگرن) به: (یه ک بگرن) ده نووسن، هه ر دوو رینووسه که راستن، وه لی دیمه نیان جیا یه، وشه ی (پیلینان) وا بنووسری باشه، یان به م جوره: (پی لینان)، یان: (پی لی نان).

چه ندان وشه ی دیکه ی له و چه شنه، به فورمیکیان بنووسری هه له یه یان به ویتریین هه له نییه، به لام خو ده بی له پی شه وه رینووسه کان ریکبخرین ئه و جا ده ست بو لایه نه کانی دیکه ی زمان به یین.

ئەمە ئەگەر مەبەستمان لە یەكگرتنی زمانی كوردی تەنیا ئەو شیوەزارە كوردییە بێ كە لە كوردستانی باشووردا لەمیژە بەكاردیت، ئەی ئەگەر زمانە یەكگرتوووە كە بۆ سەرانسەری كوردستانی گەورە بێ، ئەمەیان وەك ئەوەی لی دێ (ئەمپۆ) باوەش بکەین بە شاخی سەفیندا لەسەر قەلای هەولێر دایبێنین.

لەكاتی بێرکردنەوهمان بۆ هینانە دی زمانی یەكگرتووی كوردی وەها كە سەرانسەری كوردستان بگریتهو، ئەو كات دەبێ بێر لە جۆری نووسینەكەش بکەینەو نەك رینوووسەكە.

ئایا ئەو زمانە یەكگرتوووە نووسینەكە ی بەم پیتانە دەبیت كە لە راستەووە بۆ چەپ دەنووسرین؟ یان بەو نووسینە دەبێ كە لە چەپەووە بۆ راستە؟ واتە بە پیتی عەرەبی بێ یان بە پیتی لاتینی؟ وەك لەم دەمەدا لە كوردستانی رۆژئاوا و لە واریکی تەسكدا لە كوردستانی باكورددا بەكارین دین.

پیت هیمایه بۆ ئەو دەنگانە ی كە وشە پێك دین، دەنگەكانیش هیما بۆ ئەو مانایانە كە مەبەستن، نووسینی كوردی لە چەپەووە بۆ راست یان بە پێچەوانەووە كار ناكاتە سەر حەقیقەتی زمانەكە، وشەكان لە هەر فۆرمیکدا بن هەمان دەنگیان هەیه، كە تۆ ناوی (ئازاد) دەبە ی چی بەم جۆرە بینوووسی (ئازاد) یان بە پیتی لاتینی بینوووسی وەك (Azad) لە هەردوو نووسیندا دەنگی وشە ی ئازاد هەر هەمان دەنگە. باشە؛ لە پرۆسە ی هینانەدی زمانی ستانداردی كوردیدا كام نووسین لەو دوو جۆرە نووسینانە وەرگرین؟

ئەمە لە كاتیكدا كە وا بیرمان لەو پرۆسە یە كردوو؛ دەبێ ئەوەش لەبەر چاوی بگرین، كە نووسینی كوردی لە كوردستانی باشووردا لەمیژە بەكاردەهینری و قۆناغی كی دوورودریژی بریو، گەلی كەلتور و فەرھەنگ و رۆشنیری كوردی لە ئامیز گرتوو و سامانی كی فرە ی پاشكەوتكردوو. لە ئەزمونگەری خۆیدا خۆی سازداو. كەچی نووسین بە پیتی لاتینی لە كوردستانی باكور و رۆژاوادا لە سەرەتای خۆ تاقیکردنەووە یەكەم هەنگاودایە.

ئەبێ ئەوەش لەبیر نەكەین، كە بەكارهینانی نووسین و خۆیندەووە بە پیتی عەرەبی لێرە و لاتینی لەوئ بۆتە كەم لە یەكتری حالی بوون و تەگەرە ی ئالوگۆرکردنی رپووناكیری بۆ هەردوو لا.

گریمان ئەو پرۆسه‌یه‌مان هینا بواری جیبه‌جیکردنه‌وه، کام له‌م دوو زاره وهربگرین و بیکه‌ین به ستاندارد و شیوه‌کانی تری لی موتربه بکه‌ین؟

شیوه کرمانجییه‌که‌ی خواروو؟ واته شیوه سۆرانییه باوه‌که‌ی، که چه‌ندان شیوه‌ی دیکه له په‌نایدا ههن، یان شیوه کرمانجییه‌که‌ی ژووور که ئەویش له چه‌ندان ورده دیالیکتیکی دیکه له په‌نایدا ههن و له پرۆبه‌ریکی فراوانی کوردستاندا ده‌یان ملیۆن ئاخاوتنی پیده‌که‌ن.

ههر کام له‌و دووانه بکه‌ین به ستاندارد و ئەوانی تری لی موتربه بکه‌ین، له‌و کاته‌دا ئەم پرسیاره‌مان لی قیت ده‌بیته‌وه، ئەوانه کین ئەو کاره ده‌که‌ن؟ تا چ رادده‌یه‌ک ئەو ده‌سه‌لاته‌یان هه‌یه؟ کئ ئەو ده‌سه‌لاته‌ی دانا؟

با دابنن ده‌زگایه‌ک وه‌ک ده‌زگای ئە‌کادیمیای کوردی ئەو پرۆسه‌ی گه‌لاله‌کرد، ئە‌ی چۆن ده‌بیاته بواری جیبه‌جیکردنه‌وه؟

ئایا له کوردستاندا، ته‌نانه‌ت له‌و به‌شه‌یدا که خاوه‌ن فیدرالیزمه ئەو ده‌سه‌لاته‌ی هه‌یه تا ئەو کاره بکات؟

بۆ کوردستانی گه‌وره‌ پرزگار بووه و له‌به‌ر ده‌ستدایه و به سنووری مه‌حکه‌م ته‌یمان به‌ندکراوه و هه‌موو شتیکی ته‌واوه، داگیرکه‌رانی لی دوورخراوه‌ته‌وه، ماوه‌ته‌ سه‌ر ئە‌وه زمانه‌که‌ی بۆ بکری زمانی یه‌کگرتوو؟

ئە‌وه‌ی ده‌یه‌وی ده‌ست به‌کاریکی وه‌ها بکات، ده‌بی له‌ پێشه‌وه بیته کورده‌که له به‌ندیه‌تی پرزگار بکات و ئازادی ئاخاوتن کردنیان به‌ زمانی کوردی بۆ دابین بکات، ده‌وله‌تیکی سه‌ربه‌خۆی بۆ بنیات بنی و دوژمنه‌کانی لی دووربخاته‌وه و ماوه‌یه‌ک له‌ زیدی خۆیاندا به‌ه‌وینه‌وه و ده‌سه‌لاتیکی دلسۆزانه‌یان بۆ دابمه‌زرینی. هه‌موو خه‌لکه‌که‌ش ئاماده بکات بۆ پیشوازیکردنی ئەو پرۆسه‌یه، ئە‌وجا با قسه له‌ هینانه‌ی کاری وه‌ها بکات.

تۆ سه‌ر به‌ گه‌ل و نه‌ته‌وه‌یه‌کی تا ئە‌م‌رۆ له‌ سه‌دا هه‌شتا و پینجی قه‌ده‌غه‌یه مندال به‌ زمانی دایکی قسه بکات، یان بخوینی. تۆ هه‌ول بده له‌ درنده‌ی داگیرکه‌ر خۆت پرزگار بکه، دوژمنان و داگیرکه‌رانی تۆ له‌ کرم و مار پیسترن. ئایا کرم و میروو، ئە‌گه‌ر جو‌ره‌ زمانیکیان هه‌بوایه له‌ یه‌کتریان قه‌ده‌غه ده‌کرد؟

ده‌بی به‌ر له‌ هه‌موو شتی خۆمان پرزگار بکه‌ین، دوژمن له‌ خۆمان دووربخه‌ینه‌وه، با واز بینن ههر یه‌ک له‌و دوو لایه‌نه‌ی زمانه‌که‌مان کرمانجی

ژورو و خواروو له شوین خویاندا گهشه بکهن و به خویاندا بیتهوه، کهی دهرهت رهخسا ههموو شتی له تهک ئازادیدا ئاسانه. وا مهزانن فرهبوونی زاری کوردی بارگرانییه بۆ زمانهکه؛ به پیچهوانهوه، به لکو ههر یهک لهو شیوهزارانه فرهکردنی سهراوهی پوو باره گهوره کهی زمانن، ئەو دیالیکتیه به گهوره و بچوکیانهوه دهرژینه نیوی و دهوله مهندتری دهکن. زمانهکه مان ههمیشه تین و تهوژمی لهوانهوه وهردهگری.

بروا ناکه م زمان ههبی شیوهزاری ههمه جووری نه بی، ئەگه ر زمانیک ههبوو یهک دیالیکتی ههبوو ئەوه بزانه ئەو زمانه شیوهیه که له زمانیکتر.

ئهوانه ی به پاساوی نهبوونی زمانی یه کگرتووی کوردی پالیان داوه تهوه و به که مته رخمی دانیشتون به درۆ چاوه پروانی ئەو پوژده کهن، که زمانی ستاندارد بیته ئاراهه. ئەوانه لهوه بی ئاگان که مامه له کردن به زمانی کوردی له ههر ئاست و بواریکدا بیت گوشرکردن و لاوانده وهی ئەو کورپه یه که دهیه وی به سه ر پی بکه وی، وا ئیستا خه ریکه سه رپی که وتوو و نیوی زمانی یه کگرتووی کوردیه.

له م به شه ی کوردستاندا، که له بواری زمانناسیدا پیی دهوتری کرمانجی خواروو، ههر له سالی چله کانی سه دهی رابردوو وه ئەو کورپه یه لانکی بۆ دهرپازیه وه و گورانی خوشئاواز به بالایدا دهوتری، وا ئیستا له نیو جوگرافیای دهسه لاتی حکومه تی ههریمی کوردستاندا و پانتاییه کی به رینی کوردستانی پوژده لاتدا وازی دهکات و خه ریکی گروگاله.

ئهو ههموو نووسراو و کتیب و گوڤار و پوژنامه و ئورگانانه که دهرده چن و ده خوینرینه وه، یان ئەو ههموو نووسینانه لهو پانتایه فراوانه دا، ئەگه ر ئەوانه دانانی به ردی بناغه نه بن بۆ بنیات نانی زمانیکی یه کگرتووی کوردی، ئەی ده بی چی بن؟

له نیو پانتایی و ئەو پوو به ره جوگرافییه به رینه دا، که زمانه فرههنگیه که ی تیدا بلاوده بیته وه، که به ئامیره کانی خویندنه وه و نووسین و بیستن و بینین په خش ده بن، خوینه ران و بیسه ران بی ماندوو بوون لییان حالی ده بن. له کاتیکدا لهو پانتایه جوگرافییه دا چه ندان دیالیکتی تر ههن و قسه یان پی ده کری، وه لی که خویندن و نووسینه که هاتنه پیشه وه ئەوان که نار ده گرن. خو زمانی یه کگرتووی ئەو میلله تانه که هندی پوژشیری لای خومان ده یانه وی زمانی کوردی چاو له وان بکات، هه روا پیکه اتوو.

ئهوانه که زمانی ستانداردی عه‌ره‌بیان کردوو به نمونه بی ئه‌وهی بزانی ئه‌و شیوه‌زاره که کراوه به زمانی یه‌کگرتووین، هه‌ر ئه‌و شیوه‌زاره. له‌م سه‌رده‌مه‌دا له‌ گه‌لیک پرووه‌وه زمانه‌که‌یان به‌ستووته‌وه و ناهیللی پهل بو ئالوگور باوی و له‌ قالبه‌ کۆنه‌که‌ بیته‌ ده‌روه، گیریان به‌ ده‌ستییه‌وه خواردوو.

ئه‌وانه که هه‌رده‌م له‌ خه‌می نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتوو کوردیدا دان، چاویان له‌سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی کلا ناکه‌ن، گوئیان له‌وه‌ نییه‌ هه‌ر زمانیک میژووی خوی هه‌یه و زاده‌ی زیدی تاییه‌تی خویه‌تی.

زمانی یه‌کگرتوو عه‌ره‌بی ته‌نیا له‌ بواری نووسین و خویندنه‌وه و جییه‌جیکردنی کاروباری رۆشنبیریدا به‌کاردیت، که‌چی له‌ واقعی ده‌روه‌ی ژیاندا هه‌ر ناوچه و شیوه‌زاری خوی هه‌یه، به‌و ئاخاوتنی رۆژانه‌ ده‌که‌ن.

ئه‌گه‌ر عه‌ره‌بیک له‌ ژیان رۆژانه‌یدا به‌ شیوه‌ فه‌رمییه‌ یه‌کگرتوو که‌ قسه‌ بکات گالته‌ی پی ده‌کری، که‌چی ئه‌گه‌ر یه‌کیکی کورد له‌ بازار و شوینه‌ گشتییه‌کاندا به‌ شیوه‌ فه‌رمییه‌ کوردییه‌ که‌ قسه‌ بکات ریژی لیده‌گیری و به‌ پرووناکبیر ده‌دریته‌ قه‌له‌م.

من له‌وه‌ دلنیا که‌ ئه‌گه‌ر له‌ سه‌رانسه‌ری کوردستانی باشووردا به‌رنامه و پرۆگرامی خویندنگاکان به‌ کوردییه‌ که‌ وه‌ها داریژران و به‌ شیوه‌کانی دی موتر به‌ بکری، چه‌ند سال جاریکیش پیاچوونه‌وه به‌و پرۆگرامانه‌دا بکری، ئه‌وکات ده‌زگاکانی په‌روه‌رده و خویندنگاکان ده‌بنه‌ زامنی به‌دی هیانی زمانی یه‌کگرتوو کوردی.

له‌ هه‌مان کاتیشدا کوردییه‌ یه‌خسیر کراوه‌که‌ی به‌شه‌کانی تری کوردستان که‌ ئازاد ده‌بی و ده‌که‌ویته‌ به‌ر ده‌ستی خاوه‌نه‌که‌ی ئه‌وکات ئه‌زمونه‌کانی به‌شه‌ زمانه‌که‌ی باشوور ده‌کات به‌ پیشه‌وه‌ی خوی، وه‌ک ئه‌م‌رۆ هه‌ست ده‌که‌ین زاراوه‌گه‌لیک که‌ له‌ زۆر بووردا له‌ کوردستانی باشووردا جی خویان گرتوو له‌ویش به‌ تاسه‌وه به‌کار ده‌هینری. به‌و به‌کاره‌ینانه‌ی ئه‌و زاراوانه‌ ره‌چه و به‌سته‌له‌کی له‌ یه‌کدی دابران ده‌توینه‌وه و فره‌تر له‌ یه‌کدی نزیک ده‌بینه‌وه.

من داوا له‌و رۆشنبیره‌ به‌ریزانه‌ ده‌که‌م که‌ خه‌می نه‌بوونی زمانی یه‌کگرتوو کوردیان هه‌یه، با هه‌ول بدن برا ئیزیدییه‌کانیان له‌و زمانه‌ کوردییه‌ که‌ نویژی پی ده‌که‌ن و کتیبه‌ پیروژه‌کانیان پیاپیا ده‌لین زمانی کوردی زمانیکی یه‌زدانییه‌ دوور نه‌خرینه‌وه، کتیبه‌کانیان وا ده‌گه‌یه‌نن که‌ خوا له‌گه‌ل (ئاده‌م) و (نوح) دا به‌ کوردی قسه‌ی کردوو، با رۆشنبیرانی کورد بزانی بیروکه‌ی ئاخاوتنی یه‌زدان

له گەل ئافەرىدەى خۇيدا بىرۆكەيەكى كۆنە لە ئايىنە كۆنەكانى كوردەوہ سەرچاوەى گرتووە، ئايىنەكانى تىرش ئەو بىرۆكەيان لەو بىرورا كۆنانەى كوردەوہ وەرگرتووە و ھاوردەى نىو كىتیبەكان كردووە، داوا لە كاربەدەستانى كوردستان و سەرجهەم نووسەر و پووناكىيران و ئەكادىمىيەكان دەكەم فرىاكەون پىرۆگرامى خویندن بە كوردى بۆ پىراگەياندىنى نەوہى ئىزىدىيەكان دابنرى، تا بەو زمانەى كە برۆيان وايە پىرۆزە و يەزدان بۆ يەكەم جار بەو زمانە قسەى كردووە دابىرئى.

هه و النامهى كىتیب

كورتەيەك

لە ھەمبەر رەوانبېژيەو

■ ئەنومەر ئەلمان

فيگوره رهوانبيژييه كان ۱:

ئاماژە رهوانبيژييه كان نهك هەر گرنگى خويان بو ريتى ههلبهستىك ههيه، بهلكو بو تيگهيشتن له ناواخنيش. له سهردهمى ئەنتيكهوه رهچاوى فيربوونى شيوه جياوازهكانى رهوانبيژى كراوه.

ئەمرۆكهيش به بى زانيارى لهو بارهيهوه، تيگهيشتن له ههلبهست هونينهوه، جيى پشتگوڤخستن نيهه. تايبهتمهندى ئاماژهكانى دهقه هونينهوهكان، دهربرينى ناچونيهتى، نابهرامبهرى زمانى دهربرينهكانه. هوزانقان، ههلبهستهوان به جورىكى تر ههستى خوى دهردهبريت وهك له زمانى گشتى رۆژانهى خهلك كه ئيمه خوومان پيوهگرتوه. دهرفتهيك بووونكردنهوهيهكى پيوست، له ههمبر هزر و پهيف و رهوانبيژييهوه* (زمان و دهربرينى هونراوهى دهقيكى ويژهيى، بى لهبهراوگرتنى وهزن و قافيهى باو، زمان و دهربرينىكى جياوازترة له قسه و ههقهپهيفينىكى ئاسايى كه دهشيت زوربهى زورى خهلك لى بهرخوردار بن و بيزانن. سهرنج بدهينه

پهندى پيشينانى گهلانى دنيا. يانيش لهمه ر خومان، بهتايبهتى پهندهكانى پيرهميرد، ههمان پهيفى باون، بهلام كورت و پوخت وچرو ريكخراو پرمانان له رهوانبيژى و كاريگهريدا لهسهر هزرى باو. جياوازى كهسيك لهگهله وپتر ئا لهويكانهوه سهرچاوه ههلهدگرىت. ههروهك فهلسهفه خوى. پامان و رۆچوون و بيركردنهوه، مۆنۆپۆل نيهه و مولك و مافى گشتييه و دهشيت ههر مرۆفك به پى حهز و ئارهزوو و تواناو دهرفتهى رهخساو خوى لى بهرخوردارىت.

بيشك مرۆفهكان بير دهكهنهوه و ههمان پهيف و دهستهواژهيش دهزانن و بهكار دينن، بهلام زوربه ناتوانن يان ناخوازن رهوانبيژبن و به ههمان پهيف و دهستهواژه، پامان و بيرهكان وهها چر و مانادار بكهنهوه كه بگهنه ئاستى كاريگهريى هزرى و فهيلهسوف بوون. مرۆفك ههيه كه له ئاستىكى بهرزى رۆشنبيري ههملهلاينهدا بهرخورداره، بهلام هيشتاكه بهو مانايه نيهه كه بانگهشهى فهيلهسوف بوون ههلبدات! ئيدى يان هيشتاكه ناكامله يانيش خوى به شايستهى فهيلهسوف بوون نازانيت. دهنا ساختمانى كهسيكى هزرهوان، فهيلهسوف، خاوهن هزرىكى قول، به ههمان كه رهستهكانى كه باون و هه ن دروستكراون و يان دروست دهكرين. بو

پونترکردنه وهی رهوانبیژی ناچارین پشت به دوو نمونهی ساده ببهستین : وهک دروستکردنی چهندين ساختمانی زۆر لیک جیاوازتر به که رهسته کانی وهک، خشت و بهرد و چیمهنتۆ، گهچ و قسل و خاک و خۆل و ئاو له ساختمانیکیدا...هتد.

بهلام به قهباره و شیوه و ناوهپۆک و جوړیتی - کوالیتی جیاواز له باو! ئارد و ئاو، خومره و خوی ته نیا نان به رهه م ناهینن، به لکو له کاری هه ویردا پیکهینه ری شتگی لیکي زۆر جیاوازترن له یه کتر. هه مان که رهسته و به لام شتیکی جیاوازتر له گشت.

چه مکی خودی فهلسه فه، بیرکردنه وه و پامان ، که دهسته واژیه کی یونانیه، فیلو + سوفی، واتا دوستی فیربوون*، ئه وانهی که دوستی فیربوون و دهخوازن شتگی لیکي جیاوازتر له باو بخولقینن. هزرهوانی ئاله ویکانه وه سه رچاوه هه لده گریت و بو تیگه یشتنی زۆرتر له وه چه مکه نیزیکمان ده کاته وه. که سیک خواست و ئه و جا توانای بیرکردنه وهی هه یه و ده توانیت، جیاواز له وانیت، پامانه کانی به هه مان په یفی باو بکاته ده قیکی چر و پری ده ولند و کاریگه ر. ماوه ته وه بگوتریت، مه رج نییه که سیکي هزره وان، فیلو سو ف، تاکیکی ته وا خه ملاو و بیخه ل و خه شی ناو جچاک بیت! ئه زموونی ژیان فیری کردووین، ئه گه رمرو ف زۆرتر له تاییه تمه ندیدا قوولبیته وه، سه رکه و تووتر و دیارتر ده بیت، چونکه توانا که ی چرتر ده بیته وه! ده نا تا کی فره جه مسه ری له زانسته کانا گه لیک ده گمه نه. به لکوم ئه و پسپو ره له لکیکی زانسته کان! ئه م دیارده ی ، له هه موو کاسه یه کدا که وچک بوونه! هه موو شتیک زانینه، له هه موو شتیکدا خۆتیه ه لقورتانده، له کومه لگای پاشکه و تووه کانا به رقه راره! مرو ف هه ن که به کو تایی ژیانان هزر و پامانه کانیشیان، یان هی دی هی دی کال ده بنه وه، یانیش ئیدی کو تایی پیدیت، چونکه زر، ناکامل و نه خه ملیو و نه ره خسیو و پچر پچره بووه! هه یشن که به رهه می هزریان تا چهندين سه ده یش نرخ و کاریگه ری خویان له کومه لگادا جیدیلن. بیرتۆلت بریشتی شانۆکار و روشنیری ئه لمان گوتوویه : مرو ف ه کان ساتیک به ته واوی مردون که پاش خویان که سیک ناویان لینه هینیت! به کوردی خۆمان، واته ناویان کویر بیته وه. حاجی قادری کویشه له مباره یه فه رموویه تی:

مەرگ و ژین میسلی سیبەر و تاوه ئەهوەی باقی بەینیت، هەر ناوه

بە کورتی، دەشییت که بە لاغەت که سیک بکاتە نەمر. بە لام ناشییت که هزرهوانی و فەلسەفە و فەیلەسوف بوون دیار دەیه کی ئەپستراکت / وەستاوی جیگیر و سەر بە چینیکی دیارکراو بیت! هزرهکانیش وەک بژیوی پاتەبۆوه له ژیاندا، پیخوری سەر دەمهکانی خویان بوون و دەبن! (هۆزنقان، هەلبەستوان، شاعیر!)، بۆ فەرھامکردن و خولقاندنی زمانی هۆنینهوەی هەلبەستوانیەکی شیوہیەکی تایبەتتر بە کار دینیت، دوور لە قسە ی باوی گشتی.

بەوھۆکارە، فیگورە رەوانیژییەکان کلیلی تیگەیشتن له " زمانیکی هۆنینهوەی هەلبەستەوانی " .

لێرەکانە چەند هەلبژاردە ی که م و بە لام گرنگ له هەمبەر ئامرازی رەوانیژییەوه دەخەینە پوو.

وینە (وینا) ۲ : بەو مانایە ی تیگەیشتن له دەربرینی هەموو جەمسەرە لیئالاوه ویناکراوه ناچۆنیتیەکان له گەل یە کتر له هەلبەستەگەدا، له پیناو تیگەیشتن له وینا سەرەکییەکی که له هەموو فیگورە رەوانیژییەکان پیکهاتوو، بۆ نموونە : مەجازی، کینایە و دووفاقی (له دەربرین و ویناکردنەکاندا / وەرگیر).

بەراووردکاری ۳ : بە هۆکاری بەکارهینانی " چۆن" و " هەر وەک" ، پیوهندی له نیوان دوو لایەندا چێدەکریت که هاوشیوہیەکیان پیکهوه هەبیت، وەک " نان وەک خوین".

خوازە، کینایە (ئیستیعارە!) ۴ : ئەمڕۆکە خوازە وەک دەستەواژە یەکی گرنگی رەوانیژیی بە کار دەبریت. بەو پێیە ی وشە یە ک له ماناخوازییەکی وەر دەگیریت و دەخریتە جییەکی تری هاوپه یوہندییەوه که ئیدی مانایەکی نویتتر دەبەخشییت، وەک: " خۆرئاوا بوونی ژیان".

دژە یە ک، ناتەبا/ ۵ : لێرەدا دەستەواژە گەلیک پیکرا ئاوێزان دەکرین، باکار دەبرین، که له راستیدا ناتەبا ی یە کترن، وەک: " شیرینی تال".

تهوس، تهشهر، مهزاق، گالتهئاميز ۶: ئهوهی که بيژهر به وشه دهريدهبريت، ههر تهواو مانايهکی پيچهوانههی ههيه . وهک " دهی سا ئهوه دياريهکی ههر زور جوانه. هاوتهريبی ۷: رستهی بهدواي يهکدا و بهلام مانا جياواز له دهبريندا. وهک " وهک بهفر سپی و وهک درهختی ئابهنووسيش رهش".

زيادهرپویی، زيادهپيوهنان ۸: زيادهپيوهنان، زيادهرپوييه، دهبرينهکه وهک وشهکان وهرناگيرين.

وهک " خو من هزار جارم پيگوتيت "

به کهسیتی کردن، (تشخيصکردن!) ۹: دهستهواژه ديارهکان، (نهک وهک ئاژهل، گژوگياو..هتد) شيرۆقه و راقههی وایان دهخریته پال که بهس بو مروّف دهگونجین و شياون. وهک " دارستانهکه بيدهنگه ".

جواني دهبرين / ۱۰: شتيکی نهرينی به هوکاري ئاماژهی ئهرينيهوه جوان دهکريت. وهک " خه وليکهوتن"، له بریتی " مردن".

کرتاندن، هيما / ۱۱: هيما بهو مانايههی که مروّف له رووی گوتنی له شتيکه، وهک " ئای بههار، ئهوه خوئی!"

(* نووسینی ناو کهوانهکه، وهرگيردراو نييه، بهلکو پامان و بوچوونی وهرگير و نووسه ره.

philosophie (*)

بو نمونه، شيوه نووسين و دهبريني دهستهواژهکانی وهک (ميتامورفوزه/ شيوهگورين، يان، ديسفيميسموس، کاکوفيسموس/ نرخدابه زاندنی پهيف بو به سوککردن و زوريتريش، له زمانهکانی ئينگليزی و ئهوروپی و ئينجا ئهلمانيدا زور ليک جياوازن. وهرگير.

Peyvekan be akmanî;

RHETORISCHE FIGUREN, BILD, VERGLEICH, METAPHER, OXY-MORON, IRONIE, PARALLELISMUS, HYPERBEL, PERSONIFIKATION, EUPHEMISMUS, APOSTROPHE

سه‌چاوه‌ی ده‌سته‌واژه و هرگیز در او ده‌کان: (به‌داخه‌وه دیرۆکی له‌سه‌ر نییه).
 ده‌سته‌واژه هه‌لبه‌سته‌وانییه‌کان (شیعرییه‌کان!)

Fachbegriffe der Lyrik.

Arbeitsblätter Literatur. Verlag an der Ruhr.

هه‌و‌النامه‌ی کتێب

باخفه دا ته بیینم

عبدالره حمان نه قشبه ندی ■

بئاخفه دا ته ببينم. واته ژبوکو ته بنياسم، بيژه. ئەف گوتنا پر واتا وکورهزري، بزه لالی رولئ ئاخفتني و فهراتيا ئەزمانی وهکو ئالافئ نياسين و ناساندني، و ديارکه تن و بهليکرنا کهسايه تيا مروفي، چ تاک ئان گروپ، دياردکه ت.

واته، بريکا ئاخفتني، مروف ژگيانبهريين دي دهيته نياسين. بهروفاژيا في گوتني ژي، گهر مروفي شيانا ئاخفتني نهبا، وهکو ههر گيانبهرهکي بيئ ئەزمان، دا هيته ديتن و ژئ جودانه دبوو.

لئ رول و فهراتيا ئەزمانی بو مروفي، نهک تهني دهنديدايه، کو مروفي ژگيانبهريين دي قهدهر و جودابکه ت، ئان کهسايه تيا گروپين مروقان، ژههقدو قافييريت و ههلبکه ت، بهلکو پروسي ههبوون و زان و دارپژتتا ئەزمانی، لنک مروفي برهنگي پيشچاف و ديتي، گهله مهزنتر و کاریگه رتره ژهندي کو تهني بيته ناسنامه و کارتا نياسيني.

بهلکو وهکو دهيته ديتن و نياسين، ئەزمان ئەگه رهکي سه رهکي هاريکاربوويه ژبو خوراگرتن و بهردهوامپيدانا مانا رفشتين وي. واته ههکه مروفي شيانا ئاخفتني برهنگي دهيته نياسين، نهبا، په ي ياساين سروشتي بين ژيانا گيانبهران، نها مروف لسهر گلپانيا ئەردی نه مابا. ژبه رکو ياسا سروشتيا ژيانا ته قاييا گيانبهران و ژوان مروف، لبن کوته کيا (مان بو وي بوويه، يي پتر شيان ههين). ئان (مان بو ويه يي چيتر). لقيري پسيارا لوگيک کو بهيته کرن، ئەوه کو گه لو. قهدهر ژشيانا سروشتيا مروفي بو ئاخفتني، مروفي هه مبهر گيانبهريين دي، چ شيان و چيتری ههيه، کو بشيت ژگيانبهريين دي چيتر بيت ئان بشيان تربيت؟!

پيشچاف، قهدهر ژئه زمانئ هه قه يقيني، مروفي هه مبهر گيانبهريين دي بين دگه ل ژيان و دژين، چ تايبه تمه نديين دي نين و چ چهک و ئالافين بهرگريي نين کو گيانبهريين دي نه بن.

ژبه رکو وهکو دهيته ديتن، مروفي نه شيانا بهزا ئاژه لهکي وهکو (پلنگي) ههيه و نه دشيت وهکو (بالنده و ته وال) بفریت. نه کيلب و ددانين سه قاکري هه نه، وهکو ئاژه لين در بهرگريي ژخو بکه ت. نه وهکو (ماری) ژههره هيه و نه وهکو (هرچي) دشيت ته قاييا زفستاني دشکه فته کيدا خو ئاسيبکه ت و قه شيريت و تهني که فا دهستي خو بخوت. نه وهکو (ژوژي) دکاريت پيستي خو بکه ته مه تال کو خو پيدا پوشيت و بپاريژيت. نه زه قه ريا راکرنا بيهنی وهکو (سه ي) ههيه کو زوی کاودانين ترسدار و گه فين گيانبهريين دي ببينيت و نه هژمارا مروقان ژيا (گورگان) پتربوويه کو بکاريت هه مبهر

هه و پيكدادانا وان راوستيت. بكورتی دباڙنی شيانين بهرگرييدا، فهدهر ژهه بوونا ئالافين ئاخفتنی ددهقی مروقيدا و لهيستنا وان ئالافان، پهی ئاستی هزری، و کارکرنا واتا وان دهنگان، دسهري خودا، ژبو جارهکا دی گوتههفه، مروف لاوازترین گيانبهري (مه مکی - شیرخور) بوويه، لسهر گلپانيا ئهردی.

لی ديسان، دسهري قی لاوازييرا، مروقي شيای هه مبهه ته قایا وان گه فان و گه له کاودانين ترسدارين دی وهکو سه رما و گه رما و توفان و لهيین ئهردی و نه خوشيان و برساروژانه، راوستيت و خو پياريزيت و بهرگريی ژخو بکهت، ئان بيژين ته قایا وان کاودان و گه ف و مه ترسيان، بندهست بکهت، ئان ژی دباڙنه کيدا گيربکهت و گريدهت، ئان گه له ک ژوان گه فان ژناقبيهت و نه هيليت. لپيشی گه ف و ترسا دويروکيا نه بوونا خارنی.

ئه گهري قی شيان و زه فه ریا کت و تاکا مروقي، کو بوويه دهسه لاتدار لسهر ته قایا (گوکگلا) لسهر دژيت، ئیکبون و هه قالبه نديا هزر و ئه زمانيه. واته رولی ئه زمانی دترازيا هه مبهه رکرنيدا دگه ل هزری، هه ف شيانه و ئیک بیی یی دی گروجديت. ژبه رکو مه زنی و شایانا هزری و هوشمه نديا مروقي، چه ند يامه زن و بز هه قه ربیت، بیی وه رگه راندن و گه هاندنا وی هزری، ئه ف زه فه ريه سيوی و دجه دا دمينيت. ئان بيژين، ئه و هزر دسه ريدا ئاسی و گيرديت و پيشدا چون تي دا چينابيت و بهايی وی هزری هندک دبيت.

واته راسته شيانا هزری لنک مروقي، روله کی مه زن و بنه رته یی هه ی، نه ک ته نی، ژبو پيشه و ابوونا مروقي هه مبهه ر گيانبه رین دی، به لکو بگشتی بو پيشقه چوونا رهنگی ژيانا روژانه یا مروقي. لی بیی شيانا گه هاندنا گوته نین وی هزری، ژکه سه کی بو یی دی، ئان ديارکرنا هزرا که سه کی بو جقات و کوما دنا قدا دژيت، کاریگه ری و زه فه ریا وی هزری هه که نه بيژين (نه ل) دبيت و نامينيت، گه له لاواز و بي شيانديت. ژبه رکو بیی ئه زمان، دهنگ و رهنگی وی هزری، فه شارتي و نخاقتی. دمينيت و که سی گوه لينا بيت.

وهه هيه هزرا مروقي بو هندی بچيت، کو گه له رهنگین دی بین ده ربرینی به رده ستن، ده رقه یی راهاقیژتتا دهنگان، کو مروف بو گه هاندنا هزرا خو بکاربينيت و مهانه نينه بليخستنا قان دهنگان وهکو ئاخفتن، ئه ف کاودانه بهیته ئه نجامدان. بونمونه، وهکو ئه زمانی لفينا له شی و ژوی ئه زمانی تبالن، کو سه ده م بو که رولا لان دهیته بکارئینان.

لی بکارئینانا هر رهنگه کی لقاندنا له شی ژبو گه هاندنا پیدقیاتیان، ژبازنی چهند واتایه کین گیرکری و سنوردار و یقه تر چینابیت. ژبه رکو ژریقه و اتا وی لقاندنی کوپیئ نه زمانه کیه کو مروقی شه هر زایی دخه بتینا ویدا هیه و لبن سیبه ر و کاریگه ریا نه زمانه کی بهرناس دهیته تیگه هشتن. دیسان نه زمانی له شی، ته قایا پیدقیاتیان هزرئ و زه قه ریا وی هزرئ، تژی ناکه ن و نه شین برهنگه کی پیدقی کویئ هزارا که سه کی بگه هیته گو هیئ که سه کی دی. ئان بیژین گوتن، دریکا لقینا له شیدا، بئارمانجا گه هاندنا پیدقیاتیان مروقی، وهکو کریارا هر ناژله کی لیدهیته، ده می پیدقیاتیان واتایه کی بگه هیته، کو ئارمانجا پرانیا وان پیدقیاتیان، دبازئ بهرگریی و خارنی و زاو زیئا دهینه گوتن. نمونه بو قئ گوتنی، ده سپیکا خه بتینا دهنگان لنک مروقی، دگهل خه بتینا وان دهنگان لنک ناژهلین (مه مکی) جودا نه بوویه. کو چهند ئاوازه کین سروشتیبوون، بیولوگی - خودایی، لنک ته قایا گینا بهران برهنگین جودا، هیه و دهیته دیتن. لی چ گیان بهرکی قه دهر ژمروقی شیانا به رفره کرنا گوتنا وان دهنگان و اتا وان نینه.

واته بیی لیخستنا ئاوازی دهنگان بریکا دهقی مروقی، دهر برینا مروقی وهکو دهر برینا هر ناژله کی بیئه زمان لیدهیته. کو ژ(هه و، عه و، ئو، فر فر، حر حر، ویچ ویچ، ته وته و... هتد) پتر نینه و نابیت.

ژقی چهندی، بیی زه قه ریا بکارئینانا ئالاقین ئاخفتنی دده قیدا، راستیا شیان و زه قه ریا هزرئ دهر ناکه قیت. بیی دودلی ژئ، مروف دکاریت بیژیت، قه دهر ژراهاقیژتئا دهنگان دده قیدا، هر بزاقه کا دی و رهنگه کی دی بیی دهر برینی، نفیسین نه بیت، وه دکهت، کو هزر، ژبازنی هزارا مروقی دیرین دهر نه که قیت و دجهی خودا بمینیت و شیانین مه زن بو چینه بن. واته کلیلا کاریگه ر بو وهر گه راندنا شیانین هزرئ، ته نی بلیخستنا دهنگان دده قیدا دهیته نه جامدان و شیانا قئ کریاری، ته نی لنک وی مروقی یا هاتیه نه جامدان بیی کو ئالاقین لیخستنا دهنگان دده قیدا هه ی و بیی کو بناقی مروقی ب(هوش - زاپیان) هاتیه بناقن.

له و مروف دکاریت بیژیت، ئاخفتنا مروقی، وهکو کاودان و کریار، تاکه دهلیقه و ریکه، ژبو وهر گه راندنا شیانا بیدهنگا هزرئ و بدهنگ گه هاندنا وی هزرئ، بو گو هلیکه ری. وهکو لیخستنا (نوتین) ئاوازان، تانه هیته لیخستن، دهنگی وان ئاوازان ناهیته گو هلیبوون و خوشیا وان ناهیته زانین و وهر گرتن و مفایی وان ناهیته دیتن. واته نه زمانی مروقی، تاکه ئالاقه، شیان و پیدقیاتیان هزرئ بگه هیته و بدهته نیاسین.

ژځي چهندي وهسان دهيته تيگه هشتن، كو بيي هه بوونا ئالافين دهنك راهافيژتني لنك مروفي، شيانين مروفي دهرناكه فن و كه سين دهوروبه ر تيناگه هن، كاني هزرا مروفي چ دقيت بيژيت و بكه ت. بشباندن هزر وهكو بارويتا فيشه كييه، شيان و كاريگه ريا وي باروتا بيسنور و گه له كه، لي بيي كريسكا هه لبووني، نهو باروت گرناگريت و ناته قيت و بها ژي ناهيته وه رگرتن. چي دبیت ژي بيژين، بشباندن، نه زمان وهكو كوله ره كيه، چ دهرزا مروفي دا دهيته زان و ژه نين، بوهرگه پراندن دگه هينته هزرا كه سه كي ئان ياچهند كه سين دي. چ نيژيكن ئان دور. ژځي چهندي، راسته شيانا مروفي و جودا هيا وي دگه له ته قايا گينابه رين دي، بو زه قه ري و شيانا هزري قه دگه ريت، لي نه ف هزرا بگور و تايه ت، بيي نه زمان، رولي خو ژده ستده ت. واته هه كه مروفي، وهكو ته قايا گينابه رين دي، ئالافين دهنك دهر يخنسني دده قيدا نه بان، دا مروف ته ني وهكو ئاژه له كي زيره ك هيته نياسين و ديتن و چي دبوو، نه شيابا ژي خو لبه ر شيانين گه له گينابه رين دي بگريت. بځي ديتني، نه زمان دبته كليلا هزري و بيي قي كليلي دهرگه هي شيانين (كاركري) دهرزي دا ناهيته قه كرن. ئان چنه بيت، به رفره بوون و پيشداچوون دوي هزري دا چينا بيت. لده مه كي به رهر ژي پيشداچوونا ژيانا مروفي، بيي هاريگاريا ئاخفتني، سه رده مه كي گه له پتر دقيا، ژسه رده مي مروفي بوراندي، تاگه هشتيه قي پيشكه فتنا دهيته ديتن و لوگيك، مروف چ جارن نه دگه هشته قي ژيانا پيشكه فتيا دهيته ديتن.

واته هزر بيي نه زمان، دبته ته ني كرياتره كا گه له ك تانكري و سنوردار، وهكو هه ر ئاژه له كي دي كو ژچهند واتايين گيركري پيځه تر نه شيت بگه هينيت.

لقيري پسيارا چي دبوت و دهيته كرن، كو گه لو هزر بوويه نه گه ري تايه تمه نديا مروفي، ئان شيانا ئاخفتني لنك مروفي بوويه نه گه ري وي تايه تمه نديي. نه ف پسياره وهكو وي پسيار ليده يت كاني (مريشك ژه يكي چيبووويه ئان هيك ژمريشكي چيبووويه)! ژبه ركو نه زمان و هزر پيځه گريداينه، ژنيك ناهينه جودا كرن و ديسان نيك دبته نه گه ري پيشكه فتنا يي دي. هه ردو ژي تايه تمه نديين خوداينه، ژنه نجامي كاودانه كا (گاقرانانكي) بيولوگي، بين لنك مروفي په يدا بووين و بهه بوونا وان، مروف ژته قايا گينابه رين دي، يي جودا و كتبووي.

باشه گه ر وهسان ژي بيت و باوه ري بهندي بهيته كرن، كو (نه زمان و هوش)، نه گه رن بو تايه تمه ندييون و پيشكه تنه مروفي، و ژيك ناهينه قه دهر كرن، لي كاريگه ريا كيژان ژوان بو يي دي شوينه يلتره؟!

به رسقا ئی پسیاری، دمینته هه لایوستی، لی پیشچاف، ته قایا گیانبه رین (مه مکی - شیرخور)، بیولوگی رهنگه کی زیره کی و زه قه ریا هزری، یالنگ هه ی. هه که ئەف زه قه ریه وهک هه ف ژی نه بیت و نه ناستی زه قه ریا هزرا مرو قیدا ژی بیت. لی دیسان ئەف زه قه ری، په ی ناستی شیانا خو، نه شیایه وه سان یاشوینهیل و کاریگه ربیت، کو وه بکته، ئەو گیانبه رهندهک پیدقیاتیین خو قه دهر ژخوارنی و ترسی و زاوژی، بدهنگ بیژن. ئان بیژن سهره رای ژیریا هندهک ئاژهلان، ئەو ئاژهل نه شیایه کو بی زیره کاتیا هزرا خو بدهنگ بیژن. خو رستیر بیژن، ژکو بی پیدقیاتیین گیانبه رین بی ئە زمان، ته نی چه ند پیدقیاتیه کین سهره کی و کن، وه کو شیانه کا بیولوگی، بدهنگ دهینه دیارکن. لی مروقی دیرین، لده سپیکا هه بوونا خو، هه رچه نده په یسکا هزرکرنا وی نه گه له یاجودابوویه ژهزرا ئاژهلین شیرخورین دی، لی بی شیای پرا نیا پیدقیاتیین خو بدهنگ بیژیت و به رده وام دگه ل به رفره بوونا فان پیدقیاتیان، لی خستنا دهنگان و واتا وان ژی پترلیبکته و ئەف ته فنه تائه فرو بی به رده وامه.

هه که بیژن شیان و پیشکته نا مروقی ده نیدایه کو شیانا هزری، خودایی و سروشتی، جودا و بزده رتره ژشیانا هزریا ئاژهلین دی، له و مروقی شیای باخقیت! لی ئاژهل هه نه بناستی هزرا مروقی دیرین، هزرا وان یاتیژه، لی وه کو مروقی نه شیایه و نه شین باخقن و بیژن. هه که بونمونه وه کو (به به غای) گه له دهنگان ژی راهاقیژن، ئەو دهنگ زه هریقه کرنا ئاوازی دهنگین مروقیه، (به به غا) دبیزیته قه، بیی ئارمانج ژوی گوتنی هه بیت، به لکو ته نی زه هریقه کرنا وان دهنگان بین گولیدبیت ئان بو دهینه گوتن و ئارمانج نه گه هاندنا واتا وان دهنگانه. له و هه رچه نده ئاژهل هه نه هزرتیژیا وان پیشچاف و دیاره، لی نه شیایه تیژیا هزرا خو پیشدابهن. لی مروقی بهاریکاریا ئاخفتنی، بی شیای هزرا خو، وه کو دهینه دیتن، مه زن و به رفره بکته. ئان بیژن، ته قایا گیانبه رین گوشتخور، بپه یسکین جودا، سروشتی زیره کاتیه کا هزرتیژی یالنگ هه ی، لی قه دهر ژمروقی چ گینانبه ره کی شیانا لیکدانا دو دهنگان و پتر دده قیدا نینه. بونمونه (سه ی)، ئان ئان قه له ره شه کی، زیره کاتیه کا هزری یاتایه تی لنک دهینه دیتن، بلا گه له یاجودا و هندک ژی بیت، ژزیره کاتیا هزرا مروقی سهرده م، لی په ی ناستی هزرا خو، دقیا شیانا لیکدانا چه ند دهنگان هه با. لده مه کی، کیش و گرانی مه ژبی مروقی دیرین (زایبان) ، چ جودایی دگه ل کیش و گرانی مه ژبی مروقی سهرده م نینه. لی رهنگی هزرکرنا مروقی سهرده م دگه ل هزرکرنا مروقی دیرین، گه له جودایه. ژقی گوتنی وه سان دیاردبیت،

کو پتريا شيانا هزارا مروقي ديرين، بهري پهيدا بونا پروسى ئاخفتنى، يابهنجري و نفسيتي بويه. ژبه ركو ئالاقى هشاركرنا وي شيانى دهستپينه كربوو، ئان بگورنه كه تبو. پيشچاقه ژى، هندی مروف باخفیت و گوھ لواتا ئاخفتنى بگريت، هزار پتر و باشتر بزه قهر و شيان دبیت. لدهمه كى، شيانين هزارا مروقى چ سنور و توخيپ و راوستيان نين، تهك قى زه قهري، نه زمانى مروقى ژى راوستيان و گریدان نينه. چ لسهر ئاستى ليخستنا دهنگان ئان گوتنا واتا وان دهنگان، وهكو دليكولينين دويروكيدا ژى هاتيه پشتر استكرن، كو چه ندين رهنگين مروقان هه بوينه. لى قه دهر ژمروقى (زاپيان) چ گروهه كى دى، نه شيايه هه مبه ر گه فين پيشهاتى بهرگريى ژخو بكن و رقتين وان يى ژناقچووين و نه ماینه. نه گه رى سه ره كى يى قى لاوازيى و نه شيانى، نه وه كو بناستى مروقى (زاپيان) نه شياينه پيدقياتين خو و هزارين دسه ريدا چيدبن، بدهنگ بيژين و بگه هينه هه قهو كو مفا ژوى هزارى بهيته وه رگرتن.

بهر حال، قى گوتنى، بنارمانجا هندى نابيژم، كو (نه زمان) فهرتره ژ (هزارى)، بهلكو بهيقيا هندى دبيژم، كو فهراتيا نه زمانى، تهك فهراتيا هزاريه و ژيك ناهيته جوداكرن و ئيك هاريكاره بو يى دى. لهو، بهر هزار مروف دسيت بيژيت، هه كه (مهيمونى) شيانا ئاخفتنى هه با چيدبو باشتر ژيانا خو پيشدا بربا. نه دويره ژى، هه كه (سهى)، ئان (گورگى) ئالاقين ئاخفتنى دده قيدا هه بان، داگه لهك ژمروقى زيره كتر بن. لى هه كه مروقى ئالاقين ئاخفتنى دده قيدا نه بان، چيدبو نه شيايا هقركيى بونمونه دگه ل رويقيه كى بكه ت.

نه زمان شوينواره كى دويروكيى بي هه قركه

بهايى شوينواران وهكو زانستى شونوارناسى شروقه دكه ت، نه وه كو گه له زانيارين نخافتى و بهرزه بووى، لسهر هه بوون و ژيانا مروقى، بهاريكاريا قان شوينواران وهكو بهرمايى هه بوون و كرياتين مروقى دهينه ديتن و دياركه تن. لهو شوينوار بين بوينه ئالاقه كى كاريگه ر و ريخوشكه ر، بو زه لالبوونا گه له كوژين داپوشتى و زانيارين نهى، لسهر ژيانا مروقى. واته، پهيدا كرنا بهرمايى، سه رده مين جودا ژيانا مروقى، بگره ژته فشه بهرين تيزكرى و تير وكفانان و ئاوايى جهى ئاكنجيبوونى و رهنكى خوارنان و چاوانيا قه شارتن مريين خو و ... هتد. دهستكه فته كى فهره بو دهركه تن زانيارين و ندابووى و نه نياس و نه نقيسى، لسهر ژيانا مروقى ديرين.

ژئی چهندي، بگشتی شوینوار چ وهکو بهرمایی ژيانا روژانه و کریارین مروقی، ئان بهرمایی ههبوونا وی پشتی نه‌مای - مری، وهکو ههستی و که‌لکه‌لانکین له‌شی وی، چهند کوژی‌ه‌کین به‌رزه و وندابووی ژژيانا مروقی دده‌نه زانین و خویاکرن. هه‌لبه‌ت بهه‌بوونا فان شوینواران، لیکولینین دویروکی بزفه‌قرترلیدهین و به‌ره‌زری پتر به‌ره‌و راستی دهن، کانئ مروف که‌نگی هه‌بوویه و چاوان ژیايه و دیسان بهاریکاریا وان شوینواران، پتر (تیورین) باوه‌ریپیکری چیدبن.

دقی بازنیدا، زانستی لیکولینین (جینی) بره‌نگی هه‌مبه‌رکنا (DNA) یامروقی دیرین و سه‌رده‌م، یاپه‌یدابووی، کو‌ئه‌و ژی دبیته هاریکار بو خر‌قه‌کرنا گه‌له زانیا‌رین فەر و نه‌پیشبینکری، کو شوینوار نه‌شیاینه وان زانیا‌ریان په‌یدابکه‌ن. ئان بیژین، ژبه‌رکو بهاریکاریا لیکولینین (جینی) هنده‌ک زانیا‌ری دهرده‌کفن کو بقه‌بر مروف یی ژئی بی‌هیقیبوو کو ببینیت و په‌یدا‌کته‌ت. بتایه‌تی سه‌رده‌می به‌ری په‌یدابوونا نفیسینی.

لی دیسان، نه‌شوینوار و نه‌لیکولینین (جینی)، به‌رسقا چاوانیا هزرا مروقی نه‌شین بیژن و راسته‌وخو نه‌شین بیژنه مه‌کانئ مروقی، بونمونه به‌ری (۲۰۰) هزار سالان چ دسه‌ریدابوویه. دیتنا وی بو کاودان و رودانین پیشچا‌ف و به‌رسقنه‌ی چاوانبوویه. ئان بیژین، ستران و پیگوتن، که‌نی و گری، لایلی، ته‌وته‌و، پته‌پت، نیزین، قرقر، حر‌حر، کفکف، بگشتی ناخینک و که‌نیی مروقی، ژبه‌رچ و ژبو چ بوویه.

ژئی چهندي، پتر ژسی چاریکین راستیا ژيانا مروقی دسه‌رده‌مین دیریندا و به‌ری په‌یدابوونا نفیسینی یامایه‌فه‌شارتی و نه‌هاتیه زانین و چ هیقی ژی نینن کو روژه‌کی ئالاقه‌ک هه‌بیت قی راستی و ره‌نگی هزرکنا مروقی، یابه‌ری هزاره‌ها سالان دیارکته‌ت. هه‌لبه‌ت بهه‌مبه‌رکرن و ترازیکرنا که‌نی و گری مروقی دیرین دگه‌ل ئە‌گه‌ری وی که‌نی و گری لنک مروقی سه‌رده‌م، ئە‌ف راستیه دیارنا‌بیت، ژبه‌رکو خوشی و نه‌خوشیین مروقی سه‌رده‌م هه‌ف ئە‌گه‌ر نینن دگه‌ل خوشی و نه‌خوشیین مروقی دیرین. که‌سه‌کی وی سه‌رده‌می دیرین ژی نه‌مایه کو بو مه ئە‌گه‌ری قی که‌نی و گری بیژیت. دیسان ده‌نگی مروقی دیرین ژی نه‌هاتیه‌تومارکرن کو مروقی سه‌رده‌م چیروکا دیرینا وی گری و که‌نی گوه‌لیبیت.

ژئی چهندي، سیناهی و ده‌راقی راستیا چاوانیا ژيانا مروقی و ره‌نگی هزرکنا وی، به‌ری په‌یدابوونا نفیسینی، ته‌نی دئه‌زمانی سه‌رده‌می مروقیدا چیدبیت. ئان بیژین، تاکه ئالاف، کو ئاوا‌یی هزرکنا مروقی دیرین بو مه دیارکته‌ت، ئە‌زمانی سه‌رده‌می مروقی

بخويه. ژبهړكو وهكو بهري نها هاتيه گوتن و دليكو لينين نه زمانناسيدا ديار دبیت، ئاخفتن، كوپيې هزرا مروقيه. چ دهرزيډا دهيته ژه نين، دهقي مروقي بدهنگ وي هزرا بيدهنگ ديژته شه. واته تاكه ريك و چارا فه كرنا دهركه هي زانياريان لسهر ژيانا بهرزهيا مروقي ديړين، نه زمانې سهرده مي مروقي بخويه.

سهرنجرا كيش نه وه كو شوينواري وي هزرا ديړين يادناف نه زمانې سهرده مدا هاتيه كاركن و هه لگرتن. واته نه زمانې سهرده م هه لگري هزرا ديړينا مروقيه و چ زانسته كي دي - تانها - نه شيايه وهكو زانستې نه زمانې مروقي بقي نه رگي رابيت. واته دبازني په يداكرنا زانيارين باوه رپيكريدا و بي هه كه و بهلكي، لسهر ژيانا روژانه يا مروقي ديړين و چاوانيا خه بتينا هزرا وي، ژبلي ئاخفتنا سهرده م و نه زمانې نفيسي، كو كوپيې ئاخفتنا مروقيه، چ ئالاف و ئامراز و ريك نين، قي راستي بو مه بيژن. بارگراني ته ني دهندا دمينيت، كاني كيژان نه زمانې سهرده م، پتر هزر و دهنگي مروقي ديړين دناخودا فه شارتيه و باستر سه خبير و چاقليكريه. ئان بيژن كيش نه زمانې بهرنياس هه يه، پتر هه لگري هه فپه يفينا مروقي ديړين ماتي ژي كربت، ئان هه لگرتيبت، ئان تيدا ديار ببيت.

راسته، نه شه كاره كي نه بسانا هيه. ژبهړكو واتا دهنگان وهكو كاودانا زه فه ريا هزري، بيړاوستيانه و بهرده وام يي دگري گوهړانكار ييدا. برهنگه كي واتا دهنگان نه زمانين سهرده مدا پانتيه كا گه له مه زن يي ژواتا دهنگين ديړين جودا و بدووركه تي. لي نه ف جودايي و بهر فره بوونه، دواتا گوتنين سهرده مدا، نه بوويه نه گهر كو دهنگ و واتا دهنگين ديړين ژناقېچن. بهلكو هه ر دهنگه كي نو هاتبيته ژه نين يي چوويه تهك دهنگين هه بووي و واتا وان دهنگين نوژن، ياچوويه تهك واتا دهنگين ديړين. بقي رهنگي دهنگ و واتا دهنگان بهرده وام يين پتر و بهر فره ترليها تين. ئان بيژن ئارمانجا گوتنين سهرده م گه له جودانه ژئارمانجا گوتنين ديړين، لي واتا گوتنين سهرده م، مروقي يين هه لاقيرتينه سه ر واتا گوتنين ديړين. بقي رهنگي سينونيم بو گوتني چيدبن و هه ر گوتنهك نيړين و ديتنا هزرا سهرده م كيا مروقي دياردكه ت. نموني پيشچا ف ژي نه وه، كو په يف هه نه بئارمانجا چه ندين واتا دهيته خه بتين. كو هه ر واتي هك بهزره كا جودا ياچي بووي. لي كويي فان واتان، دناف ئاخفتنا مروقي سهرده مدا دهيته خه بتين، ئان بيژن، ئاخفتنا سهرده م فه رهنكا واتا دهنگين ديړين و نويه. لي خه بتاندانا وان واتان نه زمانې سهرده مدا مهانه نينه بوئ ئارمانجي بهيته گوتن ياكو لسه رده مي ديړين مروقي قياي بيژيت. بونمونه،

پهیقا (دهپ). لسهردهمی سومهریان بو وی دهپی ئاخی یابکارهاتی یی نقیسین لسهر
 ئەنجامدا. لی دئه زمانی کوردیی سهردهمدا، دیسان (دهپ) دهیته بکارئینان، لی نهک بو
 دهپی ئاخی، بهلکو بو دارهکی راست و لوس کو چه ندین کریار پیدهیته ئەنجامدان. ئان
 پهیقا (می - مو)، دئه زمانی سهردهمی کوردیدا بو (داقا پرچی) دهیته خهبتین واته (دهپ)
 ژئاخی دیرین، یی بوویه (دهپ) ژداری سهردهم. دیسان نمونه، لسهردهمی زاروکینیا
 ئە زمانی مروقی. فونیم (می - مو) بواتا خودان (پرچ) یاها تیه گوتن بواتا (دژمن، نه ژمه،
 نه وهکو مه، درونده، ترسدار، نه مروقی، ئاژهل... هتد). لدهمه کی ههرچه نده واتا سهردهم
 دبازنی واتا دیریندا یامای، لی ئارمانج ژگوتنی (داقا پرچی) نه رنگ و گروپی گیان بهران.
 بقی چه ندی دهیته دیتن، کو زانا هزرین نوژهن، ناچنه تهک هزرین دیرین. بهلکو ههر
 هزرهکا نوژهن، یابوویه ئە گهر هزرا دیرین بنبربکهت. لهو دبیزین، هزرا مروقی سهردهم
 نونه راتیا هزرا مروقی دیرین ناکهت. لی واتا دهنگین سهردهم وهکو کت ئان لیکدای،
 شوینوار و هه لگری واتا دهنگین دیرینه. ههرچه نده واتا وان یاژیک دوور ژی بیت.

وهکو ماتماتیک بیژین، واتا دیرینا دهنگان + بهر فرهه بوونا واتا وان دهنگان = واتا
 ئاخفتنا سهردهم. لی هزرین سهردهم = پیشداچوونا هزران - هزرین دیرین. ژقی
 کیینی، وهسان دهر دکه قیت، کو واتا دیرینا دهنگان بنبرنه بوویه، لی رنگی هزر کرنی
 و ئاوا یی دیتنی وهکو دیرین یاژنا چووی. بونمونه، ئاواز و واتا دهنگین بنه پهتی،
 وهکو (ئا/ه/و/ر/س)ئ... هتد، یی کو مروقی دیرین ژدهقی خو راهاقیژتین، بوگوتنا
 واتا یهکا گیر کری، ههر ئەو ئاواز و واته یه و پتر یامروقی سهردهم دبیزیت.

ژبوکو ئەف تهقنه پتر زه لال ببیت، نمونه دهنگی (سینی/س). دئاخفتنا دیرینا
 مروقیدا، بواتا (به رهه م) یاها تیه بکارئینان. لی دئه زمانی سهردهمدا، ژلایه کی بازنی
 واتا (به رهه م) یا بهر فرهه ترلیهاتی و ژلایه کی دیقه، دهنگین نو بو واتا یین نو یین
 ژدهنگی (س)ینی، هاتینه چه رخ کرن. وهکو (س < ز < ژ - ش)ئ. واته لئاله کی هندی
 مروقی شیابیت واتا راهاقیژتتا (سین)ئ یا بهر فرهه کری، لی بقی کریاری، برس و
 پیدقیاتیا هزری تژینه کریه. لهو مروقی ژدهنگی (سین)ئ، دهنگین نو یین ژه نین و بو
 ههر دهنگه کی نو، واتا یهکا نو یاها تیه دارپیژتن. ژبو کو دهراقی گوتنا واتان پترلیبهیت
 و ئارمانجا گوتنی ته قلیههف نه بیت و گوتن زه لالتر لیبهیت. ژقی چه ندی، وهسان
 دیارد بیت، کو ((ئاستی هزری یی چاوانیا گوتنا واتا دهنگان لنک مروقی دیرین، ژواتا
 دهنگین بنه پهتی یی ئە زمانی سهردهم دیاردکه قیت)).

واته ئە زمان وهکو ئالاقهکی تاک و بیههفرک بو دیتنا کوپیی هزرا مروقی دیرین و شوینواری چاوانیا ژيانا وی و ئەگه ری که نی و گری وی، خوددهته نیاسین. له و بیی دودلی، دکارین بیژین، کو چ کاودان و هه لکه فته ک دبازنی په یادکرنا دویروکا دیرینا بهرزها مروقیدا و رهنگی هزرا وی مروقی دیرین یاکو نه هاتیه تومارکرن، نه شین جهی ئە زمانی مروقی بخو بگرن.

ئەف گوتنه وهسان نیشانددهت، کو ((په یسکا جوداهیا هزرا مروقی دیرین دگه ل هزرا مروقی سهردهم، وهکو جوداهیا دناقههرا ئە زمانی دیرین و ئە زمانی سهردهمدایه. لی هزرا مروقی دیرین نه هاتیه و ناهیهته دیتن، لی شوینواری ئە زمانی دیرین، دناق ئە زمانی سهردهمدا دهیهته دیتن. ژقی چه ندی مروق دشیته بیژیت. ئەو هزرا فهشارتی و نه دیار و بنبربووی، یا مروقی دیرین، چیدبیت ژواتا دهنگین ئە زمانی سهردهم بهیهته دیتن، ئان په یادکرن)).

ئە زمان ناسناما که سی و گه لانه

په ی هه مو پیوه ر و تیورین ئە زمانناسی، ته قنی ئاخفتنا مروقی، ناسناما مروقیه، چ وهکو تاک ئان گروپ، و دریکا قی ئاخفتنی را رگ و رهین هه ر گروپه کی، دیاردبیت و دهیهته پولینکرن.

واته ئە زمان نه ک ته نی ئالاف و ئامرازه، بو دیارکه تنه هزرا دویروکیا مروقی و زه لالبوونا چاوانیا ژيانا روژانیا وی. به لکو ئە زمان ئالاقی نیاسینا که سایه تیا مروقیه، چ تاک ئان گروپ.

ژقی چه ندی، فه راتی و گرنگیا ئە زمانی وهکو کارتا نیاسینی ئان ئالاقی ناساندنی، بو دیارکه تنه جوداهیا رگا خیزانیا هه ر که سه کی ئان هه ر گروپه کی مروقان ژیی دی، باشتترین و کاراترین ده راف و به لگه و دیکومیتته. بو ئە نجامدانا قی نیاسینی.

بونمو نه، گه ر مروقی بقیت بزانیته، دبیزنه چ گروپه کی مروقان کورد، ئان کینه کورد!

به رسف بدیارکرنا جهی جیوگرافی کوردان، بدروستی ناهیهته دان، کو کورد، ئەو که سن بین لناقبههرا دهوله تا عیراقی و تورکی و ئیران و سورییدا دژین. ئان کورد ئەون بین کو دگلپانیا کوردستانیدا دژین، ژبه رکو گه له گروپین دی بین جودا ژکوردان هه ر دوی گلپانیدا دژین و نابیژنی کورد. ئان بیژین کورد ئەو گروپه یی ژيانا خو

دناڤ چياندا بووراندی و دبوورینن، دیسان بهرسفهکا نهزهلاله، ژبه رکو گهله گروپین مروقان هه نه بی چیا ناژین و نابیژنه وان کورد. هه ر بقی رهنگی، گه ر بیژین کورد ئەو گروپی مروقانه بین بووینه بوسلمان، دیسان بهرسفهکا شاشه، ژبه رکو کورد هه نه زرادهشتی و جوھی و مهسیحی و ئیزدی و بوسولمان ژی. واته دین و ئایه ن، ناسناقئ کهس و گه لان خویاناکهت. ئان هه که بیژین، کورد ئەو گروپی مروقانه بین کو ژچایین زاگروس بهربه لاقبووین. دیسان مژ دکهفته سه ر قئ بهرسقئ، ژبه رکو گه له گه لین دی هه نه ناسناما نه ته وهیا وان بو دهقه را چیایین زاگروس قه دگه ریت و سه رده م نابیژنی (کورد).

دقی بازنیدا، نه رهنگی پیست و پرچی و نه به ژن و بالا، نه جل و به رگ و نه رهنگین خا رن و لینانی و... هتد. رگ و ریشه یا گروپین مروقان به لی و دیارناکه ن. له و تاکه ئالاقئ پولینکرنا بنه کوکیا هه ر گروپه کی مروقان، ئان رگناسیا وان، ته نی به زمان و ئاخفتنا وان دهیته دیتن و جهگیرکرن. واته مروڤ برهنگی بئاخفتنا وی دهیته نیاسین. ئەزمانی تایبه تی گروپین مروقان ژی، ئەزمانی دایکیه، کو بکیماتی هه ر گروپه ک (چار) بابان ئان بیژین (چار) گه نه ره سیونا واته (نه قئ، کور، باب، پاپیر) بوی ئەزمانی دایکی باخفن. که سایه تیا وان لسه ر وی ئەزمانی دهیته جهگیرکرن و نیاسین. بونمونه کورد ئان عه ره ب ئان هه ر گروپه کی مروقان، پتر ژ (۲۰۰) سالان، بونمونه به زمانی (ئنگلیزی) وه کو ئەزمانی دایکی باخفن، ناسناما وان (کوردان) ئان یاوان (عه ره بان) دبیته (ئینگلیز). بلا رگا بابکالکیا وان ئنگلیز نه بیت. ژبه رهندی هه ر که سه ک ئان هه ر گروپه ک بچ ئەزمان باخفیت و وی ئەزمانی وه کو ئەزمانی دایکی بنیاسیتن، و (چار) بابان ئەڤ کاودانه به رده وامبیت، رگا نه ته وهیا وی که سی ئان یا وی گروپی لسه ر وی ئەزمانی پیدئاخفیت جهگیردبیت.

ژقی چه ندی، هه که بابکالکین که سه کی، به ری (چار) گه نه ره سیونا بونمونه بکوردی ئاخفتبیت، لی رگ و رقتا وان بهاریکاریا لیکولینین (جینی) (DNA) ده رکه فیت (گریکیه)، ئەو کهس هه ر دمینیت کورد، بلا دیرین ژباب و دایکه کا گریکی چیبیت. هه ر بقی سه لیقی، هه که خوجهین (عیراقا) که فن، بیژین بونمونه به ری هزار سالان، ته قایا وان کوردبووبن و جارن بکوری ئاخفتبیت، لی (۲۰۰) ساله و پتر دهڤ ژ ئەزمانی خوی دایکی به ردای و بونمونه به زمانی (ئارامی) وه کو ئەزمانی دایکی دئاخفن، ناسناما وان دبیته (ئارامی). دقی بازنیدا، ئەوا چیدبیت بهیته گوتن، ته نی ئەوه کو،

دیرین خوجهین (عیراقی) کوردبوون. ههکه هاتو سهردهم ئەو بخو ژى بیژن ئەم کوردین، کو بیخش نابیژن، دبازنی رگناسیدا لسه رگروپی کوردان ناهینه هژمارتن. بهرچاڤ وهکو نمونه، گهلی سومه ری. رقتین سومه ریان بنبرنه بووینه، و بهرهر هه ر لوی گلپانیا جاران یا بابکالکین وان تیدا ژیاين، دژین. لی ژبه رکو ئەزمانی سومه ری وهکو ئەزمانه کی تایبهت یی ژناچووی و چ گروپه ک وهکو ئەزمانی دایکی فی ئەزمانی بکارنائینیت، سومه ری وهکو کروپه کی جودا و تایبهت یی ژناچووی و که سین کو بابکالکین وان سومه ری بوون، سهردهم بئەزمانین جودا دئاخفن و ناسناما وان یابوویه ئان یاچوویه سه ر وی ئەزمانی پیدئاخفن.

چیدبیت بوچوون و دیتنین جودا بو پولینکرنا رگناسیا کهس و گروپان هه بیت و گه له ک وهسان ببینن، کو رگا خیزانی یا هه ر که سه کی، ئان گروپه کی، ناسناما وی که سی و وی گروپیه. دده مه کیدا بلا ئەزمانی خویی تایبهتی ژده ستدایت و ئەزمانی بابکالکین خو نه زانیت. واته رگا نیاسینا وی که سی ئان یاوی گروپی، برگا بابکالکین وی دهیته نیاسین. لی ئەڤ بوچوونه دبازنی رگناسییدا ناهيته ئەریکرن.

ژبه رکو وهکو دهیته دیتن و دیاردبیت، ناسناما که سه کی ئان یا گروپه کی ئان یا هه ر رقتیه کی، برگا خیزانی ده رناکه قیت. بونمونه، عه ره بین (مسته عه رب). کو دبنه ره تدا نه عه ره ب بووینه، لی ژئه نجامی ده ستدانا ئەزمانی خو یی دایکی، بین بووینه عه ره ب. دیسان دلیکولینین دویروکیدا بهرچاقدبیت، کو چه ندین گروپین مروقان، بناستی مله ت و گه لین بناقودهنگ ناسناما وان یا هاتیه گوهرین و وهکو گروپه کی جودا ژرگا خیزانیا خو دهیته نیاسین. بقی ئەگه ری، چه ندین گروپین دی، کو گه له ک ژوان رگا دیرینا خو دبیزن، لی که سه ک په ی دهنگی وان ناچیت و وهکو دیرین نانیاسن و گازی ناکه نی. ژبه رکو ئەزمانی خو یی تایبهت، یی ژده ستدای. پیشچاڤ ژى، وهکو نمونه عه شیره تا (چلمیران) لباژیری (موسل - نهینه وا)، کو تا نها مروقین وان لجزیری - باکوری کوردستانی - هه نه و ماینه و ئەو بخو ژى دبیزن، دبنه ره تدا، وهکو رگا خیزانی ئەم کوردین. لی نه ئەو خو دبازنی کوردینییدا دبینن و نه که سه ک وان وهکو کورد دنیا سیت. ژبه رکو بکوردی نئاخفن. بهر وقاژى ژى چیدبیت، کو گه له خیزانین عه ره ب، بهر ئەگه ره کیبیت، دیرین یی لکوردستانی جینشینبووین و پشتی چار بابان و پتر، ئەزمانی خو یی ژده ستدای و بکوردی دئاخفن، له و ناسناما وان یا بوویه کورد و ئەبخو ژى، خو بکورد دزانن.

بلا گهله دوور نه چین، ئەز ئان تو، کی دبیژیت، بەری ۵۰۰ سالان و پتر، بونمونه، ئەم ژدایک و بابەکی کورد چیبووینه! چیدبیت رگا خیزانیا مه (گریکی، روم، مه غول، فارس، عەرەب، تورک...هتد) بین، ئان ژرگا هەر گروپه کی دی چیبیین. لی چار بابە و پتر ئەزمانی مهیی دایکی یی بوویه کوردی و بکوردی دئاخفین، واته ئەم کوردین. پهی لیکولینین (جینی)، ۴۰٪ ژخو جهین (عەرەبستانا سعودیی)، رگا دیرینا وان ژوان کهسان بوویه یین ژده قهرا چیا یین (زاگروس) هاتین. واته رگا خیزانی نه عەرەبن. لی ژبه رکو ئەزمانی عەرەبی دئاخفن و ئەزمانی دیرینی خو یی ژده ستدای، ناسناما وان یین بووینه عەرەب. بدروستی ژی عەرەبن، بلا ئەنجامی لیکولینین (DNA) بیژن نه عەرەبن. ژبه رکو ئەزمانی وان یی بوویه عەرەبی و ئەو بخو ژی، وهکو عەرەب خو دنیا سن.

ژفی چهندی، تاکه (ره شمال و کونی) گروپین مروقان دگه هینته ههف و کارتا ناسنامی دکه ته ستویی وان و تایبه تمه ندیی بو چیدکته و جودا ژگروپین دی دهینه نیاسین، ته نی ئەزمانه. وهکو دن ته قایا مروقان وهک ههفن و ژیک ناهینه جودا و قافی رکن تا نه ئاخفن. پیشچاف ژی، ههکه کوردهک باخفیت، که سین گو ه لئاخفتنا وی دبیت، بەری پسار ژی بهیته کرن کانی ژچ رفشته کییه، ئیکسه ر ده قهرا خو جها وی و عه شیرا وی دهیته زانین. بونمونه ههکه که سهک (به هدینی) باخفیت، گهله بسانا هی دهیته زانین، کانی (سندیه، سلیقانه یه، دوسکیه، مزوزیه، ئان ده قهرا به ری گاره یه ئان بارزانیه، سورچیه، زیباریه، شنگاریه و...هتد). ژبه رکو هەر گروپه کی ژقان هندهک تایبه تمه ندی یی دزارا قی واندا ههین، جودانه ژتایبه تمه ندیا زارا قین دی.

لهو وهکو هاتیه زانین و دیتن، ههکه دهسه لاته کی بقیت ئان ئارمانجیت، که سایه تیا گروپه کی، ئان گهله کی، ژناقبهت، سه رکه فیتترین پینگاف، ئەوه کو ئەزمانی وان یی تایبه تی ژناقبهت. واته ژناقچوونا (گهله کی) ئان (ملله ته کی)، ئان (گروپه کی) نه بقرکرنی و برسیکرنی و نه بقه گوهاستنا جهی خو جهیی و نه به نفال و کیمیا بارانکرنی دهیته کرن. به لکو ژناقچوونا گه لان به گهرا ژناقچوونا ئەزمانی وان یی تایبه تی دهیته ئەنجامدان.

پینگاف و ئەگه رین ئاقابوونا ئەزمانان

ئەگرین دبه هاریکار ژبو پیشکتهن ئان لاواز بوونا هەر ئەزمانه کی، گهله کن. لی دپه یسکا ئیکیدا، ئاستی چاقدیری و حهزا خو یین وی ئەزمانی، روله کی پتر و سه ره کی دبیین.

ژفی گوتنی، پشتتینگرتن دئه زمانی نه ته ویدیا، فهدهر ژگهف و کوته کین دی، گورزه کی شوینه یله بو بریندار کرنا ئه زمانی نه ته وهی، کو لداوی دیتته سه ره تا و دهس تپیکه ک به ره و نه مانا وی ئه زمانی بین خویین وی پشتا خو دایی. به روفاژی ژی، چاقدیریا خویین هر ئه زمانه کی و به رده و امییدانا خه بتینا ئه زمانی دایکی و نفیسین پی، ئه گهر و پینگافین سه ره کی و بنه ره تینه ژبو مان و پیشکه تنا هر ئه زمانه کی. ده ره دو کاوداناندا، راسته وخو ریژداریا که سایه تیا خویین ئه زمانی، دکه فته بن پیلین فی کاودانی. جاره کی ئه نجام لاواز بوون و پاشی ژناقچوونا وی که ساتی، جاره کی ژی بلند راگرتنا وی تایبه تمه ندیی و جهگیر کرنا وی که سایه تی.

چیدیت رول و شوینه یلیا فی پشتدانی، لنک گهله که سان نه هیته دیتن و یاباوه ریپکری ژی نه بیت. ژبه رکو دژیا نا رفشته کیدا - گه نه ره سیونه کی - پیشچاف نابیت و ناهیتته دیتن. لی بیی دودی، کاودانا لاواز بوونا که سایه تیا گروهه کی و پاشی و ندادبوونا وی که سایه تی، راسته خو تیکه لی دگه ل ئه زمانی دایکی هیه و دفی باز نیدا شوینه یلترین ره فتار پشتدانا خویین ئه زمانی بخویه. ئه ف گوتنه، نه هزره کا فانتازی و پیشبینیه، به لکو کاودان و روده ره که، ددویره کا ئه زمانی گهله گروهین مروقاندا یاچی بووی و یاها تیه ئه نجامدان و بوئی ئه گهری که سایه تی و تایبه تمه ندیا گهله گروهان یاژناقچووی.

هه لبه ت ژبلی فی پشتدانا خوبخوی، گهله ئه گهرین دی هه نه، کو بینه هاریکار بو لاواز بوونا هر ئه زمانه کی، وهکو، پینه نفیسین، بنده سترن و داگیر کرن، کوته کیا پیدقیاتیا نابوری، کاریگه ریا هزرین میتولوگی، وهکو باوه ریین ئولی و ئایینی و دیسان تیکه لیین چفاکی و گلپانیا جیوگرافی و بارئ سیاسی و... هتد. لی پشتدانا خوبخوی یاخویین ئه زمانی و نه به رگری کرن ژئه زمانی دایکی، دمینیت کاریگه رترین ئه گهر ژبو لاواز بوونا ئه زمانی نه ته وهی هر گروهه کی و داکه فتنه شکومه ندیا که سایه تیا وی گروهی بی ئه زمانی وی لاواز بووی.

فقی باز نیدا، پشتدان بگهله کاودانان دهیتته دیتن، لپیشیی وهکو رینمایین (-UNES CO) شروه دکهن، ((بیخه میا خیزانی ژبو په روه ردا زارویان کو بزمانی دایکی باخفن)).

هه لبه ت ئه ف بیخه می و پشتدانه، بو ئاستی شه هره زایی و ره وشه نبیریا خیزانی فه دگه ریت و لپیشیی (باب و دای). کانئ چاوان فی پروسه ی دینن و سه ره ده ری

دگهل دکهن. لهو ههکه هاتو فی پروسهی چاقدیری نهکهن و ببهربهرداری و بیخه می پروسهی فیروبونا ئەزمانی دایکی وهرگرن و رینمایین بهرگریی بجهنه ئینن. ئەف گهف و مهترسیه لسهر ئەزمانی دایکی نهک هر پترلیدهیت، بهلکو کارا دبیت. بتایبه تی ئەف ترسداریه و مهترسیه پتر بهرفره دبیت و بگوردکه قییت، ههکه هاتو ئەزمانهک ژبه ر هر ئەگه رهکی، دگهل ئەزمانهکی ژخو مهزنتر تیکههلبییت. مهزنتر بواتا پتر خزمهت و چاقدیر لییهاتیه کرن و هژمارا ئاخفتنکه را پتربیت و سنور و رینمای بو فی تیکههلبوونی نه هینه دانان. ئەنجام وی بیخه میی و کاودانا وی تیکههلبوونی، بزیا نا ئەزمانی بچوک بداویدهیت.

ژفی چهندی، چهز و شههره زایی و په یسکا چاقدیریا خویین هر ئەزمانهکی، ئەگه رین سهره کینه ژبو ئاقابوونا هر ئەزمانهکی. چ ئاقابوون بواتا چوون و داکه فتن و مرن بهیته گوتن، ئان ئاقابوون، بواتا مان و بهردهوامیا پیشکهفتنی. ههلبهت کاودانا ژناچوونا ئەزمانان، دهملدهست و دنشکیدا چینابیت، بهلکو پینگا ف - پینگا ف و پشتی چه ند رفشت و گهنه رهسیونا وهکو هاتیه گوتن، پشتی (چار) بابان و پتر پیشچاقدبیت.

بگشتی، پروسهی تیکههلبوونا ئەزمانان، دو ئەنجام ژئ دهردهکن، ئیک وهکو رهوشت، هر ئەزمانهک بهردهوام یی دگرئ خو گوهرینیدا، بئارمانجا بهرفره کرنی و باشتر دارپژنتنی و خوشترگوتنی و زهلال دهربرینی. واته بهردهوام دزهقه ریا ئاقا کرنیدا. ژبه ر هندی ئاسایه و رهوشته کا ئەزمانناسیه کو ئەزمانهک بهای ژشیا نا ژئه زمانهکی دی وهرگریت. وهکو بونمونه، ئەزمانی (گیرمانی)، دهوله تمهندی و شیا نا ئەزمانی (گریکی و لاتینی) یابوخو بری، بیی تایبه تمهندیین ئەزمانی گیرمانی ژناچبن. لئالی دن ئەف تیکههلبوونه کاودانه کا ترسداره، ههکه هاتو خویین ئەزمانی ببهربهرداری، وی تیکههلبوونی ئەنجامدهن. دحاله تی ئیکیدا، کاودانه که بهرهو پیشکهتن، لی دحاله تی دویدا، راکیشان و کریاره که بهرهو نشیقیبوون و ژناچوون و نه مان.

واته تیکههلبوونا ئەزمانان، ئان مفا ژئیکه دووهرگرتن، لسهر داقه کا زراف دله یزیت، کانی بیته ئاقا کرن ئان ئاقابوون. ئان بیژین، کاودانا تیکههلبوونی و گوهرانکاریی دته قنی ئەزمانیدا، چیدبیت باشی و چاکبیت، ئان بهدی و ویرانکاریبیت. بونمونه وهکو ژههرا ماری، بزانی و بشههره زایی سهردهری دگهل وی ژههری بهیته کرن و شههره زایا چاوانیا بکارئینانا وی ژههری بهیته زانین، ئەو ژههر، دبیته دهرمان و مفا

ژئ دهیته‌وه‌رگرتن. لی گهر نه‌هیته‌زانین و بی‌خه‌می و سه‌به‌ردای بهیته‌کرن، ئەو ژه‌هر دبیته ئالاقی بنبرکرنی و ژناقچوونی.

دقی بازنیدا، وه‌کو ژدویروکا ده‌قه‌را کوردستانی دیاردبیت، ئەزمانی کوردی، ژوان ئەزمانانه یی کو لئاله‌کی گه‌له‌هه‌مبه‌ر فی تیکه‌لبوونی بووی و وه‌کو ئەزمانه‌کی دیرین دگیلانیایا خودا، گه‌له‌کا دای. لی دیسان، وه‌کو ئەزمانی گروپه‌کی، کو به‌رده‌وام هه‌مبه‌ر کاودانا فی تیکه‌ه‌لبوونی یی هاتی، گه‌له‌ک یاوه‌رگرتی.

ئه‌گه‌ری فی گه‌له‌کیا تیکه‌لبوونی، سه‌ره‌کی بو جهی جیوگرافیا کوردستانی فه‌دگه‌ریت، کو لدیریژاهیا دویروکا فی ده‌قه‌ری، بئه‌گه‌رین ژیک جودا، یا بوویه جهی خوجهیا گروپین ژیک جودا. ئان بیژین، به‌رده‌وام ئەف ده‌قه‌ره یا که‌تیه به‌ر پیل و باروئی داگیرکرنی و هه‌ر گروپه‌کی ژقان گروپین بیانی، ئەزمانی خویی جودا هه‌بوویه و بره‌نگین جودا، یی تیکه‌لی ئەزمانی کوردی بووی.

بفی ئەگه‌ری وه‌کو دهیته‌دیتن، ده‌فی مروئی کورد شیانه‌کا تاییه‌تی یاپه‌یداگری بو لیخستا ئاوازی ده‌نگان. ئان بیژین پتیریا ده‌نگین دناف ئەزماناندا هه‌ین، کورد دشین ژده‌فی خو راه‌افیزن. بونمونه، گه‌لین بگروپی سامی دهیته‌بناقکرن نه‌شین (پ، ف، ژ، گ، ئوی) بیژن. لی کورد ته‌قایا قان ده‌نگان دناف ئەزمانی خودا بکاردئینن. دیسان گروپی بناقی هندوئه‌وروپی هاتینه‌بناقکرن، نه‌شین ئاوازی ده‌نگی (ح، ص، ض) بیژن. لی ده‌فی مروئی کورد، قان ده‌نگان دبیزیت و یین که‌تینه‌ناف ته‌فنی ئاخفتنا کوردان.

لی بفی تیکه‌لبوون و ته‌قلیه‌ه‌قبوونا گه‌له‌کا ئەزمانی کوردی، دگه‌ل ئەزمانین دی یین بیانی، ئەزمانی کوردی ژناقنه‌چوویه و یی شیای خو راگریت و به‌رده‌وامیی بخوبده‌ت. واته ئەف تیکه‌ه‌لبوونه دیسان یا بوویه تاییه‌تمه‌ندیه‌ک بو ئەزمانی کوردی. ئەگه‌ری سه‌ره‌کی یی په‌یدا بوونا فی شیانی، کو ئەزمانی کوردی خوراگریت سه‌ره‌پای کوته‌کیین لسه‌ر چیبووین، نه‌ک ژبه‌رکو ئەزمانی کوردی، ئەزمانی باژیرقانیه‌کا مه‌زن و به‌رفره‌ه‌بوویه و گه‌له‌پیه‌اتیه‌نقیسین، ئان ژبه‌رکو کوردان بهایی ئەزمانی خو یی نیاسی و نه‌هیلایه‌چ ئەزمانه‌کی دی جهی وی بگریت، به‌لکو مانا ئەزمانی کوردی و به‌رده‌وامیا خه‌بتینا وی، ژکاودانه‌کا نه‌پراسته‌وخو یاچیبووی و به‌له‌که‌فت، یی ژگه‌فا بنبربوونی رزگاربووی. ژبه‌رکو ژبلی ترسا تیکه‌لیا بیانیان وه‌کو کاودانه‌کا پیکری دناف جقاتا پترین گروپین مروقاندان و ژوان کورد، دسه‌رده‌مین

دیریندا، گهلهکا بزه‌ه‌ربوویه، ئالاقی هاریکار و کاریگر بو پاراستنی و به‌رده‌وامی پیدانا ئەزمانی دایکی، جوگرافیا جهی کوردانبوویه، کو جهه‌کی چیاپی و ئاسیبوویه و گوند و جهی خوجهی، لگیانین ئاسی و سهخت هاتبوونه چیکرن. له و لیمشتا داگیرکرنی، ئان ته‌قلیه‌ه‌قبوونا ئەزمانین بیانی دگهل ئەزمانی کوردی دپه‌یسکین گیرکریدا یاها‌تیه ئەنجامدان. دده‌مه‌کیدان نه‌خاندنگه‌ه و نه‌مزگه‌فت هه‌بووینه و وه‌کو سه‌رده‌م نه‌تیله‌فون و رادیو و تیله‌فزیون ژی نه‌بووینه، کو ئەزمانه‌کی دی به‌یته‌گوه‌لیبوون و زه‌هریقه‌که‌ن. هه‌ر دق‌ی بازنیدا، دیسان کورد پیدقی به‌ره‌م و قه‌ریژین کشاوه‌ریژین بیانان نه‌بووینه کو نه‌چاربین بو راپه‌راندنا پیدقیاتین خو، بوان ئەزمانین بیانی باخفن. بگشتی تیکه‌لیا خوجهین کوردستانی نه‌ک ته‌نی دگهل گروپین بیانان گه‌له‌کا کیم و سنورداربوویه. به‌لکو دئاستی ناخویدا ژی، گه‌له‌کا گیرکریبوویه، بره‌نگه‌کی خوجهین گونده‌کی، ئاگه‌هداری کاودانین گونده‌کی بره‌خ خو‌قه نه‌بووینه و تیکه‌لیا ده‌قه‌ره‌کی دگهل ده‌قه‌ره‌کا دی، بسالان چینه‌دبوو و نه‌ده‌هاته ئەنجامدان.

ژقی چه‌ندی، په‌یسکا کاریگر یا ئەزمانین بیانی لسه‌ر ئەزمانی کوردی، هندا بزه‌ه‌ه‌ر نه‌بوویه کو وه‌کو بونمونه، کاریگر یا ئەزمانی عه‌ره‌بی لسه‌ر ئەزمانی (ئه‌مازیغی) کو ژناقبچیت.

کوردان ژگوتنا (ستران) و (لاوک) و (حه‌یرانوکان) و (چیروک) و (سه‌ره‌اتیان) پیقه‌تر گوه‌لینه‌بوویه، ئەقه‌ ژی وه‌کو ره‌نگه‌کی ئاخفتنی و نقیسنی، هاریکار و پشتگیرن ژبو خوراگرتن و پیشقه‌چوونا ئەزمانی هه‌قه‌یه‌ینی.

ژقی گوتنی وه‌سان ده‌یته‌تیگه‌ه‌شتن، کو بئه‌گه‌را ئاسیبوونا گلیانیا کوردستانی و چیا و دول و نه‌الین وی و ترسا به‌رده‌واما هه‌و و پیکدادانی، پروسی هاتن و چوونی و تیکه‌لیی نه‌ک هه‌ر دگهل بیانان، به‌لکو دگه‌له‌ه‌قدو ژی یاگیرکریبوویه. هه‌لبه‌ت ئەقه‌ وی ناگه‌هینیت، کو بیژین ئەزمانی کوردی یی قه‌ده‌ربوویه ژکاریگر یا ئەزمانین بیانی. بتایبه‌تی وه‌کو ئەزمانی (سومه‌ری، ئەکه‌دی، ئاشوری، گریکی، ئارامی، فارسی، عه‌ره‌بی، تورکی). کو بسه‌دان سالان لکوردستانی، ئەزمانی ده‌سه‌لاتی بووینه و شوینواری وان دناف ئەزمانی کوردی سهرده‌مدا، باش و خوشک ده‌یته‌دیتن. به‌روفاژی ژی، په‌ی یاسایین ئەزمانناسی لسه‌ر ئەزمان و به‌اوهرگرتن ژه‌ه‌ف، دق‌ی شوینواری ئەزمانی کوردی ژی دناف قان ئەزمانین ناقریدا، به‌یته‌دیتن و هه‌بیت. لی مخابن چ لیکولین و توژیژینین زانستی و به‌رفه‌ه‌ بو قی چه‌ندی نه‌هاتینه‌کرن.

یادهیتهدیتن، ئەو کو بهه‌لکه‌فت چهند په‌یقه‌کین ئەزمانی کوردی دناڤ ڤان ئەزماناندا دهینه‌دیتن و ئەو ژێ کورد بخو دودلن ژکوردیبوونا وان، ژبه‌رکو دهستین وان ژبه‌لگه و دیکومیتتین باوه‌ریکری و لیکولینین ئەزمانناسی دڤالانه.

ڤه‌گه‌رینه‌ڤه‌سه‌ر تیکه‌ه‌لبوونا ئەزمانان. گیربوونا ئەزمانی کوردی، هه‌مبه‌ر ئەزمانین بیانی، باشی و نه‌باشی هه‌بوویه و ئەنجامدایه. باشی ئەوه‌کو ئەزمانی کوردی لسه‌ر پیکیکن خویین بنه‌ره‌تی یی مای و تایبه‌تمه‌ندیا خو یاپاراستی و ژده‌ستنه‌دایه. بونمونه وه‌کو ئەزمانی فارسی، بئه‌گه‌را کوته‌کیا ئەزمانی عه‌ره‌بی، شیلی و ئالوزنه‌بوویه. نمونه‌ژێ، بسه‌دان په‌یف دناڤ ئەزمانی کوردیدا دهینه‌بکارئینان، کو بسه‌لیقا ئەزمانی دیرینی مروقی دهینه‌راه‌ڤیژتن و گوتن. بونمونه وه‌کو (په‌ر/به‌ر/سپه‌ر/زپه‌ر/شپه‌ر/ڤه‌ر/کرا/گه‌ر/چپه‌ر/تپه‌ر/دپه‌ر/هپه‌ر/خپه‌ر/تپه‌ر/می/ما/دا/کا...هتد). کو ته‌ڤ وه‌کو (فونیم) ئان بیژین ده‌نگین واته‌دار دهینه‌خه‌بتین و تیگه‌ه‌شتن، بی لکاندا ده‌نگه‌کی دی دگه‌ل. واته ره‌نگی خه‌بتینی و بواته‌کرنا تشتان دناڤ ئەزمانی کوردیدا، هیشتا ژبازنی ئەزمانی دیرین ده‌رنه‌که‌تیه. هه‌لبه‌ت ئەڤ کاودانه، بو ئەزمانی کوردی، لئاله‌کی پوزتیڤه و لئالی دن ژێ گه‌له‌ نیگیتیڤه. پوزتیڤیا ڤی کاودانی ده‌نیدایه‌کو ئەزمانی کوردیی سهرده‌م وه‌کو باشترین دیکومه‌نت بو دیتنا چاوانیا هه‌ڤه‌یڤینا مروقی دیرین، چیدبیت بهیته‌بکارئینان. کو گه‌له‌ کیم شوینواری وی ئەزمانی دیرین، دناڤ ئەزمانین دندا بهیته‌دیتن. ئان بیژین، بقی چهن‌دی ئەزمانی کوردی یی بوویه کارا واتا ده‌نگین دیرین کو گه‌له‌ک ژوان واتان لسه‌رده‌می زاروکینیا ئەزمانی مروقی یی هاتینه‌گوتن. لی نه‌باشیا وی ڤه‌ده‌ربوونی ژئه‌زمانین دی، ئەوه‌کو ئەزمانی کوردی بناستی ئەزمانین هه‌ڤده‌م به‌رفه‌ه‌بوون تیدا نه‌چیبووویه. نمونی پیشچاڤ ژێ بو ڤی گوتنی، تانها ئەزمانی کوردی، (ئابی)یه‌کا ئیکگرتی و یاسایه‌ک بو رینڤیسه‌کا دروست بو نه‌هاتیه‌بپاردان.

ده‌رافین زی‌رین و تپسدار

کورد دبیزن، هه‌ر گرفتاریه‌ک، چهندا زیانبه‌خشبیت، لداوی چیدبیت مفا و قازانج ژێ بهیته‌وه‌رگرتن. ژڤی چهن‌دی گرفتاریا ره‌ڤا مه‌زنا سالا (۱۹۹۱)ی، و ده‌ربه‌ده‌ربوون و کوچکرنا پترین خوجهین کوردستانا باشور، بو روژه‌لات و باکواری کوردستانی و هاتنا ره‌ڤین بوش و گه‌له‌ک یاکوردین روژئاڤا بو کوردستانا باشور، هه‌رچه‌نده ئەڤه‌ کاودانین سه‌پاندیبوون، لی بو ئەزمانی کوردی ده‌رافه‌کی زی‌رینبوو، کو زاراقین

كوردی مفایی ژههف وهرگرن و ژنیزیکفه ئیکودو بنیاسن و کوردان گول دهنگی ههقدوبییت، ژبوکو ببیته هاریکار بو زانا ئەزمانهکی ئیکگرتی.

دقی بازنیدا، پینگاقین باش هاتنهراهافیزتن و زاراقین کوردی هندهک تیکهلی و نیاسین دگهلئیک چیکرن و تیداچیپوون. لی مهترسیهکا دی یانهپیشبینگری، نهک تهنی بو لاوازرنا ئیکگرتنا ئەزمانی کوردی سهرههلا، بهلکو وهکو گهفهکا مهزن و کاریگهر ژبو لاوازبوونا ئەزمانی کوردی بگشتی، دهرکهفت. ئەو ژی نهمانا گوندان و رولی دیرینا وان چیان ژبو بهرگریکرنی ژئهزمانی نهتهویی پهیداوو.

ژقی چهندی باروقی خوجھیا باژیران دهستپیکر و باژیر مهزنبوون و گوند بچوک و کیمبوون. شهقهروک و زبارین هاریکاریا ههقدو نهمان. چهیرانوک و لاوک و لایی لایی وهکو ئالاقی بزهفرکرنا ئەزمانی کپبوون. بجارهکی رهوشتن تاییهتی و سرتا هزری ژبو پاراستنا شکومهندیا نهتهویی کو هاریکارن بو بهردهوامیا ئەزمانی دایکی و تاییهتمهندیا کهسایهتی، داکهفت و لاوازبوو. چهزا خو گوهرینا بهربهردای و یایی پلان بهلاقبوو. برهنگهکی لخورنا جلین کوردی، بوویه دروشمی پاشکهفتنی و کهقناریا هزری. بهزا فیروبوون و هویبوونا ئەزمانهکی بیانی وهکو بهلگه بو پیشکهفتنا هزری، لسهر لالبوونا دهقی کو بکوردی باخقییت، بوویه کاودان و دیاردهکا چهزکری و روژانه، برهنگهکی سهیدا و ماموستایین قوتابخانا کو بهرپسیارن ژپیشقهچوونا ئەزمانی دایکی، دلخوشیا خو دیاردکهن، ههکه زارویهک، نهقیهکی وی، بهزمانهکی بیانی باخقییت و کوردی ژبیربکهت. ئان نهزانیت باخقییت. تاپلووین جهی فروشتنا کهلوپهلان و هوتیل و تیشخانان، دنشکیدا بیی ئەزمانی کوردی هاتنهنقیسین و کوردیا وان هاتهرهنین. بتیکوشانا چهندین سالان و گهله دهردهسهری تاکو بونمونه پهیقا (ئوستازا) عهرهبی، بوویه (ماموستا). لی دنشکیدا (ماموستا) بوویه (حاجی). دهراقی ههقهیثینی و گوهرگرتنا سهدان ئەزمانان بهاریکاریا تیکهلیین ئەلکترونی وهکو ئینتهرنییت و تیلهفونی بوویه کاودانهکا روژانه. واته گهفا سیسبوونا ئەزمانی کوردی ژسهردهمی (هولاکو)ی و شیرین (ابن القاعقاع)ی، پتر و ترسدارتر لیهات. ژبهرکو کوردا بخو پشتا ئەزمانی خویی نهتهوهیی یابهردای.

ژقی چهندی، بیی کوتهکی و پلان و شهروپیکدادان، ئەزمانی کوردی بیی کهتیه نشیقیا بهزینا لاوازبوونی. برهنگهکی فیروبوونا ئەزمانی کوردی، لخاندنگههان، ژسهرهتایی تا زانکویی، وهکو جارن دهرسا (وهرزش و کهقالکیشیی) یالیهاتی، قوتابی نهزانیت ژی،

نه خه مه. ژفی چهندی دهزگه هین رهوشه نییری و ئە زمانناسی، یین که تینه پیفکه کی نه خاستی و نه پیدفی. هەر وهزاره ته که نفیسینین خو یین کارگیری بزرافه که و رینفیسه که جودا ژوهزاره ته که دی ئەجامدهت. هەر دهقەر و گوندهک بهزا دلئ خو ئە زمانئ دهقهرکی دنفیسیت، و نفیسه رین کورد، لشونا ئە زمانه کی بنفیسین کو پتر خوجهین کوردستانی تیگه هن، بهزا بکارئینانا په یقین ئاسی و کویری یا دهستیگری و ئارمانچ ژئ نه که دهوله ته مندکرنا ئە زمانئ کوردیه، بهلکو، ئاسیگرن و سنوردارکرنا زانا ئە زمانئ ئیگرته، کو بیی وی ئە زمانئ، نه هه فگرتن چیدبیت و نه پیکفه ژیان روددهت.

به رگریکرن فه رتره ژچاره کرنئ

هه له بهت ژبوکو بشاشی شاشیه که نه هیته راستکرن، و (کونا رژیانی ژئ)، پتر لینه هیته ژدهفی تیکرنئ)، پیدفیه پروسئ به رگریکرنئ و پیشدا برنا ئە زمانئ کوردی ژهر ئاله کی و لهر دهقهره کی بهز و قیان بهیته بریاردان. هەر چ نه بیت ژبوکو ئە زمانئ کوردی نه که فیه لیستا ئە زمانین پیشبینی دهیته کرن کو ژناقچن. فی به رگریکرنئ چه ند پینگافه که دقین و ژوان: ئیک: په ی یاسا بنگه هیا عیراقئ، هەر دهقهره که خوجهین وی پتر کوردبن، ئە زمانئ سه ره کی دقیت کوردیبیت. ژفی چهندی، هەر نفیسینه که، دیکومینته که، تاپلویه که، ناساندنه که، شروقه و شیکردنه که، بئارمانجا تیگه هشتنا گشتی، بهیته نفیسین و پیشچا فکرن، بهر ئە زمانه کیبیت، بیی ئە زمانئ کوردی رینه هیته پیدان. وهکو ته قایا تاپلویین هوتیل و تیشخانه و کوگان و لگوین کومپانیان و فورمین فه رمی و رینمایا ده زمانان و شروقه کرنا خارنان... هتد.

دو: وانه و دهرسین ئە زمانئ کوردی، لخاندنگه هین سه ره تایی تا زانگوئی، وهکو دهرسه که بنه رته، ماتماتیک، و فیزیک و کیمی، بهیته دیتن. ژفی چهندی، دتهف خاندنگه ه و زانکوین فه رمی و نه فه رمیدا، ئە زمانئ کوردی وهکو دهرسه که بنه رته، دفی بکه فه پروگرامئ دهرسگوتنی و چاقدیریا تاقیکرنئ لب نئاگه هداریا دهزگه هین په یوه ندیدار و فه رمیدا بهیته سه ره رشتیکرن و بنچا فکرن.

سه ربورئ گه لان ژبو به رگریکرنا ئە زمانئ نه ته ویی

ژبو بها وهرگرتن ژسه ربور و رینمایین گهلین دی، لسه ر به رگریکرنا ئە زمانئ خوین نه ته وهی، چه ند پینگافه که وهکو نمونه، درینمایین فه رمیدا لوه لاتی ئە لمانیا.

• کوچبر و ره‌فهندين دهينه ناف و هلاتي ئەلمانيا، لدهسپيكي هه‌كه كوچبهر يا وان بهيته‌ئه‌ريكرن ئان نا، چ كاره‌ك ناهيته‌پيدان، هه‌كه بزاقا فيربوونا ئەزمانى ئەلمانى لنك وى كوچبهرى نه‌هيته‌ديتن. دقئى بازنيذا وه‌كو مافه‌كئى مروفايه‌تى، ههر كوچبهره‌ك مئى بيت ئان نير، هاريكاريا وى دهيته‌كرن كو هه‌قزيني خو ئان هه‌قزينا خو بقيزه‌كا فهرمى راكيشيته نك خو، بمه‌رجه‌كئى تيس‌ت و تاقيكرنا ئەزمانى ئەلمانى بو بهيته‌كرن.

• ههر كوچبهره‌ك ژچ وه‌لاته‌كى هاتبيت، كوردبيت، عه‌ره‌بيت، ئەفغانى، ئوكرائينبيت، كه‌سه‌ك بزاقا هندئى ناكه‌ت كو بئەزمانى وى دگه‌ل باخقيت. واته‌ نه‌چار دكه‌ن بئەلمانى باخقيت.

• چ فورم ژبو ئيمزاکرنئى، بو ئەزمانه‌كئى بيانى ناهيته‌وه‌رگيژان. ته‌قاييا فورمين فهرمى ئان كه‌سى، بئەزمانى ئەلمانية. دقئى ته‌قنيذا، كه‌نيسه‌ و دي‌ر و فه‌رمانگين ناحكومى و خيرخوازي، هه‌مو بزاقئى دكه‌ن و زه‌قه‌ريا خو دده‌نه‌ گر، كو ئەو مروفيين بيانى، ئەويين دقئين لئه‌لمانيا ئاكنجى ببن، فيري ئەزمانى ئەلمانى بكه‌ن.

• دئاستئى ناخويذا و سيسته‌ما خاندنيذا، لته‌قاييا خاندنگه‌هين فهرمى و نه‌فهرمى، ئەزمانى ئەلمانى وه‌كو ده‌رسه‌كا تايبه‌ت، دگه‌ل ده‌رسا / ماتماتيک / فيزيا / كيمي هه‌قگوره. واته‌ فه‌راتيا ئەزمانى وه‌كو فه‌راتيا ته‌قاييا بابه‌تتين ديين زانستينه، دي‌روگرامئى قوتابخاناندا بده‌رسه‌كا بنه‌ره‌تى ده‌يته‌زانين و نياسين. ئەقه‌ هه‌مو ده‌يته‌كرن، لده‌مه‌كى ئەزمانى ئەلمانى وه‌كو ئەزمانى فه‌لسه‌فئى و داهيئان و ته‌كنولوجيئى، رگا خو وه‌سان يا داکوتاي، ترس لسه‌ر لاوازي و ژناقچوونا وى نه‌مايه‌ و جه‌گير و بيئى دودلى ئەلمان ژناقچوونا ئەزمانى خويئى نه‌ته‌ويئى ناترسن. لئى ديسان بقئى ره‌نگئى هاتيه‌گوتن و گه‌له‌ پتر، چاقئى خو لئه‌زمانى خويئى ئيكرتئى دكه‌ن. ژبه‌ركو دزانن، سيسبوونا ئەزمانى نه‌ته‌ويئى، سيسبوونا گه‌لى وى نه‌ته‌وه‌يه.

• دقئى گي‌را ناخوييدا، پشتگيريا ده‌زگه‌هين ئەزمانناسى و ديسان ليكوله‌ر و بسپورين ئەزمانى ده‌يته‌كرن كو به‌رده‌واميئى ددويژاندنا ئەزمانى نه‌ته‌ويذا بكه‌ن، ژقئى چه‌ندئى به‌رده‌وام فه‌ره‌نگ بو ليكوله‌ر و ره‌وشه‌نبيران و گه‌نجان و زاپويان ده‌ينه‌ئه‌نجامدان و سالى سهرژمي‌رى ده‌يته‌كرن، كانئى چه‌ند په‌يقيين نو هاتينه‌ژه‌نين، و ئەو په‌يقي ژچ ئەزمانه‌كى هاتينه‌وه‌رگرتن. ديسان چه‌ندين ريئيمائى بو ريئيقيسا مودي‌رن و دروست ده‌ينه‌برياردان و ئەف برياره‌ دكه‌قنه‌ ناف سيسته‌ما خاندنى لخاندنگه‌هان. ئەقه‌ هه‌مو ده‌يته‌ئه‌نجامدان، ژبه‌ركو دلنيان، پيشدابرنا ئەزمانى نه‌ته‌وي، له‌هر وه‌لاته‌كى، به‌رزكرنا شكومه‌نديا وى وه‌لاتيه.

• دقې بازنیډا، دو کاودانین سهرنجراکیش، وهکو نمونه پیشچاقبکهین. ئیک: دئزمانی ئەلمانیدا دهنگی (س)ینا بزدهقەر یی هه، و تپیا وی هوسان دهیتهنقیسین. (f) و دبیزنی (scharfes s - ئیسا توژ) بواتا دهبل (س). ئەف تپیه دچ ئەزمانهکی دیدا بکارناهیت، ژئزمانی ئەلمانی پیقهتر. لهو بو نقیسینی بتایبهتی دکومپیوتهریډا، گرانی و ئاسیبوون چیدبیت. ئەفه سهری چهند سالانه ئەف بابته کهتیه بهر دانوستاندنی، کانیهلگرتنا وی تپیی بهیتهئریکرن ئان نه. هندهک دبیزن دقې ژ(ئابییا) ئەزمانی ئەلمانی بهیتهههلانندن، ژبهرکو ئاسیبوون و گرانی بو نقیسینی دروستدکتهت و ددهپی کلیلا گهله کومپیوتهراندا نینه. هندهک ژی دبیزن، ئەفه تایبهتمهندیا ئەزمانی ئەلمانییه دقیت نههیتته ژدهستدان. دو: کارخانا بهرهمینانا ئوتوموبیلا (فولکس فاگن - VW)، ههرسال هاریکاریهکا درافی ددهته بنکی لیکولین و تویزینین زانستی (max-planck-Anstitut) وهکو هاریکاری و پشتگیری، ژبو بزدهقهرکرن و پیشدابرنا پهچوونین زانستی، کو لیکولینین ئەزماناسی ئیک ژوانه. لدهمکی کارخانا ناڅبری چ تیکهلی نیزیک ئان دوور دگهل پاراستنا ئەزمانی نینه. ژهندي پیقهتر، کو ئەزمانی نهتهوهی سهرمایه و ناسناما نهتهویه. ئەفه ژبلی هاریکاری و پشتگیریا زانکو و پهیمانگههین پهیوهندیار، وهکو بونمونه (Goethe-Institute)، بو پهی چونین ئەزماناسی.

ئەف ههر دو نمونین بچوک، وی چهندي دیاردکهن، کو فهراتیا پیشدابرنا ئەزمانی نهتهوی، خه ما تهف دهزگا و ناڅهند و بنکین ههبوویه، چ ئەو دهزگا فهرمیبین ئان خیرخوازی و کهسی و بیاسا ئەف پینگاڅه بین هاتینه ریکخستن.

کویی فان گوتنان، وهسان دیاردکهن، کو ئەزمان ئامرازهکی ههره شوینهیل و کاریگهره ژبو نهک تهنی بو پیشکهتنا ژيانا مروڤی، بهلکو ئاخفتن ئەگهرهکی سههرهکیبوویه وهکو چهکهکی بهرگریکرنی و هاریکار کو نههیلای مروڤ وهکو گهله گیانبهرین دی ژناقچیت و ئالاقهکی بنگههی و سههرهکیه ژبو نیاسین و پیشکهتنا گهلان و ئالاف ئامرازهکی بزدهقهره ژبو پیشکهفتن و بهرفرهه بوونا هزری لنک مروڤی. بههروه ژی، نههاتیهگوتن، باخڅه دا ته ببینم، ئان دا دته بگههم).

یونسکو زهنگا ژناقچوونا هنده ئەزمانان لیددتهت

پهی سههرژمیریهکا ئەزماناناسیا (یونسکو - UNESCO). سالا (۲۰۱۰)ی،

(ئهتلهسا) ژناقچوونا ئەزمانان یانهجامدای، کو پیشبینی دهیتهکرن،

(۲۵۰۰) ئەزماڭ بىيى دودلى بىيىڭ دىن گەفا نەمان و وندابوونىدا و ژوان
(۲۳۰) ئەزماڭ ژساللا (۱۹۵۰) تانها، بىرنگەكى قەبىرىيى ژناقچووين و نەماينە.
پەيسكا پىشبينيا گەفا ژناقچوونى، بچەند كاودان و پىنگاڭان دەيتەدیتن.
وہكو:

- برينداربوونا ئەزماڭى: ھەكە زارو گىپرکرى و ھندە جاران، بونمونه دمالدا
بئەزماڭى دايكى باخقن.
- بەرەو ژناقچوون: ھەكە زارو دمالدا وەكو ئەزماڭى دايكى دگەل ھەقدو نەئاخقن.
- پىشبينيا ژناقچوونى: ھەكە دايك - باب، داپير - باپير، دگەل زارو و
نەقپىن خو بئەزماڭى دايكى نەئاخقن.
- بىيى دودلى ژناقچوون: ھەكە گەنجترىن ئاخقتنكەر دايك - باب، داپير - باپير،
جارجار و نەبەردەوام بئەزماڭى دايكى باخقن.
- ژناقچوونى ھەكە بقەبىرى كەسەك ھەقپەيقىنى پىنەكەت.

• پىشبينى و مفا ژى وەرگرتن، بڭان ژىدەران:

- <https://de.wikipedia.org>
- <http://www.unesco.org>
- <https://www.almaany.com>
- <https://www.youtube.com> / رحله فى الذاكره، خالد الراشد، نظريه التطور.
من منظور علم الانساب الجيني.
- <https://www.aljazeera.net> / د. حمد بن عبد العزيز الكواري.
- <https://www.forschung-und-lehre.de>
- Bodo Mrozek- LEXIKON DER BEDROHTEN WORTER
- DIETER WUNDERLICH – SPRAACHEN DER WELT

سايكۆلۆجىيەى واتا و هيما له زمان و ويژهى كورديدا

كه مال فارووق ■

هېماگەرى يان سېمبولېزم لە ږووى زمانه وه هېما و نېشانه و ئاماژەيه وهك گوزارشتكردن له شتيك و دۆزېنه وهى و اتا له دووتوييدا. له ږووى و اتاشه وه هه لگري ږاستيه حاشا ليكراوه كاني ژيانه يان نهينيه كاني ژيانه، كه نېشانداني وهك خوى ئەسته مه، يان ږيگري زوري ههيه كه په يوهندن به باري دهرووني تاكه كه وه، كه ناچار دهبي به شيوهيه كي تر گوزارشتي لي بكات وهك ئەفسانه يان شيعر يان ږومان و چيرۆك، يان فيلي دهرووني.

هېما گوزارشتي ناراسته و خويه له باريكي دهرووني شاراوه يان واتايه كي شاراوه، كه هه نديچار هوكاره كه ي زانراوه و بو ږاراستني نهيني هېمايه ك يان واتايه كي تر به كار دههينريت، كه به ئاشكرا و ږر به ږيستي خوى ناتوانري گوزارشتي لي بكرت چ به مه به ست يان بي مه به ست، هېماگەرى ناوه ږوكي هزري و كومه لايه تيش دهگريته وه مه رج نييه ته نيا شتيكي فيزيايي بي وهك هېمايه ك بو شتيكي، له ږوانگه ي سايكولوچي به تايبه تي تيږوانيني شيكاريي دهرووني سيگموند فرويد مروف له دوو دوخي دهرونيدا گوزارشت له خوى دهكات، ئەوانيش ههستي ئاشكرا و نهستي شاراوايه وهك ئاماژهم پيدا، كه شاعير يان ئەديب به شيوهيه كي نه ستiane گوزارشت له خوى بكات، له وانهيه به وشهيه ك بيت يان شوينيك بيت يان ئاژه ليك بيت يان په نديك بيت يان به ديږه شيعريك بيت يان به ږومانيك بيت... تد ئەو نايه وي يان ناتواني به ئاشكرا مه به سته كه ي بدركيئي. ږهنگه په يوه نديشي به نهستي كومه لايه تيه وه بي و گوزارشت له كه سيئي سيږه بي ههروهك كارل گوستاف يونگ ئاماژه ي پيداوه.

هېما له زانستي به ياندا بريتيه له واتاي شاراوه. ئەمه ش زماني شاراوهيه، له ږووى زاراوه شه وه ږيسا و بنه مايه بو دۆزېنه وهى واتايه ك به چه نږيگهيه ك، كه واته دهشي وشهيه كي دياركراو هېما بي بو شتيكي تر بو ئەوهى واتايه ك به رجه سته بكات، كه ږهنگه په يوه ست بي به باري دهرووني و نهستي يان باري كومه لايه تي يان سياسي يان كلتوري تاكه وه، چونكه هه ر وشهيه ك واتاي سايكولوچي خوى ههيه و دهكري له شيوهي هېما به كار بيت، بو نمونه: كابرا دهلي ږيويه و اته فيلبازه و خوى له هه لويسيكي مه ترسيدار ږزگار دهكات، دهلي گورگه و اته له ناکاو پهيدا دهبي و به شي خوى چنگ دهكه وي، يان دهلي پشيلهيه، و اته سپلهيه چه نږ چاكي له گه ل بكهيت ږي نازاني و له بيږي دهكات، دهلي ميروولهيه له كوي شيريني ههبي

ئو لهوئییه، ئەمانه و ههزاران وشه‌ی تر به پیی زانستی بهیان بوونه‌ته هیما به‌کار دین بۆ زووتر پوونکردنه‌وه و به‌خشینی واتایه‌ک بۆ به‌رجه‌سته‌کردنی مه‌به‌ستیک که شاراوویه یان ده‌مانه‌وئ به‌رجه‌سته‌ی بکه‌ین بۆ به‌رانبه‌ر. به‌لام له هه‌مان هه‌لوئیستی تاک له په‌بیردنی بۆ واتاکان و هه‌لچوون و باری ده‌روونی کاریگه‌ری خۆی هه‌یه بۆ هه‌لینجانی مانا بۆ بابته‌که.

په‌وتی هیماگه‌ری له ئەده‌ب وه‌ک وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بوو بۆ په‌وتی واقیعی له ئەوروپا له نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده، په‌وتیکی هونه‌ری و ئەده‌بیه و په‌گورپیشه‌ی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ ئایدیالیزمی ئەفلاتۆنی، که پییوایه‌ی راستیه‌کانی جی‌هانی که‌ره‌سه‌یی ته‌نیا هیما گه‌لیکن بۆ راستی ئایدیالی دوور، قوتابخانه‌ی هیماگه‌ری یه‌کیکه له په‌وته‌کانی ئەده‌بی جی‌هانی، له‌به‌ر ئەوه‌ی هیماگه‌ری بۆ گوزارشتکردن له لایه‌نه‌کانی ده‌روونی له زمان به‌هیزتره، بۆیه له سالی ۱۸۸۶ز به‌ فه‌رمی ئەم قوتابخانه‌یه له فه‌ره‌نسا راگه‌یه‌ندرا و پاشان به‌ جی‌هاندایا بووه‌وه.

دامه‌زراندنی هه‌ر په‌وتیکی ئەده‌بی به‌ هه‌موو لقه‌کانیه‌وه خودکارانه نایه‌ته بوون، به‌لکو په‌گورپیشه‌ی داکوتراوی له زمانی هه‌رگه‌لیکدا هه‌یه و له گه‌توگۆی نیوان تاکه‌کان و له میانه‌ی په‌یوه‌ندی و کارلیککردنی کۆمه‌لایه‌تیدا په‌نگ ده‌داته‌وه، له زمان و ئەده‌بی کوردیشدا به‌ شیعر و په‌خشان و پۆمان و په‌ندی پیشینان و به‌یت و بالۆره و ئەفسانه‌ی کوردی ته‌واو به‌رجه‌سته‌یه و هه‌ستی پیده‌که‌ین، مه‌به‌ست له هیماگه‌ری له ئەده‌بی کوردی ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ لایه‌نی دیار یه‌کیکیان شوب‌هاندن و گه‌وره‌کردنی بابته‌تیکه که خاوه‌نه‌که‌ی به‌و شیوه‌یه گوزارشتی لیده‌کات که ده‌ربری لایه‌نی ده‌روونی خۆیه‌تی و لایه‌نه‌که‌ی تری نایه‌وئ بابته‌که ئاشکرا بی ئەمه‌شیان بۆ هۆکاری به‌های کۆمه‌لایه‌تی و تایبه‌تمه‌ندی ئەو تاکه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، که له شیعرێ کلاسیکی شاعیران و ئەفسانه‌ی کوردی و پۆمانی کوردیدا ده‌رده‌که‌وئیت و هه‌ندی‌کجاریش هه‌موو ئەو بابته‌تانه گوزارشتن له نه‌ستی تاکی و کۆمه‌لایه‌تی تاکه‌کان، که به‌ بی ئەوه‌ی هه‌ستی پی بکه‌ن ده‌ریده‌بپن، ده‌ربرین له هه‌ست و نه‌ست کاریکی ئاسان نیه له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ک هه‌ندیکیان په‌یوه‌ندن به‌ نه‌ینی که‌سه‌که‌وه و هه‌ندیکیان بۆ خۆ پاراستن و پاراستنی که‌سانی به‌رانبه‌ر، ئەمه هۆکاریکی سایکۆلۆجی بوو بۆ سه‌ره‌لدانی ده‌ربرین به‌ هیما بۆ ئەوه‌ی واتاکه‌ی له ناخی خاوه‌نه‌که‌یدا بمینیته‌وه و ده‌توانین پی بلیین شیعر.

به پیتی زانیانی دەر وونی له وانهش ئیریك فرۆم دهرسیت تۆچۆن گوزارشت له ئەزموونیکى ههستی دهکەیت؟ زمانى هێما ئەو زمانهیه که به هۆیهوه گوزارشت له ههستهکانمان دهکەین، یهکیک ئازاریکی زۆری دهبی دهلی (مردم مرد)، یان دهلی ئازار کوشتمی، ئەم کهسه نه مردوو و نه کوژراوه، بهلام ئەو وشانه (مردم، یان کوشتمی) وهک هیمایهک به کارهینا بو دۆخه دهر و نیه کهی، کاتیک کهسیک باسی له په یوندی خۆشه و یستیه کهی دهکات دهلی سوتام بو، ئاگرم گرتوو، ژیان بی تو هیچ واتایهکی نیه، کهواته هێما بریتیه له شتیکی شوینی شتیکی تر دهگریته وه، کاتیک دهلیین بۆنی زور ناخۆش بو، بۆنی سیری دههات، یان بۆنی شتی تۆپیوی دههات، یان بۆنی بخوری دههات، یان دهلین کوردیکی پاکه، مه بهست لی خیانتهی نه کردوو، یان گندهلی نه کردوو، بۆیه دهلین زمانى هیماکاری ئەو زمانهیه که به هۆیهوه گوزارشت له ئەزموونه دهر و نیه کانمان دهکەین وهک ئەوهی پرسه که پرسى ههستهکان بووه یان شتیکی دهیکهین یان په یوهندی به شتیکه وه ههیه که له دهر وهمان رووی داوه، بۆیه زمانى هیماکه رى زمانیکه جى هانى دهرهکی ده بینه هیمایهک بو جى هانى ناوهکی، هیمایهک بو روچمان و بو عه قلمان، کهواته ههر وهک فرۆم دهلی په یوهندی نیوان هیمایه و هیمایه بۆکراو چیه؟ بو ئەم مه بهسته پیویسته جیاوازی بکهین له نیوان ئەم سى هیمایه: هیمای ئاسایی وهک ناوی شتیکی بو شتیکی بو نمونه وشه ی درهخت بو درهخت، وشه ی گالیسکه بو گالیسکه..تد، ریکه وته هیمای (الرمز العرچی) وهک ئەوهی به ریکه وت تووشی شتیکی دهبی یان تووشی رووداویک دهبی وهکو پرسه که نیشانه ی خه مه یان هیمایه بو خه م، هیمای گشتگیر یان ئالۆز بیرۆکه یهکی بنه رته ی و ره هایه و میحوه رى سه ره که یه که هه موو هزر و هیماکان له وینه یکی ئەدهبی موته کامل به دهریدا ده خولینه وه بۆیه ههرچه نده وینه بچوکه کان بلاو ببنه وه هیزیکى کاریگه ر هه یه وینه کان پیکه وه ده به ستیه وه. ههردوو هیماکه ی دوا یی گوزارشت له ئەزموونی دهر وونی دهکەن وهک بلیی بابه ته که که په یوهسته به ههسته کان و ههست پیکراوه کان ته نیا ئەوه نیشانه ی زمانى هیماکه ریه.

زمان له کۆمه لیک هیمای جیاواز پیکدی، ئامرازیکه بو په یوهندی کۆمه لایه تی و عه قلی و پواله تیکی به هیزه له پواله ته کانی گه شه ی عه قلی و ههستی و جوله یی، زمان په یوهندی به دهر وونزانیه وه ههیه کاتیک زمان پواله تیکی بیت له پواله ته کانی رهفتاری مرویی بۆیه هه موو زمانه وانه کان و زانایانی سایکۆلۆجی بایه خى پیددهن،

دهروونزانی بایهخ بهزۆر لایهنی زمان دهدات لهپرووی شیکردنهوهی دهروونی کهدهبینین شیکاری دهروونی دیراسهی بیژهی کهسهکه و گوزارشت و خهونهکانی دهکات، دهروونزانی بایهخ بهپیکهاتهی و بنهمای زمان دهدات، بهلام دهروونزانی تهرکیز دهکاته سهر چۆنیتی وهرگرنتی زمان و قسهکردن لهبهر ئهوهی زمان کرداریکی ئاوهزیی دهروونیه، کهواته دهروونزانی کهوتوته نیوان زمان و ئاوهزهوه، نیوان زمان و بیرکردنهوه و زمان و کهسیتی و دیرساکردنی کهموکورتیهکانی زمان، زمان ئامرازیکی یهکلاکه رهوهیه بۆ جووری بیرکردنهوه و ههورهها ریچکهیهکه بۆ کهشهی مهعریفی و فیروونی زامنیکی تر .

له زمانی کوردیدا وهک ههر زمانیکی تر و وهکو سروشتی تاکی کوردی ژیانی پر هیما و هیماگه رییه، ههر له پهنی پیشینانهوه بیگره تا ئهفسانه و چیرۆک و پۆمان و هۆنراوه و شیعیری سیاسی و دلداری و نیشتمانی و ئاینیهوه، ههر یهکه لهمانه بهجیا باس دهکین و ئاماژه به هیماگه رییهکانی ئه م بوارانه ددهین، مهتهل یان لهغز گوزارشتیکی شیعیری هیماگه رییه که ههقیقهتیکی گهوههری لهخوی دهگریت که مروّف خوی مهتهله و نهینی تیدا شارهوهتهوه، ئه م نهینی ههر مایهوه تا سیگموند فروید توانی پهنجهی بۆ رابکیشی و ئاماژه به نهست بدات بۆ شوپروونهوه بهناخ، که سه رجه م هیما ناروونهکانی مروّف که خوی له شیعر ددهوژیتوه بگه پینیتتهوه بۆ نهست که به شیعر گوزارشتی لی دهگریت. له پهنیکی پیشیناندا که دهلیت:

چاوی ئاگر کاتیک کویر بوو که ئاگردان

داری تهپی له دهروونی خویدا سوتان

واتای نهینی ئه م پهنه بریتیه له گازهنده و گله یکردنی کهسیک که هۆکاری شکستیکی یان نه هامة تیهک دهگه پینیتتهوه بۆ سه رچاوه کهی، که رهنگه خوی بی که بۆچی وایکرد؟ دهیهوی بلیت ((ئه گه ر ئه وه م نه کردایه ئه مه نه ده بوو))، داری تهر لیره دا هیمایه که بۆ هۆکاریکی ههله و له جیی خویدا نه بوو، چاوی ئاگر هیمایه که بۆ سه رچاوهی ئیشه کهیه یان مه به سه ته کهیه یان ئامانجه که که نه ده بوایا ئاوی به سه ر بی، کوی دیره که گوزارشته یان هیمایه که بۆ کاریک یان ئه نجامیک که له وانیه به راسته رییه ک

برویشتایه، ئەمەش خۆی لەخۆیدا یە بەشیکە لەبیرکردنەوهی لۆجیکی خاوەنەکهی که به و شیوهیه گوزارشتی لی دهکات، یان دهلین: ئەگەر گول نیت درکیش مەبه، مروّف هەرگیز نابیتە گول، بەلام لیڕەدا گول هیمایه که بو مروّفیک که هەردەم ناسک و بەسۆز و پاک و بیگەرە و زیانی بوکەس نیه و به گول شوب هیئراوه، له بهرانبهردا درک که سهراوهیه ک بو ئازاردانی مروّف و هەرگیز درک نابیتە مروّف بەلام گوزارشته له ههستی ئەو مروّفانهی که ئازار به خەلک دهگهیهنن یان ئازاریان پیگهیشتوو، گول هیمایه بو تاکیکی زیان بهخش، درک هیمایه بو خراپهکاری، ئەمه ههستیکی ئاکاری لهخۆی دهگریت ههروهک ئەدگار ئەلهن پو ئاماژهی پێداوه.

له پهنیدیکی تردا که گوزارشته بو ناخی تاک بو نمونه ریوی له کونی خۆی ههلبگه ریتهوه گه ر ئەبی، ئەم پهنده گوزارشته بو ههستی راستهقینهی مروّف که نابی تاک پشت له زید و نیشتمان و نهتهوهی خۆی بکات، چونکه تاک به بی په یوهندی لهگه ل بههای کومه لایهتی دووره له خوگونجاندنی دهروونی ئەمەش هیما و نیشانهی ناساغلهمی دهرونیه و ئاکامه کهی گه ربوونه وهکو ریوی، له شوینیکی تر وتراوه: دار پوازی لهخۆی نه بی ناقلیشی، مەبهست لیڕەدا ناپاکی و خو په رستی تاکه و دهردیکی ناوخوییه که کورد زوو ههستی پیکردوو، که له ناو کومه لگه ی کوردی بوونی ههبووه و واتای سایکولۆجی خۆی ههیه که تاک پیویستی به سهقامگیری و ئینتیما ههیه بو نیشتمانی خۆی و ههستکردن به ئینتیما دلسۆزی و پالپشتیه بو نیشتمان نه ک ناپاکی، ههروهها سهگ هیمایه بو وهفاداری، مندال بو پاکی، پاییز بو خه م، مانگ بو ئەبروی یار و ... هتد. ههروهها له ئەفسانهی کوردی و چیرۆکی بهرئاگردان هیماگه ری ریگه ی تیگه یشتنی کورت کردۆتهوه بو نمونه:

له شیعیری کوردی هیماگه ری شوینیکی زور گه وره ی داگیر کردوووه و بهقولایی ههست و نهستی خۆی شاعیر گوزارشتی لیکردوووه که شیکارکردنی ئاسان نه بی مه گه رشاعیر خۆی به تهواوی بتوانیت شی بکاتهوه و هه ندیجاریش خویشی ناتوانیت ئەگەر په یوهندی به نهستهوه بی ، بو نمونه شیعیری هیمن موکریانی وهک نمونه که چون گوزارشت له پاکی و قوربانیدانی تاک دهکات و دهلیت:

ئاگری سینهم بلیسهی دی و ولات روّشن دهکا

ئهو دهمه ی خۆم وهک دلۆپیک دهچمه نیو ده ریای عه دەم

ئاگری سینه، ته نیا هیمایه که بو گوروتینی و پهروشی شاعیر بو نیشتمانکهی ئەگینا سینه هەرگیز ئاگری تیدانیه و بلیسه بکات و بتوانی ولات رووشن بکات. مروّف هەرگیز نابیته دلۆپ ، دلۆپ وهک هیمایه که بو نه مان و چوونه ناو ده ریای عه ده م، که ده ریای عه ده م شتیکی خوازه ییه و وهک هیما به کار هاتوو و له پشت ئەم دیره وه ههستیکی نه ته وهیی و نیشتمانی گه وره خوئی مه لاس داوه و شاعیر به و شیوه یه ده ریده بری، بویه زمانی کوردی له هیما زور به هیزه و به کارهاتوو و تاک ده توانی بو گوزارشتکردن له باری سایکۆلۆجی خوئی که زور زه حمه ته ده توانی گوزارشت له و باره بکات و په یامی خوئی بگه یه نیت به و شوینه ی خوئی مه به سستی چ دوست چ دوژمن.

له شیعریکی تر دا حاجی ده لی:

ئه گه ر کوردیک قسه ی بابی نه زانی
موهه قه ق دایکی حیزه و بابی زانی

لایه نی شاراو و هیماگه ری له م شیعره ی حاجیدا بو ئەوانه یه که نابی زمانی خویان له بیربکه ن ، ئەوانه ی که زمانی دایکی خویان نازانن هیچ به ها و ئاکاریکیان نییه و بی ههستن، شاعیر وهک به رپه رچدانه وه یه ک به توندی وه لامی ئەو که سانه ی داوه ته وه و چووته باریکی هه لچوونی بیده نگه وه، هۆکاری ده رکه وتنی ئەم شیعره ئەو که سانه ن که له خه بات و ههستی نه ته وایه تیه وه دوورن و ههستی ئاکاریان نییه، بویه پالنه ری په ره پیدانی زمانی دایکیان لاوازه. هه ر زمانیشه کاریگه ری له سه ر بیرکردنه وه هه بیت و مروّف هه موو کات پیویستی پییه تی.

له شوینیکی تر هیمن توانیوتی به هیمای شاراو و باری سایکۆلۆجی تاکی کوردی گوزارشت له خوئی و نیشتمان بکات به م شیوه یه:

که ند و کۆسپ هه نگاوم پی نا کا شل
بیته سه ر پیم هه زاران گا به ردی زل
به هیزی شان و باهو پیی ده ده م تل
ده رۆم ده رۆم تا ترۆپکی رزگار بوون

سەرنج بدە ترۆپكى رزگار بوونى، كە مەبەستى رزگار بوونى نەتەوھىي و نىشتمانە، ترۆپك تەنيا ھىمايەكە بۇ ئەوپەرى سەركەوتن و سەربارى ئەوھش ئەو وەك تاكىك و بارى سايكۆلۆجى پەيوەست بە سىياسەت و خەباتى نىشتمانى گوزارشت لە خەباتى نەتەوھىي دەكا و ئامادەيە خۆ نەويستانە ئەو ھەموو كۆسپ و تەگەرانە بېھزىنى و نەوھستى تا ئەوپەرى سەركەوتن بى ئەوھى چاوەرانی پاداشت بكات، يان باس لە بژيوى ژيانى خۆى بكات، ھەزاران گا بەردى زل ھىمايە قورسى و گەرھىي كۆسپ و تەگەرەكانى بەردەمى رپى خەبات كە ھەندىكىان پەيوەندن بە ژيانى رۆژانەى خۆيەوھ ئەمەش ھىمايە بۇ پاكى و خۆنەويستى و گوزارشتكردن لە ژيانى دەروونى بە چەند وشەيەك.

پاكيزهئى تاكى كوردى لە خەبات و تىكۆشان و رزگارىي نەتەوھىي لە ھۆنراوھى ترى ھىمندا دەردەكەويت كە دەليت:

دەردى دوورى ... دەردى دوورى كوشتى

دەردى وشيارى و سەبورى كوشتى

يادى ياران و ولام رۆژ و شەو

ليى ھەرام كردم قەرار و خورد و خەو

خەمپەويئىك ليرە من ناكەم بەدى

چۆن پەنا بۇ مەى نەبەم ساقى ئەدى

سەرنج بدە دوور كەوتنەوھ كە وەك كوشتن وايە بە لاي ھىمنەوھ و يادكردى كەسوكار و يارانى خەو خواردنى لى ھەرامكردووه و كەس نەبووه خەمى لى برەويئىتەوھ و گوئ لە ئاھو نالەى دەروونى بكات و پەيامەكەى بگەيەئىت، بۇيە خۆى بەرگەى ئەو ستەمەى كردووه ئەمەش نىشانەو ھىمايەى پاكيزهئى تاكى كوردە كە شاعير بەو شىوھىيە و ھەر وشەيەك ھىمايەكە بۇ ژيانىكى تايبەت كە گوزارشتى لىكردووه، ئەوھش گوزارشتە لە تاكى كوردى و ژيانى ناسورى، ھەستى ئىنتىما لاي تاكى كوردى بۇ زىد و رەگورپىشەى خۆى ئەمەش وەك ئەرىك فرۆم دەلى پيويستىەكى نەتەوھىيە بۇ ھەستكردى تاك بۇ بوونى خۆى و پىگەى ميژوويى.

لە شوئىئىكى تر دەلى:

ئەو کەسەى هەستى بە زۆردارى نەکرد تيخى زۆردارى بريندارى نەکرد

تيخى زۆردارى نيبه، بەلام تىخ هيمايه که بۆ کارىگهري خراپى زۆردارى لهسەر بارى دەروونى و جهستهيى تاک. مرۆقى ساغ و خاوهند دەروون دروستى ههست به ئازار و مهينه تي دهکات مهگەر کهسيک گرفتیکى دەروونى يان نهخوشيهکى دەروونى ههبيت ههستى له دهست دابيت، يان تووشى زهايمەر بووبى و هيچى له بير نهمايى. ههستکردنى شاعير به دەردى خهک ههستیکى دروسته و واتاي خوى ههيه دهيهويى بهرجهسته ببى بۆيه شيعر ليڤه دا دهبيته دەربرى ئەو ههسته و نامرى. ئەدگار ئەلان پۆ لهبارهى جوانناسى دهلى کههقل دابهش دهکەين بۆ عهقلی پەتی و زهوق و ههستى ئاکارى، زۆربهى شاعيرانى کورد به تايبهتى شيعرى سياسى دووپاتيان کردۆتهوه لهسەر ههستى ئاکارى و پابهندبوونيان به بههاى نهتهوهيى و تهناهت له دوو توپى شيعرى دلداريش ههستى نهتهوهيى و خهباتى نهتهوهيى و خوشهويستى نيشتمان پهنگى داوهتهوه، ههروهک هيمن دهلى:

گەرچى تووشى پهنجهپۆيى و ههسرهت و دهردم ئەمن
 قهه لهدهست ئەم چهرخه سپلهيه نابهزم مهردم ئەمن
 ئاشقى چاوى کهژال و گەردنى پرخال نيم
 ئاشقى کيو و تهلان و بهندهن و بهردم ئەمن
 گەر لهبرسان و لهبهربى بهرگى ئيمپرو رهق ههلييم
 نوکەرى بيگانه ناکهه تا لهسەر ههردم ئەمن
 من له زنجير و تهناف و دار و بهند باکم نيه
 لهت لهتم کهن بمکوژن هيشا دهلييم کوردم ئەمن.

سهرنج بدهى لهسهرهتاوه شاعير ئاماژهى به خراپى چهرخى خوى دهکات بهلام، ههردهچيتهوه سهر نيشتمان پهروهري وهک ئهريکک که ئهرك پهيوهسته به ههستى ئەخلاقى و ئەو وشانهى لهو شيعره دا بهکارهيناوه هيماو ئاماژهن بۆ ههستى ئاکارى و زهوق و عهقلی پەتی، کهدهلى لهت لهتم کهن بمکوژن هيشتا دهلييم کوردم ئەمن،

ئەمە ھېمىايە بۇ ئەوپەرى قوربانيدان و بەرەنگار بوونەوھى ئەو ستەمەى لەنەتەوھەكەى دەكرى .

ھەروھە ھېماگەرى لە شىعەرى شاعىرانى تەرى نىشتماندا بە رۈونى دەردەكەوئەت و بە وشەى ھېماگەرى گوزارشت لە بارى ناوخۇ و ساىكۇلۇجىاي كورد و گوزەرانى دەكات، لەوانەش شىركۇ بىكەس كە دەلى:

سەرسام مەبە ئەگەر بلىم

لاى ئىمە رىوى شىرە

چەقەل بەسەر شىرا نىرە

لېرەدا كەشۈھەوای سىياسى و كۆمەلايەتى وای كەردووه رىوى بە شىر بىشوب ھىنرى وەك و اتايەك بۇ رەتكەردنەوھى واقىعى رۇژگار و ھېمىايەك بۇ ناخى تاك و رەتكەردنەوھى فىل و چوونە كلېشەى كەسىتتەكى ترەوھ ئەم چوونە كلېشەى وەك فرۆيد ئاماژەى پىداوھ فىلىكى دەروونىيە بۇ خۇ رۇژگار كەردن لەو واقىعەى خاوەنەكەى نايەوئ و دەيەوئ رۆلىكى تر بىنى، ھەر وەك چۆن پىاوى فىلباز و ترسنۆك بە ھوى رۇژگارېك كە بوى لواوه خراوھتە شوئىنېك و پىگەيەكى پىدراوھ شايانى ئەو نىە، ھەر وەك دەلى:

مشك، پشیلە راو ئەنى

دال بە ھەلۇ پىئەكەنى

واتە مشك رۆلى پشیلە دەبىنى، كە ئەمەش لە شوئىنى خۇيدا نىە و ھېمىايەكە بۇ لادانى دەروونى (الازاحە) ئەمەش فىلىكى تەرى دەروونىە بۇ سەرلەنوئ ئاراستەكەردنەوھى پالئەرەكان بۇ ئامانجىكى تر، كە لە واقىعدا ئەوھ ناكەرى بۆيە شاعىر تەواو گوزارشتى لەو واقىعە كەردووه و ھەستى شاعىرىش رەنگدانەوھى بارى دەرونى خۇيەتى لەو كۆمەلگايە تىيدا دەژى و ئەوھ رەت دەكاتەوھ كە رۆلى كەسىك بەرئەت بە كەسىكى تر. لە ھەر كۆپلەيەك و لەھەر وشەيەك ھېمىايەك ھەيە بۇ مەبەستىك ئەگىنا وشە خۇى لە خۇيدا بە روالەت شتىكى ترە و واتاى خۇى ھەيە بەلام شاعىر وەك ھېمىايەك بۇ

گوزارشتکردن له شتيکي تر ئەگەر به نووسين بنووسی رهنگه دهیان لاپه‌ره‌ی بویت تا پروون بکریته‌وه، رپوی چون ده‌بیته شیر ئەگەر لیکچواندن و هیما نه‌بی بۆ شتيکي تر، که پیاوی فیلباز و ترسنۆک زال ده‌بی به‌سه‌ر پیاوی ئازا که به‌شیر شوب‌هینراوه، یان چه‌قه‌ل چون زال ده‌بیته به‌سه‌ر شیردا که ئەمه‌ش وه‌سفکردنی سه‌رده‌میکه، که تییدا چه‌قه‌لی ترسنۆک و گهنده‌خۆر شیر به‌رپوه ده‌بات و دونیا پیچه‌وانه ده‌کاته‌وه، که کویر بووه‌ته چاو ساغ و چاوساغیش به‌ کویر، هر وشه‌یه‌ک و هر دیریک هیمايه بۆ واتایه‌کی تر، ئەو واتایه دیاره یان نادیاره به‌پیی زهوق و سه‌لیقه‌ی شاعیر و مه‌به‌ستی له‌و شیعره.

بۆیه شیعری کوردی هه‌میشه پرپووه له هیماگه‌ری له هه‌موو بواره‌کانیدا وه‌کو سیکس و ئافره‌ت و نیشتمان و زید و ناوه‌وه‌ی تاک و ئازادی و خۆشه‌ویستی و مروّف دۆستی. که زۆرجار وه‌ک زمانی زبر تاکی کوردی جوینیکی به‌کارهیناوه که ئاراسته‌ی ره‌گه‌زی می کراوه، ئەم ئاراسته‌یه ده‌ره‌نجامی ئەو چه‌پاندنه‌یه که تاک تووشی بووه له ژیانیدا و به‌م شیوه‌ی زبرییه گوزارشتی لیده‌کات. له پهن‌دی پیشینان به‌ هه‌مان شیوه‌ی شاعر و هۆنراوه و چیرۆک و لقه‌کانی تری ئەده‌ب هیماگه‌ری نه‌ته‌وه‌یی له خۆ ده‌گریت:

رپوی له کونی خۆی هه‌لبه‌گه‌رپه‌ته‌وه گه‌ر ده‌بیته

پشتکردنه نه‌ته‌وه‌ی خۆت ئاقیبه‌تی خراپ و بی ئەنجامه، هه‌لگه‌رانه‌وه هیمايه که بۆ خیانه‌ت و پشتکردنه له نیشتمان و نه‌ته‌وه‌ی خۆت

رپوی هیمايه بۆ تاک

کون هیمايه بۆ نیشتمان یان زید

هه‌لگه‌رانه‌وه هیمايه بۆ ناپاکی

گه‌ر هیمايه بۆ ئاقیبه‌ت خراپی

دار پوازی له خۆی نه‌بی ناقلیشی

ئەم ته‌ن‌ها شتيکي خوازه‌یه و بووته هیما بۆ خیانه‌ت و ناپاکی ناوخۆیی واته ئەگەر که‌سیک له ناوخۆ‌وه‌وه ده‌ستی له گه‌ل دوژمن تیکه‌ل نه‌کردبی زیان به‌ خیزان و گه‌ل و نیشتمان ناگه‌یه‌نریت.

دار هیمايه بۆ تاک

پواز ھېمايە بۇ .....
 نەقلېشان ھېمايە بۇ نەپرووخان
 پەندى پېشىنان دەلى :
 دەستى ماندوو لەسەر سكى تېرە

مەبەست لە دەستى ماندوو ئەو كەسەيە كە ئىش و كار دەكات و تەمبەل نىە،
 سكى تېر ھەموو پېويستىەكانى تېر دەكات، سكى تېر ھېمايە بۇ خوشگوزەرانى و
 تېر تەسەلى مندال.

كى باسى خەلكى كرد بەلاتەوہ
 بۇ ئەوان قسەى تۆش ئەباتەوہ

لە پشت ئەم دوو رستەيەوہ واتايەكى دەروونى كە سايكۆلۆجىيەتى تاك وايە ئەو
 كەسەى قسەى خەلك بۇ تۆ دىنيت قسەى تۆش دەبات بۇ خەلك، ئەمەش جۆرىكە
 لە دوو پرووى تاك بۇ قەرەبوكردەوہى شكست ولاوازى خوى پەناى بۇ دەبات و
 ھەندىجار دەكرى بەھۆنراوہو چىرۆك و خاوەنەكەى دەيەوئ وەك ھېمايەك بەكارى
 بىنى بۇ گوزارشتكردن لەبارى دەروونى .

لە شىعەرىكى شاعىر فەرىدون سامان بە ناونىشانى (نۆستالىژى) دا سەرنج بەدەيت
 پرە لە ھېماگەرى سايكۆلۆجى كە نىشانەن بۇ راستى شىعەر و ھەلقوولانى لەقولای
 دەروونەوہ:

بۇ مندالىم دەگەرېمەوہ
 مندالىكى ون بووم
 بە راست بلىمەتى
 بە مەبەست گەرانەوہيە بۇ مندالى
 يان درۆيەكى شاخدارە..
 ھەرچەند بىرت لىدەكەمەوہ

بۆ منداليم دهگه پيمه وه
 دهسه لاتم بهسه ر خه يالدا ناشكيت
 بيرم دهچيته وه كه رۆژي له رۆژان
 تۆ هاوړيي من بوويت...

ئەو كۆپله يه گه پانه وه يه بۆ مندالی له بنه پهدا خۆزگه خواستنه بۆ رهفتار و ههلسوكه وتی
 مندالی و تامکردنه وهی ئەو سۆز و خۆشه ويستیهی كه بووه رابردوو، ئەمهش فيلیکی
 دهرونيه بۆ خو تيرکردنیک كه تيرنابی و لیره و ئیستا دهست ناکه ویت، بۆيه خۆزگه
 به رابردوو دهخوازیت، ئەم خۆزگه خواستنه هيمایه بۆ ونبوونی خۆشه ويستی و
 خۆزگه بۆ گه پانه وهی.

شاعير دهلی مندالی ون بووم، كه نه توانی لیره و ئیستا بژیت كه واته دهبی بگه پريتته وه
 سهردهمی مندالی به لام ناشتوانی بۆيه ون دهبی دیسان ئەمهش هيمایه كه بۆ
 كيشمه كيشی دهروونی شاعير، گه پانه وه بۆ مندالی به باکردنی كای كۆن نيه و
 شوينه واری ههسته راسته كانه.

شاعير کوتومت ئەو هيمایه دهرونيهی پيكاوه، كه گه پانه وه يان بليمه تيه يان شتی
 وا مه حاله و درۆيه ئەمهش هيمایه بۆ ئاخ ههلكيشان بۆ سهردهمیک كه ته نيا خو
 گه وزاندنه له ناو ته پوتۆزی بۆنی خۆشه ويستیهی کی ون، ئەمهش به خه يال و ههنديجار
 به شيويه کی نه ستiane و بی ئاگایانه، كه خۆيشی دهزانی درۆيه کی شاخداره، به
 ئاشكراش دهلی دهسه لاتم بهسه ر خه يالدا ناشكيت ئەمه هيمایه بۆ وينه زهينه يکانی
 ئەو ته مه نه كه بووته گيژهلوكه و تيايدا دهخولیتته وه و ناتوانی دهروازيه ك بدۆزیتته وه
 بۆ ده ر بازبوون ليی..

ئەمانهش نموونه گه ليکی ترن له و هيمایانهی شاعير به کاری هيناون: بالندهی په روبال
 شكاوی بهخت، گه واله ههور، باخی ئەفسانهی ئەوين، بياباتی قات و قری رۆح،
 ههگبهی كچی دوايي، كۆلانه كانی ياده وهری، كه شتی خه يال...تد.

شيعر ههستيکه بۆ ده ربړيني ههلويستیک، ئەم ههلويستته به پروونی و ئاشكرایي
 ناوتری، ههنديجاريش شوينه واری ههستی راسته قينه و پرووداوه كانی رۆژگاره و
 بوونه ته وينه ی زهيني و خویان له ناو نه ستدا مه لاس داوه و به هيمایه گوزارشت

له خوځيان كړدووه، ئەم گوزارشتكردنه يان بۆ چه قبه ستنى شاعيره له سهر خودى پهرشوبلاوى خوځى يان گوزارشتكردنى راسته قينه ي رەفتاره كانيتى يان گه رانه بۆ خوځ دوزينه وهى كه ناچاره ده بى به هئما دهرى بېرى بى ئه وهى ههست بكات ئه مه هئمايه. بېروانه ئه م ديره شيعرانه ي شاعير غازى قهره لوسى ناسراو به حاكم:

دهستى قه دهره ئازيز گيان يان چه رخی ده ورانه

بالنده كان كوچ ده كه ن.....تد

شاعير بى ئه وهى ههست به ناخى تاك بكات سهنج بده چون تاوان ده خاته ئه ستوى قه دهر كه ئه مه ش هئمايه كه بۆ راکردن له واقيعى خوځى كه بالنده كان وهك هئمايه ك بۆ ئاشتى هه لده فېن و ديار نامينن ، لكاندن هه له به كه سيكى تره وه وهكو شيكارى دهر ونى ئماژهى پيداوه فيل و به رگريه كى دهر ونى نه ستيه لاي شاعير كه ئه مئيش دهر بېرى تاكى كوومه لگا كه يه تى و پيى خوش نيه و پيى راست نيه و ابئت به لام كه ده سه لات نه ما ئيتر مرؤف هو كاره كانى بارى دهر ونى خوځى ده خاته ئه ستى كه سانيتره وه. ئه مه ش واتا و هئمايه نه ستى ئه و تاكه يه به م شيوه يه گوزارشتى لي كړدووه، هه روه ها ده لئيت:

كويله يه كى فيرعون نيم

مه حاله بۆ من بتوانم مانگ له ئاسمان به په نجه دوو له ت كه م

شاعير وهك بلى داواى ليكراوه كه ئاسمان دوو له ت بكات يان ده يه وى ئه وئيتر پازى بكات به له تكردنى ئاسمان ئه مه ش و اتاى وه هم ده گه يه نى يان هه ستى كى نه رگسيانه يه ده يه وئ پيشانى به رانه بى بدات كه ئه م به هئزه، له پشتى ئه م ديرانه وه هه ستى كى تاكى و هه ستى كى كوومه لايه تى هه يه كه له ناو كوومه لگا دا ره گى داكو تاوه و بوته شيعر و ئه فسانه كه ئه فسانه ش ره نگدانه وهى بارى دهر ونى تاكه، كه وهك ئه فسانه گوزارشت ده كات له ههسته كانى، روسته مى زال نمونه يه كى به رجه سه كراوه له ئه فسانه ي كوردى و ئه م ئه فسانه يه له شيعرى كوريديشدا رهنگى داوه ته وه، ته ماشاى ئه م خه ياله ي شاعير بكه ي چون ده يه وى وهك مندال سۆز و خوشه و ستى ده ست بكه وئته وه به گه رانه وى بۆ مندالئى بۆ قه ره بو كړدنه وهى ئه و هه ست و سۆزه ي له ده ستى چووه

ئەمەش تەنیا هیمایە که یان واتایە که بۆ گوزارشتکردن لەوەی له واقعیدا ناتوانی به دەستی بینی که دەلیت:

ئەوا چاوه‌پروان دەبم لیڤه

هەتا کۆچی بالندەکان ئەگەر پیتەوه پۆژە خوشەکانی سەر دەمی منالیم

ئەگەر سەرئەنج بەدەیتە کۆچکردنی بالندەکان بەلگەن بۆ ئەوەی شاعیر یان هەستی تاک هەردەم ئاشتی کۆچ بکات، هیمای بەهیز و واتای بەهیز له هەر کۆپله شیعریکدا نیشانەیی بەهیزی خاوەنەکە یەتی که توانیویتی بی هۆنیتەوه بەپیی باری دەروونی تاکی کۆمەلگەکەیی، چونکه شاعر سایکۆلۆجیای نەتەوهییە و تەنیا گوزارشت نیه له باری دەرونی شاعیر، چونکه شاعیر تاکیکی کۆمەلگەییە، بەلام دەستپیشخەری کردووه که هەستی تاکەکانی کۆمەلگەکەیی یان نەتەوهکەیی بەهۆنیتەوه و بیانکاتە شاعر و پیشکەشی بکات. ناسینی میژووی گەلیک لە شیعرو ئەدەبەکە یەوه روون دەبیتەوه، چونکه شیعرو ئەدەب تۆمارکردنی هەستەکان مروّقه بەلام به هیمای و واتای شاراو، بۆیه شیکاری شیعری شاعیران و دیراسەکردنیان ئەرکیکی پیویستە.

هەر وهها له رۆمان و چیرۆکیشدا به هەمان شیوهی زمانی شاعر هیمایگەری بەرجەستە بووه و گوزارشتی له میژووی دوورودریژی نەتەوهیی یان کۆمەلایەتی کردووه، هەر له ناو نیشانی رۆمانی (بنووسە خوین) ی جەبار جەلال غەریب دا هیمایگەری و واتای نەستی تاک و کۆمەلایەتی دەردەکەویت، که خوین نانوسیت، بەلام هیمایە بۆ سەدان وینەیی واقعی و پشت واقعی سەردیواری پۆژگار و هەلگری واتای توندوتیژی و دلرەقی میژوو و سەدان وینەیی زهینی جۆراوجۆر، و پرای مەبەستی تری نووسەر که له ناخی خۆیدا یە و هاوشیوهی ناخی ئەویش وینە و واتاگەلیکی جۆراوجۆر له میشکی مروّقا درووست دەبن دەترشین و دەبنه میژووی نەستی تاک و له گوینی میژووی توندوتیژی و گپی خەباتی مروّقایەتی دەزرنگینەوه له پیناو کیشەییەکی رەوای کۆمەلایەتی و نەتەوهیی و نیشتمانی دا، که هەر وینەییەک دەربری ناخی هزریک و میژوویەک و جوگرافیایەک و سایکۆلۆجیایەک و پیویست دەکات خویندنه وهیەکی سایکۆلۆجی سەربەخۆی بۆ ئەم رۆمانە و تەواوی ئەدەبی کوردی بکریت له پیناو ناسینی تاکی نەتەوهیی و پەروەردەکردنی.

سه چاوه كان:

له ژيانه وه، اريك فرۆم، وهرگيراني ئازاد بهرزنجي

[com.https://mawdoo۳](https://mawdoo۳.com)

بروانه: الحكايات والاساطير والاحلام، اريك فروم،

بروانه: دور اللغة في تنمية السمات الشخصية للفرد - د. سالم المهدي الكوني

بروانه: الفسيّر النفسي للادب، دكتور عزالدين اسماعيل، دار العودة بيروت ۱۹۸۱ الطبعة الرابعة ل ۱۲۹ و ۱۳۰

بروانه: ديواني هيمن

بروانه: التفسير النفسي للادب، دكتور عزالدين اسماعيل، دار العودة بيروت، الطبعة الرابعة ۱۹۸۱ ل ۵۱

بروانه: علم النفس الفرويدي، ج كالفن، مطبعة النهضة ۱۹۸۲

بروانه: كوشيعرى (شار بؤنى توى لى ديت) شاعير ل ۱۳

م. كمال فاروق له چيند ديڤيڤا:

*سالى ۱۹۶۵ له خانه قين/ باشورى نيشتمان له داىكبوه.

*به كالورپوس له دهروونزاني - زانكوى موسته نسريه سالى ۱۹۸۹.

*ماموستاي راهينه له بهرپوه بهرايه تى مه شق و راهينان / په روه ردهى ههولير

*وتارى بوارى سايكولوجى و كومه لايه تى له گوڤارو روژنامه كانى كوردستاندا

چاپكراوه كان:

*له په راويزى كه سينيډا، خويندنه وه يه كى سايكوسوسپولوزى په فتار، خانهى موكريانى ۲۰۱۳

*سايكولوجياى منډال بو دايك و باوك، خانهى فيربوون، ۲۰۱۰

*په ره پيدانى توانا ژيرييه كان، وهزاره تى په روه رده ۲۰۲۲

*دهروونزاني ميديايى له گه ل محمد عبدالله كه لارى ئاماده كراوه، خانهى موكريانى ۲۰۱۳

*فرؤيدو سروشتى مرؤف، وهرگيران، خانهى وهرگيران ههولير ۲۰۰۹

*خه موكى، ولبرت ولسن، وهرگيران، خانهى فيربوون ۲۰۱۱ *

*هاندانى توندوتيزى ميديايى، عدنان حسين، وهرگيران، خانهى موكريانى ۲۰۱۹.

*منډال و ئالوده بوون به ته له قزيون، وهرگيران، خانهى وهرگيرانى سليمانى ۲۰۰۹ *

*جله وكرنى فشارى دهرونى، كيت كينان، وهرگيران

*گه مه له ژيانى منډالان، وهرگيران، خانهى وهرگيران ههولير.

* ۱۸ ياساكهى سروشتى مرؤف، رۆبهرت گرین، وهرگيران ۲۰۲۲

ئه و كتيبانهى ئاماده ن بو چاپ:

*سايكولوجياى جل و بهرگ، وهرگيران.

*ژن و پياو يه كسانن يان جياواز؟.

*پرينماييكردى دهروونى، د. موحه مه د ته ها حسين.

بیرمهند و زمانناسی کورد مامؤستا مهسعود محهمهد

■ نأ/ فاتح یاسین موده پریس

هه‌لدا نه‌وه‌ی لاپه‌ره‌ی میژووی که سایه‌تییه‌کان به‌شیکه له میژووی هه‌ر میلیه‌تیک، پوناکبیری گه‌وره‌ی کورد مامۆستا مه‌سعود محه‌مه‌د، یه‌کیکه له‌وه‌که سه‌ ده‌گمه‌نانه‌ی باشووری کوردستان، که بیرمه‌ندیکی گه‌وره و پۆشنبیریکی ناسراو و زمانناسیکی دیاربوو. مرۆفیکی حه‌قه‌رست و مرۆف دۆست و کوردپه‌روه‌ر بوو. خاوه‌نی چه‌ندان شاکار بووه له‌ بواری هه‌مه‌جۆری (زمان، ئه‌ده‌ب، میژوو، کۆمه‌لایه‌تی و فیکر)، هه‌لبه‌ته به‌ زمانه‌کانی کوردی و عه‌ره‌بی. له‌ به‌ره‌مه‌کانیدا داکۆکی له‌ ئازادی بیر ده‌کرد، فیکر و بۆچوونی باو ده‌کرده‌ بابته‌تی لیکۆلینه‌وه و په‌خنه.

سه‌ره‌تای ژیا‌نی:

مه‌سعود کۆری مه‌لا محه‌مه‌دی کۆری مه‌لا عه‌بدوللای جه‌لیزاده‌یه، له‌ سالی ۱۹۱۹ له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی پۆشنبیر و ئاینپه‌روه‌ر له‌ شاری کۆیه له‌ دایکبووه، ده‌ستپیککی خویندنی سه‌ره‌تایی هه‌ر له‌ کۆیه بووه. هه‌ردوو قۆناغی خویندنی ناوه‌ندی و دواناوه‌ندی له‌ شاری هه‌ولێر ته‌واو‌کردوو. له‌ سالی ۱۹۴۵ کۆلیژی مافی له‌ به‌غدا ته‌واو‌کردوو و ب‌روانامه‌ی به‌کالۆریۆسی وه‌ده‌ست هه‌یناوه، پاشان بۆوه‌ته‌ پارێزه‌ر. ئه‌و ماوه‌یه‌ی له‌ کۆلیژ له‌ به‌غدا خویندوو‌یه‌تی، له‌گه‌ل دلداری شاعیر هاو‌پۆل و دۆستی دلسۆزی یه‌کتر بوونه، زۆربه‌ی ئیواران به‌ یه‌که‌وه سه‌ردانی سالۆنی وێژه‌ی خاتوو (به‌هیه‌ فه‌ره‌جوللا) کچه‌ کوردی میسریمان کردوو، که له‌ گه‌ره‌کی ئه‌عه‌زه‌مییه‌ی به‌غدا بووه. ئه‌وسا خاتوو به‌هیه له‌ به‌غدا مامۆستای کۆلیژی کچان بووه و زانایه‌کی کورد بووه. له‌م سالۆنه‌دا به‌رده‌وام کۆری فه‌لسه‌فی و هزری سازدراوه. ئه‌و زاته له‌وساوه‌ بیرری که‌وته سه‌ر فه‌لسه‌فه و شیکردنه‌وه‌ی دیارده‌ی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری سیاسی له‌ کۆمه‌لگاکه‌ی و ده‌ورو به‌ریدا.

بیر و بۆچوونه‌کانی:

مامۆستا مه‌سعود محه‌مه‌د، جگه له‌وه‌ی بیرمه‌ندیکی گه‌وره‌ی کورد بوو، پوناکبیریکی مه‌زنی کوردستانیش بوو، سه‌رچاوه‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی هه‌یگل و مارکسی به‌ وردی خویندبووه و له‌گه‌ل باری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی کوردستان به‌راوردی

دهکردن، به نووسین دههاته گۆرهپانی دهمهتهقی و وتووێژ؛ راستی باوهری خۆی بویرانه دهردهبری. شیوازیکی تایبهتی ههبوو له نووسینهکانیدا، که لهگهڵ بهرنامهی لیکۆلینهوهی زانستیدا نهدهگونجا، وهک ئهوهی ئهوهنده گوئی به پۆلینکردنی بابتهی نووسینهکانی نهدهدا، ناونیشانی سههرهکی و سهردیبری لاوهکی بهسهر یهکهوه پیشکەشدهکرد و باکی نهبوو گهر پتر له ۱۰۰ لاپهه له نووسینهکانی لهژیر یهک ناونیشان، یاخود بی ناونیشان بخاته بهردهم خوینهری بابتهکانی.

کارهکانی:

پاش تهواوکردنی کۆلیژی یاسا، گهراوهتهوه کۆیه و خۆی پالوتوووه بۆ ئەندامیهتی پهڕلهمان و له ۱۹۵۳/۱/۱۹ دا ههلبژاردن کراو و به زۆرینهی دهنگ له ههلبژاردنهکه دهرچوووه و بوو به ئەندامی پهڕلهمان. لهو دهزگا تهشریعیه گهلیک داواکاری به نرخي پیشکەشکردوووه، وهک: گهراندنهوهی دوورخراوهکانی کورد بۆ زیدی خۆیان که مهبهستی له بارزانییهکان بووه، له ئەنجامدا ههندیکیان گهڕیندرانهوه شوین و زیدی خۆیان.

دوای سالیک دووباره ههلبژاردن کرایهوه و له ناوهراستی بههاری ۱۹۵۴ دا دیسان مامۆستا مهسعود محهمهه خۆی پالوتوووه و بۆ ئهوه خولهی پهڕلهمانهش دهرچوووه به ناوی (بههه نیشتمانی).

* پیشهه پاریزههري.. زۆری نهبرد نوری سهعید وهزارهتیکی نویی دامهزراند و ئهوه پهڕلهمانهه ههلوهشاندهوه. ئینجا ئهوه گهرايهوه کۆیه و دهستی دایه پیشهه پاریزههري؛ تاكو كۆدهتای ۱۴ ی تهمووزی ۱۹۵۸.

* له دوای ۱۴ ی تهمووزی ۱۹۵۸ ئهوه پرووداوه سیاسیهه عیراق، ههلوئیستی سیاسی وای خواست بچیتته بهغدا و دوای ماوهیهکی کهم کراوه به ئەندامی لیژنهه چاکسازی کشتوکال له عیراقدا.

لهگهڵ ژمارهیهک پسیپۆرانی یاسای کشتوکال و زهویوزار و ئاودیبری عیراقی و میسری توانییان یاسای چاکسازی کشتوکال له کۆماری عیراق دابنن. ئهوه یاسایه له ۳۰ ی ئهیلوولی ۱۹۵۸ به ناوی (یاسای چاککردنی کشتوکال له کۆماری عیراقدا) راگهیندرا.

* له سالی ۱۹۶۴-۱۹۶۵ به ناوی بزووتنهوهی پزگاربخوازی کوردستان کراوه به وهزیری دهولت له کابینهی سهروک وهزیر(یهحیا تاهیر)دا.
* له کوتایی شهستهکانی سهدهی رابردوو کراوه به ئەندامی سهرهکی له ئەنجومەنی خزمەتی فهرمانبه‌ران.

* له ۲۹ ی ئابی ۱۹۷۰ له‌گه‌ل دامه‌زراندنی (کۆپی زانیاریی کورد) له شاری به‌غدا، کراوه به ئەندامی کارای کۆپی زانیاریی کورد و، هاوکات به جیگری سهروکی کۆپ هه‌لبژێردراوه.

له به‌پێوه‌بردنی کاروباری دیوانی کۆپ ده‌وریکی بالای هه‌بووه، هه‌روه‌ها بابه‌ت و لیکۆلینه‌وهی به‌ نرخي له گوڤاری کۆپی زانیاریی کورد دا بلاوده‌کرده‌وه.
مه‌سعود محهمەد زمانه‌وانی:

مامۆستا مه‌سعود محهمەد، ده‌ستیکی بالای هه‌بووه له نووسین له بواره‌کانی (زمانه‌وانی، ئەدهب و فه‌لسه‌فه و ئایدیا).

له کۆپی زانیاریی کورد سه‌ره‌رای ئه‌وهی کرابوووه ئەندامی کارای کۆپ، له هه‌مانکاتیشدا کرابوووه ده‌مپراست و قسه‌که‌ری کۆپی زانیاری. له هه‌موو لیژنه‌کانی زمانه‌وانی، زاراو، ئەدهب به‌شداری کردوووه و هه‌ر له هه‌مووشیان ده‌مپراست بووه. به‌م به‌ره‌مانه‌ خزمه‌تی زمان و زاره کوردیه‌کانی کردوووه.

* وردبوونه‌وه له چه‌ند باسیکی رێزمانی کوردی - کۆپی زانیاریی کورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴.

* چه‌ند هه‌شارگه‌یه‌کی رێزمانی کوردی - کۆپی زانیاریی کورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶.

ناوه‌روک .. شیکردنه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌تایی، هه‌شارگه‌ی راناو، هه‌شارگه‌ی کار، هه‌شارگه‌ی فیلی ئینتیقالی و ئینتیقالی پێچه‌وانه.

* هه‌لدانه‌وهی چه‌ند رووپه‌ره‌ییکی زمانی کوردی - کۆپی زانیاریی کورد - به‌غدا به‌رگی ۵ وه‌رگیراوه.

ناوه‌روک.. هه‌لدانه‌وهی چه‌ند رووپه‌ره‌ییکی زمانی کوردی:

۱- دیارده‌یه‌کی فۆنه‌تیکی.

۲- ئاخافتنی عاده‌تی و شیوازی ئەده‌بی.

۳- دهنگه کانی ئاخاوتن (یهک راستی بزرکراو)، کورتهی باسه که به زمانی عه ره بییه.
* نووسهر .. نووسین ئازادی.
* زمانی کورد.
ناوه روک.. له م کتیبه دا خیزانی زمانه ئیرانییه کان، زمانی ماده کان، زمانی فارسی،
زمانی په هله وی، خستوته پروو.

* زمان:

وتاره کانی له سهه زمان و ریزمانی کوردی:

- لیکۆلینه وه کانی له گوڤاری کوڤی زانیاری کورد - عیراق - دهستهی کورد.
* به کارهینانی "ی" له ریزمانی کوردیدا، گ. کوڤ، بهرگی / ۱ سالی ۱۹۷۳ ل ۳۹-
۱۱۴.
- * سووڤرکی خامه به دهوری "راناو" دا، گ. کوڤ، بهرگی / ۲ بهشی / ۱ سالی ۱۹۷۴
ل ۹-۱۴۷.
- * چه پکیک له گولزاری "نالی"، گ. کوڤ، بهشی / ۱ له بهرگی / ۳ له بهشی / ۱ سالی
۱۹۷۵ ل ۱۰-۸۸.
- * فۆنه تیک چیمان بو بکا، گ. کوڤ، بهرگی / ۳ بهشی / ۱ سالی ۱۹۷۵ ل ۵۶۸-۶۲۲.
* چه پکیک له گولزاری "نالی"، گ. کوڤ، بهشی / ۳ له بهرگی / ۳ سالی ۱۹۷۵ ل ۸-
۷۴.
- * رینووسی کوڤ، گ. کوڤ، بهرگی / ۴ سالی ۱۹۷۶ ل ۲۳۲-۲۸۸.
- * به سهه رداچوونه وه، گ. کوڤ، بهرگی / ۵ سالی ۱۹۷۷ ل ۱۳۵-۱۷۶.
- * هه لدانه وهی چند پروو بهریکی زمانی کوردی، گ. کوڤ، بهرگی / ۵ سالی ۱۹۷۷
ل ۲۶۴-۳۱۱.
- * چاره سهه رکردنی گیروگرفته کانی رینووس و ئه لف و بیی کوردی، گ. کوڤ،
بهرگی / ۹ سالی ۱۹۷۷ ل ۲۶۲-۳۵۹.
- * زاراوه سازی پیوانه، بهشی / ۱، گ. روڤشنبیری نوی. ژ / ۱۱۱-۱۹۸۶ ل ۲۰۵-۲۷۳.
- * زاراوه سازی پیوانه، بهشی / ۲، گ. روڤشنبیری نوی. ژ / ۱۱۲-۱۹۸۶ ل ۱۶۲-۲۱۱.

ناوهرۆك.. زاراوه‌سازی پيوانه، به گشتی باس له زاراوه و وهرگيرانی زاراوه‌كان و زمان و زمانی كوردی .. دهكریت. لیستی زاراوه‌كان، ناوی دارپژراو، پاشگره‌كاني سهر به ناو.

بهره‌مه‌كاني به زمانی كوردی:

* به‌رهو راسته شه‌قامی ئاخاوتنی كوردی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۸ل ۶۳.

* چهند حه‌شارگه‌یه‌کی ریزمانی كوردی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶ل ۹۸.

* وردبونه‌وه له چهند باسیکی ریزمانی كوردی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴ل ۱۸.

* زاراوه‌سازی پيوانه - وه‌شانی یه‌كه‌م (گۆفاری رۆشنییری نوی) ژ / ۱۱۱ - ۱۱۲ سالی ۱۹۸۶.

* زاراوه‌سازی پيوانه - وه‌شانی دووهم ژماره‌ی سپاردنی به کتیبخانه‌ی میلی ۳۸۰ به‌غدا سالی ۱۹۸۸.

* چه‌پکیك له گۆلزاری نالی - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶.

* حاجی قادری كۆیی:

- حاجی قادری كۆیی به‌شی یه‌كه‌م - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۳ل ۴۱۴.

- حاجی قادری كۆیی به‌شی دووهم - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۴ل ۳۳۵.

- حاجی قادری كۆیی به‌شی سییه‌م - كۆپی زانیاریی كورد - به‌غدا سالی ۱۹۷۶ل ۴۲.

* حه‌ماغای گه‌وره - ده‌زگای رۆشنییری كوردی - به‌غدا سالی ۱۹۸۶ل ۱۳۲.

* بۆ ئه‌میری حه‌سه‌نپوور له ههر كۆییه‌ك بیت، ده‌زگای رۆشنییری و بلاوكردنه‌وه‌ی كوردی، وه‌زاره‌تی رۆشنییری و راگه‌یاندن - كۆماری عیراق - به‌غدا سالی ۱۹۸۴ل ۱۰۲.

- * مرؤف و دهوروبه-ر- کۆري زانياري عيراق - دهستهي کورد - بهغدا - بهرگي ١/ سالي ١٩٧٧ل١٧٦.
- * مرؤف و دهوروبه-ر- کۆري زانياري عيراق - دهستهي کورد - بهغدا - بهرگي ٢/ سالي ٢٠١٠ل١٥١.
- * مرؤف و دهوروبه-ر- کۆري زانياري عيراق - دهستهي کورد - بهغدا - بهرگي ٣/ سالي ١٩٨٤ل١٩٧.
- * دهسته و داماني نالي - سويد - ستۆكهۆلم چ/١ سالي ١٩٩٧ل١٠٣.
- * چهجيكي تر بۆ بهردهرگاي (خهتي) ي زانا.
- * كهوچكيك شهكر بۆ قاوهي تال.
- * له پهروشهكاني ژيان.
- * ژيان و جيهانبيني.

کتیبه‌کانی به زمانی عه‌ره‌بی:

- * الانسان و محاولة - دار الثقافة و النشر الكردية /ج١ بغداد سنة ١٩٩٩.
- * الانسان و محاولة - دار الثقافة و النشر الكردية /ج٢ بغداد سنة ١٩٩٩.
- * لسان الكرد - مطبعة الحوادث - بغداد سنة ١٩٨٧.
- * من هموم الحياة - الامانة العامة للثقافة و الشباب - مطبعة حسام - بغداد سنة ١٩٩٨.
- * اعادة التوازن الى الميزان مختل - المجمع العلمي الكردي - بغداد سنة ١٩٧٧ص ١١٢.
- * المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين - هولير - مؤسسة اراس سنة ١٩٩٩.
- * الى غورباتشوف .. تحية و رجاء.
- * التفسير البشري للتاريخ.
- * رسالة مسعود محمد الى سعدون حمادي- الامانة العامة للثقافة و الشباب - بغداد سنة ٢٠١٠ل٩٧.

وتاره‌کانی به گشتی..

- * ره‌واندنه‌وهی دوو ره‌خنه، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۸۰ مایسی ۱۹۸۰ ل ۲ - ۱۴.
- * تیرو پشکی له ده‌نگسازی، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۱ ئاداری ۱۹۸۴ ل ۲۸ - ۵۲.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۹۸۴ ل ۷۰ - ۹۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۲، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۵ - ۱۹۸۵ ل ۱۴۵ - ۱۶۸.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۳، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۶ - ۱۹۸۵.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۴، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۸ - ۱۹۸۵ ل ۲۹۵ - ۳۱۴.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۵، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۰۹ - ۱۹۸۶ ل ۲۷۷ - ۳۱۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۶، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۳ - ۱۹۸۷ ل ۱۲۱ - ۱۸۹.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۷، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۴ - ۱۹۸۷ ل ۱۶۳ - ۱۸۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۸، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۵ - ۱۹۸۷ ل ۲۳۵ - ۲۵۲.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۹، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۱۶ - ۱۹۸۶ ل ۱۸۳ - ۲۰۶.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۱، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۱ - ۱۹۸۹ ل ۱۳۳ - ۱۵۰.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۲، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۲ - ۱۹۸۹.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۳، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۳ - ۱۹۸۹ ل ۹۵ - ۱۱۶.
- * گه‌شتی ژیانم - ئەلقه‌ی/ ۱۴، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۲۴ - ۱۹۸۹ ل ۸۴ - ۹۵.
- * ده‌ستبژیریکی له کتییی ئەنجوومه‌نی ئەدیبان، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۳۱ - ۱۹۹۳ ل ۳۴ - ۵۶.
- * بژار و گولبژیریکی له هه‌ندی نووسراوی کوردی، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۱۳۴ - ۱۹۹۴ ل ۲۹ - ۴۶.
- * ره‌مزی نافع قوربانیه‌ی زله‌که‌ی هه‌ولیر، گ. رۆشنییری نوی. ژ/ ۳۳ - ۱۹۸۵ ل ۰ - ۱۱.

* هه‌ولیر تاریکستانه و دهۆک چراخانه، هه‌فته‌نامه‌ی هاوالاتی. ژ/ ۱۳۳ - ۲۰۰۰.

هه‌قپه‌یئین:

ده‌یه‌ها هه‌قپه‌یئینی له‌گه‌ل ئەنجامدراوه که هه‌ندیکیان دواتر له دوو توئی کتیب
خرانه به‌رده‌ست له‌وانه:

* نامه‌کاني مه‌سعود محهمههه - ئا/حه‌کيم کاکه وه‌يس، که به چه‌ند به‌شیک له گوڤاري رمان بلاوکرايه‌وه، دواتر له کتیبی رمان به ناوی نامه‌کاني مه‌سعود محهمههه بلاوکرايه‌وه.

* ژيان و جيهانبيني گف‌توگو له‌گه‌ل مه‌سعود محهمههه دا - ئا/هه‌لو به‌رزنجی. ئەمه دواتر له سالی ۲۰۰۱ ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌ردهم له دوو توئی کتیبی به نرخ که‌وته به‌ردهست.

* دیداری رمان له‌گه‌ل مه‌سعود محهمههه، به غه‌یری ئیمان به حه‌ق که له مندالییه‌وه بۆم ماوه‌ته‌وه، که‌س نییه له ژیر ته‌ئسیریدا بم - هه‌قپه‌یقینی ئازاد عه‌بدو‌لواحید، گ، رمان هه‌ولیر ۱۹۹۹.

کۆچی دوایی:

له دوای راپه‌پینی خه‌لکی باشووری کوردستان له به‌هاری سالی ۱۹۹۱ و کشانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی عیراق له کوردستان، ماموستا مه‌سعود محهمههه گه‌رايه‌وه کوردستان.

له رۆژی ۱ ی نیسانی سالی ۲۰۰۲ له نه‌خۆشخانه‌ی رزگاری له هه‌ولیری به نه‌خۆشی کۆچی دوایی کردووه.

له رۆژی ۲ ی نیسانی سالی ۲۰۰۲ له گۆرستانی ده‌رویش خدر له کۆیه له ته‌نیشته گۆری مه‌لای گه‌وره‌ی باوکی به‌خاک سپێردراوه.

ژێدەر:

ئینکسلۆپیدیای هه‌ولیر - که‌سایه‌تییه ناوداره‌کان - له بلاوکراوه‌کاني ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌درخان - نه‌ریمان عه‌بدو‌للا خۆشناو - به‌رگی /۱۰ سالی ۲۰۰۹ - ل ۴۵۹۷ - ۴۵۹۵

مه‌سعود محهمههه - بیلوگرافیا و پیرستی له کتیبی کوردیدا - ئا/بوار نوره‌دین هه‌ولیر سالی ۲۰۱۷.

هونه‌ری ژياننامه‌ی کوردی له ئەده‌بی کوردیدا (مه‌سعود محهمههه - پاکیزه ره‌فیع حیلمی) وه‌ک نمونه/ نیعمه قه‌ره‌نی - یه‌کیتی نووسه‌رانی کورد، مه‌ل‌به‌ندی گشتی ۱۱ - چاپخانه‌ی رۆژه‌لات - هه‌ولیر - چ/۱ سالی ۲۰۱۲ ل ۹۷

هه و النامهه كئيب

رووتکردنهوی زمانی کوردی، مهترسییه کی گه ورهیه

په سوول سوئتانی ■

رووتکردنه وه و هه ژارخستنه وهی زمان له سه رده می ته کنولۆژیا و شوپرسی زانیارییه کاندای مه ترسییه کی گه ورهیه بو سه ر زمانی نه و گهل و نه ته وانهی هیشتا کیانیکی سیاسیان نییه و سیسته م و دامه زراوهیه کی نه وتویان نییه زانستیانه پشتی زمانه که یان بگری و دهوله مه ندری بکات.

ئیستا نه م مه ترسییه له سه ر زمانی کوردی به زهقی و خهستی، ههستی پی ده کریت. راسته شه پۆلی نووسین و وه رگێرانی کتیب له زمانه جیا جیا کانه وه و روژ به روژ پتر بوونی کتیبخانه ی کوردی له کتیبی جوړا و جوړ جیی دلخوشییه. به لام له گهل نه وه شدا هیندی ئاماژه ی مه ترسیدار ههست پی ده کرین، که پیوسته زهنگی مه ترسییه که یان بو لی بدریت و نووسه ر و وه رگێره زمانخوشه ویسته کان و مشوورخوړان و دلسۆزانی زمانی کوردی وه ئاگا بینه وه.

مه ترسییه کان

پۆل ریکور ده لی: گه وره ترین مه ترسیی رووشنیری و کولتووری نه م سه رده مه دا، رووتکردنه وه ی زمانه و دابه زانندیی تا نزمترین ئاست هه تا نه وه ی ده یکه نه ئامرازیکی چاودیری شاره زایانه به سه ر شته کان و بنیاده مه کاندای. پۆل ریکور پی وایه زمان که نزم کرایه وه و کرا به ئامراز ئیتر پیش ناکه وی و گه شه ناکات و ده لی: نه و به ئامراز کردنه ی زمان مه ترسیدارترین مه یل و ویستی رووشنیرییه، که تییدا ته نیا چاوه روانیمان له زمان نه وه ندهیه په یامه که مان بو بگوازیته وه و هیچی تر.

ئیستا زمانی کوردی ته واو خراوته نه م دوخی به ئامراز کردنه وه و نه گه ر میدیای کوردی به بی نه وه ی گوئ بدنه تاییه تمه ندی و توانا و دهره تانه کانی زمانی کوردی و یه کسه ر کردوو یانه ته ئامرازیک بو گه یاندنی په یامه کانی روژانه یان و له و سۆنگه یه شه وه زمانه که مانیان ته واو دارنیوه و رووتیان کردوو ته وه، مخابن نووسه ر و وه رگێره کانیشمان له بری نه وه ی راسته ره وه ی زمانی خواریخچی میدیا بن، هه ر کامه و به بیانوو یه ک خه ریکی رووتکردنه وه ی زمانی کوردین و به شیکیان هه ر گوپراهی زمانی میدیاکانن و ده قاوده ق وه ک میدیاکان ده نووسن.

راسته زمانی میدیا ده بی زمانی بییچوپه نا و بی گریوگول و ساده و ره وان بی، به لام تیکدانی رسته و دارشتنه وه ی رسته کان به پیی ری زمانی دهرودراوسی به

بیانوی دروستکردنی زمانی میدیایی نهک پاساوهه لگر نییه بگره تاوانیکی گه وره شه. ئیمه ده توانین زمانیکی میدیایی رهوان و ساده شمان هه بی به بی ئه وهی زمانه که ی خویمان شیواندبی، که له دهر فته تیکی له باردا به وردی باسی ئه م مه سه له یه ده که مه وه. ترس له وشه ی خویمالی و به که مگرتنی خوینهر

یه کیک له بیانوه کان بو رووتکردنه وهی زمان ئه وه یه که خوینهر نابج له ههر لاپه ره یه کدا سهر به هه بنانه بو رینه دا بکا و بزانی ئاخو مانای فلانه وشه چیه. ئه مه پاساویکی خراپه. دابه زاندنی قه له م و نزمکردنه وه یه تی تا ئاستی خوارخواره وهی کومه لگا. تو که بخوازی یه کیک به په یژه یه کدا سهر بخهیت، باشتترین حاله ت ئه وه یه پله یه ک له سه رووی ئه وه وه راوهستی و دهستی بگریت. وشه ی کوردی ئه گهر ناموش بی، خوینهری زیرهک له دووتویی رسته دا ده سه بجی لی تی دهگا و ئه گهر توزیکیش دردوونگ بی له تیگه یشتنه که ی، ئینجا سهر به قامووسی کوردیدا دهکات. ئه وکات تو به و کارهت هه م دهقه که ی خووت دهوله مه ند کردووه، هه م خوینهره که تت پله یه ک هه لکیشاوه ته سه ره وه.

به ناوچه ییکردنی زمان

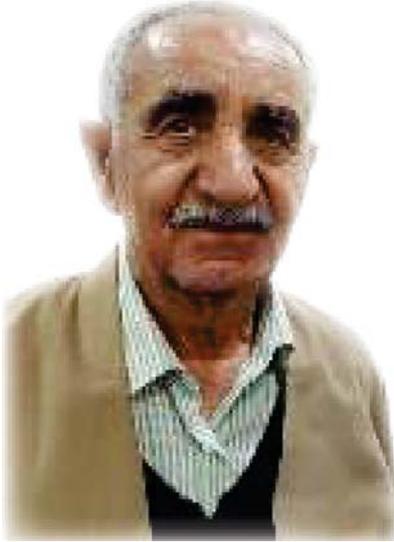
ده مارگرژی شارچیتی، نه خویشیه کی دیکه یه، که له سیاسه ته وه بازی داوه ته نیو گو ره پانی زمانه که مانه وه و خه ریکه زمانی کوردی وهک داوه لیک لی دهکات، که ته نیا په رووپالی ئه و شارهی پیوه مابی که له وی چه قینراوه. ترس له وشه و دهسته واژه ی ناوچه کانی دیکه ی کوردستان به هیچ شیوه یه ک خزمه تی زمانی شار و ناوچه که ی خو ت ناکا. شار هه یه له م کوردستانه دا، که رووناکبیر و خوینده وار هکانی و به شیک له دهزگا رووناکبیری و چاپه مه نییه کانیشی، به بی هیچ به لگه یه کی ئه قلانی و قه ناعه تکه ر پیداگرانه ده لین: "خه لکی شاره که ی ئیمه کتیب و نووسینی نووسه ر و وه رگی رانی فلان شار ناخویننه وه". وهک بلی فلانه شاره که، به زمانی دیوودرنج بنووسن. یان: "ئه م وشه و دهسته واژانه ئیمه به کاریان ناهینین و پیوستیشمان نین، زمانه که ی ئیمه ستانده ره و لیمان مه شیوینن".

له حالیکدا روژانه دهیان شه پۆلی رسته تیکدان و زالکردنی تایبه تمه ندیه ری زمانیه کانی عه ره بی و تورکی و فارسی به سه ر زمانی کوردیدا خه ریکه زمانه که مان

دهخنکینی و ئەو بەرپزانه میثیکیشیان میوان نییه، بەلام بە بیستنی دەستهواژه و ئیدیۆم و وشە خۆمالییهکانی خۆمان دەماری لاملیان هەلدهستی، بۆچی؟ چونکه ئی شارەکهی ئەوان نین.

زمان بە ئیدیۆم و دەستهواژهی جۆراوجۆرهوه جوانه، که تو دەرگای شارەکهتت لهسەر وشە و دەستهواژه و ئیدیۆمی شار و لادی و ناوچه جیاجیاکانی ولاتهکهت داخست و قهناعهتت بهو حهوسهدهشتسهده وشهیه کرد که له نیو شارەکهی خۆتا پیی دهنووسی، زۆر ناخایهنی ههموو شاعیر و وهرگیڕ و نووسەر و روژنامه نووس و لیکۆله رانی شارەکه، زمانی نووسینیان یه کدهست و وهک یهک دهبی. ئیتر هیچ جیاوازییهک له نووسین و زمانی نووسه راندا بهدی ناکهیت. ئەوهیش واته کوشتنی زمان. وهک ئەوهیه بالندهکانی نیو باخیک ناچار بکهیت ههموویان به یه کدهنگ بخوینن. ئاخر وهک چۆن مرووف له گۆرانی گوتندا، هه ر کهسه و تون و رهنگی دهنگی دیاره، ئاوا له نووسینیشدا جیاوازییهکان بهرچاون بهو مه رجهی یه کدهست نه کرابن و زمانه که به هه موو تاییه تمه ندییه کانییه وه.

هه ر وێڵێهێ
کێتێر

سى ۋتار لى چلەى نووسەرو زمانناس
د. عەزىز گەردىيەو

عەزىز گەردى
.. شانازى نەتەوھىيە

■ وريا عومەر ئەمىن*

عهزیز گهردی هاوړی و قوتابی و هاوپیښه‌ی زیاتر له نیوسه‌دهم، له شه‌سته‌کانی سه‌دهی رابردووه‌وه هاوړی گیانی به گیانی یه‌کتر بووین، به‌رده‌وام زوو زوو یه‌کترمان له‌کتیخانه‌ی گشتی هه‌ولیز ده‌دیت. گفټوگوانمان له باره‌ی زمان و ئه‌ده‌بی کوردی و بیانی کۆتایی نه‌ده‌هات. کتیب و بیر و بوچوونمان ئالوگور ده‌کرده‌وه. پاشان وا ریکه‌وت له نه‌وه‌ده‌کاندا بېم به مامۆستای و ئه‌ندام لیژنه‌ی گفټوگۆی نامه‌کانی.. نامه‌کانی دوايي وهک کتیب بلاوکرانه‌وه، شوپشیک بوون له بواری کیش و سه‌روای کلاسیکی کوردی. رۆلکی بالایان گیرا له پیشخستنی لیکۆلینه‌وه‌ی کیشناسی کوردی و خستنه‌رووی لایه‌نه‌ شاراوه‌کانی. بوون به سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌کی بو لیکۆله‌وه‌ران. وه‌لامی پرسیاره‌ دژواره‌کانیان دایه‌وه. هر له کاتی گفټوگۆی ماجستیره‌که‌یدا من ناسناوی (فه‌راهیدی کوردم) پی به‌خشی.

شایانی باسه‌ له ژماره ۱۲۶ ی سالی ۱۹۹۰ ی گوڅاری رۆشنییری کوردیدا باسیکم به ناویشانی (شه‌پوله‌کانی شیعی کوردی) یه‌وه بلاو بوته‌وه، تییدا کیشی شیعی کوردی و عه‌رووزی عه‌ره‌بی به‌راورد ده‌که‌م. بو یه‌که‌م جار هه‌موو زه‌حافات و عیله‌له‌کان به یه‌ک خسته‌ ده‌خمه‌ روو. له گفټوگوانماندا له‌گه‌ل عه‌زیز گهردی له باره‌ی ئه‌م باسه‌وه، له کاتی کۆرسه‌کانیدا، عه‌زیز گهردی وتی له‌م باسه‌تدا زور که‌م باسی شیعی عه‌رووزی کوردی ده‌که‌یت، وتم ئه‌مه سنووری باسه‌که‌مه تو ده‌توانی ئه‌م سنووره بشکینیت و ئه‌م ئه‌رکه ئه‌نجام ده‌یت. پیشنیاز ده‌که‌م بیکه‌یت به ناویشانی نامه‌که‌ت. وا بوو په‌سندی کرد و کردی به بابه‌تی نامه‌ی ماجستیره‌که‌ی به ناویشانی (کیشی شیعی کلاسیکی کوردی و به‌راورد کردنی له‌گه‌ل عه‌رووزی عه‌ره‌بی).

له سالی ۱۹۹۹ دا وه‌زاره‌تی رۆشنییری حکومه‌تی کوردستان نامه‌که‌ی وهک کتیب بلاوکرده‌وه ، تییدا له ل (۴۲ - ۴۳) ناوی ئه‌م باسه‌م ده‌هینی و بوچوونی خوی له باره‌یه‌وه ده‌رده‌خات.

جگه له لیکۆلینه‌وه‌کانی له‌باره‌ی کیش و سه‌روادا، دکتور عه‌زیز گهردی بیکیکه له باشترین وه‌رگیره‌کانمان. ده‌یان رۆمانی جیهانی کردۆته کوردی، گه‌لی لیکۆلینه‌وه‌ی ره‌خنه‌یی له‌باره‌ی ئه‌ده‌بی کوردی و جیهانی پیشکesh کردووه. زمانان و فه‌ره‌نگناسیکی لیها‌توو بوو. نووسینه‌کانی به کوردییه‌کی ره‌وانی پته‌و پیشکesh

دهکات. گهلی وشه و دهربرینی کوردیی رهسهنی به بواری نووسینی کوردی ناساندوو.

عهزیز گهردی زۆر خوینیکی رهسهن بوو. لهو پۆمانانهی وهریگیپراونهته سهر زمانی کوردی دهردهکهوی که عهزیز گهردی نیشتمانپهروهریکی بیرمهند بوو. به پلان پۆمانهکانی بۆ وهرگیپران ههلهبژیرا. بارودۆخی کۆمهلایهتی و مرویی و کیشهکانی سیاسی و ههستی نهتهوایهتی ناوهروکی زۆربهی ئه و پۆمانانهی وهریگیپراون زۆر له هی کورد دهکهن.. ئهوهی بیانخوینیتهوه و نهزانی که له زمانانی ترهوه وهرگیپراون وا دهزانی کورد نووسیوونی.

هاورپیهتی و پهیوهندیی خوشهویستیمان تا سالی ۲۰۰۹ بهردهوام بوو ، تا له پر لیم رهنجا، به هۆی بارودۆخه دهروونیهکهی که ئهنجامی بیرکردنهوهی قوول و ههسته فره ناسکهکهی بوو. ئهمه وای لیکرد گومان له ههموو کهس بکات، متمانهی به کهس نهمینئ، له ههموو هاورپییانی نزیک و دووری دابری. بهلای منهوه ئهم خهسلهتهی عهزیز گهردی بهخیر گهراپهوه بۆمان، وای لیکرد گۆشهگیر بی، ههموو کاتی خۆی بۆ خویندنهوه و نووسین تهرخان بکات، که ئهنجامهکهی ئهوه بوو ئه وهموو بهرهههه نایابه پیشکesh به بواری و میژووی ئهدهب و پۆشنبیری کوردی بکات و کتیبخانهی کوردی دهولهمهند بکات.. من به فان کۆخ و فۆکۆ و بیرمهنده زاهیده سوؤفیهکانی دهشوبهینم..

لهکۆتاییدا دهلیم عهزیز گهردی زاناییکی کهموینهی لیها تووی کورده ، قۆناغیکه له میژووی ئهدهب و پۆشنبیری کوردیدا ، کورد ههتا ههتایی شانازی پیوه دهکات. لهسهه ئهم مینههه، بهناوی ههموو ئامادهبووانی ئهم ماته مینهی عهزیز گهردی داوا له شارهوانیی ههولیر دهکهم پهیکهریکی بۆ بکهن له یهکی له پارکهکانی شاری ههولیر و هۆلیکی شایانی به ناو بکهن لهو زانکۆیهی شیهی ژیا نی خۆی تیدا بهسهربرد له پیناو پۆشنبیری و زمان و ئهدهبی کوردی. رهحهتهی خوای لی بی... ههه خوش بن...

* ئهندامی کارای ئهکادیمیای کوردی

هه و النامهه كئيب

عەزیز گەردی

رەزئیکی بەبەرەم لە داوینی قەلادا

یوسف محەمەد بەرزنجی ■

تیۆەردان:

نەتەوہ چۆن خاوەنی زمان و کەلتووورو خاک و سەرورەییەکانی دیکەییە، نیۆەندی پۆشنبیری و پوناکبیریش بەهەمان شیۆە خاوەنی سامان و بەهاو و گەنجینەیی مەزنی عەقڵی و داھینانی تاییەت بەخۆیەتی، ئەدیب و شاعیران و نووسەران ھونەرمنەندەکان بە ھەموو بواری نیۆەند و پێچکەکانیەو، سامانی نیشتمانی و سەرورەیی و گەنجینەیی لە بن نەھاتووی گەلەکانیان، پارێزگاریکردن لە دەستکەوت و سامان و گەنجینەیی ولات و نەتەوہ، بەستراوہتە بە پلەییەکی بەرز بە کەسایەتیە دەست رەنگین و داھینەر و بە بەرھەم و ماندووہکانی ئەم نیۆەندەو، پێشکەوتن تەنیا لە بواری تەکنەلۆژی و بالەخانە و پرد و تونیل و پێگاوبان و ئابووری و پیشەسازیا نییە، بەلکو بەشیکی گەرە و گرنگی بەر نیۆەندی پوناکبیری و داھینانی عەقڵی و ھزری مەرۆف و کەسایەتیەکانی دەکەوێت، ئەوہی لەم دونیا جەنجال و پێر کیشمەکیش و خۆخواردنەو و داروخانەیی مەرۆف و وێران بوونی نیشتمان و کاوولبوونی شارستانیەکاندا دیتەدی و مەرۆقایەتی بۆنی پێوہناوہ و مەرۆقایەتی لە دامینی شەرپیکی خۆکوژیدا چاورییەتی و چەکە کۆکوژ و ناوکییەکان لە ئامادەباشیدان لە بەران بەر یەکتەردا و لە پۆژ و سال و چرکە و کاتی نزیک بونەوہیدایە بۆ وێران بوون و کاوولبوونی گۆی زەویی و مەرۆقایەتی، رەنگە لە ئان و ساتدا بیٹ، بۆ تیکوپییکدانی مەرۆقایەتی و شارستانیەتی ھەزاران سالە و بۆ بە خۆلەمیش بوونی گەردون بە ھەموو زیندەورانی زیندوو مردوووییەو، بە خاکیشەو، بەلام ئەوہی ئەمەرۆ بۆ پێشکەوتن و بەرەو پیشەوہ چوونی کۆمەلگە و مەرۆقایەتی تیدەکووشی، ھزرمەند و نووسەر و پوناکبیر و ھونەرمنەندەکان، کە لە سەر دەستی بەرھەمی ھزری ئەواندا گەلان و میللەتان ھەنگاوی گەرەیی پێشکەوتنیا بە سەخاوەتەوہ بریوہ و لە مەنزلگەیی سەرورەیی و وچانی بەرزدا بۆدونیا پێشکەوتن دەروان و لە خەونی گەوردا دەژین.

عەزیز گەردی وەک نەمۆنە:

عەزیز گەردی، پیاویکی دەگمەن، ماندوو و بیدەنگ و سادە و ساکار و ھیمن دوورەپەریز و خۆدەرئەخەر، عەقڵیکی ناوازە و بە خزمەت بۆ گەلەکەیی، بەرھەمەکانی بەقەد بالای مەرۆقیکی کوردە، زانا و زمانزانە، لە ئینگلیزی و فەرەنسی، فارسی، عەرەبی، کوردی... رەنگە کەم گوتبیت دەزانیت، تا ئیستا لە شاشەییەکی تیقیەکەوہ

نه بئيراوه، له كورپيكا دهرنه كه وتوو، به لام دهيان كتيبي بو كتيبخانه ي كوردي نووسيوه و وهرگيراوه، هه موو چاپكراوه كاني خويي به هه ول و ماندوو بوون و شهونخوني و پر ئازار و خهوني مهزنه وه چاپكردوو، ئه و دكتوراي هه يه، به لام قهت له ههچ كتيبيكيديا، له سه ر پوو بهرگي چاپكراويكيديا داليك بو پيشخاني ناوه كه ي دانه نراوه، عه زيز گه ردي كورپي لادئ و شاره، به لام خه مي ئه و كتيب و خوينده واري و پيشكه وتنه بو گه له كه ي، ئه و به ماموستايه تي دهيان نه وه ي شار و گوندي تا زانكو پيگه ياندوو، ئه وه نده ي به خه مي خوينده واري به بووه، نيو ئه وه نده به خه مي خوويه وه نه بووه، ئه و پياويكي مهزنه ساماني گه و ره و گه نجينه ي نه براوه ي ئه م گه له يه، چون ئاسايش و ئارامي بو پيشكه وتن به نرخ و به كه لكه، نووسه ران و روناكبيرانيش بو گل به كه لك و به سوډن، نابيت ئه م گه نجينه و سامانه نه ته وييا نه فه راموش و په راويز بخرين، تكيه عه زيز گه ردي كه وهك ره زيكي به ردار و گوليكي بو نخوشه فه راموش مه كه ن و به هانا ييه وه بچن، چونكه ئه م سامانه گه و ره و مه زنا نه تا سه ده يه كي تر رهنگه دروست نه بنه وه، تا له ژياندان ريزيان بگرن و به ساماني گل و خاكي خوتاني بزنان و با له بيرنه چنه وه.

عه زيز گه ردي و ياده وري:

له سه ره تايي سالي هه شتاوه ماموستا عه زيز گه ردي ده ناسم، چه ند جاريك له ناحيه ي به حركه مه نزلگه و زيډي خوي سه ردانم كردوو و به خزمه تي گه يشتووم، له گه ل ماموستاي پاريزه ر و خه مخوري ميژوو كه له پوو رو دلسوز ماموستا (عه بدولره قيب يوسف) سه ردانم كردوو و به سه رمان كردوته وه، كاتيک ماموستا له زانكوي موسل قوتابي بوو له به شي زماني فه ره نسي، له يه كه م سالدا كتيبيكي له فه ره نسيه وه كرده عه ره بي و له زانكو به هوي ليها تووي و تواناي ئه م كه سايه تيه له قوناغي يه كه م به رزكرايه وه بو قوناغي سييه م و ريزي له زانكو ليگيراوه و به به هاي به رزه وه سه يري كرا، ئه و كاتانه ش ده هاته سلیماني چه ند جار له گازينوي گل و ميوانخانه كه ي ميرزا حسين، ئوتيلي گل يه كترمان بينيوه، ئه و كاته ي سه ره تاي سالاني هه شتاكان، (ئه ده بي بيگانان) ي چاپكرد و به چه ند بهرگيک و (داغستاني من) ي ره سول هه مزه توقي له ئينگليزيه وه وهرگيرا و چاپ و بلاو كرده وه، زياتر ناسراو ناوي له نيوهندي ئه ده بيديا له دره وشانه وه دا بوو، ماموستا عه زيزم كاتيک

ناسی گهنجیکی ۱۴ سالان بووم، زور سهرسام بووم به زمان پاراوی و سادهیی و له سهرخویی و دهوله مه‌ند و کامل له مه‌عریفه‌دا، ئەوکاته‌ی (کتیبخانه‌ی خاکی) مان له گازینۆی گهل هه‌بوو له‌گه‌ل شه‌هید مه‌حمود خاکی، له شه‌قامی مه‌وله‌وی ته‌نیشته‌ی پۆسته‌ی سلیمانی، سهردانی ده‌کردین و ده‌مانبینی و به‌خزمه‌تی ده‌گه‌یشته‌ین، ههر کاتیک هاتیبته‌ی سلیمانی سهردانی مامۆستای شوینه‌وارناس و میژوو په‌روه‌ر مامۆستا عه‌بدولپه‌قیب یوسفی کردوو، ئەوه‌نده‌ی بزانه‌م ئەم دوو که‌سایه‌تییه‌ زور پڕیز و خۆشه‌ویستی له‌ نیوانیاندا هه‌یه.

عه‌زیز گه‌ردی کتیبه‌:

عه‌زیز گه‌ردی، پیاویکی بیگه‌رده‌ پاکه‌ دلسۆزه‌ ناوی (عه‌زیز ئەحمه‌د عه‌بدوللا) یه‌ سالی ۱۹۴۷ له‌ ناحیه‌ی به‌حرکه‌ له‌دایک بووه، سالی ۱۹۶۸ هاتونه‌ته‌ شاری هه‌ولیر، به‌لام زۆری بنه‌ماله‌که‌یان ههر له‌ناحیه‌ی به‌حرکه‌ ماونه‌ته‌وه‌ و به‌کاری ئاژه‌لداری و جوتیاریه‌وه‌ سهرقالبوون، قۆناغه‌کانی خویندنی تا ئامادی له‌ (به‌حرکه‌) ته‌واو کردوو، سالی ۱۹۷۰ بۆته‌ ئەندامی یه‌کیتی نووسه‌رانی کورد، سالی ۱۹۷۶ بۆته‌ ئەندامی رۆژنامه‌نوسانی عێراق، سالی ۱۹۸۴ بۆته‌ ئەندامی کۆمه‌له‌ی وه‌رگیژان، سهرپه‌رشتی ده‌یان قوتابی کردوو به‌ نامه‌ی ماسته‌ر و دکتۆرا، به‌کالۆریۆسی له‌ به‌شی فه‌ره‌نسی زانکۆی موسل به‌ ده‌سته‌یناوه‌. سالی ۱۹۹۴ ماسته‌ری له‌ ئەده‌بی کوردی به‌ ده‌سته‌یناوه‌، ۱۹۹۹ دکتۆرای به‌ ده‌ست هه‌یناوه‌ له‌ سه‌ر (سه‌روا)، سالی ۲۰۰۹ بۆ جاری دووه‌م دکتۆرای له‌ زانکۆی کۆیه‌ له‌ سه‌ر (رۆمیۆ و جوه‌ولیه‌ت و مه‌م و زین): لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌راوردکارییه‌ به‌ ده‌سته‌یناوه‌، له‌ زۆریک له‌ قوتابخانه‌کان مامۆستایه‌تی کردوو و وانه‌ی وتۆته‌وه‌، دوا‌ی ئەوه‌ی زانکۆی ته‌واو کردوو بۆته‌ مامۆستای کۆلیژی ئەده‌بیاتی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، یه‌کیکه‌ له‌ نووسه‌ره‌ جدی و پڕ به‌ره‌مه‌کان له‌ نووسین و وه‌رگیژاندا، دوا‌پلی زانستی پروفیسۆر بووه، به‌داخه‌وه‌ به‌هۆیی نه‌خۆشی رۆژی دووشمه‌ ۶-۶-۲۰۲۲. مالاوی کرد و به‌جیه‌یشته‌ین، زۆریک له‌ که‌س و لایه‌ن و ده‌زگا‌کان ویستویانه‌ ریزلینان و بۆنه‌ی بۆ سازکه‌ن، به‌لام ئەو په‌تی کردۆته‌وه‌و رازی نه‌بووه، ئەو هه‌میشه‌ ده‌لیت: به‌ره‌مه‌کانم ماندوو بوونم چه‌زی خۆمه‌ و منه‌ت به‌ سه‌ر که‌سدا ناکه‌م.

داغستاني من و نامه يهك:

كاتيك (داغستاني من) ي رهسول همزه توف، له لايهن ماموستا عهزیز گهردييه وه چاپ و بلاوكرایه وه، له مانگی (۹) ی سالی ۱۹۸۵، بو هینانی کتیبه که ی سهردانی شاری سلیمانی کرد، به خزمه تی گه یستم و داوام لی کرد ژماره یه کی زور له کتیبه که یم بو بنیریت بو ئه وه ی بوی بفروشم و بوی ساخ بکه مه وه، ئه و په یمانی دا بوم بنیریت ئه وه بوو که پویشته وه بو شاری هه ولیر، گه رایه وه، به ژماره (۱۷۰) دانه ی بو هینام منیش هه موویم بو فروشت و به بهرپز هیمداد حسین که ئه و کاته قوتابی زانکوی سه لآحه دین بوو، له کولیزی ئاداب به شی زمانی فارسی و هاورپی قوتابیان خوالیخوشبوو سابیر شیخ حسینی حاجی مامه ندی و دکتور عه تا ره شید حسین بوو، له هه مان کولیز و جار جار ده هاته سلیمانی، پاره ی کتیبه کانم به شیکی فروشراوی بو نارد و پاشتر ئه ویشم بو نارد، ئه ویش پاشتر داغستاني من، بهرگی دووه می به کاغه زی بور چاپ کرد بوو، به لام به په رهی سپی و جیاواز له چاپه که ی دانه یه کی بو ناردم، ئه م نامه ییبه ی که ده یخویننه وه باسی هیمداد حسین و (۱۷۰) ژماره داغستاني من و کتیبه فروشراوه کان ده کات، میژووی نامه که وه ک به لگه و دیکومینت بو بهرواری ۱۴/۹/۱۹۸۵ ده گه پیتته وه، کتیبی (داغستاني من) ی ۲۵/۹/۱۹۸۵ به دیاری و پیشکesh بو ناردم تا ئیستا له لام پاریزراون.

***

هه ولیر

۹۸۵/۹/۱۴

بو کاک یوسف محمدهد، کتیبخانه ی خاکی

سلاو...

- کاک یوسف که داغستانه که م

هینا سلیمانی (۱۷۰) دانه م لات

به جی هیشته. نازانم چیت لی کردون؟

ئایا به کتیبخانه کانت فروشته یان

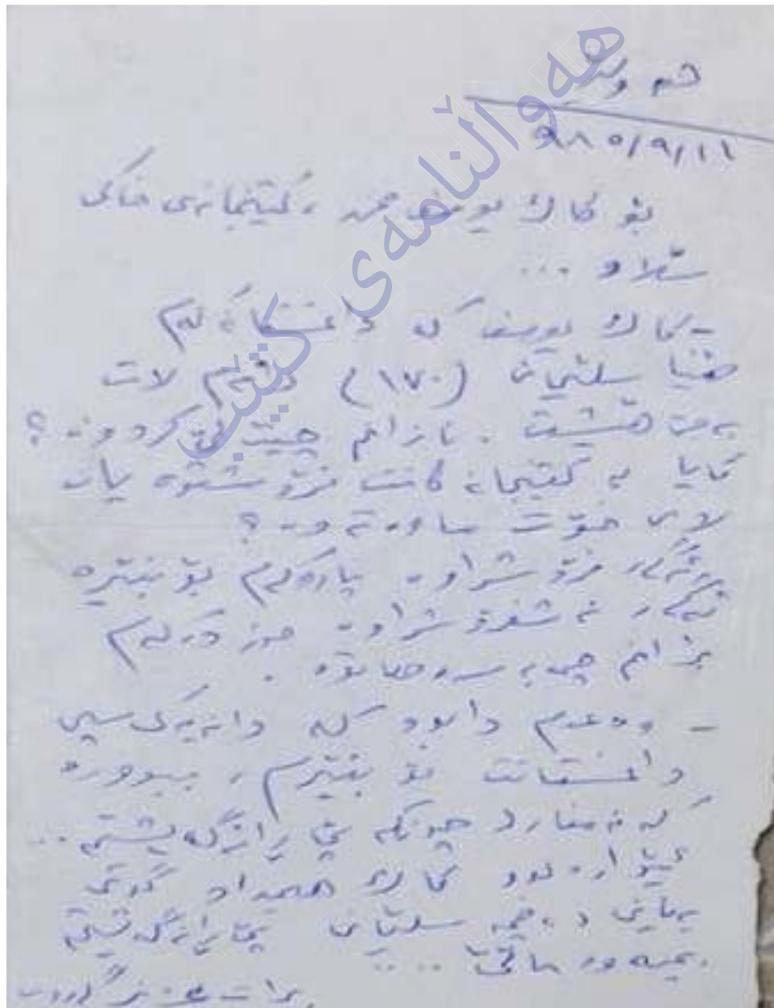
لای خوت ماوه ته وه؟

ئه گه ر فروشراوه پاره که م بو بنیره

ئەگەر نەفرۆشراوە ھەزەدە ھەم
 بزانم چی بەسەرھاتوھ.
 - وە ھەم دابوو کە دانەھەکی سپی
 داغستانت بۆ بنیۆرم، ببورە
 کە نەمنارد، چونکە پێرانیگە یشتەم...
 ئیوارە بوو، کاک ھیمداد گوتی:
 بەیانی دەچمە سلیمانی پێ رانیگە یشتەم
 بچمە وە مائی ...

برات عزیزگەردی

***

کۆپی دەستخەتی نامەکە ی دکتۆر عزیز گەردی

نامه يهک له سلیمانیه وه:

۲۰۲۲/۶/۶

بۆ دکتور عهزیز گهردی ئازیزم
پاش سلاو و ریژ....

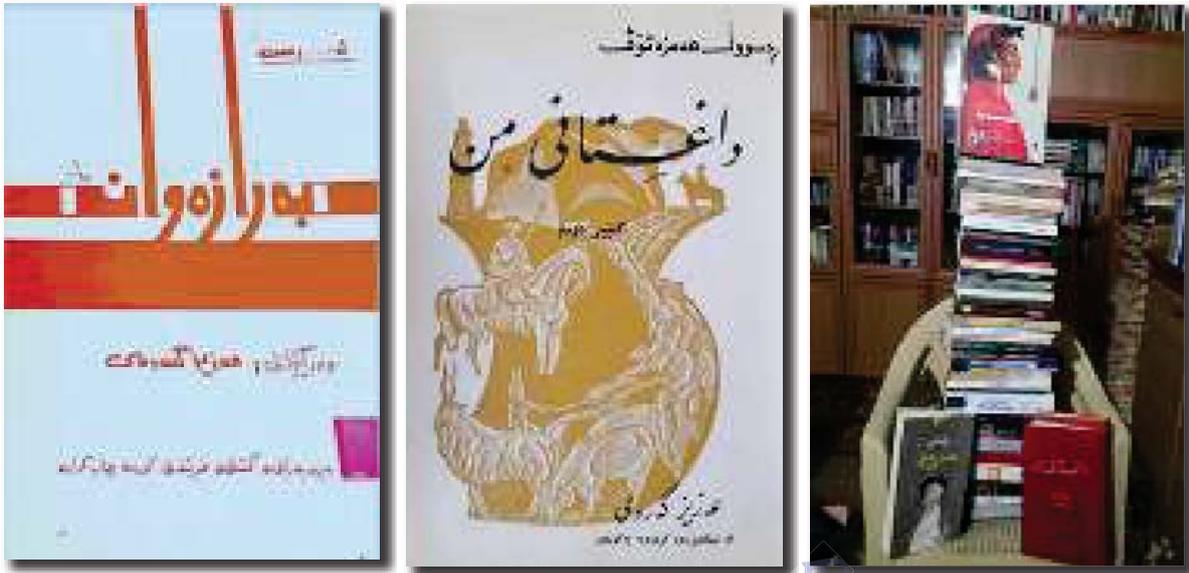
دکتورگیان من گهنجیک بوو تۆم ناسی، سه رهتا به رهه مه کانتم بینی و خویندمه وه و پاشان خۆتم بینی و تۆم خوشویست، کاتیکیش بوویت به هاوپییم و به رهه مه کانتم له ئامیزی خوشه ویستی و خویندنه وه دا له ئامیزگرت، زیاتر به تۆ و به رهه مه بیوینه و نایابه کانت و به زمانه بیگری و گۆله کانت سه رسام بووم، زیاتر تۆ وهک گهنجینه و سامانیکی ئه م گه له لام گه وره تر و گه ورتر بوویت و بوویته یه کیک له مه زنه کانی نیو کتیبخانه ی کوردی که مه لویه کی گه وره ت به وینه ی ره شه که یهک گه نمی قه نده هاری به گۆله وه ت خسته نیو خه رمانی پر به ره که تی کتیبخانه ی کوردیه وه و ئه و خه رمانه مه عریفی و رۆشنبیرییه ت ده وله ومه ند و ده وله مه ندر کرد، که ئیمه شانازی به بووتنه وه ده که یین، ئیستا که تۆ له نیوجیدا به دم ئازاره وه ده تلنیه ته وه و له به رگری دای، ئیمه خه میکی قولمان له ناخدا هه لگرتووه و چاوهرپی سه رفرازی و چاکبوونه وه ی تۆ ده که یین، تا ده ست به ده یته وه ژیربالی خه رمانی پر به ره که تی مه عریفه و زانستت، دووباره وهک ره زه به به رهه مه که ی دامینی قه لای سه ره به رزی هه ولیره که مان بتبینین. دکتورگیان، ئیمه ی خوینه رو قوتابیه کانت، تۆمان خوشده ویته و تۆمان له یاده و قه ت بیرمان ناچیه ته وه و فه رامۆشت ناکه یین، خوازیار بووین به زووترین کات به ته ندروستیه کی باشه وه، بتبینین و به دیدارت شادبین، به لام به داخه وه زو به جیده هیشتین و ئیمه ت له بینازی کتیب و وه رگیراندا به جیهیشت. یادت به خیر و پوخت ئارام.

یوسف محمده دبه رزنجی

سلیمانی ۲۰۲۲/۶/۶

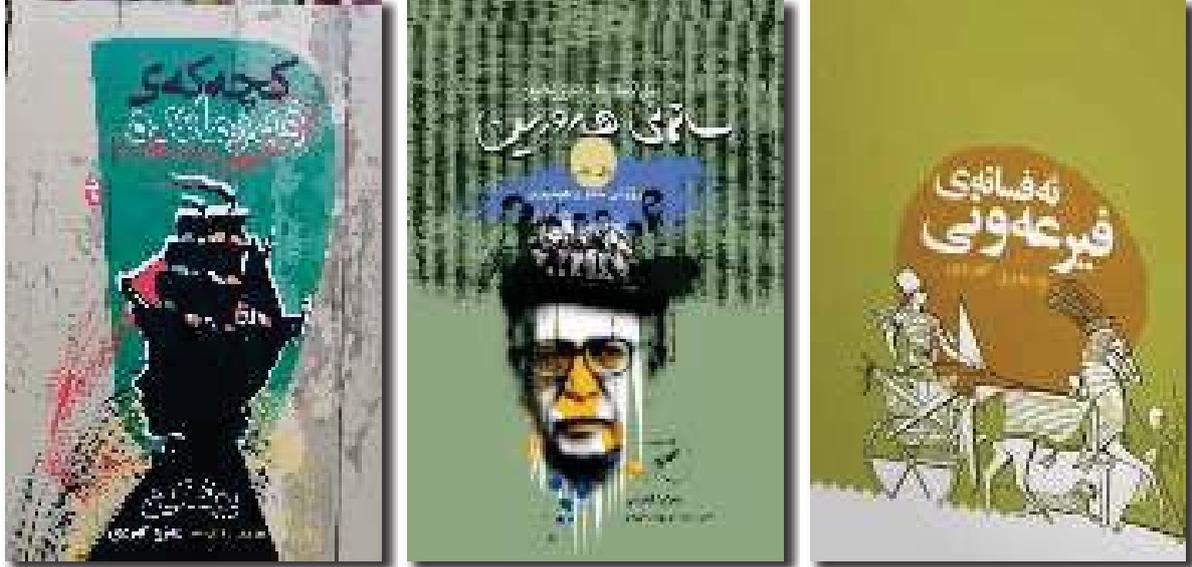
***

*بەشىك له بەرھەمەكانى مامۇستا عەزىز گەردى :

نوسىن وليكۆلىنەوہ

- ئەدەب و پرخنە سالى ۱۹۷۴
- پەخشانى كوردى سالى ۱۹۸۷
- پەوانىيىژى ۳ بەرگ ۱۹۷۲-۱۹۷۹
- ئەدەبى بەراودكارى، سالى ۱۹۷۸
- سەروا سالى ۱۹۹۸
- خىشتەكانى شىمشارە، سالى ۱۹۹۹
- كىشى شىعەرى كلاسكى كوردى بەراودكارىنى لەگەل عەروزى عەرەبى سالى ۱۹۹۹
- تاكىشى ناكائو ناوۆشى كورىيىما، سالى ۱۹۹۹
- رابەرى كىشى شىعەرى كلاسكى كوردى ۲۰۰۳
- ديوانى عاصى، سالى ۲۰۰۸
- كىشىناسى كوردى، سالى ۲۰۱۳
- شىخ رەزاي تالەبانى، ليكۆلىنەوہ.
- ھەندى بەستەى كوردى، سالى، ۲۰۱۵
- چراى دلان، سالى ۲۰۱۵
- فەرھەنگى كىشىناسى، سالى ۲۰۱۶
- فەرھەنگى مەم وزىنى خانى، سالى ۲۰۱۶

وهرگيران:

- سي نيگار، چيروکي بهله کاييف، سالی ۱۹۷۶
- به شينک له ديواني ميهری سالی ۱۹۷۷
- چه شهی ئه ده بی، ئارنؤلد بينيت، سالی ۱۹۷۸
- به رازه وان، ئه ندرسن ۱۹۷۹
- چيروکي بهرئاگردان، برايانی گريم، دوو بهرگ سالی ۱۹۷۹ - ۱۹۸۶
- قورينگ، هانز ئه ندرسن، سالی ۱۹۷۹
- جوتياریکی زيرهک، ۱۹۷۹
- ئه ده بی بينگانان بهرگ ۱۹۸۲ - ۱۸۳
- ئافرهتی کورد له تورکیان، لويسی گرانيت ۱۹۸۳
- سي تراژيديا، لورکا سالی ۱۹۸۴
- کچانی کورد، هيینی ههرولدهه نسن، سالی ۱۹۸۴
- داغستاني من، رهسول هه مزه توؤف، دوو بهرگ ۱۹۷۹ - ۱۹۸۵
- چيروکه کانی ئيزوپ، برايانی ئيزوپ سالی ۱۹۸۴
- ژيانی ئافرهتی کورد، هيینی هارؤلد هانسن، سالی ۱۹۸۴
- شازادهی هه لوافرؤش، سه مه دی بهرهنگی، بهروز دهقانی، سالی ۱۹۸۸

- یهک چپای گه وهه، ئەفسانە، سالی ۱۹۹۹
- کۆمهڵی لادیی کوردستانی هاوچه رخی عیراق به رامبه ر نوویوونه وه، لیژهک ژیکیل سالی ۱۹۹۹
- چیرۆکهکانی کريلوۆف، سالی ۲۰۰۰
- گوندوشاروچکه کوردییهکان، سالی ۲۰۰۰
- ئەفسانەى کوردی، م.ب رۆدینکو، سالی ۲۰۰۰
- ئەفسانە و رازی کوردی، عهلی ئەشرف دهرویشیان، سالی ۲۰۰۰
- گالته بهچهک، جیمس ئۆلج، سالی ۲۰۰۰
- لۆرکا، زهماوهندی خوین، شانۆ، سالی ۲۰۰۲
- کوردو زمانی کوردی، توفیق وههبی، سالی ۲۰۰۲
- ئەفسانەى رازی، عهلی ئەشرف دهرویشیان، سالی ۲۰۰۳
- هونهری شیعر، ئەرستۆ، سالی ۲۰۰۴
- ئەفسانەى لوپی، داریوشی رهحمانیان، سالی ۲۰۰۴
- کاریگهری گۆرانی لهسه ر کوردی ناوهراست، میشیل لیزنبیرگ سالی ۲۰۰۴
- خاکه که ماچ بکه، ئەلیزا لاریاد، سالی ۲۰۰۴
- چهند لاپه رهیهک لهسه ربردهی خۆم، سدره ددین عینی، سالی ۲۰۰۴
- کهویتی دایکۆمیتاری، سالی ۲۰۰۴
- کوردو زمانی کوردی، توفیق وههبی، سالی ۲۰۰۵

- پهوشی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی کوردی ره‌واندن، ئی. ئار لیچ سالی ۲۰۰۵
- ئەفسانە‌ی ئەرمەنی (چارلز دونیتگ) سالی ۲۰۰۶
- زارا عەشقی شوان، (محەمەد قازی) سالی ۲۰۰۷
- درەختی چل داستان، سالی ۲۰۰۷
- قەلەم وقامیش، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۰۷
- ئەفسانە‌ی هەنگاری، فال بیرو، سالی ۲۰۰۸
- ژیان و جهنگ و هیچی تر (ئۆریانا فالاجی) سالی ۲۰۰۸
- دەنگە هەنار، کۆمه‌لیک ئەفسانە‌ی ئازەر بایجانییە، سالی ۲۰۰۸
- داستان‌ی حسین کورد وچەند هەقایەتیکی تر، ئەحمەد ئازەر ئەفشار، سالی ۲۰۰۸
- ئەفسانە‌ی کوردی، ئۆدیخانی جەلیل، سالی ۲۰۱۰
- شیخی سەعدی، ملا مستەفا قازی، فەرەه‌نگۆک، عەزیز گەردی، سالی ۲۰۱۱
- ئاشورا، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۱۱
- وەرزى نان، عەلی ئەشرف دەرویشیان، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانە‌ی چینی، سالی ۲۰۱۱
- تەلخون، سەمەدبەرنگی، سالی ۲۰۱۱
- ئەفسانە‌ی پیست سورەکانی ئەمریکا، ویلیام ترۆیچ لارند، سالی ۲۰۱۱
- ئەو پیاوہی بە تەنیا سەفەری کرد (کۆنستاتین گریگۆ) (رۆمان) سالی ۲۰۱۱

- پياويك (ئوريانا فالاجى) (رؤمان)، سالى ۲۰۱۱
- ئەفسانەى لادىنشىناني كورد، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۱
- توشاي بالندەى سەيرو سەمەرەى زاگرۆس، مەنسور ياقووتى، سالى ۲۰۱۱
- چرايەك لەسەر ھاديان كۆ، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۲
- پەرگەزى بېكەك، ئوريانا فالاجى، سالى ۲۰۱۲
- ھەقايەتى كوردى، جۆيس بلۆ، سالى ۲۰۱۲
- ئىشك سوكان، ئەفسانەى ئەستەنبوللى، سالى ۲۰۱۲
- ئەفسانەى توركى، سالى ۲۰۱۲
- ئەفريقي، سالى ۲۰۱۲
- ئەفسانەى ئەلمانى، بەربارە ليۆنى پىكارد، سالى ۲۰۱۲
- پەنەلۆپە لە جەنگدا (ئويانا فالاجى)، سالى ۲۰۱۲
- ھەقايەتى بەغدايى، نب نستاس ماري كەرمۆ، سالى ۲۰۱۲
- بەركوتىكى ژيانم، يەڧىتۆشىنكو، سالى ۲۰۱۳
- ئەگەر خۆر بمرى (ئوريانا فالاجى) (رؤمان) سالى ۲۰۱۳
- ئەفسانەى ژاپونى، فيليسيان شالى، سالى ۲۰۱۲
- بوكۆكەى قسەكەر، ئەلكسەندەر ئاقاناسييف، سالى ۲۰۱۳
- نامەيەك لە پەكینەوہ پيرل س بک (رؤمان) سالى ۲۰۱۳
- ھەقايەتى كوردەوارى سى دەتمام سالى
- ھەقايەتەكانى مەشدى گەلین خانم، ل.ب، ستن، سالى ۲۰۱۳
- حاجى موراد، تۆلستوى (رؤمان) سالى ۲۰۱۴
- ھەقايەت وئەفسانەى كەنەدايى، سالى ۲۰۱۴
- قوتيل (ئەلفوس دۆدى) سالى ۲۰۱۴
- قۆلبەر (عەزیز نەسین) سالى ۲۰۱۴
- گیلەكانى سینگەر، گیلەكانى چیلیم و میژوویان، سالى ۲۰۱۴
- نامەيەك بۆكۆرپە نیرینەيەى ھەرگیز لەدايك نەبوو، ئوريان فالاجى، سالى ۲۰۱۴
- ئەفسانەى سلاڧى، پاقۆل دۆبشسكى، سالى ۲۰۱۴
- لاوہچ، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۴
- كرمانج، مەنسورى ياقووتى، سالى ۲۰۱۴

- کچه‌ی فه‌مانده (پۆشکین) سالی ۲۰۱۵
- کۆمیدیا دوو به‌رگ (دانتي ئەلیگیری) سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی فیرعه‌ون، جورج کنقال، سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی هیندی، سالی ۲۰۱۵
- پیاوانی به‌یانی، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی مازنده‌رانی، تورکمه‌ن سحرایی، سالی ۲۰۱۵
- ئەفسانه‌ی ئیرانی، ئارته‌ر مانویب کریستن سه‌ن، سالی ۲۰۱۵
- جۆلای ئازا، کۆمه‌لی نوسه‌ر، سالی ۲۰۱۵
- چه‌فت گفتوگۆ، ئۆریانا فالاجی، سالی ۲۰۱۵)
- شا‌عه‌باسی گه‌وره، د.به‌دیع محمه‌د جومه‌ه، سالی ۲۰۱۵
- پیاوانی به‌یانی، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- ماینی چل جوانوو، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- له‌گه‌ل مندالانی گونده‌که‌ماندا، مه‌نسووری یاقوتی، سالی ۲۰۱۶
- سالانی هه‌ورین دوو به‌رگ (عه‌لی ئەشره‌ف ده‌رویشیان) سالی ۲۰۱۷
- سولی ۱۸ (عه‌لی ئەشره‌ف ده‌رویشیان)، سالی ۲۰۱۷
- خواو شه‌یتان، تۆلستۆی، سالی ۲۰۱۷
- هه‌ندی خه‌لک به‌چی ده‌ژین، تۆلستۆی، سالی ۲۰۱۷
- گفتوگۆ له‌گه‌ل میژوودا (ئۆیانا فالاجی) سالی
- بیره‌وه‌رییه‌کانی مامۆستایه‌ک، سالی
- به‌رنامه‌ی خویندن، تۆلستۆی، سالی ۲۰۱۸
- پلنگ له‌ پۆژی ده‌یه‌مدا (کۆمه‌له‌ چیرۆک) زکریا تامر، سالی ۲۰۱۸
- چیرۆکین ناو به‌ندیخانه، سالی
- رۆمیۆو جولیت، ولیم شکسپیر، سالی ۲۰۱۸
- قه‌ننه، قلادمیره‌ه‌لپاچ، سالی ۲۰۱۸
- گه‌شته‌کانی گه‌لیقه‌ر، جوناتان سویفت، سالی ۲۰۱۹
- له‌شکری روسی له‌ جه‌نگی عیراقد، سالی
- هه‌ندی چیرۆکی ئیزۆپ، سالی ۲۰۱۷
- مه‌سه‌له‌که‌، هینری ئەلیک، سالی ۲۰۱۷

- يه زدان دۆخت، سلیمان سايع، سالی ۲۰۱۸
  - ئەوپپاوهی به تهنیا سه فهری کرد، کۆنستانن گيورگیو، سالی ۲۰۱۹
  - بهرسيله، زهکریا تامر، سالی ۲۰۱۹
  - ئای له ئیمه ی کهر، عهزیز نه سین، سالی ۲۰۲۱
- ***

سه رنج:

ئهم وتاره بهرله مه رگی ناواده ی مامۆستا دکتۆر عهزیز گهردی نوسراوه، به داخه وه رۆژی دووشه ممه ۶-۶-۲۰۲۲ کۆچی کردوو به جیهه یشتین... بۆیه کاتی وه فات و له دونیا ده رچونم بۆ زیاد کرد.

۲۰۲۲-۵-۵

***

له عهزیزی مه لای ره شه وه

بۆ گیانی پاک و پایه بهرزو قه در گران

دکتۆر عهزیز گهردییه وه

له خورجەى قاوغى چەپى دلە زامدار و مشتى خەم و كەسەرەو، له ژيەر شەقەى ئاسمانى قەيقەپۆكى تەعريب و تەبعيس و ھەمبانە دراوى رەوشتە پەسەندەكانى باب و باپيرانەو، له ژيەر عەباى جىر بە جىر كراوى ھەستى نىشتىمانى و خوشگوزەرانىيەو، له بن كەوشى گۆردە و لىبانلىس و مەدەلايىيانەو .

سلاويكى تەژى ئاخ و دردەنگو كەسەرەو. ئاراستەى ئەو گۆرپچكە تەنگەبەرە دەكەين. كە جەستەى ئەو نووسەرە زانا و مەزن و رەوشت بەرزەى بە خۆو گرتوو ئەو زاتە پاىبەرزەى كە بە شەكەتى شان و شەپىلكى خۆيەو، بى ئاو خواردنەو لە كۆتكى ئەملا و ئەو لاوہ قەدبرانە شارپى ئەدەبى راستەقىنەى گرتەبەرەو بۆ سونەتیش ھەنگاوى لەم پووەو نەنايە سەر بزەنرەى و عارەبەپوہ .

بۆ ئاو خواردنەو دلى دوودلان لەم پووەو فەرموون سەيرى بكەن . ھەر كە لە پۆلى سىيى ناوہندى سەر كەوت لە (دارالمعلمين) كە مەسرفەكەى لە سەر حكومەت بوو وەرگىرا. باوكىشى پىي خوشبوو كە زوو مووچە وەردەگرىت و يارمەتى برا گچكەكانى بدات لە خویندندا . شەھىدى پاىبەرز مامۆستا (موحەمەد سەرسىپى) ئەوسا بەرپرسى داخلىيەى (دارالمعلمين) بوو ، فەرمووى :

زۆر شەوان بەتريكى دەچوو نەبادا قوتابىيەكانى كىشەيان ببىت من دەچووم دىدەنيم دەكردن، شەويك كە چووم تۆزىك درەنگ بوو ھەموويان نووستبوون، تەنيا لە ژوورى ناندىنەكە دەنگىك دەھات. كە دەرگای ژوورەكەم كردهو دىتم عەزىز گەردىيە و وا بە تەنيا لە شەوى ساردى چلەى زستان بە بى ئاگر سەعى دەكات .

دواى ويكەوتن زانيم ھەموو شەوان ئەو سوخەتيتى، بۆيە منيش پىمگۆت، لە مەودوا دەبى سوپاى ژوورەكە پى بكەيت، كە خویندەكەى تەواو كرد بە مامۆستا دامەزرا و دووسى سال لە ديھاتەكان دەوامى كرد.

كە ھاتەو نىو شار داواى لە كۆليژى ئادابى كوردى كرد وەرى بگرن، كەچى ئاواتەكەيان نەھىنا دى . ئەمە واى ليكرد بۆ ھەمان مەرام خۆى نەقلى شارى بەغدا بكات ، ئى... ھ بەلكى لەوى وەرى دەگرن .

له بهغداش نیاز بر بوو، ناچار به رهو ههولیر گهراوه، وای کرد له قوتابخانهی شهوان دامه زرا، دووباره ههولیدا له کۆلیژی ئادابی ههولیر وهربگیریت ئەم کهرتهش بهرپه چی مراره کهی دراوه .

ئەوجا ناچار چوو شاری موسل و له کۆلیژی ئادابی بهشی زمانی فهره نسی وهرگیرا .

عهنتیکه لیڕه دایه گهنجیکی ئاوا عهبدالی خویندن بوو له شاره کهی خوی وهریان نهگرت، کهچی له شاری عاره بان وهرگیرا.

هه موو به یانیان زوو دهچوو موسل و دهوامی دهکرد و پاش نیوهرو دهگهراوه و دهوامی له قوتابخانه که دهکرد. بۆی گیرامه وه فهرمووی:

مامۆستاکانی کۆلیژه کهم ههولیاندا قوتابیه کی موسلی یه کهم بکه ن. نه ک من. به لام له بهر ئەوهی نمره کانی پیشتری من له هی ئەو زۆرتربوون نه یانتوانی من یه کهم بووم. مزوری ههولدا بۆ وهرگرتنی دکتۆرا له زمانی فهره نسی بچیته فهره نسا ئەلیڕه شدا په رچی دراوه. هه تا راپه رین به رپا بوو به هوی خوا لیخوشبوو: مامۆستا (شیرکو بیکه س) ههولیدا له کۆلیژی ئاداب. بهشی زمانی کوردی له خویندنی دکتۆرا وهربگیریت.

ناوبراو هه ر زوو ئەمره کهی بۆ پروواند. کهچی له یادم نه ماوه له لایه ن کیوه رهفز کراوه و ئەویش چۆوه لای مامۆستای تایه ن و عه ریزه کهی به دهم و چاوی دادا و پینده لیت:

- که چیت پیناکریت بۆ له سه ر کورسی دانیشتیویت؟

ئەویش هه ر ئەو پرۆژه کاره کهی بۆ ته واو ده کات.

هه ر که شه هادهی دکتۆرا کهی وهرگرت. له جامیعه ی شاری کۆیه ش جه وابیان بۆ نارد. وهره دکتۆرا له زمانی ئینگلیزی وهرگره. ئەو شه هادهشی به ده ست هیتا.

خوینهرانی ئازیز و قه درگران ئەوانه ی لیڕه نووسراون به هه موو سویندیکی گه وره به ئەندازه ی جگیکی پووژه هه لبه سترایان تخوون نه که وتوو.

له دوا ی نسکۆی شووم و کت و پره کهی سالی (۱۹۷۵) هه زار و نۆسه دوو حه فتا و پینچدا حسیام عه ره ب غه دری له میله ته که می کردوو و ده شکات . ئەمه هانیدام له ته مه نی (۴۰) سالییه وه دژی مه لایانی سه رده م پشت به یه کجاری له

زمانی عه‌ره‌بی بکه‌م و ئاو‌یزانی خو‌یندنه‌وه‌ی زمانی دایکم بم. ئە‌وکات زمانی خۆم نه‌ده‌زانی کتییی کوردیشم نه‌بوو. ئە‌مه‌ ناچاری کردم بۆ خو‌یندنه‌وه‌ پ‌ووم له کتییخانه‌ی گشتی بکه‌م.

دوای خو‌یندنه‌وه‌یه‌کی زۆر ناوه‌ ناوه‌ مه‌نه‌لۆج و شیعرى میلی و مندالانم ده‌نووسی. خو‌یندنه‌وه‌ و نووسین گاریاندام په‌یوه‌ندی به‌ نووسه‌رانی شاره‌که‌م بکه‌م. یه‌که‌م نووسه‌ر ئاوقای بووم دکتۆر عه‌زیز گه‌ردی بوو، پاشدان نووسه‌ره‌کانی تر. هه‌ر زوو به‌ هۆی ره‌وشته‌ به‌رزه‌که‌یه‌وه‌ خۆم لێی نزیک خسته‌وه‌، دوای خو‌یندنه‌وه‌ی داغستانی من و پاشدان په‌وانیژییه‌کانی هه‌تا ئە‌و ساته‌ش من به‌لاغه‌تی عه‌ره‌بیم باش له‌ بیر مابوو، حسیام که‌ زۆر زانا و به‌هره‌داره‌، بۆیه‌ له‌و پ‌وژه‌وه‌ بو‌وینه‌ کاکی یه‌کتري موومان به‌ نێوانه‌وه‌ نه‌ده‌چوو.

له‌گه‌ل چه‌ند نووسه‌ریکی تر به‌ یه‌که‌وه‌ پ‌وژانه‌ کاتمان له‌ گازی‌نوی (مه‌چکۆ) به‌ سه‌ر ده‌برد و پ‌وژ به‌ پ‌وژیش نووسه‌رمان زیده‌ ده‌بوو. که‌چی له‌ به‌ر ته‌قه‌ی دۆمینه‌ و تاو‌له‌ی نیو گازی‌نۆکه‌دا هه‌راسان ده‌بووین و پ‌وژ به‌ پ‌وژ له‌ گه‌وزی گه‌توگۆی ئە‌ده‌بیدا یاغر یاغر سست ده‌بو‌وینه‌وه‌. ئە‌مه‌ هانیداین شو‌ینیکی تر بدۆزینه‌وه‌ ئە‌ویش گازی‌نۆی شه‌وانی هه‌ولێر بوو. پینج و دوو پ‌وژه‌کی نه‌برد گازی‌نۆکه‌ بووه‌ مه‌له‌بندی راسته‌قینه‌ی ئە‌دیب و ئە‌ده‌ب دۆستان.

خاوه‌نه‌که‌ی پاش ده‌ پازده‌ پ‌وژ حسیا ئی‌مه‌ مه‌به‌ستمان به‌س خو‌یندنه‌وه‌ی کتیب و گه‌توگۆمان له‌ پ‌وانگه‌ی ئە‌ده‌به‌وه‌یه‌، بۆیه‌ زۆر پ‌یزی ده‌گرتین و هه‌رجاری شو‌ینیکی تایبه‌تی بۆمان ته‌رخان ده‌کرد.

پ‌وژ به‌ پ‌وژ ژماره‌مان زیده‌ ده‌بوو، زۆر جار خۆی له‌ قه‌ره‌ی بیست که‌س ده‌دا، هه‌تا سه‌عات و نیویک پ‌وژ ده‌ما به‌ره‌و دوکانی کاک مومتاز حه‌یده‌ری ده‌خشین. پ‌وژیک فایلکی ئە‌وراقم له‌ ده‌ست بوو عه‌زیز گه‌ردی داوای کرد و دامه‌ ده‌ستی، دوو سی شیعرى مندالانی تیدا‌بوو فه‌رمووی.

- شیعرى ئاوا بنووسه‌.

ئیتیر به ماوهیهکی کهم، بیست شیعرى دیکه‌ی مندالانم نووسی، ئیجازهم به ناوی (پشیلۆکه) وەرگرت، ئەوسا چاپخانه له شاری ههولێر نه‌بوو، عه‌زیز گه‌ردی له‌سه‌ر حسابی خۆی له‌گه‌لم هات و چووینه سلیمانی و له‌چاپخانه‌ی (کاکه‌ف‌لاح) م به‌چاپ گه‌یاند.

ئهمه‌ش سالی (۱۹۷۹) بوو، هه‌ر که هیندیک له‌شیعره‌کانمی خوینده‌وه‌گوتی

- تو زمانت زۆر به‌هیزه، بۆ چیرۆکی مندالان نانوسیت؟

له‌و ساکه‌وه‌ده‌ستم به‌چیرۆک نووسین کرد و کردمه‌نامیلکه‌یه‌ک و به‌ناوی (قوله‌مه‌یتەر) هوه‌سالی ۱۹۸۰ له‌چاپخانه‌ی (راپه‌رین) م به‌چاپ گه‌یاند ئیتیر له‌نووسینی چیرۆکی مندالان به‌ره‌و نووسینی رۆمان بێ ئاندانی عه‌زیز گه‌ردیه‌وه‌شۆر بوومه‌وه.

هه‌موو رۆژی ئاوا کۆ ده‌بووینه‌وه‌ئه‌وجا هه‌ر یه‌کمان مانگی به‌لای که‌میه‌وه‌دووچار سه‌ردانی مالی یه‌کترمان ده‌کرد.

ئه‌وه‌هات و چوه‌هی مالان به‌س له‌نیوان من و ئەو دابوو نه‌ده‌چووینه‌هیچ مالیکی تر. هه‌ریه‌ک له‌هاورپیکانمان کتیییکی بۆ چاپ ببردبوایه، ئیمه‌پیشه‌کی پارهمان ده‌دایه‌که‌ده‌رچوو دانه‌یه‌کمان بۆ به‌هینیت.

ئیتیر ئەو چه‌ند نووسه‌ره‌بوو له‌ئاخر و ئۆخری چه‌فتاکان و هه‌تا نه‌وه‌ته‌کان به‌سه‌رکردایه‌تی دکتۆر عه‌زیز گه‌ردی په‌ره‌یان به‌خوینده‌وه‌ی کتییی کوردی و دانانی شیعر و چیرۆک و رۆماندا، له‌نیو شاری هه‌ولێردا.

رۆژی‌ک عه‌زیز گه‌ردی دانه‌یه‌ک له‌رۆمانی ((ئینچه‌مه‌مه‌د)) چه‌مه‌دۆک هیشتا نه‌کرا‌بووه‌کوردی په‌یدا‌کرد و ده‌یدا گه‌نجه‌کان به‌(۵) رۆژ بخوینیته‌وه، که‌دایه‌من گوتی:

- له‌به‌ر ئه‌وه‌ی تو به‌ته‌مه‌نی با هه‌فته‌یه‌ک لات بیت. به‌هه‌فته‌یه‌ک دووچارم له‌سه‌ر یه‌ک خوینده‌وه. زۆربه‌ی ناوه‌رۆکه‌که‌یم هاته‌به‌رو هه‌ر ئه‌مه‌ش بوو هانیدا له‌نووسینی چیرۆکی مندالان به‌ره‌و دانانی رۆمان بخزیم بێ ئاندانی د. عه‌زیز گه‌ردیه‌وه.

داوایان لیکرد بیته‌ئهن‌دامی ئەکادیمیای کوردیه‌وه‌به‌منی گوت،

- ئەگه‌ر ئەمه‌یان به‌گویی بکه‌م سبه‌ی شتی تریشم پیده‌که‌ن.

ئىتر رەفزی كردهوه. لهو رۆژەوه به هەموو شىوەیهك موحارەبەیان كرد. ئەویش ناچار بوو واز لەو هەموو جم و جۆلییه زۆر و بە گۆرەى هیناو لە مالهوه گۆشهگیری دەخویندەوه دەینووسی. هەتا وای لیھات واز لەسەردانى مالى منیش بهینیت. ژمارەى ئەو كتیبانەى كە چاپى كردوون (١٥٧) سەدوو پەنچاو حەوت كتیبە. ئەو جا كیشەى رابەرى عەروزی كوردی كە (٦) شەش بەرگە.

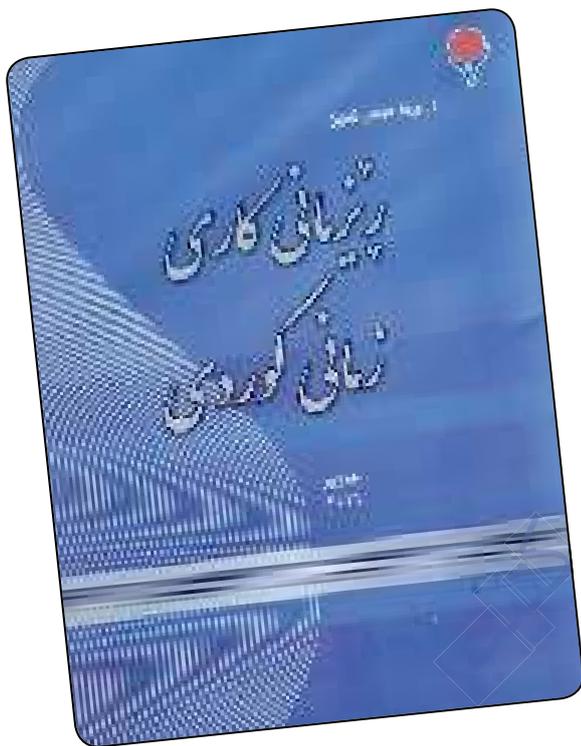
هەو النامەى كتیب

کتیبي ئەم ژمارهیه:

■ رانانی: زمان و زار

رێزمانی کاری کوردی

له بلاوکراوهی ئەکادیمیای کوردی، ژماره (۳۱۶) سالی (۲۰۱۶). له بهرپۆه به رایه تیی گشتیی کتیبخانه گشتییه کان ژماره ی سپاردنی (۶۲۵) ی سالی (۲۰۱۶) ی دراوه تی. کتیبی رێزمانی کاری کوردی، نووسه ری پرۆفیسۆر دکتۆر. وریا عومه ر ئەمینه. کار زاراوه ییکه له زمانه وانیدا بۆ ئەو به شه ئاخاوتنه به کار دیت، که وشه کانی چه مکی کرده وه یی ده گه یینن، کات و کهس و ژماره و ئەسپیکتی ده چیتی کار و یاساکانی دارشتنی و ده ست نیشان کردنی په یوه ندییه کانی له ئالۆزترین و کیشه دارترین پوه کانی رێزمانن، له م کتیبه دا یاساکانی دارشتنی کار له زمانی کوردیدا (خواروو)، به پیی ریبازی گشتی ئەنجام دراوه، ته نیا لایه نه چه سپیوه کانی رێزمانی کار ده خرینه پوو، هه رگیز تخون لایه نه کیشه داره کان ناکه ویت، که ده چنه بواری شیکردنه وه ی زمانه وانێ. یه که م جاره کتیبیک له باره ی کار له زمانی کوردیدا ده رده چی، زۆربه ی زۆری بابه ته کانی بگریته خو، که ئەمانه ن:

به‌شى يه‌که م - گهرداني کار
 شويني کار له رسته‌ي زماني کورديدا
 ره‌گي کار و ياساکاني وهرگرنتي
 کار و راناوي لکاو
 شويني راناوي لکاو له ناو دارپشته‌ي کاردا
 کاته‌کاني کار و چه‌مک و واتايان
 ياساکاني دارپشتني کاته‌کان
 نيشانه‌کاني کات و ئه‌سپيکت
 نيشانه‌کاني کاتي رابردوو
 نيشانه‌کاني کاتي داهاتوو
 ئامرازه‌کاني ئه‌سپيکت
 به‌رده‌وامي ته‌واو
 ئه‌سپيکتی تیکه‌وته‌يي
 کاري داخوazi
 تپه‌ر و تينه‌په‌ر
 به‌ تپه‌رکردني کاره ليکدراوه‌کان
 کاري بکه‌ر ناديار
 گوراني راناو له بکه‌ر نادياردا
 کاري هه‌وه‌س
 کار له رسته‌ي مه‌رجيدا
 کار و پاشبه‌ند
 نه‌ريي کار
 مؤرفيمه گهردانييه‌کاني کار
 به‌شى دووهم - مؤرفؤلوجيای کار
 پیکه‌اته‌کاني کار له رووي وشه‌سازييه‌وه
 له مؤرفيمه مؤرفؤلوجييه باوه‌کان
 ئه‌نجام
 سه‌رچاوه‌کان.

پوختهی رینووس

Kurdish Orthography A Short Introduction

■ ئاماده کردن: دیاکو هاشمی

رینوینی زمان له وەرگیپان، لهسەر بنه‌مای بریاره‌کانی ئەکادیمیای
 کوردی، کوردئایتیگرووپ، زانستپه‌روه‌رانی کورد، چاوگ و فه‌رمانگه‌ی
 ئایتیی کوردستان و به‌راورد له‌گه‌ل زمانه‌کانی تر، وه‌شانی یه‌که‌م ۲۵
 ۲۰۲۱/۰۹/

دوایین نوێکردنه‌وه: ۲۰۲۲/۰۷/۰۱

پێشکەشه به مامۆستایان، خوێندکاران، فێرخوازان و پاژه‌کارانی
 زمانی کوردی.

پێشه‌کی؛

رینووس واته یاسا و ریسای چۆنیه‌تی نووسینی وشه و کار له دۆخی
 جوړبه‌جوړی وه‌ک تاک، لیکدراو، دارپێژراو، چاوگ و گه‌ردان. رینووس هه‌روه‌ها له
 شیوه‌ی به‌کاره‌ینانی ئامراز و گیره‌ک ده‌دوێت. زمان به‌رده‌وام له گۆراندایه و ئەم
 گۆراندانه‌ش زیاتر له‌پرووی ته‌کنۆلۆژیا و ئایتیه‌وه‌ پوو ده‌ده‌ن. زمان ده‌بیت له‌گه‌ل
 ئایتیدا بگونجینریت و ده‌بیت بۆ کاری بنکه‌دراوه‌یی و دیجیتاڵ ئاماده‌ بکریت.

رینووس بابه‌تیکی زمانه‌وانی یان ریزمانیی ره‌به‌ق نییه، تا خاڵ به‌ خاڵ به‌و
 پێوه‌رانه‌ ریک بخریت، به‌لکوو به‌شیکی هه‌ره‌ زۆری، ریککه‌وتنه. به‌شیکی له‌ کۆنه‌وه
 سه‌رچاوه‌ی گرتوووه و به‌شیکیشی نوییه. زمان به‌رده‌وام گۆرانکاری به‌سه‌ردا دیت،
 هه‌ربۆیه ده‌بیت هه‌ول به‌هین رینووسه‌که‌مان له‌گه‌ل ئەو گۆرانکاریانه‌دا بگونجینین.

جاران به‌ ده‌ست ده‌نووسرا، گ‌رنگ نه‌بوو بۆشایی نیوان پیته‌کان و نیشانه‌کان
 که‌م یان زۆر بن، که‌سیش بیرى لى نه‌ده‌کرده‌وه، به‌لام ئیستا دانان یان دانه‌نانی
 بۆشاییه‌ک کار ده‌کاته سه‌ر زۆر شت.

مالپه‌ره‌کانی دنیا به‌ کرته‌یه‌ک له‌ زمانیکه‌وه وه‌رده‌گیردرینه‌وه سه‌ر زمانیکی تر.
 به‌ کرته‌یه‌ک ده‌ق و ده‌نگ بۆ یه‌کتر ده‌گۆردرین. به‌ کرته‌یه‌ک ده‌قیکی دوورودرێژت
 به‌ ده‌نگ بۆ ده‌خوینریته‌وه. هه‌موو ئەمانه‌ پێویستیان به‌ رینووسیکی یه‌کده‌ست و
 بنه‌مایه‌که‌ که‌ به‌وردی بیرى لى کرابیته‌وه. ده‌بیت بیر له‌وه بکریته‌وه که‌ زمانه‌که‌ له
 داها‌تو‌دا بتوانیت بۆ زۆر پرۆژه‌ی ئایتی به‌کار به‌ینریت. زمان به‌ خۆگونجاندن له‌گه‌ل
 ئایتی زیاتر ده‌توانیت گه‌شه‌ بستینیت. ده‌بیت پرس به‌ شاره‌زیانی بواری ئایتی بکریت
 و رای ئەوان له‌به‌رچاو بگیریت.

رینووس له هه موو زمانیکدا کیشهی هه یه و هیچ زمانیکی دنیا نییه که رینووسه که ی مشتومری له سهر نه بیټ. ئه وهی زیاتر کومپیوتەر به کار بهینیت باشتەر ده زانیت که رینووس چهنده وردبینی ده ویت. گرنګ ئه وهیه بو یه کلاییکردنه وهی رینووس ئاګاداری ئایتی و کوردی بین و هه میشه ئه وه له بهرچاو بګرین.

سپاس:

زور سوپاس بو پرؤفیسور وریا عومەر ئه مین و ماموستا فه می کاکه یی، بو راویژکاریه به سووده کانیاں. زور سوپاس بو پرؤفیسور جه عفر شیخولئیسلامی بو پیداچونه وهی ده قه که.

۱

ئه لفبئ

د - ا - ب - پ - ت - ج - چ - ح - خ - د - ر - ر - ز - ژ - س - ش - ع - غ - ف - ف - ق - ک - گ - ل - ل - م - ن - ه - ه - و - و - و - ی - ی - ئ.

***

روونکردنه وه:

پیته کان: ۲۴ پیت.

بزوینه کان: ۸ دهنګ، ۷ پیت + ۱ بزروکه (i) که پیتی بو دانه نراوه. دوو پیتی (و، ی) هه م ئه رکی بزوین و هه میش ئه رکی نه بزوین ده ګیرن. له زمانی کوردیدا، وشه ی لیکدراو، له پله ی یه که مدا، به بی هیچ ناوبه ندیک پیکه وه ده لکینریت. ئه ګه ر نه کرا، ئه و کاته ناوبه ند به کار ده هینین. هه روه ها، له هه موو زمانه کانی دنیا دا، چونکه وشه ی (Alphabet) پیکه وه لکینراوه، ئیمه ش هه ر دهنووسین: (ئه لفبئ)، نه ک "ئه لفوبئ" یان "ئه لف بی".

۲

هه مزه (ئ):

له م دوخانه دا هه مزه ده سپینه وه:

خوراوا، رۆژاوا، مالاوایی

(نه ک: خورئاوا، رۆژئاوا، مالئاوایی)

***

روونکردنه‌وه:

همزه (ئ) له سهره‌تای وشه‌ی بزوینداردا دنووسریت، وهک (ئاو). له ناوه‌راستی دوو بزویندا دنووسریت، وهک: (ده‌زیئاژن)، به‌لام له وشه‌ی لیک‌دراوی وهک ئەمانه‌دا ده‌یقرتینین چونکه هیچ له واتاکه ناگوریت:

گول + ئاو = گولاو (نهک: گولئاو)

خور + ئاو = خوراوا (نهک: خورئاوا)

گوستاو، گولاو، ماستاو، روژاوا، مالاوایی.

نهک: گوستئاو، گولئاو، ماستئاو، روژئاوا، مالاوایی.

ئاوارته (ریزپه‌ر، له‌یاسابه‌ده‌ر):

۱. نیوئال

ناکریت همزه له وشه‌ی (لیوئال) دا بقرتینین چونکه قورساییی بزوینه‌که ده‌که‌ویته سهر "ئ" و "ا" و به‌بی همزه واتاکه تیک ده‌چیت، وهک ئەوه‌یه بلیی (لی وال)، که ئەویش هه‌له‌یه.

۲. قورئان:

هه‌روه‌ها ناکریت همزه له وشه‌ی (قورئان) دا بس‌رینه‌وه، چونکه واتاکه‌ی تیک ده‌چیت.

همزه له کوتاییدا (ئ/ء)

زوربه‌ی پیته‌کان شیوازی ده‌ستپیک و کوتایییان جیاوازن وهک: (ی/ی: یاری). هه‌مزه‌ش به هه‌مان شیوه ده‌ستپیک و کوتاییی هه‌یه: (ئ/ء). هه‌مزه له راستیدا نیشانه‌یه‌که تایبته به زمانی عه‌ره‌بی. له کاتی پئویستدا به‌کاری ده‌هینین، هه‌ر وهک له سهره‌وه باس کرا، هه‌تا بکریت ده‌یقرتینین. جاری وایه کوتایییه‌که‌شی له شیعریکی کلاسیکی کوردیدا به‌کار هینراوه، ناچارین هه‌ر به‌و شیوه‌یه به‌کاری به‌هینین:

ئوه‌ل و ئاخری دونیا وه‌کوو دهن‌دان و له‌بت

تاجیری پوویی جیهان لوئو و مه‌رجانی نییه

سالم

که ئەمەری فەرموو ئەو شاهه به (إقرأ)
 ئەگەر فەرمانی قەتڵە کی دەلی (نەء)!
 قسە ی مایه ی خرۆشی (نشأتین)ه
 دوو عالم نەشئە جوّشا، لەبیه (منشاء)
 مەحوی

۳

پیتی (ر):

(ر) له سەرەتا، ناوەراست و کۆتایی وشەدا وەک خۆی دەنوسریت:
 ران، گرکان، گر

***

روونکردنەوه:

۱. (ر) و (ر) دوو فۆنیمی جیاوازی و لە سیستەمی یونیکۆددا دوو کۆدی جیاوازیان
 هەیه.

۲. له تەختەکللی کوردیدا دوگمە ی جیاوازیان هەیه. سەیر دەبیت بە دوگمە ی (ر) ی
 سادە بینوسین بەلام بە (ر) ی گر بیخوینینەوه. هەر بۆیه دەنگی گری (ر) له سەرەتا
 و ناوەراست و کۆتاییشدا دەنوسین.

۴

پیتی (ک):

(ک) بەبی نیشانه دەنوسریت:
 خاک، چەک، پاک
 (نەک: خاک، چەک، پاک)

***

روونکردنەوه:

هەبوونی دوو شیوەپیت (ک و ک) بۆ یەک دەنگ (K)، باش نییه. هەر بۆیه باشتره
 یەک بژاره بمینیتەوه.

كورد هەر له كۆنهوه له سه‌ره‌تای وشه و ناوه‌پراستی وشه‌دا (ك)ی به‌بی نیشانه به‌كار هیناوه. وه‌ك:

سه‌ره‌تا: كار

ناوه‌پراست: لی‌كۆله‌ر.

له كۆتاییدا هەر دوو جووره‌كه‌ی به‌كار هیناوه: چاك، چاك.

كه‌وا بی‌ت باشت‌ر وا بوو بۆ یه‌كده‌ست‌كردن، بریار بدری‌ت كه (ك) هه‌رگیز به‌كار نه‌هینری‌ت.

هەر له‌به‌ر ئه‌وه، (كوردئای‌تی‌گرووپ) كه ته‌خته‌كلیل و فونتی یونیکۆدی كوردییان دروست كرد، بریاریان دا ته‌ن‌ها (ك) له ته‌خته‌كلیلدا به‌ی‌لنه‌وه.

دواتر ئه‌م بریاره، له‌لایه‌ن ئه‌كادیمیای كوردی و فه‌رمانگه‌ی ئای‌تی كوردستانیشه‌وه پال‌پشتی لی‌ كرا.

هه‌لبه‌ت نووسینی ئه‌مه به‌ كۆمپیوتەر و به‌ شیوه‌ی دیجیتالی زیاتر پیوه‌ندی به‌ جووری فونتی و دوگمه‌ی ته‌خته‌كلیله‌وه هه‌یه.

گرنگیشه‌ كاتیك به‌ ده‌ست ده‌نووسین هه‌رگیز (ك) به‌كار نه‌هینین و پاساویشی بۆ نه‌هینینه‌وه كه گوايه ئه‌مه‌یان كوردییه و ئه‌وی تر ناكوردییه، ئه‌مه‌یان جوانی تیدايه بۆ نووسین و ئه‌وی دیکه تیدا نییه، هه‌مووی راهاتنیکی ساده‌یه، پاش ماوه‌یه‌ك نووسینی (ك) له كۆتاییدا پی‌ی رادین: (پاك)

په‌یامیك بۆ مامۆستایانی ناو پۆل كه جاروبار به‌ ده‌ست ده‌نووسن:

تكایه له جیاتی (ك)ی نیشانه‌دار، (ك)ی ساده‌ی بینیشانه، فیری خویندكاره‌كان بكه‌ن.

٥

نه‌بزوینی (وا)، بزوینی كورتی (وا) و بزوینی دریژی (وو):

سه‌ره‌تا ناوه‌پراست كۆتایی

(و W) نه‌بزوین: ون شه‌وبۆ راو

(و U) بزوینی كورت: ئومید كورد -

(وو Ū) بزوینی دریژ: ئووبا كه‌ركووك توو

***

پوونگردنه‌وه:

۱. (و W) نه‌بزوين:
۲. (و U) بزوينی کورت:
۳. (وو Ū) بزوينی دريژ:

۱. (و W) نه‌بزوينه.

هميشه له سهره‌تای وشه يان له‌گه‌ل بزوينيک له ناوه‌پراست و کۆتايي وشه‌دا ديئت:

ون ، شه‌وبۆ ، ڤاو

۲. (و U) بزوينی کورته.

له سهره‌تادا، له‌گه‌ل همزه، به شيوهی (ئ + و) دهرده‌که‌ويئت:

• ئوستاد ustad

له ناوه‌پراستدا:

• خول xul

له کۆتاييدا، دهرناکه‌ويئت: -

۳. (وو Ū) بزوينی دريژه.

له سهره‌تادا، له‌گه‌ل همزه، به شيوهی (ئ + وو) دهرده‌که‌ويئت:

• ئوون، ئوونگ (ايراد).

له ناوه‌پراستدا:

• نووسين، مه‌حمود، سوور

(نه‌ک: نووسين، مه‌حمود، سوور)

***

(وو) هميشه له کۆتايي وشه‌دا پاش نه‌بزوين دريژه (وو):

• وه‌کوو، چوو، موو

(نه‌ک: وه‌کو، چو، مو)

***

تیبینی:

دهنگی دريژى (وو) هر له كونه وه بريارى له سهر دراوه كه بنوسرييت. ئيستاكه ش زمانه وانانى گه وره و پرؤفيسؤرانى خاوه نرا و ههروه ها ئه كاديمياش هر سوورن له سهر به كار هينانى.

۶

دهنگى دريژى (ى آ):

له سه ره تا

نانووسرييت، مه گهر

هه مزه (ئى) له گه لدا بيت: ئينجا، ئيبراهيم، ئيسلام

له ناوه راسه فرين، په رينه وه، ماسيگر

له كوتايى، ۱ په تى كوردى قهيسه رى

له كوتايى، ۲ ئاسايى په مه يى لادىيى

***

روونكر د نه وه:

به پيى بريارى ئه كاديميا له وشه ي وهك "په تى، سويدى، چؤپى" دا، كه پيش له (ى)، دهنگى نه بزوين هاتوه، پيوست ناكات بو دريژ كردنه وهى دهنگه كه، بنوسين "په تى، سويدى، چؤپى"، چونكه دهنگى دريژى "ى"، له ناوه راستيشدا هر به يهك "ى" دهنوسرييت، وهك: مير. كورت و دريژيهكى له رسته دا دهر دهكه وييت:

بژى ئازادى! دهنگى "ى" دريژه، به لام هر به يهك "ى" دهنوسرييت.

تو ئازادى. جيناوى لكاوى "ى" دهنگى كورته، به يهك "ى" دهنوسرييت.

بهى. دهنگى "ى" پاش بزوين، كورت دهبيته وه، دهنگى نه بزوينه، به يهك

"ى" دهنوسرييت.

پاش نه بزوين، دهنگه كه دريژه: (مه ستى).

وهك جيناوى لكاوى، دهنگه كه كورته: (تو مه ستى).

پاش بزوين، دهنگه كه كورته: (بهى).

هه موويان به يهك (ى) دهنوسرين.

۷

(ه) له کۆتایی وشه‌دا:

نابیت (ه) له گه‌ل بزویی (ه) دا تیکه‌ل بکریت، به‌تایبه‌ت له کۆتایی وشه‌دا:
 ماه (نه‌ک: ماه)، مه‌ه (نه‌ک: مه‌ه) به‌ه به‌ه (نه‌ک: به‌ه).
 شه‌وقی مه‌ه و رووی دل‌به‌ر که‌وتوونه‌ته جه‌دل دیسان
 "سالم"

***

پوونگرده‌وه:

بۆ نووسینی (ه) یان درێژکردنه‌وه‌ی پیته‌لکاوێک، ئەو هه‌نگاوانه‌ی خواره‌وه
 جیبه‌جی ده‌که‌ین:
 ه (H) + SHIFT + (M): ه

چۆن پیتیکی کوردی به‌م شیوه‌یه درێژ بکه‌ینه‌وه:
 کوردستان
 له پیتدا ئەو پیتیه‌ی که‌ ده‌ته‌ویت درێژی بکه‌یته‌وه بنووسه، پاشان:
 (M) + SHIFT: کوردستان

۸

ئامرازی دانه‌پال (ی):

وشه‌ئامرازی دانه‌پال وشه‌گری ناوی/هاوه‌لناوی
 کورد ی سنه کوردی سنه
 کوردی ی سنه کوردی سنه
 سنه‌یی ی کوردپه‌روه‌ر سنه‌یی کوردپه‌روه‌ر

***

پوونگرده‌وه:

ئامرازی دانه‌پالی (ی)، ئه‌رکیکی مۆرفۆلۆژیانه‌ی هه‌یه. وه‌ک پیتیک یان وشه‌یه‌ک
 هه‌ژماری بوونی بۆ ده‌کریت. فۆنیمیکه‌ بوونی پێویسته. بۆ نمونه‌ گری ناوی یان
 هاوه‌لناوی دروست ده‌کات. هه‌ر بۆیه، هه‌رگیز نابیت بقرتینریت.

(ی) ناوبه‌ند به‌کار ده‌هینریت، بو ئه‌وه‌ی دوو بزوین پیکه‌وه نه‌نوسین:

بزوین	ناوبه‌ند بزوین
نی ی	ه نییه
چی ی	ه چیه
کوردی	ه کوردیه
شنوویی	ه‌کان شنوویییه‌کان
خوجیئی	ه‌کان خوجیئییه‌کان

***

روونکردنه‌وه:

نابیته دوو بزوین به‌دوای یه‌کتردا بنووسرین. ئه‌گه‌ر که‌وتنه پال یه‌کتره‌وه، ئه‌و کاته ناوبه‌ندی "ی" ده‌خه‌ینه نیوانیان:

بزوین + ناوبه‌ندی ی + بزوین
کوردیه‌کان

٩

(ی) نیسبه‌ت:

(ی) نیسبه‌ت، له کاتی (درانه‌پال) دا، به یه‌ک (ی) ده‌نوسریت. سی دۆخی هه‌یه:

١. ئه‌گه‌ر وشه‌که به نه‌بزوین کۆتایی هاتیته:

هه‌ولیر + ی = هه‌ولیری

هه‌روه‌ها:

کرماشانی، چه‌مچه‌مالی، که‌رکووکی، مه‌هابادی

٢. ئه‌گه‌ر وشه‌که به بزوین کۆتایی هاتیته، ناوبه‌ندی "ی" ده‌خه‌ینه نیوانیان‌ه‌وه:

شنوویی، پاوه‌یی، سه‌رگه‌لوویی، میراواپی

٣. ئه‌گه‌ر وشه‌که به (ی) کۆتایی پی هاتیته، هه‌چی پی زیاد ناکه‌ین:

سلیمانی: ئاسۆ سلیمانی له‌وی دانیشتووه.

ئامیدی: ئاسۆ ئامیدی له‌وی دانیشتووه.

***

۳. ناوی نیسبهت یان درانه پال، له کوردیدا وا دروست دهییت:

(ناوی شوین + ی)، وهک:

که رکوک + ی = که رکوکی.

له ژیر کاریگه ریی زمانی عه ره بیدا، زور ناو به شیوازی عه ره بی هاتوونه ته ناو زمانی کوردییه وه و به کار دهیترین و وا جی که وتوون که لابر دنیسیان نه لواوه:

ئه مریکی: کوردییه که ی: (ئه مریکا + یی = ئه مریکایی).

ئه فریقی: کوردییه که ی: (ئه فریقا + یی = ئه فریقایی، ئا فریقایی، ئا فریکایی).

فه ره نسی: کوردییه که ی: (فه ره نسا + یی = فه ره نسایی).

ناوی هه ندیک نه ته وه هه ن که فونیمی "ی" وه رناگرن:

کورد، ئه فغان، فارس، عه ره ب، تورک، تاجیک.

هه ندیک نه ته وه ش هه ن، هه ر به ناوی ولاته که یان نیسبهت ده درین:

سویدی، چینی، ژاپونی.

بو دیارکردنی دوخی (هاوولاتی، ئه وه ئاماژه به (ولات) ده کریت و (ی) زیاد ده کریت:

عه ره بستانی، عیراقی، چینی، سویدی، ئیرانی، ئه فغانستانی.

۱۰

دووهنگه (دیفتونگ):

دووهنگه ی وهک (وی، وی)، چ له کوردی ناوه راسهت و چ له کوردی خواروودا،

پیویست به پیتی جیاواز ناکات. هه ر به دوو پیت دهنووسریت:

له کوردی ناوه راسهتدا:

شوین، خوین، جوین، نوین، گوئ، توئ.

له کوردی خواروو (که لهوپی، له کی، فه یلی) دا:

خوین (خوین)، بیستوین (بیستوون)، چوی (چون)، دویت (کچ).

۱۱

پیتی "ت"

له هه نديک وشه دا که پیتی (ت) به شیک له وشه که یه، نابیت "ت" بقرتینریت:
 ماست، دهست (نهک: ماس، دهس). ههروهها:
 دهستهسر، دهستاودهست، ماستاوچی
 (نهک: دهسهسر، دهساودهس، ماساوچی)

به پیتی کومه له ی (۳) ی جیناوی لکاو:

م / یت / ات، یت / ین / ن / ن / رانه بردووی تییه ر و تینه په ر

بو نمونه له م دوخانه دا نابیت "ت" له بیر بکریت:

دهنوسیت (نهک: دهنوسی)، دهنوسیت (نهک: دهنوسی).

دهکریت (نهک: دهکری)، دهکریت (نهک: دهکری).

دهخویت (نهک: دهخوی)، دهخوات (نهک: دهخوا).

۱۲

جیناوی نیشانه ی وهک (ئه م، نه و، نه ف)

ئه گهر جیناوی نیشانه، ئاماژه به کات (رۆژ، شهو، سال) بکات، پیکه وه دهنوسرین،

وهک:

ئه مرۆ، ئه مشه و، ئه مسال، ئه مجار

ئه مجار سهخت ته رهن زامم جه جارن

چل مدو دایم چوون گهسته ی مارن

مهوله وی

ئیمشه و هه م دیسان دهروون پرخه مه ن

ئه ساسه ی ماته م جه لامان جه مه ن

مهوله وی

به لام ئەگەر پاش کاته که پاشبهندی (ه، ی) بنووسریت ئەوه جیئاوه که جیا ده بیته وه:
ئەم جارە (نەک ئەمجارە)

دروست:

نەمردم من ئەگەر ئەم جارە بی تۆ
نەچم شەرت بی هەتا ئەم خوارە بی تۆ
نالی

هەلە:

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بی تۆ
نەچم شەرت بی هەتا ئەمخوارە بی تۆ

دروست:

ئەم پوژی سالی تازەیه نەورۆزە هاتەوه
جەژنیکی کۆنی کورده بهخۆشی و بههاتەوه
پیره میرد

هەلە:

ئەمپوژی سالی تازەیه نەورۆزە هاتەوه
جەژنیکی کۆنی کورده بهخۆشی و بههاتەوه

۱۳

وشە ی لیکدراو

وشە ی لیکدراو یان به یارمەتی (ناوبەند) یان بی هیچ ناوبەندیک پیکه وه دەلکین:

۱. بەبی ناوبەند:

رەشمال: (نەک: رەشمال، رەش مال)

سەهۆل فرۆش: (نەک: سەهۆل فرۆش، سەهۆل فرۆش)

۲. به یارمه‌تی یه‌کیک له‌م ناوبه‌ندانه (ه، به، و، هو، او):
 گوله‌گه‌نم (نه‌ک: گوله‌گه‌نم)
 جیبه‌جی (نه‌ک: جی به جی، جی به جی)
 هاتوچۆ (نه‌ک: هات وچۆ، هات و چۆ)
 شاره‌وشار (نه‌ک: شاره و شار، شاره و شار)
 پشتاوپشت (نه‌ک: پشتا و پشت)

بۆ نمونه‌ی زۆرتر له وشه‌ی لیکدراو بروانه:

خشته‌ی وشه لیکدراوه‌کان

۱۴

ژماره‌ی لیکدراو (ژماره + ژماره):

ژماره‌ی لیکدراو که پیک هاتوو له (ژماره + ژماره) به‌جیا دهنوسین چونکه کاتیک دوورودریژ بن ده‌توانن ئالۆزی دروست بکه‌ن، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه جگه له ژماره‌ی ئاویتته نه‌بیته هیچ ژماره‌یه‌کی لیکدراو واته (ژماره + ژماره) پیکه‌وه نهنوسین:

(۱۹-۱۱)، ژماره‌ی ئاویتته:

یازده، دوازده، سی‌زده، چوارده، پازده، شانزده، چه‌قده، هه‌ژده، نۆزده

(۲۱-۹۹)، ئەم ژماره لیکدراوانه‌ش به‌جیا دهنوسین:

(بیست و یه‌ک = ۲۱)، (سی و چوار = ۳۴)، (چل و پینج = ۴۵)

(۱۰۰-۹۰۰)، ئەم ژماره لیکدراوانه‌ش به‌جیا دهنوسین:

(یه‌ک سه‌د = ۱۰۰)، (دوو سه‌د = ۲۰۰)، (سی سه‌د = ۳۰۰)

هه‌ر ژماره‌یه‌کیش له‌گه‌ل (سه‌د، هه‌زار، میلیۆن، میلیارد و هتد) بین هه‌ر به‌جیا

ده‌نوسرین:

(یه‌ک هه‌زار = ۱۰۰۰)، (دوو هه‌زار = ۲۰۰۰)،

(سی میلیۆن = ۳۰۰ ۰۰۰ ۰۰۰)، (چوار میلیارد = ۴ ۰۰۰ ۰۰۰ ۰۰۰)

نمونه‌ی نووسینی ژماره‌یه‌کی گه‌وره (۱ ۸۵۲ ۳۴۴):

یه‌ک میلیون و هه‌شت سهد و په‌نجا و دوو‌هزار و سی سهد و چل و چوار

***

(ژماره + وشه):

به‌لام ژماره له‌گه‌ل وشه‌یه‌کی تر که وشه‌ی لی‌کدراو دروست بکات پی‌که‌وه

ده‌نوسریت:

دووشه‌ممه، پینج‌شه‌ممه، مندالیکی یه‌کساله. دوودل، چوارچرا، هه‌زارپی، چوارتا.

شیوازی

شیوازی ژماره‌کان:

له باری ئاساییدا، شیوازی سی ژماره‌ی چوار، پینج و شه‌ش له فارسی و عه‌ره‌بیدا

پی‌که‌وه جیاوازییان هه‌یه. هه‌ندیک جار، فونته‌که خوی وا دارپژراوه که به‌کاره‌ینه‌ر

ناتوانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر چونیه‌تی شیوازی ژماره‌کان بیت. زور ته‌خته‌کلیل و

فونتی کوردی له‌سه‌ر شیوازی عه‌ره‌بیه‌که دارپژراوه. جیاوازییه‌کان به‌گشتی له‌م

خشته‌یه‌دا ده‌بینن:

۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	عه‌ره‌بی
۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	فارسی

۱. ژماره‌ی بنجی:

یه‌ک، دوو، سی، یازده، دوازده، سیزده، بیست و یه‌ک، بیست و چوار

۲. ژماره‌ی پله‌یی (ژماره + هم، همین):

یه‌ک + هم = یه‌که‌م، دووهم،

یه‌ک: یه‌که‌م، یه‌که‌مین

چوار: چواره‌م، چواره‌مین

ئه‌گه‌ر ژماره کو‌تاییه‌که‌ی بزوین بیت، ناوبه‌ندی یه‌ ده‌خه‌ینه نیوانیان:

ژماره + یه + هم = نویه‌م، ده‌یه‌م، په‌نجایه‌م.

سی: سی‌یه‌م، سی‌یه‌مین.

تۆ: تۆیه م، تۆیه مین.
په نجا: په نجايه م، په نجايه مین.

۳. ژماره‌ی دابه‌ش:

دوو دوو، سی سی، پینج پینج، ده ده.
له‌گه‌ل ئامرازی (به):
یه‌ک به یه‌ک، دوو به دوو، سی به سی، پینج به پینج.

۴. ژماره‌ی که‌رتی:

(۱/۱۰): ده یه‌ک = یه‌ک له‌سه‌ر ده.
(۳/۷): سی له‌سه‌ر هه‌وت = له‌هه‌وتدا سی.
(۰۷): له‌ده‌دا هه‌وت. (۰۱۴): له‌سه‌ددا چوارده.
(۰۱۴۰): له‌هه‌زاردا سه‌د و چل.

۱۵

چاوگ و کاری لیکدراو:

ئهو چاوگانه‌ی که کاری لیکدراویان لی دروست ده‌کریت چ تیپه‌ر بن وه‌ک (فریدان)،
چ تیپه‌په‌ر بن وه‌ک (تیکچوون)، یان چاوگی (گه‌رمبوون) که کاری نات‌ه‌واوی لی
دروست ده‌کریت، له‌کاتی گه‌ردانکردندا به‌شی دووهمه‌که‌ی به‌جیا ده‌نوسریت:

رانه‌بردوو:

فریدان: فری ده‌ده‌م، فری ده‌ده‌یت، فری ده‌ده‌ین.
تیکچوون: تیک ده‌چیت، تیک ناچیت، تیک ده‌چن.
گه‌رمبوون: گه‌رم ده‌بیت، گه‌رم نابیت.

نموونه‌ی تر:

شیتبوون: شیت ده‌بم، شیت ده‌بیت، شیت ده‌بن.
له‌دایکبوون: له‌دایک ده‌بم، له‌دایک ده‌بیت، له‌دایک ده‌بن.
جیبه‌جیکردن: جیبه‌جی ده‌که‌م، جیبه‌جی ده‌که‌یت.
(نه‌ک: جیبه‌جیده‌کات، جی به‌جی ده‌کات، جی به‌جی ده‌کات)

نهمر:

فری بده، فری مه ده، فری بدهن، فری مه دهن.
تیک بچو، تیک مه چو، تیک بچن، تیک مه چن.
گهرم ببه، گهرم مه به، گهرم ببین، گهرم مه بین.

رابدوو:

فریم دا، فریت دا، فریی دا، فریمان داوه، فرییان داوه.
تیک چووم، تیک چوویت، تیک چوون.
گهرم بووم، گهرم نه بووم، گهرم بوون، گهرم نه بوون.
رابدووی دوور: دوو وشه ی کۆتایی پیکه وه ده لکین:
تیک چووبووم، تیک چووبوویت، تیک چووبوون.
گهرم بووبووم، گهرم بووبوویت، گهرم نه بووبووین.

***

گهردانکردنی کاری ساده:

کاری ساده به هاتنی جیناو کهرت نابیت:
خواردن: ده مخوارد، ده یانخوارد، ده تانخوارد
(نهک: دم خوارد، ده یان خوارد، ده تان خوارد)

۱۶

وشه ی دارپژراو:

وشه ی دارپژراو ئه و وشانه ن که به یارمه تیی (پیشگر prefix)، (پاشگر suffix)

یان

ههردووکیان (کۆنفيکس = confix) وشه ی نوی پیک ده هینن، وهک:

به هیز، ورده له، بیبه شی

پیشگر دوو جوهر:

۱. ساده: (دا، را، وهر، هه ل، رو، ری، پی، تی، لی، فی، قه و هتد).

۲. ناساده: (پیدا، تیدا، پیرا، تیوه، تیرا، لیرا، پیوه، پیک، تیک، ریک، ویک و هتد).

***

- با پیشه‌کی ئەم سی چه‌مکانه جیا بکه‌ینه‌وه:
۱. وشه‌ی داریژراو (به‌هیز، مشکۆله، نه‌خۆشی)
  ۲. چاوگی داریژراو (داگرتن، هه‌لگرتن، دابپین)
  ۳. کاری داریژراو (داده‌گرم، هه‌لده‌گرین، راده‌که‌م)

***

۱. گه‌ردانکردن، به‌پیشگری ساده:

(دا، را، وه‌ر، هه‌ل، رۆ، ری، پی، تی، لی، ئی، قه‌ و هتد).

۱.۱. رانه‌بردوو، تیپه‌ر، تینه‌په‌ر به‌پیشگری ساده پیکه‌وه ده‌نووسریت:

تیپه‌ر:

داکردن: داده‌که‌م، داناکه‌م، داده‌که‌ین، داناکه‌ین.

تینه‌په‌ر:

هه‌لبوون: هه‌لده‌بم، هه‌لنا‌بم، هه‌لده‌بیت، هه‌لنا‌بیت، هه‌لده‌بیت.

۱.۲. نهم، تیپه‌ر، تینه‌په‌ر، پیکه‌وه ده‌نووسریت:

داکردن: دابکه، دامه‌که، رابکه، رامه‌که.

رابوون: رابه، رامه‌به، رابین، رامه‌بن.

***

۱.۳. رابردوو:

تیپه‌ر: به‌هاتنی جیناوی لکاو جیا ده‌بیته‌وه:

دام کرد، دام نه‌کرد، دامان بری، دامان نه‌بری.

تینه‌په‌ر: پیکه‌وه:

هه‌لبوون: هه‌لبووم، هه‌لبوویت، هه‌لبووین.

هه‌لنه‌بووم، هه‌لنه‌بوویت، هه‌لنه‌بووین.

***

۳. رابردووی دوور:

تینه‌په‌ر، هه‌مووی پیکه‌وه:

هه‌لبوون: هه‌لبووبووم، هه‌لنه‌بووبووم، هه‌لبووبوون، هه‌لنه‌بووبوون.

تیپه‌ر: به هاتنی جیناو جیا ده‌بیته‌وه:

داکردن: دام کردبوو، دام نه‌کردبوو، دامان کردبوو، داتان نه‌کردبوو.

***

تیبینی: ئە‌کادیمیا له‌م دواییان‌ده‌دا پیکه‌وه‌نووسینیشی ریپیدراو کرد:

(هه‌لمکرد، هه‌لتکرد، هه‌لیکرد)، به‌لام ئیمه هه‌ر به‌جیا ده‌ینووسین، چونکه هه‌ر له

کۆنه‌وه باو بووه و بو ریئووسیکی یه‌کده‌ست یه‌ک بژاره باشته‌ره تا دوو بژاره.

***

۲. گه‌ردانکردن، به پیشگری ناساده:

(پیدا، تیدا، پیرا، تیوه، تیرا، لیرا، پیوه، پیک، تیک، ریک، ویک و هتد).

یاسا: له گه‌ردانکردندا به‌شی دووهم جیا ده‌بیته‌وه.

۲.۱. رانه‌بردوو: به‌شی دووهمی جیا ده‌بیته‌وه:

تیپه‌ر:

پیکه‌ینان: پیک ده‌هینم، پیک ناهینم، پیک ده‌هینن، پیک ناهینن.

ریککه‌وتن: ریک ده‌که‌وم، ریک ناکه‌وم، ریک ده‌که‌ویت، ریک ناکه‌ویت.

تینه‌په‌ر:

تیکچوون: تیک ده‌چم، تیک ناچم، تیک ده‌چن، تیک ناچن.

ریکبوون: ریک ده‌بم، ریک نابم، ریک ده‌بیت، ریک نابیت.

۲.۲. رابردوو: به‌شی دووهمی جیا ده‌بیته‌وه:

تینه‌په‌ر:

ریکبوون: ریک بووم، ریک نه‌بووم، ریک بوویت، ریک نه‌بوویت.

تیپه:

ریککردن: ریکم کرد، ریکم نه کرد، ریکت کرد، ریکیان کرد

۲.۳. نهمر:

ریک بکه، ریک مه که، پیک بهینن، پیک مه هینن.

۲.۴. رابردوی دور:

ریکم کردبوو، ریکم نه کردبوو، ریکتان کردبوو، ریکیان نه کردبوو.

***

تیبینی: ده بیت وریا بین که کاتیک وشه ئه رکی ناو ده بینیت پیکه وه دنووسریت به لام کاتیک ئه رکی کاری گهردانکراو ده بینیت به شی دووه مه که ی جیا ده بیته وه: ئه وان له سهر ریکه وتن زور قسه یان کرد و ئاخری پیکه وه ریک که وتن. "ریکه وتن" ناوه، به لام ریک که وتن، کاری گهردانکراوه، رینووسیان ده بیت جیاواز بیت.

ئه وان گروو پیکیان پیک هینا. (نه ک: پیکهینا).

۱۷

سی پیشگر + چاوگ:

کاتیک سی پیشگر (که له باری ئاساییدا تیکه لیکن له پیشگری بیواتا و وشه ی واتادار) له گه ل چاوگیکا دین، بو ئه وه ی وشه کان زور دریژ نه بنه وه، دوو پیشگره که ی به جیا دنووسین و سییه م پیشگر ده لکینین به چاوگه که وه (چ پیشگره که بیواتا بیت، چ وشه یه ک بیت):

چاوگ: پی لی هه لبرین، ده ست لی هه لگرتن، خو تی هه لقورتانندن.

گهردان: پیم لی هه لبری، پی لی هه لمه بره، پی لی هه لده برن.

دهستی لی هه لگره، دهستی لی هه لمه گره.

۱۸

ئامرازی (پي، تي، لي) به جيا دهنوسرين:

ئامرازی (پي، تي، لي) ئاماژهن به كهس يان شتي سييه م:

(به ئه و) بلي = (به و) بلي = (پيي) بلي.

(به ئه و) كورت بووه ته وه و بووه به (به و)، ئه و يش كورت بووه ته وه و بووه به

(پيي).

(به ئه و) = (به و) = (پيي)

كه وا بيت (پيي) له راستيدا سه ربه خويه و كورتكراويه.

(تي) و (لي) ش هه ر به هه مان شيوه، هه ر بويه به شيوه ي سه ربه خو ده ياننوسين:

پاره م پي نه ما. (پاره به من نه ما.)

(نه ك: پاره م پينه ما.)

دهستي تي خست. (دهستي خسته ناو ئه وه). دهستي خسته ناوي.

(نه ك: دهستي تيخست.)

دهستي لي دا. (دهستي له ئه و دا. دهستي له و دا.)

(نه ك: دهستي لي دا.)

ئهمانه كه ئامرازی (پي، تي، لي) يان تيدايه، وا گهردان دهكرين:

(دهستتيوهردان): دهستي تي وهرده، دهستي تي وهردا.

(دانپيدانان): داني پيدا ده نيت، داني پيدا نا.

(سه رليشيوانندن): سه ري لي ده شيوينيت. سه ري لي شيواند.

كاتي جيناوي لكاو دي، جيا ده بنه وه:

پيم گوت، پيم وت. (نه ك: پيمگوت، پيموت.)

ليمان سه ند. (نه ك: لي مان سه ند.)

۱۹

وشه‌ی نافه‌ره‌نگی:

تیکرا، وشه‌ی لی‌کدراو و دارپ‌ژراو، که بوون به وشه‌ی فاه‌ره‌نگی، هم‌موو که‌رت‌ه‌کانیان پی‌که‌وه بنووسری‌ن، ده‌سته‌واژهی هاوه‌لکاری و هاوه‌لناوی که هیشتا نه‌بوونه‌ته وشه‌ی فاه‌ره‌نگی، که‌رت‌ه‌کانیان به‌جیا و لی‌ک نزی‌ک بنووسری‌ن، وه‌ک چنگ له‌سه‌رشان.

۲۰

نیشان‌ه‌کانی به‌رده‌وامبوون و ئه‌مر و نه‌ری‌کردن

ئهم فونیم و نیشان‌ه‌ده‌لکین به وشه‌کانه‌وه:
ده‌رپ‌ویش‌ت، نه‌ده‌رپ‌ویش‌ت.
ده‌م‌برد، نه‌م‌ده‌برد.
هه‌لب‌گره. هه‌لمه‌گره. هه‌لنه‌گری، هه‌لنه‌فری،
داب‌خه، دامه‌خه.

۲۱

(نه‌ی ره‌تکرده‌وه)

(نه‌ی ره‌تکرده‌وه به‌جیا ده‌نووسری‌ت:
نه‌دیم نه‌ده‌رپ‌وم.
نه‌ئیه‌وه نه‌ئیمه‌هیچمان پی‌ناکری‌ت.

۲۲

کیش‌ه‌ی (د):

(د)‌ی سه‌ره‌کیی ئه‌و وشانه‌ی به (د) کۆتاییان هاتووه، له‌کاتی هاتنی "دا" که پاش‌گره‌نابیت بقرتینری‌ت:
له‌بن به‌رددا (نه‌ک: به‌ردا)،
له‌ناو هه‌رددا (نه‌ک: هه‌ردا)

له هه نديک ناوچه دا دهنگی (د) به شيويهه کی نزيک له (و) بيژه دهکرييت، ئەوه ته نيا بيژه کردنيکی ناوچه بييه و له زمانی ئەدهبيدا بيگومان دهنگی (د) ریک وهک خوی دهبيت بيژه بکرييت.

ئهمه د (نهک: ئەحمه و)

قادر (نهک: قاير)

۲۳

(پيشبهند preposition):

پيشبهند دوو جوړه: (ساده و ليکدراو)، نالکيترين به وشه ی پيش و پاش خويانه وه: پيشبهندی ساده:

ئهو به فرۆکه سهفه ر دهکات بو کوردستان.

تو له کوي ئەوت بينی؟

پيشبهندی ليکدراو:

پينووسه که له سهه ر ميژه که يه.

کتیبه که له ژير رۆژنامه که يه.

منداله که له تهنيشت داره که وهستاوه.

تارا له پال ديواره که چاوه رى دهکات.

کورپه که له ناو بيشکه که يه.

قيان له گه ل ئەوين چوو بو خويندنگه.

***

روونکردنه وه:

پيشبهندی ليکدراو له دوو بهش پیک هاتوو، هيچ کاميان به تهنيايى ناتوانن له و دوخه دا ئه رکی پيشبهنده که ته واو بکن، بويه پيوستيان به يه کتره، بو ته واو کردنی ئه رکی پيشبهنده که.

۲۴

(پاشبه‌ند):

پاشبه‌ند که جاروبار (پاشگر) یشیان پی و تراوه، هه‌ر ئامرازن وه‌ک (ه، هوه، دا، ی، پ) و ده‌لکینرین به‌دوای وشه‌وه، هه‌ر بویه (پاشبه‌ندی لکاو) یشیان پی ده‌وتریت، وه‌ک: لیره‌دا.

ده‌چمه سلیمانی.

له‌که‌رکووکه‌وه هاتووم.

ئه‌و له‌خوشیدا نازانیت چی بکات.

له‌مالدا ئه‌وم بینی. (نه‌ک: له‌مال دا ئه‌وم بینی.)

ئه‌و له‌مالدایه. (نه‌ک: ئه‌و له‌مال دایه.)

له‌ئامیدیرا به‌پیان هات.

له‌چوارچراوه هاتوون.

به‌ماله‌وه رۆیشتووین.

(ده‌وربه‌ند، لابه‌ند circumposition):

ئه‌گه‌ر تیبینی ئه‌و پاشبه‌ندانه‌ی سه‌ره‌وه‌تان کردبیت ده‌بین له‌پیش ناوه‌کانه‌وه پیشبه‌ندی (له‌نووسراوه. وه‌ک:

له‌مالدا

له‌که‌رکووکه‌وه

هه‌ر کاتیک پیشبه‌ندیک و پاشبه‌ندیک پیکه‌وه بکه‌ونه ئه‌ملا و ئه‌ولای وشه‌یه‌که‌وه،

ئه‌وه پیی ده‌وتریت: (ده‌وربه‌ند، لابه‌ند circumposition).

له‌م دۆخانه‌دا پیشبه‌نده‌کان به‌سه‌ربه‌خۆ ده‌نوسرین و پاشبه‌نده‌کان ده‌لکین به‌

وشه‌کانی پیشیانوه، وه‌کوو:

له‌کوردستاندا

له‌کرماشانه‌وه

له‌کوئوه

له‌تارانئ

له‌کوئپرا

به‌ئاسمانه‌وه

تیبینی: جاران بهم پاشبه‌ندانه دهوترا "پاشگر" ئیستا پییان دهوتریت "پاشبه‌ند".
 ئەگەر له شوینیکدا وشه‌ی پاشگرتان بینی، پیتان سه‌یر نه‌بیئت.

۲۵

(نامرازی لیکده‌ر) به‌جیا ده‌نوسرین:

من و تو (نه‌ک: من‌وتو، منوتو)
 تیکۆشه تا خوینت گهرمه. (نه‌ک: تیکۆشه تاخوینت گهرمه).
 یا برو یا دانیشه. (نه‌ک: یابرو یادانیشه).

۲۶

کیشه‌ی "بی"، "بن" و "به‌بن":

هر کاتیک خاوه‌نداریتی له وشه‌که بسینریتته‌وه پیکه‌وه ده‌نوسریت:
 کورپکی بیکه‌س (نه‌ک: کورپکی بی که‌س)
 بیخانوو، بیباوک، بیپاره (نه‌ک: بی خانوو، بی باوک، بی پاره).
 بیتویی ده‌مکوژیت.
 به‌بن تو ناچم. = بی تو ناچم.
 به‌بن ئازادی ژیان ئەسته‌مه. = بی ئازادی ژیان ئەسته‌مه.

۲۷

هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی:

(هاوه‌لکاری چۆنیه‌تی) پیکه‌وه ده‌نوسریت:
 به‌هیواشی، به‌ئه‌سپایی، به‌په‌له (نه‌ک: به‌هیواشی، به‌ئه‌سپایی)
 ئەو به‌جوانی ده‌دویت.
 "به" پیشگره، "به‌جوانی" هاوه‌لکاری چۆنیه‌تییه. پیشگر و وشه‌که پیکه‌وه ده‌نوسرین:
 به‌جوانی.

سارا به‌هیواشی ده‌نوسیت.

چۆن ده‌نوسیت؟ - به‌هیواشی (هیواش).

(به‌نه‌رمی softly)

۲۸

ئامرازی (تر ترین) و وشەى (تر = دیکه):

ئامرازی پلەى بەراورد و پلەى بالا (تر، ترین) دەلکین بە وشەى پیش خویانه‌وه:
جوان، جوانتر، جوانترین

بەلام وشەى (تر = دیکه) ئامراز نییه و وشەیه‌که، بەجیا دەنوسریت:
رۆژیکی تر (رۆژیکی دیکه)
کەسیکی تر (کەسیکی دیکه)

۲۹

ئامرازی (ش) وشە کەرت ناکات:

بشته‌وی ناتدهمی، نەشخۆی.
نەشەات، نەشمانگرت، بشمانبەن.

۳۰

وشەى بیگانه:

وشەى بیگانه ئەگەر زۆر تاییه‌تی بوو بە رینووسی زمانه‌که‌ی خۆیه‌وه دەخریتە
ناو کەوانه‌وه، نموونه:

له زمانى کوردیدا به (فتحه، ضمه و کسره) دهوتریت: سه‌ره، بۆره و ژیره.
ئەگینا له بارى ئاساییدا هەر وشەیه‌کی بیگانه به رینووسی کوردی دەنوسین:
ئەللا، قەلەم، سورەیا، فیکتۆر، بەغداد.

سەوان

هەر له کۆنه‌وه هەندیک دەنگ له زمانى کوردیدا سەوان، وهک: (ئ):
گولئاو، بووه به گولاو،
ئینشائەللا، بووه به ئینشاللا.

گولئەندام بووه به گولەندام:

گولهندام ئه‌ی ته‌نافی گه‌رده‌نم زولفی په‌ریشانته
عیلاجی! چاره‌یی! روحمی! ئه‌مان ده‌ستم به‌ دامانت
"وه‌فایی"

نیشانه‌ی (تشدید)ی عه‌ره‌بی
(تشدید)ی عه‌ره‌بی به‌ دووپاتبوونه‌وه‌ ده‌نوسریت:
(موحه‌مه‌د، نه‌ججار، به‌ننا).
جاری وایه‌ یه‌کیک له‌ پیته‌کان ده‌سوین:
موحه‌مه‌د، محه‌مه‌د، نه‌جار.

۳۱

کیشه‌ی (ده، ئه):

هه‌م له‌ کرمانجی و هه‌م له‌ ئه‌ده‌بیات و وێژه‌ی کۆنی کوردیی ناوه‌راستدا هه‌میشه
"ده" به‌کار هینراوه:

گه‌ر ده‌پرسی من له‌به‌ر چی که‌م ده‌خۆم
من به‌ برسی قه‌ت مه‌زانه‌ غه‌م ده‌خۆم
"نالی"

باشتره‌ له‌ زمانی ئه‌ده‌بیدا شیوه‌ی کۆنی "ده" بپاریزین.

۳۲

(نیومه‌ودا semi_space):

زمانی کوردی زمانیکی لیک‌دراوییه، پره‌ له‌ وشه‌ی ساده (باران)، دارپێژراو به‌
پیشگر (داهینان، به‌هیز)، به‌ پاشگر (خواردنه‌وه)، به‌ پیشبه‌ند (له‌ کوردستان) و به‌
پاشبه‌ند (لیره‌دا)، یان گه‌ردان ده‌کرین (هه‌لم گرت، ده‌ستم لی دا). رینووسی هه‌موو
ئه‌مانه‌ هه‌ر له‌ کۆنه‌وه‌ دیاری کراون، یاسای خۆیان هه‌یه، یان ده‌لکینرین به‌ یه‌کتره‌وه
یان به‌جیا ده‌نوسرین.

له بهر ئه وهی که یاسا و ریئسای رینووسی زمانی کوردی تیک نه چیت بو نووسینی ئەمانه ههتا بکریت که لک له نیومه ودا وهرناگرین.

۳۳

کیشهی گۆرانی (وو) بو (ق):

نمونهی وهک (خانۆکه م کړی، جوانۆکه م ئاو دا.) لادانیکی گه ورهیه له رینووس و تیکدانی وشه ی پیکهاته ی وشه ی سه ره کییه، هه ر ده بیته بنووسریت: خانووکه م کړی. جوانووکه م ئاو دا.

۳۴

(یهک، ییک):

بو نووسینی "ییک" پاش بزوین باشته که لک له "یهک" وهر بگرین، چونکه ئاسانتره له دوو پیتی (ی، یه) ههروه ها که متر (ی) دوویات ده بیته وه: گرمه یه ک (نهک: گرمه ییک). شنوویییه ک (نهک: شنوویییک). مه هابادییه ک (نهک: مه هابادییک)

۳۵

کیشهی جیناوی لکاوی تاک و کۆ:

له کاتی نووسینی جیناوی لکاودا نابیت پیتی (ی) له بیر بکریت. بو ئه وه گرنگه مروّف ئاگاداری خشته ی جیناوه لکاوه کان بیت:

کۆمه له تاک کۆ

کۆمه له ی ۱ قه د + م / ت / ی مان / تان / یان رابردووی تیپه ر

کۆمه له ی ۲ قه د + م / یت / - ین / ن / ن رابردووی تیپه په ر

کۆمه له ی ۳ ده + ره گ + م / یت / ات، یت ین / ن / ن

رانه بردووی

تیپه ر و تیپه په ر

کۆمه له ی ۴ ب + ره گ + - / ه / - - / ن / - داخوازی

نمونه:

کاری تیپهړ: کومه له یی کهم: (م، ت، ی - مان، تان، یان)
 کرین: قهه (کری) + جیناو
 تاک: کریم، کریت، کری (نهک: کری)
 کو: کریمان، کریتان، کرییان (نهک: کریان)

کاری تیپه پهر: کومه له یی دووهم: (م، یت، X - ین، ن، ن)
 فرین: قهه (فری) + جیناو
 تاک: فریم، فریت، فری
 کو: فرین، فرین، فرین

***

که واییت، کاتیک وشه ی پیش له جیناو، به "ی" کوتایی هاتیت، ناییت "ی" جیناو
 له بیر بکریت، نمونه ی تر:

چیم وت؟ چیت وت؟ چیی وت؟
 چیمان وت؟ چیتان وت؟ چییان وت؟
 کوتاییم هات. کوتاییت هات. کوتایی هات.
 کوتاییمان هات. کوتاییتان هات. کوتایییان هات.
 حه نایی چی؟ هه موو خو خوینه قوربان.

۳۶

کیشهی تیکه لکردنی (ف)، (ف)، (و):

له زمانی کوردیدا پیتی (ف = V) مان هه یه، ده بییت نه و ناوانه ی له زمانه
 پوژاوااییه کاندا (V) یان تیدایه وهک خو ی به (ف) بیاننوسین:
 فیکتور هوگو (نهک: فیکتور هوگو، ویکتور هوگو)
 فیدیو (نهک: ویدیو)
 قولفو (نهک: ولو)
 ئرشیف، ئرشیف (نهک: ئرشیف، ئرشیفو)
 ئیفا (نهک: ئیفا).

۳۷

رۆژانی ههفته:

شه‌ممه، یه‌کشه‌ممه (نه‌ک: یه‌ک شه‌ممه)، دووشه‌ممه (نه‌ک: دوو شه‌ممه).

به‌لام ئه‌گهر مه‌به‌ستمان یه‌کیک له رۆژه‌کانی ههفته بیته ئه‌وه به‌جیا ده‌ینوو سین:
 من ته‌نیا یه‌ک هه‌ینی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا هه‌ینییه‌کی تر)
 من ته‌نیا یه‌ک شه‌ممه‌ی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا شه‌ممه‌یه‌کی تر)
 من ته‌نیا یه‌ک دووشه‌ممه‌ی تر دیم بۆ مالتان. (ته‌نیا دووشه‌ممه‌یه‌کی تر)

دارمیوه‌کان:

داره‌نار (نه‌ک: دار هه‌نار)، دارمۆز (نه‌ک: دار مۆز)، دارگوویز (نه‌ک: دار گوویز)،
 دارمیو (نه‌ک: دار میو)

(به‌پی) و (به‌پی):

به‌جیا: به‌پی خۆی چوو بۆ لای دوکتۆر.
 پیکه‌وه: به‌پی بریاره‌که جیبه‌جیی بکه.

۳۸

ناوبه‌ندی (و):

هه‌مووان: هه‌مووان: هه‌مووان.

له وشه‌ی (هه‌مووان) دا بزوینی (ا) کار ده‌کاته سه‌ر بزوینی دریژی (وو Û) و کورتی ده‌کاته‌وه و ده‌یکاته بزوینی کورتی (و u) و ده‌بیته (هه‌مووان)، چونکه دوو ززوین پیکه‌وه نانووسرین، ناوبه‌ندی (و) ده‌خه‌ینه نیوانیان و ده‌بیته: هه‌مووان (he-muwan). که چی خه‌لک پینان وایه ئه‌مه‌یه (هه‌مووان hemûan).
 که‌وا بیته له وشه‌ی (هه‌مووان) دا دوو بزوین به‌دوای یه‌کترا نه‌هاتوون.

هه‌روه‌ها وشه‌کانی تری وه‌ک هاتووان، رۆیشتووان، که‌وتوو، به‌ستوو به‌هه‌مان شیوه‌ن، واته پیک هاتوون له (ووا uwa).

ناوبه‌ندی دريژ (وو) يان كورت (و)؟

هه‌نديك وشه‌ی ليك‌دراو به ناوبه‌ندی وهك (و) پيکه‌وه ده‌لکينرين، وهك:
(هیلکه‌ورون، مشتومر، هاتوچۆ، دستوبرد). کاتيک که ناوبه‌نده‌که پاش بزوين
دين ده‌نگه‌که‌ی كورته و کاتيکيش پاش نه‌بزوين بين ده‌نگه‌که‌ی دريژه، به‌لام له‌به‌ر
ئه‌وه‌ی که ناوبه‌ندمان هه‌ر به‌یه‌ک (و) ديارى کردووه، هه‌ر به‌یه‌ک (و) ده‌ياننووسين:
(هاتوچۆ) پيوست ناکات له‌دۆخى ليک‌دراودا بنووسين (هاتوچۆ) هه‌رچه‌نده‌که
نووسينيشى به‌هيچ شيوه‌یه‌ک هه‌له‌نييه.

***

(وا) مامه‌له‌ی وشه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆی له‌گه‌لدا ده‌کریت:

پيم وا نييه، پيم وا بوو، وا نه‌بوو، وا دياره.

له‌دۆخى رانه‌بردوودا، چونکه "ه" به‌ته‌نيا نانوسریت، به‌ناوبه‌ندی (يا) دینه
ته‌نيشت يه‌کتره‌وه: وايه

۳۹

کيشه‌ی نووسيني ناوه به‌هاوه‌لناوه‌وه

وهك پيشتريش له‌به‌شى ناوی ليک‌دراودا روون کراوه‌ته‌وه وشه‌ی ليک‌دراو که به
ناوبه‌ندی "ه" پيکه‌وه ليک ده‌درين، پيکه‌وه ده‌نووسرين، وهك:
گوله‌گه‌نم، مانگه‌شه‌وه
به‌لام نابيت ئه‌و بزوينى (ه) يه‌له‌گه‌ل بزوينى (ه) ی نووسيني ناو به‌هاوه‌لناوه‌وه
تيکه‌ل بکريت.

(ه) ی نووسيني ناو به‌هاوه‌لناوه‌وه

ئه‌م بزوينه‌ ده‌لکيت به‌کو‌تايي وشه‌یه‌ی يه‌که‌م، به‌لام بو‌شايي ده‌بيت له‌گه‌ل
وشه‌ی دووه‌مه‌وه، نمونه:

شهوه گهرمه که (نهک: شهوه گهرمه که).
 بهفره زوره که، (نهک: بهفره زوره که)
 کچه جوانه که، (نهک: کچه جوانه که)
 منداله بزیه جوانه چاوشینه که
 (نهک: منداله بزیه جوانه چاوشینه که).

چونکه هاوه لئاوه کان له گه ل وشه که دا وهک وشه ی لیکدراو هه ژمار ناکرین، به لکوو پیناسه ی وشه که ده که ن و ئه گهر پیکه وه بنووسرین ده توانیت زور دووردریژ ببیته وه.

۴۰

چهند بریاریکی نویی نایتی له په یوهندی له گه ل زمانی کوردیدا

تییینی:

له کۆبوونه وهیه کی سه رهیللی نایتیدا له ریکه وتی ۲۰۲۲/۰۶/۲۲ بریار درا که هه ر نیومه ودا به کار نه هینریت، چونکه له کاتی نووسینیدا سیسته مه نایتیه کان تیک ده دات. لیره دا به شیک له و بریارانه ده خریته به رده ست:

رێسا و چه سپاندنی رینووسی زمانی کوردی

بۆ دروستکردنی هه له چن (spell checker) یك بۆ زمانی کوردی، وشه دانیک له وشه راست و دروسته کان و گهردانکردنی وشه کان و کرداره کان پیویستن. کلیلی سه رکه وتنی کاری هه له چنه که ئه وهیه که ئه رکه کانی له سه ر رینووسیکی یه کگرتوو جیبه جی بکرین.

له سه ر ئه و بنه مایانه ی که ئه کادیمیای کورد له نامیلکه ی راسپارده کانی زمانی کوردیدا دای رشتوو و به ریز دیاکو هاشمی به نمونه و شیکاری لیک داونه ته وه و باسی کردوون کاری هه له چنه که ساز ده کریت.

له و گرفتانه ی که پیویستن چار بکرین و نه مینن، چ له نووسراوه ئه لیکترۆنییه کان و چ له سه ر هه ندیک ته خته کلیل بریتین له:

١. به کارنه هینانی جیاکه رهوه (U+C٢٠٠).

لابردنی جیاکه رهوه (به Zero Width Non-Joiner ناسراوه)، که له نیوان وشه و هه ندیک له پیته کاندای بۆ جوانکاری به کار هینراوه.

٢. به کارنه هینانی ته قه ل یان داش له نیوان دوو وشه دا.

پیویسته که وشه لیکدراوه کان وه کوو خویان بنوسرینه وه، ئەگەر وشه که درێژ بوو، ئەوا به بۆشایی بچووک بکریته وه.

٣. پیتی کورتکراوه لاتینییه کان/کوردیییه کان به خال جیا بکریته وه

زۆریک له کورتکراوه کان وه کوو (پدف PDF) یان (پدک: پارتی دیموکراتی کوردستان) پیویسته یه ک شیوه ی یه کگرتوو بۆ نووسینه وه یان به کار ببریته، ئەویش دانانی خاله له نیوانی پیته کاندای.

پ.د.ف

پ.د.ک

٥. هه ندیک تیبینی گشتی

١. هه ول بدریت ئەو ته خته کلیلانه ی که کراونه ته بنه رته بره ویان پی بدریت و ئەو بریاره ی حکومه ت زیندوو بکریته وه له فه مانگه و به ریوه به رایه تیبیه کانی حکومه تدا.
٢. هه موو ئەوانه ی که کاری وه رگیژان ده کن، پیویسته پابه ند بن به به کارهینانی یه ک ته خته کلیل.

٣. هه موو کۆده کان و پیته کوردیییه کان، ته خته کلیلی کوردی و شیوه کانی له سه ر عه ره بی و ئینگلیزی نیرراوه بۆ گووگل، سامسونگ، ئەپل، هواوی و مایکروسۆفت. ئەگەر هه ر شوینیکی تر که ئەو کۆدانه به کار ناهینیت ئاگادار بکریته وه و نه خشه ی پیت و کۆده کانی پی بدریت.

۴. وشيارکردنه وهی خه لکی بۆ به کارهینانی ته خته کلیلیکی یه کگرتوو، بۆ نووسین به راست و دروستی و له پیناو نه هیشتنی هه له ی رینووس.

۴۱

وه لامي پرسپاری فیرخوازان:

ژماره بهم جۆره نهک بهم جۆره:

۱. خۆراوا خۆرئاوا
۲. دهست خوش! دهستخوش!
۳. مه حوی مه حویی
۴. ههردوو کمان ههردوو کمان
۵. به سه ر چاو به سه ر چاو
۶. پیم وایه
- پیم وایه، پیم وایه بوو. پیم وایه
۷. به رانبه ر به رانبه ر
۸. وایه زانم، وایه زانی واده زانم، وایه زانی
۹. شه و شادا! شه و شادا!
۱۰. کشتوکال کشت و کال
۱۱. چوونه ژووره وه (ورود) چوونه ژووره وه (ورود)
۱۲. ئەوان چوونه ژووره وه. ئەوان چوونه ژووره وه.
۱۳. له مالدايه له مال دايه
۱۴. لانی کهم، لانی زۆر لانی کهم، لانی زۆر
۱۵. مشتومر پشت و مر
۱۶. دام نا، هه لم گرت دامنا، هه لم گرت
۱۷. دهخویندریت دهخویندریت
۱۸. جوانتر (پلهی بهراورد) جوان تر (پلهی بهراورد)
۱۹. پیاویکی تر (پیاویکی دیکه) پیاویکیتر (پیاویکی دیکه)

۲۰. له دايكبوونت پيروژ له دايكبوونت يروژ
۲۱. ته مه ندریژ بیت. ته مه ن دریژ بیت.
۲۲. روژی جیهانی کریکاران روژی جیهانی کریکاران
۲۳. به خیر هاتی. به خیر هاتی.
۲۴. به پیی خوی چوو. به پیی خوی چوو.
۲۵. به پیی بهرنامه. (طبق) به پیی بهرنامه. (طبق)
۲۶. دلناسک دل ناسک
۲۷. نییه نیه، نیه
۲۸. ناوبه ندی "و" که وشه ی لیکدراو دروست دهکن ته نیا به شیوه ی "و" دهنوسین نهک "وو":
- هاتوچو، دهستوبرد، مشتومر هات و چو، هاتووچو
۲۹. پیشبه ندی لیکدراو پیکه وه دهنوسرین، چونکه به ته نیا واتاکه ناگه یه نن: له گه ل، له سهر، له ژیر، له لای، له ته نیشته، له کن، له پال. له سهر میزه که. له پال داره که.
۳۰. رویشته بیت، کرد بیت، هات بیت
۳۱. ههروهک ههروهک
۳۲. هه موو جار ی هه موو جار ی

پاشه کی:

له م دنیای پیشکه وتوو هی دیجیتالییه دا، هه موو نووسینیک له سهر بنه مای (۰) و (۱) و به کو دکردنه، رینووسی یه کده ست بو تو مارکردن و به دوا داگه رانیان زور پیویسته. ده توانن بکرینه بنه مای کاری گه وره تر بو دا هاتوودا. ئەم رینووسه هه ولیکه بو لیکنزی ککردنه وه ی هه موو دهقه کان، زمان به ردهوام دهگوریت، با ئیمهش به ردهوام خو مان نووژهن بکهینه وه.

هه و النامهه كئيب

زوان کوردی و شیکاری جهشت فرههنگی کوردی خوارگ

کامران ره حیمی ■

مقدمه

این مقاله از نخستین کوششها در جهت نگارش مطالب ژورنالیستی اجتماعی - انتقادی به کردی جنوبی محسوب میشود که ۲۲ سال پیش در نشریه پیک ایلام مابین سالهای ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۰ منتشر شد. نظر به این مهم، نویسنده کوشیده است ضمن معیارسازی گویش میانجی و ارتباطی، از قابلیتها و توانیهای سایر گویشها، جهت انتقال معانی ومفاهیم جدید به واژه سازی و واژه گزینی بپردازد که به ترتیب با علامت یک ستاره(*) و دو ستاره (***) مشخص شده‌اند. لازم به ذکر است این مجموعه مقالات که برای اولین بار به صورت گسترده و با مطالب متنوع منتشر شد توسط دکتر علی حیات نیا تحت عنوان «زوان ئیمه» در سال ۱۳۹۴ از سوی انتشارات زاگروس به زیور طبع آراسته شد. دیگر آن که مطابق نظرات دکتر جلادت بدرخان و پروفسور توفیق وهبی در یک قرن پیش و مصوبه فرهنگستان کوردی(کوری زانیاری کوردی) در سال ۱۹۴۵ در بغداد و مجمع علمی زبان کوردی (کوری زانستی زمانی کوردی) در سال ۱۳۸۱ در تهران، واجها و حروف خاص کوردی صرفاً با نوک فلش یعنی ۷ مشخص شوند و برای یکدستی و اتحاد از سایر علایم استفاده نشود. از سوی دیگر، قاطبه نویسندگان پر کار در ایلام، جهت یکدستی رسمالخط کوردی و پیروی از مصوبات فرهنگستان و پرهیز از هرج و مرج به نیت و انگیزه‌ی همگرایی وممانعت از ایل و گویش زدگی و عدم افزایش حروف کوردی با توجه به ظرفیت کیبورد در این مقاله و دهها کتاب دیگر از حرف « و » به جای حرف « و » استفاده کرده‌اند. در اتخاذ این تصمیم پیشرو، دلایل عقلانی و علمی بدین شرح مدنظر بوده‌است: نخست، این واج امروزه به دلیل عدم وجود کاراکتر عمومی در کلیه محیطها یا نقض فنی به شکلهای « یو، وی، و، و » نوشته میشود؛ دوم، ماهیت خط قراردادی است و ارتباطی به علم ندارد. از منظر سخت افزاری، شرکت مایکروسافت واو دو نقطه را در صفحه کلید تعبیه نکرده است و از لحاظ نرم افزاری، از جمله مشکلات فنی گاه و بی گاه این حرف در سایر نرم افزارها نظیر ایندیزان، اکسل، صفحات اینترنتی و اندورید و... این است که یا با کلیه فونتها همخوانی ندارد یا توانش و مانور اجرایی در کلیه آپشنها مانند سورت و... ندارد. محدودیت دکمه های صفحه کلید برای تعریف آواها و واجهای متعدد گویشهای کوردی به شکل حرف که بالغ بر ۵۰ مورد است، از دیگر نمونه

های این دشواری اشد. به طور نمونه در کردی سورانی دو نوع آوای «گ» و «ج» آغازین وجود دارد و واج «ا» خمیده تلفظ میشود و به عبارت دیگر این واج تلفظ نمیشود اما مبدعان این خط برای همگرایی با سایر گویشها و کلیت زبان کردی از این خصایص گویشی خود چشم پوشی کرده‌اند. همچنین در کرمانجی خراسان دو نوع «ت» وجود دارد و در کردی جنوبی علاوه بر واج مستقل «نگ» [n] دو نوع آوای «گ» پایانی وجود دارد؛ یکی از ضرورت‌های اجرای مقوله اساسی و مهم آموزش و تدریس زبان و ادبیات در مدارس و مراکز آموزش عالی معرفی الفبای متحد و یکدست برای کلیه گویشهای هم سو است زیرا ترویج تعدد حروف گویشها در کتابهای درسی برای دانش آموزان چه از دیدگاه اقتصادی و چه از نگاه عملی و عقلانی قابل قبول نمیباشد، اینکه برای هر شهر و شبه گویش کتاب مستقل تدوین شود و از سوی دیگر آموزگار نمیتواند به تدریس و املاي واحد بپردازد. واوهفتدار به صورت پیشفرض در ویندوزهای ۸ و ۹ و ۱۰ تعبیه شده و مورد حمایت مایکروسافت است. از همه مهمتر این حرف نماینده دو واج صامت و مصوت در جنوب است که دو تلفظ کاملاً متفاوت دارند و در آوانگار بین المللی (IPA) اولی را به صورت «t̪» و دومی را به صورت «t̪̃» نشان میدهند. بنابراین، درواقع یک شکل یکسان نیز ندارند؛ در ضمن این واج برخلاف نظر زبانشناسان محلی، مختص کردی جنوبی نیست بلکه واجی عمومی و بومی زاگرسنشینان است و درکلیه روستاها و برخی محلات سنندج به عنوان مرکز کوردستان ایران، شاهیندر، منطقه عمومی لیلخی و دهگلان و بارزان و گویش زازایی و در بخش عمدهای از گویشوران کرمانجی متداول و ملفوظ است؛ بدیهی است آواشناسی و واجشناسی و حرفشناسی سه مقوله جدا از هم هستند در دو مورد اول مبنا بر تمایز و طبقه‌بندی استوار است زیرا واج مقولهای انتزاعی و ممیز معنی و ذهنی است در حالی که خط، سایه زبان و ملموس برای همگرایی و اشتراکات ابداع میشود. دیگر اینکه، در ایلام گویشوران کورده‌لی (پهلای) به عنوان جمعیت اول استان ایلام و لکها به عنوان جمعیت اول کوردان جنوب واج «ö» نیز وجود دارد که با توجه به محدودیت صفحه کلید و اصل مهم آموزش همگانی، پیشنهاد میشود این واج نیز با حرف «ۆ» نوشته‌شود. اما با این گفته منتقدان موافقم که حرف «ۆ» معادل واو معدوله در کردی میانی و شمالی است و ممکن است به خطای تلفظی منجر شود. با این

حال، با تمام مزایای که در باب خط متحد گفته شد ایراد اساسی محسوب نمیشود از سوی دیگر میتوان با یک تذکر یا یک جمله در پاورقی متون کوردی جنوبی، خواننده را با تلفظ خاص این واج آشنا کرد که هم خطای تلفظی مرتفع شود و هم اتحاد خط سرتاسری رعایت شود. در ضمن در تمام ملل، کارکرد الفبا برای اتحاد و افزایش اشتراکات و گسترش حوزه نفوذی زبان است اما متأسفانه در میان ما الفبا، سنگری برای هویت ایلی و لهجهگرایی شده‌است. به عنوان نمونه در زبان فارسی حرف «و» نماینده سه واج «O,U,V» است و به ندرت در خوانش دچار مشکل میشوند و در سایر زبانها برای آموزش همگانی مانند انگلیسی و فرانسوی به خصوص چینی، وضعیت بر همین منوال است. کوتاه سخن این که موضوع مذکور یک نظر پیشنهادی، قابل نقد یا پذیرش است و نزدیک به یک دهه علاوه بر تست و آموزش کلاسی، کارایی فنی خود را اثبات کرده‌است..

دۆشن روژی روژگاری ده دهوران وهرین، ههر دهی ئیلام خوهمانه چل ئەڤدال ئازا و عاقل و قسه‌خوهش بۆنه، که کاریان فه‌قهت گرده‌نشینی و باس خودا و په‌یغامبه‌ر و قسه‌یل خاس بۆه.

تا روژی، تیخ سه‌رده‌وا، ته‌خت و به‌ختیان شیونی؛ زقوم ده یه‌ی لا، بی مالی ده لای تره‌و، زوور پیان دیاری. تا جی که ده ناچاری په‌لام به‌نه ئشکه‌فتی. ئمجا ژه وه‌یشت ورسگی و رۆتیه‌لی که‌فنه چه‌بکه‌م، چه‌بکه‌م. زه‌مین یه‌خ و ئاسمان ره‌ق، پیر ئەڤداله‌یل ناچار که‌ی، گشت هاو‌رپه‌یل وموریده‌یل ده ده‌ور خوه‌ی کووه‌و بکه‌ی. ئەڤداله‌یل چۆ جار جارن، دۆمای که‌می قسه‌ و باس و زکر و هوو هوو، چۆ چه‌مه‌ری ده ده‌ور یه‌ک جه‌مه‌دون. پیر رۆ خه‌ی وه یه‌کی له یارانی ئۆشی: «یه‌سه‌ دۆنی زقوم و ورسگی ده‌په‌سا به‌ن به‌ن گیانمان برن، تو که له گشت بۆچگتری ئەلس باوشی هیزم و چیلگ گرده‌و بکه، تا ئاگره‌و بکه‌یم». پیان دوگه‌زی نام قه‌ی جه‌ریاگ، که‌می ده خویه‌و دوی که ئەرا چه ده ناوه‌میان وه وی وت. ئەرا یه له ژیر کار دهر بچوو وه نه‌وه‌دلی و ناراحه‌تی ده‌س ئەل شان ره‌فیه‌ی دنه‌ی و دۆشی: «وه شه‌رتی دچم که ئەوه‌ل ئی ره‌فیه‌ی لا راسمه‌ بچوو». ره‌فیه‌یش واقی به‌ی وه ناراحه‌تی ئۆشی: «منیش وه شه‌رتی دچم که ئەوه‌ل ئی ره‌فیه‌ی که‌شمه‌ بچوو». خولاسه‌ ئی شه‌رت و مه‌رج باتله‌ ده نامیان خر خوه‌ی تا دۆمای چه‌نی، زقوم سقان سووز، چۆ سان بان سه‌ریان، ره‌قیان که‌ی و گشت بی سه‌ر شوون دون...

یه خوو تا ئیره ده ویرتان بمینی، تا بچیمه سهر باستر. گشتمان زانیم خاسیش زانیم، زوانی که پی قسه‌که‌یم و وه‌گه‌ردی ئیوهت بۆمه و هاوژین و هاوریمانه، کوردیه. ئی زوانه هر چهن ده دریزائی عمری، ده‌قیقه پی نه‌خوه‌نریاگه و نه‌نوسریاگه، وه‌لی ده بین هزاران زوان ده دنیا مه‌قام چلم دیری. له‌ی باوه‌ته زوانمان خاس توه‌نستگه ژه زه‌خم زه‌مان و زیان زوانه‌یل تر ده ئەمان بوو.

وه‌لی یه، که زوان کوردی ده عمر دۆر و دریز دو سی هزار ساله‌ی خوه‌ی، چۆن حفز بۆه یا حفز کردنه باس تره. ئیمه باس ئەسلیمان یه‌سه که زوان کوردی ئیلام - که ده دهر و ده‌یشت وه کوردی فه‌یلی ناسریاگه- چ بخوازیم (?) چ نه‌خوازیم دیری ده به‌ین چوو، ئەوه‌یش ده قهرن بیس و یه‌کم، که ده ولاتمان، سداوسیمای مه‌رکه‌زی و هه‌فت هه‌فته نامه و هزاران بنۆس و بنۆش و روژنامه نۆس دیری. ئمرووژه ئەگه‌ر ده ولات ئاخو وه شه‌رمان خاس هۆردهو بویمن دۆنیم، زورم مه‌ردم وهرد زارووه‌یلیان فارسی ئۆشن و ده عه‌راقیش عه‌راوی. ئەوه‌یش چ فارسی؛ فارسی قه‌رقاتی که سه‌د به‌راه‌ر ده فارسی چه‌پی چه‌واشه‌ی کرماشان ناشیرین تره.

تازه وه‌ختی ده کوچه و خیاوان جومله‌یل نه کوردی نه فارسی جوور: «خاسم قوربان شما»، «وه ایشان وتم»، «خسته نباشن» و... له دهم سه‌واددار و بی سه‌واد، گه‌پ و بوچگ، منال و مه‌زن، ئژنه‌وی، ده وه‌یشت خه‌نگ، ده یادت چوو، جوور هه‌میشان خوسه بخوه‌ی و مق بوه‌ی وه دل. ئمجا وه‌ختی وهرد دانشجوو یا ئوستادی که رساله‌تیان روشنگه‌ریه، قسه دکه‌ی، قه‌ژمه‌رییان وه زوان و فه‌ره‌ه‌نگ خوه‌مانی دیا. یانه مودرنیته و پیشکه‌فتن گه‌ن هالی بۆنه، فکر کهن فه‌ره‌ه‌نگ خوه‌مانی، یانی وه دۆما که‌فتن؛ وه ژیرپا ناین فه‌ره‌ه‌نگ ئەژدادی و چه‌سپین وه یا و ئەو، به‌راه‌ره وهرد پیشکه‌فتن و تکنولوژی! ده حالی که مودرنیته هن قهرن بیسمه. ئیسه ده قهرن بیس و یه‌کم، پوست مودرن وه فکرنوو چهن فه‌ره‌ه‌نگی و فره‌ده‌نگی، گشت فکره‌یل شوونیستی و ئستعمارگه‌ره‌یل فره‌خواز، پیشت سهر ناگه.

ئه‌لبه‌ت ئیمه به‌دمان ده فارسی نیای. ئە‌را یه که فارسی و کوردی له یه‌ی بنه‌ماله‌ن وه‌لی هر کامیان بایه‌د ده جی خوه‌یان وه کار بچن. ئە‌گه‌ر ئیمه ته‌قه‌لا بکه‌یم زوان کوردی و فارسی وه شیوه‌ی علمی وزانستی دورس یاد بگریم، ده ئە‌سل، وه دلنیا‌یی توانیم بۆشیم نه ته‌نیا خزمه‌ت گه‌هورای وه هه‌ردگ زوانه؛ به‌لکم وه ته‌مام

به شهريت كرديمنه چون زوان هەر و لاتى، به شى ده ميرات فرههنگى گشت جههانه. وه ئى ههمه وته زوان باوگ و باپيرانمان وه بووت نه زانكارى مهردم و په لپ كلاس و پرستيژ ئجتماعى، ديړى ده وهر چاومان گيان كنى، گشتمانيش كزو كوور و ته سلیم، فهقهت ئيسفاى گرتيمنه. ئايا رسالهت روشنفكرهیل و جامعه ناسهیل و ژدان وريا فهقهت ئيسفاگهريه ! كه هەر چشتى ده بهين بچوو ئامار و ئهرقامى بگرن. ده قيق خه وهري بنوسن؟... ده راسى ئى دوزه مهئى بى هويه تى و رهوان شيويآگيه ده كو وهات؟ چو توشمان هاورده؟ ئمرووژه ئهرا حفز كوچگ نوسياگى يا چوارگله كاسه كوچله شكياگ، هزاران كهس مهئموور نهن و بودجه خه رج كه ن. ئوشن: يه ميرات باستانيه ده رو يانه توانيم ئه و پره سيم ئيمه كى بومنه و چ فرههنگ و ته مه دونى داشتيمنه. يانه گشتى دورس و وهجى . وهلى ئهرا چه زوان كوردى كه ريشگ ده ئه وستا و په هله وى ديړى هيمن زينگه و هه ناس كيشى هوج حمايه تى لى نيهو. زوانى كه ئه ژد امان وه خوځ دل و نان بهرو ده هلامات ترك و عه رهو و موغول و... حفزى كردنه، تا وه دهس ئيمه رهسيه. جار جارى ئوشم نه كه ئى ئيمه چو ئاكد، ئاشوور، بابل و... ته رف تون بوويم و ده تاريخ فهقهت نامى ليمن بمينى . هه لبهت ئايم نه بايه ده، دم له نهات و نامه ي بهئى . هه ر لهئى ولات خوه مانه فره كه سهيل هه سن كه دووسدار و لاينگر زوان و فرههنگ خوه مانين وهلى وه داخه و ده قسه و تئوورى بانتر نيه چن (?) يانه فهقهت چوار قسه ئى بازگ ياد گرتنه و ده ئيلا و ئوولا ئوشنى. وهختى واده ئى كار و عه مه ل ديايگه و وهر، يا خوه يان شارن يا هزار شهرت و مه رج داتراشن.

خوه زه و چاره نوس ئه و چل ئه قذاله نه وه توشمان . چون ئيمه يش جوور ئه وان چاوه رييم كهس تر يا كه سان تر كارى بكهن، ئه و كه سانيش چاوه ريين ئيمه كارى بكه يم ده ئى ده ور باتله، گير كه فيتيمنه مه گه رخودا خوه ئى...

وه هه ر حال هه ر چشتى وه ئه لكه فته ، خاسه ئه و چل ئه قذاله مردن و ئيمه ده لان و چين ئه وان نيم (?) وه گه رنه ئى جگله ئى جم و جولىش ليمن نه و.

۱- بنوس (نوسه ر) : نويسنده

۲- وه ري (رابردو) : گذشته، قديم.

۳- گرده نشينى (دوره پهريزى) : گوشه گيرى، در اين جا در معنای اعتكاف به كار

رفته است **.*

- ۴- . پ.ه.لام: پناه .
- ۵- . وه‌یشت : فرط، شدت.
- ۶- . ورسگی و روّتیله‌لی (برسیه‌تی و روتالی): فقر و برهنگی .
- ۷- . ده‌په‌سا (خه‌ریکه) دارد.
- ۸- . دوگه‌زی(بالابه‌رز): کنایه از بلندقامت.
۹. نام قه‌ئی جه‌ریاگ (بریتیه له ئاماده بوون): شال محکم بر کمر بسته کنایه از آماده بودن .
- ۱۰- . واقی به‌ئی (سه‌ری سوپ ده‌بیّت) : تعجب می کند.
- ۱۱- . خر خوه‌ئی (هه‌لده‌سووری): می چرخد.
- ۱۲- . چه‌ئی (ده‌میک) : مدتی.
- ۱۳- . هاوژین : هم زیست
- ۱۴- . دریژائی: طول *
- ۱۵- . بئوش (بیژهر): شاعرمراسم چمر. در این جا در معنای گوینده وشاعر** *
- ۱۶- . روژنامه نؤس: روزنامه نگار *
- ۱۷- . هوردهو بویمن (ورد ببینه‌وه) : به دقت بنگریم.
- ۱۸- . زورم(زوربه): اکثریت .
- ۱۹- . قه‌ژمه‌رییان(گالته‌یان): مسخرشان
- ۲۰- . پیشکه‌فتن (پیشکه‌وتن): پیشرفت *
- ۲۱- . فره‌ده‌نگی:چند صدایی، تکثر *
- ۲۲- . فره‌خواز: زیاده طلب *
- ۲۳- . بنه‌ماله: به چند خانوار درطایفه گفته می شود. در این جا به معنای خانواده ** *
- ۲۴- . وه دلنیایی: با اطمینان** *
- ۲۵- . وته: گفته ** *
- ۲۶- . وه بووت (بهم بونه‌وه): سبب
- ۲۷- . په‌لپ: بهانه
- ۲۸- . وژدان وریا :وجدان هوشیار، بیدار،منصف *
- ۲۹- . ئیسفاگه‌ری(چاودی‌ری):نظاره گری *
- ۳۰- . دۆزه‌مه(دۆز، کیّشه): مسئله، مشکل ،مصیبت** *

- ۳۱- رهوان شیویاگی : روان آشفتگی *
- ۳۲- کوچگِ نوسیاگی (بهرد نووسراوه): سنگ نبشته *
- ۳۳- وهجی (شیاو): مناسب
- ۳۴- هلامات(ههلمهت): یورش
- ۳۵- تهرهف تون (تهفره توون): پراکنده و متلاشی
- ۳۶- نامه‌ی (نهامهت): یاس و بد بختی
- ۳۷- لاینگر : طرفدار، حامی **
- ۳۸- وه داخه‌و (به داخه‌وه): متاسفانه *
- ۳۹- قسه‌ی بازگ (قسه‌ی قور): حرفهای سیاه و سفید در این جا مهملات، چرند و پرند **
- ۴۰- خوهزه‌و (خوزگه): ای کاش
- ۴۱- چاره‌نوس: سرنوشت
- ۴۲- نه‌لکه‌فت (هه‌لکه‌وت، هات) : شانس و اقبال
- ۴۳- لان و چین : نسل
- ۴۴- جم و جؤل: فعالیت

همه‌ی نامه‌ی کتب

خه سار ناسی کوردی خوارین ده چه مسار زوان ناسی

ک. پالیزبان

پیشہ کی

یہ کی دہ پہلہ یل زوان کوردی ک دہ شارہ یل فریہ ی دہ ولاتہ یل کورد زوان وہ کار چوگ «کوردی خوارین» ہ۔ مینورسکی ئیران ناس و رووژئہ لات ناس رووسی ئہ پرا ئہ و ہل جار دہ سال ۱۹۴۳ نام ئی پہلہ دہ زوان کوردی «کوردی جنوبی» نا۔ کوردی خوارین زورم دہ ئیلام، کرماشان و خانہ قین وہ کار چوو۔ دہ ئی چہن سال دو ماگہ پہ یجووریہ یل زوان ناسی فریہ و وہر چیہم گری دہ بان کوردی خوارگ ئہ نجام گرتگہ وہ لام گیچہ لہ یلیگیش دہ ی نامہ ہس ک بائد چارہ بوون تا دہ بانان فیشتہر و خاستہر دہ بان ئی لق گہ پہ دہ زوان کوردی کار بکری۔

دہ ئی مہ قالہ گیچہ لہ یلیگ شیبہ و بونہ ک زورم پہ یجووریہ یل زوان ناسی و کوردی خوارین تو شیان ہاتنہ و ہالیم دہ و ہرہسی کارناسہ یل فکری ئہ پرا یان نہ کریاگہ۔

وشہ کلیل: کوردی خوارین، خسار ناسی

۱. نام

ہالیمان دہ نام نوسہ ریل، پہ یجووریہ یل و لاینیدارہ یل زوان کوردی ئہ پرا ئی پہلہ دہ زوان کوردی نام یہ کہہ و گیریگ وہ کار نیہ چوگ۔

برپئ تو شن کوردی خوارگ، بر ترہ کیش ئہ لخوسوس دہ عراق، تو شن فہیلی یان لورپی۔ برپیگیش دہ کہ لہری ئستفادہ کہن۔ ہہ ئہ و چنہ ک دہ یہ و و ہریش و تریا، کوردی خوارین ہام لفیگہ ئہ پرا Southern Kurdish انگلیسی ک یہ کم جار مینورسکی بردہ ی کار۔ مینورسکی وہ ئی بووتہ و دہ ئی کہ لیمہ ئستفادہ کرد ک نیشان بیگ ئی کوردیہ دہ خوار (جنوب) ولاتہ یل کورد زوان چوگہ کار۔ وانہ ک دہ فہیلی یان لورپی ئستفادہ کہن ہانہ عراق و فریہ دہ بارہ ی ئی کوردیہ دہ ئیران نیہ زانن۔ لورپی ک دہ زوان ناسی وہ یہ ی زوان جنوب غربی ناسنہ ی و فریہ و ہر د کوردی فاسلہ دیری، ئہ مانئ تو ہنیم دہ فہیلی ئہ پرا ئو کوردیہ ئستفادہ بکہیم

ک ده عهراق ئۆشري ئوو هاميته وهد عهروهی بۆه. ده بارهئ کهلههري بايه ته بۆشيم ک کهلههري ته نيا يه کي ده په له ئيل کوردي خوارينه و نيه و ئهرا گيشتيان بچووگه کار. برئ ده په يچووره ئيل و نۆسه ره ئيليش ئۆشن «خوارين» ياني کهم مايه و کهم ئه رزش و ئيمه نه بايه د خوارين به ريمه کار. ده جواو ئي که سه ئيله بايه د بۆشيم ک ئي لفه هۆچ لقووزي بارئ نيه و ته نيا ده قورشنگ جوغرافيايي و نوورپيگه زوان. مه سه له ن ئالمانی سفلا (سفلی) شکلئ ده ئالمانيه ک ده به شي ده ئالمان و هولهند وهئ قسيه کهن ئوو هاليم که سي نه وتگه ئهرا چه وه زوان ئيمه ئۆشن سفلی (Low German).

۲. ولاته ئيل کوردي خوارين

هه نزا ئ ک نام کوردي خوارين بره ئ، زورم ئيلام و کرماشان و خانه قين که فيگه و هۆر؛ وه لام بايه ت بۆشيم ک ده پاسي کوردي خوارين يه کي ده په له ئيل قورس زوان کورديه ک ده ئوستانه ئيل فريه ئ چووگه کار ک ئه يانه ن: ئازهر بايجان خوه رئاوا (کوردي چاردوولي ده شاهين دژ و تکاب)، کوردسان (قوروه و بيچار)، هه مه دان (نه هاوه ند، ره زه ن، ئه سه دئاباد، تۆسرکان و که بو ده رئا هه نگ)، کرماشان، ئيلام، لورستان و جيه ئيلگيش ده خووزستان جوړ سه ره بندهر و خوړه مشه هر و ده عراقيش ده خانه قين، کووت، منه لي، زرباتيه و جه سان.

۳. له کي

يه ک تر ده گيچه له ئيلگ ک ده په يچووريه ئيل زوان ناسي فريه ديا ئگه وهر چيه م يه سه ک هاليمان ديارى نه وه ک له کي به شي ده زوان کورديه يان نه. ده نام په يچووريه ئيل و مه لوه نه ئيل جورواجوور، سي وه زيه ت ئهرا له کي دۆنمين؛ برئ ئۆشن له کي خوه ئ زوان جيا ئگه، بريگيش ئۆشن له کي ژيرپه لي ده کورديه ک که فيگه نام کوردي خوارگ، ئوو بريگيش وه ژيرپه لي ده لوري زاننه ئ. چه ن ساليگه زورم له که ئيل خوه يانيش هانه و شوون يه ک له کي وه يه ئ زوان جيا ئ بنا سريگ.

۴. نۆسمان

یهک تر ده گیچه له یلی ک کوردی خوارین گیرووده یی بۆه یهسه ک نۆسمان یان پینۆس زوان کوردی ئەو جۆره ک بایه، ده نام مهردم جی نه که فتگه و تا جیی ک بری ده نۆسه ره یلش کتاوه یل کوردییان وه نۆسمان فارسی نۆسن و ئەپرا یه ک وه خه یال خوه یان کومه ک کتاو خوه نه یل بکه ن په لام به ن وه ئیعرابه یلی ک ده بان که لیمه نۆسن و فریه ییش ده باسه واده یل هم هه ده ئی خه ت فارسیه ئەپرا کوردی نۆسانن ده فه زای مه جازی ئستفاده کهن. ده جی تره کیشه و، ده نام ئەوانه ییش ک کوردی خوه نن و کوردی نۆسن، هالیم ئختلاف هه س؛ مه سه له ن، ئەپرا نیشانه یی "ۆ" که ده نگ دیاری کوردی خوارینه، بری "ۆ" نۆسن و بر تره کیش ک زوورم وهره و سورانی کیشن، ده نیشانه یی "ۆ" ئستفاده کهن و خوه یان ده یی واقعیه ته خه نه لا ک ئەگهر "رۆن" (روغن) وه "رۆن" (آشکار) بنۆسری مانای که لیمه گوهری.

۵. زوان دالگی کوردی

زوان ناسه یل ئۆشن ئەگهر که سی بخوازی ریشگ زوانیگ دراری، وه کارته رین شیوه یه سه ک وهرد چین نوو وه زوان دالگیان نه و شیم. وه داخه و ده جیه یلی ک کوردی خوارگ قسیه کری فریه ده باوگ و دالگه یل وهرد زاپووه یلیان کوردی نیه وشن و فارسی وتن نیشانه یی ئەپرا قووز بۆنه و ئەگهر هه وه یی چنه پیش بچوو، ئەپرا سی سال تر، ده یی ولاته یله ده زوان کوردی هه نامی مینیگ.

۶. په خشان

ئەگهر بخوازیم ده قورشنگ زوان ناسی جهسته (Corpus Linguistics) وه کوردی خوارین بنووریم، گاهه س بۆشیم دیاری ته رین گیچه لی یه سه ک زوورم جهسته و سه رچاوه یل زوانی شیعرن نه په خشان و هه وه یی بووته یشه و ئەپرا لف سازین که لیمه یل بغه یران و مه فهوومه یل نوو ده س نۆسه ره یل و په یجووره یل به سیاهه سه و. په س ئەگهر بخوازیم ده بانان ئەپرا که لیمه سازین ده کوردی خوارگ هه وه جه مان ئەو زوانه یل تره ک نه که فی، بایه د فیشتتر چیه ممان وه په خشان بوو.

واژه‌نامه:

زورم: زوربه
په‌یجور: ليكۆلینه ر
په‌یجوروی: ليكۆلینه وه
گیچه‌ل: كيشه
بانان: داهاتوو
وه‌ره‌سی: لایه‌ن
هالیم: هیشتا
ئهمانی: به‌لام
قورشنگ: قوژبن
هه‌نزا: کات
مه‌لوه‌ن: سه‌رچاوه
نۆسمان: رینووس
گۆه‌پری: ئه‌گۆری
قووز: قۆز
بووت: بۆنه
حه‌وه‌جه: پیداویستی
چه‌مسار: روانگه

هه و النامه‌ی کتیب

بابا تاهیری عوریان؛
سامانیکی به پیژ بو رَسه نایه تی ئە دەبیاتی
نەتەوهیی و بەراوردکارییه کی شیواز ناسانهی ئە دەبی

■ عادل محەمه دپوور*

پوخته

بابا تاهیر شاعیر و زانای ناسراوی سەدەى یازدەى زایینی و پینجى کۆچى مانگییه و له سەردەمى «توغرۆل بەگى سەلجوقى» دا ژیاوه. پینجى (بابا) و پاشگرى (عوریان) له پیکهاتەى ناوهکەیهوه (بابا تاهیری عوریان)؛ دەربړینی دوو واتای هیمایه؛ بابا هاوسەنگى وشەى شیخ، مورشیّد و پیره و نیشانەى وارەستەى ئوسلووبى ئایینی یارسانىی ئەم شاعیرهیه و عوریانیش یانى (پووتەلە) که پووت و بى پەردە و راشکاوانە، وتەکانى راگەیاندوه. پانتایى کەسایەتیی زمانى، هزرى و ئەدەبى بابا بەرفراونە، بۆیه نازناوى جۆراوجۆر بە سەرىدا بپراوه و هەر لایەن و ئەتیکیکیش بە جۆرىک و یستوویە هەلیدووریت بە پیکهاتەى پووناکبیرى خۆیهوه و رادەى هەست و سۆزى شوناسى ئەدەبى بۆ خۆى بەرز بکاتەو: بابا تاهیری فارس، بابا تاهیری هەمەدانى، بابا تاهیری راجى و رازى، بابا تاهیری لۆر، لەک، کورد و... ئەمانە گوزارەگەلیکن که باس لەم بۆچوونەى ئیمە دەکەن. سەرهپای ئەم سۆز و دلۆقانییه؛ هیشتاکوو ئەم زاتە بە تەواوى نەناسراوه هەم ژیان، بەسەرھات و هەمیش فۆرم و ناوەرۆکى دەقەکەى تا ئەمىستاکەش شیاوى تیرامان و سەرنجى شروڤە و شیکارى بەنرخترن و ھۆکارى خولقاندنى ئەم وتارەش لەم زەمینە زمانى - ئەدەبى و بەدواچوونەوهدا، خۆى دەبینیتەوه.

وشەگەلى سەرەكى

بابا تاهیر، ئورامەن، شیوازی ئەدەبى، سامانى کوردى، یارسان و...

۱ - پینشەكى

بە ھۆى ناشارەزایى لیتۆژەرانى ئیرانى و تەنانەت خودى کوردەوه بە تەسەل بەراوردکارى ئاکادیمى لە سەر شیوازی ئاوازی «ھورامى و ھورامى بیژى»، بە تیکرا تاییەتمەندیەکانى کیشى شیعری کوردى لە گەل ئورامەنەکانى بابادا نەکراوه و ئەوہى ھەیه تەنیا میژووى سال، مانگ و رۆژى ژیانى ئەم شاعیره دەگریتەوه و یان بە جۆرىک که دواى باسى لە سەر دەکەین، ھەولداراوه که کاکلەى شیوازه ئەدەبیەکەى بە لاپیدا ببەن. لەم راستادا هیشتا شیوازی راستەكى چەشنە ئەدەبیەکەى و رى و رپچکەى ئەم شاعیره، بە لیلی ماوہتەوهوه. سووچەکانى ژیان و چۆنیتى فیربوونى زانست، ماریفەت و رپچکەى

عیرفانی، ته‌ماوی و نادیارن؛ تا ئەو شوینە که «ئیدوارد هیرۆن ئالین» بابا تاهیر به که‌سایه‌تیه‌کی لیل و ته‌ماوی ده‌زانیت و ده‌لایت: له باره‌ی باباوه هیچ نازانین (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱۰/۷۵۱)، ئەم گوزاره ئەمه ده‌گه‌یه‌نیت که ئەو زانیارییه‌ی که له تیکسته‌کاندا هه‌ن سه‌قه‌تن و نه‌یان‌توانیوه سیمای راسته‌کی ئەم زاته بناسین. له‌م شیکارییه‌دا و له لایه‌ن نووسه‌ری ئەم دیرانه‌وه بۆ یه‌که‌م جار کۆشش کراوه به‌ پی‌ودانگی تیرمه‌کانی زانستی شیوازانسی، له شیوه‌ی ئەده‌بی و پروکردی هونه‌ری ئەم شاعیره مه‌زنه ئاورپک بداته‌وه و بیسه‌لمینیت که بابا سه‌ره‌پای ئەوه میراتبه‌ریکی هاوبه‌شی ئەده‌بی گه‌لانه و که‌سایه‌تیه‌که‌ی دابه‌شکراوه؛ به‌لام ژیرخانی شیوازه‌که‌ی و فۆرمه‌ شیعرییه‌که‌ی له‌ سه‌ر «ئوورامه‌ن» یان له‌ حن و کیشی «هورامی» دانراوه و ده‌کریت وه‌ک گه‌نجینه‌یه‌کی به‌ پی‌زی بزانی بۆ سه‌رجه‌م زمان و ئەده‌بیاتی کوردی و سووژیه‌کی به‌رچاویش بیت بۆ باقی لیکۆله‌رانی دونگه‌ی شיעر و ئەده‌ب که درێژه‌ده‌ری ئەم بابته‌ زانستیه‌ بن.

۱-۱- پێشینه‌ی لیکۆلینه‌وه

بابا تاهیر شاعیریکی ناسراوه و بۆ ناسین و ناساندنی ئەم زاته، هه‌ولی توژینه‌وه‌ی جو‌راوجۆر و به‌رفراوانی بۆ دراوه و له‌م به‌ستینه‌دا پروانگه‌ی جیاواز و فره‌ده‌نگه‌ی لیکه‌وتوه‌ته‌وه. هه‌ندیک له‌ نووسه‌ران و لیکۆله‌رانی سه‌رده‌م، بابا به «راژی»، «راجی»، «رازی»، ناوده‌به‌ن. له‌ راژی، راجی و رازی مه‌به‌ستیان شیوه‌زاری خه‌لکی «په‌ی» له‌ جو‌غرافیای ناوه‌ندی ئیرانه. هه‌ندیکیش زمانی شیعره‌کانی به «لوپی» ده‌زانن. "ریپکا" زمانی شیعره‌کانی بابا به «مه‌حله‌ی، ناوچه‌یی» و ئەده‌بی سه‌رزاره‌کیی جه‌ماوه‌ر ده‌زانیت (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱، ۷۵۴-۷۵۳). ئەبراهامیان پی‌یوايه نیوان زمانی بابا و که‌لیمییه‌کان نزیکایه‌تی هه‌یه (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱۰، ۷۵۴) و ناتل خانله‌ری ئەم بۆچوونه‌ی په‌فزکردۆته‌وه (خانله‌ری، ۱۳۵۴: ۳۸-۳۹). ئیدوارد براون ئاماژه ده‌کات به‌ پروانگه‌ی هه‌ندیک له‌ رۆژه‌لاتناسان و له‌ زمان کلمان هواره‌وه ده‌لایت زاری هۆنراوه‌کانی بابا زاری شیوه‌کانی رۆژاوا‌ی ئیرانه (مادی نوی، پاله‌وی موسلمان) که له‌ گه‌ل زمانی ئاو‌یستادا پیوه‌ندی ره‌چه‌له‌کیان هه‌یه. (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۰: ج ۱۰، ۷۵۴). یان ده‌نووسن بابا تاهیر چه‌ند شیعری به‌ زمانی کوردیی

هورامی بۆ پروونکردنهوهی ئایینی یارسان، هۆنیوتهوه و ناردوونی بۆ یارانی ئەهلی حهقیقهت/اهل حق(عهباسی، ۱۳۷۷: زریبار، ژ ۲، ل ۶۰). به تیکرا له تیکسته ئایینهکانی برائینی ئەهل حهق بابا تاهیر یهکیکه له رابه رانی کۆنی یارسان (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۱۸۹) و هاویر و را و هاویرازی شاخۆشین لورستانی، ۴۶۷-۴۰۶.ک.م (صفی زاده صدیق، ۱۳۷۶: دانشنامه نام آوران یارسان). نووسه ریکتر ده لیت بابا تاهیری کورد، رهسه نترین و مه زنتترین دووبهیتی بیژی ئیرانه و نازناوی بابای شاعیرانی بۆ هیناوه و نمونه یه ک له دووبهیتی کوردیه لوریه کانی چاپکرده له گه ل ئەو تیکستانه دا که له م دواییدا چاپکراون و فارسیزه کراون جیاوازی ئەوتویان هیه (یاسمی، ۱۳۴۵: مجله ارمغان/۷۰-۶۶). له راستیدا زمانی رهسه نی دهقه که ی بابا هه مان کوردی لوری، فهیلی و گۆرانییه (خه زنده ار، ۲۰۰۱: ۱۹۱) که له گه ل فارسی ده ریدا جیاوازیان هیه و شه مس قه یسیش به هه له ی زهق و لادان له عهرووز ناویان لیده بات (کریمیان سردشتی، ۱۳۸۶: ۷۶۲) و به رای توژکاران هه ر ئەم جیاوازییه (هه له کان) له ئاستی کیش و زماندا ده بیته پیشانده ری سیمای راسته کی دهقه کانی بابا که له و ده مه دا ژیاوه (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۴۰۱).

۱-۲- سووچه روانینیکی جیاواز بۆ شیوازه ئەدهبیه که ی بابا

ئەو ته رزه روانینه ی که ئاماژه یان پیدرا ئەم راستیه ده رده خات که که سایه تی "بابا" هه مه لایه نه و زایه له ی شیعره کانی فره ده نگه ن و هه لگری هه ندیک رهوشی مؤسیقای و مه نه جی ئەده بی تابهت به خویانن که له رهوتی میژوودا به هۆی هه ندی پارامیتری سیاسی، فره ههنگی و کۆمه لایه تییه وه، گۆرانکاری به سه ر دهقه که یدا هاتوه و هه ر لایه نیک به ویست و خواست و به رژه وهندی خۆی ئاوپی لیداوه ته وه و به ره و ئاقاری ئیراده ی خۆی بردوونی و "بابا" ی به مولکی خۆی له قه لمداو. خودی باباش برۆای پتهوی به خۆی هه بووه. له دووبهیتییه کدا خۆی به ده ریا و ئەلیف^۱ شۆبه اندوه و پیی وایه گه وره زانا و شاعیریکی به رجه سته و جیاوازی سه رده مه که له و هه زاره دا به ده گمه ن هه لکه وتوه و سه ریه له داوه. ئەگه رچی ئەم دووبهیتییه و اتا و ده لاله تی عیرفانی و هیرمنۆتیکی زۆرتیش هه لده گریت:

۱ - ئەلیفی یه که م هه زاره و ئەلیفی دووه یانی مرۆقی خه دهنگ و به رجه سته

مو آن بحر م که در ظرف آمدستم
 مو آن نقطه که در حرف آمدستم
 به هر الفی، الف قدی برآیو
 الف قدم که در الف آمدستم

(دیوان شعر بابا طاهر عریان همدانی، ۱۳۶۱: ۱۷)

ئه‌گه‌رچی له سه‌رخانی هونه‌ره‌که‌ی بابادا هه‌ندی‌ک خالی جیاواز - به ده‌ست تیوه‌ردان، ده‌بیریت به‌لام به لیتوژینه‌وه‌ی زانستی زمانه‌وانی و شیوازناسیی ئه‌ده‌بی، راستیه‌کان ویناتر و شه‌فافتر دینه ریچکه‌ی راستیه‌وه و ده‌رده‌که‌ویت که ژیرخانی زمانه‌که‌ی بابا «ئوورامه‌ن یا هورامی» یه و که له‌ریبازه میژوویی - ئاینیه‌که‌یدا، لیکۆله‌ران و رۆژه‌لاتناسان به گوران ناساندوویانه و هاوبه‌ندی فۆرم و ناوه‌رۆکی له گه‌ل ته‌واو شیوه‌کانی تری کوردیدا هه‌یه و بیگومان ده‌بیت به «سامانی ئه‌ده‌بی کوردی» بژمیردیت (محهمه‌دپوور، ۲۰۱۲: ۸۲). هه‌ن راقه‌کاران و ره‌خنه‌کارانیک که بی ده‌مارگرژی له سه‌ر ئه‌م راستیه؛ بابه‌تیانه هاتوونه‌وه گو و به پیوانه‌ی لوژیکی ره‌خنه و لیتوژینه‌وه‌ی زانستی له باره‌ی ئه‌م شاعیره‌وه هه‌ندی‌ک له‌و غه‌دره‌ی که لیی کراوه، سراوه‌ته‌وه و تۆزی زه‌مه‌نی لی پاملراوه. له‌م پیوه‌ندییه‌دا گوتراوه: به هۆی دلۆقانی هۆنراوه فه‌له‌ویاتی ئه‌م شاعیره له نیو دلی جه‌ماوه‌ردا جیی گرتبوو و سه‌رزاری ده‌گوترانه‌وه، بۆیه ورده ورده پیکهاته ره‌سه‌نه‌که‌یان گۆری و یان به زمانی ره‌سمی فارسی (ده‌ری) نزیک کرایه‌وه (صفا، ب ۲ / ل ۳۸۵: ۱۳۶۶).

۱-۳- نیوازی ئوورامه‌ن/ هورامی چه جوره شیعریکه و

قابیلیه‌ته هونه‌ری و ئه‌ده‌بییه‌کانی چین؟

زمانه‌وانه‌کان پیمان وایه که نه‌غمه یان «له‌حن، تون، Ton» ی هورامی (اورامن) جوړیکه له سروود و (ملحونات فه‌له‌وی)، مه‌لحون یانی خویندراوه. دیره‌کانی له سه‌ر پیوانه‌ی (یازده بره‌گی) کیشانه کراون. له‌م پروانگه‌وه «ئورامه‌ن»، کۆنتر له زانستی (عه‌رووزی) عه‌ره‌ب ده‌نوینریت. عه‌رووزوانه‌کان بو ئه‌وه‌ی فۆرماسیون (تان و پۆ) ئه‌م کیشه ره‌سه‌نه له گه‌ل پایه‌کانی (افاعیل) ی زانستی عه‌رووزدا بیگۆنجین و عه‌رووزی بده‌نه قه‌له‌م، به پیوه‌ری ریساکانی عه‌رووز خویندراوه‌ته‌وه و

فۆرمی (مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن)، ده‌ریای هه‌زه‌جی شه‌شی قرتاو (مه‌حزوف) یان کورتکراویان (مقصور) بۆ کیشانه کردوه (شمیسا، ۱۳۶۳: ۲۹۰-۲۸۹).

ئهم چه‌شنه و تنه‌وه له فهره‌نگی زاره‌کیی ناوچه‌که‌وه وهرگیراوه (دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۰/۷۵۴)، بۆیه گوتراوه: «ملحون»، مه‌لحوونیش یانی سهرزازی و گوتاری، تا له زاری ئه‌و خه‌لکانه‌وه که دایانناوه، نه‌خویندرینه‌وه، کیشه‌راسته‌کییه‌که‌ی دهرناکه‌وئیت. هه‌ندیک له راقه‌کاران ئهم شیوه سروودانه‌یان به «شیوازی هورامی، اورامن» له ئاوازی کوردیدا (سبک هورامی در آواز کردی) ناو بردووه (ابوترابیان، ۱۳۸۵: ۱۰). له روانگه‌ی ئه‌وانه‌وه له‌حنی «هورامی» له زمانی کوردیدا، به شیوازیکی تایبه‌تی گۆرانی و تنه‌وه «آوازه‌خوانی» ده‌وتریت که ریخ و بنچکه‌که‌ی، ئه‌ده‌بی جه‌ماوهر و سهرزازه‌کییه که بۆ رابردوو‌یه‌کی زۆر دوور له لایهن گۆسانه‌کان و ده‌نگچرانه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه (موزن جامی، ۱۳۷۹: ۹۰) و (خالقی مطلق، ۱۳۷۲: ۲۲-۲۷-۴۴). ئه‌میستا که ته‌نیا له لایهن هونه‌رمه‌ندانیکی که مه‌وه که سینه به سینه و به‌ره به‌ره له پیشینیانه‌وه وهریانگرتوووه؛ ده‌خویندرینه‌وه، به‌م جوهره که سیکیتر ناتوانیت ئهم شیوازه دابه‌زینیتته نیو جه‌رگه‌ی زمانی خو‌یه‌وه، واته ناتوانیت ئاوازی پی‌بلیتته‌وه (ابوترابیان، ۱۳۸۵: ۹). وه‌ک «سیاوچه‌مانه بیژان» ی ئیستای هورامی^۲، که به هوی هه‌وینی زمانه‌که‌وه و توانستی بینخواردنه‌وه‌ی گه‌رووی سیاوچه‌مانه‌بیژه‌وه؛ ته‌نیا ئه‌وانن که ده‌توانن ئهم «له‌حن» و جوهره ئاوازه بلینه‌وه و ره‌گه‌زه زمانیه‌کان دابه‌زیننه نیو بازنه‌ی ده‌قه‌که‌وه.

بنچکی ده‌سته‌واژه‌ی «هورامی» له «اورامن» یا «ئورامه‌ن» ی «ئاویستا» وه وهرگیراوه و له زمانی «پاله‌وی» دا به هه‌مان شیوه‌ی «هورامی» هاتوه. هورامی له زمانی پاله‌وی له دوو توخمی «هو» یانی خو‌ش و «رامی» به مانای «جوانی، شه‌نگی

۲- مه‌به‌ست له «سیاوچه‌مانه» ی هورامی تیکرا هه‌موو گۆرانی هورامیه به «چه‌پلی، Čepelê و شیخانی، sêxanê و ورده‌به‌زمی، Wirdebezimê و خاوی، Xawê، گیلای، Gelay و...». ژیرخانی شیعیری برکه‌یی هورامی (فۆلکلۆریک و شاعیران) له سهر ژانیری لیریکی عاشقانه و به‌یانی سۆزبزوینی رۆشنییری هه‌ورامانه‌وه چیکراوه و شیوه‌ی دهربرینی ئهم گۆرانیه‌ش زۆرتتر ئه‌وینی تاکی هونه‌رمه‌نده بۆ وه‌سفی جوانیه‌کانی سروشت و دیارده‌کانی ژیان له‌م جوغرافیا رازاوه‌دا. که وابوو ده‌سته واژه‌ی «سیاوچه‌مانه» ش یانی وه‌سفی جوانخاسان و چاوپه‌شان. چه‌پکه وشه‌ی سیاوچه‌مانه به هه‌ورامی یانی چاوپه‌شان و خوازه‌یه‌که بۆ هه‌موو دیارده زه‌ریف و جوانه‌کان. دابه‌شکردنی ئهم شیوازه هونه‌رییه ته‌نیا به دوو گوزاره‌ی: «چه‌پله و شیخانه و...» له روانگه‌ی «ره‌وشناسی» باری جوانی و شادی خولقینی گۆرانی هه‌ورامیه‌وه، لۆژیکی نییه، ره‌وتی زه‌مانی و ناوه‌روکی ئهم شیوازه‌ش له ره‌وره‌وه‌ی میژوودا ئه‌مه ناسه‌لمینیت ئه‌گه‌رچی شیخانه‌ش به‌شیک له پیکهاته‌ی ئهم سۆزه ده‌روونی و دهره‌کیه و رووکردی عیرفانی تاکه‌کانیش ده‌گرپه‌ته‌وه.

و رامش" ه که له فارسی «دهری» دا گۆرراوه به «خورمی» یا «خورمی» (ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۱۷). ئەمبستاکه له کوردستان و باقی ناوچهکانیتری ئێراندا هه‌ندی‌ک واژه و ده‌سته‌واژه وەرگیراو له‌م توخمه‌ره‌سه‌نه‌هه‌ن، وه‌ک: «هورامان، هه‌ورامان» یا اورامان و «ورمی، ئوورمی یا ئوورمی» له‌ روژه‌ه‌لاتی کوردستان و «ئوورامین، ورامین» له‌ ناوه‌پراستی ئێران. سه‌رچاوه‌کانیتر له‌ سه‌ر ئەم توخمه‌ره‌سه‌نه‌ شروقه‌یان کردوه و نووسیویانه: «ئوورامه‌ن چه‌شنيک گۆرانی و وتنه‌وه‌ی تایبه‌ته به «پارس» ه‌کانه! و شيعره‌که‌شی به‌ زمانی «پاله‌وی» بووه. و یان ناوی گونديک و ناسراوه به «ئوورامه» و چونکه ئەم شیوه «گۆرانی» یه له لایه‌ن که‌سیک له گۆرانیبیژان (خنياگران، هونيواککار) ی گونده‌که‌وه دانراوه به «ئوورامه‌ن، اورامن» ناوی ده‌رکردوه (برهان قاطع، ۱۳۶۱: ۱۸۲). «اورامان ملحونات فه‌لویات» له‌ ده‌ریای عه‌رووزی شه‌شی قرتاو پیکهاتووه (هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو، وشه‌ی اورامان). وه‌ک به‌لگه‌ی نویساری سه‌یدی هورامی شاعیری گه‌وره‌ی سه‌ده‌ی (۱۲-۱۳ ک.م)، ده‌سته‌واژه‌ی کۆنی «ئوورۆمۆن، ئوورامه‌ن، اورامن» ی وه‌ک نشینگه و ولاتی خۆی یانی هورامانی ئیستای به‌کار هیناوه:

ئەز (ئوورۆمۆن) مه‌کۆنم بی و ولاتم

سه‌ر و پیری خودای دابی نه‌جاتم ...

(حه‌بیبی، دیوانوو سه‌یدی هه‌ورامی، ۱۳۹۸: ۲۰۴)

۱- ۴- روانگه‌ی شه‌مسی قه‌یسی رازی و فه‌له‌ویاتی ئوورامه‌ن

کۆنترین سه‌رچاوه‌ که له‌ باره‌ی توخمی «ئوورامه‌ن و مه‌لحوناتی فه‌له‌وی» هاتۆته‌ شروقه‌اندن، نووسراوه‌یه‌کی چروپ و وتاریکی «زانستی- فه‌نی» یه له لایه‌ن عه‌رووزوانی ناوداری سه‌ده‌ی حه‌وته‌می کۆچی مانگی، «شمس قیس رازی، کۆچ ۶۴۰ ک.م». له‌ به‌شیکی ئەم سه‌رچاوه‌دا نووسراوه: «خۆشترین کیشه‌کانی فه‌له‌ویات ده‌ریای هه‌زه‌جی شه‌شی قرتاوه (ه‌زج مسدس محذوف) و ئەمه‌هه‌ر ئەو کیشه‌یه‌ که «خه‌سه‌رو و شیرینی نیزامی و وه‌یسی و پامینی فخرالدین ئەسه‌دی گورگانی» پی هۆنراوه‌ته‌وه... که به له‌حنی ئەم کیشه‌ ده‌لین «اورامان». و ده‌ریایه‌کیتری تازه (مستحدث) هه‌یه کیشه‌که‌ی (فاعلاتن مفاعیلن فعولن) ه که پی ده‌لین ده‌ریای

(مشاکل) که له سهر پاژیکي (محذوف) ی ئەم دەریا، ئورامەن (فەهله‌ویات) و تراوێته‌وه وهک ئەم ئورامەنە‌هی خوارە‌وه که بیگومان هی بابا تاهیرە و دوایی پیکهاته‌که‌ی گۆرپراوه و خراوێته‌نیو بازنە‌ی هەناسە‌چنراوی دەریای هەزە‌جە‌وه:

ار کریمون خواری اج که ترسی
ور کشیمون به زاری اج که ترسی
ازی نیمه دلی، نترسم اج که
ئی کهان دل ته داری اج که ترسی^۳

ئەم دووبە‌یتیه به‌شیوه‌ی خوارە‌وه، گونجاو له گە‌ل یاسای عە‌رووز و له سهر کیشی هەزە‌جی شە‌شی قرتاو وەرگێ‌رپراوێته‌وه فارسی نوێ و پاش و پیش کراوه و نە‌سبەت دراوه به بابا تاهیرە‌وه:

کشیمان گر به زاری از که ترسی؟
برونی گر به خواری از که ترسی؟
به این نیمه دل از کس مو نترسم
دو عالم دل ته داری از که ته‌سی؟

(ناتل خانلری، ۶۷: ۱۳۵۴) و (ابوترابیان، ۱۳۸۵: ۱۱)

نوسەر له به‌شیکی‌تری راقه‌که‌یدا ده‌لیت: جە‌ماوهری هە‌مه‌دان^۴ و زە‌نجان^۵ کاتیک ئە‌یانە‌وێت شیعی (پاله‌وی) به‌هۆ‌ننه‌وه، ناخۆ‌ئاگا دووچاری هە‌له‌ی زه‌قی خویندنه‌وه دە‌بن. له‌م ئۆ‌سلوو‌به‌دا، دێ‌رێک به‌م پێ‌یه (مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن) کیشانه‌ ئە‌که‌ن و پاشان ئە‌و دێ‌ره‌که‌یتر به‌ پێ‌وه‌ری (فاعلاتن، مفاعیلن، فعولن) داده‌نێ‌ن. و هەر وه‌ها زۆ‌ربه‌ی پێ‌وانه‌ی (فاعیلاتن، ----) له‌ جیی (فاعلاتن) و (مفعولاتن، ----) له‌ جیی (مفاعیلن) چی ده‌که‌ن (شمس قیس، ۱۳۶۰: ۱۰۵-۱۰۴).

۳ زۆ‌ربه‌ی واژه‌گه‌لی ئە‌م دووبە‌یتیه وهک: کریمون (چاوگی که‌رده‌ی هه‌ورامی)، ئە‌ج (جە‌)، کشیمون (چاوگی کوشیما)، از (ئە‌ز، من)، ای (ئی، ئە‌مه)، ته (تۆ) هه‌ورامی رووتن و ئە‌میستاکه‌ش گۆ ده‌کرێ‌ن.

۴ - مه‌به‌ست کورده‌کانه، جە‌خت له‌ نوسه‌ری ئە‌م دێ‌رانه‌یه

۵ - مه‌به‌ست ئازە‌رییه‌کانه که زمانه‌که‌یان سهر به‌ بنه‌ماله‌ی کورده، نه‌ک تورکه‌کان که دوایی هاتوون و له ناوچه‌که‌دا جێ‌نیشته‌ بووگن

دان پینان و برپاڤیکردنی ئەو و ته چه‌ندان ئاسان نییه. پرسى سه‌ره‌كى ئەمه‌یه: ئایا به راستی له‌و کاتانه‌دا یانی سه‌ده‌ی (۷ و ۶) ی کۆچی هه‌مه‌دانى و زه‌نجانى (كورده‌كان و ئازهرییه‌كان)، له‌ هۆنراوه‌كانیاندا دووچارى دوو هه‌له‌ی زه‌ق بوون؟ ئەگه‌رچی به‌ بۆچوونی "شه‌مسی قه‌یس" كه‌ هه‌ندى هۆنراوه‌ی پاله‌وى (فه‌له‌وى) له‌ ریسای عه‌رووزى عه‌ره‌بیدا لایان داوه‌، بیگومان بۆچوونىكى زانستى و لۆژیکیه‌، به‌لام پرسى سه‌ره‌كى ئەوه‌یه ئەمه‌ كامه‌ زانسته‌ كه‌ به‌ خۆیدا بپه‌رمویت كه‌ له‌ پیکهاته‌ی هۆنینه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌كانیتر كه‌ خاوه‌نى هه‌ندى دیارده‌ی تاییه‌تیی زمانى و خویندنه‌وه‌ن، ده‌ست تیوه‌ردان بكات و درووست یان نادرووستیان له‌ قه‌له‌م بدات و جه‌خت بكات و بلیت مادام هۆنراوه‌گه‌لیك كه‌ له‌ ریسای عه‌رووزدا نه‌گونجین ئیتر هه‌له‌ی زه‌ق به‌ ئەژمار دین؟! (ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۱۳). شه‌مسی قیس خۆی له‌ شوینیکیترا له‌ له‌حنى اورامن (موسیقی هورامى) به‌ باشى یاد ده‌كات و جه‌خت ده‌كات و ده‌لیت: «به‌ گشتى جه‌ماوه‌رى ئیران له‌ زانا و نه‌زان، و بلند پایه‌ و نه‌وى پایه‌، خوشحالن به‌ هۆنینه‌وه‌ و خویندنه‌وه‌ی شیعری فه‌له‌وى، و تیده‌كۆشن به‌ دل گویى بۆ راگرن، چما هیچ ده‌نگیک و نه‌وايه‌ك له‌ شیوه‌كانى عه‌ره‌بى و ده‌رى و گۆرانییه‌ سیحراوییه‌كانى تر دلایان و هه‌ستیان نابزوینیت جگه‌ له‌ ئەم نه‌غمه‌ شیعره‌:

لحن اورامن و بیت په‌له‌وى

زخمه‌ی رود و سماع خسروى...

(ابوترا بیان، ۱۳۸۵: ۹ و شمس قیس، المعجم: ۱۷۳)

لیره‌دا ناخۆئاگا مه‌به‌ستى شه‌مس قه‌یس له‌ هه‌له‌ زه‌قه‌كانى هه‌مه‌دانیان و زه‌نجانیان (كورده‌كان و ئازهرییه‌كان) به‌ هه‌مان توخمى خیرایى ده‌نگ (شدت صوت)ه‌ و توخمى (ته‌کیه‌) له‌ پیکهاته‌ی شیعری هورامیدایه‌ كه‌ ئیستاش جگ له‌ كه‌سانىكى زمانزان، شاره‌زا و هونه‌رمه‌ند كه‌ ئەبى شاره‌زاییان له‌م باره‌وه‌ ببیت و ئەم هیشوه‌ده‌نگانه‌ درووست وه‌ك خۆیان بخویننه‌وه‌ (ملحون)، تا په‌ی ببه‌ن به‌ ئوسلووبى ره‌سه‌نايه‌تى مۆسیقا یان كیش و ئاوازه‌كه‌یان، بۆیه‌ عه‌روزوانىكى توكمه‌ وه‌كوو (شه‌مس) به‌ دیدى پێوانه‌ی به‌رامبه‌رى برگه‌ كورت و درێژه‌كان (قید تساوى) و ریسای عه‌رووز له‌م دیارده‌ ده‌كۆلریته‌وه‌ و ئەم ڕووكرده‌ زمانیه‌ی (همدانى)یه‌كان و (زنجانى)یه‌كان به‌ لادان له‌ ریساکان و پێوانه‌كانى عه‌رووز و هه‌له‌ی زه‌ق وه‌سف ده‌كات.

نووسه‌ری ئەم دێرانه پێنوايه ئەم چه‌شنه شيعرانه بۆيه پێيان دەوتریت «مه‌لحون»، که خویندنه‌وه‌ی درووستیان مەرگی سەرەکیه بۆ دەرختنی کێشه‌که‌یان. هه‌روه‌ها که له شيعری زاراوه‌گه‌لی جۆراوجۆری ئەم‌رۆی ئێران وه‌کوو (زمانه کوردیه‌کان، لۆری، ته‌به‌ری و...) تا درووست وه‌ک زاره‌که‌ی خۆيان نه‌خویندريته‌وه، کێشه درووسته‌که‌يان دەرناکه‌ويت. ده‌قه بره‌گه‌یی کۆنه‌کانی «گاساکان» و «دەرختی ئاسووریک»، «ماتیکان گجستک ابالیش» و هه‌ندی به‌لگه‌ی تر... پيش ئيسلام و په‌وتی چوارده سهدی شيعری هورامی پاش ئيسلام له هورمزگان، یارسه‌کان، ئورامه‌نه‌کانی ده‌قه‌کانی دایه ته‌وریزی هه‌ورامی (٤ ک.م)، جه‌لاله‌ خانمی لورستانی (٤ ک.م)، دایه‌ خه‌زانی سه‌رگه‌تی (٥ ک.م) (صفی زاده، ١٣٧٠: ١٣٠-٩٧-٧٦)، بابا تاهیری لۆر (٤ ک.م)، شیخ سه‌فی هه‌رده‌ویلی (٨-٧ ک.م) (کسروی، ٢٥٣٦: ٣٤٩) و سه‌یدی هه‌ورامی (١٣ ک.م) به‌لگه‌ی توکمه‌ن بۆ سه‌لماندنی ئەم بۆچوونه.

١-٥- ئورامه‌ن؛ وینای راستیه‌کانی نیوان ده‌قی شیوازه ئەده‌بیه‌که‌ی بابا

له نیشانه به‌رجه‌سته‌کانی زمانی و ئەده‌بی دووبه‌یتییه‌کانی بابا که ناسراون به‌فه‌له‌ویات. هۆنراوه‌گه‌لیکی ساده و ساکاری جه‌ماوه‌ری و ده‌مبێژه‌یی (عامیانه) که ده‌قه‌کانی بابایان رازاندوه‌ته‌وه و دوو مه‌نه‌جی ئەده‌بی تیپه‌راندوه: یه‌که‌م به‌لگه‌ نقیسه‌رییه‌کان (اسناد کتبی)؛ ئەو تیکست و ده‌قانه‌ی ده‌گریته‌وه که په‌نگه‌ هه‌لگری هه‌ندیک له‌ ده‌قه شيعرانه بن که به‌م شیوازه و تراونه‌ته‌وه. دووهم کۆکردنه‌وه و کار له سه‌ر ئەو سه‌روود و ته‌سنیف‌گه‌له‌ی که ئەو‌رۆکه له نیوان جه‌ماوه‌ری شه‌قام و به‌ شیوه‌گه‌لی جۆراوجۆر بیژه‌یان پیده‌کریت. مه‌نه‌جی یه‌که‌م ئاکامی ئەرینی لی ئاوه‌گۆز ناکریت؛ چونکای له‌م ریگادا ناتوانین شیوه‌ی درووستی دێره‌کان له‌ رووی ده‌قی نقیسه‌ره تۆمارکراوه‌وه‌کان بخوینینه‌وه، ئەو بنووسانه‌ی (کاتب) ده‌ستنووسه‌کان که ئەم ده‌قگه‌له‌ که‌وتۆته ده‌ستیان به‌ هۆی ناشاره‌زایی ئەده‌بی و به‌راوردکاریان له‌ گه‌ل ئەو شیوه‌ زمانه که پێی هۆنراوه‌ته‌وه، توخمگه‌لیکی ناراست و هه‌له‌گه‌لیکی زه‌قیان خستۆته نیو ئەم تیکستانه‌وه که له‌م پروانگه‌وه ناتوانیتمان درووستیان لی دهرک بکریت. خالیکی تر له‌م باسه‌دا ئەوه‌یه که شيعر یان سه‌روودیک که‌وتبیته‌ ده‌ست ئەدیبیک یان به‌ رواله‌ت سه‌رووزوانیک، خیرا له‌ گه‌ل پێوه‌ره‌کانی سه‌رووزدا

هه‌لیسه‌نگاندون و به ده‌ست تیوه‌ردانی ئیختیاراتی شاعیری؛ دیارده‌کانی ئەم ئوسلووبه‌یان بۆ پێوانه‌کردون و عه‌رووزییان کردون. وه‌ک ئاماژه‌مان پێدا، نمونه‌ی راشکاوی ئەم ده‌ستیوه‌ردانه‌ له‌ نووسراوه‌کانی شه‌مسی قه‌یسی رازی، عه‌رووزوانی سه‌ده‌ی چه‌وته‌م ده‌بینه‌یت. به‌لام هه‌ر چۆنیک بیت ره‌وشه‌که‌ی شمس قیس له‌ گه‌ل ئەوانیتردا جیاوازییه‌ک هه‌یه و بیگومان زانستی‌تر دێته‌ به‌رچاو، به‌لام ئەدیبه‌کان و عه‌رووزوانه‌کان له‌ سه‌ده‌ی (۷)ی کۆچی به‌ملاوه‌ زه‌حمه‌تیان به‌ خۆیان نه‌داوه‌ که‌ لانیکه‌م وه‌ک "شه‌مس قه‌یس" خاله‌ جیاوازییه‌کان له‌ هۆنراوه‌ فه‌هله‌ویه‌کاندا بدۆزنه‌وه‌ و به‌ شیوه‌ی زانستی به‌راوردکارییان بکه‌ن، له‌ جیی ئەم ره‌وشه‌ خێرا شیوه‌ دروسته‌که‌یان به‌ زه‌وقی خۆیان کیش و زاراوه‌ی ده‌قه‌که‌یان ئاوه‌ژوو کردوه‌ (زرین کوب، ۱۳۶۳: ۱۸۸-۱۸۷)، واته‌ راستیان کردونه‌ته‌وه‌ تا بۆ فارس زمانه‌کان شیایوی تیگه‌یشتن بیت (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۷). ئەوه‌ش بلێین که‌ خه‌لکی ئاسایی به‌ پێچه‌وانه‌ی عه‌رووزوانه‌کان شاره‌زایی ئەوتۆیان له‌ باره‌ی ریساگه‌لی ئەدیبه‌یه‌وه‌ نه‌بووه‌ که‌ بتوانن له‌ سه‌ر و سیمای دروستی هونه‌ره‌که‌ی خۆیان پارێزگاری بکه‌ن، که‌ که‌وتونه‌ ده‌ست ئەدیبه‌کان ئاوا سیمای راسته‌کییان شه‌مزاندون. سه‌ره‌پای ئەمه‌ له‌ دووتۆی به‌لگه‌لیکی به‌ جیماو له‌ مه‌ودا زه‌مه‌نییه‌دا، هه‌ن هۆنراوه‌گه‌لیکیش که‌ هیشتاکوو دیمه‌نه‌ راسته‌کییه‌که‌یان وه‌کوو خۆی ماوه‌ته‌وه‌، وه‌ک ئەم دوو به‌یتیه‌ که‌ به‌ ناوی "بابا تاهیر" وه‌ تۆمارکراوه‌ و دێری سیه‌هم له‌ سه‌ر (فاعلاتن مفاعیلان فعولن) کیشراوه‌ یانی هه‌مان کیشیک که‌ شمس قیس رازی به‌ نادرووست، ناروا، هه‌له‌ی زه‌ق و لادان له‌ ریسای عه‌رووز ناوی لیده‌بات. ئەمه‌ش دوو به‌یتیه‌که‌:

همه‌ عالم پر از گرده چه‌ و اچم
 چو مو دلها پر از درده چه‌ و اچم
 سنبل‌ی کشته‌ بیم دامان الوند
 اونم از تالعم زرده چه‌ و اچم

«هفت سه‌د ترانه» که‌ سالی ۱۳۴۷ له‌ لایه «حسین کوهی کرمانی» یه‌وه‌ کۆکراوه‌ته‌وه‌ و پۆلیک دووبه‌یتی ده‌گریته‌ خۆی. زۆربه‌ی ئەم دووبه‌یتیانه‌ له‌م کتێبه‌دا به‌ ساقی نه‌ماوه‌ته‌وه‌، دیاره‌ که‌ ئەم ده‌قانه‌ له‌ لایه‌ن "کۆکار" یان پیش له‌ ئەو له‌

لایهن کهسانی ترهوه سیمای درووستی ریتمهکهیان گۆرراوه و به قهولی ئەوان به بهراوردکاری زانستی عهرووز، راستکراونهتهوه (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۷). سههرهپای ئەمه دووبهتیش ههن که پیکهاتهیان به ساقی ماوتهوه. پروفیسۆر "مار" له باره‌ی ساقیی پیکهاته‌ی کیشی ئەم دوو به‌یتیه فهله‌ویانوه، پییوایه که کیشی فهله‌ویات له چاو کیشی (هه‌زه‌جی شه‌شی قرتاو) که‌متر گۆرراوه و له‌م پروانگه‌وه زۆر له فۆرمی عهرووزی عه‌ره‌بی کۆنتره (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۸). ته‌نیا ریچاره‌ش بۆ به‌رگری له فه‌وتاندنیان و په‌ی به‌ ده‌رکی راسته‌کی کیشه‌که‌یان، ده‌بیته ده‌قه ره‌سه‌نه‌کان وه‌ک خۆیان بخوینرینه‌وه تا پیکهاته‌ی درووستیان دیاری بکریته. به‌م ریبازه ده‌رده‌که‌ویته که ئەم شیعرانه له نه‌فسدا خاوه‌نی جه‌وه‌ره‌یکن که له گه‌ل پیوه‌ری ریسیای عهرووزدا ناگونجین و نا‌کۆک و ناته‌با دینه‌ ریچکه‌ی وینا کردنه‌وه. ته‌نیا و ته‌نیا ده‌بیته له چوارچیوه‌ی یاسای فۆنیتیکی ئەو زمانگه‌له‌دا که هۆنراونه‌ته‌وه و داهینانیان بۆ کراوه، باسیان له سه‌ر بکریته (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۹).

بۆ وینه ههر له‌م پیناوه‌دا ئاماژه ده‌ده‌ین به‌ بۆچوون و به‌لگه‌ زانستییه که‌ی د. میهدادی به‌هار، زمانه‌وان و ئوستووره‌ناسی توکه‌می ئیرانی له‌ کتییی "جستاری چند در فرهنگ ایران" دا. به‌هار ده‌لیته: خودا لیخوشبوو "مجتبی مینوی" له ژماره‌ی دووه‌می سالی چواره‌می گوڤاری ئەده‌بیاتی زانکۆ تاراندا (۲۵) به‌یت له شیعره‌کانی بابا تاهیری چاپ کردبوو که بریتی بوون له دوو پارچه‌ی سه‌ی به‌یتی و شه‌ش به‌یتی و هه‌شت دووبه‌یتی^۶. له ئەم چه‌ند شیعره‌دا، جگ له دوو دووبه‌یتی ئەویش به‌ جیاوازیه‌کی ئەوتۆوه، له ناو دیوانه‌که‌ی بابا تاهیردا بوونیان نیه. ئەم شیعرانه به‌ ژماره‌ی (۲۵۶۶) له مۆزه‌خانه‌ی قونیه‌دا به‌ به‌رواری (۸۴۸) تۆمارکراون.

به‌راوردکاری ئەم شیعرانه و ئەوانه‌ی له دیوانه‌که‌ی بابادا ههن ده‌رده‌که‌ویته، جیاوازییان زه‌مین تا عاسمانه. ههر چه‌ند له‌م ده‌قه ره‌سه‌نانه نمونه‌یان به‌رچاو ناکه‌ون، به‌لام به‌ توژیینه‌ویه‌کی ته‌نانه‌ت مامناوه‌ندیی زمانه‌وانی، ده‌رده‌که‌ویته که سه‌رجه‌م دیوانه‌که‌ی بابا‌تاهیر که گواپی هی ئەوه! ئالۆز و گومانای دینه به‌رچاو.

۶- له باره‌ی هه‌له‌کاری و شیوه‌ی خویندنه‌وه‌ی درووستی ئەم تیكستانه‌وه کاک جه‌لیلی عه‌باسی وتاریکی به‌ پیژی به‌ ناو و نیشانی «حه‌قیقه‌تی عوریان» نووسیوه. بۆ زانیاری زۆرتر برۆاننه: (زریبار، ژ ۲، ل ۵۷، وتاری حقیقت عریان، سالی ئەوه‌ل، ۱۳۷۷ ک.ه)

به‌دهسته‌وه بوونی ئەم دهقه رەسه‌نانه، ئیمه‌ی تووژکاران یارمه‌تی ده‌دات که دیوانه‌که‌ی بابا له سهر پیوه‌ره زمانیه ئیرانیه‌کانی روژاوا‌ی ئیران (که زمانی کوردی یه‌ک له‌وانه‌یه. جه‌خت له نووسه‌ری ئەم وتاره‌یه)، به‌تایبه‌ت زمانی "پاله‌وی" و یاسای گو‌رانکاری له‌م زمانانه‌دا و به‌چاو‌کردن له دهقه نووسراوه‌کانی سه‌رده‌می ئیسلامی روژاوا - باکووری روژاوا‌ی ئیران، به‌راوردکاری بکه‌ین، تا ئەم دیوانه‌ شیعره له کو‌ت و به‌ندی ده‌ست تیوه‌ردانی به‌ئه‌نقه‌ست و ئاشکرای هه‌ندی که‌ ته‌نیا مه‌به‌ستیان به "فارسی کردن"ی ئەم دیوانه‌ بووه، رزگار بکریت، که ئەم گو‌ره‌پانه‌ش سواره‌ی چاکی ئەو‌یت (بهار، ۱۳۷۳: ۲۹۷). ئەمه به‌لگه‌یه‌کی حاشاه‌لنه‌گره بو‌ چه‌سپاندنی شیوازی (هورامی) بوونی دیوانه‌که‌ی بابا تاهیز وه‌ک پیکه‌اته‌یه‌ک له مؤسیقا، کیش و ئاوازی کوردی. ئەمه‌ش شه‌ش به‌یت و دوازه‌ دی‌ر له‌و (۲۵) به‌یته که د. م. به‌هار له کتیبی «جستاری چند فرهنگ ایران» هیناویه‌تی. ئەم شیعرا‌نه له فۆرم و ناوه‌پوکدا زۆر نزیکن به‌ له‌حن و شیوازی شیعی کوردی هورامی (ئورامه‌ن). ده‌قه‌که به‌ رینووسی کوردی نووسراوه‌ته‌وه:

زارج)ه‌م دی وه‌رای (مورج) ئەدخورد

(مورج)انی دو ده‌ستی وه (خودا) ده‌رد

ناگه‌هان بامد ئان بازوداری

زارج)ه‌ش کوشت و موران (زارج) ئەدخورد

(دال)ئ (جه) ئە‌لوه‌ند (کو‌هان) که‌رد په‌رواز

(باز)ش بکوشت و خونس پاک واخوهرد

بامه‌د (نه‌چیره‌وان) (ده‌رد)ین وه‌دایین

به‌ وه‌کده‌ش تیر و (دال) ئە‌ژکار با ده‌رد

بشه (نه‌چیره‌وان) ده‌ستت (وه‌چا)ده‌ست

چ (ئینه‌ت) (وه‌دکاره) ئە‌ژکار با ده‌رد

فه‌نا می (نه‌شی‌ئ) (ئینه) وه‌دکه من (که‌رد)

به‌ من هه‌ر (ئان)ه (که‌ران) هه‌ر وه‌د که من (که‌رد)

(بهار، ۱۳۷۳: ۲۶۸-۲۶۹)

واته:

«كه ويكم ديت ، خوراكي ميلوره كاني ده خوارد
 ميلووره كانيش ، دستي نزاين بو خوا بهرزكرده وه
 ناكاو بازيكي راوچي به دهسه لات هات و
 كه وه كه ي كوشت و ئه م جار ميلووره كان ، كه وه كه يان ده خوارد
 هه لو يه ك له بهرزايي كيوي ئه لو هنده وه هاته پهروان
 بازه كه ي كوشت و خوينه كه ي هه موو هه لمژي
 راوچي بي پهحم و قين له دلپيش ، پياگه يي
 تيريكي هاويشت و هه لو كه ي خست.
 برؤ راوچي ، دستت خوش بي
 ئه م به دكارهت له كار خست
 ئه م ئيشه دزيوه كه من كردم نابيته هوي ناوداريم
 هه ر كاريكم كرد ئه وانيش به مني ئه كه ن.»

له دهقه سه ره كيه كه دا ئه و واژه گه له وان له نيو كه واندا نووسراون، هه ورامى پروتن
 و ئيستاش بيژه رانى هه ورامى گوي پيده كه ن. وهك: زارج (ژه ره ژ، كه و)، مورج (مروچه،
 ميلووره)، دال، نه چيروان، ئينهت، نه شي، ئينه، كه رد، ئانه، و...

۲ - ئه نجام:

ليكوله ران و راقه كارانى ئه ده بي پييان وايه هو كاري ناسراو بووني بابا تاهير
 په يوه سته به دهقه هه مه كي په سه نده كانيبه وه كه هونراوه گه ليكي-لانى كه م-
 چوار ديپري و له فورمي دوو بهيتي كه زوربه يان به زارواوه گه لي روژاواي ئيران^۷
 هونراونه ته وه و هه لگري هه نديك هيما و موركي ئه ده بي تايبهت به خويانن. ئه م

۷- مه بهست كوي زمانه كورديه كانه (لورپي، هورامى، كه لورپي، لهك، سوراني و كرمانجى و...) كه له روژاواي
 ئيرزند ده ژين.

هۆنراوهگهله که دیمه‌نیان هیشتا ساق، ره‌سه‌ن و خاوین ماوه‌ته‌وه له سه‌ده‌کانی دوا‌ییدا ناوی دووبه‌یتی یان(ته‌رانه) بر‌اوه به سه‌ریاندا، ئە‌گینا پیشینیان به‌م جو‌ره هۆنراوانه ده‌یانگوت "فه‌له‌وی یان فه‌له‌ویات"، که له هر له دیر زه‌مانه‌وه دانیش‌توانی "رۆژا‌وی ئیران" هۆگری ئە‌م چه‌شنه هۆنراوه بووگن (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۶۲-۱۱۳-۱۱۲) و جگه له رۆژا‌وی ئیران، «له بریک له ناوچه‌کانی تری ئیران فه‌له‌وییه‌کان، ناعه‌رووزی بوون و له سه‌ر ریتی برگه هۆنراونه‌ته‌وه، وه‌ک دووبه‌یتییه‌کانی "شه‌ره‌فشا‌ه" شاعیری "گیله‌کی زمان" له سه‌ده‌ی(۸)ی کوچیدا ژیاوه (شمیسا، ۱۳۷۴: ۱۵). وتنه‌وه‌ی شیعی برگی (هجایی) ته‌نیا پیوه‌ندی به‌م ناوچانه‌وه نه‌بووه، شوینه‌کانی تری ئیرانی، وه‌ک "ته‌به‌ری، گیله‌کی، کازرونی، سمنانی، همدانی" و... باقی له‌هجه‌کانی تر هر به‌م ئوسلووبه شیعیان هۆنیوه‌ته‌وه (ناتل خانلری، ۱۳۵۴: ۶۸) و (صفا، ۱۳۶۳: ج ۱).

له برگی کو‌تاییدا؛ وه‌ک له ناو‌خنی وتاره‌که‌دا ئاماژه‌ی پیدرا و لی‌کو‌له‌ران جه‌ختیان له‌سه‌ر کردوه؛ ده‌لین: پیکهاته‌ی مؤسیقای ده‌ره‌کی(کیش)ی فه‌له‌ویات و دووبه‌یتییه‌کانی بابا تاهیر و ته‌نانه‌ت ئاخیزگی ته‌مه‌نی دریزه‌ناسه‌یی شیعی هه‌ورامی له سه‌ر ئا‌واز، کیش و شی‌وازی ره‌سه‌نی کوردی به‌ ناو «ئوورامه‌ن و هورامی» دانراوه و عه‌رووزوانه‌کان به‌ تاییه‌ت "شه‌مسی قه‌یسی رازی، سه‌ده‌ی چه‌وتی کوچی مانگی" ویستوو‌یانه به‌ زوره ملی پیکهاته‌ی کیشه‌که‌یان بگورن و جیا‌وازییه‌کان به‌ پیوه‌ری دیارده‌ی عه‌رووز لی‌کبه‌نه‌وه. به‌ راقه‌کاری و لی‌کدانه‌وه‌ی ژیرخانی ئە‌م جو‌ره شیعرانه ده‌رده‌که‌ویت که هیشوه ده‌نگه‌کانی وشه و چه‌پکه وشه‌ی هونه‌ری شیعی برگی کوردی هه‌ورامی له پیکهاته‌ی دیره‌کاندا له گه‌ل ریسا‌کانی عه‌رووز و دیارده‌ی یه‌کسانی کورتی و دریزی عه‌رووزی عه‌ره‌بی(قید تساوی)، یه‌ک ناگرنه‌وه و ئە‌مه ئیقاع و مؤسیقای ناوه‌کی ئە‌م جو‌ره شیعرانه‌یه که "ریتم" و "هارمۆنیا" ساز ده‌کات و مؤرکی تاییه‌ت و شمه‌کی ره‌سه‌نایه‌تی ده‌دات به ئا‌واز و مؤسیقای سه‌رجه‌م شیعی کوردی.

.....

سه‌رچاوه‌کان:

- خه‌زنه‌دار، مارف. (۲۰۰۱). میژووی ئه‌ده‌بی کوردی. ب. ۱. هه‌ولیر: بلاوکراوه‌ی ئاراس
 موذن جامی، محمد مهدی. (۱۳۷۹). ادب پهلوانی. تهران: نشر قطره
- کوهی کرمانی، حسین. (۱۳۴۷). هفتصد ترانه از ترانه‌های روستایی ایران. تهران: کتابخانه ابن سینا
- هورامی، سه‌یدی. (۱۹۷۱). دیوان شعر. لیکۆلینه‌وه محمد امین کاردۆخی. سلیمانی: چاپخانه‌ی کامه‌ران
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۵۴). وزن شعر فارسی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران
- محمه‌دپوور، عادل. (۲۰۰۸). شه‌به‌نگی زمانی کوردی هه‌ورامی له گاساکان تا... سلیمانی: چاپخانه‌ی بابان
- بهار، محمد تقی. (۱۳۴۷). سبک شناسی شعر، ج ۱. تهران: موسسه مطبوعاتی علمی
- محمه‌دپوور، عادل. (۱۳۸۸). سۆزی لیریکا له ئەزموونی شیعیری کوردیدا. تهران: په‌خشکاری ئیحسان
- گوڤاری رامان. (۲۰۰۸) سالی دوازدهم، ژ ۱۲۸
- بهار، مه‌رداد. (۱۳۷۳). جستاری چند در فرهنگ ایران. تهران: نشر فکر روز
- بابا طاهر عریان همدانی. (۱۳۶۱). دیوان شعر. تهران: سازمان چاپ و انتشارات اقبال
- ابوترابیان، محمد رضا. (۱۳۸۵.ه.ش). از هورامی تا ارومیه، تهران: نشر دلارنگ
- کسروی، احمد. (۲۵۳۶). به کوشش یحیی زه‌کا. تهران: انتشارات فرانکلین
- کریمیان، نادر سردشتی. (۱۳۸۶). تاریخ هورامان. تهران: نشر احسان
- فره‌وشی، بهرام. (۱۳۴۶). فرهنگ پهلوی. چاپ اول. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران
- عه‌باسی، جه‌لیل. (۱۳۷۷). حقیقت عریان، زریبار، ژ، سالی یه‌که‌م
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۶). تاریخ ادبیات در ایران. ج ۲. تهران: انتشارات فردوس
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۳). گنج سخن، ج ۱. تهران: انتشارات ققنوس
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). سبک شناسی شعر. تهران: انتشارات فردوس
- شمیسا، سیروس. (۱۳۶۳). سیر رباعی در شعر فارسی. تهران:
- شفیعی، کدکنی محمد رضا. (۱۳۶۵). گزیده غزلیات شمس. تهران: چاپخانه سپهر
- سه‌فیزاده، سدیق. (۱۳۷۰). میژووی ویژه‌ی کوردی. ب ۱ و ۲. بانه: انتشارات ناجی
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۳). جستجو در تصوف ایران، تهران: انتشارات امیر کبیر
- رازی، شمس قیس. (۱۳۷۳). به کوشش سیروس شمیسا. تهران:
- رازی، شمس قیس. (۱۳۶۰). المعجم فی معاییر اشعارالعجم. تهران: انتشارات زوار
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۳) مقدمه لغت نامه. مقاله دکتر احسان یار شاطر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- یاسمی، رشید. (۱۳۴۵) مجله ارمان، سال دهم، ژ ۳، ل ۷۰-۶۶
- دوستخواه، جلیل. (۱۳۷۰). اوستا. ج ۲. تهران: نشر مروارید
- دایره‌المعارف بزرگ اسلامی. (۱۳۸۰). ج ۱۰. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی
- خلف تبریزی. (۱۳۶۱). برهان قاطع. محمد معین، ج ۱، تهران: امیر کبیر
- خالقی مطلق جلال. (۱۳۷۲). گل رنج های کهن. تهران: نشر مرکز
- تاوه‌گۆزی مه‌وله‌وی. دیوانی شیعی. لیکدانه‌وه‌ی عه‌بدوکه‌ریم موده‌رپیس. مه‌هاباد: چاپ سه‌یدیانی
- محمه‌دپوور، عادل. (۲۰۱۲). ره‌نگاله. مه‌ل‌به‌ندی رۆشنییری هه‌ورامان. سلیمانی: چاپخانه‌ی ئاکام

تویژی خویندهواری کورد و بهکارهینانی
زمانه‌که‌یان و هه‌ردوو زمانی عه‌ره‌بی و فارسیدا

د. زرار صدیق توفیق ■

۱- خوشویستنی عه‌ره‌ب و زمانه‌که‌یان:

پاش فه‌تحرکردن و ده‌ستبه‌سه‌راگرتنی ناوچه کوردنشینه‌کان له لایه‌ن عه‌ره‌به موسلمان‌ه‌کانه‌وه و بوونی کوردستان به پارچه‌یه‌ک له ده‌وله‌تی ئیسلامی، کورد هی‌دی هی‌دی ده‌ستبه‌رداری بیروباوه‌ر و ئایینی دێرینی خۆیان بوون و بر‌وایان به ئایینی نوێ هینا و بوونه موسلمان و ئەم پرۆسه‌ی گۆرانکارییه‌ش نه‌ک هه‌ر له‌ناکاو و کوتوپر نه‌بوو، بگره‌ درێژخایه‌ن بوو دوو سی سده‌یه‌کی خایاند و چه‌ند خالیکی وه‌رچه‌رخانی لی که‌وته‌وه و ئەوه‌ی لی‌ره مه‌به‌ستمانه، له ناوه‌راستی سده‌ی سی‌هه‌می کۆچی/نۆه‌می زایینی‌ه‌وه، به‌ره‌به‌ره زمان و چاند و فره‌ه‌نگی عه‌ره‌بی- ئیسلامی له کوردستان بلا‌وبوو و ته‌شه‌نه‌ی کرد و چه‌سپا و عه‌ره‌بی بووه زمانی حکومه‌ت و کارگێری و خویندن و فی‌رکردن و نووسین که‌هاوکات زمان قورئان و پی‌غه‌مبه‌ر و زمانی به‌هه‌شتیان بوو چ له لای جه‌ماوه‌ری گه‌لی کوردی ساکاری موسلمان و چ له‌کن تو‌یژی رۆشن‌بیران و پیاوانی ئایینی، هه‌تا بلی پی‌رۆز و خۆشه‌ویست بوو.

له سه‌رده‌می عوسمانیدا (۱۵۱۴- ۱۹۲۲) و به ئەگه‌ری هه‌ژموونی ره‌های پیاوانی ئایینی به‌سه‌ر کۆمه‌لگای دواکه‌وتووی کوردیدا و ئەو پایه‌به‌رزی و ریزدارییه‌ی پیکه‌وه‌یان نابوو، له‌پال چه‌ند هۆیه‌کی دی ئەوه باو بوو که نووسین به‌غیری زمانی عه‌ره‌بی جو‌ریکه له سه‌ره‌رپۆیی و له رێده‌رچوون و نکۆلی کردنی سه‌روه‌ری و فه‌زلی ئەو زمانه‌یه و له‌م باره‌یه‌وه چه‌ند گوته و فه‌رمووده‌یه‌ک ده‌هینرانه‌وه و کوردان بر‌وا و قه‌ناعه‌تیا‌ن پی ده‌هینا، به‌ده‌ر له‌وه‌ی ئەری ئەو فه‌رموودانه راسته‌قینه‌ن یان قه‌لپ و چیکراون و له‌میژه فه‌رمووده‌ناسان گومانیا‌ن له راستیا‌ن ده‌ربرپوه، به‌لام ئەمه له‌و حه‌قیقه‌ته ناگۆریت که له‌کن زانا‌یا‌ن و خوینده‌وارانی کورد ئامانجی خۆیان پیکا و کاریگه‌رییا‌ن به‌جیه‌یشته. ته‌نانه‌ت زانی کورد زین الدینی رازانی عی‌راقی (م: ۸۰۶/ک ۱۴۰۳ز)، که باب و باپیری له گوندی رازان- رازانی ولاتی هه‌ولیره‌وه ئاواره‌ی قاهیره بووبوون، کتیبیکی قه‌به‌ی به ناو‌نیشانی (محبة القرب الی محبة العرب) داناوه و به هینانه‌وه‌ی ده‌یا‌ن فه‌رمووده‌ی راست و هه‌لبه‌ستراو، جه‌خت له پی‌رۆزی و شکۆمهن‌دی و پایه‌به‌رزی نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و زمانه‌که‌ی ده‌کات و گوا‌یا ریزلیگرتن و خوشویستیا‌ن و داننا‌ن به‌پیشه‌نگی و سه‌روه‌ری و سه‌رده‌سته‌یا‌ن، ئیمان‌دارییه و

پنچه وانه که ی کفر و نیفاقه، دوو بهشی کۆتاییشی تهرخان کردووو بۆ مژاری ئه وهی ئه گهر که سیک عه ره بی بزانیته و به فارسی بدویتی، ئه وا دوو پرووی و نامه ردییه (في أن كلام من يحسن العربية بالفارسية نفاق... وإن ذلك نقص في المروءة)^(۱)، ئیمه یش ده پرسین بۆ زمانیکی وهک فارسی ئاوه ها بیته، ئه دی بۆ زمانی گه لی کوردی خیله کی و ده شته کی چۆن بیته؟. زمانی عه ره بیی گران بوو

له سه رگوزشته و ژیاننامه ی هه ر زانایه کی کورد بروانیته، زوو ئه م راستییه به دی ده که یته و ده زانیته تا چ راده یه ک شهیدا و ئالوده ی عه ره بی بوون، ئه وه تا زانا و فه قیه ی ناودار ئیبراهیمی کورپی حه سه نی گۆرانی (م: ۱۱۰۱/ک ۱۶۸۹ز) به ر له وه ی روو بکاته به غدا عه ره بی و فارسی و تورکیی نه ده زانی و پاش ماوه یه ک فیتری هه رسیکیان بوو و ئاواتی ده خواست خودا کورپیکی پی ببه خشیت تا ئه ویش فیتری زمانی عه ره بیی بکاته، به هۆی هه ژموون و زالبوونی زمانی عه جه می له کوردستان^(۲)، زیاد له مه ش پیده چیت بنه ماله دیندار و شیخزاده و مه لازاده کانی کورد، هه ر له فامکردنه وه وه، منداله کانیان له سه ر خو شو یستن و پیرو زکردنی عه ره ب گۆش کردیته و ئه مه یان وهک پیوستییه ک و پایه یه کی ئیمان له لا چه سپاندیته، شیعیکی مه لا عه بدولای بیتوشی سه لمینه ری ئه م راستییه:

إنا نحن هنا في موطن	قد جرت أنهاره بالذهب
نادت النخل به باسقة	شجر الجوز الضليل الطيب
أنا كردي من أم وأب	غدياني حب قومي بلبان الأدب
علماني حب قومي مثلما	علماني حب قوم العرب

هه روه ها شیخ مه عروفی ئودی به رزنجی (۱۷۵۲-۱۸۳۸ز) که پتر له چل مه نظومه و نامیلکه ی به عه ره بی هه یه^(۳)، حه مد و سوپاسی خودا ده کاته که رینوینی کردووو فیتری زمانی عه ره بی بیته:

۱ محجة القرب الى محبة العرب، تحقيق عبدالعزيز آل حمد، دار العاصمة(الرياض: بلا)، ص ۴۳۷-۴۴۴.
 ۲ عبدالله بن محمد العياشي، الرحلة العياشية، دار السويدي(أبو ظبي: ۲۰۰۶)، ۱/ ۴۸۰- ۴۹۱.
 ۳ سه بارهت به ژیاننامه و به ره مه کانی بگه ریره وه بۆ: الشیخ محمد الخال، الشیخ معروف النودهی البرزنجی، مرکز الزهاوی (السليمانية: ۲۰۲۰).

الحمد لله على ما وهب   هداانا الى لسان العرب

وده‌میک ئەحمەدی کۆری (کاک ئەحمەدی شیخ: ۱۷۹۳-۱۸۸۷ز) دەبیتە دوو ساله،
 فه‌ره‌ه‌نگۆکی عه‌ره‌بی- کوردیی ئەحمەدییە (الأحمدية) ی بو دادەنیت تا به سانایی
 فییری عه‌ره‌بی بییت:

در این رساله به کردی زبان   کتم زبان عرب را بیان
 تاکه فرزندم أحمد بی تعب   شود دانای لغات عرب^(۴).

که‌چی ئەحمەدی خانی (۱۶۵۰-۱۷۰۷ز) سه‌ده‌یه‌ک پیشتر به هه‌مان کار رابووه و
 فه‌ره‌ه‌نگۆکی نۆبه‌هاری بچووکانی داناوه، به‌لام بو سه‌رپاکی «زاروکیین کرمانج» ی
 هه‌ژار و ده‌ستکورت، نه‌ک بو چینی ده‌سترۆیشتوو و ده‌سه‌لاتداران:

نه ژ بو صاحب ره‌واجان
 به‌لکی ژ بو بچوکیین کرمانجان^(۵).

شاعیر ئیسماعیلی بایه‌زیدی (سه‌ده‌ی ۱۲ک/۱۸ز)، له‌پال عه‌ره‌بی، درکی به بایه‌خ و
 گرنگی فارسییش کردوووه و فه‌ره‌ه‌نگۆکی (گولزار) ی داناوه تا «زارویی کرمانجان»
 فییری ئەو دوو زمانه‌ ببن وجیی داخه ئەم به‌ره‌مه‌ فه‌وتاووه و چ هه‌وال و شوینه‌واریکی
 نییه^(۶)، هه‌ر له‌م سه‌ده‌یه‌دا و بو هه‌مان مه‌به‌ست، هه‌ر یه‌ک له‌ مه‌لا یونسی حه‌لقه‌تینی
 و مه‌لا عه‌لیی ته‌ره‌ماخی^(۷) و مه‌لا حوسینی شیقکی، به‌مه‌به‌ستی ئاشناکردنی مندالانی
 کورد به‌ زمانی خویندن و فیربوون، نامیلکه‌یان له‌باره‌ی صه‌رف و نه‌حو و ریزمانی
 عه‌ره‌بی و دانا و له‌ قوتابخانه‌کانی کوردستانی باکور ده‌خوینران^(۸).

۴ فه‌ره‌ه‌نگۆکی ئەحمەدی، هه‌له‌گری و له‌سه‌ر نوسینی موحه‌مه‌د موحه‌مه‌دی، إنتشارت کردستان (سنندج: ۱۳۹۳ش)، ل ۲۰.

۵ نوبهارا بچووکان (بغداد: ۱۹۹۰)، ل ۱۱.

۶ چل حیکایه‌تید مه‌لا مه‌مودی بایه‌زیدی، ده‌زگای ئاراس (هه‌ولیر: ۲۰۰۴)، ل ۱۱۱.

۷ ته‌صریفه‌که‌ی مه‌لا عه‌لیی ته‌ره‌ماخی تا ئیستا بیسه‌روشوینه و ئەوه‌ی وا د. مارف خه‌زنه‌دار سالی ۱۹۷۱ به
 ناوی (ده‌ستووری زمانی کوردی عه‌ره‌بی) بلاوی کرده‌وه، باوه‌ر ناکه‌م هه‌مان ته‌صریفه‌که‌ی ئەو بیته، به‌لکو
 مه‌لا مه‌مودی بایه‌زیدی پیکه‌وه‌ی ناوه. له‌م باره‌یه‌وه لیکۆلینه‌وه‌یه‌کم نووسیوه و به‌م زووانه له‌ گوڤاری
 ئەکادیمیای کوردی بلاو ده‌بیته‌وه.

۸ ضیاء الدین باشا الخالدي، الهدية الحميدية في اللغة الكردية، تحقیق جان دوست (استانبول: ۲۰۱۸). ص ۳۲۵.

۲- به کارهینانی زمانی فارسی:

هاوکات خویندهواران و روناکیرانی کورد زمانی خویمان پشتگوئ خستبوو و تهنها بۆ ئاخافتنی روژانه به کاریان دههینا و بایهخی زوریان به شیعر و ئهدهبیاتی فارسی هدا و دیوانی کهله شاعیرانی فارسیان دهخویندهوه و بهگ و میرانیش په یام و نامهکانیان به فارسی دادهپرشت، که جگه له خویمان کهسی دی لئی تینهدهگههیشته^(۹)، ههر بۆ نمونه عهبدولا بهگی جاف ههردهم گوڵستانی شیخی سهعدیی بهدهستهوه بوو^(۱۰). ههر لهم بارهیهوه کوردناس ئهلیکساندهر خودزگو(۱۸۰۴ - ۱۸۹۱)، دهلیت: خویندهوارانی کورد، لهوانهیی به رهوانی زمانی زگماکی خویمان نازان، لهنیو خویمان و لهگهله دهسهلاتداری کورددا نامه و نووسراویان به فارسی یان به تورکی یان به عهرهبی دهنووسن^(۱۱).

ئهمه سهرباری ئهوهی زوربهی مالباته دهسهلاتدار و فهرمانرهواکانی کورد خویمان دهگهپراندهوه بۆ ئومهوییهکان و عهلهوییهکان و عهباسییهکان و هوز و خیل و بنهماله ناودارهکانی عهرهب و ههر کهسیک دهستی قهلهمی بگرتایه، یهکسهر خوئی دهکرده سهیید و عهلیزاده و شهجهرهیهکی قهلهپی نهسهبی ههلهدهبهستا، به ئاخفتنیکی دی دلبهندی کورد به گهلی عهرهبهوه گشت سنوریکی بهزاند و تهواو رادهستی ئهوه ئهفسانه و چیرۆکه داتاشراوانه بوون، که زادهی خهیاالدانی حیکایهتخوانان بوو و کوردیان دهکرده نهوهی کهسانی وههمیی وهک (کرد بن مرد بن صعصعة) و(کرد بن عمرو مزقیاء بن ماء السماء)، ههروهها میرانی روژهکی خودانی بهدلیس به شهرفخانی بهدلیسی میژوونوووسهوه و خانهکانی ئهردهلان خویمان دهگهپراندهوه بۆ شاهانی ساسانی و پیشتریش ئیین خهلهکانی کوردی زهرزاری- زراری(م):

۹ رحلة الشيخ طه البالیسانی، تحقیق د. علي نجم عیسی، دار الکتب العلمیة(بیروت: ۲۰۰۷)، ص ۳۳، ۱۰۳، ماوریتسو گارزونی، ریزمان و وشهنامهی کوردی، دهزگای بهدرخان (ههولیر: ۲۰۱۵)، ل ۳۶، شمس الدین سامی، قاموس الأعلام، ص ۳۸۴۲.

۱۰ مهلا عهبدولای زیور، گهنجینهی مهردان و یاداشتی روژانی دهربهدهری، پیشهکی و پهراویز محهمهدی مهلا کهریم، مطبعة الادیب البغدادیة(بهغدا: ۱۹۸۵)، ل ۷۷.

۱۱ چهند لیکولینهوهیهکی فیلولوژی دهربارهی زمانی کوردی، وهرگیرانی د. نهجاتی عهبدولا، بنکهی ژین (سلیمانی: ۲۰۰۵)، ل ۶۷.

٦٨١/ك١٢٨٢ز)، بنهچهي بنه ماله كه يي دهبرده وه سهر بهرمه كيبه فارسه كان (البرامكة)،
 ئەم پرسه دريژ و ئالۆزه و من له كتيبه كانم و كه ساني دي به دريژي له باره يه وه
 دواوين^(١٢) و ليژه ته نها سي نمونه دههينمه وه: شيخ طه هاي كورپي يه حياي باليسانى (م):
 ١٢٠٥/ك١٧٩٠ز)، هه رچه ند نكولى له خوشناوى و كوردبوونى خوئى ناكرد، به لام
 هاوشيوه ي سه ره له بهرى كورد، ئەو ئەفسانه يه ي له كن گه يشتبووه راده ي يه قين كه
 خوئى و هه موو كورد ده چنه وه سهر عه ره بى يه مانى^(١٣)، هه رچى مه لا عه بدولاي
 بيتوشيه (م: ١٢١١/ك١٧٩٦ - ١٧٩٧ز)، به پيچه وانه ي زوربه ي مه لا و زانا ياي
 كورده وه بنه چه ي خوئى نه گه راندوته وه بو عه ره ب و لافى سه ييدبوونى ليئه ده دا
 و شانازي به كوردبوونى خوئيه وه ده كرد و خو شه ويستى و قيانى بو نيشتمانى
 دايكزاي له شيعره كانيدا رهنگى داوه ته وه، ته نانته له ولاتى ئيحسائى عه ره بستان
 به كورد (الكردى) ناسرابوو^(١٤)، به لام ئەميش ئەوه ي له كن يه كلا بووبوو كه كورد
 ده چنه وه سهر عه ره ب و له ستايشى سليمان به گى شاوى حوميرى له به صرا
 سالى ١١٩٠/ك١٧٧٦ز (?) ده ليئت:

وإذا فخرت فخرت إذ لي نسبة فيكم فحق أن أقول أنا أنا
 كرد بن عمرو ينتمي لمزيقيا ماء السماء جدي الذي سمك البنا
 .....
 خذها إليك خريدة كرية ما قابلت بان النقا إلا إنحنى^(١٥).

هۆزى زه رزا له شنۆ خوئان له كوردى هۆزه كانى دي به پايه بلنדר و شكودارتر
 ده زانى و ده بوو خوئنبايان له وان زياتر بيت و شانازيان به م هه لاويدنه ده كرد،

١٢ بگه رپوه بو: بي. ي. فاسيليقا، بيروكه ي ره چه له كى (<بيگانه> ي خانه واده نه جييزاده كورديه كان وه كو
 ديارده يه كى كومه لايه تى، وه رگيرانى د. ره شاد ميران، گوڤارى ئەكاديمياى كوردى، ژماره (٣٠) (هه وليژ: ٢٠١٤)،
 ٢١٩-٢٢٦.

١٣ رحلة الشيخ طه الباليساني، ص ٢٢٠.

١٤ بو پتر زانيارى سه باره ت به ژيان و گه شت و گه رانه كانى، بگه رپوه بو: محمد الخال، البيتوشي، مطبعة
 المعارف (بغداد: ١٩٥٨)، د. خالد بن قاسم الجربان، سلسلة حلقات (حروف المعاني) من كتاب (صرف العناية في
 كشف الكفاية)، الحلقة الأولى، رۆژى ٩-٢-٢٠١٥ له سايتى (مجمع اللغة العربية) بلاوكراوه ته وه.

١٥ محمد الخال، البيتوشي، ص ١٤٣-١٤٤، ١٨٤-١٨٥.

له‌بەر ئه‌وه‌ی گویا باوانیان له عه‌ره‌بی هۆزی کیلابن (بنو کلاب)^(۱۶) و پێیان وابوو
شاره‌که‌یان شنۆ، هه‌مان شاری سه‌به‌ئه (سبأ) ی باره‌گای به‌لقیسه^(۱۷).

۳- به‌که‌مزانیی زمانی زگه‌مک:

کوردی زمانیکی ره‌سه‌ن و دێرینی دانیشتوانی کۆنی کێوه‌کانی زاگرۆسه و
هه‌زاران ساله ره‌سه‌نایه‌تی و پاراوی خۆی پاراستوو و لقیکی سه‌ره‌کییه له زمانه
ئێرانییه‌کان و له گروپی زمانه‌کانی باکوری رۆژئاوای ئێرانه و زمانه ئێرانییه‌کانیش
به‌شیکن له دایکزمانی هیندو ئێرانی، ده‌کریت بلێن میلله‌تانی کۆنی کوردستان له
سه‌رده‌مانی به‌ر زاین به‌چهند زاریکی نزیک له‌یه‌که‌وه ئاخفتون و له ئه‌نجامی
تیکه‌لی و ده‌رهاوسیتیه‌وه به‌ره‌به‌ره زمانی کوردی له‌دایک بووه.

کوردی په‌یوه‌ندییه‌کی پته‌و و راسته‌وخۆی هه‌یه به‌ زمانه ئافیس‌تا که کتیبی
پیرۆزی زه‌راده‌شتی پێ نوسراوه و لیکۆله‌ران و زمانه‌وانان گه‌لیک لایه‌نی نزیکی و
هاوواتایی وشه‌یان له هه‌ردوو زمانه‌که دۆزیوه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها کوردی په‌یونیدی هه‌یه
به‌ زمانه‌ی په‌له‌وییه‌وه که زمانه‌ی فه‌رمی و رۆشنیری و نووسین بوو له سه‌رده‌می
ساسانی، به‌تایبه‌تی زاره‌کانی گۆران و هه‌ررامی و که‌له‌وری و ده‌یان وشه و واژه‌ی
په‌له‌وی تا ئیستا به‌هه‌مان واتاوه له کوردی ماون و ده‌توانین بلێن په‌له‌وی هه‌ر
قۆناغیکی پێشکه‌وتن و گۆرانکاری زمانه‌که‌مانه و به‌ پێچه‌وانه‌ی ده‌یان زمان و زار
و بنزاری دی، به‌ درێژایی میژوو به‌رگه‌ی ده‌یان فشار و شالاوی هیزگه‌لیکی بیانی
گرت و نه‌توايه‌وه و سه‌ربه‌خۆیی و خاویینی خۆی پاراست و تا ئیستا یه‌کیکه له زمانه
زیندوو‌ه‌کانی جیهان.

له‌گه‌ڵ ئه‌م راستیه‌شدا، فشار و چه‌واشه‌کاری چ‌ری داگیرکه‌رانی کوردستان
له‌لایه‌ک و هه‌ژموونی که‌لتوری نه‌یارانه و درێژخایه‌نی عه‌ره‌ب و فارس و تورک

۱۶ گه‌شتنامه‌ی عه‌بدولرهب‌زاقی ئه‌سفه‌هانی بۆ شنۆ و ورمج و ره‌واندۆز، وه‌رگێرانی له فارسیه‌وه زاهیر محه‌مه‌د
ره‌شید، ده‌زگای چاپ و په‌خشی هه‌مدی (سه‌لیمانی: ۲۰۰۹)، ل ۲۲، ده‌قه فارسیه‌که، ل ۹۲. ئه‌مه راستی پرسه‌که‌یه
نه‌ک به‌و پاساوه‌ی که‌ میلنگن هیناویه‌تیه‌وه.

۱۷ هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۶. هینزی راولنسۆن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) هه‌مان شتی لی بیستبوون.

له لایه کی دیکه وه^(۱۸)، ههنده بههیز و قوول و کاریگهر بوون لهسه ر مروقی کورد و زمانه که ی، وای له توئیژی خویندهوار و روئشنییرانی کرد، بهخوینیش ههمان ههلوئیست وهر بگرن و کوتوموت وهک ئهوان له نهژادی خوین و زمانه که یان تی بگهن و ئهوان چییان دهگوت، وهک تووتی بیلینه وه، زانای دنیا دیده و شارهزا مهلا مهحمودی بایه زیدی (۱۷۹۷ - ۱۸۷۰)، بوچوون و لیکنانه وهی کوردمان بو پوخت دهکاته وه دهره ق بنه چه ی زمانه که یان:

“ له فظا کورد و ئه کراد ئه صلی وی (گرده)، یانی به رهه ف و جه معکرن، بوئ مونسه به تی کو ئه و ئه عرب بووینه، جیرانی ئیران و فارس و خوراسانی، ئیدی ژ لیسانید وان طایفان یه کو یه کو به رهه ف و جمع و ئه خذ کرینه وهیدی هیدی زمانید خو قه دیم که عه ره بیه ته رکاندینه... ئه ف ناخی وان کو مایه کورد و ئه کراد، ئه ف سه به به کو زمانی به رهه ف یانی مه خلوطیه یانی گرد کرده یه ژ فارس و ئیرانیان”^(۱۹).

دیاره له جفاکی دیندار و پیگیر و بیئاگای کورده واریدا، سهیر نییه و بگره تا بلی ئاسایی و چاوه ریکراوه زانایان و شیخان و مه لایان داخبار و دل بهندی زمانی عه ره بی بن و حه ز بکه ن به رهوانی فییری بین و ده بووش هه ر وه هابیت، بگره ئه مه مه رجیکی گرنگ و بنه ره تی تیگه هیشتن و شاره زابوونه له روکن و زانسته کانی ئایین و هونه ره کانی عه ره بیی زمانی قورئان و فه رمووده، ئاره زوو کردن و بایه خدان به فارسییش و کردنی به زمانی نووسین، هه ر حاله تیکی نورمال و سروشتی بو، به و پییه ی گه لی فارس خاوه ند پاشخانیکی ئه ده بی و هونه ری و فه ره هنگی گه لیک ده وله مه نده و ده یان شاعیر پایه به رزیان هه یه له وینه ی فیرده وسی و مه نوچه هری و حه کیم سه نائی و نیظامی گه نجه وی و مه ولانه ی رومی و سه عدیی شیرازی و حافظی شیرازی و جامی... هتد که کارتیکردن و باندوریان به سه ر شاعیرانی کورده وه وهک روژی روناکه و راستییه کی به لگه نه ویسته.

به لام هه رگیز ئاسایی نییه، ده میک خوئوویستن و داخبار بوون به زمانیک یان دوانی بیانی، بیته مایه ی به هه ند وهر نه گرتن و بیلیبوونه وه له زمانی زگماک و

۱۸ پروانه: رهسول ناجی، زمانی خومان له بیر نه چی، روژنامه ی (پیشکه وتن)، ژماره (۸۷)، روژی ۲۲ - ۱۲ - ۱۹۲۱، ل ۱ - ۲، کمال رووف، باقه دراست کردیه، دار آراس (أربیل: ۲۰۰۶)، ص ۱۱ - ۱۴.

۱۹ عادات و رسوماتنامه ئی ئه کرادیه، ده زگه ها سپیریژ (دهوک: ۲۰۰۶)، ل ۱۲.

به سووک سهیرکردنی تا ئه و رادهیهی قهناعهت بهینیت که هاوشانی زمانی گه لانی سهردهسته نییه و به که لکی ئه وه ناهیت له سهرزاریهه وه بهینریته سهر کاخه ز و بکریته زمانی هونینه وهی شیعر و دانانی کتیب، مخابن زوربهی ههره زوری خوینده واران و خامه به دهستانی دینداری کورد ئاوه هایان لیها ت و گیرودهی ئه م روانینه هه له و تیگه یشتنه نادرسته بوون و پییان وابوو زمانی زگماکیان- کوردی له ئاستی عهره بی و فارسی- پاشتر تورکی- یشی نییه و شییان و توانای ئه وهی نییه بهینریته ریزی ئه وانه وه و له خویمان ناگرت پیی بنووسن:

یه کسه ر^(۲۰) عوله ما درشت و وردی

ناخویننه وه دوو حهرفی کوردی

ئوستادی خهتن له ئه م سیانه

وهک دی له زوبانی خوئی نه زانه^(۲۱).

ههرچه ند نه بوون یان که میی خوینه ری دانراوی کوردی جوره بیانوو یهک بوو بویان، به هوی ئه وهی زوربهی روله کانی گه له که یان ره وهندی و نیوچه ره وهندی و لادینشین بوون و دهلیقهی خویندن و فیروبوونیان بو هه لئه که وتبوو و خوینده واریه کی وه هایان پهیدا نه کردبوو بشین بخویننه وه، کتیبیش بو خویننه ران داده نریت و شاعیران شیعر ده هوننه وه تا بخوینریته وه و سوود و چیژی لی وه ربگیریت. به لام پیم وانیه ئه مه ههرگیز پاساوی بنه ره تیی پشت ئه م رهفتاره یان بیت و ئه و کورده کوچه ریهی نه توانیت به زمانه کهی خوئی شتیک بخوینیته وه، ئه دی چون به زمانانی دی ده توانیت، به لکو هوکاره سهره کیی و پالنه ره راسته قینه کهی ئه وه یه که گه لی کورد له دهره نجامی میژوو یه کی دریژی تهژی له ژیردهستی و رادهستبوون و دهسته موبوون، به یه کجاری گیروده و هوگری گه لیک خو و نه ریت و فه ره ننگ و ئه فسانه ی <عهره بی به پیرو زکراو>> و <خاوه ند و هه لگری دوا په یامی پیرو ز>> بووبوو و ئه م بوچوونه ی (ابن خلدون: ۱۳۳۲-۱۴۰۶ز) ته واو به سه ریدا ده چه سپیت: << گه لی دوپراو و ژیرکه توو هه رده م په رۆشی چاولیکردن و لاساییکردنه وهی براوه و سه رکه تووه کانه به سه ریدا،

۲۰ پیموایه ئه کته ر- ئه کسه ری راستره له (یه کسه ر).

۲۱ دیوانی حاجی قادری کوئی، انتشارات کردستان (سنندج: ۱۳۹۱ش)، ل ۲۵۷.

چونکه دەر وونی مرؤف هەرگاف پیی وایه که مال له وه دایه که به سه ریدا زالبووه» (۲۲).
 ئەوه تانی مه لا عه بدولای بیتوشی زانای ناودار و پایه بلند، له ولاتی غه ریبیدا،
 پاساوی کوردبوون دهه نیتیه وه بو که موکوری و ناته واوی له مه نظومه ی (الکافی فی
 علمی العروض والقوافی) و ده لیت ئەگەر شتیکی به دەر له ئە ده بت لی دیت، لیم مه گره،
 مؤرک و سروشتم کوردانه یه و ئە ده بیش هی عه ره بانه:
 إن تجد شيئاً خلاف الأدب فالطبع كردي وهذا عربي (۲۳).

مه لا محه مه دی مه حوییش (م: ۱۹۰۶) له پیشه کی دیوانه کهیدا، خو ی به «گه دا»
 و کوردی به «قه له ندهر» و فارسیشی به «پادشا» و «صاحب دیوان» داناوه:
 بنوسه، پیری دل ئە مری کرد، ئیتاعه م کرد
 له ئیبتیداوه که به یت مونسبی دیوان
 گه دایه کی وه کو «مه حوی»، قه له ندهریکی کورد
 میثالی پادشه هی فورسه صاحبی دیوان (۲۴).

میرزا عه بدولر هیمی وه فاییش (۱۸۳۰-۱۹۰۲) کوردیکی دلشکاوه و دل به ره که شی
 شوخیکی عه ره بزاده یه و ئاواته خوازه به خت یاری بیت و بچیت به هه شته وه تا ببیته
 هاو زمانی و پیکه وه به عه ره بی بدوین که تاکه زمانی ئاخافتنی به هه شتیانه:
 ئە من کورد و دل ئوفتاده، ئە تو شاهی عه ره ب زاده
 مه گه ر بمرم به به ختی خو م، ده میکی هاو زبانت بم (۲۵).

پیده چیت له ئاست هونینه وه ی شیعر به کوردی، جو ره سازش و نه رمیه ک
 له ئارادا بوو بیت و هه لای زوری نه نابینه وه، وه لی بو په خشان و کتیب ته واو بقه و
 لاساری بووه و هه ر زانایه ک زاتی بگردایه و کاریکی وه های له ده ست دهر به اتایه،

۲۲ المقدمة، الفصل (۲۳)، ص ۱۸۴.

۲۳ محمد الخال، البیتوشی، ص ۹۶، الجربان، سلسلة حلقات (حروف المعانی)، ص ۴.

۲۴ دیوانی مه حوی، په خشی ئانا- موساسیر (ته هران: ۱۳۹۰ ش)، ل ۴۳۱.

۲۵ دیوانی وه فایی، کرد و کو و به راوردکاری سهید عوبه بدولای ئە یوبیان، ئە کادیمیای کوردی (هه ولیر: ۲۰۱۲)، ل ۱۸۶.

ئەوا دەمودەست دووچاری گازندە ی توند دەبوو و دەدرایە بەر تانە و تەشەرە،
 وەک بلی کاریکی ناپەسند یان تاوانیکی کردبیت، مەلا محەمەدی کورپی ئادەمی
 بالەکی (م: ۱۲۰۵/ک/۱۷۹۱) زانایەکی دی کاریزمایە و دەیان کتیب و نامیلکە ی بە
 عەرەبی داناو، کۆششی کردوو چ نەبیت بریک لە دانراوەکانی بە کوردی بیت وا
 دیارە لە دیباجە ی یەکیک لە کتیبەکانی وەهای کروو، بەم کارەشی بۆتە ئامانجی
 توانج و سەرکۆنەکردنی لە لایەن هاو دەمانیەووە کە چۆن کاری بقیە ی وەها دەکات
 ﴿ومن العجب إني سمعت انه شنع على بأن الديباجة كردية وبذلك صدق فيه المثل
 الكردي السائر هم كالبيضة خرجت من قشرتها﴾^(۲۶). ئەم هەلۆیستە توند و نارەوایە
 تا سەدەییەک پاشتریش هەر بەردەوام بوو و حاجی قادری کۆیی (م: ۱۸۹۷) ی
 رەنجاندوو و هیناوەیەتیە دەنگ:

کاکە ئیمە موئمینین، نە رووسین

بۆچ کفرە زوبانمان بنووسین؟^(۲۷).

پیم وایە ئەم کاردانەووە توندە ی دەرەق مەلای بالەکی بەرپا بوو و رووبەرووی
 حاجی قادر بۆتەو، بەسە بۆ تیگەهیشتن لە ئالودەیی بریک لە خویندەواران و دیندارانی
 کورد بە زمانانی غەیرە کوردییەووە و هەلۆیستی تەواو نەرینیان لە ئاست زمانی
 زگماکیان. روونە ئەمەش پەیوەندییەکی راستەوخۆی هەیه بە نەشونماکردنی بزاقی
 نووسین بە کوردی- کرمانجی خواروو لە مەملەکەتی بابان و وەک کاردانەووەیەک
 وا بوو بۆ سەرکۆنەکردن و سەرکوتکردنی.

بیریزی و سوکایەتیکردن بە کوردی گەیشتە ئەوپەری و تا پاش لەناوچوونی
 دەولەتی عوسمانی و نەشونماکردنی هزری کوردایەتی بەردەوامبوو، هەرچەند
 کە فوکولی دامرکابوو و ئەم روانین و هەلۆیستە نەرینی و نەیارانەیش لەم
 گوتەییە کدا چر کرایەووە (أصل عربي أست، تورکی هنر أست، فارسی شکر أست،
 کردی کوزی خر أست) کە لە ژمارە (۲۷) ی روژنامە ی (پیشکەوتن) کە روژی ۲۸-

۲۶ مسعود محمد، لسان الكرد مطبعة الحوادث (بغداد: ۱۹۸۷)، ص ۴۸-۴۹.

۲۷ دیوانی حاجی قادری کۆیی، ل ۲۵۸.

۱۰- ۱۹۲۱ له سلیمانی دەرچووہ باسکراوہ و کاتی دەرکەوتنی گەرینراوہ تەوہ بۆ سەردەمانی محەمەد عەلی میرزای (؟) کورپی فەتەح عەلی شاھی قاجار (۱۷۹۷- ۱۸۳۴ز) ^(۲۸) و بە دووری نازانم بە دنمەک و حەرامزادە یەکی کورد نەک کە سیکی بیانی هەلی بەستبیت کە هیچ بۆی گرنگ نییە کوردی وەها بیت یان نا و ئەو نەدی من ئاگادار بۆ یە کەم جار لە گەشتنامە کە ی دکتۆری ئەلمانی جۆزیف فۆلف (۱۷۹۵- ۱۸۶۲) کە سالی ۱۸۶۶ لە لایپزیگ چاپ کراوہ، هاتووہ:

عربی واضع أست

فرسی (فارسی) شریں أست

ترکی هنر أست

کردی خار أست ^(۲۹).

و بە پشتبەستن بە گوتهی میچەر ئیلی بانستەر سۆن (۱۸۸۱- ۱۹۲۳)، دەرکریت بیژین لە میژە لە ناو کوردی زۆربە ی کوردستاندا تەشەنە ی کردووہ و کاریگەریی خۆی بە جی هیشتووہ و رۆلی خۆی گێراوہ لە بێبەهاکردنی زمانە کە یاندا و ئەویش بە کەمیک جیاوازییە وە گویستی بووہ و دەلیت خەلکی لە کوردستان دەلینە وە:

لاوزە لاوزە عەرەبییە

تورکی هونەرە

فارسی شەکرە

کوردی گوزی کەرە ^(۳۰).

۲۸ فەتەح عەلی شاھی قاجار کورپی بەم ناوہ نەبوو، محەمەد تەقی میرزا و محەمەد فالی میرزای هەبوو.

۲۹ هاوڕیم کاکە رزگار طەیب جەباری بە سوپاسەوہ ئەم سەرچاوەیە ی بۆ ناردم.

۳۰ چاپی ئینگیزی وەشانخانە یا ئازاد (لە نەدەن: ۲۰۱۳)، ل ۱۶۰، گەشتیک بۆ میسۆپۆتامیا و کوردستان، وەرگێرانی مینە، کتیبخانە ی یادگار (سلیمانی: ۲۰۱۸)، ل ۱۳۰. لە چاپی عەرەبییدا ئەوا وەرگێردراوہ: «العربية رنانة والترکیة منجزة والفارسية سكرة والکردية كريهة.» «رحلة متنكر الى مابين النهرين وکردستان، ترجمة فؤاد جميل، دار الوراق (بیروت: ۲۰۱۸)، ص ۱۴۷.

۴- هه‌لوئیسټ له شیعی کوردی:

هه‌رچه‌ند به‌ر له رۆژگاری ئه‌حمه‌دی خانی (۱۶۵۰- ۱۷۰۷ز) به زیاتر له سه‌ده‌یه‌ک، به‌کاره‌یتانی کوردی له شیعیرا دانان سه‌ری هه‌لدا و دیوه‌زمه‌ی مه‌ترسیی ده‌ست‌بردن بۆی ره‌وابوووه‌وه و شاعیرانی وه‌ک عه‌لی حه‌ریری و فه‌قی ته‌یران(م: ۱۶۳۱ز) و مه‌لای جزیری(م: ۱۶۴۱ز) هه‌ل که‌وتن و کوردییان کرده‌ زمانی یه‌که‌می شیعیر دانان، هه‌یشتا به‌کاره‌یتانی کوردی ته‌واو ئاسایی نه‌بوو و جووره‌ لاساری و سه‌رکیشییه‌ک بوو و به‌ کاریکی دزیو و نانپه‌سه‌ند داده‌نرا و به‌ بیده‌ه و «خیلافی موعتاد» هه‌ژمار ده‌کرا و روونه‌ چاره‌نووسی بیده‌ه‌کارانیش ئاگری دۆزه‌خه، وه‌لن له ئاکامی ئه‌و ناهه‌قی و سه‌تمه‌ی له‌ کورد و زمانه‌که‌ی ده‌کرا، ئه‌و پێی به‌ جه‌رگی خووه‌ ناوه‌ و مکور بووه‌ ئه‌م بیده‌ه‌یه‌ به‌هینیه‌ ئاراوه‌:

حاصل ژ عناد ئه‌گه‌ر ژ بیداد

ئه‌ف بدعه‌ته‌ خلافی موعتاد

صافی شه‌مراند فه‌خوار دوردی

مانه‌ندی ده‌ری لیسانی کوردی^(۳۱).

سه‌رباری ئه‌وه‌ی ئه‌م زمانی دایکه‌ له‌چاو فارسی و عه‌ره‌بی، وه‌ک میوه‌ی وشکه‌ه‌لاتوو، هه‌ند پاراو و ئاودار نه‌بووه، بگه‌ ئه‌م پاساوه‌ش نه‌بووه‌ته‌ له‌مپه‌ر و به‌ربه‌ست له‌ به‌رده‌می و تا چیدی که‌سه‌یش نه‌لێت کورد بی ئه‌صل و بنیادن و خودان کتیب و مه‌عریفه‌ت نین:

کرمانجییه‌ صرفه‌ بی گومانه‌

زیڤ نینه‌ ببین، سپید مانه‌

.....

ئه‌ف میوه‌ ئه‌گه‌ر نه‌ئابداره‌

کرمانجییه‌، ئه‌و قه‌ده‌ر ل کاره‌^(۳۲).

۳۱ مه‌م و زین، به‌ره‌ه‌فکرن ته‌حسین ئیبراهیم دۆسکی، ده‌زگای سپیریژ (ده‌وک: ۲۰۰۸)، ل ۴۹.

۳۲ مه‌م و زین، ل ۵۳، ۶۵.

مه‌لا محهمه‌دی حاجی حه‌سه‌نی ناسراو به‌(ابن الحاج)، هه‌رچه‌ند ده‌یزانی له‌به‌ر پشتگو‌یخستن و خه‌مساردی، کوردی زمانیکی هه‌نده‌ خاوین و ره‌وان نییه‌ به‌که‌لکی نووسین به‌یت، به‌لام تا په‌یامی و روکنه‌کانی ئیسلام بگه‌ینیتته‌ خه‌لکانی ره‌شوکی و عه‌ووام ده‌بیت به‌و زمانه‌ «نافه‌صیحه» بنوسیته‌(سالی ۱۱۷۶ک / ۱۷۶۲ز) و تییان بگه‌هینیت:

نه‌ظلم کرد به‌ قه‌ولی صه‌حیح
به‌ له‌فظی کوردیی نا‌فه‌صیح
بو‌ مونصیفان (لا‌للشحیح)
بو‌ ئینتیفاعی عامه‌تی^(۳۳).

روونه‌ ده‌میک مه‌لا خدری نالی(م: ۱۸۷۷ز) به‌ زمانی «شه‌کربار» ی کوردی شیعی‌ری ناسک و بالای هۆنده‌وه، هه‌ق‌رک و ناحه‌زانی هاتنه‌ ده‌نگ و توانجیان لینی دا گویا ئه‌و شیعرانه‌ی خو‌کرده‌یه و له‌خۆوه‌ دایناون و ئاستنزم و بی‌ به‌هان چونکه‌ به‌ کوردین، ئه‌ویش به‌رپه‌چی داونه‌ته‌وه و پییان ده‌لیت، کوردی هیچی له‌ عه‌ره‌بی و فارسی که‌متر نییه‌ و ئه‌گه‌ر ئیوه‌ دانان و نه‌دان نین، پرۆن به‌ دوا‌ی واتاکه‌ی بگه‌رین: طه‌بعی شه‌کرباری من، کوردی ئه‌گه‌ر ئینشا‌ده‌کا ئیمتیحانی خو‌یه‌ مه‌قصودی، (عمدا) وا‌ده‌کا که‌س به‌ ئه‌لفاظم نه‌لی خو‌ کوردییه‌ خو‌ کردییه‌ هه‌رکه‌سی نادان نه‌بی خو‌ی طالیبی مه‌عنا‌ده‌کا^(۳۴).

سالمی صاحیبقرانیش(م: ۱۸۶۹) ده‌یزانی شیعی‌ری کوردی نموودی نییه‌ و له‌ بازاری ئه‌ده‌بدا کالایه‌که‌ خوازیار و کرپاری ده‌گمه‌نه‌ و هاونرخ و هاوبه‌های (زیر)ه‌ له‌ بازاری کرمان، دیاره‌ کرمان به‌ به‌ره‌مه‌هیتان و هه‌نارده‌کردنی خواردنی زیر به‌ناوبانگه‌ وه‌ک چۆن له‌ کورده‌واری ده‌لین (خورماش له‌ خالص زۆره‌) و مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه، که‌ چۆن زیر له‌ بازاره‌کانی کرمان به‌هیچ ناچیت و بازاری شیعی‌ری کوردیش ئاوه‌ایه، به‌لام

۳۳ مه‌دی نامه، لیکۆلینه‌وه و پیشه‌کی محهمه‌د عه‌لی قه‌رده‌اغی، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد(به‌غدا: ۱۹۷۵)، ل ۷۰.
۳۴ دیوانی نالی، کۆری زانیاری کورد(به‌غدا: ۱۹۷۶)، ل ۱۰۶-۱۰۷.

ئەو سووره لەسەر دانانی و دەینیریّت بۆ شیخی مەزن که رنگه مەبهستی سهعدیی شیرازی بیّت:

زیره، سهرمایهیه بۆ سالم و کرمانی دەبا
شیعری کوردی که بدا جیلوه له لای شیخی کهبیر^(۳۵).

شایهنی ئاماژیه مەلا عەبدولکه‌ریمی مودەرپیس و کورپه‌کانی، له دەمی ساخکردنه‌وه‌ی دیوانی سالمدا و دواتریش کهسانی دی، (زیر)یان به (زیر) خویندۆته‌وه و واتاکه‌یان بۆ لیک نه‌دراوه‌ته‌وه و محهمەدی حەمه باقی له مەبهستی دروستی سالم تیگه‌هیشتوو^(۳۶)، ئەمەو سه‌ره‌پای لیکدانه‌وه‌یی دیی جیاواز^(۳۷).

کاک ئەحمەدی شیخ (۱۷۹۳-۱۸۸۷)، یه‌کیکه له‌و زانا پیشه‌نگانه‌ی که له خوتبه و وه‌عظ و کۆر و جفا‌ته‌کانیدا، به کوردی دەدا و ئامۆژگاری و په‌یامه‌کانی ده‌گه‌یانده جه‌ماوه‌ره‌که‌ی، لیره‌ش چه‌شنه که‌سانیک هه‌بوونه به‌م ره‌فتاره‌ی رازی نه‌بوونه و گازنده‌یان لێ کردوو، له‌وانه‌ش کابرایه‌کی کۆیی که له‌کن حاجی قادری هاوشاری، په‌سنی کاره‌کانی کاک ئەحمەد ده‌کات و به‌لام داخی ئەوه‌یه، خوتبه و گوتاره‌کانی به کوردییه، ئەم توانجه‌ش به کاک ئەحمەد ده‌بیته مایه‌ی تورپه‌بوون و هه‌لچوونی حاجی قادر:

کەس نه‌ماوه به‌ غه‌یری کاک ئەحمەد
شه‌یخی مه‌عرووف و عالیمی ئەرشه‌د
چاکه ئیستا ده‌کا له بۆ کوردان
ته‌رجه‌مه‌ی شه‌رع و ئایه‌تی قورئان
واقیعەن خزمه‌تی له‌بۆ خودایه
چ ده‌بوو گه‌ر به کوردی نه‌بوایه
هه‌ر که وای گوت: وه‌ها موکه‌ده‌ر بوو
وام ده‌زانی که وا له دین ده‌رچووم

۳۵ دیوانی سالم، بنکه‌ی ژین (سلیمانی: ۲۰۱۵)، ل ۳۵۹.

۳۶ ئەدهب و میژوو، چه‌پکی لیکۆلینه‌وه له ئەدهب و به‌لگه‌نامه‌ی میژوویی کورد، خانه‌ی موکریان (هه‌ولیر: ۲۰۱۳)، ل ۱۳.

۳۷ حەمه نوری عومەر کاک، شیواز له شیعری کلاسیکی کوردیدا، چاپخانه‌ی کارۆ (سلیمانی: ۲۰۲۰)، ل ۵۷-۵۸.

گوتم: ئیستاش له سههه کهری ماوی؟

چابوو مستم نه‌دا له نیو چاوی^(۳۸).

که چی خودی کاک ئەحمەدی شیخ له نامەیکیدا بۆ مەلا عومەری کۆری مەلا ئەبوبەکرە هەولێری (۱۸۹۲-۱۸۴۲) باوکی مەلای گچکە، سوپاسی دەکات که بایەخ بە کتیبەکانی عەقیدە دەتات- مەبەستی عەقیدەنامەیه- و تکای لی دەکات بە عەرەبی و فارسی بیټ تا پتر سوودبەخش و بەکەلک بیټ^(۳۹).

ئەم بەکەمزانیە زمانی کوردی تا سەرەتای سەدهی بیستەمیش درێژە هەبوو و پۆشنبیران و خویندەوارانی کورد بە دوودلی و گومانەوه لییان دەروانی، بە بروای مەحوی، تەرککردنی زمانی ئەصلیی مروّف و بەکارهینانی فارسی لەبری، ئەوپەری بی وهفاییه و دەستبەرداربوون له زمانی دایک جوړیکه له نامەردی، وهلی هاوکات شیعدانان بە کوردی چه‌شنیکه له تاوان و تاوانیش لیپرسینه‌وه و سزای خودایی بەدواوه دیت. خودای که‌ریمیش به دلوقانی و بەزهی خوئی و له‌به‌ر خاتری (أبو الوفا)^(۴۰) له سه‌رپاکی کوردان خو‌شبییټ و به‌وانه‌شه‌وه، که‌وا شیعی کوردی ده‌هۆننه‌وه:

کوردی زوبانی ئەصلمه‌ گەر تهرکی که‌م

بۆ فارسی، به‌ کوللی ئەمن دەبمه‌ بی وه‌فا

دووری مەبینه‌ تو له‌ که‌ریمی به‌ها نه‌جو

هەرچی که‌ کورده‌ پاکی ببه‌خشی به‌ (بو الوفا)^(۴۱).

له‌ شیعیکی فارسیشیدا، دان دەنیټ به‌وه‌دا که‌ شانازی هەر که‌سیک زمانه‌که‌یه‌تی، که‌چی مخابن خوئی له‌بری کوردی، فارسی هه‌لبژاردوو:

۳۸ دیوانی حاجی قادری کوئی، ل ۲۳۶-۲۳۷.

۳۹ إحسان رشاد المفتي، رسائل کاک أحمد شیخ الی الحاج ملا عمر ابن بکر ملا الأربلي، مجلة کاروان- القسم العربي، العدد (۲۴)، (أربيل: أيلول ۱۹۸۴)، ص ۱۵۰-۱۵۲.

۴۰ محمەدی کۆری محمەدی کورد (۱۷-۴۱/۵۰۱-ک/ ۱۰۲۶-۱۱۰۷ز) له خێلی نەرگسی (النرجسية) ی ده‌قه‌ری حلوان و سه‌رپولی زه‌او و گه‌یلانه‌ و به‌ (تاج العارفین ابو الوفا الکردي الحلواني) ناسراوه‌ و له‌ کورده‌واریدا به‌ (پیر شه‌ریار- پیر شالیاری هه‌ورامان) به‌ناووبانگه‌، مه‌زنترین و ناسراوترین صوفیی کورده‌. مەلا عەبدولکەریمی مودەرپیس، مەبەستی مەحووی له‌ (ئەبولوفا) به‌ پیغه‌مبەر لیكداوته‌وه‌ و ده‌لیټ دووریش نییه‌ ئاماژه‌یه‌ک بیټ بۆ شیخ ئەبولوفا عەبدولرەحمانی کۆری شیخ عوسمانی سیراجه‌دینی ته‌ویلە، وه‌لی من دلنیام مەبەستی تاج العارفین ئەبولوفایه‌.

۴۱ دیوانی مەحوی، ل ۴۳.

فخر هر کس به زبان خودش أست ای محوی
پارسی را تو که بگزیده‌ی بر کردی حیف^(۴۲).

به‌لام له قه‌صیده‌ی (به‌حری نوور) که سالی ۱۳۲۲ک / ۱۹۰۴ز و له کۆتا ساله‌کانی
ته‌مه‌نی هۆنیویه‌تیه‌وه، وه‌ک بلیی هه‌ستی به‌و سته‌م و ناهه‌قییه کردوووه که له
زمانی گه‌له‌که‌ی کراوه و به شیعره کوردییه‌کانی ئه‌و بوختانانه‌ی ره‌تکردۆته‌وه وا
خه‌وشداری ده‌که‌ن و دانیایا و پشت‌راست بووه که کوردی چیی له زمانانی دی که‌متر
نییه و هه‌ژی و شایسته‌یه بکریته زمانی پیه‌ه‌ل‌دان و گوزاشت له خۆشویستنی
په‌غه‌مبه‌ر و چ جیاوازییه‌کی له‌گه‌ل زمانی تازی-عه‌ره‌بی نییه و ده‌شیت شیعری وای
پیی به‌و‌نریته‌وه هاوشانی هه‌ردوو قه‌صیده‌ی «همزیه» و «برده»^(۴۳) بیت:

له «همزیه» و له «برده» چونکه که‌م دی ئیستیفاده‌ی کورد
منیش ئه‌م کوردییه‌م دانا له ریزی ئه‌و قه‌صیدانه
زوبانی عیش‌قبازی خۆشه‌گه‌ر کوردی و گه‌ر تازی
قسه‌ی بی سۆزی عیشق ئه‌ر گه‌وه‌ه‌ره، مه‌حبووبی بی ئانه
ئه‌لا ئه‌ی فه‌خری عالم، «رحمة للعالمین» ی تۆ
له ده‌رحه‌ق ناکه‌س و که‌س، ره‌حم ولوتفی ئیوه یه‌کسانه
به‌ ئیزن ئه‌م قه‌صیده‌ی کوردییه‌ش بیته مه‌قامی عه‌رض
ئه‌گه‌رچی وه‌ک شعورم، شیعره‌کانیشم په‌ریشانه
موکه‌په‌ر بوو قه‌صیده‌ی بورده، نه‌شه‌ی عالمی پر کرد
بفه‌رموو به‌م قه‌صیده‌ی کورده نۆبه‌ی نه‌شه‌په‌وانه
ئه‌گه‌ر بورده، ئه‌گه‌ر کورده، ئه‌گه‌ر صافه، ئه‌گه‌ر دورده
قبوولی تۆ که بوو له‌بریزی نه‌شه‌ی ره‌وح و ره‌یحانه
قبوولی تۆ نه‌بوو، سه‌د با عه‌ره‌ب بی، هه‌ر ئه‌بوجه‌له
قبوولی تۆ ئه‌گه‌ر بوو، فورسی دووسه‌د ساله سه‌لمانه^(۴۴).

۴۲ دیوانی مه‌حوی، ل ۶۰۹.

۴۳ هه‌ردوو قه‌صیده‌ی هه‌مزییه (أم القرى) و بورده (الكواكب الدرية في مدح خير البرية) ی شاعیر شهاب الدینی
بوصیری (البوصيري: ۱۲۱۱-۱۲۹۵ز) له به‌ناوبانگترین قه‌صیده‌ن له په‌سن و ستایشی په‌غه‌مبه‌ر.

۴۴ دیوانی مه‌حوی، ل ۵۳۶-۵۳۸.

شاعیر شیخ محهمەدی خاکی (۱۸۳۹-۱۹۰۸) یش به خوئی دهلیت تو چیت و دیاریت که شیعی کوردیه چیه، نه که ی ستایشی پیغه مبه (شاهی عره ب) پی بکیت، مه گه ر ئه و به گه وره یی و به خشنده یی خوئی به گه ندی بکات:

ئەبێ (خاکی) ئەتۆ خۆت چی و دیاریی تو ئەبێ چی بێ
 له بو شاه ی عره ب هه رگیز نه لئی ئەم شیعه کوردانه
 مه گه ر شاه ی روسول، هادیی سوبل، سه رخیلی جومله و کول
 به ئیحسانی بکا ته حسین بلێ وه ک شیعی حه سسانه^(۴۵).

له کوتاییدا ئاخافتنی محهمەد ئەمین زه کی (۱۸۸۰-۱۹۴۸) ده هینمه وه، که دوای برانه وه ی جهنگی جیهانی یه که م و هه لوه شان وه و هه رپفتنی ده وله تی عوسمانی، به نیاز بووه کتیبیک له سه ر میژووی کورد و کوردستان دابنیت، که چی که سانیک ی دۆستی پینان گوتووه، به عره بی یان به تورکی دای بنیت و لایان په سه نده به کوردی نه بیت، ئه ویش گوتویه تی: «به لام به راستی لام مناسیب نه بوو، که تاریخی کورد و کوردستان له طه ره ف کوردیکه وه و له هه مووی زیاتر بو کورد به زمانیکی غه یره کورد بنوسری... خولاصه به م قه ناعه ته به کوردی نووسیم»^(۴۶).

به هه رحال له گه ل ئەم هه موو ته حه ددا و دژایه تیکردنه، شاعیرانی کورد له سه ده ی ده یه مه ی کوچی / شازده هه می زاینه وه، به ره به ره کوردییان کورده زمانی بنه ره تی شیعر و ده هان قه صیده و شیعیان پی هۆنیه وه، پاش دوو سه ده یه ک کوردی هه نگاویکی گرنگی دیکه شی نا و بووه زمانی په خشانیش و ئەم مژاره ش قه کۆلینیکی سه ره خو هه ل ده گریت^(۴۷).

۴۵ شیخ محهمەدی خال، مه لا محهمەدی خاکی، کۆری زانیاری کورد (به غدا: ۱۹۷۸)، ل ۳۴.

۴۶ خولاصه یه کی تاریخی کورد و کوردستان، بنکه ی ژین (سلیمانی: ۲۰۲۱)، ل ۲۱.

۴۷ ئەم گوتاره به شیکه له پرۆژه ی کتیبیک به ناوونیشانی: له باره ی میژووی زمان و ئەده بی کوردیه وه.

**زبانی که ادبیات هزارساله را
پشتوانه خود دارد، باید حفظ شود**

■ محمدولی کاکایی

حرکت بزرگ، ارزشمند و قابل ارجی که در راستای شناساندن ارزشهای مادی و معنوی هورامان شروع شده، زاده پتانسل های ارزشگرا، هویت ساز و برجستگی های زندگی ساز و انسانمدارانه ای است که هورامان و هورامانیان باتلاش، جسارت، سختی و اخلاقمندی به آن رسیده اند. در همین مسیر آنچه بیشتر درخشندگی این سرزمین را نشان داده، در مقولات فولکلور، انسان اخلاقمند، طبیعت بکر، معماری ویژه، عرفان، آیین، ادبیات، اقتصاد و دفاع از هویت در مقابل رنجهای هزارساله و... انسانی تربیت نموده صبور، مستقل، اخلاقمند، عارف و دارای جهان بینی کاروتلاش در این جهان و ایمان و افریه جهان آخرت که تا آخرین نفس کار کرده، تلاش نموده؛ درخت کاشته و... که برای نسل های بعد خود زندگی و امید را تقدیم کرده باشد. این ویژگیهای منحصر و غیرقابل انکار بود که بزرگان را واداشت برای حفظ این ثروت گرانبهاگام بردارند که در نهایت باتلاش و دلسوزیهای زیاد منظر هورامان از طرف سازمان یونسکو ثبت جهانی گردید و امید می رود با بابتاسیل ها و سرمایه های دیگری که در مباحث فرهنگی، اجتماعی، ادبیات، زبان، معماری، صنایع دستی و... در هورامان موجود است مقولات بیشتر و گسترده تری به ثبت جهانی هورامان اضافه گردد. یکی از این سرمایه های ارزشمند که بزرگی هورامان را بیشتر برجسته کرده و توانسته اثرات و انعکاس خود را به مناطق و استانهای دیگر تسری دهد ادبیات است که بیش از هزار سال زبان این منطقه دارای آثار مکتوب بوده است. از سده دوم هجری به بعد در کنار شعر هرمزگان، پیرشالیار هورامی و بخشی از اشعار باباطاهر عریان حرکتی دیگر از نشو و نماي این ادب شروع که آیین و روشهای زندگی، عقاید صوفی گرانه و عارفانه آن عصر که بازتاب آیین یاری و فرهنگ گوران بوده را در قالب اشعار شاعران مختلف بیش از ۷ قرن تداوم داشته و توانسته با این حرکت جدای از حفظ فرهنگ گوران و آیین یاری زبان هورامی را حفظ و از اضمحلال برهاند و هم اینکه در مناطق کرمانشاه، ایلام، اردلان، شهرزور، کرکوک، لرستان و... این فرهنگ و زبان سیطره داشته و برای سالیان متمادی زبان شعروادب بوده است.

خیلی از آثار مکتوب در دفاتر و کتاب آیینی یاری به نام سرانجام محفوظ شده و امروزه گنجینه ای است که جدای از آداب و رسوم فرهنگ گوران حافظ زبان هورامی شده که مقوله بسیار مهمی است که ما را به سمت توجه بیشتر به این زبان سوق می دهد. در این عصر آثار و اشعار بزرگانی مانند بهلول ماهی، باباسرهنگ دودانی، سلطان سهاک، شاخوشین و... در دفاتر متعددی به نام های پردیور، شنروی، دیوانه گوره و... ثبت

گردیده اند. ارزش و گستردگی شاعران و دیوان و دفاتر مکتوب این دوره نیاز به تحقیق و مقالات جداگانه ای دارد.

درباره این دوره باید گفت؛ ادبی که آیین گوران و آداب و رسوم آن را تعریف و حفظ کرده است در ۳ مرحله خود را برجسته نموده است. مرحله اول از سالهای ۹۰۰ تا ۱۱۰۰ میلادی که اشعار و آثار ادبی، فکری در دفاتر مختلف از بزرگان چون بهلول ماهی، باباسرهنگ، شاخوشین، باباناوس و.. ثبت گردیده و به جای مانده است.

مرحله دوم از سالهای ۱۱۰۰ تا ۱۵۰۰ میلادی است که مرحله مهم درنوگرایی و تجدید آیین و فرهنگ یاری و گوران بوده است که سلطان سهاک در آن نقش موثری داشته است که اشعارش در این مرحله اوج ادب گوران است و دیگر اشعار شاعران هم عصرش در دفاتر پردیور، شنروی و دیوانه گوره و.. ثبت و ماندگار هستند.

مرحله سوم از سالهای ۱۵۰۰ تا ۱۹۰۰ میلادی است که آثار مهم این دوره در دفاتر آتش بیگی، باباجلیل، چل تن، سیدبراکه، هفتوانه، الماس خان و نوروز و.. ثبت گردیده که در مجموع و در طول این اعصار نقش مهم در حفظ این فرهنگ و ماندگاری گویش هورامی داشته است. سرایش شاهنامه در مناطقی از کرمانشاه، لرستان و هورامان از دیگر خلاقیت‌های ادبی این گویش بوده که از ۲ قرن پیش بزرگانی چون الماس خان کندوله ای شاهنامه هورامی خلق کرده اند. یکی دیگر از بخشهای همین ادبیات که از ۲ قرن پیش باهمان رخسار اما با محتوای متغییر این گویش را به پیش برده، به دست بزرگانی چون شیخ مصطفی تخته رقم خورد که با آموختن دانش عصر خود دارای دیوان اشعار است که باتلاش محمدرشیدامینی هورامان پژوه گردآوری و منتشر گردید. علوم دینی، صناعات ادبی، فلسفه و کلام در محتوای دیوان وی دیده می شود. بزرگ دیگری که بعد از وی نشوونما یافت و اصالتی دیگر و رنگی نوبه ادبیات هورامان بخشید ملامصطفی بیسارانی بود که با سبکی که در اصالت واژه هورامی در عشق و عرفان، طبیعت دوستی و محتوای رمانتیک اشعار خلق کرد خود راهنمای زیادی از شاعران دیگر شد و تاجایی که مولوی کورد با آنهمه اثر، بیسارانی را استاد خود نامیده است.

مولوی کورد از دیگر شاعران و ادیبان ادبیات هورامان است؛ با آنکه زبان مادری خود کوردی جافی بوده است اما اثر و خلاقیت‌هایی که در شعر هورامان از خود نشان داد چون نگینی بر بلندای شاهو خودنمایی میکند و در میان ادبیات دیگر منطقه جایگاه و پایگاه بزرگی دارد.

صیدی هورامی از دیگر شاعران خلاق دویست سال پیش ادب هورامی است که با نوآوری که در محتوای شعر هورامی در تعریف عشق وزمینی کردن آن ایجاد نمود پنجره ای دیگر و محتوای نوتر به این ادب بخشید .

در مجموع ادب هورامان با دهها نام و نشان دیگر با خلق اثرات کلاسیک تاجایی پیش رفت که در مناطق مختلف از لرستان، ایلام، کرمانشاه، سنندج تا سقز، شهرزور، کرکوک و موصل و دهها شاعر با این زبان شعر آفریدند و برگسترده‌گی آن مهر تایید زدند. گویش هورامی و رای تنگناهای تاریخی و شریطی که در گذر زمان ایجاد شده باز دارای آثار ماندگار، ارزشمند و درخور توجه برای شناسایی این فرهنگ و رسومات است و خود عامل موثری برای حفظ گویش هورامی بوده که نمونه های شعر کلاسیک آن قابل توجه و برجسته هستند.

ادبیات هورامان در شعر نو در این سالها هم قابل توجه بوده که اولین اثر آن به وسیله عثمان محمد هورامی در سال ۱۹۷۲ میلادی خلق شده است و بعدها در کردستان ایران کسانی چون رئوف محمودپور، داود غفاری، جلیل عباسی، احسن رشیدی، مهدی ابری، پرویز بابایی و... به این وادی ورود کردند و لباسی نو به تن شعر تاریخی هورامان پوشاندند که پیشرفت قابل توجهی داشته و از لحاظ مفاهیم امروزی، ایماژ، تصویر و دیگر موارد رونقی دیگر به این ادبیات و زبان بخشیده است. مبحث داستان نویسی و نثر هم در این دو دهه پیش رو به صورت پراکنده دارای آثاری است که در کتب، مجلات و روزنامه ها خودی نمایانده است. با این شرح مختصری که درباره ادبیات و زبان هورامی رفت و با توجه به سیر تاریخی بیش از یک هزار ساله ادبیات هورامان امید می رود دلسوزان فرهنگ و اصالت ایران و این دیار در حفظ، رونق و ثبت این زبان که پشتوانه اش ادبیات تاریخی است، جدیت بیشتری داشته باشند. این مورد هم لازم به دقت است؛ با توجه به اینکه چندسال پیش یونسکو در معرفی زبانهای در حال تضعیف و انقراض به زبان هورامی اشاره نموده بود؛ می طلبد دلسوزان و عالمان فرایند ثبت جهانی هورامان این زبان را با تعریف و ثبت جهانی چون میراث گرانبهای انسانی از تضعیف و انقراض برهانند .

مراجع:

تاریخ ادبیات کردی استاد بوره که بی

تاریخ ادب کردی: معروف خزنه دار

میژووی هورامان پرفسور محمدمین هورامانی

قدمت زبان کردی از نظر زبان شناسان کرد

پرور یاش

خبر ANF با عنوان "زبان کردی ۱۵۰۰ سال قدمت دارد" که اخیراً منتشر شده بود، مباحثه و گفتگوهای زیادی را بدنبال داشت. زبان شناسان کرد در رابطه با تحقیقات گروهی از زبان شناسان بین‌المللی که گفته‌اند زبان‌های هندواروپایی از منطقه مزوپوتامیا و آناتولی سرچشمه گرفته‌اند، نظرات جداگانه‌ای را ابراز داشتند. زانا فارقینی رئیس انستیتوی کردی در شهر استانبول بیان داشت که ۱۰۰ کلمه‌ای که از زبان کردی به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند، بیشتر از لهجه کرمانجی گرفته شده است و این را مورد انتقاد قرار داد.

در ماه آگوست زبان شناسان درمورد خانواده زبان‌های هندواروپایی که کردی هم یکی از آنهاست، یک تئوری نوین را مطرح ساختند. پیشتر گفته می‌شد که زبان‌های هندواروپایی از استپ‌های روسیه به نقاط دیگر جهان پراکنده شده، اما در نتیجه تحقیقات گروه محقق بین‌المللی آشکار شد که زبان‌های هندواروپایی از منطقه مزوپوتامیا و آناتولی نشأت گرفته و در جهان پراکنده شده‌اند.

در تحقیقاتی که در دانشگاه اوکلند زلاندنو انجام گرفته اظهار شده بود که زبان کردی دست‌کم ۱۵۰۰ سال پیش از دیگر زبان‌ها جدا شده است. محققان برای این مهم نیز از زبان کردی ۱۰۰ کلمه انتخاب کرده و با دیگر زبان‌ها تطبیق داده بودند. بر این اساس زانا فارقینی، ابراهیم سیدو، دکتر کامران برواری و سامی تان زبان شناسان نامی کرد، نظرات خود را در اینباره به خبرگزاری ANF بیان داشتند.

زانا فارقینی رئیس انستیتوی کردی در شهر استانبول نظرات خود راجع به این تحقیقات را چنین بیان داشت: "در ابتدا می‌خواهم بیان دارم که متد تشخیص سن و قدمت زبان‌ها در عرصه زبان شناسی با فعالیت‌های محقق آمریکایی M. Swadesh شناخته شده است. این تحقیقات بر کلمات بنیادین زبانی انجام گرفت که احتمال بیشتری داده می‌شود که زبان مادری باشد. یکی از نتایج این تحقیقات نیز این است که به احتمال زیاد زبان کردی ۱۵۰۰ سال قبل از زبان هندواروپایی جدا شده است و زبان‌هایی از قبیل انگلیسی و فارسی نیز ۸۰۰ سال بعد از این زبان‌ها جدا شده‌اند. این یک تئوری قابل توجهی است که بایستی به شیوه‌ای جدی در رابطه با آن تحقیقاتی صورت گیرد"

زانا فارقینی اظهار داشت که به خاطر اینکه جزئیات این تحقیق در دسترس آنها نمی‌باشد نمی‌توان به شیوه‌ای کاملتر در رابطه با آن اظهار نظر کرده و یا انتقادهای را در اینباره بیان داشت. زانا فارقینی در ادامه در رابطه با لیست کلماتی که در رابطه با آنها تحقیقاتی انجام گرفته است نیز اظهار نظر کرده و گفت:

کلمات از دیگر لهجه‌های کردی انتخاب نشده‌اند

"برخی موارد توجه مرا جلب کرد. مثلاً: تمامی کلمات از لهجه کرمانجی انتخاب شده است. اما زبان مرجع را زبان کردی اعلام کرده‌اند. این امر نوعی نقصان در تحقیقات است. دوم اینکه انتخاب کلمات به شیوه‌ای مناسب نبوده است. بایستی مترادف کلمات کردی انتخاب می‌شد.

به عنوان مثال: در این لیست کلمات کردی çivîk (پرنده) وجود دارد اما çûk وجود ندارد؛ kûçik و seg (سگ) انتخاب شده‌اند اما kutik انتخاب نشده است. یا اینکه çerm (پوست) را انتخاب کرده‌اند اما کلمات هم معنی post و kevil را انتخاب نکرده‌اند. کلمه terî و boçê (دم) را انتخاب کرده‌اند اما کلمات هم معنی آن به مانند qemç و dûvê را برنگزیده‌اند. یا اینکه agir (آتش) وجود دارد اما ar و adir وجود ندارد. نمونه‌های بیشتری از این دست را می‌توان مثال زد.

نمونه‌های صحیح نتایج صحیحتری را در بر خواهد داشت. به نظر من اگر لیست کلمات زبان کردی به گونه‌ای صحیح و کاملتر انتخاب می‌شد، احتمال داشت که تأثیرات بیشتری بر انجام تحقیقات داشته باشد. همچنین برای زبان کردی و قدمت آن نتایج جالب توجهی نیز درج می‌شد.

بنا به تحقیقاتی که زبان‌شناسان بر کلمات بنیادین زبان‌ها انجام داده‌اند، در هر هزار سال ۱۹ درصد کلمات یک زبان تغییر می‌کنند ۸۱ درصد دیگر نیز بدون تغییر باقی می‌ماند. به همین خاطر تحقیقاتی که در رابطه با ریشه زبان‌ها انجام می‌گیرد بایستی با دقت و حساسیت بیشتری انجام گیرد. زانا فارقینی در ادامه بیان داشت که کردها هر اندازه جایگاه کسب کنند، به همان اندازه نیز توجه دیگر زبان‌های جهان را جلب می‌کنند. وی خاطر نشان ساخت که زبان و فرهنگ کردی پلی است برای شناخت زبان و فرهنگ دیگر تمدن‌ها و ملت‌هایی که در این جغرافیا زندگی کرده و دیگر از میان رفته‌اند. او در ادامه گفت:

"جغرافیای کردها، سرزمینی تاریخی است، در نتیجه تحقیقات و فعالیت‌های باستان‌شناسی که در سال‌های اخیر در این سرزمین انجام می‌گیرد، اثبات می‌کند که بسیاری از تئوری‌ها در رابطه با تاریخ انسانی بی‌پایه و اساس می‌باشند. اگر در واقع تحقیقات و بررسی‌های علمی در مورد فرهنگ و اساطیر کردی صورت گیرد و در رابطه با تحقیقات زبان‌شناسی نیز، فعالیت‌ها، تحقیق و جستجوهای در سطح بهتری صورت گیرند، می‌توانم بگویم که بخش‌های نامکشوف و غیرمشخص تاریخ انسان نیز کشف شده و قدمت فرهنگ و زبان کردی نیز معلوم خواهد شد." اما ابراهیم سیدو آیدوغان مسئول بخش کرمانجی در دانشگاه سوربن فرانسه در اینباره نظر جداگانه‌ای دارد. وی در این رابطه بیان داشت: "به نظر من اگر زبان کردی دارای قدمتی ۵۰۰۰ ساله و یا ۵۰ ساله باشد نیز اطلاعاتی حائز اهمیت و موثقی را در بر ندارد و بایستی از این اطلاعات شک داشت. به همین خاطر تحقیقات در مورد ریشه زبانها و زمان جدانشان حتی تصنیف آنها تنها یک فرضیه است و آنچنان که مشخص است چنین فرضیه‌هایی نیز توجه بسیاری را به خود جلب کرده است. اما به نظر من این موضوع بسیار مهمی نیست و نمی‌توان به نتیجه‌ای مطلق رسید. به همین خاطر نیز در دست ما اطلاعاتی که این حقیقت را مشخص کنیم وجود ندارد.

کلمات مقلوب زبان کردی در مقایسه با انگلیسی، فارسی و عربی

■ کمال مولودپوری*

چکیده

کلمات مقلوب یا anagram یکی از زیر شاخه های صنعت ادبی جناس و جزو آرایه های ادبی لفظی است که در آن حروف کلمه جابجا می شوند مثلاً کلمه فارسی « باد » در حالت مقلوب به « ادب » تبدیل می شود؛ کلمه کردی « سپی » به « پیس » مقلوب شده؛ کلمه عربی « حمد » به « مدح » تبدیل می شود و کلمه انگلیسی « cat » به « act » مقلوب می گردد. این صنعت ادبی خود شامل سه نوع ناقص (مانند نیما و مینا)، کامل (مانند ریش و شیر) و مستوی (مانند کمک) می باشد. در این مقاله کلمات مقلوب زبان های کردی، انگلیسی، فارسی و عربی در مقایسه با هم بررسی شده اند.

کلید واژه: مقلوب، جناس، مقلوب ناقص، مقلوب کامل، مقلوب مستوی

مقدمه

کلمات بخش بزرگی از زندگی ما را تشکیل می دهند. باید بیشتر به آنها دقت کرد و درست بکار برد. به قول سهراب سپهری، « چشمها را باید شست جور دیگر باید دید ». در دهه شصت که تلویزیون فقط سه کانال داشت، بازی های محلی در اکثر خانواده ها در جریان بود. یکی از این بازی ها، بازی با کلمات بود که از طرف بزرگترها برای کودکان مطرح می شد و معمولاً هوش و میزان سواد را با آن محک می زدند. مثلاً عبارت « وزارت تخت ترازو » را می پرسیدند که از آخر به اول بخوانند. من خودم وقتی برای بار اول این سوال را حل کردم و وارو خوانی کردم، از تعجب خشکم زده بود. بچه که بودم، به کلاس قرآن مسجد محله می رفتم. در بعضی از سوره ها، کلمه « یعلمون » را که می دیدم، همیشه دقت می کردم آن را به غلط، « یعملون » خوانم. آن زمان از مفهوم کلمات و اضافات مقلوب بی خبر بودیم.

روش تحقیق

این مقاله یک موضوع زبان شناسی کاربردی applied linguistics بوده که با شاخه زبان شناسی تطبیقی comparative linguistics و پیکره زبانی corpus linguistics در ارتباط می باشد. روش کار مقاله، کیفی qualitative بوده و در حیطه مورفولوژی morphology انجام شده است.

تعریف کلمات مقلوب

« قلب » در لغت به معنی « واژگونه کردن » است و مقلوب به معنی « واژگونه » می باشد. رشیدالدین وطواط (متوفی ۵۷۳ هجری)، زبان‌شناس بلخی ایرانی در کتاب « حدائق السحر فی دقائق الشعر » به نقل از لغت نامه دهخدا نوشته است که مقلوب یکی از صنایع ادبی و فنون بدیع در نظم و نثر است که در آن ترتیب حروف کلمه ثابت نبوده و جابجایی در حروف کلمه رخ می دهد. ۱. مثلاً کلمه فارسی « باد » در حالت مقلوب به « ادب » تبدیل می شود؛ کلمه کردی « سپی » به « پیس » مقلوب شده؛ کلمه عربی « حمد » به « مدح » تبدیل می شود و کلمه انگلیسی « cat » به « act » مقلوب می گردد. کلمات مقلوب جزو آرایه های ادبی لفظی بوده و زیر مجموعه جناس ناقص می باشد.

بنا به تعریف دیوید کریستال ۲ ، کلمه مقلوب (Anagram) واژه یا عبارتی است که از جابجا کردن حروف واژه یا عبارتی دیگر درست می شود مانند کلمه « was saw ». بنا به تعریف کریستال، وارو واژه یا وارو خوانه (Palindrome) واژه، عبارت یا جمله‌ای است که می‌توان آن را هم از عقب و هم از جلو خواند بطوریکه اگر از آخر نیز بخوانیم باز همان واژه می شود مانند « madam ». پس کلمات مقلوب با جابجایی حروف آن کلمه درست می شوند.

انواع کلمات مقلوب

مطابق با « حدائق السحر فی دقائق الشعر » چهار نوع مقلوب وجود دارد که عبارتند از مقلوب بعض (ناقص) ، مقلوب کل (کامل) ، مقلوب مجنح (معطف) و مقلوب مستوی (صحیح). نوع سوم (مجنح) چون مخصوص شعر است ، در این بحث نمی گنجد.

۱ دهخدا ، علی اکبر (۱۳۷۷) لغت‌نامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران، جلد میم ، مدخل «مقلوب»
2 Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Oxford: Blackwell.

الف) مقلوب ناقص

کلماتی که بعضی از حروف آنها جابجا شده و میانشان تاخیر و تقدیم رخ می دهد و یا به اصطلاح حروف کلمه، پس و پیش می شوند.

مثال انگلیسی:

English, shingle. rea, ear. bro, rob. car, arc. cat, act. won , now. adder , dread. triangle, integral. peach , cheap. teach, cheat. how ,who. tea , eat. name , mean , mane. last , salt. friend , finder. sure, user. please , asleep , elapse. aunt , tuna. shoe , hose. green , genre. where , hewer. kitchen , thick-en. wash , shaw. veil , levi. bread, debar , bared, beard. ruler , lurer. marker , remark. Monday , dynamo. march , charm. two , tow. three, there , ether. dentist , distent. tower, wrote. baker, brake ,break. table ,bleat. street , setter, retest. Sit not at ale bars , total abstainers.

مثال فارسی:

وزارت تخت ترازو. آبی ، بیا . اسب ، سبا. اگر ، ارگ . امین ، مینا. باد ، ادب . بار ، ابر . بال ، بلا. برکت ، تبرک . برنا ، انبر . پسر، سپر . تحریم، ترحیم . ترتیب ، تربیت. تکان ، تانک . تمام ، ماتم . جاری ، رایج . خالد ، داخل. خبری، خیبر . دارو ، داور ، اردو ، وارد . دعا، عاد . رایانه ، یارانه . زیبا ، بازی . سبحان ، سبحان. سخن ، نسخ ، سنخ . سلام ، سالم. شادی ، شیدا. شاعر، شارع . شکر، رشک. شکور، کشور . شیپور ، پیشرو . فارسی ، سیراف . قالب ، قلاب. قبل ، قلب. قبول ، قلوب. قفس ، فسق . کتاب، کاتب . کمال ، مالک ، کامل ، کلام . کندو ، کودن. کویر ، کوری. مادر ، مدار . مکر ، کرم ، کمر . مهر ، هرم . مین ، نیم ، یمن. میهن ، مهین ، همین. نهر ، هنر . نوشا ، آنوش. وکیل ، کیلو .

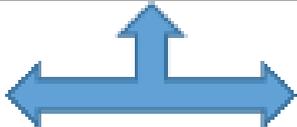
مثال عربی :

عوراتنا ، روعاتنا (در دعای پیامبر (ص) اللهم استر عوراتنا و آمن روعاتنا). ابد ، بدأ. اکبر ، ارکب، راکب . باطل ، طالب. بحر، حرب، حبر، ریح . بدیع ، بعید . برج ، رجب، جبر . بشر ، شرب . بقل ، قلب ، لقب ، قبل . بکر ، کرب ، رکب. بلد ، لبد ، بدل.

تتبير ، ترتيب. تجرى ، ترجى. تحويل ، تلويح . تكبير ، تركيب . جاعل ، عاجل ، علاج. جبار ، جابر ، بارج. جحيم ، حجيم . جدل ، جلد. جرن، رجز. جسر ، جرس. حجر ، حرج . حسد ، حدس . حشر ، شرح . حطب ، حبط. حمد ، مدح . حمل ، لحم ، ملح . خالق ، خلاق. رجم ، جمر . رحيم ، حريم. رطب ، ربط. رعب ، عرب. رفض ، فرض. رقيب ، قريب. رزق ، رزق. سبأ ، بأس. سبع ، عبس. سحر، سرح . سقط ، قسط. سماء ، مساء . سماوات ، مساوات . صاحب ، حاصب. صبر ، برص. صدق ، قصد. صمد، صدم. عبد ، بعد. عجل ، جعل . عدس ، سعد. عدوان ، عادون . عسر ، سعر. عقد ، قعد . عقل ، علق. علم ، عمل . غضب ، بغض. غفار ، فارغ. غفور ، فروغ . غيب ، بغى . فارض ، رافض . فجر ، فرج . فريق ، رفیق . فلق، قفل . قادر ، راقد . قاع ، عاق. قال ، الق ، اقل. قدر ، قرد . قرب ، قير ، بقر ، برق . قيوم ، مقوى. كبر ، بكر . كبير ، رقيب . كرما ، مكرنا . لکم، ملك . ماجد ، جامد. مانع ، ناعم . متكبر ، مرتكب. مجمع ، معجم . مغضوب ، مبغوض. مقابر ، مراقب . مميت ، تيمم. منع ، نعم. موعد ، مدعو. ناس، انس. نسف ، نفس. نوح ، نحو. واجد ، جواد . والى ، ويلا . وزر ، زور . وضع ، عوض . وعد ، عدو . ولى ، ويل. وهن، هون. همس، سهم . يعملون ، يعلمون

مثال کردی:

وشه، شهو. درهنگ، گهردن. شوین، نشیو. بهرز ، زهرب. رنو، پروون. خوا ، خاو. کووت، تووک. هوده ، دهوؤ. زوره ، زهرو. نزا، زان. گاله ، گهلا. سپی ، پیس.

	
مقلوب ناقص	
بعضی از حروف جابجا شده و تاخیر و تقدیم رخ می دهد.	
tea , eat	انگلیسی
بال ، بلا	فارسی
حمد ، مدح	عربی
وشه ، شهو	کردی

ب) مقلوب کامل

کلماتی که جابجایی در همه حروف آنها از اول تا آخر وجود دارد و از آخر به اول خوانده شده و کلمه معنادار دیگری را تشکیل می دهند.

مثال انگلیسی:

are, era. bin , nib. God , dog. was , saw. no , on. meet , teem.
.Live, evil. may, yam

مثال فارسی:

سیل ، لیس . تاریخ ، خیرات . ریش ، شیر. زار ، راز . گنج ، جنگ. تاریخ ، خیرات.
خاک ، کاخ. امین ، نیما. خر ، رخ. راه ، هار. سرخ ، خرس. سوت ، توس. شوق ، قوش
. طول ، لوط. فرش ، شرف . فیل ، لیف. گرم ، مرگ. لوح ، حول.

مثال عربی:

اجر ، رجا . بر ، رب . مد ، دم . بلغ ، غلب . تین ، نیت . دیک ، کید . روح ، حور
. زمر ، رمز. عوج ، جوع . قمر ، رمق. نار ، ران.

مثال کردی:

تووک، کووت. شهر، پهش. کون، نوک. کهژ، ژهک. ناخ، خان. گهپ، پهگ. نیگا، گیان.
ههول، ههلو. چنی، چین. بونه، توبه. خوش، شوخ. مردوو، دوورم. نیو، نوی.
مه‌رگ، گه‌رم. راشکاو، راکشاو.

مقلوب کامل

جابجایی در همه حروف. از آخر به اول نیز خوانده می شود.

was , saw	انگلیسی
گنج ، جنگ	فارسی
نار ، ران	عربی
شهر ، پهش	کردی

ج) مقلوب مستوی

کلمات و عباراتی که اگر از چپ به راست و یا اینکه از آخر به اول نیز بخوانیم، باز همان کلمه می شود.

مثال انگلیسی:

یک مثال خوب برای واژه های مقلوب مستوی جمله معروف تئودور روزولت، بیست و ششمین رئیس جمهور ایالات متحده امریکا است: « A man , a plan , a canal , Panama » (یعنی یک مرد ، یک نقشه، یک کانال ، پاناما). این عبارت به این مطلب اشاره می کند که ایالات متحده تنگه استراتژیک پاناما را در آمریکای مرکزی به مدت یک قرن در اختیار داشت. مثال دیگر به ناپلئون بناپارت نسبت داده می شود که زمانی که برای اولین بار چشمش به جزیره ای که بدانجا تبعید شده بود گفته است: « Able was I ere I saw Elba » (یعنی قبل از اینکه البا را ببینم توانا بودم). مثال دیگر جمله ای است که شخصی به نام آدم خود را به یک خانم معرفی می کند، می گوید: « Madam I'm Adam » (یعنی خانم من آدم هستم).

مثال های دیگر:

kayak, rotator, ada , aka, bob, boob, level, rotor, civic, sagas, dad, mom, sees, deified, Madam , Pop, poop, eve, pup, stats, eye, .tit, gag, gig, refer, TNT, wow, reviver, Nun, Bib. race car

مثال فارسی:

داد ، دید ، درد ، دود، کک، کتک، کپک ، کرک، کشک، کمک ، کوک، کیک، لال، نادان، مادام، گرگ ، توت ، نان، داماد ، شش ، شاباش، سس، سگ مگس. دارم همه مراد. زیت را نان آر تیز. امید آشنایان شادی ما. شو همره بلبل بلب هر مهوش / شکر بترازوی وزارت برکش. ز نطنز آمد رخت خرد ما ز نطنز / ز نطنزم ز نطنزم ز نطنزم ز نطنز.

مثال عربی:

کل فی فلک (سوره یس آیه ۴۰) . ربک فکبر (سوره مدثر آیه ۳) . نحن ، تبت ، لیل ، باب ، تحت ،

مثال کردی :

باب ، نون ، کاک ، کوک ، ژاژ ، موم ، نان ، مام ، مرم ، کلک ، وهک کهو

مقلوب مستوی

از اول به آخر یا از آخر به اول، قابل خواندن است.

eye	انگلیسی
گرگ	فارسی
نحن	عربی
مام	کردی

کاربرد کلمات مقلوب

آیا تا بحال بازی کامپیوتری « قرقیزخان » را انجام داده اید؟ آیا با اپلیکشین های کلمه سازی گوشی های اندرویدی مانند « باقلوا ، آمیرزا ، فندق ، سماور ، هشتگ خان ، بابا کلمه ، کلمات پلاس ، قند و پند ، کلمچین ، عمو میرزا ، کافه کلمه و... » بازی کرده اید؟ این بازی ها برای کلمه سازی طراحی شده اند. یکی از اصول کاربردی زبان شناسی برای ساخت چنین بازی هایی ، کلمات مقلوب است.

این صنعت ادبی بر قوت طبع و خاطر شاعر و نویسنده دلالت می کند. درک و یافتن این نوع کلمات باعث ایجاد علاقه در مخاطب برای بهتر گوش دادن و بیشتر دقت کردن به متن و کلام و حضور فعالانه برای درک متن می باشد. همچنین پیدا کردن چنین کلماتی در متون باعث تقویت و یادگیری بهتر کلمات می شود به طوری که کلمات قبلی نیز یادآوری شده و در این فرایند ذهن بیشتر درگیر می شود.

کشف کلمات مقلوب در یادگیری لغات، نقش مهمی دارد. در کتاب روش تدریس لارسن-فریمن^۳، جزو بازی های آموزشی language games محسوب شده و

3 Larsen-Freeman, D. (2000) Techniques and Principles in Language Teaching (2nd ed). New York: Oxford University Press.

ککی از تکنیک های متداول بوده که در چندین روش تدریس مثل grammar-trans- lation و communicative language teaching بکار رفته است.

منابع

- Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics (6th ed). Oxford: Blackwell.
- Larsen-Freeman, D. (2000) Techniques and Principles in Language Teaching (2nd ed). New York: Oxford University Press.
- دهخدا ، علی اکبر (۱۳۷۷) لغتنامه دهخدا. انتشارات دانشگاه تهران، جلد میم ، مدخل «مقلوب»

* کارشناس ارشد آموزش زبان انگلیسی - مهاباد آذر ۱۴۰۰

هه و النامهه كئيب

معجم ثنائي اللغة: بين النظرية والتطبيق

(دراسة تطبيقية لمعجم «سه رگول» عربي- كردي نموذجاً)

■ برزو محمود

١. أهمية المعاجم:

تكمُن أهمية المعاجم في الأهداف التربوية والنفسية والاجتماعية والثقافية التي ترمي إلى تحقيقها كليا أو جزئيا، وذلك وفق ما يرسم لها من اتجاهات وأهداف، ويبقى الهدف العام من وجود المعاجم هو إشاعة التربية بالثقيف والتوجيه بما يحتويه من معلومات أساسية في لغة القارئ خاصة، كمثل الحديث عن نطق الكلمات وإملائها وأنواعها النحوية والصرفية وتعريفها واستعمالها ومرادفاتها، ثم الحديث عن تأصيلها وتطورها، المولد منها والتلديد (ابن الحويلي ميدني، المعجمية العربية). كما تكمن أهمية المعاجم أيضا في أنها تحمل العديد من ألفاظ اللغة ومعانيها وهذا ما لا يمكن أن يحيد به أي شخص مهما كان واسع الاطلاع، كما أن مفردات اللغة تختلف بين أبنائها بحسب ثقافتهم، فهناك الكلمات العامية واليومية وهناك الكلمات الأدبية والكلمات المخصصة، كما أن الاحتكاك والتداخل بين اللغات الأخرى تحت أي ظرف يولد مفردات جديدة لم تكن في أصل اللغة، ومن المؤكد بأنه لا توجد لغة حية إلا وقد استعارت مفردات من لغات أخرى. فكان لا بد من وجود المعاجم لأجل ترتيب وتصنيف مفردات اللغة وتبين معانيها في أسلوب سهل ومسير على أبناء اللغة نفسها. ومن هنا تتضح أهمية المعاجم في الحفاظ على الهوية القومية للغة والتواصل مع ألفاظها، قديمها وحديثها وعدم وضع حواجز بين مستعملي اللغة ولغتهم بالإضافة إلى إكسابها عنصر الحياة حتى لا تهمل وتهجر وهذا ما يؤدي إلى جعل اللغة مواكبة للعلوم والفنون ومتداولة بين جميع فئات الشعب.

تعتبر القواميس بمثابة حاويات للمعرفة وبشكل أكثر تحديداً كمصادر شاملة للمعلومات اللغوية. هذا له عواقب محددة لبنية المادة المعجمية العامة لقواميس أحادية اللغة أو ثنائية اللغة، ويستلزم تضمين مجموعة متنوعة تمثيلية من أنواع المعلومات كمدخلات هيكلية دقيقة في معالجة المداخل. على الرغم من جميع الفئات اللغوية المختلفة التي تم استيعابها في كل مادة في القاموس، لا يزال المستخدم العادي ينظر إلى القواميس في المقام الأول على أنها أعمال مرجعية تهدف إلى نقل المعلومات حول معنى الكلمات. غالبا ما يؤثر موقف المستخدم هذا على مؤلف المعاجم عند اتخاذ قرارات بشأن إدراج المعلومات وعرضها. (gema mármol ٢٠١٣)

غالبا ما يتم إعاقة النقل الشامل للمعلومات اللغوية في القواميس أحادية اللغة وثنائية اللغة العامة بسبب وجود تحيز دلالي واضح يسيطر على العرض التقديمي الجزئي. ففي القواميس أحادية اللغة، يتم التركيز على التعريف وعدم وجود معالجة مكثفة للمداخل، وغالبا ما توضح الفئات الأخرى كالمعلومات النحوية والصوتية والصرفية على نحو لا نجد ذلك الإجراء في قواميس ثنائية اللغة والتي غالبا ما تتأثر بالإنحياز الدلالي، باعتبار أن المستخدمون يركزون استفساراتهم المعجمية على

الجوانب الدلالية في بحثهم عن «معنى اللغة الهدف لعنصر لغة المصدر». وبعد العثور على عنصر اللغة الهدف، لا يتم إيلاء مزيد من الاهتمام للمعلومات الإضافية التي قد تكون ذات أهمية قصوى للفهم الصحيح أو استخدام عنصر معين. (gemA mármol ٢٠١٣)

إن اللغة ليست وسيلة للتواصل بين البشر فحسب، بل تعد كذلك واسطة ثقافية بمعنى أن الأفراد والمجتمعات التي تتحدث بلغات مختلفة، وهي تعيش في نفس البيئة الاجتماعية يفترض أن تتنوع ثقافتها وتختلف». لقد أصبحت الحاجة إلى المعجم ثنائي اللغة كبيرة، وذلك بسبب اتساع مجالات الاتصال بين الشعوب وضرورة اطلاع كل أمة على ما جد لدى الأمم الأخرى من علوم وفنون وآداب، وانتشار التجارة والأعمال المصرفية، وتعدد السياسات الدولية، مما جعل الدقة المتناهية في الترجمة أمراً أساسياً في التعاون وتوطيد العلاقات لأن الاختلاف حول معنى كلمة ما في اتفاق أو معاهدة أو إعلان وثيقة قد يكون سبباً في حدوث عواقب وخيمة جداً. ومنه فإن الحاجة إلى المعجم ثنائي اللغة ليست فقط في الحياة العامة، بل تكون في الحياة السياسية والمعرفية للمجتمعات وهي التي تساعد على تحقيق التوافق والتفاهم بين المجتمعات. من هنا ظهرت معاجم وقواميس لضبط المعلومات المعجمية وترجمتها على نحو صحيح.

٢. التصنيف المعجمي

هنالك أنواع عديدة من المعجمات مثل المسرد، والفهرست الأبجدي، والمعجم، وكتاب المفردات، والمعجم الجغرافي، والقاموس المرتب حسب المعاني، والمعجم الموسوعي، والأطلس اللغوي. ويمكن ذكر التصنيفات السابقة والتي طرحها كل من العالم اللغوي الروسي ششربا Shcherba في عام ١٩٤٠، ويأتي بعده اللغوي الأمريكي سيبوك، Sebeok ومالكيل الذي نشر مؤلفه في عام ١٩٥٩، واللغوي الفرنسي آلان راي Alain Rey في عام ١٩٧٠ وتصانيف أخرى. «ويميل لغويون آخرون إلى تصنيف المعجمات على أساس مقدار المعلومات التي يشتمل عليها المعجم ونوعها».

ثمّة اعتراضات عديدة وجهت للتصانيف السابقة بسبب محدودية فاعليتها ونتاجها «ولا تساعد اللغوي على توسيع ادراكه للمشكلات العملية التي تجابه المعجمي في عمله، ولا تساعد المعجمي على تفهم الحلول النظرية التي يقدمها اللغويين، ولا تساعد القارئ على اختيار المعجم الذي يسد حاجته الخاصة ٢٨ ... أما التصنيف الجديد فيهدف من حيث الأساس إلى إعانة المعجمي على هضم النظريات اللغوية لإنتاج معجمات أفضل. كما يرمي إلى أن يكون دليلاً للقارئ على اختيار المعجم المناسب له، ويركز على الهدف أو الأهداف التي يتوخى المعجمي بلوغها. وقراءة سريعة للأبحاث

اللغوية ينصح اللغويون بإنتاج أنواع من المعجمات الثنائية اللغة، ويقترحون حلولاً متباينة للمشكلة وذلك تبعاً لهدف المعجم أو أهدافه» ٢٩.

أن تصنيف المعجمات طبقاً للتصنيف الجديد يميز علي القاسمي في كتابه ((علم اللغة وصناعة المعجم)) بين سبعة أنواع المعجمات:

١. معجمات للناطقين بلغة المتن (أو لغة الأصل أو لغة المدخل) مقابل معجمات للناطقين بلغة الشرح (أو لغة الترجمات)

٢. معجمات للغة المكتوبة مقابل معجمات للغة المنطوقة أو اللغة العامية.

٣. معجمات للتعبير باللغة الأجنبية، مقابل معجمات لفهمها.

٤. معجمات لاستعمال الناس، مقابل معجمات للترجمة الآلية.

٥. معجمات تاريخية، مقابل معجمات وصفية.

٦. معجمات لغوية مقابل معجمات موسوعية.

٧. معجمات عامة مقابل معجمات متخصصة.

الأنواع الأربعة الأولى هي أكثر التصاقاً بالمعجمات الثنائية اللغة بينما تعم الأنواع الثلاثة الأخيرة المعجمات الأحادية والثنائية اللغة على السواء. إن التمييز بين هذه الأنواع ضروري لمعالجة المشكلات المعجمية، وثمة فروق بين كل نوعين متقابلين فيه. ٣٢ وعلى المعجمي أن يقرر منذ البداية ما إذا كان معجمه سيخدم الناطقين بلغة المتن أو الناطقين بلغة الشرح لأن كل حالة تفرض طريقة تختلف عن الأخرى. فانتقاء المفردات (أي المواد التي ستدخل المعجم) تعتمد الحد المفروض على حجم المعجم، يضطر المحرر إلى اختيار المداخل طبقاً للغرض من المعجم. ص ٣٤

٣. مادة المعجم lexical item

نقصد بمادة المعجم الكلمات أو الوحدات المعجمية التي يجمعها المعجمي ثم يرتبها ويشرح معناها يضاف إلى ذلك طريقة النطق والمشتقات وهذه المادة تختلف من معجم إلى آخر، تبعاً للهدف الذي سعى إليه واضع المعجم أو الذين يستعملون المعجم أو الوظيفة التي يرى أن المعجم ينبغي أن يحققها، ومن هنا اختلفت المعاجم وتعددت تبعاً لما يسعى إليه المعجمي من وضع معجمه فهناك المعاجم الأحادية اللغة والثنائية اللغة والتاريخية والوصفية، والموسوعية إلى غير ذلك، كما تختلف المادة المعجمية أيضاً، لا من حيث طبيعتها بل من حيث الكم، فالمعجم الذي يوجه إلى طلاب المدارس

غير المعجم الذي يوجه لطلاب الجامعة، والمعجم الذي يستخدمه باحث في الفنون والآداب إلى غير ذلك الذي يستخدمه باحث في الفنون والآداب إلى غير ذلك الذي يستخدمه الباحث في العلوم مثل الكيمياء والطب أي ما يسمى بالمعجم المتخصصة special dictionary

٤. المتن والرصيد

إن مفهوم (المخزون أو المجموع المفرداتي المفترض للغة) هو ما عُبر عنه بلفظ (متن اللغة) أو (المتن). ولهذا فإن عددا من أصحاب المعاجم اختاروا عناوين تدل على أن مداخل معاجمهم هي مختارات من المخزون اللفظي للغة العربية ولا يدعون الإحاطة بجميع مفرداتها. أما مفهوم الثروة اللفظية للفرد أو « المخزون المفرداتي الذي يمثل جزءا من قدرة المتكلم / المستمع اللغوية » فيُطلق عليه عادة مصطلح (الرصيد). (د. علي القاسمي (*)) المعجم والقاموس

٥. معجم ثنائية اللغة في الإطار النظري

يعتبر هذا النوع من أدق المعاجم إذ استخدمه السومريين في العراق منذ زمن بعيد، ويعرف المعجم الثنائي اللغة في شكله العام بكونه «يضع مقابلات بين مفردات لغتين، يستطيع بواسطتهما مستعمله أن يتعرف انطلاقا مما يعرفه في إحدى اللغتين على ما يجهله في اللغة الأخرى، وهو يختلف عن أنواع المعاجم الأخرى بكونه يضم بالضرورة لغتين مختلفتين وبكونه يضع مقابل الكلمة المادة كلمة أخرى مرادفة لها في اللغة الثانية»، وبهذا تجمع المعاجم الثنائية اللغة ألفاظ لغة أجنبية لشرحها واحدا واحدا وذلك بوضع أمام كل لفظ أجنبي ما يعادله في المعنى من ألفاظ اللغة القومية وتعبيرها على نحو دقيق. وتعرف كذلك على أنها: المرجع الذي يشمل على مداخل بلغة معينة يشار إليها عادة باسم لغة المصدر، مع ترجمة أو شرح لها بلغة الهدف. وحسب هذا التعريف يلعب الترجمة دورا كبيرا في معاجم ثنائي اللغة. (عرموش مليكة وبرارة حكيمة: ٢٠١٣)

إن وضع القاموس ثنائي اللغة كمصدر للمعلومات الدلالية واضح بشكل خاص في مجتمع متعدد اللغات، أما في مجتمع أحادي اللغة، لا تُستخدم القواميس ثنائية اللغة كأعمال مرجعية في الاحتياجات اللغوية اليومية للعضو العادي في مجتمع الكلام، بل تستخدم قواميس وصفية أحادية اللغة لهذه الوظيفة. في مجتمع متعدد اللغات، يشكل استخدام القواميس ثنائية اللغة جزءا لا يتجزأ من عملية الاتصال اليومية، ويستخدمون قواميسهم ثنائية اللغة ليس فقط كمساعدات ترميز أو فك تشفير أثناء الترجمة، ولكن القاموس يعمل كمصدر وحيد للمعلومات الدلالية لكل من اللغة الأصلية واللغة

الأجنبية التي يتم التعامل معها في القاموس. إذا كنت بحاجة إلى معرفة معنى كلمة ما من قاموس لغتك الأم ، يمكنك الرجوع إلى قاموس ثنائي اللغة وتفسير المعنى من معادلات الترجمة المحددة. غالبًا ما يستخدم المتحدث ثنائي اللغة قاموسًا ثنائي اللغة بنجاح للحصول على معلومات دلالية تتعلق بلغته الأم. قد لا يعتمد المصممون المعجميون على الحدس المفترض لمستخدميهم ولكن يجب أن يكونوا صريحين قدر الإمكان لضمان النقل الأمثل للمعلومات. وهذا يعني ضمناً إدراج مداخل إضافية تهدف مباشرة إلى نقل معنى المدخل ودعم واستكمال معادلات الترجمة المعينة.

على الرغم من استخدام القواميس ثنائية اللغة كمصادر متعددة الوظائف للمعلومات الدلالية ، فإن وظيفتها الرئيسية ليست نقل المعنى فحسب أنها تساعد في الترجمات بين اللغات ويجب أن تركز على المعالجة التي تمكن المستخدم من تقديم ترجمة جيدة وسليمة. لا ينبغي أن يكون الهدف الرئيسي من القاموس هو فقط إنشاء علاقة تكافؤ دلالي بين لغة المصدر ولغة الهدف. بدلاً من ذلك ، يجب على مؤلف المعاجم أن يسعى للوصول إلى التكافؤ التواصلي.

ولا شك في أن المعجم الثنائي اللغة هو الأداة الرئيسية التي يستعملها المترجم في أداء مهامه على أكمل وجه فهو يهدف إلى ترقية اللغة والثقافة وعلى هذا النحو يتحول إلى وسيط بين ثقافتين لتجسيد الصلات والعلاقات فيما بين مختلف الثقافات لمختلف البلدان فمن خلال المعاجم ثنائية اللغة نعرف مدى مساهمتها في معرفة وفهم الصعوبات التي تواجه الفرد في حياته اليومية أو المهنية كما تساعد على التطلع إلى ثقافة الأخر.

يعد المعجم المرجع الذي لا غنى عنه، ويعد ضالة كل إنسان استغلقت على فهمه لفظة أو كلمة معينة، فيكون بذلك الزاد والذخيرة والثروة التي تحتفظ بها كل أمة لمعرفة تراثها من المفردات. وتجدر الإشارة إلى أن تنوع المعاجم لدى الأمة وانتشارها بين الأفراد لدليل على حيويتها وحيوية لغتها. ويعد تدوين المعجم ضرورة لغوية لكل مجتمع، حتى يتمكن من الاطلاع على مفردات اللغة لذلك المجتمع ومعرفة معانيه. (عرموش مليكة وبرارة حكيمة: ٢٠١٣)

في مجتمع متعدد اللغات، تلعب القواميس دوراً مهماً في المساعدة على نجاح الإنجاز التواصلي بين المتحدثين باللغات المختلفة. المتحدثين بلغات متعددة غالباً ما يستخدم المجتمع قاموساً ثنائي اللغة باعتباره الأداة الوحيدة لتلبية حاجتهم المعجمية. هذا يعني أن القاموس ثنائي اللغة يصبح عرضاً لمعلومات متعدد الوظائف أكثر من مجرد ترجمة معادلات. تركز هذه المقالة على محتويات وطريقة عرض القواميس ثنائية اللغة. لتحقيق النقل الأمثل للمعلومات، يتم تحديد ومناقشة بعض المشاكل العامة المرتبطة بعملية وكيفية إعداد قواميس ثنائية اللغة. مع التركيز على منظور المستخدم،

تستخدم المعايير المعجمية الخاصة بالتحقيق في المشكلات المتعلقة ببنية الوصول وإجراءات لغوية تتعلق باختيار المدخل وتقديم الاقتراحات لتوسيع هيكل الوصول الخارجي واستخدام الأساليب المبتكرة ، بما في ذلك استخدام المدخلات لتحسين هيكل الوصول الداخلي (gemA mármol ٢٠١٣) عندما يراجع الأشخاص قاموسا ثنائي اللغة، نادراً ما يدركون أن المعلومات المقدمة ليست في الأساس بيانا حول المعنى ولكنها قائمة بمعادلات الترجمة، d. Louw (١٩٨٥: ٥٣، ٥٤) تتمثل الحالة الوظيفية لمعادلات الترجمة هذه في أنه يمكن استخدامها في سياقات معينة لاستبدال عنصر لغة المصدر. عندما لا يتم إعطاء السياقات المحددة التي يمكن فيها استخدام معادلات الترجمة لاستبدال الكلمة الأساسية كجزء من المعالجة المعجمية، فمن الصعب أن يؤدي إنشاء التكافؤ الدلالي إلى إنشاء التكافؤ التواصلي.

توجد علاقة تكافؤ بين كلمة المدخل والنموذج المكافئ للترجمة، أي اختيار معادلات الترجمة المقدمة في تلك المادة باعتبار أن معادلات الترجمة هي الهدف الأول لمؤلف قاموس ثنائي اللغة، ويتضمن تنسيقاً دلاليًا بين المفردة من لغة المصدر ونموذج الترجمة المكافئ لها. لسوء الحظ ، غالبًا ما يقيد مؤلفو المعاجم محاولاتهم لضمان عملية التكافؤ مع مجرد سرد عدد من عناصر اللغة المستهدفة. على الرغم من أن هذه العناصر تمثل القيمة الدلالية وتخلق علاقة التكافؤ الدلالي، إلا أن مستخدم القاموس لا يتلقى أي مساعدة في اختيار المعادل الصحيح لسياق معين. هذا النقص في المعلومات الإضافية يعيق إمكانية الوصول إلى التكافؤ التواصلي ؛ الأولوية الأولى لمؤلف المعاجم أن يحقق شكل التكافؤ المطلوب أو الذي يجب أن يكون. (gemA mármol ٢٠١٣)

إن وجود أنواع مختلفة من العلاقات المتكافئة يضيف إلى مشاكل مستخدم القاموس في محاولاته لاستخدام قاموس ثنائي اللغة كأداة لغوية وظيفية. فعندما يكون التطابق علاقة مكافئة ، فهناك علاقة متساوية بين لغة المصدر ولغة الهدف. في مثل هذه المادة، يشير التكافؤ الدلالي عموماً إلى التكافؤ التواصلي. في حالة وجود علاقة تباعد ، هناك علاقة واحد إلى أكثر بين لغة المصدر واللغة الهدف. في هذه الحالة يجب على مؤلف المعاجم أن يميز بين الاختلاف المعجمي والدلالي، ويجب أن يكون لهذا التمييز تأثيراً على التمثيل الهيكلي والبنوي، d. Gouws (١٩٨٩: ١٦٧). فالاختلاف المعجمي هو العلاقة المكافئة بين كلمة المصدر ونموذج الترجمة المكافئ أو قسم فرعي من هذا النموذج ، حيث يكون جميع أعضاء النموذج مترادفات. يلعب الاختلاف الدلالي دوراً عندما لا يكون أعضاء النموذج مترادفات لأن كلمة المصدر عبارة عن عنصر معجمي متعدد المعاني وهناك حاجة إلى معادلات ترجمة مختلفة لتمثيل مختلف الحواس المتعددة في المدخل. غالباً ما يحدث كلا النوعين من الاختلاف في

مادة واحدة. ففي قاموس سرگول ثنائي اللغة عربي - كردي ، يتم تقديم نموذج الترجمة التالي في مادة العنصر المعجمي (إتمام) متعدد المعاني في الجانب الكردي، وهي على الشكل التالي الوارد في المعجم:

على الرغم من أن معادلات الترجمة عديدة إلا أن بعضها كلي والبعض الآخر هي مرادفات جزئية فقط، إلا أنه يمكن استخدامها لاستبدال العنصر المعجمي (أتمام) في نفس السياق لأنها تمثل إحساساً واحداً متعدد المعاني لهذا العنصر المعجمي. توجد علاقة اختلاف معجمي بنيوي بين العنصر المعجمي وبعض الأشكال اللغوية المستهدفة. عناصر لغة الهدف.

وفقاً لـ ZOfgen (١٩٩١: ٢٨٨٩)) ، فإن استخدام قاموس مرتب أبجديا يفترض مسبقاً حالة اتصال معينة، ويتطلب مهارة في التعرف على أوجه القصور المعجمية بالإضافة إلى القدرة على إيجاد نموذج مرجعي لها. تنشأ إحدى المشكلات الرئيسية لمستخدم القاموس ثنائي اللغة في المواد ذات الاختلاف كعلاقة مكافئة. لضمان التكافؤ التواصلي، يجب أن تستوعب مادة القاموس إدخالاً إضافية لدعم المعلومات الدلالية المحددة.

٦. معايير قواميس ثنائية اللغة

عند الاستفادة من نتائج البحث المعجمي التي تم إجراؤها في العقدين الماضيين، يمكن لمصممي المعاجم تطبيق عدد من المعايير المصاغة جيداً لتحسين جودة قواميسهم. كرومان Kromann et al. (١٩٩١: ٢٧١٣) يجادل بشكل مقنع لصالح ثلاثة معايير قابلة للتطبيق في تقييم وتجميع القواميس ثنائية اللغة، وهي: جانب المستخدم ، the user aspect ، والجانب اللغوي the linguistic aspect ، والجانب التجريبي (the empirical aspect). يركز جانب المستخدم على تحديد مجموعة مستهدفة محددة وعلى الاحتياجات المعجمية المميزة لهذه المجموعة. ويتضمن الجانب التجريبي إنشاء قواعد البيانات ذات الصلة وجمع المواد، في حين أن الجانب اللغوي يتطلب نهجاً منهجياً من مؤلف المعاجم في معالجة العلاقات المتكافئة بين الحقول المعجمية للمصدر واللغة الهدف ولكن أيضاً في معالجة التركيبات الأخرى syntagmatic والعلاقات النموذجية paradigmatic الموجودة بين هذه الحقول. قد لا يتم عزل كل من الجوانب التجريبية واللغوية عن إطار العمل الذي حدده جانب المستخدم.

يعلق (Kromann et al. ١٩٩١) أهمية جانب المستخدم على أن يتماشى مع أحد حقول البحث السائدة في صناعة المعجم في الوقت الحاضر، أي استخدام القاموس والتركيز على مستخدم القاموس

واحتياجاته ومهاراته المرجعية، يعتبر كل من (Hartmann ١٩٨٩)؛ و (Kuhn ١٩٨٩a) and (ZOfgen ١٩٩٤). موقع المستخدم مهمًا جدًا لدرجة أن هارتمان (١٩٨٩: ١٠٣) يفترض أن تحليل احتياجات المستخدمين يجب أن يسبق تصميم القاموس. هذا يعني أن تصميم القاموس من حيث كل من بنيته الكلية والجزئية يجب أن يتم تحديده بشكل مشترك من خلال الاحتياجات والمهارات المرجعية للمستخدم المعني. يمكن أن يكون لمنظور المستخدم تأثيرًا شاملاً على تصميم القاموس، ويمكنه تغيير حالته النمطية المقترحة. في تلبية احتياجات المستخدم المستهدف المحدد جيدًا، قد يجد مؤلف المعاجم أنه من الضروري الانحراف عن المعايير التقليدية لأنواع معينة من القواميس. وقد يؤدي الالتزام بمتطلبات منظور المستخدم إلى إعادة تقييم التصنيفات النمطية الموجودة وإلى تمايز وظيفي أكثر دقة ضمن هذه الفئات. (gemA mármol ٢٠١٣)

لقد لفت اللغويون في مجال دلالات المعجم الانتباه إلى وجود ثغرات معجمية ، د. ليرر (١٩٧٤) وليونز (١٩٧٧). الفجوات المعجمية خاص بلغة معينة وهذا يطرح مشاكل لمؤلف المعاجم الذي يقوم بتجميع قاموس ثنائي اللغة. يحدد Dagut (١٩٨١) أنواعًا مختلفة من الفجوات الدلالية في نقل نص من لغة إلى أخرى.

٧. معالجة الفجوة المعجمية في لغة الهدف

لقد لفت اللغويون في مجال دلالات المعجم الانتباه إلى وجود ثغرات معجمية ، د. ليرر (١٩٧٤) وليونز (١٩٧٧). الفجوات المعجمية خاص بلغة معينة وهذا يطرح مشاكل لمؤلف المعاجم الذي يقوم بتجميع قاموس ثنائي اللغة. يحدد Dagut (١٩٨١) أنواعًا مختلفة من الفجوات الدلالية في نقل نص من لغة إلى أخرى. لا بد من التمييز بين الفجوات الحاصلة بسبب العوامل اللغوية والفجوات الناتجة عن العوامل اللغوية الإضافية. هذين تسمى بالفئات الخاصة بالفجوات اللغوية والمرجعية على التوالي.

توجد فجوة لغوية حيث يكون المتحدثون باللغتين على دراية بشيء معين ولكن عندما لا تحتوي لغة واحدة على كلمة تشير إلى الشيء، في حين أن اللغة الأخرى تحتوي على مثل هذه الكلمة. يمكن افتراض وجود فجوة مرجعية حيث لا يوجد عنصر معجم من اللغة A له معادل ترجمة في اللغة B لأن المتحدثين في اللغة B لا يعرفون إحالة العنصر المعجمي من اللغة A. لتحقيق التكافؤ التواصلي، يجب على مؤلف المعاجم تحديد المعجم المحتمل لتفادي الفجوة، والتمييز بين الفجوات اللغوية والمرجعية.

يحدد هذا التمييز مدى المعلومات الإضافية اللازمة للنقل الأمثل للمعلومات الدلالية والبراغماتية. تجبر الفجوات المعجمية في لغة الهدف لقاموس ثنائي اللغة مؤلف المعاجم على استخدام مفردات أكثر تفصيلاً. تقدم الفجوات اللغوية مشاكل أقل خطورة لمؤلف المعاجم لأن متحدثي اللغة مع هذه الفجوات على دراية بالموضوع الذي قد تشير إليه الكلمة غير الموجودة. غالباً ما يتم استخدام كلمة مستعارة كمكافئ بديل. لضمان النقل الصحيح لمعنى مادة المصدر ، يمكن لمؤلفي المعاجم تقديم البديل من خلال تضمين وصف موجز. (gemA mármol ٢٠١٣)

٩. نتائج البحث

من خلال بحثنا في أهمية المعاجم ثنائية اللغة توصلنا إلى نتائج مختلفة وعديدة نذكر منها على سبيل المثال: - المعاجم ثنائية اللغة هي معاجم تحتوي على أهمية كبيرة، فبفضلها يتمكن كل شخص حتى وإن كان ذو تعليم محدد من تعلم لغة الأخر وفهم ثقافته وإدراك عادات وتقاليد مختلف شعوب العالم. كما تعد المعاجم ثنائية اللغة ركيزة أساسية يعتمد عليها كل فرد في مختلف أطوار التعليم سواء كان ذلك في الابتدائي أو الثانوي أو الجامعي وحتى الأساتذة في الجامعة. المعجم ثنائي اللغة يحتوي على عدد لا حصر له من الكلمات وفي مختلف المجالات سواء كانت، طبية، فلسفية، علمية، أدبية، لهذا حظي بإقبال كبير من قبل مقتنيه، كما انه يوسع دائرة الحوار والمعرفة وتبادل الأفكار والخبرات ويساعد على التطور والارتقاء والإبتعاد عن الانغلاق الفكري. - يساعد المترجم في ترجمة نص أدبي أو علمي، فلسفي، ديني، إلى اللغة التي يريد بكل سهولة ويسر.

من خلال بحثنا في أهمية المعاجم ثنائية اللغة توصلنا إلى نتائج مختلفة وعديدة نذكر منها على سبيل المثال: - المعاجم ثنائية اللغة هي معاجم تحتوي على أهمية كبيرة فبفضلها يتمكن كل شخص حتى وإن كان ذو تعليم محدد من تعلم لغة الأخر وفهم ثقافته وإدراك عادات وتقاليد مختلف شعوب العالم. - كما تعد المعاجم ثنائية اللغة ركيزة أساسية يعتمد عليها كل فرد في مختلف أطوار التعليم سواء كان ذلك في الابتدائي أو الثانوي أو الجامعي وحتى الأساتذة في الجامعة. المعجم ثنائي اللغة يحتوي على عدد لا حصر له من الكلمات وفي مختلف المجالات سواء كانت، طبية، فلسفية، علمية، أدبية، لهذا حظي بإقبال كبير من قبل مقتنيه، كما انه يوسع دائرة الحوار والمعرفة وتبادل الأفكار والخبرات ويساعد على التطور والارتقاء والإبتعاد عن الانغلاق الفكري. - يساعد المترجم في ترجمة نص أدبي أو علمي، فلسفي، ديني، إلى اللغة التي يريد بكل سهولة ويسر.

لقد كان للشاعر الكردي أحمد خاني السبق إلى وضع معجم ثنائي اللغة نوبهارا بجووكان (عربي - كردي) بهدف تعليم تلاميذ الكرد العربية

١٠. المخزون المعجمي

تعتبر اللغة الكردية لغة راقية ومتطورة ولديها مخزون معجمي كبير إن توحدت وجمعت في إطار معجم موحد يتكفل بهذه المهمة مجموعة من الأكاديميين والخبراء وفق تخطيط لغوي وسياسة لغوية صائبة لأن هكذا قاموس يحتاج إلى جهود كبيرة في جمع مفرداتها المسجونة ضمن لهجاتها الجغرافية: الكورمانجية، والسورانية، والكورانية، والفيلية، والكهورية وغيرها، عندئذٍ تظهر الثراء المعجمي الكردي لتغطي كامل جغرافية الكرد، ويمكن تسميتها بالمعجم القومي الموحد. فاللغة الكردية كناطقيا لازالت مشتتة تنمو في حالة عزلة مفروضة رغم أنها لغة غنية من حيث الألفاظ ونلاحظ ذلك في اللهجات الجغرافية المختلفة للمجتمعات الكردية ونظرا للظروف السياسية فُرضت حالة الحظر على اللهجة الكورمانجية قراءة وكتابة إلا أن ظروف اللهجة السورانية لم تشاهد حالة الحظر هذه، بل ازدهرت وتطورت خلال فترة زمنية تزيد عن قرن كامل من الزمن حيث كانت اللهجة السورانية لغة التعليم الرسمي في المدارس الحكومية للمراحل الدراسية الثلاث (الإبتدائية من عام ١٩٢٠) (والإعدادية والثانوية من عام ١٩٧٠ حتى الآن) وخاصة بعد بيان ١١ آذار ١٩٧٠ وصدور مرسوم الحكم الذاتي للمنطقة الكردية، واستمرت اللغة الكردية السورانية بالإزدهار من خلال وسائل عدة: كالإعلام والراديو والصحافة والأدب ودور النشر والطباعة والإدارة والمعاملات الرسمية، بالإضافة إلى تأسيس المجمع العلمي الكردي عام ١٩٧٠ في بغداد، وتأسيس جمعية الثقافة الكردية إلى جانب تدريس اللغة الكردية وآدابها في جامعة بغداد منذ عام ١٩٥٨. هذه الظروف السياسية والاجتماعية والثقافية ولدت شريحة مثقفة وكتاب وأدباء ولغويين من الطراز الأول مثل المفكر مسعود محمد، وجميل روزباني، وعلاء الدين سجادي، ومحمد الخال، ومجموعة أكاديميين كالدكاترة جمال نبذ، عبدالرحمن حاج معروف ووريا عمر أمين والدكتورة كردستان موكرياني، وباكيظة رفيق حلمي ونسرین فخري وعزالدين مصطفى رسول ومعروف خزندار و . . و الخ.

شهدت اقليم كردستان العراق في العقود الثلاثة الأخيرة حركة معجمية نشيطة نوعا وكما أثرت مجموعة كبيرة من القواميس العامة والقواميس الخاصة باللهجتين الرئيسيتين: السورانية والبادينانية، وشملت على النوعين من قواميس أحادي اللغة، وقواميس ثنائي اللغة، وثنائي اللهجة ومنها على سبيل المثال: قاموس دريا عربي-كردي، وقاموس كوردستانيكا، وقاموس صلاح الدين انكليزي-عربي،

قاموس شارزور، فرهنگي هه ورامى-سوراني، فرهنگي ميديا للمرحوم الدكتور عبدالرحمن حاج معروف، فرهنگي شيخاني، فرهنگي كاني كورمانجي-سوراني، فرهنگي كاوا، فرهنگي سبيريز، فرهنگي مائي، فرهنگي هه رزه، فرهنگي فه رمانبه ران، فرهنگي شيرين فرهنگي زانكو انكليزي-كوردي. فرهنگي كانيا سبي، وكذلك مجموعة أخرى من القواميس الخاصة المصطلحية مثل: فرهنگي زاراوه ي بتول، فرهنگي زاراوه راگه ياندين، فرهنگي زاراوه سايكولوجي، فرهنگي زاراوه بزيشكي . . . علماً أن الحركة المعجمية الكردية في اقليم كردستان بدأت في النصف الثاني من القرن العشرين وتأسست على يد گيوى موكرياني في قاموسه الأول فرهنگي رابه ر عربي-كردى عام ١٩٥٠ ومعجم كولكه زيرينه بخمس لغات كوردي-فارسي-عربي-فرنسي - انكليزين، ومعجم فرهنگي مهاباد كوردي-عربي ١٩٦١ هه ولير، فرهنگي نوبه ره به رگى يه كه م عربي-كوردي ١٩٨٦ بغداد، فرهنگي نوبه ره به رگى دوه م عربي- كوردي ١٩٩٠ بغداد، فرهنگي كردستان كوردي-كوردي ١٩٩٩ بغداد، وبعد موكرياني يأتي محمد الخال في قاموس الخال بثلاث اجزاء نشر في فترات متتالية. أما اللهجة الكورمانجية فهي الأخرى بدأت تنشط من جديد في مجال الصناعة المعجمية ويأتي ضياء الدين الخالدي في نهاية القرن التاسع عشر في قاموسه الهدية الحميدية كوردي عربي، ثم جكرخوين، وقناتي كوردو، ومحمد سيدو الكوراني، ومن بعدهم صلاح سعدالله في قاموسه صلاح الدين (انكليزي-عربي) ولابد من ذكر موسى عنتر في قاموسه (كوردي - تركي) وكذلك طه المائي (كردى-عربي)، وقاموس القازي (عربي-كوردي)، وقاموس آخر (كوردي - عربي)، وقاموس سبيريز وغيرهم. وأيضاً هناك قاموس (كوردي- كوردي) بالحروف اللاتينية صدر منه ثلاثة أجزاء يُنتظر صدور الجزء الرابع وقد يصل عدد صفحاته إلى أربعة الاف صفحة. وأخيراً لا بد من ذكر القاموس الطبي (عربي-كوردي - انكليزي) للدكتور ضياء ملا رجب صدر في شهر نيسان لهذا العام ٢٠٢٢.

وجدير بالذكر أن أول قاموس عربي - كوردي كورمانجي هو نوبهارا بجوكان للشاعر والمفكر الكردي أحمد خاني في القرن الثامن عشر. وبعده يأتي قاموس الأحمدية لـ أحمد النودهى عربي-كوردي سوراني.

١١ . نحو معجمية مصطلحية

بعد هذا العرض الموجز في الصناعة المعجمية الكردية، يمكن القول أن الجهود المبذولة في صناعة المعاجم الكردية في جميع لهجاتها يمكن أن تشكل الأرضية الخصبة لبناء معجمية مصطلحية ترتقي باللغة الكردية وتؤسس لصيغة واحدة موحدة وتقوم بوظائف معرفية وفلسفية وعلمية وأدبية

عديدة. لا شك أن هكذا عمل بحاجة إلى وضع سياسة لغوية ناجحة تستوعب مفردات اللهجات الكردية وفق استراتيجية قومية وفهم مشترك عبر مؤتمرات يحضرها خبراء اللغة ولجان علمية تعمل وتناقش بذهنية واعية وتضع مبادئ وضع المصطلح الموحد تمثل مفاهيم العصر ويلتزم بها كل اللهجات الكردية في كل الأجزاء. ومن الواضح أن كردستان العراق تعد المركز الأساسي للقيام بهكذا نشاط على أن تؤسس لبناء مجمع لغوي كردي يشترك فيه أكاديميين ولسانيين من اللهجات الكردية جميعها، تتسم بطابع التنوع اللهجوي الكردي. لا يحق للأطراف السياسية الكردية أن تفرض أجنداتها أو آرائها على لغويي الكرد، يمكن لها أن تساعد اقتصاديا على تهيئة وتوفير المناخ الملائم لهكذا مشروع تعد قفزة نوعية في تاريخ اللغة الكردية.

١٢. دراسة تطبيقية لمعجم (سه ر گول) عربي-كردي

والآن بين أيدينا فرهنگي سرگول للأستاذ أحمد زردشت عربي- كوردي (اللهجة السورانية). مخطوطاً تحت الطبع، وكنت قد كلفت من قبل هيئة رئاسة الجماعة أن أبادي رأيي في هذا القاموس بغية طبعه، ومن ثم طلب مني كتابة هذه المقدمة. بعد قراءة لمقدمة المؤلف أدركت أنه ابن الكاتب الكوردي (حه مه بور) والذي تعرفت عليه من خلال اطلاعي على بحثه الرصين والمنشور في مجلة (روشنبري نوي) ربما في العدد ١٠٦ في ثمانينات القرن الماضي، وكان البحث يتناول الملحمة الكردية دمدم ودور خاني لب زيرين . قاموس (سه ر گول) للأستاذ أحمد زردشت موجه إلى كل الفئات المشتغلة في الترجمة والاطلاع على فروع المعرفة العربية، وهذا المعجم ضروري ولازم لكل من يمارس الترجمة سواء كان محترفاً أو باحثاً أو أستاذاً جامعاً، كما انه ضروري لطلبة الترجمة حيث يوفر لهم الوقت عندما يتعسر لهم التقاط كلمة مناسبة للكلمة المترجمة ويتميز هذا القاموس بالدقة والوضوح وحسن التنظيم والترتيب وكذلك بالثروة الكبيرة في عرض كم هائل من مفردات اللغة الكردية اعتماداً على لهجاتها ثمّة مأخذ قد لا تقلل من أهمية النص المعجمي حيث الإزدياد في عدد المرادفات أو التعبيرات في لغة الهدف (الكردي) إلى درجة أنك تلتقي بمفردات لا تفي بالمعنى المطلوب، مع أن التعددية المعجمية سمة ايجابية ودليل الثراء المفرداتي للغة ولكن ثمّة حدود دلالية لتعيين المكافئ ما يتناسب مع لغة المدخل، فالمفردة أو التركيب أو العبارة التي تبعد كثيراً عن وظيفتها الدلالية تصبح حشواً تثقل كاهل المعجم وتسبب في زيادة التضخم في حجم القاموس دون جدوى. وكذلك ايراد الألفاظ المهجورة في حقل لغة المصدر وهي العربية والتوسع في المترادفات المقابلة لها بالكردية بشرح مسهب أحياناً للألفاظ الصعبة، مثل الكلمة العربية (إرتفاق) و هاجع، و هائف

هائف ناؤميد، تيشكاو، پرزبراؤ .

هائف زؤر تينوو .

هاجر كوچا، دوركه وتهوه، لهئاوايي باريكره، كوچي كرد، ولاقي به جيھيشت .

هاجره (خط الزوال) نيوهرؤ، بازنه ي هيلي لا چوون، پاش نيوهرؤ، تيني گه رما .

هاجري باش، چاك، نايب .

هاجري شاريي، شارنشين، شارستاني .

هاجس خوليا، ئه نديشه، ئه وشته ي كه به بيراديت .

هاجس پشيؤ، شپرزه، شله ژاو .

هاجس گومان، مه ترسي .

هاجع خامؤش وه كوو گرگان .

هاجع نوستوو، پالكه وتو، راكشاو .

فكلمة (هاجري) كلمة مهجورة ولاسيما بالدلالة المذكورة في الحقل الكردي. ملاحظة أخرى وهي

أن (هاجس) اسم بينما مترادفاتهما في الحقل الكردي هي صفات وهذا ما يؤثر في صياغة الجانب السينتاكسي للمفردة.

وثمة ميزة هامة وهي أنه أي المؤلف أورد فيه كماً من المصطلحات العلمية والفلسفية والطبية

وغيرها... تسهيلاً للفهم وتفادياً لأي غموض.

يحتوي هذا القاموس على المصطلحات علمية وفلسفية، طبية... وغيرها. وكل كلمة بالعربية

تقابلها كلمة أو مجموعة من المترادفات بالكردية إلا أن المأخذ الأخر أن القاموس لا يحتوي على أقوال

مأثورة والعبارات الجارية على الألسنة والأقلام وجمل تبين كيفية استعمال المفردة صرفياً وتركيبياً مع

أنه رجع إلى معاجم اللغة وانتقى منها كماً في بالغ الأهمية من الألفاظ الحية. عرض الكلمات العربية

ثم جاء لكل كلمة بما يقابلها في الكردية سواء كانت كلمة واحدة أو كلمات مترادفة لمعنى الكلمة

العربية الواحدة لكنه لم يورد أمثلة بما يمكن أن يطرأ من تغيير على بنية الكلمة ونطقها نتيجة لتطبيق

قواعد الصرف عليها وما يقابل ذلك من الكردية من كلمات مماثلة، مثال:

من الملاحظ أن المؤلف أحمد زردشت بذل جهداً كبيراً في رصد كل كلمة وردت في تراكيب متعددة

ومتنوعة يختلف معنى كل كلمة منها في تركيب عن معناها في تركيب آخر، مثل كلمة (أبتر) ترد في

تراكيب وسياقات متعددة في القاموس وهذه مسألة هامة في فهم اللغة:

إن قاموس (سه ر گول) كغيره من القواميس يتميز بمميزات وخصائص تجعله فريداً من نوعه

ويمكن أن نلخصها في النقاط التالية:

- يوفر الوقت لمن يستشيرَه، ذلك لان هذا القاموس قد رعي في تنظيمه ترتيب ألفاظه وتراكيبه المتنوعة ما من شأنه أن يضع يد المسترشد به في الحين على الكلمة المطلوبة أو التركيب المطلوب.
- نظم بين دفتيه ثروة لغوية ضخمة غزيرة ومتنوعة من العربية والكردية، فعلاوة على الألفاظ العادية توجد فيه ألفاظ حضارية ومصطلحات علمية تقنية وعبارات أدبية وأثرية، الأمر الذي يجعل مقتنيه متطلعاً للغتين العربية والكردية وعلى دراية بأسرار الترجمة كما يكسبه رصيذا لغويا هائلا.
- ممارسة المادة اللغوية الضخمة التي يحتويها القاموس تصقل أسلوب المترجم وتجعله قادرا على ضبط الألفاظ على المعاني بدقة وأحكام مما يؤدي إلى دقة الترجمة وسلامتها وخلوها من الغموض والإبهام والتزويد على النص أو الإخلال بمضمونه.
- تكسب مادة المترجم قدرة في الترجمة الفورية كما تكسبه خبرة ودراية بالكلمة المناسبة للمعنى المناسب للموقع المناسب.
- وأخيرا يهيئ هذا القاموس المترجم للمساهمة في ترجمة روائع أدب أمته ومناهج فكرها إلى الفرنسية وكذا ترجمة ما تحتاجه أمته من علوم وتكنولوجيا إلى العربية وبذلك فقط يمكن أن يكون التبادل الثقافي حقيقيا يرتكز على قاعدة الأخذ والعطاء كما تدل عليه كلمة «التبادل» فان المنهج الشاق الذي اتبعه المؤلف في إعداد «بقاموس (سه ر گول)» قد أتى أكله وأصبح في متناول أيدي الطلبة.
- ترتيب مادة المعجم: اعتمد مؤلف القاموس في ترتيبه على الترتيب الهجائي العربي ففيه شرح لمختلف المصطلحات العربية باللغة الكردية إذ اختلفت الكلمات باختلاف حرفها الأول فكانت البداية بحرف الإلف وشرح كل الكلمات التي تبدى بالألف في اللغة الكردية وما يقابلها باللغة الكردية ثم حرف الباء وشرح الكلمات التي تبدأ بالباء ثم حرف التاء والثاء والجيم والحاء وصولاً إلى الحرف الأخير في الترتيب الهجائي العربي وهو حرف الياء فمن الكلمات العربية التي يقابلها مقابل واحد باللغة الكردية ومن الكلمات العربية ما يقابلها مقابلان أو أكثر في اللغة الكردية وذلك لشرح أكثر وفهم أكثر، فنبداً بإعطاء أمثلة على المقابل الواحد ثم ما يقابلها مقابلان أو أكثر في اللغة العربية. وفي الختام أريد أن أؤكد على أن الجهود الفردية المبدولة في العمل المعجمي هامة وضرورية في المراحل الأولى من الحياة المدنية والعلمية وتشكل الأرضية المتينة للإنطلاق منها إلى عمل جماعي مؤسسي يستند إلى الخبراء والأكاديميين والمعجميين بهدف تأليف قواميس عامة وقواميس متخصصة خاصة بالحقول العلمية، تجمع وتنظم وتوحد الكم المفرداتي من كافة اللهجات الكردية باعتماد منهجية علمية شبيهة بقواميس انكليزية وفرنسية معاصرة تغطي الحالة الثقافية الكردية حيث

الإحتكاك بالثقافات السائدة كالعربية والتركية والفارسية. لهذا السبب نحتاج إلى قواميس ثنائية اللغة (كردي- عربي)، (كردي- فارسي)، (كردي- تركي) وبالعكس. إلى جانب قواميس (كردية - كردية)، وقواميس ثنائية اللهجة أو متعددة اللهجات بهدف الوصول إلى الدمج اللهجوي ما يساعد على تحقيق اللغة الكردية الموحدة.

مصادر البحث النظري

1. gemA AlcArAz mármol and ángelA Almela sánchez-lAfuente, The Bilingual Dictionary and Foreign Language Learning: Facts and Opinions, orta Linguarum 20, junio 2013 pp. 89101-
2. Dagut, M. 1~81. Semantic Voids as a Problem in the Translation Process. Poetics Today 2(4): 6171-.
3. Louw, J.P. (Ed.). 1985. Lexicography and Translation. Cape Town: Bible Society of South Africa.
4. d. Gouws (1989: 167) d. Gouws (1989: 167)
5. Gouws, R.H. 1989. Leksikografie. Cape Town: Academica.
6. Ziifgen, E. 1991. Bilingual Leamer>s Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 19892903-2888 :1991-
7. Kromann, H.P. et al. 1991. Principles of Bilingual Lexicography. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989-2728-2711 :1991
8. Hausmann, F.J. and H.E. Wiegand. 1989. Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989360-328 :1991-.
9. Lehrer, A. 1974. Semantic Fields and Lexical Structures. Amsterdam: North-Holland.
10. Hartmann, R.R.K. 1989a. The Dictionary as an Aid to Foreign-Language Teaching. Hausmann,
11. Hausmann, F.J. and H.E. Wiegand. 1989. Component Parts and Structures of Monolingual Dictionaries. Hausmann, F.J. et al. (Eds.). 1989360-328 :1991-
- 12- <http://ar.wikipedia.org/wiki/mo3jam>
- 13-www.hadielislam.com/Arabic/index.php?PG...ID=10087-encache.3-14_ Alkassimi, Ali, Linguistic and Bilingual Dictionairies, Leinder, Ejbrill HLM

١٥- ابن الحويلي ميديني، المعجمية العربية في ضوء مناهج البحث اللساني والنظريات التربوية الحديثة.
١٦- عرموش مليكة وبرارة حكيمة (٢٠١٣) أهمية المعاجم ثنائية اللغة، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي بالجزائر.

١٧. د. علي القاسمي (*) المعجم والقاموس (دراسة تطبيقية في علم المصطلح) - قسم الشؤون العلمية في جامعة

روزافا.

عمق من جذور اللغة الكردية من خلال اول إنشودة ملحنة في التاريخ

■ برادوست ميتاني

تعد أنشودة الألهة نيكال الخورية الكردية ١٤٠٠ ق.م أي قبل أكثر من ٣٤٠٠ عام أول أغنية في التاريخ وقد كتبت باللغة الخورية , وحروفها المسمارية على رقيم طوله سبع انشات ونصف وعرضه ثلاث انشات وقد اكتشفت في قصر أوغاريت على الساحل السوري التي كانت أوغاريت حينها تابعة للحكم الخوري وسميت النوطة بالبيت الخوري

الأغنية عبارة عن ترنيمة تمجد الالهة نيكال وتعبر عن ألمها وحزنها كونها لا تنجب الأطفال وتبتهل إلى زوجها إله القمر لكي يمنحها طفل , كما أن بعض المصادر تقول بأن شابة لا تنجب الأطفال هي التي تبتهل إلى الإلهة نيكال لكي تمنحها نعمة الانجاب .

كلمات الأنشودة:

سأرمي تحت قدمي الحق خاتم رصاص
سوف أتطهر وأنغير من الخطيئة
لم تعد الذنوب تغطيها ولا داع أكثر لتغييرها
قلبي مطمئن بعدما أوفيت نذري سوف تعزني مولاي
ستجعلني عزيزاً على قلبها
فنذري سيغطي ذنوبي وسيحل زيت السمسم تعويضاً لدي
من سيادتك اسمح لبي أنك تجعلني العاقر خصيبة والحبوب تعلقو ازدياداً
أنها الزوجة التي ستحمل الأطفال إلى أبيهم
هي التي حتى هذه اللحظة لم تعط أطفالاً تحملهم.
تم العثور على اللوحة في الخمسينيات من هذا القرن وقد نشرها الآثاري ايمانويل لاروتشي بين عامي ١٩٥٥-١٩٨٦م في كتابه عن الآثار

فك رموز النوطة وانتشار لحنها :

تمكنت الدكتورة آن درافكورن كيلمر من جامعة كاليفورنيا الامريكية عام ١٩٧٢م من فك رموز النوطة واكتشفت بأنها من الأغاني المشهورة باسم الأغاني الخورية (الحورية).

لقد جدد قراءتها العالم راؤؤل غريغوري فيتالي ١٩٢٧-٢٠٣٣م حيث قارن أحرفها وقال إنها لا كنعانية ولا فينيقية لقد تم تطبيق اللحن بواسطة قيثارة وسجلت باسم أصوات من الصمت حيث أن مدة اللحن ثلاث دقائق وقد تم اصدار تسجيلين له : الأول عزفته الفرنسية تيريز مدنلو على البيانو والثاني عزفه الموسيقي السوري أسعد آغا القلعة على آلة السنطور وشد تم تقديمها على المسارح العالمية من قبل الموسيقي السوري مالك جندي باسم أصداء من أوعاريت.

النوطة واللحن الكردي:

لقد أتفق الباحثون على أن اللحن شبيه بمقام الكرد المعروف في السلم الموسيقي لدى الموسيقي الكردي الكبير زرياب الذي بحث في الموسيقى وفق خصوصية النمط الموسيقي الكردية وقد وضع لها السلم الموسيقي ولوجود ألوان عديدة في النغم الموسيقي الكردي أطلق على العديد من درجات السلم الموسيقي اسم كرد منها حجاز كرد، بيات كرد، محير كرد، آسر كرد ونهاوند كرد وقد أنتشر هذا اللحن الكردي في الدولة العباسية وفيما بعد في الدولة العثمانية التي كان بلاطها مكتظ بالمغنيين والموسيقين الكرد وقد ازدادت شهرة هذا اللحن الكردي بعد أن انطلق من مسقط رأسه في مدينة نهاوند الكردية الواقعة في شرق كردستان وقد سمي هذا اللحن باسم كرد لأن الكرد أبدعوه وفق نمطهم الموسيقي الخاص. هذا اللحن الذي تم به ومازال لحن مئات بل آلاف من الأغاني الكردية وكذلك الأغاني الاسبانية، التركية، العربية، والفارسية. وأن الكردي أو أي عارف بالموسيقا الكردية إذا أستمع إلى لحن هذه النوطة التاريخية الخورية وبالرغم من مرور أكثر من ٣٤٠٠ عام عليه، يشعر فيه بروح اللحن الكردي الحالي وكأنه يستمع إلى الموسيقا الكردية الرومانسية الحالية .

أهمية هذه النوطة:

غيرت هذه النوطة الكردية من تاريخ ظهور اللحن الموسيقي في العالم، إذ سبقت التدوين الموسيقي للعالم فيثاغورث وقد غيرت من المفهوم القائل بأن أقدم قطعة موسيقية في التاريخ تعود إلى الشاعر الأغريقي يوربيدس .

لقد أثرت هذه النوطة بشكل خاص والموسيقا الخورية بشكل عام على الموسيقا اليونانية والأرامية والأوغاريتية وقد أخذوا منها سلمهم الموسيقي . كما أن الخوريين أول من أدخلوا مثل هذه الأناشيد الدينية في المعابد ومازالت هذه النوطة تستعمل في القديس الكنسي لدى إخواننا السريان الأرثوذكس.

أما بالنسبة لمكانة الكرد ودورهم في التاريخ تعطي هذه النوطة زخماً آخر على قدم الدور الحضاري لأجداد الكرد بشكل عام وتعلقه وحبه للموسيقا بشكل كبير. إذ يتفق معظم لباحثين على أن الموسيقا كانت لها شعبية كبيرة في الدولة الخورية وهذا ما نشهده نحن الكرد حالياً كما هو عبر التاريخ من شغف الكرد بالموسيقا بمختلف ألوانها وتأثر شعوب المنطقة بها واقتباسهم منها.

الخوريون (الحوريون- الهوريون):

في الختام : لاشك أن الخوريين هم من أجداد الكرد ولقد ظهوروا في كردستان عامة أكثر من ٣٠٠٠ ق.م وفي روزافا وسوريا بشكل خاص ,حيث كانت عاصمتهم أوركيش في كرى موزان بالقرب من عامودا عام ٢٥٠٠ ق.م -ولكن لامجال هنا للحديث عن ذلك - لهذا سأكتفي فقط بقول الباحث الألماني جرنوت فيلهلم الذي يقول في كتابه الذي يحمل عنوان الحوريون - تاريخهم وحضارتهم : أن أصل اسم الحوري هو خردوي . لذا أقول أن هذا الاسم لقد حافظ على وجوده وبصيغته تلك لأكثر من خمسة آلاف عام مع تغير طفيف في حرف الخاء الذي كثيراً ما يستبدل في اللغة الكردية وكذلك الآرية بحرف الكاف مثلما هو في اسم ميخائيل وميكائيل وغيره.

المراجع :

كتاب موطن الشمس - الجزء الأول أ.عبدالله قرمان.

جورجيو بوتشيلاني - الموسيقا الخورية

دينيس بارودي - الاوغاريتية في اللغات القديمة في سوريا

مارسيل دوشيسن غيلمين - بشأن إعادة الموسيقا الخورية

خدنك - صفحة ثقافية الكترونية

أنون - أقدم أغنية في التاريخ

ريتشلرد دمبيريل - آثار علم الموسيقا

صحيفة روناهاى الالكترونية - ٢٥ يوليو ٢٠١٩م

مارغريت يوني - مدينة أوغاريت.

مقالة للأستاذ مهدي كاكائي على صفحته الالكترونية بعنوان الموسيقار الكردستاني العالمي زرياب

عربي BBC NEWS مقالة بعنوان :سوريا قدمت أول أغنية عرفها التاريخ للصحفيتين ليلي مولانا وليزي بورت

٢٠١٨-٥-١٨ الصفحة الالكترونية.

Ziman Zar

Jimre 4 - puşper - 2722- hawînî 2022

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Xudan îmtiyaz:

Dr. Teha Resûl

Sernivîser:

Fereydûn Saman

Sernivîserê fexrî:

tofîq wehbî beg

Desteya şîretgerî:

- p. d. wrya omer emîn
- d. mizgîn çalî
- d.dara hemîd
- kameran rehîmî
- îdrîs lawe

هه و نامه ی کتێب

Rawêjkara kargêrî:

Evîn ehmed

peywenî:

Sara seadî

Xezan baban

ji bo peywendî bi kovara ziman u zarî:

fereydunsaman61@gmail.com

00964 750 448 0493

Ziman û Zar

Jimre 4 - puşper - 2722 - hawînê 2022

Govarekî zimannasî ya werzî ye

Serrastker: kûkman m.şilanî

dîzaynî nawewe: umêd mihemed

berg: aram elî

çap: 2022

tîraj: 500 dane

nrx: 5000 dînar

çap: çapxaney taran

---

damezrawey kerîmî eleke ê
navenda Xanî ji bo lêkolînên hizrî derdixe

هه و النامهه كئيب

QANATÊ KURDO ZIMANAS, WEKÎ BINGEHÊ KURDNASÎYÊ.

■ nivîsîna: d.Tosinê Reşîd

Kurdên Yekîtiya Sovêta berê, çiqwas jî bi jimara xwe ve ne mezin bûn û tenê li Ermenîstan û Gurcîstanê hinek îmkân dabûne wan, lê dîsan jî ji wan re li hev hat îmkânên heyî ji bo bi pêş va birina ziman û çanda netewî bi kar bînin. Ji nav wan gelek zanîyar û nivîskarê bi nav û deng derketin, ku yek ji wan kurdnasê bi nav û deng Qanatê Kurdo bû, ku îsal 100 salîya jî dayîk bûna wî tamam dibe.

Qanatê Kurdo yek ji mezintirîn ronakbirê kurdî sedsalîya XX e. Ew yek ji wan kesan bû, wekî bingegehê kurdnasîyê li Yekîtiya Sovêtê danîn.

Qanatê Kurdo 12 ê Îlonê sala 1909 an li gundê Sûsîz, navçaya Digorê, ku bi Qersê va girêdayî bû, di malbeteke cotkaran de ji dayîk bûye.

Salên Cenga Cihanîyê ya Yekemîn, malbeta Qanatê Kurdo jî mîna bi hezaran malbetên kurdên êzdî, yên Serhedê, mal û milkê xwe, welatê kal bavên xwe dihêlin û ji ber zilma Roma Reş direve Ermenîstana îroyîn.

Gava Piştî Şorişaya Cotmehê artêşaya Rûsîya ji Kavkazê dikşe, artêşaya tirka pareke Ermenîstanê dagir dike û bi hezaran kurdên êzdî, qir dike. Ji malbeta Qanate rengîn tenê çend kes difilitin.

Lê Ermenîstan bi xwe wêrankirî û bi peneberên ermenî ve tijî bû, ji ber wê jî ew koçî Tilbîsê, serbajarê Gurcîstanê dikan.

Sala 1921-ê bavê Qanat, Kurdo diçe ber dilovanîya Xwedê, dayka wî zûtirkê mêrekî mayîn dike û pismamê wî (bavê min-T.R.), Reşîdê Ozman, ku şeş salan ji Qanat mezintir bû, wî hildide bal xwe.

Sala 1922 an Lazo (Hakob Xazaryan) û Ahmedê Mîrazî li Tibilîsî dibistana kurdî, ya bi êvaran, vedikin. Xwendina zimanê kurdî bi alfabeya ser bingeha tîpên ermenî bû, ku Lazo sala 1921-ê çê kiribû û yekemîn pirtûka zimanê kurdî, “Şems”, li Ermenîstanê bi wê alfabeyê ronahî dîtibû. Qanat xwendina xwe li wê dibistanê dest pê dike. Wî bi roj pêlav paqij dikirin, bi êvaran jî diçû dibistanê.

Sala 1928 an bi berpeyvka Erebe Şemo, Komîta Navendî ya Partîya

Komûnîste Ermenîstanê 8 xortên kurd ji bo xwendinê dişîne Lênîngradê, (S. Pêtêrbûrga niha); ji wan xortan yek Qanatê bû.

Ew ji bo fêr bûna ziman berê dikeve fakûlta Karkeran û piştî temam kirina wê fakûltê xwendina xwe li zanîngehê berdewam dike. Wan salan êdî zên û zîrekîya wî berbiçav bû; bi xwendkarîya zanîngehê re tevayî, ew li fakûlta karkeran dibe mamoştayê zimanê kurdî.

Salên xwendkarîyê (1933) ew (bi E. Şemo û Î. Sûkêrman ve) du gotarên zanîyarî çap dike, ku şorişek bûn di zimannasîya kurdî de. Cara yekemîn ew mak dike, wekî katêgorîya cinsa (gende category) di zimanê kurdî (zaravê kurmancî) de heye.

Piştî xwendina bilind seroketîya zanîngehê û bi taybetî rojhilatnas Î. Orbêlî û A Freyman dixwezin ew li zanîngehê bimîne û lêkolînên ser zimanê kurdî berdewam bike. Ew yek daxweza dilê wî jî bû û ew bi seroketîya îrannasê naskirî, profêsor A. Freyman têza xwe PhD bi têma “Çê kirina lêkerên bargran di zimanê kurdî de” (bi zimanê rûsî; “Образование slojnix glagolov v kurdskom yazike) dinvîse, pawan dike û dû re li înstîtûta Êtnografîyê lêkolînên xwe didomîne.

Gava Almanîya nazî sala 1941-ê êrişî Yekîtiya Sovêtê dike, Qanat xwebexşî diçe ber şêr û çawan qumandarê deşta topvanan heta dawîya cengê şer dike û hêjayî gelek meêdal û ordêna dibe.

Piştî şêr ew li Zanîngeha Lênîngradê dibe lêktorê zimanê kurdî. Gelek şagirdên wî, yên wan salan, wek Margarîta Rûdênko, Rûslan Sabolov, Zerê Yûsûpova, dûarojê dibin kurdnasên naskirî. Qanatê Kurdo wan salan usan jî li Înstîtûta zanyariyê, ya Antropologîyê kar dike û pêra jî hevkarîyê bi înstîtûta Rojhilatnasîyê re dike.

Gava sala 1958 a di destûra komara Îraqê de hinek mafên kurda hatin naskirin, li Yekîtiya Sovêt pirsê kurdan bi carekê ve bû aktûal. Li beşên înstîtûta Rojhilatnasîyê, yên Lênîngradê, Moskvayê û Yêrêvanê parên

kurdnasîyê hatin vekirin, li Bakû, Tbilîsî, Samarkand deşt bi lêkolînên kurdnasîyê bû.

Kabînetê kurdnasîyê li beşa Lênîngradê, ya înstîtûta Rojhilatnasîyê Sibata sala 1959 an hat damezirandin û rojhilatnas û kurdnasê bi nav û deng, doştê gelê kurd, Hovsêp Orbêlî bû yekemûn serokê wê. Lê piştî çend heyva wî seroketîya wê kabînetê sparte Qanatê Kurdo, ku heta dawîya jîyana xwe, sala 1985 an seroketîya wê ocaxa kurdnasîyê kir.

Bi seroketîya Q. Kurdo Kabînetê Kurdnasîyê, bû navenda kurdnasîyê, ya here navdar li seranser cihanê. Hema li wê Kabînetê û bi xemxurî û seroketîya Qanatê Kurdo bû, wekî lêkolînên berfireh ser ziman, dîrok û wêjeya kurdî hatin kirin, berhemên Şeref xan Bîdlîsî, Ehmedê Xanî, Melle Mehmûd Bayazêdî, Xosro xan Banî Ardêlan, Mestûre Ardêlanî, Herîs Bîdlîsî, Feqîyê Teyran û gelekên mayîn bi orîgînal û wergera zimanê rûsî hatin çap kirin., ser van berhemên lêkolînên zanîyarî hatin kirin.

Qanatê Kurdo bi xwe serkêşê wan lêkolînan bû. Pêşekzana dîroka gelê kurd, profêso Yêv. Vasîlêva di derheqa karê wî de dîvîse: “Dijwar e di karê profêso Qanatê Kurdo de wan problêman cihê bikî, ku ji bo wî bêtir balkêş bin. Zanîyarê bi bîrewerîya ênsîklopêdîsta, temamiya jîyana xwe da lêgerîna aloztirîn pirsên zimanê kurdî û zimanzanîyê, lê pêra jî dîrok û dîroknûsîya kurdî ji demên lape kevn heta demên nûtir, ji goveka balkêşîya wî, ya zanîyarîyê, der neman”.

Pênûsa Qanatê Kurdo gelekî bi adan bû, wî dor 85 pirtûk û gotarên zanîyarî çap kirin. Ew berhemên wî beşên kurdnasîyê tevan hildigrin nav xwe. Lê Qanatê Kurdo berî gişkî zimanzan bû. Çawan profêso zimanzan, Zera Ūsiv (Yûsûpova) dîvîse; ‘Di çareserkirina pîrsgirêkên rêzimana kurdî, yê mezîna de, Qanatê Kurdo yê yekmîn e’.

Sala 1934-an, hê xwendkarê zanîngêhê, Q. Kurdo li Yêrêvanê beşdarî yekemîn konfêransa kurdnasîyê dibe û gotara “Bîngêhên rêzimana kurdî” dixwîne.

Wan salan li rojnama 'Rîya Teze' çend gotarên wî ser pirsên zimanê kurdî çap dibin, lê sala 1936 an pirtûka wî "Gramatîka zimanê kurdî, ya kurt" li Yêrêvanê bi zimanê kurdî çap dibe. Ji sala 1949 an deşt pê kirî zarokên kurd li Ermenîstanê û komarên Yekîtiya Sovêtêye mayîn, bi pirtûkên wî amade kirî fêrî rêzimana zimanê kurdî dibûn. Pirtûkên wî; ,Gramatîka zimanê kurdî' ji bo dibistana deştpekê, ji bo klasên 3,6-5 ,4-8-7 û ji bo dibistana navîn, heta sala 1985 an gelek caran tên çap kirin.

Sala 1957 an Qanatê Kurdo pirtûka "Rêzimana zimanê kurdî (kurmançî)", (bi rûsî: „Gramatika kûrdskovo yazîka, (Kurmançî) , fonêtîak, morfologiya ,,) ya akadêmî çap dike. Çawan Dr. Ebdirehmanî Hacî Marf dîvîse "Bo yekem car le Sovêt û le mêjûy kurdnasîda Leser şeweyekî zaniştî kitêb le barey zimanî kurdiyewe blakirayetewe, belko sereray eweş twanra le dû kitêbeda gelêk karî aloz û naaşkira le rêgeyekî zaniştîyewe xawbikrêtewe û aşkira bikirê, wek: dozînewey nê û mê û dabeşkirdinî naw be seryanda; xawkirdinewey hendê alozî le regî kirdar û le pêşgir û paşgirda; şewey kirdarî (transitive) le katî rabûrdûda; hereweha gelêk meseley giringî tir ke ta derçûnî em du berhemey mamosta Kurdo baş lêyan nekolrabûwe" .

Kurndas-zimanzan Î. Sûkêrman seva wê pirtûkê dîvîse "Serketina vê pirtûkê ew e, wekî bi şeweyekî zaniştî hatîye nivîsar. Q. Kurdo ne tenê lêkolîna zimanê kurdî kirîye, lê usan jî rêya lêkolîn û fêrbûnê deştînan kirîye" .

Kurdnasên zimanzan Rojen Leskot, Tomas Boi û Çerkezê Beko jî gelek baş seva vê berhema Q. Kurdo nivîsîne.

Hêjaye bê gotin, wekî cara yekemîn Q. Kurdo di wê pirtûka xwe de çawan nimûnên têkstên kurdî çend şîrên Cegerxwîn çap kirin, kurdên Yekîtiya Sovêtê berî gişkî bi vê pirtûkê bi berhemên şairê mezin re bûne nas.

Sala 1960- î ew ferhengî ‘Kurdî (kurmancî) – Rûsî’ çap dike (bi rûsî ‘Kurdsko-Rûskî slovar’), lê sala 1983 bi Zera Ûsiv ve ferhengî ‘Kurdî (sorani) - Rûsî’ çap dike.

Seva ferhenga yekemîn Î Sûkêrman dinvîse; “ Mezintirîn berhema zanyarî e di kurdnasîya Sovêtê da.” .

Sala 1961-ê pirtûka Q. Kurdo, ya zanîyarî “Zimanê kurdî” (bi zimanê rûsî ‘Kurdski yazik) li Moskva çap dibe.

Salên 1950 emîn, bi rêya kurdnasê nav û deng Vladîmîr Mînorskî kovar û pirtûkên kurdî bi zaravê kurmancîya jêrîn(sorani) dikevin destê Qanatê Kurdo û ew dest bi fêrbûn û lêkolîna zaravê kurmancîya jêrîn dike. Sala 1966 an ew têza doktorîyê bi sernavê “Beranberkirina rêzimanên dîalêktên kurdî; kurmancî û sorani”, (bi rûsî „Gramatika Kûrdskovo Yazîka na metêrialê dialêktov kurmandji î sorani“) pawan dike. Sala 1978 an ew têza wî çawan pirtûk çap dibe.

Berhemên Q. Kurdo di zimanzanîyê de bi şe şaxan bi pêş ve çûne; Lêkolîna rêzimana zaravên kurdî; himberî hev kirina zaravan, a rêzimanî; amade kirina ferhengên zaravan.

Q. Kurdo baş zanibû, wekî ji bo standar kirina zimanê kurdî lêkolîna zaravan gelek giring e û ji salên 1950 emîn, bi seroketîya wî li kabînetê Kurdnasîyê dest bi lêkolîna zaravaên kurdî, bi taybetî yên Başûr-Rojhilata Kurdiştanê dibe. Ew bi xwe piştî berhema ser beranber kirina zaravên sorani û kurmancî, dest bi lêkolîna zaravê dimilî (zaza) dike. Sala 1975 ew bi navê “Lêkolîna Zaza” berhemeke zanîyarî bi zimanê rûsî ji bo çapê amade dike, lê hê jî nehatîye çap kirin.

Ji salên 1980 emîn Qanatê Kurdo li kabînetê Kurdnasîyê pirsra lêkolîna zimanê peykarên kurdîye nivîskî datîne, bi taybetî ew ên bi zaravên hewramî û gorani. Şagirtên wî, bi taybetî prof. Zera Ûsiv, vî karî bi rûspîtî bi pêş ve dibin.

Hêjayî gotinê ye, wekî piraniya pirtûk û gotarên Q. Kurdo ji aliyê Dr. Abdûrehman Hacî Marf, Dr. Kurdiştan Mukryani, Dr. Şukrye Resûl, Proffêsor Marf Xeznedar, Dr. Cemşîd Heyderî, Dr. Îbrahîm Ezîz, Dr. Enwer Qadir Mihemed û Şukir Mîstefa de bi zimanê kurdî (kurmançiya jêrîn) hatine wergerandin û çap kirin.

Q. Kurdo di pirsê amade kirina kadroyên kurdnasîyê de karekî bê hempe kir. Mirov dikare bêje wî bi tenê karê zanîngehekê kirîye. Huvdeh kesan bi seroketîya wî tîzên xwe, yê doktorîyê ser pirsên kurdnasîyeyê cûr bi cûr anade kirine. Nav wan şagirdên wî de kesên ji rojhilat, başûr û rojava Kurdiştanê hebûn. Şagirdên wî usan jî ji Gurciştanê, Tûrkmêniştanê, Azêrbacanê, Ermeniştanê û Rûsiya hebûn. Cîhe bê gotin, wekî bilî Qanatê Kurdo, ji kurdnasên kurde Yekîtiya Sovêtê, tenê Hecîyê Cindî doktorek amade kirîye.

Xên ji wan kesên wî bi xwe seroketî lê dikir, Qanatê Kurdo usan jî bi şewir û şîretên xwe alî kadroyên kurdnasîyeyê mayîn dikir. Kesên berbi wî biçûna tu caran destevala venedigerîyan.

Gîyana Qanatê Kurdo bi kurdîyetîyê ve tijî bû, kurdîyetî ji wî dibarî! Kurdîyetî ji bo wî “nexweşîke înfêksyon” bû û ew “nexweşî” pir lez ji wî derbasî xelkên dorê, şagird, dost û hevalên wî dibû.

Şayîrê bi nav û deng, Ebdela Peşew seva Qanatê Kurdo dinvise; ‘Mamoştî Qanatê Kurdo, yekeke le pyawe herre mezinekanî kurd. Çi wek kesayetî, çî wek zana, çî wek niştimanperwarekî kurdisantanî, cêpencey beser dîroknawewe dyare û ta bê zêtirîs derdekewê.

Her li yekem hevdîtinda germîyek kewte nêwanmanewe, eger çî min le hemû ruwêkewe hemîşe xom be şagirdêkî ew dezanî û îştas her heman heştîm heye.

Ew “Şorrşgerr” nebû, bellam xetertirîn sengerî hellbijardibû: Sengerî berxodanî gîyanî, sengerî parastinî nasname’ .

Gerek bê gotin, wekî Qanatê Kurdo piştovanê alfaba kurdî, ser binga tîpên latînî bû. Ew bi wê bawariyê bû, wekî alfaba bi tîpên kîrîlî bi zor stuyê kurdên sovêtê pêçane û çiqwas zû ji wê rizgarbin, ewqas baş.

Wî di pertûkên xwe, yên zanîyarî de têkstên kurdî tenê bi alfaba latînî didan, ew jî gava li Yekîtiya Sovêtê bo kurdan alfaba kîrîlî bi fermî hatibû pejirandin.

Q. Kurdo piştovanê nasîyonalîzma kurdan bû bi ramana baş. Wan sala li dewleteke wek Yekîtiya Sovêtê, nasîyonalîzma usa mêranî dixwest. Û Qanatê Kurdo xwedîyê wê mêranîyê bû. Ew yeka gişka zanibû, gişka texmîn dikir û carana dijî wî bi kar dianîn.

Gava gor beyana 11-ê Adarê li Silêmanîyê Zanîngeha kurdî vebû, ji bo xwendina kûrseke ser zimanê kurdî Q. Kurdo vexwandin Silêmanîyê.

Gelekî şa bibû, armanca wî ya salan, ku li zanîngeheke kurdî ser zimanê kurdî lêksya bixwîne, pêk dihat. Demeke dirêj xwe amade dikir. Lê berî çend roja, wekî gerek biçûya, jê re gotin, wekî destûra çûyîna wî nedane. Wî zanibû, wekî ji bo kurdperwarîya wî rê nedanê here Kurdiştanê û ew yek ji bo wî derbeke pir giran bû. Wî, ku heta hingê tu caran cigare hilnedida destê xwe, dest bi kişandina cigarê kir. Çend meha usa di xwe da ponijî bû, kêma dipeyivî, kêma ji mal derdiket. Teherokî ketibû xudîkê, depression ê.

Piştî wê bûyarê ji min re got, wekî salên Cenga Cihanîyêye Duyemîn, gava artêşa Yekîtiya Sovêtê ketibû rojhilata Kurdiştanê, wî pir dixwest ji bo berevkirina matêriyalên ser zimanê kurdî here Kurdiştanê. Lê hingê jî rê nadine wî, çend kurdên mayîn dişînin.

Qanatê Kurdo komûnîst bû û wî yekemîn armanca xwe çawan komûnîst di xizmetkirina gelê kurd de didît, yek ji bindesttirîn gelên li rûbarê cihanê.

Gava piştî beyana 11 Adarê sala 1970 î li Îraqê Akadêmîya Kurdî tê damezirandin, di yekemîn rojê de Qanatê Kurdo wek endemê kara tê hîlbijartin..

Sala 1974 an, gava Yekîtiya Sovîet bi giştî piştî rêjîma Îraqê digirt û media sovêtê herdem dijî seroketiya kurdan dinivîsî, Q. Kurdo bi şeweyekî vekirî piştgirtina şorişa Başûra Kurdistanê dikir û li her dera siyaseta Yekîtiya Sovêtê rexne dikir. Ji bo bîr û bawariyên ha, wan salan mêranîke mezin pêvîst bû û Q. Kurdo xwediyê wê mêranîyê bû.

Q. Kurdo di meydana kurdnasiyê de xebatkarekî bê weştan bû. Ew tu caran di pîrsa kurdan de bêdeng nema, ji tu kesî re serî danenî. Di temamiya jiyana xwe de ji bo parastina berjewendiyên gelê kurd, ziman, dîrok û çanda gelê kurd bi mêranê xebat dikir.

Çi rojhilatnasên nav û deng, çî kurdnasên wek O. Vîlçêvskî, Î. Sûkêrman, G. Akopov û yên mayîn, eger di pîrsên kurdnasiyê de sextekarî bikirana, dijî berjewendîya gelê kurd binvîsiyana, gişka zanibû, wekî hema Q. Kurdo wê wan şaşîya derxe meydanê û rexne bike. Û li wê meydanê jî Qanatê Kurdo tenê bû.

Çendek ji wan gotarên wî, yên rexnegiriyê, çawan pirtûk bi zaravê kurmancîya jêrîn li Bexdayê çap bûne.

Sala 1984-a, ji bo 75 salîya ji dayîk bûyîna Q. Kurdo li beşa Lênîngradê, ya înstîtûta Rojhilatnasyê civîneke pîrozbayêye mezin hat bi dar xistin. Rojhilatnasên nav û deng, heval û hogirên wî yên salan, nonerên hukumatê, bi dilgermîke mezin ew pîroz dikirin, kar û xebatên wî carekê jî dinirxandin. Lê gava dora wî hat û gişk bendê bûn wê ji gişkan re spasîyên xwe bêje, wî bi tûndî seroketiya înstîtûta Rojhilatnasiyê rexne kir, wekî başguh nadin pişka kurdnasiyê, wekî Yekîtiya Sovêtê di siyaseta navnetewî de granîyê nade rewşa gelê kurdî bindest.

Qanatê Kurdo mirovekî bînfirêh û nefstênîk bû, bi biçukan re biçûk bû,

bi mezinan re mezin bû. Di pêwendîyên xwe de pir vekirî bû, çî di dilê wî de hebû, ew jî ser zarê wî bû. Pir raştgo bû.

Xwendkarên kurde ji herçar perçên Kurdiştanê, ku li Lenîngradê dixwendin, tim caran dibûn mêvanê wî, ew carna diçû jûrên wane biçûk. Û ew mêvandarî tu caran bê stran û govend ne dibûn. Wî gelek folklorê kurdî hiz dikir, bi taybetî govend û bi xwe jî di govendê de distira.

Di xeysetê wî de zarotî heta mirinê jî ma. Ji her tiştî bawer dikir, bi her gotineke baş hayecan dibû. Ji mirovên xwe, dost û hevalan re gelek xemxur bû. Mîna zaroka nikaribû ne şabûn, ne hêrs, ne jî dilmayîna xwe veşêre.

Wî xort hiz dikirin. Bi mirovên hevçaxê xwe re sebra wî ne dihat. Ji ber vê jî dor wî timê xort bûn; bi wan re şa dibû, bi wan re distira, bi wan re govend digirt.

Seva wî mal, hebûn, dirav, tu nirxên wan tune bûn.

Gava ew ji Cenga Cihanîyêye Duyemîn vedigere, ji Akadêmîya Artêşa Sovêtiyê wî vedixwînin û dibêjin were ji me re kar bike, em ê xanî bidine te (xanîyê wî dema cengê wêran bibû) û mehê pênc hezar rûblî bidine te. Lê dibêjin tu gerek pirsên kurdnasîyê bihêlî. Ew berpeyvka wan napejirîne, ji ber ku zane wekî bêyî kurdnasîyê nikare bijî. Û bi mûçê mehê hezar hevsid rûblî (dewsa pênc hezaran), di jûreke apartmênta giştî de, karê xweyî kurdnasîyê berdeyam dike.

Zanebûnên wî, yên ser kurdan bi raştî ênsîklopêdî bûn. Te çî pirs ji ziman, dîrok, dîroka wêjeyê, netewenasîyê, folklorê, bi gilîkî her şaxê kurdnasîyê bidayê, bersiva wî têra te dikir.

Qanatê Kurdo çawa kurdnas berî gişkî zimanzan bû. Rêziman û ferhengên wî di zimanzanîya kurdî de berhemne bingehîne, fûndamêntalîn. Lê wî pirtûk û gotarên zanîyarîyê usan jî ser dîroka gelê kurd, wêje, dîroka wêjeya kurdî, êtnografîya, ol, folklor û dîroka kurdnasîyê çap kirine.

Gerek bê gotin, wekî piranîya berhemên wî yê zanîyarîyê, ku bi zimanê rûsî hatine nivîsarê û çapkirinê, hê jî ji bo girsa ronakbir û zimanzanên kurd ne nasin, agaha wan jê tune.

Havîna sala 1984 an bizîşka bal wî penceşêr (kancêr) dîtin û niştegerî kirin. Lê alî nekir. 31 – ê Cotmehê (Oktobr) sala 1985 an dilê wî mirovê Mezin rawestîya, wî kiras guhêrî.

Qanatê Kurdo ji gelê xwe re mîrateke mezin hîşt; deste kadrên kurdnasîyê, navendeke kurdnasîyê, ku seranser cihanê hatîye naskirin, hewştêyî zêdetir pirtûk û gotarên zanîyarîyê.

Raşt e piranîya berhemên wî bi kurmançîya jêrin hatine wergerandin û weşandin, lê bi kurmançîya jorîn, ku piranîya berhemên Q. Kurdo ser rêzimana wî zaravîne, kêmtîşt hatîye çap kirin, çî ku hatîye çap kirin jî bi kêmtî û kurtî hatîye kirin.

Dor deh berhemên wî jî, wek “Lêkolîna zaza”, “Dîroka kurdnasîya Rûsîya û Yekîtiya Sovêt”, û çendekên mayîn hê jî çap ne bûne.

Baştirîn rêya rêz girtinê ji bo zanîyaran, ew çap kirina berhemên wan e. Îsal 100 salîya ji dayîk bûna Q. Kurdo tamam dibe. Wê baş bibe, berhemên wî, yê sereke bi kurdî (kurmançîya jorîn) bîn wergerandin û çap kirin. Usan jî deh berhemên wî, ku hê jî neçapkirî ne, bîn çap kirin. Divêt ew dewlemendî bigihîje destê xwedîyê xwe, gelê kurd.

Em ê li jêr navê çend pirtûkên Qanatê Kurdo, yê giring raberî we bikin:

‘Gramatîka zimanê kurdî, ya kurt’ (bi kurdî) Yêrêvan-Tbîlîsî, 1936

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana destpêke, (bi kurdî) Yêrêvan 1949

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana navîn (bi kurdî) Yêrêvan 1956

‘Gramatîka zimanê kurdî, kurmançî, fonetîka, morfologîya (berhema akadêmî) (bi zimanê rûsî) Lênîngrad AZ YKSS, Înstîtûta Rojhilatnasîyê. 1957

‘Gramatîka zimanê kurdî’ ji bo dibistana navîn (bi kurdî) Yêrêvan 1960
 Ferhenga Kurdî (kurmancî)-Rûsî (34.000 peyv) Moskva 1960
 Zimanê Kurdî, (bi zimanê rûsî) Moskva, Înstîtûta Rojhilatnasîyê 1961
 ‘Têkştên folklora kurdî’ (bi kurdî) Korî Zanîyarî Kurd, Bexda 1976
 ‘Gramatîka zimanê kurdî ser bingeha zaravên kurmancî û soranî’ (bi rûsî) Moskva “Naûka” 1978
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên 34-) Yêrêvan, 1979
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên Yêrêvan, 1979
 Gramatîka zimanê kurdî (bi kurdî) Frankfurt ser Mayne, Komkar, 1981
 Tarîxa edebyeta kurdî c.1 1983, ‘Roja Nû’, Stockholm
 Tarîxa edebyeta kurdî, c. II, 1985, ‘Roja Nû’, Stockholm
 Ferhenga Kurdî(soranî)-Rûsî, (bi Z. Yûsûpova re) Moskva 1983
 Gramatîka zimanê kurdî (ji bo klasên 56-) Yêrêvan, 1985
 Mem û Zîn, 12 şax, Roja Nû, Stockholm, 1996
 Nivîskar: Tosinê Reşîd

Perawêz :

- 1- Lazo (Hakob Xazaryan) ermenîyê ji bakûra Kurdiştanê bû, kurdî gelek baş zanibû. Wî sala 1921 ê alfabea kurdî ser bingeha tîpên ermenî çê kir û yekemîn pirtûka zimanê kurdî “Şems” çap kir. Ew usan jî xudanê yekemîn çiroka kurdî ye li Yekîtiya Sovêtê.
- 2- 90 salîya ji dayîk bûna zimanzanê mezin Qanatê Kurdo, Amade kirina Husên Hebeş û Tosinê Reşîd, Hogir, Bonn, 2000, rû. 50.
- 3- Dîsan li wir, rû. 7.
- 4- Profêsor Qanatî Kurdo, “Kurdoyêv”. Hendêk bîrûbawerî helle le beraey ziman û mêjû kurdewe. Wergêran û pêşekî Dr. A.H. Marif, Bexda 1973.
- 5- Dr. A.H. Marif, Çi li barey zimanî kurdiyewe nûsrewê, Bexda, 1974.
- 6- Dîsan li wir.
- 7- Ebdella Peşew, Yadî kellepyawek, Li pirtûka “90 salîya ji dayîk bûyîna zimanzanê mezin Qnatê Kurdo”, rû. 108.

DI ZIMANÊ KURDÎ DE ZAYEND

■ Bahadin Robar

Zimanê Kurdî di nava malbata zimanên Hîn-Ewropî (Arî) de cih digire. Lewre taybetmendiyan vê malbatê din av xwe de dihewîne. Hin taybetmendiyan vê malbata zimanan ên sereke û bingehîn ev in; zimanên Hînd-Ewropî tewangbar, bikêşiner û bizayend in. Yanî hin cureyan peyvên wan dema di nava hevokê de tên bikaranîn qertafên tewangê digirin, hîn jî ji koka xwe tên guhertin û di hin peyvan de zayenda derewîn diyar dibe. Vêca em niha berê xwe bidinê k adî kurdî de zayenda peyvan çawa ye û bi çî diyar dibe. A- Di kurmançî de Tewang. Tewanga kurdî/kurmançî dibe du bir. Bira yekem. 1- Qertafên yekjimar û diyar/binavkirî. Ev cure qertaf ji sê beşan pêk tê. a- Tewanga «ê» yekjimar û mê/mêza ye. Mînak; Zîne xwîşka mîr Sêvdîn e. Wê sêvê neqeşêre. b- Tewanga «î» yekjimar û nêrza ye. Mînak; şivanî pez bir ber bêriyê. Mehemedî tiştê rast got. c- Tewanga «an» pirjimar û nêtar e, ango zayendê diyar nake. Mînak; Daran nebirin. Hevalan ji we re silav şandin. 2- Qertafên yekjimar û nebinavkirî/nediyar. a- Tewanga yekjimar û mêza «ekê» ye. Mînak; Malekê bidin Şemîranê. Darekê di hewşa xwe de biçîne. b- Tewanga yekjimar û nêrza «ekî» ye. Mînak; Hespekî ji min re bîne. Kevîrekî li serê dijminê xwe bixe. Mamekî min ê jêhatî heye. c- Tewanga pirjimar nêtar «ine» ye. Mînak; Mirovine xemsar û bê eleqe ne. Diya min gûzine pûç da min. Pirtûkine nayên xwendin şandine.

B- Di kurdî/kurmançî de veqetandek. Di veqetandekan de jî zayend û mêjera peyvê diyar dibe. Veqetandek dibin du beş, veqetandekên binavkirî û yên nebinavkirî. 1- Veqetandekên binavkirî ji çend qertafan pêk tên. Ew jî ev in: «a», «ê» û «ên» in. a- Ji veqetandeka binavkirî «a» mêza, yekjimar û binavkirî ye, herwiha aîdiyetê jî diyar dibe. Mînak; Kera mala meta min boz e. Eywana xwîşka min gelek rengîn e. b- Veqetandeka binavkirî «ê» nêrza, yekjimar û binavkirî ye. Mînak; Kerê

mala xalê min reş e. Xani(y)ê bira(y)ê min sê tebeq e. Di van herdu hevokên jor de tîpa «y» ketiye navbera navdêr û qertafa veqetandekê «ê» yê. Ji wê y>yê re jî tîpa kelijandinê tê gotin. Şivanê Ehmedê Robarî pez winda kiriye. c- Veqetandeka pirjimar ya binavkirî «-ên» nêtar e. Mînak; Kerên mala mamê te gewr in. Eywanên gundê me mezin in. Rojên xweş li pêşiya me ne.

2- Veqetandekên nebinavkirî «-ekî», «-eke» û «-inan» e. a- Veqetandeka nebinavkirî «-ekî» yekjimar, nêrza û nediyariyê nîşan dide. Mînak; Ciwanekî serê govendê girtibû. Delalekî strana Dewrêşê Evdî diştra. b- Veqetandeka nebinavkirî «-eke» yekjimar, mêza û nediyariyê nîşan dike. Mînak; Pêlaveke min heye. Dareke sêvan di hewşa me de heye. Hêlîneke çivîkan li ser darê ye. c- Veqetandeka nebinavkirî «-inan» pirjimar û nêtar e. Mînak; Ciwaninan govend digerandin. Delalînan stran diştrîyan. Pêlavinan ji zarokan re bikire.

Mirov dikare van mînakên van zêdetir bike bes mebesta me li vir ne rêziman û hevoksazî ye. Tenê ez ê behsa cureyê tewanga navdêrên nêrza jî bikim û derbasî mijara xwe ya bingehîn bibim. Di kurmancî de navdêrên nêrza di nava xwe de jî ditewin. Heke tîpa dengdêr a dawî ya kêteyê bi tîpa a>yê biqede ew navdêr dikare di hundirê xwe de jî bê tewandin. Mînak; Şivan-î pez mêjand. Şivên pez mêjand. Ehmed ji welatî tê. Ehmed ji welêt tê.

Vêca ya esas ku ez dixwazim bêjim navên tişt û heyberên seredî, binerdî, deryayî û asîmanî yên xwezayî û çêkirî di kîjan astê de û bi çi pîvan û nîşanan zayendên nêrza û mêza ên derewîn tînan bikaranîn. Ji ber ku zimanê kurdî zimanekî xwezayî û çandinî ye û zimanê civaka herî pêşî ji nêçîrvanî û koçberiyê derbasî jiyana dêmanî û çandiniyê bûyiye, peyvên heyînen xwezayî serdest e. Weke nimûne navên gul û giya û tevahiya riwekan cara yekem proto-kurdan lê kirine. Herwiha

navê stêrk û tiştên din ên asmanî cara yekem ji hêla pêşiyên kurdan ve hatine lêkirin. Di wê serdemê de jî pêşengiya civakê ji hêla jinan ve dihat kirin. Lewre navlêkirina her tiştên xwezayî û yên bi afirîneriya mirovan dihatin çêkirin di destê jinan de bû.

Me berê jî gotibû ji ber ku jin zayînê pêk tîne pîroz e û weke jiyanê jî tê binavkirin. Jixwe me diyalektîka «Jîn û Jin» berfireh di mijara jinê de vekiribû û ji her hêlê ve dahurandibû. Dema jin weke jiyanê hatibe navlêkirin û pênasekirin û ew jî xwediyê rasteqîniyekê be bivê nevê wê ev taybetiya jinê xwe di ked û dahênanên (îcad) wê de jî bide der. Vêca hem tiştên xwezayî û hem jî yên ji hêla mirovan ve hatine çêkirin li gorî nazenînî, kêrhatin, zindîbûnî, xweşikati û girîngiya wan zayenda rêzimanî li wan hatiye barkirin. Ji bo baştir bê fêmkirin û gotinên me bîna piştraştandin em ê li vir çend mînakên bidin. Navê çem û robaran ne tede hemû cure û şeweyên avan mêza ne. Li gorî veqetandekê mêzatiya van navan holê ye. Ava mezin. Coya avê. Gola Wanê. Deryaya Spî. Kaniya jor. Gera Mir Meheme. Quletêna avê. Şirşiroka gund. Dilopa mezin. Xwîsiya payîzê. Xunava hûrik. Sûlava Ava Spî . Kendava Besrayê. Li gorî tewangê jî mirov dikare wiha bibêje. Avê rê biriye. Coyê berde ser bîstan. Golê kerz girtiye. Deryayê xwe paşve kişandiye. Kaniyê şêlo neke. Gerê her tişt kişand nava xwe. Ji wê quletênê avek cemidî derdikeve. Mirov dikare hemûyan bi vî awayî di nava hevokê de bikar bîne. Bes pêdivî pê nîn e. Giya, pel, çiqil û qurm ne tede hemû cure gul û giya û riwek bi zayenda mêza ne.

Em çend mînakên bi tewang û veqetandekan tevlihev bidin. Kulîlka sor xweşik e. Gula dawidek pir rengîn e. Em ê vê nergîzê biçînin. Ew pelgoşara lavlavokî ye. Sosinê bêhn bike. Beybûnê av bide. Dara hêjîrê hişk dibe. Kulîlka pîzîzakê zer e. Xecxecoka min nazenîn e. Dara berûyê di hewşa me de ye. Ev koza hanê çereyê pezê me yê zivîstanê

ye. Kulîlkên nefala me çar pel in. Pez gêndelê naxwin. Tirşoka kewan pir xweş e hwd. Bîstan ne têde her cure erdên çandiniyê jî mêza ne. Em çend mînakan ji wan jî bidin. Felat zeviya xwe kiriye genim. Ev şova Ferhat e. Dehla gelî pir fêkiyan dide. Durîngeha me zer bûye. Boştana mala xalê te şewitiye. Pirêzeya me bijûn e. Vê hemîngehê neçêrîne xwediyê wê dê aciz bibe. Gulîstana şaredariyê heye û hwd. Xiyar, gundor, kulindê mîr, qulindê şamî, girêtî, zebeş û tirozî ne têde hemû berên bîstanan mêza ne. Mînak; Bacan, balîcan, qitik, şemamok, bamî, îsot, reşat, finçik, werzik, polik, Şoqil, Fasûlî û hwd. tev mêza ne. Navên hemû cure gund, bajar, herêm, parzemîn û şeweyên cih û warên mirovan yên din tev mêza ne. Weke mînak; Cizîra Botan, Kurdistana Bakûr, Herêma Biradostê, Taxa Cûdî, Kolana Azadiyê, parzemîna Ewropayê, herêma Anatolîyayê. Navçeya Cizîrê girêdayî Şîrnexê ye. Guhera mezin, Zomeya li qûntarê zinêr, Warê malên me û hwd.

Dîsa xanî û kon ne têde navê hemû cure avahî û stargehan mêza ne. Em çend mînakan ji van jî bidin. Mala dengbêjan, Çadirê bide koçeran, Xîveta hêjaran, Şikeftê hildiweşînî, civat li mizgeftê nimêj dike, Dêra Zehferanê mezin e, Pereştgeha oldaran, Mêvan li koçkê rûniştin, Birca Belek, Haham li kenîştêyê dimîne, Gova bizinan, Çêlekan têxe axurê, Eywana civînê, Mezela razanê, Êgir li tifikê pê dixê, Embara genimî, Bavo li ber dikanê ye, Kozikê ji berxan re çêdike, Hevşiyê bizin, Sênca daran, Kayê tavêjin kadînê, Pêşgeha malê, Aşxaneyê karxaneyê, Zarok diçin dibîstanê, Keça min li zanîngehê dixwîne, Jêrzemîna hişê min nexîşandiye. Wekî li jor jî tê dîtin peyv û hevokên ku me nivîsandin hemû bi veqetandeka binavkirî “a” û bi qertafa tewangê ya binavkirî “ê” ku herdu jî mêzatiyê nîşan didin girtine. Dema mirov bi awayek baldarî berê xwe dide peyvên ku zayenda wan mêza ne mirov dê bibîne zimanê kurdî çî qas di bin bandora xwezayî û çandinî de ye. Herwiha

mirov dê pîrozwerî û girîngiya dayîkê/jinê jî di nava van peyvan de bibîne.

Peyva xweza bi xwe peyveke mê ye. Lewre piraniya tiştên xwezayî jî mêza ne. Ew hebûn û tekberên nazenîn, xweşikati, delalî û jîndariyê raberî mirov dikin piraniya wan mêza ne. Heta hin peyvên weke evîn, hezkirin, bêrîkirin, bawerkirin, hîskirin û hwd. ên razber û sedema domandina jiyane ne hemû mêza ne. Ji ber ku zimanê kurdî zimanekî di destpêka civakîbûnê de hatiye honandin û afirandin û di serdema dayîksalarî de pêş ketiye û çavkaniya xwe ji xwezayê wergirtiye, hemû taybetmendî û nîşanên wê serdemê di hundirê xwe de hewandiye, paraştîye û heta roja îro aniye. Ew jî xwezayîti, jînbarî û bandora jinê ya teqez e. Li gel ku zimanê kurdî bihezarên salan bêxwedî, bêxwendin û bînivîsandin maye jî û li rastî gelek pêkutî û bişaftinan jî hatiye ji ber vê taybetiya xwe kariye heta roja îro li ser piya û jîndar bimîne. Lewre her çi qas zimanê kurdî li bajaran heta astekekê helayî be jî, li gund û çiyayan weke kargeh û parêzgeha xwe li ser koka xwe vejandiye û taybetmendî û hebûna xwe paraştîye.

Zimanê kurdî ew qas hatiye paraştin heta kurdan jê re gotine «zimanê zikmakî». Yanî di zikê dayîkê de jî hatiye hînbûn û pêşvebirin. Ji ber van sedem û taybetmendiyên dayîksalarî û xwezayî bandora jinê serdest bûye û xweşikati û jîndarî bi mêzatiyê hatine destnîşankirin. Di esasê xwe de ev nîşaneyên ked û pêşengtiya jinê ye. Zimanê kurdî ne zimanekî li ser maseyan û bi biryar û fermanan hatiye çêkirin e. Ew zimanekî herî kêr xwediyê 12 hezar salan raborî û dîroka civakîbûnê ye. Di her kêliya jiyane de, di her dahênan (îcad) û afirîneriyê de xwedî nîşanekê ye. Hemû şarîstanî û serdeman ji çand û zimanê gelê Kurd sîd wergirtiye. Navlêkirin û pênasekirina zimanên Arî û Hînd-Ewropî ji vê çand û zimanî û ji vê erdnîgariyê belaveyî cîhanê bûye.

-FONÊM DI ZIMANÊ KURDÎ DE (KURMANCÎ û SORANÎ)

■ Berzo Mehmûd

- Birr I** Fonêm di Zimanê Kurdî de
- Birr II** Fonêmên Kurdnijad
- Birr III** Dîftong (diphthong)
- Birr IV** Şêwedeng (allophone – elofon) di Zimanê Kurdî de
- Birr V** Zirrdeng di Zimanê Kurdî de
- Birr VI** Diyardeya dengên Arabî
- Birr VII** Dengên (h, ğ, <)/ (ح غ ع) Zirrdeng in, Yan Zirrfonêm in?
- Birr VIII** Giriftarî Navbera Wergirtina Peyvên Arabî û Peyvên Ewropî

Birr I

Fonêm di Zimanê Kurdî de (Kurmançî û Soranî)

I. Fonêm di Zimanê Kurdî de

Ta niha ez pêrgî jêderêkî wa têrûtesel nehatime ku derbarî hemû aliyên dengên zimanê kurdî bide ber xwe. Ez vê yekê dibêjim û belkî ez bi xwe jî nikarim vî alî têr bikim, ji ber ku lêkolîn di vî warî de berî her tiştî pêwîstî bi amêrên dengsaziyê heye ku giriftariyên deng bi riya teknoloji werin çareserkirin, yan jî wê dîsa kêmbê wek vî berhemê nav destê we de, sedema dîtir jî ew e gelek kêşeyên aloz û bîrûrayên ciyawaz derbarî dengên zimanê Kurdî hene, nemaze di barê dengên diyalektên Kurdî de. Kêşeya jimarên dangan - wek Dr. Ewrehman Hacî Marif daye xuyakirin- (di hin rêzimanên kevin de ne wek hevîn, bo nimûne dengên vawel li nik F. Yûstî (F. Justî) û S. Yegîzarof nêzîkî (15)a ye, lê li nik E. B. Soan û R. F. Jardine (10) in. Dr. Hacî Marif di nivîsara xwe de hin raştîyan diyar dikê dema ku dibêjê: (danana Alfebêya Latînî li sala 1929 bo Kurdên Sovêtê û li sala 1930 – 1931 bo Kurdên Sûriya, gaveke mezin bû di xuyakirina dengên vawel û consonant) de. Alfebêya Kurdê Ermenîstanê li ser bingeha Alfebêya Latînî hatibû danîn, ya ku bo nivîsîna zimanê kêmatiyên Welatê Sovêtê hatibû danîn. Alfebêya Kurdên Sûriya jî li ser bingeha Alfebêya Latînî – Tirkî hatibû danîn. Jimara tîpên vawel di wan herdû Alfebeyên me anîn ziman yek in, ku (8) in. Lê jimara tîpên kosoanant di wan herdû Alfebeyan de ne yek in: di ya Kurdê Sûriya de 25 tîp in, û di ya Kurdê Sovêtê de 30 in. Ev ciyawazî, wek Dr. Ewrehman şirove dikê, ne encama cudabûna diyalekta ye, ji ber ku herdû zar ji yek diyalektê ne, lêbelê ciyawazî

her ew e ku hin deng di Alfebêya Kurdên Sûriya de wek fonêm nehatin jimartin. Dr. Ewrehmanî nedaye xuyakirin ka danerê vê Alfebêyê kî ye, tenê jêre dibêjê Alfebêya Kurdên Sûriyê, gelo ev alfebê ya Celadete yan ya mirovekî dîtir e, nizanim!!?

V. S. Sokolova di pertûka xwe de ya ku derbarî zimanên Îranî nivîsiye, bi şêweyekî raşt û zaniştî li ser fonetîka diyalekta Kurdên Xurasanê ştexilîye, û 9 deng bo vawel daniye, û 30 deng bo konsonant destnîşan kiriye. Di vî barî de Qenatê Kurdo û Çerkezê Beko jî (9) dengên vawel, û (30) dengên konsonant. Lê Kerîmê Eyûbî û A Simîrnûva bo vawel (11) deng, û bo konsonant (26) deng. Li nik D. N. Mekenzi (8) deng bo vawel di zarê Kurmancî de, belê (9) deng bo vawel di zarê Soranî de. Di sala 1932 li Şamê Herekol Azîzan (Celadet Bedirxan) di bin navê ((Rêzimana Elifbêya Kurdî) namêlkeke bîst rûpelî bi pênc zimana (Kurdî, Fransî, Turkî, Arabî, Farisî) belav kiriye, têde 8 deng bo vawel, û 23 deng bo Konsonant daniye. Celadet «Alî Bedirxan di sala 1953 pertûkek di rêzimana Kurdî de belav kiriye. Di sala 1970 de li ser bigeha vê pertûkê Rojê Lîsko bi awakî feretir bi navê xwe û navê Celadet Bedirxan pertûkek di rêzimana Kurmancî de belav kir.

Bo em vê yekê dûdirêj nekin, emê cedwelekê bi navê daner û jimara dangan, vawel û consonant, li jêr danin, ew jî ev in:

V C	Consonant	vawel	Pertûkên Rêzimana Kurdî
15	F. Justî	û S. Yegîzarof	
10	E. B. Soan	û R. F. Jardine	
38	30	8	Alfebêya Kurdê Ermenîstanê 1929
33	25	8	Alfebêya Kurdên Sûriya 1930 – 1931

39	30	9	V. S. Sokolova			
39	30	9	Qenatî Kurdo û Çerkezê Beko			
37	26	11	Kerîmê Eyûbî û Asimîrnûva			
	8		D. N. Mekenzî			
			D. N. Mekenzî	9		
			Celadet ‹Alî Bedirxan 1932	8	23	31
			Celadet ‹Alî Bedirxan 1953	8		
			Rojê Lîsko û Celadet ‹Alî Bedirxan 1970	8	23	31
			Reşîdê Kurd 1956	8	23	31
			Tewfîq Wehbî	8	25	33
			Nûrî Elî Emîn	12	32	40
			Tahir Sadiq	6	28	34
			M. Emîn Hewremanî	8	27	35
			Mesûd Mihemed	8		

.II Fonêmên Zarê Kurmancî

Fonêmên zimanê Kurdî dibine du nifş: dengdêr û dengdar (consonants and vowels). Zimanê Kurdî bi alîkariya van herdû nifşên dangan: vawel /dengdêr û consonant/dengdar druşt dibê, û bêje û peyv wusa şeweyê xwe diştênin û her yek ji wan wateyekî taybetî didê. Bo vê yekê me du lîste ji peyvên Kurdî, ligor hatina her dengêkî yan her tîpekê danîne, ew jî ev in:

1-Dengên Konsonant/dengdar (consonants)

Dengdar ew fonêm in, yan ew deng in, ku hewa ji qirikê ta di dev û bêhvilê re derbikevê, û pêrgî hin organan dibê, ku her ev jî şeweyekî taybetî ji deng derdixê, bo nimûne, dengê (m) û (p) bi riya organa lêvê

druşt dibê, û wilo jî dengên ziman yên dîtir... htd.

Di Alfebêya Kurdî de, û ligor ku îroroj kar pê tê kirin (23) dengdar hene, wek ku Celadet Bedirxan destnîşan kiriye. Eva han jî gelekî nêzîkaiyê li raştiya sîstima dengsaziya zimanê Kurdî dikê, bi ser ku eva han li Kurdisatanê bi şêweyekî hindik yan gelek tê guhartin, nemaze li nik Kurdên Iraqê, ji alîkî ve, û li nik Qenatê Kurdo ji alîkî din ve. Lê eger cotepeyvên zimanê Kurdî danin ber hev emê wa bibînin ku fonêmên dendar ligor cotepeyvyan jimara wan digihê 27 fonêman, herçende ku sê fonêmên (*h, g, <*) / (*ح غ ع*) bi hindikayî di zimanê Kurdî de bikar tên. Inca bûna van hersêkan di Kurdî de cihê biryardaneke giştî ye, çî wan ji nav fonêmên Kurdî bijimêrin, yan jî wan ji Kurdî dûrbikin. fonêmên Kurdî ev in:

Cotepeyv (minimal pair)

Li ser destûra cotepeyv (minimal pair), emê dikarin fonêman di zimanê Kurdî de destnîşan bikin, ku ev jî di riya bermberkirina her du peyvyan, yan her çend peyv, ku her peyvek ji wan wateyeke xweyî taybet didê, lewre jî dengên peyvê di rêzkirineke sîstimdardar de diyar dibin û wate didin, fonêm li ser du beşan parve dibin: konsonant û vawel:

1. Fonêmên Konsonant di Kurdî de:

/p/ par

/b/ bar

/t/ tar

/d/ dar

/k/ ker

/g/ ger

/ç/ çar

/c/ car

/f/ firr

/v/ virr

/s/ sar

/z/ zar

/ş/ şar

/j/ jar

/m/ mar

/n/ nar

/l/ al

/r/ ar

/r/ vir, fir

/rr/ virr, firr

/x/ xar

/xx/ ĝ/ ĝar

/y/ yar

/w/ war

/h/ har

/q/ qor kor

Cotepeyv	Deng	fonêmên Kurmancî		jimar
bar	Par	b	p	2
car	çar	c	ç	2
sar	zar	s	z	2
dar	Tar	d	t	2
Jar	Şar	j	ş	2
mar	Nar	m	n	2
mar	Mal	r	l	2
kor	gor	k	g	2
vir	fîr	v	f	2
virr	Wirr	W		1
birîn	Birîn	Î		1
yar	War	Y		1
yar	Har	H		1
xar	Êar	ê	خ ع x ê	2
kor	Qor	Q		1
(hêft)(hêrî)		ح		
(ewr) (enirî)		ع		25

Têbînî

Di vir de me hin deng nexistîn nav fonêman wek ط ع ح ض ص û dengê (k) ya sert û (l) a qelew bi ser ku (l) û (r) a qelew di zarê Soranî de du fonêm in. dibeşên bê de emê li ser van dengan rawestîn.

2. Dengên vawel (vowels) di Kurdî de

Dengdêr yan vawel ew fonêm in, ya ew deng in ku hewa wusa ji dev û qirikê derdikevê bê ku endamek ji dev di riya wê hewayê de rawestê,

û ligel dengdaran peyvên ziman ava dikin. Ji van dengan re (vowel = dengdêr = **صان**) dibêjin, ew jî heşt in: a, e, u, î, o, ê, û, î

Dengdêr ji alî dengdirêjîyê ve du celeb in:

1. Dengdêrên dengkurt ku sisê ne: (e, î, u)
2. Dengdêrên dengdirêj ku pênc in: (a, ê, î, o, û)

Di sîstîma ziman de peyv yan bêje nikarê li ser bingeha dengdêran tenê xwe ava bikê, pêwîstî bi dengdaran heye jibo ku peyv û rîste û gotin bi şêweyekî drûst pêkwerê. Inca fonêmên dengdêr di zimanê Kurdî de ligor cotepeyvên Kurdî ev in:

cotepeyvên Kurdî	fonêm
(dar, dêr); (zar, zêr); (kal, kêl); (şêr, şar)	a, ê
(kîl, kil); (şîr, şir); (bîr, bir); (pîr, pir) î, i	
(der, dar); (zer, zar); (kel, kal); (şer, şîr);	e
(kun, kon); (gur, gor); (kuç, koç); (kur, kor)	u, o
(dûr, dor); (kûr, kur); (tûr, tor); (dor, dûr)	û

Dengdêr	Peyv
A a	dar, zar, kal, şar, gar, çak, jar, bar, ban, par
Ê ê	dêr, zêr, kêl, şêr, gêr, çêk, jêr, bêr, bên, pêr
Î î	dîrok, zîrek, kîl, şîr, gîr, çîk, jîr, bîr, bîn, pîr
I I	diran, zirç, kil, şir, gir, çik, jin, bira, bin, pir
E e	der, zer, kel, şer, ger, çek, jen, ber, ben, per
U u	dur, zurne, kul, kun, gur, kuç, kund, kur,
Û û	dûr, zû, kûr, şûr, hûr, çûk, tûr, bûk, bûn rût
O o	dor, zor, kol, şor, gor, çok, tor, bor, bo, por

Bi vî awayî fonêmên her zimanekî têne jimartin û diyarkirin. Lê ew fonêma ku wateyeke nû didê, nikarê bi tena xwe, ango dervî riştika peyvê, wateyekê bidê, Lewre dibê wek tiştêkî rûten (abstract مجرد). Vêca rêzkirina fonêman di rêkxistîneke taybetî de kîtekê yan jî, carna, morfêmekî druşt dikê, bo nimûne, peyva (koledar) ji heft fonêman pêktê: (k + o + l + e + d + a + r), û ji sê kîtan: (ko + le + dar), lêbelê ji dû morfêman (kole + dar) druşt dibê.

III. Fonêm di Zarê Soranî de

zarê Soranî de heman fonêmên Kurmancî bikar tên, lê ciyawazî di hebûna pênc fonêmên zêdetirî Kurmancî heye ku ew jî dengê fonêma /l/a stûr e, û dengê (hemze) ku tîpek jêre heye, û hersê dengên (h̄ ḡ ‹) yên ku ta niha yekdengî li ser çênebûye. Lê eger em ligor Alfebêya Celadet hesab bikin şeş tîpên dîtir ji me re divin jiber ku jimara tîpan li nik Celadet digihê (31), lê li nik zarê Soranî digihê (34)an.

alif û bêî zimanî kurdî birîtî le :

a, b, p, t, c, ç, H, x, d, r, rr, z, j, s, ş, Y, Q, f, w, q, k, g, l, ll, m, n, w, h, y.
em nîşanane-y jêrewê bizuên in:

\a\ wek: bar, dar, naz.

\e\ le cêgey fethey YArebî ya zeberî farsî dekar dekirî, wek: ser, merd, bere, were, werwere.

\u\ le cêgey zemmeş YArebî û pîsî farsî dekar dekirî, wek: kurd, xurd, şut, kutan, kutin.

\û\ bêjî (telefuz) dirêjî heye, wek: dûr, pûr, sûr, kûrr, sûk, tûtin, cût.

\o\ bêjî billawî heye, wek: zor, xor, şor, pol, kok, nok.

\i\ le cêgey kesrey YArebî û zîrî farsî degirêtewe, wek:

hisab, kitab, nîsane.

têbini: le kurdi da waje-i kesredar bedegmen deşt dekewî, her leber ew e bo bîjî dirêjî \î\iş her lew nîşane kelk werdegirîn, wek: zîn, cîn, sîr, pîwaz, dîwar.

\ê\ bêjî billawî heye, wek:

dêw, zêw, nêw, pirêjin, cinêw, dê, rê.

çend xallî girîng

1) nîşaney \rr\, \ll\ bêjî billawî heyen, wek:

goll, dill, sill, dir, kir, kirryar, bazarr.

2) \rr\ le seretay wajekanî kurdî da hemîşe qellew e û bêjî billawî

heye û her bewhoyeşewe nîşanekey bo dananên, wek:

reben, reHmet, reng, rewe, rewan.

3) pîtî muşedded dûpat dekeynewe , wek:

mîllet, Yîllet, gulle, zille, hîmnet.

têbini:

Zimanî kurdî wajey muşeddedî zor keme û zurbey am core wajane YArebîn ke zebanî kurdî taybetmendî xoy beser zurbeyan da dasepanduwe û bêjekeyanî xaw kirdotewe, birrwane aw nimûne aşkirayane-i jêrewe:

(Arebî) kurdî

(Yzzt) = Yêzet

(Yzzalddîn) = Yêzedîn

(mnnt) = minet

(mHîalddîn) = miHedîn

(mHmmd) = Hemed, Heme

(drrh) = dere

Birr II

Fonêmên Kurdnijad

Fonêm di zimanê Kurdî de ji aliyê nijadî ve dibin du nifş:

1. fonêmên Kurdnijad:

2. Zirrfonêm çar in, wek: (q, g, h, <)

1. Fonêmên Kurdnijad:

Ji wan fonêmên re Kurdnijad dibêjin ewên ku ji kevin de di zimanê Kurdî de hene, ku yê wawel heşt in / a o u û e ê i î /, lê yê konsonant di vê cedwela xawrê de:

Consonant Lerînsazî dulêvî zimankî

apical esmankî nermela zimanokeyî ewikî

kospek

Occlusives Kip p t c k Q

Girr b d j g

xişok

fricative Kip f s sh x h

Girr v z jh

Bêvilok Girr m n ng

Layî Girr l ll

flap Girr r

Trill givok Girr rr

Rewan Girr w y

Dengên / ll/ û / R r /

Du dengên stûr di Kurdî de hene, yek jê /ll /e, ya dîtir / r /e, ku her yek ji wan di zarê Soranî de wek du fonêman têne jimartin, û jiber wilo jî bûne wek du tîpên ciyawaz ku bi danîna nîşanekê li ser (r) û (l) têne cudakirin. Ev (r) û (ll) hinekî ji yên dîtir têvelin, ango hinekî bi ser şeweyêfonêm de diçin, nemaze, dengê (r). Lê belê dengê (ll) di herdû zarên Soranî û kurmançî de bi şeweyekî druşt û tewaw cihê fonêm nagirê, lewre ez wa raşt nabînim ku em wek fonêm bi dengê /ll/ bigirin.

1. Dengê /r/

Dengê /r/ bi xwe fonêmek e, lê ev deng di hin peyvan de stûr dibê yan qelew dibê (الراء المفخمة) , û ev stûrbûn yan qelewbûn guhartinekê jî di wate peyvê de bi xwere tîpê, wek van herdû peyvên (birîn) û (birrîn) - ku dengê /r/a stûr bi du (rr)a hatiye nivîsîn – wa ciyawaziyekê di wate de navbera herdû peyvan de diyar e, û eva han jî di van herdû risteyan de xuyanî dikê, wek:

birîn: Birîna dilê min kûre. جرح

birrîn: Birrîna daran erdê zuwa dikê. قطع

bir: Min pertûka xwe bir. أخذ

birr: Îro min birrek zilam dît. مجموعة

zirav: Bejina vê keçikê zirav e

zirrav: Zirravê min tîşê

gir: Mala me li serê gir e

girr: Girrê xwe pê dixwerê

Jiber vê yekê jî ka gelo em vê /r/a stûr bêxin ber fonêm de, yan ne? Ez wa dibînim ku dengê /r/ stûr bi ser fonêm de diçê, jiber ku wate pê tê guhartin, û peyvên ferhengî hewqa têra xwe hene, ku barê fonêm hilgirin, jibilî ku di zarê Soranî de belkî pirtir diyar dibê, lewre ez bi xwe pêşniyar dikim ku di nivîsînê de dengê /r/a stûr bi du (rr) bê nivîsîn, bo ku ciyawazî di girafîma tîpan de jî bête xuyakirin, wilo giriftarî çareser dibê. Hêjayî gotinê ye ku Celadet Bedirxan dengê /r/a stûr wek fonêm nedaniye. Di baweriya min de nefonêmkirina /r/a stûr ne druşt e, jiber ku gelek peyv di zimanê Kurdî de hene bi /r/a stûr tene naskirin, wek: **Ŗ** **ř**, **birîn**, **keŕ**, **guŕ**, **birek**, **gir** di vancotepeyvyan de, wek:

girr	gir
gurr	gur
birrîn	birîn
wirr	wir
birrek	birek

Lewre, pêwîst e ku tîpeke taybet bi vê fonêmê hebê. Piştî ez li nav sîmobilên kompyûter geriyam, min sê sîmbol jibo dengê /r/a stûr dîtin, ew jî ev in:

Ŗ **ř** **Ŗ** **ŗ** **Ř** **ř**

Ji nav hersê sîmbolan min wêneya pêşî **Ŗ** **ř** hilbijart wek pêşniyar. Pêşniyareke dîtir jî heye ku di şeweyê rênivîsê de du (r) ên bidû hev de dikarin dengê /rr/a stûr bidin, û ev jî ji ya berê hesanîtir e, wek: **wirr**, **birrîn**, **kerr**, **gurr**, **birrek**, **girr**

2. Dengê /ll/

Dengê / ll / jî wek yê / r / di hin peyvan de li nik hin zarên Kurdî, bi taybetî, yên Soranî, qelew dibê, ku ev bi xwe li nik zarê Kurmancî bi piraniya zarê soranî peyda nabê. Yan jî eger hebê guhartina wate têde gelek kême, wek dengê /l/ di (guhbel) de tenik e, lê di (çavbell) de qelew e. Ji ber wilo jî ez pêwîst nabînim ku tîpeke dîtir, yan ciyawziyek navbera herdû dengên /l/ê: ya qelew û ya nerm hebê. Ya dîtir jî dengê / ll/a qelew û ya nerm ew wateyên nû yên gelek nadê, tenê hin peyv bi teliyên dest tene jimartin, wek:

	nerm	sirt	
40	çil	çil (ççill)	berçemk خفاش
	bel	bell	

Lewre ev qelewbûn nakevê ber pêkhatina fonêmekî nû de, ku her ev dengê qelew wek elofon tê, bo nimûne: peyva (dill) çî bi (ll)a qelew û çî bi ya nerm her yek wate didê. Weha jî peyvên xiştexana jêr de dengê /l/ navbera herdû zaran de ne wek heve, lê ti guhartin nakevê wate de, wek:

Kurmancî	Soranî
(l)a asayî	(l)a qelew: (ll)
gul	gull
bel	bell
mal	mall
heval	hevall
tal	tall

Lewre jî, di baweriya min de, û wek nerîneke seretayî ango serpêyî, wa diyar dibê ku (ll)a qelew ji fonêmekî bikevê. Belê dîsa ez dibînim ku eva han pêwîstî bi lêkolîneke kûrtir û feretir heye, da ku lêkol bigehê encamên tekûztir.

1. Dengê [q]

Herçende hin wa dibêjin ku dengê [q] ji mêj ve di zimanê Kurdî de heye, ez bi xwe ji vê yekê ne bawermendim, û weha dibînim ku dengê [q] ne dengê resen e, ango ne dengê nijadkurd e, Lewre jî min ew xîstiyê nav zirrfonêman de, lê ev deng ji hersêkên dîtir başqeye û cihekî xwe di zimanê meyî îro de girtiye, û bihayê wî jî wek bihayê kurdfonêmên dîtire, wek b, p, t, k... htd. Lê bi ser wilo de jî nabê em wê raştiyê pişt guh bixin û nebêjin ku piraniya peyvên qafdar - ango ew peyvên dengê [q] di wan heye, çî di despêka wan gotinan de bê, û çî jî di dawî û navîka wan de bê - gelek ji van peyvên ji zimanê Arabîne, yan jî ji zimanê Tirkîne. Eva han jî di ferhenga Kurdî de diyare, wek van nimûneyê jêrî ku me ji ferhenga Hemîdiyê wergirtine, wek :

Arabî wate bi kurdî peyvên Tirkî Wate

Qublet	Başûr	qapî	Derî
Qefes		qapqap	
qalûqîl		qapût	
Qam		qîz	
Qanûn	Yasa	qereç	
qebûlbûn		Pejirandin	qaz
qehherîn		qalind	St
Qeda		qamîş	

Qetran   qamçî
 qedandin   buwartin, derbaskirin   qantir
 qur>e   qayîş   parçekî çerme pê xencerê girê didin
                   qarîş   parçekî çerme li noqa xwe girê didin

Peyvên Kurdî :

qafik   qeşartin
 qarqarok   qaşil
 qalib   qalik
 qelen   qarçik
 qaqreş   qayim
 qêrîn   qeba   tişteki giran û hêja
 qajik   qebale
 qayil   qebilîn
 qawît   quraftin
 qewîtî   qerpal
 qutik   qirçmandin   qurçmandin
 qetandin   qurçmîn
 qetek   qerax
 qerisandin
 qerifîn

Lê Tirkîbûn û Arabbûna van peyvan nebûye sedemeke pir mezin ku ev deng peyvên nû jî druşt bikê, herwekî ketiye nav mîkanîzîma zimanê Kurdî de, lewre wê peyvên hebin jî ku ti pêwendî bi zimanê Tirkî û Arabî ve nîne, wek:

Eger em li ferhenga Kurdî ya (Alhediye Alhhemîdiye) binerin, emê bibînin ku daner gelek peyvên îro bikar nayên tomar kirine, yan jî wek van peyvan li devereke taybetî bikartên yan jî li nik hin mirovên ku têkiliyê wan bi Tirkan re gelek hene. Ya dîtir jî li şûna van peyvên biyanî peyvên Kurdî hene, lewre gerek em bêje û peyvên xweyên resen bikar bênin, wek:

qapî derî, dergeh
qap berg
qalind stûr

li ber dengê /k / yê ku birmakê hev in, ango nêzîkî hev in di derûya deng de ku ev jî di peregrafa jêrîn de tê şîrovekirin.

Dengê [k] yan [q]

Hincar dengên peyvên di zimanê meyî îro de bi du coran tene gotin, wek dengê [q] û dengê [k] di hin peyvan de cihê hev digirin. Di baweriya min de, bilêvkirina dengê [k] di zimanê Kurdî de ji yê [q] kevintir û resantir e, jibilî ku dengê [k] ji yê [q] xweştir û nazktir e. Ev diyardeya han encama kartêkirina zimanên biyanî ye, nemaze, yê Arabî û Tirkî, ku ev peyvên jêrî wek nimûne vê yeka han pêş me dikin, wek:

qeliştin	keliştin	xelq	xelk
peqandin	pekandin	qop	kop, kupiyayî
çiqil	çikil	qiç	kiç, keç
pjiqandin	pjikandin	qirç	kirç
qezwan	kezwan	qîz	kenîz, keç, kîjol
qelişîn	kelişîn		

Lê, gelo em kîjan dengê [k] yan [q] hilbijêrin, eva han ne hewqas bi kêfa me ye, ango piroseya pêşveçûna ziman bi şêweyê raşteqîne di jiyane de xwe li ser me disepênê. Belê di hin peyvên de dengê [k] pirtir bikar tê, lewre gerek bi kêmanî peyvên wilo bi dengê [k] bêne çespanandin, nemaze dengê [k] ji yê [q] di Kurdî de kevintir û resantir e.

Dengê (hemze)

Dengê ((hemze)) bi xwe ew deng e ku pirtir di seretaya dengdêr de tê, yan jî em dikarin bêjin ku despêkirin bi dengdêr (vowel) pêwîstî bi diyarbûna (hemze) heye, ango di piroseya despêkirina bilêvkirina dengdêr de, (hemze) di seretaya dengdêr de diyar dibê, lê (hemze) wek şêwe û tîp di Alfebêya Kurmanciya Latîni de nîne, belê di tîpnivîsa Arabî de heye, wek: (أ ء ئ و). Herwerha dengê ((hemze)) wek tîp di zarê Soranî de diyar dibê, nemaze ku tîpên Arabî rê didin şêweyekî weha derkevê, wek (ئ/ه). Hin zimanzan dengê (hemze) wek fonem dibînin. û hin jî wek deng û fonem lê meyze dikin, lewre ti şêwetîp jêre nabînin. Cihê (hemze) di peyvê de pirtir di sereta de ye, lê hincar peyvî hene wek (ne>) ku (hemze) di dawî de tê. Lê wekî dîtir (hemze) di seretaya peyvê de diyar dibê, wek:

Kurdîya latînî	tîpnivîsa Arabî
ez	ئە ز
ûr	ئوور
êvar	ئێفار
agir	ئاگر
axaftin	ئاخافتن
ajotin	ئاژوتن

Di zimanê Kurdî de hin kar hene, ku bi dengdêr des pê dikin, û wek em dizanin di seretaya wan dengdêran de (hemze) diyar dibê, wek: axaftin, ajotin, anîn, êşan... htd. Di piroseya gerdankirinê de «kar» çend pêşrêsan werdigirê, wek (di-) û (bi-) û (ne-) û (na-). Inca di xelesa hevgihaştina dawiya pêşrêse de ku dengê (i)ye ligel dengdêrê despêka regê kar (-a) yan (-ê) yan (-î) tê, ku du dengdêr digihin hev, wek em dizanin, herdû li hev nakin, di vir de du çare hene:

1. Jibo (hemze) bê xwendin, şextek (dash) bikevê navbera herdû dengdêran de wek: (di-axêvim), bi vî awayî dengê (a)ya (-axêvim) ji sereta ve tê xwendin.

2. Jibo (hemze) neyê xwendin: Lê eger em şextê nedanin, wa pêwîst e ku dengdêrek dengdêrekî bixwê, yek yekî dixwê, nemaze yê dirêj yê kurt dihilênê, lewre bi vî awayî diyar dibê, wek:

Erênî:

jêder rêjeya nihokê rêjeya ferman

tê xwendin

di- reg	nayê xwendin	bi- reg	
axaftin	di-axêvim	Taxêvim	baxêve
ajotin	di-ajom	Tajom	bajo
êşan	di-êşim	Têşim	bêşe
hanîn	dihênim	Tênim	bihêne
anîn	di-ênim	tênim,	tînim bihêne / bêne
hênan	dihênim	Tênim	bihêne / bêne

Nerênî:

rêjeya erênî   rêjeya nerênî
 di- reg t   ni/ne/na- reg
 di-axêvim   taxêvim   naxêvim, ne-axêve
 di-ajom   tajom najom, nejo,
 di-êşim   têşim   Nayêşe
 dihênim   tênim   Bihêne
 di-ênim
 tênim
 tînim   nayênim, na-ênim, ne-êne

Dengê (hemze) li dawiya peyvê

Wek diyar e dengê (hemze) di zimanê Kurdî de di seretaya peyvê de tê, ango di navîk û di dawiya peyvê de diyar nabê, lê eger wa hat ku peyveke biyanî, nemaze yên Arabî dawî bi dengê (hemze) bû, ev deng nayê bilêvkirin, wek peyva (قضاء) û (بلاء)a Arabî di Kurdî de bûye (qeda) û (bela) ku ti (hemze) nîne.

(hemze) dibê (ع)

Di hin peyvên Kurdî de dengê (hemze) dibê (ع) wek: (asman) dibe
 <esman عه سمان

asman عه سمان <esman

qur-an قورعان qur>an

ûr ئوور عوور ئوور

Aferîn عافرين <aferîn

Birr III**Şêwedeng (allophone – elofon)****di Zimanê Kurdî de**

fon1	dengê normal	dengê stûr	fon2			
p	par	behr	par	par	sala çûyî	pp̄ par
k	kar	îşkar	kar	çîlîka	bizinê	k̄ kar
l	dil	Dil	ll̄	dil̄		
r	bir	stand	birr	parçek	ir̄	bir̄
t	tarî	Tarî	tt̄	tarî		
s	sor	Sor	ş	şor		
z	zor	Zor	z̄/z̄/ z̄	zor		
h	horî	Horî	hh̄	horî		
x	xerîb	Xerîb	ḡ	gerîb		

Di zimanewanî de û nemaze di dengsaziyê de hin têge hene pêwîstî bi naskirin û ravekirinê heye ku bikarin bigihin mebesta lêkolînê. Inca têrimên dengsazî wek fon (phone) ango deng yan hevaldeng (allophone) û (fonêm- phoneme) pêwîstî bi pênasekirinê hene. Li gor lêkolînên Ingilîzî pênase weha tên: (In phonetics, an allophone is one of several similar phones that belong to the same phoneme) . (A phone is a sound that has a definite shape as a sound wave, while a phoneme is a basic group of sounds that can distinguish words (i.e. changing one phoneme in a word can produce another word); speakers of a particular language perceive a phoneme as a single distinctive sound in that language. Thus an allophone is a phone considered as a member of one phoneme). Each allophone is used in a specific phonetic context and many times there is some sort of phonological process. Not all phonemes have significantly

different allophones, but there are always minor differences in articulation from one piece of speech to the next. For example, [p^h] as in pin and [p] as in cap are allophones for the phoneme /p/ in the English language because they occur in complementary distribution. English speakers generally treat these as the same sound, but they are different. The latter is unaspirated (plain): if plain [p] is also found in words such as the second p in paper [p^heɪ.pə] or spin [spɪn]. Outside of contexts that plain p appears in English, speakers may hear it as b since English b is typically unaspirated. Similarly, English-speaking people may become aware of the difference between two allophones of the phoneme t when they consider the pronunciations of the following phrases: (night rate, nitrate). «fon» ew deng e ku şêweyekî xweyî taybetî heye.

Gelek car li vir ya li dera han weha tê ku dengine qelew yan stûr nêzîkî hin dengên zimanê Arabî dibin wek: (ض), (ظ), (ص), (ط), (ل), (ر) û (پ), (ç) di Kurdî de peyda dibin û di peyvên wek li jêr hatine têne dîtin:

deng bi tîpên Arabîlatînî peyva Kurdî

ص	ss	sal (صال), se (سه)
ط	tt ʈ	(ʈa thread خيط - (ʈoros)
ظ	zz	zzor ظور
ض	dd	
P	pp	
l	ll	
r	rr	
ç	çç	
غ	gh / ğ	(ghem / ğem)
ع	ʿ / gk	me'er / megker
ح	hh	Ĥherî

Lewre pêwîst e ku ev tîpên han biçine nav sîstîma Alfebêya Kurdî de. Bi serincdanê wa diyar dibê ku (ح ق ع) di bingeha zimanê Kurdî de nînin, û evane ji zimanê Arabî hatine nav me. Lê eger em du peyvên wek (sal) bi (s)êya tenik carekê bêjin, û careke dî di heman peyvê de bi (s)êya stûr, gelo wate wê biguherê? Helbet, na. Vêca herdû dengên (s), çî ya stûr, û çî ya tenik, ti guhartinê nakin wateya peyvê de, jiber wilo jî wekû van dengên ji wan re «variants», ango «guhartok» tê gotin, ku di tîrminolojiya zimanvanî de yek ji herduwan wek şeweyê dengê standard tê hilbijartin û di bin navê (fonêm) de tê. Dengê dîtir ku zimanzanê Kurda bi cewîbûn tanîne ziman, navê wî di zimanzanî de dibê (elofon – allophones) yê ku ji van dengên di zimanan de pirin, wek du dengên (s) yek stûr û yek asayî (normal) di van herdû peyvên de, wek:

stûr	tenik	wate
ssed	sed	100
ssal	sal	year
ssor	sor	red

Carna sînoren fonolojî û fonetîkî ji zimanekî ta yekî dîtir nabine wek hev, û eva han jî mesela (fonêm û elofon), li pêka tîrmên zimanvanî tîne meydanê. Di zimanê Kurdî de çend deng hene bi du şeweyan tîne zarkirin, yek stûr û hişk e, yê din nerm e, ew jî ev in:

S, T, P, K, Z, Ç, L, R

1- Dengê /S/:

Dengê (s) di Kurdî de yek fonêm e, lewre divê ku yek (tîp) jêre bê terxankirin, herçende di şewedengê axaftinê de, di hin zaran de, peyda dibê, ku ji warê xwerîstiya xwey normal, yan jî standard derdikevê û

hinekî stûr dibê, lê ev stûrbûn hîç wateyeke nû bi xwe re na-ênê, bo vê yekê dengê stûr (elofon) jêre dibêjin, ku ew jî di peyvên wek (sor, sol, îsot, sotin, sed, sal, se) diyar dibê, nemaze di zarê Badînanî de. Lê ev diyardeya han di zimanê Arabî de heye û dengê (s), yê nerim fonêmek e bi şeweyê (s)êya nerim tê nivîsîn, û yê stûr fonêmekî dîtir e bi şeweyê (ss ص) e, jiber ku her yek ji wan wateyeke cuda didê, wek (صار - سار). Di zimanê Ingilîzî de jî dengê (s) yek fonême lê du şewedeng jêre hene, wek (sand = lem, remil) bi (s)a normal tê zarkirin, lê (s)êya peyva (sun) a Ingilîzî hinekî stûr tê zarkirin, lewre jêre şewedeng dibêjin, û yek (tîp) di Ingilîzî û Kurdî de jêre hatiye danîn. Jiber ku elofon di zimanvanî de wek fonêm nayê jimartin, jiber wilo jî girafîm yan şewetîpek jêre nayê terxankirin.

Di peyvên Arabî de ku dengê (ص / ss)êya stûr têde heye, û wek fonêm xwe diyar dikê. Ev peyv dema tê nav Kurdî de dengê (ss)êya stûr ku bi Arabî (ص)e dibê (s)êya Kurdî a normal, wek :

bi Kurdî	bi Arabî	bi Kurdî	bi Arabî
Qestî	قصد	qesp	قصب
qesar, qesarçî	قصار	qesir	القصر

2- Dengê /t/:

Dengê (t) di Arabî de du fonêm in, lewre jî du tîp in (ط ، ت) weku peyvên (طاب ، تاب), ku her yek ji wan wateyekî taybetî didê, lê di zimanê Kurdî de herdu şewe, wek Arabî, di hin zaran de peyda dibin, Lê belê di baweriya min de her yek fonêm e, û yek wate didê, çî stûr û çî nerim, lewre jî yek tîp jêre hatiye danîn. Dengê (T)êya stûr di peyvên wek:

Şêwegirafîm	Girafîm	tîpên Arabî	wate
Ttarî	Tarî	طاري	dark
Ttav	Tav	طاف	sunlight
şewatt	Şewat	شه واط	burning
şêwegirafîm	tîpên Arabî	girafîm	wate
Ttivir		طفر	Tivir
ttefşo		طفشو	aleteke pê kolanê dikin
ttevtî	navê	ttirşikêye	
ttenbûr	navê	aleteke mosîqaye	
ttewaş	duhin,	rûn	
tteyrok	zîpik		

Lê ev stûrbûn wateya peyvê naguhêrê, lewre evane dikevin ber sînore elofonan de, wek diyardeyeke dengsazî (fonetîkî) tete jimartin, ji bilî ku di warê zardevî de tete jimartin. Li vê pêkê, di Ingilîzî de jî heye (t)êya normal di peyva (ten) de, û (t)êya stûr di peyva (tall) de. Lê her yek fonêm û yek tîp jêre hatiye terxandin, ku ew jî (t)êye.

Di peyvên Arabî de ku dengê (t)êya stûr tede heye û wek fonêm xwe diyar dikê. Ev peyv dema tê nav Kurdî dengê (t)êya stûr ku bi Arabî (ط)e dibê (t)a Kurdî a normal, wek :

bi Kurdî	bi Arabî	bi Kurdî	bi Arabî
Qeht	قحط	qutnî	قطني
Qet	قطعة		
Qetran	قطران		

Dengê (d)a stûr ya Arabî di piroseya bilêvkirina Kurdî de dibê (d)a tenik ya normal, wek:

قضاء Qeda

3- Dengê (P):

Dengê (p)ê, herçende bi du şêwedengan: (nerim û stûr) tê zarkirin û carna jî du wateyan didê, wek peyva (Par: ango sala bûrî) (p) bi stûrî tê zarkirin, belê (par: ango beş yan behir) bi nermî tê axaftin. Lê eva han nakevê ber sînorên fonêman de jiber nimûneyên bi vî rengî gelek kêmin. Dengê (p)ê di yek peyvê de ji zarekî ta zarekî dîtir stûr dibê, û carna jî tenik dibê. Lewre yek (tîp) jêre dibê standard. Herçî dengên (p) hene nabine fonêm, wek:

nerim hişk wate

pend nependî nediya

pîvaz penîr (bi zarê xerbiyan) cheese

pel pez غنم

por poz bêvil

pîr pizanê çêleka

4- Deng /k/:

Herçende dengê (k)ê di zimanê Kurdî de bi dû şêwedengan tê gotin û du wateyên cuda di yek ristika peyvê de didê, lê dîsa nabê wek du fonêm bête jimartin, ji ber ku nimûneyên weha gelek hindik in, wek:

hişk wate bi Arabî Nerim wate bi arabî

ken قشرة ken ضحك

ka تبن ka هات

kal	عجوز	kal	أبيض
kerr	أصم	Ker	حمار
kêr	جدير	Kêr	سكين
kil	كحل	kil (dikilê)	خض (يخض)
kak	birader	Kak	pir spî
kar	يستطيع	Kar	عمل

5- Dengê (z):

Ev deng jî, wek yên dîtir, carcaran di hin zarê Kurdî de bi stûrî tê zarkirin, lê dîsa eva han di cihekî teng de dimînê, ji bilî ku hîç wateyeke nû nadê, lewre her yek fonêm e û yek tîp e. Stûrbûna vî dengî di hin peyvên de nabê ku bibê destûreke fonêmsaziya Kurdî ku şêweyê stûr bibê fonêmeke serbixwe, jiber ku ev dengê stûr yê wek dengê (ظ) a Arabî wateya peyvê naguherênê, lewre wekû van diyardeyan di sînorê elofonan de dimênin. Peyvên wek: (zzor ظور , zzirrav ظراف, zzirrî ظري) çî bi dengê asayî bêjê, û çî bi dengê stûr bê gotin, her peyv wek xwe dimênê, û hîç guhartin nakevê peyvê de.

6- Dengê (Ç):

Dengê /ç/ hincar di hin peyvên de ji awayê xweyî asayî اعتيادي der dikevê û piçekî sirt dibê, ku eva han jî ne yekî Kurd bê, ticarî pê dernaxê, wek dengê /ç/a nerim ya (çiya) ku mebest jê bersiva (belê, yan libê) ji kesê ku ban mirov dikê, lê bi dengê piçekî sirt mebesta (çiya) ku deverê bilind wek kwêştan û zozan nîşan dikê. Weha jî (çar) bi nermî, û (çal) bi sirtî. Peyva (ço) bi herdû şêweyan heye (sirt û nerm) û her yek ji wan wateyekî ciyawaz didê, wek:

ço : 1. Sê pendên Kurdî di babeta (ço) de hene :

1. ((Ço ji ço vedigerê)). Mebest ji vê gotinê ewe ku (xurtî bi xurtiyê radiwestê. Yan jî zor zorî jêre divê)
  2. Pêşiya gotiye: - ((Heçî çowê wî stûre, arvanê wî hûre.)) (ço) dareke, bi destê xwe digrin, pê şer dikan.
  3. Ço ji cenetê hatiye.
  4. Baram bi zorçone mafê xwe stand, ya bi çowê zorê, ya bi darê zorê heqê xwe stand: - ço ji ço vedigerê
- ço : Dema ku mirovek ji kerê bixwazê bimeşê, vê gotina (ço) jêre dibêjê.

Dema mirov herdû peyvên (ço) û (çiya) danê ber lêkolîna fonêmsaziyê, dengê (ç) dibê wek fonêm, lê eger kêşe di çend nimûneyan de bimênê, û nebê diyarde, hingânê em nikarin fonêmekî dîtir bi çend peyvan drust bikin.

Hin car û di hin peyvan de sirtbûn û hişkbûna dengê bi sedema dengê stûr ku bi dûde tê, wek:

Nerm sirt

bimeş(ji keran re) dibêjin ço ço navê darekêye

belê, libê çiya çiya kwêstan û zozan

40 çil çil (ççill) berçemk خفاش

çima çira çira find شمع

ئماذا çire çirr dens كثيف

Qenatê Kurdo elofonên zimanê Kurdî wek fonêman wan dibînê, lewre xwestiye ku tîpan ji wan re danê bi awakî ku ji yên berê cuda bin.

Encam

Li encamê em dikarin bêjin ku dengên wek (Z, K, P, T, S, Ç) çî stûr bin, û çî nerm bin, wate peyvê naguherênin, lewre jî ligor yasaya fonêm, her yek ji van dengên ji fonêmekî pêve nadin, ku di nivîsînê de jî divê yek tîp bo her fonêmekî bête terxankirin.

Eva han jî di Alfebêya Celadet Bedirxan de xuyanî dikê ku wilo bîr biriye, û hîç şêwe tîpên ciyawaz ji hevaldengên (elofon) re nedaniye, ku ev jî şarezabûneke zimanvanî di vê babetê de didê xuyakirin. Lê zanyarê me Qenatê Kurdo di pertûka xwe de ya bi navê (Rêzimana zimanê Kurdî) weha şaş çûye ku (elofonên Kurdî) ango hevaldengên fonêman wekû fonêm dîtine, û ji wan re jî tîpên nîşandar danîne, ku her hevaldengêk niçikek daniye ser, da ku ji hevalê xwe bête cudakirin, wek:

(ç , ç') - (g , g') - (h , h') - (ç , ç') - (p , p') - (r , r') - (t , t')

Di baweriya min de Qenatê Kurdo wêneyê deng di şêweyê xwey fonetîkî de kêşaye, ne di şêweyê xwey fonêmîkî de. Bi rastî ev core rênivîs durvê nivîsînê zehmet dikê, ji ber wilo jî zimanzanên cîhanê vê yekê ji rênivîsê dûr dixin. Lê Celadet û gelekên dîtir ji zimanzanên Kurda şêweyê rênivîsa Kurdî ligor fonêmên zimanê Kurdî danîne, herçende ciyawazî di hin xalan de navbera wan de heye. Lewre guh nedane şêweyên deng û elefonan. Bi vî awayî jimara fonêman ji ya deng û elofonan hindiktir e, û wilo jî ziman dikarê xwe pirtir nêzîkî şêweyê standard bikê. Ji ber ku di ziman de gelek şêwe dengên zerekî yan devkî hene, nabê evane bikevin ber nivîsînê de, wekû

diyardeyeke şariştanî û netewî ber bi yekîtiya ziman de gavên xwe tavêjê.

Herçende peywendiyê xurt navbera fonêm û deng de heye, belê cudabûneke zimanî jî navbera wan de heye, ew e ku zimanvan wa dibêjin: “Her fonêmek deng e, belê her deng ne fonêm e”, her wilo jî di warê nivîsînê de, ne her deng divê tîpek cuda jêre hebê. Eva han jî ne tenê ji ber wê yekê ye ku giriftarî di pêşiya yekîtiya zimanê Kurdî de peyda nebin, lêbelê ev kêşe di barê zaniştî de jî her bi vî rengî tê. Di alîkî dîtir de jî îro-roj ciyawazî navbera hin dengên zimanê Kurdî de di hin zaran de pêwîstî bi yekîtiya fonêman heye, da ku em nekevin ber şap û lehiya diyalektan de, nemaze di rêjeya peyvên de, ku yek peyv bi du şêwe tê gotin û tê nivîsîn, bo nimûne:

I-

mar	me'er	مه عه ر
tal	te'el	ته عه ل
hişk	'işk	wuşk عشك
hengirî	'engrî 'enirî	عه نرى
zehf/zehf	ze'ef	زه عه ف
av	aw	
dev	dem	

II- Dengên hin peyv navbera xelkên Silêmanî û xelkên Hewlêrê û xelkên Kwêsinçeq tînin guhartin.

Hewlêr	Silêmanî	Kwêsinçeq	standard
mal	mall	mar	mal

xal xall xar xal

Ji ber vê yekê jî em nikarin dengên ziman bi şêweyekî berela danin, yan binivîsin, pêwîst e ku şêweyekî standard werê, ku her ew jî dikevê ber sînore fonêm weku pêkhênerekî giring di binyata peyvê de ya ku li şêweyekî taybet bi standarkirina forma peyva ferhengî radiwestê, bo nimûne, divê em yek formî ji van her çar formên yek peyvê hilbijêrên, ku ew jî evin: (wilo, welê, halo, werrê) yan ji van herdûkan: (bûk, bîk). Belê ji alîkî din ve fonêm bi erkekî ferhengî ango leksîkal (lexical) radibê û wateyan nîşan dikê, wek: (par - bar). Lewre nixê deng weku fonêm di rêzika birek dengên dîtir de xuyanî dikê, û roleke wateyî distênê. Vê yekê jî hiştiye ku fonêm di lêkolîna zimanvanî de cihekî giring bigirê. Her weha di zarê Soranî de, û bi taybetî şêwezarê Silêmanî, eger vowel/dengêrek ji van dengdêrên (i) , (ê) , (wî), (wê) bi dû dengê (k) yan (g) de werê, guhartin dikevê şêweyêdengê (k) û (g) ku dibine wek dengê (ç), bo nimûne:

xelkî Silêmanî xelçî Silêmanî

Diyardeyeke dîtir jî heye ku xelkên devera Xoşnaw û Dizeyî û Rewandiz û Koysinceq li Kurdiştana Iraqê ji devla (mal), (kilaw) bixwênin, (mar), (kiraw) dixwênin: Lê pêwîst e (mal, kilaw) bibê şêweyê standard bête nivîsîn. Tevayiya van guhartinan dikevin ber diyardeya dengsazî de, û hîç kartêkirin bi ser rênivîsê de nebê. Lewre, zimanê Kurdî li ser sîstima fonêmsaziyê, rênivîs û Alfebêya xwe ava dikê.

Birr IV

Zirrdeng di Zimanê Kurdî de

(q, h, g, <) / (ق - ح - غ - ع)

1. Zimanê Kurdî û Zimanê Arabî

Zimanê Kurdî yek ji wan zimanên Hindo-Iraniye, ku di binyata xweyî dengsazî û peyv sazî de ligor siruşt û awayên malbata zimanên Îranî tê. Lê jiber hoyên cogarfî û dîrokî û dînî zimanê Kurdî, wek Farisî û Tirkî, ketiye bin kartêkirina zimanê Arabî de, nemaze ji aliyê dengsaziyê ve ku deng wek biçûktirîn dane di riya wergirtina peyvên Arabî de yên ku şeweya dengên xwe di nav zimanê nû de belav kirin, û bi dirêjahiya salan re ev dengane hatin çespendin û riya xwe têde vekirin. Em tev jî dizanin ku sedema vê kartêkirinê hevpişkiya Kurda û Araba di zimanê misilmantiyê deye, nekû encama cîrantî û hawsînoriyêye. Kêşe bi xwe di riya misilmantiyê de çû serî. Sedema wê jî ew bû, ku jîbilî zimanê Arabî, nabê ti zimanên dîtir kar pê werine kirin. Lewre zimanê Arabî sebare zîlam û pîrek û xort û jin û zarokan zimanê Qur-anê û limêjê ye, yê rabûn û rûniştina mirovan e, yê bûn û mirina wan e, yê nivêj û duayên wan e, ku evane hemî jî pêwîst bû û pêwîst e bi zimanê Arabî pêk werin, bo nimûne ta bi silav û xêrhatinê bû bi Arabî, wek :

Selam <eyleykum

merhhebe

Ehlen wesehlen

inşa-el lah...

Inca zimanê Arabî bi awakî xwerîstî kete nav Kurdî de, û bû beşek

ji rewşenbîriya me. Jiber wilo jî Arabî hin taybetiyên sîstima xweyî dengsazî avête nav zimanê Kurdî, ku ew jî ew bû dengine Arabnîjad bi demê re û bikarhênanê re hatine nav zimanê Kurdî, nemaze ku Kurdî bi xwe zimanekî ta niha li gelek deveran li ber xwe didê bi mebeştên ku ew jî wek zimanên dîtir serbest bêt. Da ku bikarê mafê jiyana xwe biparêzê, û wek zimanên dîtir bikar werê.

2. Çar Dengên Arabî, Şêweya Hersê Tîpan

Em ne di barê pejirandina dengên Arabî de ne, lêbelê tiştekî dîtir tê meydane, ew jî şêweyê hersê tîpan bi Latînî wê çawe di vê lêkolînê de werê? Wek diyar e hincar min du şêwe di Latînî de dane nîşankirin, ku yek jê dubarekirina birapiştê dengê Arabî wek em dubarekirina dengê (h)êya Kurdî dikê (hh/ ح) yan jî pirtir nîşaneyên tîpên Arabî li pal van dangan da ku xwêner bi serve bibê. Lê jiber ku kêşe di warê pêşniyaran de ye, ango bûn û nebûna wan di erêna de ye. Sê dengên Arabî di zimanê meyê îro de bi şêweyekî hindik bikar tên, ew jî (h, ğ, <) / (ح غ ع) in, herweha hin weha dibînin ku dengê (q)ê jî Arabî ye, lê jiber ku ji mêj ve ye, û cihê xwe jî di Kurdî de girtiye, îro ev deng wek fonemekî resen tê jimartin, lewre jî ev deng hincar nakevê ber dengên Arabî de, ez bi xwe negihame rayeke tekûz di vê kêşeyê de ta ku raya xwe di nasnameya wê de bidim. Lê herwekî dengê (q) wek fonemê tê jimartin, inca ya pêwîst ew e wek heyî bikar werê, wek:

nimûne	tîpa piçûk	tîpa mezin	Tîpa Arabî
heft, herî,	h hh	H Hh	ح

‹ewr, ‹enirî, ‹ Gk ‹ Gk ع
 ĝar, ĝaz, ĝem / ghar, ghaz, ghem gh ĝ Gh Ĝ Ğ
 qepal, qêrîn, qirik q Q ق

Qunaxên Peydabûna Dengên Arabî:

Eger em ferhengên Kurdî vekin, emê bibînin ku vaye gelek peyvên biyanî hene ku bi şeweyên hemecor peyda dibin, ango hin peyv hene dengên biyanî di wan de ne diyar in, û hin peyv hene dengên biyanî di wan de diyar in, lewre jî ev peyv bi dengên xwe ve çî biyanî, û çî resen wilo hatine nivîsîn. Ev diyardeya han wê yekê didê nîşankirin, ku her peyvek di demeke taybet de hatiye nav zimanê Kurdî, wek em bêjin peyva Arabî: (weqt) ku di Kurdî de (wext) tê gotin, ne (weqt). Baş çima em îro vê peyvê bi /x/ dibêjin ne bi /q/, bi ser ku dengê /q/ îro-roj di nav zimanê Kurdî de bikar tê, û gelek peyvên dîtir yên biyanî hene ku dengê /q/ di wan de wek xwe maye, wek: (qîr, qîz, qet, qalûqîl, qap). Herweha ne tenê dengê /q/ lêbelê dengine dîtir jî hene ku heman şop digirin, wek em bêjin peyva (ehd) ya ku di ferhenga Hediye Himêdiye de hatiye, wek:

Ehd عهـد

ehd dan

ehd kirin

Lê (ehd) bi xwe ji peyva Arabî ya (عهد) hatiye, lêbelê gelek peyvên dîtir hene yên ku dengê /ع/ di wan de heye wek xwe tene bilêvkirin, wek (‹elî) bi Kurdî, û (علي) bi Arabî. Heman pirs tê bîra me: Baş e, çima wilo

çêbûye? ev dengên biyanî ku di sîstima Kurdî de nînin di hin peyvên de têne bilêvkirin, û di hin peyvên dîtir de heman deng li nik heman zarî nayên bilêvkirin? Bersiva vê pirsê ligor dîtina min ew e ku wergirtina dengên biyanî di rêveçûneke dîrokî de derbas bûye ta ku cih girtiye, ango ne heme ji pêşî ve Kurd hînî vî dengî bûne, û pê peyivîne, yan jî ev deng ne biyaniye. Inca hînbûna vî dengî di hin qunaxan de bûriye, ku ew jî ew e:

Qunaxa Yekem: Kurdîkirina Deng

Wek em tev dizanin ku wergirtina dengên biyanî di riya wergirtina peyvên ziman de çê dibê. Lê di qunaxa yekê de peyva biyanî tê wergirtin piştî avêtina dengên ku ne ji sîstima zimanê wergir e, û danîna şûngirekî, yan anîna pêguharta li dewsa wî dengî, çi bi riya zirrdeng bê, û çi jî bi riya danîna dengê nêzî wî dengê biyanî bê, wek em bêjin dengê /p / li nik Araban nîne, lewre naçar dibin ku nêzîktirîn deng li şûnê (şûna wî) danin ku ew jî /b/ê ye wek peyva (Orupa) li ba Araban dibê: (Oruba); Yan dengê /f/ li şûna /v/êya biyanî dideynin ku peyva (şivan) a Kurdî dibê (şifan) li nik Araban, weha jî dengê /g/êya Hindo-ewrupî dibê /غ / û carna jî dibê /ج /, wek peyva (Gotê), navekî Elmanî ye, bibû navûnîşana jimarekê ji jimarên govara (Alem Elmerife) ya Kuwêtî. Inca ew navê biyanî (Gotê) bi Arabî hatibû nivîsandin û weha hatibû: (جوتة). Araban ji zû ve bîr li vê kêşeyê kirine û kirasê Arabî li peyvên biyanî kirine da ligor dengû qalibê zimanê mirovê Arab bê guhartin ta radeyekî ku xwediyê peyvê bi xwe jî nema êdî peyva xwe nas dikê, bo nimûne peyva (binefş)a Kurdî di Arabî de bûye (binefsec). Araban dengê yan du dengên Arabî bi ser peyva biyanîde zêde dikirin ta ku

peyva Biyanî şêweya Arabî biştênê. Eva han jî, wek diyar e, li ser destê zimanvana druşt dibû. Di Kurdî de jî heman kêşe hebû, lê ne wek Arabî bi zanebûn diçû serî, lêbelê bi şêweyeke xweristî **طبيعي** ava dibû. Încê di vê qunaxê de Kurd hînê zimanê Arabî nebibûn, lewre dengên Arabî jî li wan giran bû û nedikarîn wan dengên bibêjin, vêca heme yekser ew dengane dihatin wergerandin û li şûna wan, dengên Kurdî dihate danîn, wek :

peyva Arabî Bi şêweya Kurdî

جامع	Camî
جمعة	Cimo
عطل	Etlahî
ملك الموت	Melkemot
اقرار، مقر، اعتراف	Mukir
مفتاح	Mifte
فائدة	Feyde
مقصد	Mexsed

Navên Mirova

Di baweriya min de navê mêran û jinan peyvên pêşî bûn ketine nav zimanê Kurdî de. Încê em dikarin wa bêjin ku peyvên Arabî cara pêşî di riya bankirina navan re ketine ser zimanan de. Lê ev peyvên Arabî wek xwe bi forma xweyî Arabî de nediman û ligor dengsaziya Kurdî dihatin guhartin, wek: (عثمان) bû (Osman), ku herdû dengên Arabî **عث** jî şêweya Kurdî hatine avêtin, û ev jî belgeyeke zimanî ye ku Kurda di despêkê de nizanîbûn vî dengê bêjin, jiber wilo jî li şûna bêjin (عثمان)

) digotin (Osman) ango dengê (عث) Arabî bû (os)a Kurdî. Her weha gelek navên mirovan yê Arabnîjad ketine Kurdî de piştî ku dengên xweyî nijadî wunda kirin,wek:

Mamed,	محمد
Berhîm,	إبراهيم
Simko, Simayîl, Simê	إسماعيل
Evdile, evdilla, Evdo	عبدالله
Ehbmê, Ehmho	أحمد
Mihhê, Mihho	محي الدين
Osê, Oskê , Osko, Osman	عثمان
Silo, Silê, Silêman	سليمان
Hhesîka, Hesê, Hhesenîko	حسن
Hisî, Hisko, Hiso, Hisê, Hesîka,	حسين
Miştê, Mišto, Miçê, Miştikê	مصطفى
Fatê, Fato, Faikê	فاطمة
Xecê, Xeco	خديجة
Helê, Helo	حليمة

Qunaxa Duwem:

Di vê qunaxê de Kurd piştî demekê ji bihîştina zimanê Arabî, nemaze zimanê Qur-anê, zimanê bideştixîstina buhiştê di riya limêjan de, ev bîrûbaweriyên hanê navber du handeran de diliviye, handerê tirsê ji agirê cehnemê ji alîkî ve, û handerê misogerkirina buhiştê ji alîkî din ve, vê yeka han Kurd bi ser aliyê dînê misilmantiyê de birin, û jibo ku dînê xweyî nû baştir binasin, deşt bi hînkirina zimanê Arabî kirin wek

yekem mifte di vekirina dergehê buhiştê.

Di vê qunaxê de wa diyar dibê ku Kurdan pîş bi zimanê Arabî kirine û mele û şêx û feqe û sofîyên wan çêbûne, yên ku li ber destê zanayên misilmantiyê xwendine di tekîye û hîcre û mizgeft û cihên xwendina dersên dînî de. Hikûmeta Islamî jî, bê guman, di geşkirina vê tevgerê de nemerdî nekiriye ta ku hinohino zimanê Arabî li nav Kurdan belav bûye. Helbet dengên taybet bi zimanê Arabî wek: (ع ، ق ، غ ، ح) eger di qunaxê yekê de nikarîn cihê xwe di nav Kurdan bibînin, di qunaxa duwade wê bibînin, ji ber ku mirov di riya xwendin û hînkirin û fêrkirinê de dikarê hemî zimanan wergirê. Inca wa çêbû ku herçar dengên Arabî (ع ، ق ، غ ، ح) hatin fêrkirin. Lewre jî peyvên Arabî bi dengên xwe yên taybetî ve li ser zimanê mirovê kurd hatine gotin, wek:

Peyva Arabî   Peyva Arabî bi Kurdî

نفعة	Nifhhet
عبرة	«ibret
قفز	Qefast
ذی روح	Zîrihh
حلیمة	Hhelê

Qunaxa Sêya:

Di vê qunaxê de wa çêbû ku ji van herçar dengên Arabî (ع ، ق ، غ ، ح) dengê (q) riya xwe di Kurdî de vekir, û gelek peyvên nû hatine druşt kirin. Ne tenê wilo jî hin peyvên Kurdî ku bi dengê (k) bûn, hatin guhartin bi (q) wek: (qop) ji peyva Kurdî ya (kuppiya) hatiye; û (qûn) ji peyva Kurdî

ya kevintir (kun) hatiye, jiber ku ta niha ev peyvên Kurdî yê resen di siyaqeke taybetî de bikar tên. Încê dengê (q) îroroj wek fonêmekî Kurdî tê jimartin, lêbelê ew bi xwe zirrfonêm e, ango ne fonêmekî resen e di Kurdî de. Hin zimanzan wa dibînin ku dengê (q) dengê resen e di Kurdî de, ne dût e ev jî rast bê, nemaze eger hebûna vî dengî di belgeyên kevin de isbat bû. Ji alîkî dinve hersê dengên dîtir, herçende hebûna xwe di zimanê Kurdî de çêkirin, lê ne di riya peyvên nû de, ne di riya peyvên kurdnîjad de, hebûna wan tenê di riya peyvên Arabî de diyar bû. Vê yekê jî lawazî bi ser deng de anî, jiber ku ev deng di peyvên biyanî de mane bendkirî, herçende hin peyv hene di zimanê Arabî de diyar nabin, lê ev jî gelek hindik in, ta radeyekê mirov dikarê dev ji wan berdê, yan jî dengê kurdî nêzî wan û resen bikar bînin, wek em bêjin şûngirê deng, wek dengê (h) şûna (hh) di gelek peyvên de dikarê bigirê jiber ku berdêliyê wan di heye

Dengên Arabî (ص ، ط ، ث ، ض ، ظ)

Eger em li sîstîma dengsaziyê ya zimanê Kurdî xweşik binêrin, emê wa hişkere bibînin ku çend dengên Arabî wek (ص ، ط ، ث ، ض ، ظ) nikarîne cihê xwe di sîstîma zimanê Kurdî de xweşik bibînin, herçende ev dengane bi şêweyekî nêzîkî wan di Kurdî de heye, lê ne di astê fonêman de ye, û ne di astê şêweya standard de ye, ango pirtir di warê zardevî de peyda dibê. Eger em li van nimûneyên jêr bixwênin:

Peyva Arabî Şêweya Kurdî

فاطمة	Fatimê	ط	1
وطني	Wetenî	ط	1

قاضي	qadî / qazî	ض	2
Zerîfa	ظريفة	ظ	3
Sabîr	صابر	ص	4
Hharis	حارث	ث	5

Diyardeya Zirrdengên (h, g, </ ح غ ع)

Encama nebûna guhdan û dam û dezgehên pispore di zimanê Kurdî de, zimanê me bê xudî maye, û wek kerîkî bê şivan li deveran biterqehê, yan jî wek bexçekî ji xwe re şîn bibê, helbet wê gelek gelş û qelş bikevin erda wêde. Bê guman berê wê jî wê kêr bê û nexweşiyê wê jî peyda bibin. Wilo jî hin peyvên saxlem jî di zimanê me de wê bikevin ber kartêkirina zimanên dîtir, ku hinohino ta bi dengên resen jî kirasê xwe diguherê, û kirasekî biyanî li xwe bikê. Lewre jî ya pêwîst ewe ku zimanzanên Kurda bala rewşenbîran bikşênin ser van kêşeyan, û bikarin bi awakî raşt teliya xwe danin ser nexweşiyê, û ranewestin ta ku dermanekî jêre bibînin.

Wek me berî niha jî dupat kir ku ev hersê deng tozîk li ser wan nîne ku ji Arabî hatine nav Kurdî û ev raştiya han ferhenga Kurdî dupat dikê, ango ev van hersê deng di wan peyvande tîn yên ku ji ferhenga Arabî hatine nav Kurdî, û ti pêwendiya van peyva bi zimanê Kurdî nîne, lewre dengên van bêjeyan jî ser bi zimanê rebîne, û bi vî awayî dengên (h, g, <) / (ح غ ع) ketine nav zimanê Kurdî de. Lê ne dîr e ku hin peyv bi van dengên di Kurdî de peyda bibin bê ku di Arabîde hebin, yan jî van dengên kartêkirinek li dengên Kurdî kirine bi awakî ku peyva Kurdî ya resen ketiye ber van dengên de, wek dengê /h/ya Kurdî di hin peyv de bûye wek /hh/, ango hatiye şewhandin, hherifandin, wek guhartina

dengê van peyvên jêrî:

heft	bûye	hheft
heşt	bûye	hheşt
herçî/heçî	bûye	hheçî
hemi	bûye	hhemî
ta	bûye	heta
hezkirin	bûye	hhezkirin

peyva Kurdî şûngirê deng şûngirê peyvê

herrî herrî qurr

Peyvên Arabî, wek:

Şêweya Arabî	Şêweya Kurdî
h / ه	hh/ ح
qehir	qehherandin
qehwe	qehhwe

Dengê heywanan û Teyrikan û (q, h, g, <) / (ق ح غ ع):

Di zimanê Kurdî de gelek peyv hene yê ku zarbêjiya dengê heywanan dikin, û ev peyvane bi dengên Arabî (q, h, g, <) / (ق ح غ ع) despê dikin, wek:

<irr->irra kera

<orr->orra çêleka

<ûz->ûza kûçika

<ewt->ewta kûçika

qarqara van qaza

qiçeçirça

qîjqîja

qirqira zilama

qebqeba kewa

hhimhhim

hhirrhirra van hespa

hhîrrhîrra van

hhingeding

ghirghira van zaroka

Birr VI

Diyardeya dengên Arabî

Bê guman, diyardeya bikaranîna zirrdengan seranserî Kurdiştanê heye, eva han jî jiber hin egeran bû:

Xal 1. Kartêkirina bîra misilmantiyê wek binyateke kûr , û zimanê Arabî yê dinê islamê wek binyata seresere ku çend dengên Arabî li encamê xwe diyar kirin.

Xal 2. Nebûna hişyariyeke netewexwazane û xwezanîneke netewî **وَعِي** **الذات القومية** da ku bibê hêzek dijî tixumperistên hawîrdor ku nekevê bin destê keltora wan de, û xwe wek netewe û ziman ji wan cuda bikê, wekçawe Araban xwe ji vî şerî re ji berê de amade kiribûn û di aliyê ziman de jî peyvên biyanî bi dengsaziyeke Arabewane wergirtin, wek wergirtina peyva (ronak)a Kurdî û Farisî bi cil û bergên Arabî kirin, û şeweya peyvê kete kirasê Arabî de û peyv ji (ronak) bû (رونق), lêbelê jiber rîştina van dangan bi awakî wa bû, ku ji qalibê Kurdî yan Farisî dûr

bikevê, û bimebest peyv xistine qalibekî Arabî de û bû (رونق /rewneq). Weha jî gelek gotinên dîtir hene ku zimanzanên Araban peyvên Farisî û Kurdî bi awakî Arabîkî guhartin, wekçawa «egal bi zorê li ser xelkên me-Arab kirin:

peyva biyanî şeweya Arabî

Binefş	بنفسج
democracy	ديمقراطية
Caesar	قيصر
technique	التقنية / التقانة

Xala duwa wa didê xuyanîkirin ku Arab xudan fikrekî zimanvanî bûn, nemaze, zimanê qur-anê handerek bû ji Araban re ku sîsyima dengsaziya zimanê Arabî biparêzê, belê Kurd, be pêçanewe, di bin kartêkirina dîne misilmantiyê de zimanê Arabî bi peyv û dengsaziya xwe ve bû rêberek û sereçaviyeke zimanî ji wan re, ku çî cara pêwîst pê hat, dêwla xwe bi şanazî bavêjin kaniya zimanê Eebî û jê vexun, bo nimûne, li şûna Kurd bêjin: (Filankes mir) yan bêjin (çû ber dilovaniya Xudê), dibêjin: (filankes zi>a bû) ku ji (ضاع) a hatiye, yan jî dibêjin (filankes wefat bûye). Weha jî bi hezarê peyvên Arabî ketine nav zimanê Kurdî de, giha radeyekê ku peyvên kurdnijad jî ketine ber pêla kartêkirina dengên Arabî de, wek (asman) bû (عسمان esman), û (aşt) a Soranî bû (عاست aşt), ango zirrdengê ع ji kû hatiye, û bo çî ev yeka han? Helbet bersiva vê pirsê pir hesanî ye, ku zimanê Kurdî ji Kevin de tûşî du giriftarên mezin bûye:

1. Nebûna berê rewşenbîrên Kurd, û li şûna wan mela û dîndar û qur-anxwên hebûn, yê ku kar jibo belavkirina zimanê Arabî dikirin.
2. Nebûna deselateke Kurdî ku wa hişt Kurd bikevin bin destê sê milletên deselatdar de, wek: Arab, Tirk, Faris.

Inca van hokarên dîrokî ku Kurd di nav miletan de nehatin jimartin, û neketin desteka netewên yekgirtî de, lewre ti millet wek jimara wanî gelek di vê cîhanê de ta niha nemane bê deselat, nemane bê hikûmet, jibilî Kurdan pêve. Ev jî bû qedera me. Em bihêvî ne ev deselata îro li Kurdiştana Iraqê heye berdewam bibê, û bibê alîkar û dergeh û delîve bo pêkanîna hemî parçeyên dîtir.

Xal 3

Eva han jî ne tenê di warê ziman de, lêbelê xwe avête warê civakî jî, wekçawe Hikûmeta Arabî li Sûriyê piştî ku hikim stand, û dar kete destê wan de, kiras û desmal û egala xwe jî li beşek ji Kurdên Sûriyê kirin, bi mebeşa şeweguhartinê bêxin rengê milletên ne-Arab de. Tirkan jî li ser heman rêbazê dane ser piştî siyaseta Turkîkirina Kurdan, ku şifqa Atatürk hino hino Kurdan da serê xwe, û pêre jî cilûbergên Kurdî wunda bûn, û cilûbergên Turkî ketina şûnê de. Lê ji aliyê din ve, di warê şungirê ziman de, ango bihêlin ku hin bi hin zimanê Turkî şûna zimanê Kurdî bigirê, ku vê yeka han îro-roj bi şeweyekî hişkere rengê xwe da, û li encamê Kurdên Turkiyê zimanê dêwbavên xwe jibîr kirin, û bi zimanê Tirkî dipeyvin.

Xal 4

Di vê demê de waye hin navên Kurdî di nav Araban de belav dibin, nemaze di riya malbatên Kurdên Misrê û Şamê, yê ku ji mêj ve li nav wan dijîn. Ev nav jî wek:

Bi Kurdî	Bi Arabî
Şîrîn	شیرین
Nermîn	نرمین
Nisrîn	نسرین
Rêzan	رزان
Rewan	روان
Ranya	رانيا

Dengên (ح ع غ) di Ferhengên Kurdî de

Helwêst ji van dengên biyanî sebarek ferhengên Kurdî ew e ku ligor nofê tîpên ferhengê dihat: tîpên Arabî yan tîpên Latînî, vêca em dikarin bêjin ku helwêst weha bû:

1. Ferhengên bi tîpên Latînî:

Ev nof guh li hersê dengên Arabî nedidan, bo nimûne, ferhenga Goranî dengê ح wek tîp bikar aniye, û hincar jî dengê ع wek (c) bikar aniye, nemaze, di beşê dengdêrên wek: (i, î, u, û, o, e, a, ê)de. Goranî dengê (ح ع غ) wek tîpên serbixwe bikar anîne, tenê ev deng di nav tîpên biratîp de anîne, wek عbi (x)ê re anîne, ku şextek li ser (x) daniye, weha jî dengê ح di nav tîpa (h)ê de aniye piştî ku şextek li ser tîpa (h)ê daniye..

هه‌و‌نا‌مه‌ی کتێب